

स्वर्गवासी साधुचरित श्रीमान् डालचन्दजी सिंघी

यायू श्री बहादुर सिंहजी सिंघीके पुण्यश्लोक पिता

जन्म-वि स १९२१, मार्ग. करि ६ ॥ स्वर्गवास-वि. स. १९८४, पोष छदि ६

दानशील-साहित्यरसिक-संस्कृतिप्रिय
स्व० बाबू श्री बहादुर सिंहजी सिंघी

अजीमगंज-कलकत्ता

जन्म ता. २८-६-१८८५]

[मृत्यु ता. ७-७-१९४४

सिंघी जैन ग्रन्थ माला

*****[ग्रन्थांक ४१]*****

भिन्नभिन्न - विद्वत्कर्तृक

परमार्हतविरुदालङ्कृत - गूर्जरचौलुक्यचक्रवर्ति - नृपति

कुमारपाल चरित्रसंग्रह

SINGHI JAIN SERIES

*****[NUMBER 41]*****

KUMĀRAPĀLA CHARITRASAMGRAHA

(A COLLECTION OF WORKS OF VARIOUS AUTHORS RELATING
TO LIFE OF KING KUMARAPALA OF GUJARAT)

SINGHI JAIN SERIES

A COLLECTION OF CRITICAL EDITIONS OF IMPORTANT JAIN CANONICAL,
PHILOSOPHICAL, HISTORICAL, LITERARY, NARRATIVE AND OTHER WORKS
IN PRAKRIT, SANSKRIT, APABHRAMĒA AND OLD RAJASTHANI
GUJARATI LANGUAGES, AND OF NEW STUDIES BY COMPETENT
RESEARCH SCHOLARS

•

ESTABLISHED

IN THE SACRED MEMORY OF THE SAINT LIKE LATE SETH

ŚRĪ DĀLCHANDJĪ SINGHĪ
OF CALCUTTA

BY

HIS LATE DEVOTED SON

DANASILA-SAHITYARASIKA-SANSKRITIPRIYA
SRI BAHADUR SINGH SINGHI

•

DIRECTOR AND GENERAL EDITOR

ACHARYA JINA VIJAYA MUNI

•

PUBLISHED

UNDER THE EXCLUSIVE PATRONAGE OF

SRI RAJENDRA SINGH SINGHI
AND
SRI NARENDRA SINGH SINGHI

BY THE DIRECTOR OF

SINGHI JAIN SHASTRA SHIKSHAPITH
BHARATIYA VIDYA BHAVAN

BOMBAY

KUMĀRAPĀLA CHARITRASAMGRAHA

(A COLLECTION OF WORKS OF VARIOUS AUTHORS RELATING
TO LIFE OF KING KUMARAPALA OF GUJARAT)

COLLECTED AND EDITED FROM VARIOUS OLD MANUSCRIPTS

BY

ACHARYA, JINA VIJAYA MUNI

(Honorary Member of the German Oriental Society, Germany, Bhāndarkar
Oriental Research Institute, Poona, Vishveshvaranand Vaidic Research
Institute, Hoshiarpur, and Gujarat Sāhitya Sabhā, Ahmedabad)
Honorary Director, Rajasthan Oriental Research Institute, Jaipur
General Editor, Rajasthan Puratan Granthamala, etc

PUBLISHED BY THE ADHIṢṬHĀTĀ

Singhi Jain Shastra Shikshapith

BHARATIYA VIDYA BHAVAN

BOMBAY

V. E 2012]

(First Edition)

[1958 A. D

Vol 41]

••

[Price Rs. 10-0-0

क ल क चा नि वा सी
साधुचरित-श्रेष्ठिर्वर्ध श्रीमद् डालचन्दजी सिंघी पुण्यस्मृतिनिमित्त
प्रतिष्ठापित एवं प्रकाशित

सिंघी जैन ग्रन्थ माला

[जैन भागमिक, दार्शनिक, साहित्यिक, ऐतिहासिक, वैज्ञानिक, ध्यात्मक-इत्यादि विविधविषयगुम्फित
प्राकृत, संस्कृत, अपभ्रंश, प्राचीनगूर्जर-राजस्थानी आदि मानाभाषानिबद्ध सार्वजनीन पुरातन
वाङ्मय तथा नूतन मसोधनात्मक साहित्य प्रकाशिनी सर्वश्रेष्ठ जैन ग्रन्थावलि]
प्रतिष्ठाता

श्रीमद्-डालचन्दजी-सिंघीसत्पुत्र
स्व० दानशील-साहित्यरसिक-संस्कृतिप्रिय
श्रीमद् बहादुर सिंहजी सिंघी

प्रधान सम्पादक तथा संचालक
आचार्य, जिनविजय मुनि
अधिष्ठाता-सिंघी जैन शास्त्र शिक्षापीठ

*

संरक्षक
श्री राजेन्द्र सिंह सिंघी तथा श्री नरेन्द्र सिंह सिंघी

प्रकाशनकर्ता-अधिष्ठाता

सिंघी जैन शास्त्र शिक्षापीठ

भारतीय विद्या भवन, बम्बई

प्रकाशक-जयन्तकृष्ण, ६ दवे, ऑनररी डॉयरेक्टर भारतीय विद्या भवन, चौपाटी रोड, बम्बई, नं ७
मुद्रक-छप्पीबाई नारायण चौधरी, निर्गमसागर प्रेस, २६-२८ कोल्हाट स्ट्रीट, बम्बई, नं २

भिन्नभिन्न - विद्वत्कर्तृक

परमार्हतविरुदालङ्कृत - गूर्जरचौलुक्यचक्रवर्ति - नृपति

कुमारपाल चरित्रसंग्रह

सङ्ग्राहक एवं संपादक

आचार्य, जिनविजय मुनि

ऑनररी मेंबर

जर्मन ओरिएण्टल सोसाइटी, जर्मनी; भाण्डारकर ओरिएण्टल रिसर्च इन्स्टीट्यूट पूना, (दक्षिण);
गुजरात साहित्यसभा, अहमदाबाद (गुजरात); विद्येश्वरानन्द वैदिक
शोध प्रतिष्ठान, हॉलियारपुर, (पंजाब)

ऑनररी डायरेक्टर

राजस्थान ओरिएण्टल रिसर्च इन्स्टीट्यूट, जयपुर (राजस्थान)

निवृत्त सम्मान्य नियामक

भारतीय विद्या भवन, बम्बई

प्रकाशनकर्ता-अधिष्ठाता

सिंघी जैन शास्त्र शिक्षा पीठ

भारतीय विद्या भवन, बम्बई

विद्यमान २०१२]

प्रथमावृत्ति

[रिस्ताब्द १९५६

ग्रन्थसंख्या ४१]

संपादक गुरुद्वारा

[मूल्य रु. १०-०-०

॥ सिंधीजैनग्रन्थमालासंस्थापकप्रशस्तिः ॥

भक्ति पद्मामिधे देहो सुप्रसिद्धा मनोरमा । मुर्शिदाबाद् इत्याख्या पुरी वैभवतालिनी ॥	१
यद्दो नोवसन्त्यत्र जैना ऊर्ध्वशर्वराजाः । धनाढ्या नृपसम्मान्या धर्मकर्मपरायणाः ॥	२
श्रीबालचन्द्र इत्यासीत् तेष्वेको बहुभाग्यवान् । साधुवत् सञ्चारिणो यः सिंधीकुलप्रभाकरः ॥	३
बाह्य पद्म गतो यश्च कर्तुं व्यापारविस्तृतिम् । फलिकातामहापुत्रीं पृथग्भर्गोपेतिश्रयः ॥	४
कुशापीयथा सद्बुद्ध्या सद्गुण्या च सक्षिष्टया । उपाज्यं विपुलां लक्ष्मीं कोट्यपिरोज्जतिष्ठ सः ॥	५
तस्य मधुकुमारीति सञ्चारीकुलमण्डना । जाता पतिवता पथी शीलसौभाग्यभूषणा ॥	६
धीशहादुरसिंहाण्यो गुणबोद्धनयस्तयोः । सञ्जातः सुकृती दानी धर्मप्रियश्च धीनिधिः ॥	७
प्राप्ता पुण्यवता तेन पत्नी तिलकसुन्दरी । यस्याः सौभाग्यचन्द्रेण भासितं तत्कुलाम्बरम् ॥	८
श्रीमान् राजेन्द्रसिंहोऽस्य गयेष्टपुत्रः सुशिक्षितः । यः सर्वकार्यदक्षरात् दक्षिणयाहुवत् पितुः ॥	९
नरेन्द्रसिंह इत्याख्यस्तैजस्वी मध्यमः सुतः । सुनुर्वरेन्द्रसिंहश्च कनिष्ठः सौम्यदर्शनः ॥	१०
सन्ति त्रयोऽपि सत्युभ्रा भासनक्तिपरायणाः । विनीताः सरला मध्याः पितुर्भोगानुगामिनः ॥	११
अन्येऽपि बहवस्तस्याभवन् स्वछादिबान्धवाः । धनेर्जनैः समृद्धः सन् स राजेव ध्यराजत ॥	१२

अन्यच्च -

सरस्वत्यां सदासक्तो भूत्वा लक्ष्मीप्रियोऽप्ययम् । तत्राप्यासीत् सदाचारी तथिग्रं विदुषां खलु ॥	१३
नाहंकारो न दुर्भयो न विलासो न दुर्ब्ययः । दृष्टः कदापि यद्मेहे सतां तद् विसयास्वदम् ॥	१४
भक्तो मुह्यन्तानां स विनीतः सज्जनान् प्रति । वन्धुजनैस्तुरक्तोऽभूत् प्रीतः पोष्यगणेष्वपि ॥	१५
देहा-कालस्थितिज्ञोऽसौ विद्या-विज्ञानपूजकः । इतिहासादि-साहित्य-संस्कृति-सत्कलाप्रियः ॥	१६
समुच्चलै समाजस्य धर्मस्योत्कर्षहेतवे । प्रचाराय च शिक्षाया दत्तं तेन धनं धनम् ॥	१७
गत्वा सभा-समित्यादौ भूत्वाऽध्यक्षपदान्वितः । दावा दानं यथायोग्यं प्रोत्साहिताश्च कर्मठाः ॥	१८
पूर्वं धनेन देहेन ज्ञानेन शुभनिष्ठया । शकरोत् स यथाशक्ति सत्कर्मणि सदाशयः ॥	१९
मथान्यादा प्रसङ्गेन स्वपितुः स्मृतिहेतवे । कर्तुं किञ्चिद् विशिष्टं स कार्यं मनस्यचिन्तयत् ॥	२०
पूज्यः पिता सदैवासीत् सन्यग्-ज्ञानरुचिः स्वयम् । तस्मात् तज्ज्ञानबुद्ध्यर्थं यतनीयं मयाऽप्यरम् ॥	२१
विचार्यैवं स्वयं चित्ते पुनः प्राप्य सुसम्मतिम् । श्रद्धेयानां स्वमित्राणां विदुषां चापि तारशाम् ॥	२२
जैनज्ञानप्रसारार्थं स्थाने शा न्ति नि के त ने । सिंधीपदाङ्कितं जैनज्ञानपीठमनीषिण्यम् ॥	२३
धीजिनविजयः प्राशो मुनिनाम्ना च विद्युतः । स्वीकर्तुं प्रार्थितत्वेन तस्याधिष्ठापकं पदम् ॥	२४
तस्य सौजन्य-सौहार्द-स्त्रैर्यौदार्यादिसद्गुणैः । यदाभूय मुदा येन स्वीकृतं तत्पदं वरम् ॥	२५
कवीन्द्रेण रवीन्द्रेण स्वीयपावनपाणिना । रत्न-नीरगाङ्गे-चन्द्रान्दे त्रयतिष्ठा व्यपीयत ॥	२६
प्रारब्धं मुनिना चापि कार्यं सद्गुणयोगिकम् । पाठनं ज्ञानलिप्सूनां ग्रन्थानां ग्रथनं तथा ॥	२७
तस्मैव प्रेरणो प्राप्य श्रीसिंधीकुलचेतुना । स्वपितृभ्रैयसे वैपा प्राप्तव्या ग्रन्थमालिका ॥	२८
उदारचेतसा तेन धर्मशीलेन दानिना । व्ययितं पुष्कलं द्रव्यं तत्सत्कार्यसुसिद्धये ॥	२९
छात्राणां वृत्तिदानेन नैकेषां विदुषां तथा । ज्ञानाभ्यासाय निष्कामसाहाय्यं स प्रदत्तवान् ॥	३०
जलवाघ्यादिकानां तु प्रातिकूल्यादसौ मुनिः । कार्यं त्रिवार्षिकं तत्र समाप्त्यन्यप्रावास्तितः ॥	३१
तत्रापि सततं सर्वं साहाय्यं तेन यच्छता । ग्रन्थमालाप्रकाशाय महोत्साहः प्रदर्शितः ॥	३२
नन्द-निधैर्दे-चन्द्रांभेदे कृत्वा पुनः सुयोजना । ग्रन्थावल्याः स्थिरत्वाय विस्तराय च नूतना ॥	३३
ततो मुनेः परामर्शात् सिंधीवैशेनभस्वता । भा विद्या भ व ना येवं ग्रन्थमाला समर्पिता ॥	३४
भासीतस्य मनोबान्धाऽपूर्वग्रन्थप्रकाशने । तदर्थं धयितं तेन लक्षावधि हि रूप्यकम् ॥	३५
दुर्विलासाद् विधेर्हन्त । दौर्भाग्याधामबन्धुताम् । स्वल्पेनैवाप कालेन स्वर्गं स मुकृती ययौ ॥	३६
हन्तु-सै-यूयै-नेत्रान्दे मासे भापादसञ्ज्ञके । फलिकाताख्यपुर्यां स प्राप्तवान् परमां गतिम् ॥	३७
पितृभ्रैश्च तरुणैः प्रेयसे पितुरात्मनः । तथैव प्रपितुः स्मृतौ प्रकादयतेऽधुना तथा ॥	३८
हृयं ग्रन्थावलिः श्रेष्ठा मेष्ठा प्रशायतां प्रयाः । भूयाद् भूयै सर्वो सिंधीकुलकीर्तिप्रकाशिका ॥	३९
विद्वज्जनकृत्वाह्लादा सच्चिदानन्ददा सदा । चिरं नन्दत्विर्यं श्लोके श्रीसिंधी ग्रन्थपद्वतिः ॥	४०

॥ सिंधीजैनग्रन्थमालासम्पादकप्रशस्तिः ॥

स्वस्ति श्रीमेदपादाख्यो देशो भारतविश्रुतः । रूपाहेलीति सत्राक्षी पुरिका तत्र सुस्थिता ॥	१
सदाचार-विचारार्थं प्राचीननृपतेः समः । श्रीमहत्पुरसिंहोऽत्र राठोढान्द्रयभूमिपः ॥	२
तत्र श्रीवृद्धिसिंहोऽभूद् राजपुत्रः प्रतिदिभाह । क्षात्रप्रथमयोगे यश्च परमारकुलाग्रणीः ॥	३
मुञ्ज-भोजमुखा भूषा जाता यस्मिन् महाकुले । किं वर्ण्यते कुलीनत्वं तत्कलजातजन्मनः ॥	४
पत्नी राजकुमारीति तस्याभूद् गुणसंहिता । चातुर्य-रूप-लावण्य-सुधाङ्ग सौजन्यभूयिता ॥	५
क्षत्रियाणीं प्रमापूर्णां शौर्यादीसमुलाकृतिम् । यां द्रष्टुं जनो मेने राजन्यकुलजा स्थियम् ॥	६
पुत्रः किस्नसिंहाख्यो जातस्त्रयोरतिप्रियः । रणमह इति चान्यद् यक्षाम जननीकृतम् ॥	७
धीदेवीहंसनामाऽत्र राजपूज्यो यतीश्वरः । उद्योतिर्नैपश्यविद्यानां पारगामी जनप्रियः ॥	८
भागतो मरुदेशाद् यो अमन् जनपदान् बहून् । जातः श्रीवृद्धिसिंहस्य प्रीति-ध्रुवास्पदं परम् ॥	९
तेनाथाप्रतिमप्रेम्णा स तस्सुतुः स्वसन्धिषी । रक्षितः शिक्षितः सम्यक्, कृतो जैनमतानुगः ॥	१०
धौर्मर्त्याद् तच्छिरोवर्षेण्ये शुभ-शातौ दिवंगतौ । विमूढः स्वगृहात् सोऽयं यदृच्छया विनिरातः ॥	११

उपा च-

ग्रन्त्वा नैरेषु देशेषु संसेव्य च यद्गुणं वरान् । दीक्षितो मुषिदतो भूय जातो जैनमुनिस्ततः ॥	१२
शात्वान्यनेकशास्त्राणि वानाधर्ममदानि च । मध्यस्थवृत्तिना तेन तत्वातावगवेषिता ॥	१३
क्षपीया विविधा भाषा भारतीया पुरोपजाः । अनेका लिपयोऽप्येवं प्रवृत्तनकालिकाः ॥	१४
येन प्रकाशिता नैके ग्रन्था निद्वत्प्रदांसिताः । लिखिता बहवो लेखा यैस्तिष्ठत्यर्थमुत्फिताः ॥	१५
यहुभिः सुविद्वद्भिस्तन्मण्डलेषु स सस्कृतः । जिननिजयमात्राऽयं विख्यात सर्वग्रामवद् ॥	१६
तस्य तां विश्रुतिं शाल्वा श्रीमद्गान्धीमहात्मना । आहूतः सादरं पुण्यपचनात् स्वयमन्यदा ॥	१७
पुरे चाहमदाबादे राष्ट्रियैः शिक्षणालयः । विद्यापीठ इति ख्यात्या प्रतिष्ठितो यदाऽभवत् ॥	१८
आचार्यत्वेन तत्रोच्चैर्निर्गुक्तः स महात्मना । रसैर्मुनि-निधीन्द्रैर्बदे पुरा तथैव स्वमन्दिरे ॥	१९
वर्षाणामष्टकं यावत् सम्भूय्य तद् पदं ततः । गत्वा जर्मनराष्ट्रे स तत्संस्कृतिमधीतवान् ॥	२०
तत आगत्य रङ्गमो राष्ट्रकार्यं च सक्रियम् । कारावासोऽपि सम्प्राप्तो येन स्वातन्त्र्यसङ्घे ॥	२१
क्रमात् ततो विनिर्मुक्तः स्थितः शांति निकेतने । विश्वन्याकवीन्द्रश्रीरवीन्द्रनाथभूयिते ॥	२२
सिंधीपदयुतं जैनज्ञानपीठं उदाश्रितम् । स्थापितं तत्र सिंधीश्रीढालचन्द्रस्य सुतुना ॥	२३
श्रीबहादुरसिंहेन दानवीरेण धीमता । स्मृत्यर्थं निजतातस्य जैनज्ञानप्रसारकम् ॥	२४
प्रतिष्ठितस्य तस्मात्सौ पदेऽपिद्यादृसन्धके । अष्वापयन् धरात् शिष्यान् ग्रन्थयन् जैनशास्त्रयम् ॥	२५
तस्यैव प्रेरणां प्राप्य श्रीसिंधीकुलकेतुना । स्वपितृधेयसे होषा प्राग्ग्या ग्रन्थमालिका ॥	२६
अथैवं विगतं तस्य वर्षाणामष्टकं पुनः । ग्रन्थमालाविकारासार्थिप्रवृत्तिषु प्रयसतः ॥	२७
बाणेर-रज-नयेन्द्रैर्बदे मुंभाहनगरीस्थितः । मुंशीति विद्वन्त्यातः कन्हेयालालचीतस्यः ॥	२८
भृष्टो भारतीयानां विद्यानां पीठनिर्मितः । कर्मनिष्ठस्य तस्याभूद् प्रयतः सफलोऽचिरात् ॥	२९
विदुषां धीमतां भोगात् पीडो जातः प्रतिष्ठितः । भारतीय पदोपेत विद्या भवन सन्ध्या ॥	३०
आहूतः सहकार्यार्थं स मुनिलेज सुहृदा । ततःप्रभृति तत्रापि तत्कार्यं सुप्रवृत्तवाद् ॥	३१
तद्वन्देऽन्यदा तस्य सेवाऽर्थाय ह्यपेक्षिता । स्वीकृता च सद्भावेन साऽप्याचार्यपदाधिता ॥	३२
नन्दे-निर्णयैर्-चन्द्रान्दे वैकमे विहिता पुनः । पृथग्प्रत्यावलीख्यैर्कृतं तेन नन्ययोजना ॥	३३
परामर्शात् तदस्य श्रीसिंधीकुलमासत्वा । भाविद्याभवना येयं ग्रन्थमाला समर्पिता ॥	३४
भद्रया दशसाहस्री पुनस्तस्योपदेशतः । स्वपितृसंस्कृतिमन्दिप्रकरणाय मुनीर्विना ॥	३५
देवादशमे गते काले सिंधीविषयो दिवंगतः । यक्षस्य ज्ञानसेवायां साहाय्यमकरोत् महत् ॥	३६
पितृकार्यप्रणयार्थं यत्राालैस्सदात्मजैः । राजेन्द्रसिंहमुहयैश्च सस्कृतं तद्वचस्तत् ॥	३७
पुण्यश्लोकपितुर्नाम्ना ग्रन्थागारकृते पुनः । चतुर्धेष्टो गुणधेष्टो शार्दूलधं धनं ददौ ॥	३८
ग्रन्थमालाप्रसिद्धार्थं विनूतव सस्य कांक्षितम् । श्रीसिंधीसत्युत्रैः सर्वे तद्विगताऽनुविधीयते ॥	३९
विद्वज्जनकृताह्लादा सविदानन्ददा सदा । चिरं नन्दधियं लोके जिनविजयभारती ॥	४०

विषयानुक्रम

किञ्चित् प्रास्ताविक	पृष्ठ १-६
प्रथम नियन्ध-राजर्षि कुमारपाल और महर्षि हेमचन्द्राचार्य	७-१८
द्वितीय नियन्ध-राजर्षि कुमारपाल	१९-३६
१ अज्ञातकर्तृक पुरातन संक्षिप्त	
कुमारपालदेव चरित	१-७
मूलादर्शलिखिताः परिशिष्टरूपाः कतिश्लोकाः	८
२ सोमतिलकसूरिविरचितं	
कुमारपालदेवचरितम्	९-३३
कुमारपालगुणोत्कीर्तनश्लोकाः	३४
३ पुरातनाचार्यसंगृहीत गद्य-पद्यमय	
कुमारपाल प्रबोधप्रबन्ध	३५-१११
ग्रन्थलेखनप्रशस्ति	११२
४ चतुरसीतिप्रबन्धान्तर्गत	
कुमारपालदेवप्रबन्ध	११२, १-२१
अजयपालप्रबन्ध	११२, २२-२४
५ सोमप्रभाचार्यकृत कुमारपालप्रबोध उद्धृत	
ऐतिहासिक सारात्मक संक्षेप	११३-१३६
प्रथमप्रस्ताव	११३-१२०
द्वितीय प्रस्ताव	१२१-१२५
तृतीय प्रस्ताव	१२५-१२८
चतुर्थ प्रस्ताव	१२९-१३१
पञ्चम प्रस्ताव	१३२-१३६
६ हेमचन्द्राचार्यकृत त्रिपष्टिशलाकापुरुषचरित्रप्रथित	
कुमारपालचरितवर्णन	१३७-३८
७ हेमचन्द्राचार्यकृत	
त्रिपष्टिशलाकापुरुषचरित्रप्रशस्ति	१३९-४०

परिशिष्ट

- (१) कुमारपालचरित्रसंहान्तर्गत
 उद्धरणरूपपद्यानामकाराद्यनुक्रमणिका १४३-१५०
- (२) कुमारपालचरित्रसंहान्तर्गत
 विशेषनाम्नामकाराद्यनुक्रमणिका १५१-१६०
- (३) शुद्धिद्विनिर्देशकपत्राणि १६१-१७२

किञ्चित् प्रास्ताविक

गुजरातके सुवर्ण युगका शिखरभूत परमार्हत चौलुक्य वृषति कुमारपाल इतिहासविश्रुत है। अपने भारतके बहुत बड़े बहुश्रुत विद्वान्, सर्वशास्त्रविष्णुगत, अनेकानेकग्रन्थप्रणेता, राष्ट्रीयश्रेयोतिःस्वरूप, जैनाचार्य सूरिके सदुपदेशसे प्रतिबुद्ध हो कर उसने अपने राजजीवनके उत्तर कालमें, जैन धर्मकी अणुव्रतग्रहणात्मक दीक्षा अंगीकार की थी। इसलिये तत्कालीन एवं उत्तर कालीन अनेक जैन विद्वानोंने उसके जीवनवृत्तको लक्ष्य कर संस्कृत एवं देश भाषामें छोटे बड़े अनेक ग्रन्थ-प्रबन्ध आदि ग्रथित किये हैं। इन ग्रन्थोंमेंसे कई ग्रन्थ अब तक आ चुके हैं और कुछ अभी तक अप्रकाशित हैं। ऐतिहासिक साधन-सामग्री आदिकी उपयोगिताकी दृष्टिसे, ये सब महत्त्वके हैं और प्रसिद्धि पाने योग्य हैं। हमने इतःपूर्व कुमारपालप्रतिबोध, प्रभावकचरित्र, प्रबन्धचिन्तामणि, न्वकोश, पुरातनप्रबन्धसंग्रह आदि ग्रन्थोंका संपादन-प्रकाशन कर, एतद्विषयक सामग्रीको योग्य रूपमें करनेका यथाशक्य प्रयत्न किया है; और उसी लक्ष्यानुसार, अब यह प्रस्तुत कुमारपालचरित्रसंग्रह नामका ग्रन्थ सिंधी जैन ग्रन्थमालाके ४१ वें पुष्पके रूपमें, विद्वानोंके करकामलोंमें उपस्थित किया जा रहा है।

इस संग्रहमें जिन प्रबन्धों अथवा चरितों का संग्रह किया गया है उनमेंसे प्रायः बहुतसे अप्रसिद्ध और स्वरूप हैं। अतः इतिहासके अध्ययन और अन्वेषणकी दृष्टिसे, इनमें कुछ ऐसी नूतन विचारसामग्री भी उपलब्ध होगी जो अभी तक ज्ञात नहीं है।

कुमारपालके इस प्रकारके प्रबन्धों-चरित्रोंके अन्तर्गत जिनमण्डन गणोंका बनाया हुआ संस्कृत कुमार विशेष प्रसिद्ध और पठनीय रहा है। इस प्रबन्धका बहुत कुछ उपयोग, गुजरातके इतिहासके उत्साही आलेखक विद्वान् किन्लॉक फार्बस्तेने अपनी प्रसिद्ध अंग्रेजी पुस्तक रासमाला लिखते समय किया था। इसका पूर्ण अनुवाद बडौदाकी गायकवाड सरकारकी ओरसे, कई वर्षों पहले प्रकाशित हुआ। इस प्रबन्धका हिन्दी भाषामें अवतरण स्वर्गवासी मुनिवर श्रीललितविजयसूरिने किया था जो 'कुमारपाल चरित'के नामसे बंबईके मण्डल द्वारा विक्रमसंवत् १९७१ में प्रकाशित हुआ था। मुनिवर्य श्रीललितविजयजी मेरे एक बहुत स्नेहभाजन थे। उनके अनुरोधसे मैंने, उक्त चरितके प्रास्ताविक रूपमें एक छोटासा हिन्दी निबन्ध लिख डाला था जिसमें कुमार और उसके गुरु आचार्य हेमचन्द्रके विषयमें कुछ स्थूल स्थूल घटनाओंका उल्लेख किया था। वि. सं. १९७० आश्विन मासमें उस निबन्धके लिखते समय, मेरे सामने वह कोई ग्रन्थसामग्री उपलब्ध नहीं थी जिसका उल्लेख ऊपर किया है। वह मेरी प्राथमिक प्रस्तावना इसके साथ प्रकट की जा रही है। उस समयसे ही, साहित्य जो जैन मण्डलोंमें छिपा पड़ा था, उसको प्राप्त करनेकी और प्रसिद्धिमें लानेकी मेरी अभिलाषा बनी थी और उसके फलस्वरूप, उक्त रूपमें सोमप्रभाचार्यविरचित कुमारपालप्रतिबोध नामक वृहत्काय प्राकृत 'गायकवाडस ओरिएण्टल सीरीज' द्वारा, तथा प्रभावकचरित्र, प्रबन्धचिन्तामणि, प्रबन्धकोश, पुरातन आदि प्रबन्धात्मक ग्रन्थोंको, इतःपूर्व प्रस्तुत सिंधी जैन ग्रन्थमाला द्वारा प्रकाशन किया गया है और इसी प्रसिद्धि के रूपमें प्रस्तुत चरित्रसंग्रह भी अब प्रकाशमें आ रहा है।

चौलुक्यचक्रवर्ती वृषति कुमारपालको उसके धर्मगुरु कलिङ्गल सर्वेश आचार्य हेमचन्द्रने 'राजर्षि'की उपाधि दी इसको लक्ष्य करके मैंने राजर्षि कुमारपाल नामका एक निबन्ध गुजरातीमें लिखा था जिसमें कुमारपालके जीवन अत्यन्त विश्वसनीय प्रमाणोंके आधार पर, कुछ विशेष प्रकाश डालनेका प्रयत्न किया था। वह निबन्ध भी इसके प्रकट किया जा रहा है जिससे पाठकोंको इस प्रकारकी साहित्य-सामग्रीका उपयोग और महत्त्व व्यक्त हो सकेगा

इस संग्रहमें संकलित एवं प्रकाशित कृतियोंका कुछ परिचय निम्न प्रकार है—

(१) संक्षिप्त कुमारपालचरित

इनमें पहला जो चरित है वह बहुत ही संक्षिप्त और साररूप है। इसके कुल २२१ श्लोक हैं। इसका कर्ता कौन है सो ज्ञात नहीं हुआ। पाठणके भंडारोंमें इसकी दो-तीन पुरानी प्रतियाँ हमारे देखनेमें आईं, जिनमें सबसे जो पुरानी प्रति है वह वि. सं. १३८५ की लिखी हुई कागजकी प्रति है। इस प्रतिके कुल ८ पत्र हैं जिनमें प्रथममें ६ पत्रोंमें यह संक्षिप्त कुमारपालचरित लिखा हुआ है और पिछले दो पत्रोंमें एक श्रावक और श्राविकाके व्रतग्रहण-विषयक प्रकरण हैं। इसके अन्तमें जो उल्लेख है वह इस प्रकार है—

“संवत् १३८५ वर्षे वैशाख वदि २ रवौ सूराश्रावकेण परिग्रहपरिमाणं शृहीतम् ।”

इससे इतना तो निर्णित होता है कि उक्त प्रतिमें जो यह कुमारपाल चरित लिखा हुआ है इसकी रचना, इस समयसे पहलेकी है। कितनी पहलेकी है इसका निर्णय करनेका अभी तक और कोई पुष्ट प्रमाण हमें उपलब्ध नहीं हुआ। परंतु इसमें जो संक्षिप्त चरितवर्णन है वह बहुत ही व्यवस्थित, संबद्ध और किसी प्रकारकी अतिशयोक्तिसे अशुद्ध है। अतः इसकी रचना कुमारपालकी मृत्युके बाद बहुत थोड़े ही समयमें हुई हो, ऐसा अनुमान किया जाय, तो उसमें हमें कोई बाधक प्रमाण नहीं दिखाई देता। इस चरितमें कुमारपालका, राज्यप्राप्तिके पूर्व तकका ही, चरित्र दिया गया है। राज्यप्राप्तिके बादका कोई वर्णन इसमें नहीं है। अन्तके ५ श्लोकोंमें सिर्फ इतना ही सूत्ररूपसे सूचित किया गया है कि—“राज्यगदाी पर बैठने बाद कुमारपालने पहले उन सब अपने उपकारी जनोंको बुलाया और उनका यथोचित आदर—सन्मान किया। फिर बादमें यथासमय, आमके वृक्षों परका कर लेना माफ किया, निःसन्तान मरनेवालेके कुटुंबोंकी संपत्तिका जप्त करना बन्ध किया, सातों देशोंमें, सातों व्यसनोका सेवन निषिद्ध किया, और १२ वर्ष पर्यंत सब प्राणियोंकी हिंसाका परिहार कराया। उत्तरमें तुरुष्क देश पर्यंत, पूर्वमें गंगाके तीर पर्यंत, दक्षिणमें विन्ध्याचल और पश्चिममें समुद्र पर्यंतकी पृथ्वी अपने शासनमें अधिष्ठत कर, और उसे जैन मन्दिरोंसे अलंकृत करके जैन धर्मका आराधन करता हुआ यह स्वर्गमें गया।”

कुमारपालके पूर्व जीवनके विषयमें जितना भी वर्णन अन्यान्य चरित्रों—प्रबन्धों आदिमें मिलता है उन सबमें हमें प्रस्तुत चरितगत वर्णन अधिक प्रमाणभूत और तथ्यरूप मान्य देता है। अन्यान्य चरित्र और प्रबन्ध लेखकोंने इसीके आधार परसे बहुत कुछ अपना वर्णन पल्लवित करके लिखा है। उदाहरणके तोर पर, अस्तुत संग्रहमें ही जो २ रा चरित सोमतिलक सूरिकृत दिया गया है उसके प्रारंभका जो १९५ श्लोक जितना भाग है वह इसी चरितका संपूर्ण शब्दशः अवतरण रूप है। इसी तरह उसके बाद, जो बड़ा चरित्रात्मक ३ रा कुमारपालप्रबोध प्रबन्ध है उसमें भी, कुमारपालके पूर्व जीवनका वर्णनात्मक भाग बहुत कुछ इसीके आधार परसे लिखा गया है और इसके बहुत सारे श्लोक भी उसमें यथावत् उद्धृत किये गये हैं। जिनमण्डन गणिकृत कुमारपालप्रबन्धमें भी इसके बहुतसे श्लोक उद्धृत हैं। इससे ज्ञात होता है कि उन अन्यान्य चरित्र-प्रबन्ध लेखकोंने इस संक्षिप्त चरितको कुमारपालके पूर्व जीवनके वर्णनके लिये विशेष आधारभूत और मौलिक मान कर, इसका पूरा उपयोग किया है। अतएव कुमारपालके चरित्रात्मक साधनोंमें यह एक बहुत प्रमाणभूत प्रबन्ध सा है इसमें कोई सन्देह नहीं।

(२) सोमतिलकसूरिकृत कुमारपालचरित

संग्रह का २ रा चरित है वह सोमतिलकसूरिकृत है। ये आचार्य रुद्रपण्डित गच्छके संघतिलकसूरिके शिष्य थे। यद्यपि इसमें इसकी रचनाके समयका ज्ञापक कोई निर्देश नहीं किया गया है तथापि सोमतिलकसूरिकी अन्य प्रत्येक रचना परसे इनका निश्चित समय ज्ञात है, अतः इस चरितका रचनासमय अनुमानसे उस समयके आसपास सद्दृज ही में समझा जा सके ऐसा है।

कुमारपालचरित्र संग्रह

इस चरितके प्रारंभ और अन्तिम उल्लेखसे ज्ञात होता है कि सोमविलकसूरिकी यह रचना, उनके किसी बृहद् ग्रन्थके अन्तर्भूत प्रथित की गई प्रतीत होती है। इनके बनाये हुए पददर्शनसमुच्चयलघुवृत्ति, . . . तिका आदि कई ग्रन्थ उपलब्ध होते हैं। त्रिपुराभारतीलघुस्तव पर भी इनकी बनाई हुई एक संस्कृत टीका है जिसको राजस्थान पुरातन ग्रन्थमाला द्वारा प्रकाशित कर रहे हैं। इसकी रचना वि. सं. १३९७ में पूर्ण हुई है विक्रमके १४ वें शतकका अन्तिमकाल, प्रस्तुत कुमारपालदेव चरितका समय सुनिश्चित हो सकता है। वि. सं. १५१२ लिखी गई प्राचीन एवं आदर्शभूत प्रतिके आधार पर इसका संपादन किया गया है। प्रत्यन्तके रूपमें एक प्रतिका भी उपयोग किया गया है जो मुनिवर श्रीपुण्यविजयजीकी कृपासे प्राप्त हुई थी। यह प्रति भी वैसी पुरातन शुद्धप्रायः थी।

यह चरित भी, दूसरे दूसरे चरित्रोंकी अपेक्षा संक्षिप्त ही है। इसके कुल ७४० श्लोक हैं जिनमें प्रारंभके २ श्लोकोंमें तो वही, कुमारपालके राज्य प्राप्त करनेके पूर्वका, जीवन वर्णित है और प्रायः उन्हीं शब्दोंमें है— उपर्युक्त प्रथमांक वाले संक्षिप्त चरित्रमें वर्णित है। बादके ५०० श्लोकोंमें, कुमारपालके राजजीवनका वर्णन जिसमें प्रायः उन सब मुख्य मुख्य प्रबन्धोंका सार दिया गया है जो प्रभावकचरित्र, प्रबन्धचिन्तामणि प्रबन्धकोष आदि ग्रन्थोंमें उपलब्ध है। पर कोई कोई बात त्रिलुल नई भी इसमें मिलती है। दृष्टान्तके लिये, २९ पृष्ठ पर, श्लोक ६१२ से ले कर ६३२ तक में, नागपुर (भारवाड का आधुनिक नागौर) के जिस महामाण्डलिक उ साय कुमारपालके युद्धका उल्लेख है वह और किसी प्रबन्धमें देखनेमें नहीं आया। इसी तरह पृ० ३१ पर, श्लोक ६ से ले कर ६८४ तक में, राकापक्षीय आचार्य सुमतिसूरिके साथ हेमाचार्यका जो प्रसंग बतलाया गया है वह भी विशिष्ट प्रकारका नवीन वृत्तान्त है। इसका थोडासा सूचन सिर्फ चतुरशीति प्रबन्धान्तर्गत कुमारपालग्रन्थमें मिलता [देखो, पृ. ११२, २२, § ५३ वां प्रकरण] पर, किन्हीं अन्य प्रसिद्ध चरित्रोंमें नहीं दृष्टिगोचर होता। समुच्चय रूपसे चरित्र भी बहुत कुछ संबद्ध, व्यवस्थित और तथ्यपूर्ण है। इसका वर्णन क्रमबद्ध हो कर बोडेंमें कुमारपालके जो अष्टा परिचय देने वाला है। माह्य देता है, कि इसकी संकलना मुख्य करके इसके बाद, जो ३ रे अंकवाला कुमारपालप्रबोधप्रबन्ध है उसके आधारेसे की गई है। क्यों कि इसके अन्तके श्लोकमें, चरितकारने स्पष्ट लिखा है कि ह गूर्जर नरेश कुमारपालका यह चरित्र संक्षेपमें लिखा है। जिनको विशेष रूपसे जाननेकी इच्छा हो वे 'कुमारपालप्रतिबोध' नामक ग्रन्थसे जानें। इसमें सूचित किया गया 'कुमारपालप्रतिबोध' ग्रन्थ यही माह्य देता है जो प्रस्तुत संग्रहमें चरितके बाद, प्रकाशित है और जिसका पूरा नाम "कुमारपाल प्रबोध (अथवा प्रतिबोध) प्रबन्ध" है।

[ज्ञातव्य टिप्पणी— यद्यपि कुमारपाल चरित विषयक सबसे प्राचीन और बहुत बड़ा ग्रन्थ जो सोमप्रभाचार्यद्वारा प्रकृत भाग्यमय और जिसका सबसे पहले हमने कोई ३० वर्ष पूर्व संग्रहण-संपादन किया और जो बगौदाकी 'गायकवाड्ड ओरिएण्टल सीरीज' में हुआ उसका नाम भी 'कुमारपालप्रतिबोध' ऐसा ही विशेष प्रसिद्ध हो गया है, परंतु अंधकारने उसका मूल नाम तो 'प्रतियोध' ऐसा रखा है। इस ग्रन्थकी ताड़पत्रों पर लिखी हुई एक मात्र सूर्य प्रति जो पाठके अन्तमें उपलब्ध है और प्रति लिपि वि. सं. १४५८ में संभारकी बृहत्सोपपत्तालयमें मंडारक श्रीजयविलकसूरिके उपदेशसे, कायस्थ शाहीय मंड. मंगलिकके मंड. खेताने की है, इसके अन्तिम पुणिका लेखमें इस ग्रन्थका निर्देश 'कुमारपाल प्रतिबोध मुखक' ऐसा किया गया है। इस लिये र उक्त ग्रन्थ का यह नाम विशेष अन्वर्थक लगनेसे हमने इसी नामसे उसको मुद्रित एवं प्रकाशित करना उचित सोचा। परन्तु नाम 'जिनधर्म प्रतिबोध' है और 'कुमारपाल प्रतिबोध' नामक यह ग्रन्थ है जिसने इस संग्रहमें 'कुमारपाल प्रतिबोध प्रबन्ध' नामसे प्रकट कर रहे हैं।]

† देखो, ग्रन्थ का अन्तिम—प्रशस्तियत—श्लोक—

श्रीशिव-जलधि-सूर्यवर्षे शुचिमासे रविदिने सिताराम्याम् । 'जिनधर्मप्रतिबोधः' न्यहोऽयं गूर्जेन्द्रपुरे ॥ ४० १३९.

इसी तरह प्रत्येक प्रस्तावके अन्तके पद्यमें भी यही नाम सूचित किया गया है।

यथा—जिनधर्मप्रतिबोधे शमलिको पढमपत्तावो । पृ० १३०

बिनधर्मप्रतिबोधे प्रस्तावः पयमः प्रोक्तः । पृ० १३४

(३) कुमारपालप्रबोध-प्रबन्ध

जैसा कि ऊपर वर्णन दिया गया है इस संग्रहके तीसरे ग्रन्थका नाम 'कुमारपालप्रबोध-प्रबन्ध' है। यह नाम हमने ग्रन्थकी प्रारंभिक कण्डिकाके उल्लेख परसे अङ्कित किया है। उसमें लिखा है कि—'श्रीकुमारपालभूपालस्य प्रारम्भ्यतेऽयं प्रबोधप्रबन्धः।' इस उल्लेखके सिवा ग्रन्थमें और किसी जगह अथवा अन्तिम पुष्पिका लेखमें भी इसका खास नाम लिखा हुआ हमें प्राप्त नहीं हुआ। पुरानों उपलब्ध एक मुद्रित प्रतिमें प्रबोध इस शब्दकी जगह 'प्रतिबोध' ऐसा पाठ भी मिला है इससे यह अनुमान किया जा सकता है कि इसका नाम 'प्रतिबोध प्रबन्ध' भी हो सकता है और शायद इसी नामको लक्ष्य कर उक्त दूसरे नंबरके चरितके कर्ता सोमतिलकसूरिने यह लिखा है कि इसका विस्तार 'कुमारपालप्रतिबोध' शब्दसे जानना चाहिए। दोनों शब्दोंका अर्थ प्रायः एक ही है, इससे नाममें कोई विशेष भेद नहीं पड़ता। इस ग्रन्थका मुद्रण करते समय हमें प्रथम एक ही प्रति प्राप्त हुई थी जो पाटणके भण्डार की थी। इस प्रतिके अन्तमें जो 'ग्रन्थलेखनप्रशस्ति' दी गई है और जिसको हमने इसके साथ मुद्रित किया है (देखो, पृ० ११२) उससे ज्ञात होता है कि वि. सं. १४६४ में, देवलयपाठक (काठियाणाठके देवलाबा) में पंडित दयानन्द नामके यतिरके आदेशसे, श्रावक लोगोंने अपने गच्छके अनुयायियोंके पढ़नेके लिये इस चरितकी प्रतिलिपि करवाई थी।

पाटणकी उक्त प्रति कुछ कुछ अशुद्ध थी इस लिये इसका संशोधन करनेमें हमें कुछ कठिनाई ही रही, तो भी यथामति पाठशुद्धि करनेका हमने पूरा प्रयत्न किया।

ग्रन्थका पूरा मुद्रण हो चुकने बाद, हमें बीकानेरसे साहित्यप्रिय श्रावकत्रन्धु श्रीयुत अगरचन्द्रजी नाहटाकी तरफसे इस ग्रन्थकी एक और प्रति मिली जो वि० सं० १६५६ की लिखी हुई है। उससे इसका मिलान करने पर हमें इन दोनोंमें परस्पर कहीं कहीं पाठभेद उपलब्ध हुए जिनमें कुछ तो मात्र शाब्दिक परिवर्तन स्वरूपके हैं और कुछ पंक्तियोंके और पद्योंके न्यूनधिकत्व बतलाने वाले हैं। इनमेंसे जो पाठभेद कुछ खास विशेषत्व रखते हैं उनको हमने इसके साथ परिशिष्टके रूपमें दे दिये हैं। सबसे अधिक विशेषतावाला पाठभेद है वह प्रारंभके मंगलाचरणवाले श्लोकों की का है। हमारे मुद्रित ग्रन्थमें मंगलाचरणके जो ४ पद्य मिलते हैं उनसे सर्वथा भिन्न प्रकारके ४ पद्य इस बीकानेरवाली प्रतिमें प्राप्त होते हैं। (देखो परिशिष्ट A)। इसका कारण यह हो सकता है कि इस ग्रन्थके संकलन कर्ताने पहले जो एक आदर्श तैयार किया होगा उसकी प्रतिलिपिवाली ये पाटण और पूनावाली प्रतियां होनी चाहियें। उसके बाद संकलन कर्ताने ग्रन्थमें जो कुछ थोडा बहुत पीछेसे संशोधन-परिवर्तन किया होगा उस आदर्शकी प्रतिलिपिवाली परंपराकी यह बीकानेरवाली प्रति होनी चाहिये। क्यों कि इस प्रतिके पाठ, हमारी मुद्रित प्रतिके पाठसे, शब्दसन्दर्भ और वाक्यरचनाकी दृष्टिसे कुछ विशेष परिमार्जित माहस्य पढ़ते हैं। ऐसे संकलनात्मक ग्रन्थोंकी प्रतियोंमें इस तरहके विशेष पाठभेद, इस प्रकार किये गए संशोधन-परिवर्तनके कारण, प्रायः उपलब्ध होते रहते हैं। इससे इसमें कोई खास आश्चर्यकी बात नहीं है।

बादमें हमें पुरानों भी इस ग्रन्थकी एक और तीसरी प्रति प्राप्त हुई जो भाण्डारकर इन्स्टीट्यूटके राजकीय ग्रन्थ संग्रह में रक्षित है। यह प्रति शुद्धित है। प्रारंभके १० पत्र विस्त्रुल ही नहीं है और बीचमेंके भी कुछ पत्र छूत हैं पर अन्तका पत्र विद्यमान है। यह प्रति वि. सं. १४८२ की लिखी हुई है और भट्टारिक श्री जपतिलकसूरिके शिष्य पं. दयाकेशरगणिको, ओसंशय गोठी संग्रामकी पत्नी बाई जासूने लिखा कर समर्पित की है। इसका यह पुष्पिका लेख इस प्रकार है।

इति संवत् १४८२ थमें फागुण शुद्धि पंचम्यां गुरौ धीमति श्री तपा पक्षे धीरज्ञागरसूरीश्वरणां गच्छे भट्टारिक धीजपतिलकसूरीस्य(श्व)रणां शिक्ष (प्य) पं० दयाकेशरगणिवराणां धीजोसंशय शं(शु)गार गोठी संग्रामकस्य भायां याई जासू नाम्ना लिपाप्य प्रददी मुदा। चिरं नन्दतु।

माझम देता हे कि इस प्रबन्धकी रचना प्रबन्धचिन्तामणि आदि जैसे कुछ पुरातन प्रकीर्ण प्रबन्धोंके आधार पर गई है। इसमें जो पचभाग हैं वह प्रायः सारा ही अन्यान्य ग्रन्थोंमेंसे उद्धृत किया गया है। जो गद्य भाग है वह संग्राहकका स्वयं संकलित किया हुआ और कुछ ग्रथित किया हुआ है। ग्रन्थकर्ता अन्तमें कहते हैं कि कुछ तो जो मुना उस परसे और कुछ जो लिखित रूपमें मिला है उसके आधारसे, मैंने यह कुमारपाल राजाका प्रबन्ध लिखा है।

जिनमण्डन गणीने अपने कुमारपाल प्रबन्धकी रचना प्रायः इसी प्रबन्धके आधार पर की माझम देती है। पञ्चम एवं, रचनाशैलीकी समानताके उपरान्त, बहुतेसे वाक्यसन्दर्भ भी दोनोंमें एकसे मिलते हैं। जिनमण्डन गणीके प्रबन्धकी रचना वि. सं. १४९९ में पूर्ण हुई थी इसलिये वह प्रस्तुत प्रबोधप्रबन्धके बादकी रचना है इसमें तो सन्देह ही नहीं है। क्यों कि जिस प्रतिके आधार परसे यह प्रबन्ध यहाँ मुद्रित किया गया है उसकी प्रतिलिपि ही १४६४ में अर्थात् जिनमण्डन गणीकी रचना के ३५ वर्ष पूर्व हुई थी। जैसा कि ऊपर सूचित किया गया है प्रबन्ध भिन्न भिन्न प्राचीन चरितों—प्रबन्धोंके उद्धरणों और अवतरणोंका एक संग्रहसमक संकलनसा है। इसके प्रभागमें, २०० पद्यों वाला वह संक्षिप्त चरित, जो इस संग्रहमें प्रथम कृतिके रूपमें मुद्रित किया गया है, पूर्ण अन्तर्भावित कर लिया गया है। इसी तरहसे प्रबन्धचिन्तामणि आदि ग्रन्थोंमें जो वर्णन है उसके भी अनेक वंश संकलित कर लिये गये हैं। इस प्रकार इस प्रबन्धमें चरित्रात्मक वर्णनके सिवा उपदेशात्मक और प्रचारार्थक वृत्तों की खूब संग्रह किया गया है और इसीलिये संग्राहक विद्वान्ने इसका नाम कुमारपालचरित्र या कुमारपालप्रबन्ध रख कर कुमारपालप्रबोधप्रबन्ध रखना योग्य माना है।

इस प्रबन्धमें कुमारपालके जीवनविषयकी मुख्य मुख्य घटनाओंका क्रमबद्ध वर्णन दिया गया है जिसका पूर्वकालीन चरित्र ग्रन्थोंमें और प्रबन्धोंमें एक या दूसरे रूपमें मिलता है। साथमें प्रसंगोपात् उपदेशात्मक उल्लेख विस्तृत रूपमें संगृहीत किये गये हैं जिससे एक प्रकारसे धार्मिक कथाग्रन्थका स्वरूप इसे प्राप्त हो गया है।

(४) चतुरशीतिप्रबन्धान्तर्गत कुमारपालदेवप्रबन्ध

यह इस संग्रहमें ५ वीं कृति है। राजशेखर सूरीने जो प्रबन्धकोश नामक ग्रन्थ बनाया है कुछ मिला कर २४ प्रबन्ध हैं जिसके कारण उस ग्रन्थका दूसरा नाम चतुर्विंशतिप्रबन्ध भी है। इसी तादृक्ता एक चतुरशीतिप्रबन्ध नामका भी संग्रहात्मक ग्रन्थ है जिसमें कुछ ८४ प्रबन्धोंका संग्रह है। प्रबन्ध पूर्ण रूपमें मुझे कहीं नहीं देखनेमें आया। पूनाके राजकीय ग्रन्थसंग्रहमें एक प्राचीन प्रति उपलब्ध है जो है। इसमें बहुतेसे ऐसे ऐतिहासिक प्रबन्ध हैं जो प्रबन्धचिन्तामणिमें प्राप्त होते हैं। पुरातन प्रबन्धसंग्रह नामक संपादनमें, हमने जिस प्रकारके ३-४ प्रबन्धात्मक प्रकीर्ण संग्रहों परसे, ऐतिहासिक प्रबन्धोंका संकलन किया है उसी प्रकार और प्रायः वैसे ही विषयोंके कुछकाल प्रबन्ध, इस संग्रहमें मिलते हैं। इनमेंसे कुमारपाल राजाके जीवनके साथ रखनेवाले प्रबन्धोंको एकत्र रूपमें यहाँ पर संकलित किये हैं। जिस प्रतिपरसे यह संकलन किया गया है, वह है तो पुरानी—हमारे अनुमानसे वि० सं० १५०० के पूर्वकी लिखी हुई होनी चाहिये—पर अशुद्ध बहुत है। इसकी भाषा बहुत सार्दी, कुछ अपभ्रष्ट और एक प्रकारसे बोलचालकी संस्कृत है जो लोकगम्य देख भाषाका अनुकरण सूचित करती है माझम देता है कि संस्कृत भाषा के प्रारंभिक शिक्षार्थियोंके पठन निमित्त, इसका संकलन किया गया है। इस संकलन कुमारपालके जीवनके विषयकी कुछ ऐसी छोटी छोटी घटनाएँ भी संगृहीत हैं जो अन्य प्रबन्धोंमें दृष्टिगोचर नहीं होतीं आचार्य हेमचन्द्रसूरीके प्रबन्धकी भी कुछ ऐसी बातें इस प्रबन्धमें लिखी हुई मिलती हैं जो अन्यत्र अप्राप्य हैं। यद्यपि बातें गौण स्वरूपकी हैं परन्तु कुछ विशिष्ट ऐतिहासिक तथ्योंको भी प्रदर्शित करती हैं।

(५) सोमप्रभाचार्यकृत कुमारपालप्रतिबोध

संग्रहगत ५ वीं रचनानमें, सोमप्रभाचार्यकृत प्राकृत वृद्धत्वाय ग्रन्थ कुमारपालप्रतिबोधका सारभाग संकलित है। इस ग्रन्थकी एकमात्र प्राप्त पूर्ण प्रति पाटणके भण्डारमें सुरक्षित है जो तादृक्त्रों

वि० सं० १४५८ में गुजरातके प्रसिद्ध पुरातन नगर रंभायतमें लिखी गई है। मुद्रण करने प्राकृत भाषामें इसकी रचना की गई है और ग्रन्थका विस्तार प्रायः ८८०० श्लोकपरिमाण जितना विशाल है। इसके कर्ता सोमप्रभाचार्य हैं जिनने वि० सं० १२४१ में इसकी रचना पूर्ण की। ये आचार्य स्वयं राजा कुमारपाल और आचार्य हेमचन्द्रके केवल सम-समयवर्ती ही नहीं थे अपितु उनके साथियोंमें से थे, अतः इनकी इस रचनाका ऐतिहासिक महत्त्व बहुत अधिक है। इस ग्रन्थका सर्वप्रथम संपादन मेरे द्वारा हो कर, बड़ौदाके [भूतूर] गायकनाड राज्यकी सुप्रसिद्ध प्राच्य-ग्रन्थमाला—गायकवाडस् ओरिएण्टल सिरीज—में, ई० सं० १९२० में प्रकाशन हुआ। उस संपादनमें, मैंने ग्रन्थगत जितना ऐतिहासिक भाग था उसका पृथक् तारण कर, परिशिष्टके रूपमें संकलित कर दिया था, जिससे इस ग्रन्थका, जो जिज्ञासु विद्वान् केवल ऐतिहासिक वस्तु जाननेकी दृष्टिसे ही उपयोग करना चाहे, उनको सल्यतासे वह प्राप्त हो सके। वह ग्रन्थ अब प्रायः अप्राप्य सा है। अतः उसका वह ऐतिहासिक सारमागरूप संकलन हमने यहां पर पुनर्मुद्रित कर दिया है। कुमारपालके इतिहासके विषयमें अन्वेषण और अनुसन्धान करनेवाले विद्वानों—लेखकोंको इसका अलोकन अत्यावश्यक है। कुमारपालके जीवन चरितका, सूत्र रूपमें परन्तु सर्वा प्रामाणिक ऐसा, सबसे पहला निरूपण, इसी ग्रन्थमें मिलता है। इस ग्रन्थके प्रास्ताविक रूपमें हमने ग्रन्थकारके परिचयको लक्ष्य कर एक संस्कृत वक्तव्य लिखा है तथा साथमें ग्रन्थके परिचयको लक्ष्य कर इंग्रजी वक्तव्य भी दिया है। जिज्ञासुओंके अध्ययन और अलोकनके निमित्त ये दोनों वक्तव्य भी इस प्रास्ताविकके साथ प्रकट कर दिये जाते हैं।

रासमाला नामक गुजरातके इतिहासका प्रधान और पहला ग्रन्थ अंग्रेज विद्वान् किन्लॉक फार्बसेने अंग्रेजीमें लिखा जिसका गुजराती भाषान्तर पठ कर मेरे मनमें कुमारपालके इतिहासके मौलिक साधनोंका अध्ययन, अलोकन, अन्वेषण आदि करनेकी विशेष रुचि उत्पन्न हुई। सौभाग्यसे मुझे इस परमादेश सृष्टिकी राजधानी अणदिलपुर पाटणमें ही कुछ वर्षों तक रहनेका सुयोग मिला और मेरी अल्प-स्वल्प ज्ञानविप्रासाकी परिपूर्तिमें परमोपकारका स्थान पाने वाले स्वर्गवासी परममुनिपुण्य प्रवर्तक श्रीकान्तिविजयजी महाराज तथा उनके ज्ञानरसिक, ग्रन्थोद्धारक, सुशिक्ष्य मुनिर श्रीचतुरविजयजी महाराजके सात्त्विक सात्त्विकमें, वहाँके बहुमूल्य एवं विशिष्ट समृद्धिपरिपूर्ण भिन्न भिन्न ज्ञानभण्डारोंके निरीक्षणका यथेष्ट अवसर मिला। उसी समयसे मैंने, अन्यान्य साहित्यिक सामग्रीके साथ कुमारपालविषयक साहित्यका भी संग्रह आदि करना प्रारंभ किया। प्रायः ४५ वर्ष जितने जीवनके विशेष कालमें, जो कुछ इस विषयकी सामग्री मैं प्राप्त कर सका उसे यथासाधन प्रकाशमें रखनेका प्रयत्न करता रहा। इस प्रयत्नके फलस्वरूप, जितने ग्रन्थ, चरित आदि प्रकाशित हुए हैं उनका कुछ निर्देश, इस प्रास्ताविकके प्रारंभमें ही किया जा चुका है। प्रस्तुत संग्रह भी उसी लक्ष्यका एक और विशिष्ट फल है।

अभी एक और भी ऐसा संग्रह अशिश्ट है—पर शायद अब उसे मैं प्रकाशमें रखनेका अवसर न पा सकूंगा। इस अशिश्ट संग्रहमें, मेरा लक्ष्य प्राचीन गुजराती—राजस्थानी भाषामें कुमारपाल विषयक जितना साहित्य उपलब्ध है उसे एकत्र कर एक सुसंपादनके रूपमें प्रकाशित करना है। बहुतसी सामग्री तो संकलित रूपमें तैयार की हुई पडी है—परन्तु अब मन और शरीर दोनों इसके लिये उतने उरसाहित नहीं दिखाई पडते।

इस संग्रहका मुद्रणकार्य प्रारंभ करते समय मेरे मनमें, इसके साथ कुमारपालका एक संपूर्ण एवं प्रमाणभूत विस्तृत इतिहास लिखनेका संकल्प था; क्योंकि कि इस विषयकी सबसे अधिक सामग्री आज तक मेरे ही द्वारा संपादित हो कर प्रकाशमें आई है और जो कुछ अशिश्ट सामग्री है उसका भी प्रायः सर्वाधिक संकलन एवं संचय मेरे समीप है। महान् गुजरात और विशाल राजस्थानके इतिहासमें कुमारपालका राज्यशासनसमय सर्वोत्तम युग जैसा रहा है। सारे पश्चिम भारतका वह सुवर्णयुग था। समृद्धि, संस्कृति, खप्रमुख और सौराज्यकी दृष्टिसे वह युग अपनी चरम सीमापर पहुँचा हुआ था। कुमारपाल एक अत्युच्च आदर्शजीवी राजा था। उसने अपने राज्यको—राष्ट्रको सुसंस्कारसंपन्न, समृद्धि-परिपूर्ण एवं सर्वसुखसुलभ बनानेका यथेष्ट प्रयत्न किया और उसमें यथेच्छ सफल हुआ। इस युगके इतिहासका यथार्थ चित्रण हमारे लिये बहुत प्रेरणादायक और गौरवप्रदर्शक है। पर इस इतिहासके आलेखनका कार्य मेरे लिये अब शक्य नहीं मालूम होता। मेरी मनःकामना है कि हमारी संपादित एवं प्रकाशित इस सामग्रीका उपयोग कर, कोई अधिक सुयोग्य विद्वान् ऐसा सुन्दर इतिहास लिख कर इस लक्ष्यकी परिपूर्ति करे।

अनेकान्विहार
अमदावाद
१, १, १९५६

—मु नि जि न वि ज य

सर्गावासी मुनिवरधी कलितविजयसूरिसंकलित
 -हिन्दी 'कुमारपालचरित'के प्रारम्भमें लिखित प्रस्तावना -
राजर्षि कुमारपाल और महर्षि हेमचन्द्राचार्य

सन्त्यये कवितावितानरसिकास्ते भूरयः सूरयः, क्षमापस्तु प्रतिबोधयते यदि परं श्रीहेमसूरैर्गिरा ।
 उन्मीलन्ति महामहांस्यपि परे लक्ष्णाणि ऋक्षाणि खे, नो राकाशशिनं विना वत भक्त्युज्जारः सागरः ॥
 सर्गे न क्षितिमण्डले न बद्धवाक्के न लेभे स्थितिं, त्रैलोक्यैकहितप्रदाऽपि विधुरा दीना दया या विरम् ।
 चौलुक्येन कुमारपालविभुना प्रत्यक्षमावासिता, निर्भाका निजमानसौकासि वरे केनोपमीयेत सः ॥

*

अखिलविधापारंगत, समुलशास्त्रनिष्णात, सर्वतंत्रस्वतंत्र, कलिकाल-सर्वज्ञ भगवान् हेमचन्द्रसूरी

तथा उनके परमभक्त, परमार्हंत, धर्मात्मा, अति दयालु, चौलुक्य-चूडामणि, गुर्जरधराधिपति, राजर्षि के भव्यजनमनोरंजक, लोकोत्तर, पवित्र जीवनचरित्रके विषयमें, पूर्वं कालके अनेक जैन विद्वानोंने विविध ग्रंथ हैं और इन महापुरुषोंके अगणित गुणगणका मुक्त कण्ठसे भक्तिभरित गान कर स्वनामको कृतार्थ किया है । प्रजाजनोको, भक्तिका मार्ग दिखला कर, आत्मिक शक्तिके अभ्युदय करनेमें अत्यंत अवलंबन दिया है । हमारे और देखनेमें आज तक जितने ग्रंथ आये हैं, उनके नामादि पाठकोंके जाननेके लिए यहाँ लिखे जाते हैं—

१. कुमारपालप्रतिबोध, सोमप्रभाचार्यकृत । इसका दूसरा नाम जिनधर्म-प्रतिबोध भी है । इसके कर्ता श्रीसोमप्रभाचार्य बड़े भारी विद्वान् थे । इन्होंने एक कान्य लिखा है जिसके सी परहसे किए हैं । इस निमित्त इन्हें 'शतार्थी' की बहुविद्वत्तासूचक उपाधि मिली थी । इनकी कवित्वशक्ति बहुत अच्छी थी जिन्होंने इनकी बनाई हुई 'सूक्तिमुक्तावली'—जिसका अपर नाम सिंदूर प्रकर है—का पाठ किया है वे इसको अच्छी तरह जानते हैं । ये संस्कृतके समान प्राकृत भाषाके भी बुरे पारंगत थे । महाराज कुमारपालदेवके कालमें 'सुमतिनाथ चरित्र' नामक एक बहुत बड़ा ग्रंथ प्राकृतमें लिखा है । इस 'कुमारपाल चरित्र'में भी बहुत प्राकृत ही है । 'विजय संवत् १२४१' में इस ग्रंथकी समाप्ति हुई है । 'अर्थात् महाराज कुमारपालकी मृत्युके वर्ष बाद यह ग्रंथ लिखा गया है । ग्रंथ बहुत बड़ा है । श्लोकसंख्या कोई इसकी ९००० के लगभग होगी ।

२. मोहपराजयनाटक, यशःपालमंत्रीकृत । सुप्रसिद्ध यूरोपीय पंडित प्रो. पीटरसन (Prof. Peterson) ने, पूनाकी डेक्कन कालेज (Deccan College)के विद्यार्थियोंके समुच्च श्रीहेमचन्द्राचार्यके विषयमें एक निबन्ध लिखा था । उसमें, इस ग्रंथके विषयमें बोलते हुए उन्होंने विद्यार्थियोंसे कहा था कि—“इस तुम्हारी कॉलेजके, अगले दिवानखानेके ही 'पुस्तक संग्रह' में एक पुस्तक पड़ी है, जिसमें यह वृत्तान्त लिखा हुआ है कि, राजाने किस वर्ष के किस महीने और किस दिनको जैन धर्म स्वीकार किया । किष्कीयन लोगोंके 'प्रोप्रेस' नामक पुस्तककी तरह, अलंकार रूपसे, कुमारपाल राजाके जैन धर्ममें दीक्षित होनेका वर्णन किया है । यह पुस्तक नाटकके रूपमें ताडपत्र पर लिखी हुई है, और 'मोहपराजय' इसका नाम है । हेमचन्द्राचार्यके संबंध रखने वाले इतिहास पर, प्रकाश डालने वाली पुस्तकोंमेंसे, यह पुस्तक सबसे प्राचीन है । इस

१ विद्वानोंके अलंकारार्थ यह कान्य हम यहाँ उद्धृत करते हैं—

कल्याणसार सवितान हरेक्षमोह कांतारवारणसमान जयाद्यदेव ।

धर्मार्थकामव महोदय पीर पीर सोमप्रभाव परनागम सिद्धयते ॥

इस कान्यके ऊपर खोपस व्याख्या है जिसमें पृथक् पृथक् १०० रीति से व्याख्यान लिखे हैं ।

कर्ताका नाम यशःपाल है। कुमारपाल राजाकी मृत्युके बाद, उसके राज्यका स्वामी जो अजयपाल हुआ था, उसका यह एक प्रधान था। इस 'मोहप्रराजय' नाटकमें, कुमारपाल राजाके साथ, धर्मराज और विरतिदेवी की पुत्री कृपासुन्दरी का पाणिग्रहण, तीर्थकर महावीर और आचार्य हेमचंद्रकी सम्मुख, कराया गया है। जैन धर्मकी इस बड़ी भारी विजय की मिति संवत् १२१६ के मार्गशीर्ष मासकी शुक्ल द्वितीया है—अर्थात् ईस्वीसन् ११६० में, कुमारपाल राजाने प्रकट रूपसे जैन धर्मका स्वीकार किया था। इस तारीखके निश्चयमें संशयित होनेका कोई भी कारण नहीं है, क्योंकि यह पुस्तक ईस्वीसन् ११७३ से ११७६ के बीचमें—अर्थात् इस उपर्युक्त तारीखके बाद १६ वर्षके अंदर ही लिखी हुई होनी चाहिए।”

३. प्रबंधचिंतामणि, मेरुतुंगाचार्यकृत। यह ग्रंथ बहुत अच्छा है। संस्कृत भाषामें, गद्यमें, इसकी रचना की गई है। इसमें अनेक ऐतिहासिक घटनाओंका उल्लेख है। राजतरंगिणीके ढंग पर लिखा हुआ है। आधुनिक पाठ्यालय विद्वानोंने इस ग्रंथको अन्य सब ऐतिहासिक लेखोंसे, अधिक विश्वसनीय माना है। गुजरातके इतिहासके लिए तो केवल यही एक आधारभूत ग्रंथ है। इसका इंग्रजीमें अनुवाद करा कर, बंगालकी पॉपुलर एडियाटिक सोसाइटीने प्रकट किया है। इसके अंतमें कुमारपाल व हेमचंद्राचार्यका विस्तृत वर्णन है। संवत् १२६१ के फाल्गुन मासकी शुक्ल पूर्णिमाको, काठियावाड़के प्रसिद्ध नगर धवढवाणमें इसकी समाप्ति हुई थी।

४. प्रभावकचरित्र, प्रभाचंद्राचार्यकृत। इस ग्रंथमें, जगतमें जैन धर्मकी प्रभावना करने वाले अनेक प्रभावक पूर्वजोंके जीवन चरित्र हैं। सारा ग्रंथ संस्कृत पद्यमय है। कविता बड़ी रमणीय है। संस्कृत-साहित्यके प्रेमियोंको अवश्य अवलोकन करने लायक है। इसमें पूर्व कालके २३ जैन महात्माओंका वर्णन है। अंतमें हेमचंद्राचार्यका भी विस्तारसे उल्लेख है।

५. कुमारपालचरित्र, जयसिंहसूररचित।

६. कुमारपालचरित, श्रीसोमलिलकसूरकृत।

७. कुमारपालचरित्र, श्रीचारेत्रसुंदरकृत।

८. कुमारपालचरित्र, हरिध्वंदकृत (प्राकृत?)।

९. चतुर्विंशतिप्रबंध, श्रीराजशेखरसूरकृत।

१०. कुमारपालरास (गुजराती) श्रीजिनहर्ष कृत।

११. कुमारपालरास (गुजराती) श्रावक ऋषभदास रचित।

इन पुस्तकोंके अतिरिक्त 'विविधतीर्थरत्न' 'उपदेशतरंगिणी' तथा 'उपदेशप्रासाद' वादि बहुतसे अन्य ग्रंथोंमें भी इन महापुरुषोंका वर्णन मिलता है।

इस ग्रंथ-गणनामें हमें अभी एक और महत्त्ववाले ग्रंथका नाम लिखना बाकी है—जो कि इस प्रस्तुत चरित्र का मूलभूत है। इसका नाम है 'कुमारपालप्रबंध'। संवत् १४९९ में, तपगच्छाचार्य महाप्रभावक श्रीसोमसुंदरसूरि-श्वरजीके सुशिष्य श्रीजिनमंडन गण्डिने इसकी रचना की है। सारा ग्रंथ सरल और सरस संस्कृतमय है। गद्य और पद्यसे मिश्रित है। बीच-बीचमें प्राकृत पद्य भी प्रसंगवश उद्धृत किए गए हैं। इस ग्रंथका चरित्रात्मक भाग, केवल कविकी कल्पना मात्र है, ऐसा नहीं है; परंतु यथार्थ ऐतिहासिक घटना स्वरूप है। इसका प्रमाण पाठकोंको इससे मिल सकेगा कि, इस चरित्रको विश्वसनीय और उपयोगी समझ कर, बड़ौदाके विद्याविलासी नृपति श्रीसयाजीराव महाराजने, पारितोषिक दे कर, विद्वान् श्रावक श्रीपुत्र मगनलाल चूनिवाल वैद्य (बड़ौदा) द्वारा, गुजराती भाषामें अनुवाद करा कर, राज्यकी तर्फसे छपवा कर प्रकाशित किया है। इस पुस्तकमें गुजरातके इतिहासकी बहुतसी उपयोगी बातें हैं। अणहिलपुर-पाटन नगरकी स्थापना (विक्रम संवत् ८०२) से ले कर कुमारपाल राजा (सं. १२३०) पर्यंतकी गुर्जरराज्यप्रवृत्ति विगरे इसमें संक्षिप्तसे वर्णन की गई है। सिद्धराज जयसिंहका, बंगालके महोदकपुर (महोत्सवपुर) के राजा मदनवर्माके साथ, समागम होनेका उल्लेख इसी ग्रंथमें मिलता है, जो बात, जनरल

कर्निगहाम (General Cunningham), के 'हिंदुस्थानका प्राचीन भूगोल' (The Ancient Geography of India) वाली हकीकतको पुष्ट करती है। जुदा जुदा देशोंको जीतना, विद्या-कला-कौशल्य आदिका देशमें प्रचार करना नीति और धर्ममय जीवन वितानेके लिए प्रजाको अनेक तरहसे प्रवृत्त करना, हिंसा, व्यसन आदि अधःपात कराने वाले अहुराओंका सर्वथा नाश कराना और सोमेश्वर, शत्रुंजयादि विविध तीर्थोंका जीर्णोद्धार कराना व अनेक नवीन विद्याका बनवाना—इत्यादि विविध विषयोंका मनोहर विवेचन इस पुस्तकमें किया गया है। अधिक क्या ? उस राजकीय, धार्मिक और सामाजिक स्थितिका एक उत्तम चित्ररूप यह प्रबंध है। इसी ही 'कुमारपालप्रबंध' के लेखकने (ख० मुनि ललितविजयजीने) संक्षेपमें, यह 'कुमारपालचरित' विशेष कर राजपूताना और पंजाबादि देश, जैनी भाईयोंके हितार्थ हिंदीमें लिखा है।

इस पुस्तकमें दो ऐसे महान् पुरुषोंका वर्णन है कि जिनकी समानता करने वाले उनके बाद, फिर भारतवर्षमें कोई हुए ही नहीं। इन पुण्य प्रभावकोंके संपूर्ण गुणोंका वर्णन तो साक्षाद् बृहस्पति भी करनेको नहीं है, परंतु 'शुभे ययाशक्ति यतनीयन्' इस सूक्तिके अनुसार प्रबंधके मूल लेखक (श्रीजिनमंडनगणि) ने, महात्माओंके प्रति अपना भक्तिभाव प्रकट करनेके लिए, पूर्व ग्रंथों द्वारा तथा वृद्ध जनोंके मुख द्वारा, जो कुछ श्रवणगोचर हुआ उसको भाषी प्रजाके हितार्थ पुस्तक रूपमें लिख कर, अपनी परोपकार दृष्टि प्रकट की। प्रातःस्मरणीय महर्षि और राजर्षि के आदर्श जीवनका एक क्षण भी ऐसा नहीं है कि जिसका जानना अनुपयुक्त परंतु पूर्वकालीन भारतीयोंका, आधुनिकोंकी तरह इतिहास तत्त्वकी तरफ विशेष लक्ष्य न होने से, इन समप्रजीवनचरित्ररूप अमृतका पान कर, हम अपनी आत्माको संतुष्ट नहीं कर सकते। इस प्रबंधमें जिन उल्लेख हैं, वह केवल खास खास विशेष घटनाओंका ही समझना चाहिए।

यहां पर हम यदि, पाठकोंके सुबोधार्थ इन महापुरुषोंके पवित्र चरित्रका कुछ सारांश लिख दें तो, संभव विशेष उपयुक्त होगा।

महर्षि श्रीहेमचंद्राचार्य

स्तुमस्त्रिसंख्यं प्रशुहेमसुरैरनन्यतुल्यामुपदेशनाक्तिम् ।

अतीन्द्रियज्ञानविवर्जितोऽपि यः क्षोणिभर्तुर्व्यथित प्रबोधम् ॥

—श्रीसोमप्रभाचार्य।

विक्रम संवत् ११४५ की कार्तिकी पूर्णिमाको, सकलस्वत्वसंगृहको अद्वितीय आह्लाद उत्पन्न करने सांसारिक विषयोंके आंतरिक दाहसे संतप्त आत्माओंको शांति पहुंचाने वाला, भग्यगुणान, दर्शन और चारित्र्य अलौकिक दलोंको अपने गर्भमें रखने वाले पवित्र जैनधर्मरूप महासागरकी, आनंदोत्पादक भगवती तरंगोंको अखिल भूमंडलमें फैलाने वाला, भव्यजनरूप कमनीय कुमुदोंको विकसित करने वाला और अपनी शान्त्योत्साह द्वारा, अज्ञानांपकारसे आच्छन्न भारत धराको उज्वल करने वाला, तथा जिसका प्रकाश शाश्वत वाला है ऐसे लोकोत्तर चंद्रके समान, इस महामुनींद्र हेमचंद्रक, प्राचीदिकूसदश प्रजनीया देवी पाहिनीके गर्भसे अवतार हुआ था। 'जगत् में, जब जब धर्मकी कोई विशेष हानि होने लगती है तब तब, उसकी करनेके लिए अवश्य ही किसी महामुनीति-युगप्रधानका अवतार होता है' इस प्राकृतिक नियमानुसार, जैन धर्ममें विशेष क्षीणता पहुंचने लगी, परस्पर सांप्रदायिक झगडोंकी जड जमने लगी, निपक्षिओंकी ओरसे प्रकाशके प्रहार पड़ने लगे और जैनोंका आत्मसंयम शिथिल होने लगा, तब, समाज कोई न कोई ऐसी व्यक्तिकी कर रहा था कि जो अपने सामर्थ्य द्वारा, जैनधर्म पर विरोध हुए, इस विपत्ति रूप वादलका संहार करे। समाजके मनोरथको भगवान् हेमचंद्रने पूर्ण किया। इस प्रचंड गति वाले महान् दिव्य वायुके सामर्थ्यसे वह मेघाढर उठ गया

दीक्षाग्रहण

चंद्रगण्डके सुख रूप श्रीदेवचंद्रसूरिने अपने ज्ञानबलसे, इस व्यक्तिक्रारा जैन धर्मका महान् उदय होने वाला जान कर, नव वर्ष वाले इस छोटेसे बच्चेको ही, संवत् ११५४ में चारित्र्यरूप अमूल्य रत्न सौंप दिया। पाठकों को यह पद कर आश्चर्य होगा कि इतना छोटा बच्चा साधुपनेकी जिम्मेदारियोंको क्या समझता होगा और साधु-जीवनकी कठिनाईयोंको कैसे सहन कर सकता होगा? तथा बहुतसे अज्ञान मनुष्य इस बात पर उपहास ही करेंगे। परंतु यह एक उनकी अज्ञानजन्म भूल ही समझना चाहिए। महापुरुषोंका चरित्र लौकिक न हो कर लोकोत्तर होता है; यह अवश्य ध्यानमें रखना चाहिए। चाहे वे वय और शरीरसे भले ही छोटे हों, परंतु सामर्थ्य उनका बहुत बड़ा होता है। वे अपने समकालीन लाखों मनुष्यों जितनी शक्ति, अकेले ही धारण करे रहते हैं। जगत्में उनकी पूजा अपूर्ण गुणोंके कारण ही होती है; वय या शरीरके निमित्तसे नहीं। 'गुणाः पूजास्थानं गुणिषु न च लिङ्गं न च वयः।' यदि जगत्का इतिहास ध्यानसे देखा जाय तो इस बातके प्रमाणभूत बहुत से उदाहरण मिलेंगे। भारतवर्षमें अनेक ऐसे महापुरुष हो गए हैं, जिन्होंने, साधारण जनसमाजकी चर्मचक्षुमें दीख पडने वाली बाल्यावस्थामें ही, अपूर्व कार्य किए हैं। श्रीशंकराचार्य तथा महाराष्ट्रीय भक्तशिरोमणि ज्ञानदेव जैसे समर्थ पुरुषों ने १५-१६ वर्ष जैसी अल्प वय में ही, गहनतत्त्वपूर्ण भाष्य लिख डाले थे, कि जिनको समझनेके लिए भी साधारण मनुष्योंकी तो आयु ही खतम हो जाती है। जैनाचार्य श्रीअमयदेवसूरि, सोमसुंदरसूरि आदि अनेक पुरुषोंने बाल्यावस्थामें ही बड़े बड़े प्रतिष्ठित आचार्यीपद प्राप्त किये थे। प्रो. पीटरसन, इस अल्पवयमें दीक्षा देने वाली बात ऊपर लिखते हैं कि—“देवचंद्रने इस छोटेसे बच्चेको दीक्षा दे कर अपना शिष्य बना लिया—यह आश्चर्य जैसा मालूम देगा, परंतु इसमें आश्चर्य होने का कोई कारण नहीं है। इस प्रकारकी प्रथा, इस देश (भारतवर्ष) में तथा अन्य देशों में, प्राचीन कालसे चली आ रही है, और चल रही है।.....पुत्र उन्नत बालेको ही साधु बनाना चाहिए, यह नियम है अच्छा, परंतु अन्य सभी धर्ममें देखा जायगा तो इस तरह अल्पवय वाले ही, बहुतसे नवीन आचार्य प्राप्त किए गए मालूम दैगे।”

विद्याभ्यास

पूर्व जन्मके सुसंस्कार और क्षयोपशमकी प्रबलताके कारण थोड़े समयमें ही, हेमचंद्र मुनिने सर्व शास्त्रोंका अध्ययन कर, पूर्ण पांडित्य प्राप्त कर लिया। स्मरण-शक्ति और धारणा-शक्ति बहुत तीव्र होनेसे अल्प परिश्रमसे ही अपार ज्ञान संपादन कर लिया। विद्याभिरुचि अत्यंत तीव्र होने के कारण भगवती सरस्वती देवी प्रसन्न हो कर, स्वयं वर प्रदान करने के लिए आई थी।

जितेन्द्रियता

आपका आत्मसंयमन और इंद्रियदमन अत्यंत उत्कट था। इतनी अल्प वयमें, इस प्रकारकी वैराग्य वृत्तिका अस्तित्व होना, अत्यंत अक्षर्यकारक है। संसार भरमें, सबसे कठिन पाल्य नियम ब्रह्मचर्य है। जिनका वर्णन सुन कर रोमांच खड़े हो जाय ऐसे घोर तपोंको, असंख्य वर्षों तक तपने वाले बड़े बड़े योगी भी, इस दुष्कर नियमकी कठोर परीक्षामें, अनुत्तीर्ण हो गए हैं। उसी ब्रह्मचर्यको, पूर्ण रूपसे, हेमचंद्र मुनिने किस तरह धारण किया था, यह इस चरित्रांतर्गत परिचय (पृष्ठ २५) वाले वृत्तान्तके पढ़नेसे, अच्छी तरह ज्ञान हो जाता है। धन्य है, इस महापुरुषकी सत्त्व-शीलताको! पूर्ण ब्रह्मवृत्तिके! निर्विकार दृष्टिके! और उत्कृष्ट योगिताको! अहो! कितनी जितेन्द्रियता! कैसी मनोगुप्ति! कितना बड़ा दृढ संकल्पबल! सच है इस प्रकारकी सचरितताके बिना अद्भुत विचारों कब प्राप्त हो सकती हैं, और जगत्का भला भी कदासे हो सकता है! इस महात्मके ब्रह्म तेजसे कोयलेंका डेर भी सुवर्णमय हो जाता था। (पृष्ठ २३)

आचार्यपद प्राप्ति

इस प्रकार हेमचंद्र मुनिके ज्ञानबल और चारित्र्यबलकी उत्कृष्टताका प्रवाह जैन संघमें सर्वत्र प्रसर गया। 'अब जैन धर्मकी विजयपताका बोधे ही समझमें सारे भूमंडलमें उड़ने लगेगी—' इस प्रकार संघमें आनंदवार्ता प्रवर्तने लगी। संघके आग्रहसे तथा शासनकी महिमा बढ़ानेके लिए, गच्छाधिपति श्री देवचंद्रसूरिने नागपुर नगरमें संवत् ११६२ के सालमें हेमचंद्रमुनिको आचार्यपद पर अगिषिक्त किया।

शासनोद्धार करनेकी प्रतिज्ञा

जब आपको आचार्यपद दिया गया और जैन धर्मकी धुरा कंधे पर रखी गई, तब शासनकी स्थिति देख आपके मनमें अनेक प्रकारके विचार उत्पन्न होने लगे। जैनधर्म का उद्धार और प्रचार जगत् में किस तरह यह बात दिन और रात मनमें घुलने लगी। हरएक उपायसे भी परमात्माके शासनकी वैजयन्ती पताकाको, पदफे फिर भी, भारतवर्षमें फहरानी चाहिए, ऐसा पूर्ण उत्साहके साथ आपने दृढ संकल्प किया। जब तक कोई महाराजा इस धर्मका नायक न हो, तब तक यह संकल्प सिद्ध होना श्रुतिकल है—ऐसा विचार कर, किसी न-राजको प्रतिबोध करानेके लिए, मंत्राराधन कर, देवतासे वर माँगा। आपके प्रबल मनोबलसे, संतुष्ट हो कर देवताने ईप्सित वर प्रदान किया।

गुर्जरपति सिद्धराजका समागम

विविध देशोंमें विहार करते हुए और उपदेशामृत द्वारा अनेक भव्य जीवोंको प्रतिबोध करते हुए, गुर्जर राज्यनगर अणहिलपुर—पाटणमें प्रवेश किया। इस समय महाराज सिद्धराज जयसिंह यहाँ पर प्रजाप्रिय थे। धीरे धीरे सारे शहरमें तथा राजदरबारमें आपकी विद्वत्ताकी ख्याति फैलने लगी, जिसे सुन कर भी आपके दर्शनके लिए उत्कण्ठित हुए। प्रसंगवश एक दिन आपका और महाराजका समागम हुआ। राजा की विद्वत्ता और सच्चरितता पर बड़ा मुग्ध हुआ। 'आप कृपा कर निरंतर यहाँ आया करें और धर्मोपदेश द्वारा सन्मार्ग बताया करें' इस प्रकारकी राजाकी विज्ञप्ति, धर्मकी प्रभावनाके निमित्त, स्वीकार कर ली। राजाकी सुझाव, आपका आगमन निरंतर राज्यसभामें होता था। नाना प्रकारकी तत्त्वचर्चाएँ हुआ करती थीं। अनेक मतोंके विद्वान् अपनी विद्वत्ताका परिचय देनेके लिए सिद्धराजकी सभामें उपस्थित होते थे। सबके हेमचंद्राचार्यका वाद-विवाद होता था, और उसमें सदा आप ही का जय होता था।

जैनधर्ममें अटल श्रद्धा

आपका आत्मा जैन धर्ममें पूर्ण रंगा हुआ था। आर्हत धर्म पर आपकी अटल श्रद्धा थी। यदि, जैन जयन्तियोंको सर्वत्र फैलानेके लिए, रसातलमें भी जाना पड़े, तो, आप वहाँ जानेके लिए भी तैयार थे। प्रकार जैनधर्म पर जो आपका विश्वास था वह धार्मिक-मोह जन्य नहीं था, किंतु जैनधर्मकी सत्यताके कारण था। आप एक स्तुतिमें वीतराग महावीर प्रभुकी स्तवना करते हुए कहते हैं कि—

न-श्रद्धयैव त्वमि पक्षपातो न द्वेषमात्रादरुचिः परेषु। यथावदात्तात् परीक्षयाच्च त्वामेव वीर ! प्रभुमाश्रिताः स्म अर्थात्—हे वीर ! केवल श्रद्धा—अंधश्रद्धा—से ही तेरेमें हमारा पक्षपात है तथा केवल द्वेषमात्रसे ही अन्योमें अनादर है, ऐसा नहीं है; किंतु परीक्षापूर्वक, हमारा यह व्यवहार है। जैन धर्मके सिद्धांतोंको आप समझते थे, और अपने ज्ञानबलसे उनकी अखंडनीयता, समस्त प्रयादियोंके सामने, अकाट्य प्रमाणों द्वारा, बड़ी निष्ठाके साथ, सिद्ध करते थे। इसी ही स्तुतिमें आप अन्यत्र कहते हैं कि—

इमां समंघं प्रतिपक्षसाक्षिणासुदराद्योपामन्योपपां भुवे। न वीतरागात्परमस्ति दैवतं न चाप्यनेकांतवृत्ते नयस्थितिः

अर्थात्—प्रतिपक्षियोंके सम्मुख बड़ी गर्जना करके कहता हूँ कि, जगत्में वीतरागके सदृश तो कोई अन्य देव नहीं है और अनेकान्त (स्याद्वाद—जैन) धर्मके सिवा कोई सत्य तत्त्व नहीं है।

निःपक्षपातता

हम ऊपर कह आये हैं कि, आपकी जो धार्मिक श्रद्धा थी वह पक्षपातपूर्ण न हो कर, तारिखी थी। इस का प्रमाण, सिद्धराजने जब आपको यह पूछा था कि—“जगत्में कौनसा धर्म संसारसे मुक्त करनेवाला है?” इसके उत्तरमें आपने जो ब्राह्मण पुराणान्तर्गत संखाख्यानका अधिकार सुनाया और धर्मगवेषणाके लिए जो निःपक्षपात भाव प्रकट किया वह आपके जीवनके निष्कर्षका एक असाधारण उदाहरण है। इस प्रसंग ने आपके जीवनको अत्यंत महान् सिद्ध कर दिया है। यदि आप, उस समय इस प्रकारका मध्यस्थता सूचक जवाब न दे कर, जिस धर्मके ऊपर आपका पूर्ण विश्वास था, उसीका नाम लेते, तो आपको कौन रोकने वाला था? ऐसा विद्वानोंमें कौन था जो आपके कथनको खंडित कर सकता? किन्तु आप यह अच्छी तरह जानते थे कि जो मध्य और निःपक्षपाती धर्मच्छु होगा उसको तो, गवेषणा करने पर, निरसंदेह जैनधर्म सत्य धर्म ही प्रतीत होगा। क्यों कि आपने भी स्वयं जैनधर्मको सत्यताके कारण ही स्वीकार किया था। प्रो. पीटरसन इस विषयमें लिखते हैं कि—“सिद्धराजको धर्मसंबंधी जो शंकायें होती थीं, उनको, वह अन्य आचार्योंकी माफक, जैनाचार्य हेमचंद्रको भी पूछता था, और जब, अन्य आचार्य, राजाके मनको संतुष्ट कर सके ऐसा जवाब नहीं दे सकते थे, तब हेमचंद्र अनेक दृष्टांतों द्वारा, ऐसा रमणीय उत्तर देता था कि, जिससे सिद्धराजका मन खुरा खुरा हो जाता था।”

एक समय सिद्धराजके मनमें यह शंका हुई कि ‘जगत्में मनुष्यका स्थान कैसा है तथा मनुष्यका उद्देश्य क्या है और वह कैसे प्राप्त हो सकता है?’ ज़ुदा ज़ुदा अनेक धर्माचार्योंके पाससे उसने इसका जवाब मांगा परंतु किसीसे संतोषकारक जवाब न दिया गया। स्व ही ने उत्तर देनेके समय, अपना मत श्रेष्ठ बतला कर, अन्य धर्मोंकी निन्दा की। अंतमें सिद्धराजने निराश हो कर, हेमचंद्राचार्यसे इसका जवाब मांगा, तब, उसने एक बहुत अच्छा दृष्टांत दे कर सिद्धराजकी शंकाका निराकरण किया।.....सिद्धराज इस जवाबको सुन कर बहुत खुश हुआ।” हेमचंद्राचार्यके इस निष्पक्षपातपन पर प्रो. पीटरसन स्वयं बड़ा मुग्ध हुआ था।

सिद्धराजका अवसान

इस प्रकार, महाविद्वान् श्रीहेमचंद्राचार्यके सहवाससे, सिद्धराजके मनमें, जैनधर्मके विषयमें, बहुत कुछ आदर उत्पन्न हो गया था। यद्यपि, स्पष्ट रूपसे उसने अपने कुलधर्मका स्वाग नहीं किया था, तथापि, जैनधर्मकी तरफ उसका मक्तिभाव विशेष हो गया था। वह हेमचंद्राचार्यको बड़ी आदरकी दृष्टिसे देखता था। ‘सिद्ध-हेमचंद्रानुशासन’ नामक महान् व्याकरण ग्रन्थ आपने इसीके कथनसे बनाया था। यह राजा बड़ा न्यायी और विद्याविलासी था। ४९ वर्ष तक राज्यभार बहन कर संवत् ११९९ में, इसने देह छोड़ दिया।

हेमचंद्राचार्यका विहार

जब तक, सिद्धराज जीवित था तब तक, बहुत कर के आपका निवास, पाटन ही में रहता था। यद्यपि शास्त्रोंमें, मुनिजनोंको चिरकाल पर्यंत, एक स्थानमें रहनेका निषेध किया है, परंतु आप उत्सर्ग-अपवाद और द्रव्य, क्षेत्र, काल, भावके पूर्ण ज्ञाता थे। अतः आपने, अनेक प्रकारसे जैन धर्मकी प्रभावना होनेका महान् लाभ समझ कर, राजाके उपरोधसे, अधिक समय तक, पाटनमें ही रहना स्वीकार किया था। गुरु महाराज और जैन संघकी भी यही इच्छा थी। जब सिद्धराजका देहपात हो गया, तब आपने थोड़े समयके लिए, पाटन छोड़ दिया और अन्य प्रदेशोंमें विचरण किया। इस विहारकालमें आपने जैनधर्मकी बहुत प्रभावना की। हजारों मनुष्योंको जैनधर्मका

स्वीकार कराया। अपने अनुपम उपदेश द्वारा, प्रजाजनोंको नैतिक और धार्मिक जीवनका स्तमार्ग दिखाया। अथवाशके समयमें अनेक ग्रंथोंकी रचना कर, जैन-साहित्यकी शोभामें असाधारण अभिवृद्धि की और भारतकी भाषी प्रजाके ऊपर अत्यंत उपकार किया।

पुनः पाटनमें प्रवेश

सिद्धराजके मरने बाद गुर्जरभूमिके अधिपति महाराज कुमारपाल देव हुए। कितनेक वर्षों तक तो वह, राज्यकी सुव्यवस्था करनेमें तथा शत्रुओंका मानमर्दन करनेमें लगे रहे। दिग्विजय कर अनेक राजाओंको अपनी आज्ञाके वशवर्ती किये। राज्यकी सीमा भी बहुत दूर तक बढ़ाई। जब राज्य निष्कण्टक हो गया और प्रकारका उपद्रव न रहा तब, आप शांतिसे प्रजाका पालन करने लगे। देशमें सर्वत्र शांति फैल गई और कौशलकी वृद्धि होने लगी। यह सब वृत्तान्त, जब भगवान् हेमचंद्राचार्यको ज्ञात हुआ, तब, उनको अत्यंत दुई; चित्त बड़ा प्रसन्न हुआ। शासनोत्सारीकी की हुई प्रतिज्ञाके पूर्ण होनेका अवसर, नजदीक आया समझ कर, पुनः पाटन नगरको पवित्र किया। श्रीसंघने, इस समय आपका पुरप्रवेश बड़े समारोहसे कराया आपके आगमनसे शहरमें सर्वत्र हर्ष छा गया।

प्रतिज्ञा पूर्ण, सफल मनोरथ

कुमारपाल महाराजको, पूर्वावस्थामें—राज्यप्राप्तिके पूर्वमें—आपने अनेक संकटोंसे बचाये थे। इस कारण आपके उपकारभारते तो दबे हुए थे ही; इस समय आपने, पुनः महाराजको एक प्राणांत भयसे रक्षित किया, उस उपकारभारकी सीमा, अत्यंत बढ़ गई। आपकी इस प्रकार निष्कारण परोपकारिताको जान कर, महाराज बड़े हुए। आपकी तरफ उनका भक्तिभाव अत्यंत बढ़ गया। पूर्वमें जो वचन दे चुके थे, उसका स्मरण हो आया उदयन मंत्री द्वारा सूरीश्वरजीको अपने पास बुलाए और चरणोंमें मस्तक रख कर कहा—'भगवन् ! जो जो उपकार, इस क्षुद्र प्राणी पर किये हैं, उनका बदला तो मैं अनेक जन्मों द्वारा भी नहीं दे सकता, परंतु इस समय, जो कुछ मुझे आपकी कृपासे मिला है, उसे स्वीकार कर, उपकारके अपार भारको कुछ हलका कर, इसको उपकृत कीजिए। इस राज्य और राजाके आप ही स्वामी हैं। यह तन, यह मन और यह धन सब ही की सेवामें समर्पित है। इस अनुचरकी यह तुच्छ प्रार्थना स्वीकार करें।' राजाके इन मन्त्र वाक्योंको सुन सूरीश्वर अत्यंत आनंदित हुए। मनोरथोंके सफल होनेका समय सामने आया हुआ देख, क्षण भर, आनंदके सागरमें, निमग्न हो गये। आप उत्कृष्ट योगी थे। अत्यंत निस्पृही थे। महा दयालु थे। केवल परोपकारके ही आपका अथवातार हुआ था। आपको न धनकी जरूरत थी, न मानकी। न राज्यकी इच्छा थी न पुत्राकी अभिलाषा थी आपको केवल संसार मात्रके प्राणियोंको अभय दान दिलाने की; और परमात्मा महावीरके शासनकी वैजयंती पताकाको, इस भूमंडलमें उड़ती हुई देखनेकी। आपकी यह भव्य भावना, कल्पवृक्ष सम सर्व इच्छाओंको पूर्ण करनेमें समर्थ और तत्पर, ऐसे महाराजाधिराज कुमारपाल देव द्वारा, पूर्ण होगी; ऐसा जान राजासे कहा—'राजन् ! शिक्षा मांग कर, छले सूके अन्न द्वारा उदरपूर्ति करने वाले, जंगलों और शून्य गृहोंमें धूल पर पड़े रहने वाले और केवल परमात्माका ध्यान धरने वाले हम योगियोंको, तुमारा राज्य तो क्या परंतु महेंद्रका महाराज्य भी, तुच्छ सा प्रतीत होता है। हमारे ब्रह्मानंदके अनंत सुख आगे, समग्र संसारका वैभव शुद्धमान ही प्रतीत होता है; तो फिर, परिणाममें विरस ऐसे इस तुच्छ राज्यको ले कर हम क्या करें? हमने जो ऊपर कुछ उपकार किया है वह स्वार्थसाधनके लिए नहीं, किंतु, भावी कालमें तुम्हारे द्वारा, जगत्का गद्दान होने वाला समग्र कर, हमारा मुख्य फलित्य जो संसारकी सेवा करना है उसका पालन करनेके लिए, हमने सहायता की है। पूर्व सुकृतके योगसे अब तुम्हें उत्तम संयोग मिले हैं, इससे, इनके द्वारा, संसारको सुख

अर्थात्—प्रतिपक्षियोंके सम्मुख बड़ी गर्जना करने धरता हूँ कि, जगत्में पतितरागके सदृश तो कोई अन्य देव नहीं है और अनेकत (स्याद्वाद—जैन) धर्मके सिवा कोई सत्य तत्व नहीं है।

निःपक्षपातता

हम ऊपर कह आये हैं कि, आपकी जो धार्मिक श्रद्धा थी वह पक्षपातपूर्ण न हो कर, ताश्चिकी थी। इस का प्रमाण, सिद्धराजने जब आपके यह पूछा था कि—“जगत्में कौनसा धर्म संसारसे मुक्त करनेवाला है ?” इसके उत्तरमें आपने जो ब्राह्मण पुराणान्तर्गत संखाख्यानका अधियगर सुनाया और धर्मगवेषणाके लिए जो निःपक्षपात भाव प्रकट किया वह आपके जीवनके विष्कर्षका एक अगाधारण उदाहरण है। इस प्रसंग में आपके जीवनको अत्यंत महान् तिद्ध कर दिया है। यदि आप, उस समय इस प्रकारका मध्यस्थता सूचक जवाब न दे कर, जिस धर्मके ऊपर आपका पूर्ण विश्वास था, उसीका नाम लेते, तो आपको कौन रोकने वाला था ? ऐसा विद्वानोंमें कौन था जो आपके कपनको खंडित कर सकता ? किन्तु आप यह अच्छी तरह जानते थे कि जो मन्व्य और निःपक्षपाती धर्मेषु होगा उसको तो, गवेषणा करने पर, निरसंदेह जैनधर्म सत्य धर्म ही प्रतीत होगा। क्यों कि आपने यी स्वयं जैनधर्मको सल्लताने कारण ही स्वीकार किया था। प्रो. पीटरसन इस विषयमें लिखते हैं कि—“सिद्धराजको धर्मसंबंधी जो संकल्पें होतीं थीं, उनको, वह अन्य आचार्योंकी माफक, जैनाचार्य हेमचंद्रको भी पूछता था, और जब, अन्य आचार्य, राजाके मनको संतुष्ट कर सके ऐसा जवाब नहीं दे सकते थे, तब हेमचंद्र अनेक दृष्टांतों द्वारा, ऐसा रमणीय उत्तर देता था कि, जिसे सिद्धराजका मन हुरा हुरा हो जाता था।”

एक समय सिद्धराजके मनमें यह संकल्प हुई कि “जगत्में मनुष्यका स्थान कैसा है तथा मनुष्यका उद्देश्य क्या है और वह कैसे प्राप्त हो सकता है ?” छुदा छुदा अनेक धर्माचार्योंके पाससे उसने इसका जवाब मांगा परंतु किसीसे सन्तोषकारक जवाब न दिया गया। सर ही ने उत्तर देनेके समय, अपना मत श्रेष्ठ बतला कर, अन्य धर्मोंकी निन्दा की। अंतमें सिद्धराजने निरास हो कर, हेमचंद्राचार्यसे इसका जवाब मांगा, तब, उसने एक बहुत अच्छा दृष्टांत दे कर सिद्धराजकी संकल्पका निराकरण किया।.....सिद्धराज इस जवाबको सुन कर बहुत खुसा हुआ।” हेमचंद्राचार्यके इस निष्पक्षपातपन पर प्रो. पीटरसन स्वयं बड़ा मुग्ध हुआ था।

सिद्धराजका अवसान

इस प्रकार, महाविद्वान् श्रीहेमचंद्राचार्यके सहकाससे, सिद्धराजके मनमें, जैनधर्मके विषयमें, बहुत कुछ आदर उत्पन्न हो गया था। यद्यपि, स्पष्ट रूपसे उसने अपने कुलधर्मका त्याग नहीं किया था, तथापि, जैनधर्मकी तरफ उसका अधिकार विधेय हो गया था। वह हेमचंद्राचार्यको बड़ी आदरकी दृष्टिसे देखता था। ‘सिद्ध-हेमचन्द्रानुशासन’ नामक महान् व्याकरण ग्रन्थ आपने इसीके कथनसे बनाया था। यह राजा बड़ा न्यायी और विभाविलासी था। ४९ वर्ष तक राज्यभार वहन कर सबद ११९९ में, इतने बड़े छोड़ दिया।

हेमचंद्राचार्यका विद्वान

जब तक, सिद्धराज जीवित था तब तक, बहुत कर के आपका निवास, पाटन ही में रहता था। यद्यपि शांतिमें, मुनिजनोंको चिरकाल पर्यंत, एक स्थानमें रहनेका निषेध किया है, परंतु आप उत्तरी-अपवाद और द्रव्य, क्षेत्र, काल, भावके पूर्ण ज्ञान थे। अतः आपने, अनेक प्रकारसे जैन धर्मकी प्रभावना क्षेत्रोंका महान् लाभ समझ कर, राजाके उपरोधसे, अधिक समय तक, पाटनमें ही रहना स्वीकार किया था। गुरु महाराज और जैन संघकी भी यही इच्छा थी। जब सिद्धराजका देहपात हो गया, तब आपने थोड़े समयके लिए, पाटन छोड़ दिया और अन्य प्रदेशोंमें विचरण किया। इस विहारकालमें आपने जैनधर्मकी बहुत प्रभावना की। हजारों मनुष्योंको जैनधर्मका

स्वीकार कराया । अपने अनुपम उपदेश द्वारा, प्रजाजनोंको नैतिक और धार्मिक जीवनका सन्मार्ग दिखाया । अन्धकाशके समयमें अनेक ग्रंथोंकी रचना कर, जैन-साहित्यकी शोभामें असाधारण अभिवृद्धि की और भारतकी भावी प्रजाके ऊपर अत्यंत उपकार किया ।

पुनः पाटनमें प्रवेश

सिद्धराजके मरने बाद गुर्जरभूमिके अधिपति महाराज कुमारपाल देव हुए । कितनेक वर्षों तक तो वह, अपने राज्यकी सुव्यवस्था करनेमें तथा शत्रुओंका मानमर्दन करनेमें लगे रहे । दिग्विजय कर अनेक राजाओंको, अपनी आज्ञाके वशवर्ती किये । राज्यकी सीमा भी बहुत दूर तक बढ़ाई । जब राज्य निष्कण्ठक हो गया और किसी प्रकारका उपद्रव न रहा तब, आप शांतिसे प्रजाका पालन करने लगे । देशमें सर्वत्र शांति फैल गई और कला-कौशलकी वृद्धि होने लगी । यह सब वृत्तंत, जब भगवान् हेमचंद्राचार्यको ज्ञात हुआ, तब, उनको अत्यंत खुशी हुई; चित्त बड़ा प्रसन्न हुआ । शासनोद्धारकी की हुई प्रतिज्ञाके पूर्ण होनेका अवसर, नजदीक आया हुआ समझ कर, पुनः पाटन नगरको पवित्र किया । श्रीसंघने, इस समय आपका पुरप्रवेश बड़े समारोहसे कराया । आपके आगमनसे शहरमें सर्वत्र हर्ष छा गया ।

प्रतिज्ञा पूर्ण, सफल मनोरथ

कुमारपाल महाराजको, पूर्वावस्थामें—राज्यप्राप्तिके पूर्वमें—आपने अनेक संकटोंसे बचाये थे । इस कारण वे, आपके उपकारभारसे तो दबे हुए थे ही; इस समय आपने, पुनः महाराजको एक प्राणांत मयसे रक्षित किया, जिससे, उस उपकारभारकी सीमा, अत्यंत बढ़ गई । आपकी इस प्रकार निष्कारण परोपकारिताको ज्ञान कर, महाराज बड़े प्रसन्न हुए । आपकी तरफ उनका भक्तिभाव अत्यंत बढ़ गया । पूर्वमें जो वचन दे चुके थे, उसका स्मरण हो आया । उदयन मंत्री द्वारा सूरीश्वरजीको अपने पास बुलाए और चरणोंमें मस्तक रख कर कहा—'भगवन् ! आपने जो जो उपकार, इस क्षुद्र प्राणी पर किये हैं, उनका बदला तो मैं अनेक जन्मों द्वारा भी नहीं दे सकता, परंतु इस समय, जो कुछ मुझे आपकी कृपासे मिला है, उसे स्वीकार कर, उपकारके अपार भारको कुछ हलका कर, इस सेवक को उपकृत कीजिए । इस राज्य और राजाके आप ही स्वामी हैं । यह तनं, यह मन और यह धन सब आप ही की सेवामें समर्पित है । इस अनुचरकी यह तुच्छ प्रार्थना स्वीकार करें !' राजाके इन नम्र वाक्योंको सुन कर सूरीश्वर अत्यंत आनंदित हुए । मनोरथोंके सफल होनेका समय सामने आया हुआ देख, क्षण भर, आनंदके अपार सागरमें, निमग्न हो गये । आप उत्कृष्ट योगी थे । अत्यंत निःस्पृही थे । महा दयालु थे । केवल परोपकारके निमित्त ही आपका अवतार हुआ था । आपको न धनकी जरूरत थी, न मानकी । न राज्यकी इच्छा थी न प्रजाकी । अमिळापा थी आपको केवल संसार मात्रके प्राणियोंको अभय दान दिलाने की; और परमात्मा महावीरके पवित्र शासनकी वैजयंती पताकाको, इस भूमंडलमें उड़ती हुई देखनेकी । आपकी यह भव्य भावना, कल्पवृक्ष समान सर्वे इच्छाओंको पूर्ण करनेमें समर्थ और तत्पर, ऐसे महाराजाधिराज कुमारपाल देव द्वारा, पूर्ण होगी; ऐसा जान कर राजासे कहा—'राजन् ! मिक्षा मांग कर, छले सूके अन्न द्वारा उदरपूर्ति करने वाले, जंगलों और शून्य गुहोंमें भूमिमात्र पर पड़े रहने वाले और केवल परमात्माका प्यान धरने वाले ह्यन योगियोंको, तुमारा राज्य तो क्या परंतु देवाधिपति महेंद्रका महाराज्य भी, तुच्छ सा प्रतीत होता है । हमारे ब्रह्मानंदके अनंत सुख आगे, समग्र संसारका वैभव भी क्षुद्रमात्र ही प्रतीत होता है; तो फिर, परिणाममें बिरस ऐसे इस तुच्छ राज्यको ले कर हम क्या करें ? हमने जो तुम्हारे ऊपर कुछ उपकार किया है वह स्वार्थसाधनके लिए नहीं, किंतु, भावी कालमें तुम्हारे द्वारा, जगत्का महान् उपकार होने वाला समझ कर, हमारा मुख्य कर्तव्य जो संसारकी सेवा करना है उसका पालन करनेके लिए, हमने तुम्हारी सहायता की है । पूर्वं संश्रुतके योगसे अब तुम्हें उच्चम संयोग मिले हैं, इससे, इनके द्वारा, संसारको सुख पईंचा

कर अपने प्रजापति पदको सार्थक करो। यदि, हमारे उपकारका बदल चुकनेकी ही, तुम्हारी दृष्टि इच्छा है, तो हमारी इच्छा पूर्ण करो। हम जगत्में अहिंसा और जैन धर्मका पूर्ण रूपसे उत्कर्ष देखना चाहते हैं, इस लिए, हमारी इन तीन आशाओंका पालन करो, जिससे तुम्हारा और तुम्हारी प्रजाका कल्याण हो। प्रथम तो, अपने राज्यमें प्राणीमान का बंध बंध कर सप्त जीवोंको अभय दान दो। दूसरा, प्रजाकी अयोगतिके मुख्य कारण, जो दुर्व्यसन—दूत, मंस, मय, शिबरा, आदि हैं, उनका निशान्न करो। तीसरा, परमात्मा महाशरीरकी पवित्र आशाओंका पालन कर, उसके सत्य धर्मका प्रचार करो।" महाराज शुभारपाल बड़े क्रुद्ध थे, भय्य थे, दयालु थे, और अल्प-संसादी थे। अल्प ही समयमें मुक्ति जाने वाले होनेसे उनके विगुह हृदयमें, हेमचंद्राचार्यके इस वचनामृतसे बोधि-वीज अङ्कुरित हो गया। महाराजने सूरीचरजीके चरणोंमें निर मस्तक रख कर कहा—“भगवन्! आपकी सर्व आशायें मुझे शिरसा बंध हैं। जीवित पर्यंत इन पवित्र आशाओंका उद्दृष्टनया पालन करनेमें, पूर्ण प्रयत्न करूंगा। आप ही मेरे स्वामी, गुरु और प्राण स्वरूप हैं।” सूरीचरजीको, महाराजके इन वचनोंसे जो आनंद हुआ उसके वर्णन करनेकी शक्ति किसमें है।

जैनधर्मका साम्राज्य

महाराज शुभारपालने उसी क्षणसे, गुरु महाराजकी आशाओंको अन्तमें लानेकी शुरुआत की। धीरे धीरे आपने अपने सारे राज्यसे हिंसा शाश्वती की देवनिशाला दिया। यहाँ तक कि, मनुष्य ‘मूर’ और ‘मार’ इन शब्दोंको भी भूल गये। पशुसे ले कर कीड़ी और गू जैसे अतिशुद्ध प्राणी पर्यंतके किसी जीवको, कोई मनुष्य कष्ट नहीं पहुँचा सकता था। मनुष्य जातिके अवनतिके कारणमूल दुर्व्यसनोंका भी देशसे बहिष्कार कराया। अनैतिकता नाम सुनना भी प्रजा भूल सी गई। महाराज निरंतर सूरीचरका धर्मोपदेश सुनने लगे। उनकी दिन प्रति दिन जैनधर्ममें श्रद्धा बढ़ने लगी। उनको जगदजंजाल मिथ्या भासने लगा, संसारकी विरसताका अनुभव होने लगा। रोड़े ही समयमें आपने जैन शाखीक उत्कृष्ट गृहस्थ जीवन पालनके लिए, द्वादशव्रत स्वरूप धार्मिक धर्म आगीकार किया। अनेक प्रकारसे जैनधर्मकी प्रभावना करने लगे। जैन समाज फिर एक दफह चतुर्थ काल के आ जानेका अनुभव करने लगा। सर्वत्र जैनधर्मकी जय जय ध्वनि होने लगी। यह सब देख कर हेमचंद्राचार्य अपने जीवनकी सफल सम्पन्ने लगे। अपनी प्रतिज्ञा पूर्ण हुई देख, खीय आत्माको वृत्तवृत्त मानने लगे। वीतरागके सत्यधर्मका इस प्रकार उत्कर्ष देख कर, सत् युगकी अपेक्षा कलियुगकी ही आप श्रेष्ठ कहने लगे। महाराज शुभारपालके नित्यपाठार्थ जो आपने ‘वीतरागस्तोत्र’ लिखा है, उसमें आप कहते हैं कि—

पञ्चदशैनापि कालेन त्वन्नैक फलमाप्सते । कलिकाले स एवोऽस्तु ह्यन वृत्तयुगादिभिः ॥

अर्थात्—ये वीतराग ! जिस कलियुगमें, अल्प समयमें ही तरे भक्त श्रेष्ठ फल प्राप्त कर लेते हैं, वह कलिवत्त ही हमारे लिए तो सदा रहे। हमें उस सत् युगसे क्या मतलब है कि जिसमें, तरे धर्मके विना व्यर्थ ही ससारमें मारे मारे फितले थे। आगे चल कर आप कलियुगमें भी वीतरागके शासनकी एकच्छत्रताका वर्णन करते हुए कहते हैं कि—

आइ श्रोता सुधीनका युर्व्ययाता यदीश तत् । तच्छासनस्य साध्यायमैच्छन् कलादर्षि ॥

अर्थात्—हे देव ! यदि, शुद्ध अहंसे निर्मल है अंत करण जिसका ऐसा, आइ तो श्रोता हो, और सकलशुद्ध पारसत तत्त्वपारीण ऐसा, बका हो, तो कलिकालमें भी तरे शासनका एकच्छत्र साम्राज्य हो सकता है। यह श्लोक बड़े मार्केदा है, इसमें भगवन् श्रीहेमचंद्राचार्यने अपने जीवनका अनुभव प्रगट किया है। वे कहते हैं कि जहाँ, युगान्त वर्नी सकल शाखका पारगामी (मेरे समान) जैन धर्मका बका—उपदेशक है, और बौद्धधर्मकचक्रवर्तुणामि महाराज श्रीशुभारपाल देव नैसा श्रोता—आवक है, तब इस कलिकालमें भी जैन शासनका, एकच्छत्र साम्राज्य हो इसमें आश्चर्य क्या है।

सूरिश्वरकी ज्ञानशक्ति-ग्रंथनिर्माणकार्य

भगवान् हेमचंद्राचार्यके जीवनको जगद्गुरु शाश्वत प्रकाशित रखने वाला और अन्य धर्मियोंको भी आश्चर्य उत्पन्न करने वाला, उनका अगाध ज्ञानगुण था। उनके जैसा सकल शास्त्रोंमें पारंगत, हूँदने पर भी नहीं मिलेगा। इस अपरिमित ज्ञानशक्तिसे मोहित हो कर, तत्कालीन सर्व धर्मके विद्वानोंने 'कलिकालसर्वज्ञ' जैसी महती उपाधि, उनको समर्पण की थी। सचमुच ही आप 'कलिकालसर्वज्ञ' थे, इसमें जरा भी अशुक्ति नहीं। इस बातकी सत्यता आपकी अपार प्रथरत्नराश्री, आज भी जगतको करा रही है। आपके ग्रंथोंके समूहको देख कर पाश्चात्य विद्वान् भी, विस्मित होते हैं। वे भी आपको 'ज्ञान के महासागर' (Ocean of the Knowledge) कह कर उल्लिखित करते हैं। कहा जाता है कि आपने अपने जीवन कालमें ३५०००००० (साठे तीन कोड़) श्लोक प्रमाण ग्रंथ लिखे थे। परंतु भारतवासियोंके दुर्भाग्यसे बहुतसे ग्रंथ तो कालके कराल गालमें दब गये-नष्ट हो गये। इतना होने पर भी, जितने ग्रंथ वर्तमान कालमें विद्यमान हैं, वे भी थोड़ी संख्या वाले नहीं हैं। विद्यमान ग्रंथश्रेणी ही आज विद्वत्समूहको विस्मय करा रही है। विद्योके सकल विषयोंमें आपकी अवधिगत गति थी। कोई भी विषय ऐसा नहीं था कि जिसका आपने अवगाहन नहीं किया हो या जिसके ऊपर, अपनी चमत्कारिक लेखनी न उठाई हो! व्याकरण, न्याय, काव्य, कोष, अलंकार, छंद, नीति, स्तुति इत्यादि सब विषयों पर आपने एक या अनेक ग्रंथ लिखे हैं। कई कई ग्रंथ तो ऐसे धूर्त हैं कि जिनकी समानता करने वाले, भारतमें दूसरे ग्रंथ ही नहीं हैं। हमारी बहुत इच्छा थी कि, हम इस लेखमें आपके ग्रंथोंका विस्तारसे उल्लेख करें। परंतु लेख बढ जानेके कारण, स्थानाभाव हो जानेसे, इस इच्छाको पूरी नहीं कर सके। आपके ग्रंथोंका समूह इतना बड़ा और विचित्र है कि यदि उसका विस्तारसे विवेचन किया जाय तो एक बड़ी पुस्तक ही बन जाय।

शिष्यश्रेणि और शरीरांत

सूरि भगवान्का शिष्यसमूह बहुत बड़ा और प्रभावशाली था। साधुसमुदायमें, प्रबंधशतकर्ता श्रीरामचंद्र, महाकवि श्री बालचंद्र, अनेकविद्यासंपन्न श्री गुणचंद्र, विद्याविलासी श्री उदयचंद्र-इत्यादि मुख्य थे। श्रावकसमुदायमें, महाराज श्री कुमारपाल देव, महामाल्य श्री उदयन, राजपितामह आम्रभट, दंडनायक श्री वाग्भट, राजव्रत श्री चाहड, सोलाक इत्यादि अनेक राजवर्गीय तथा लक्षावधि प्रजावर्गीय श्रीमंतादि थे।

इस प्रकार बहुत समय तक अपने ज्ञानपुंजके पवित्र प्रकाशसे सूरिश्वरजीने भारत को प्रकाशित किया। अपने आयुकी समाप्तिका समय प्राप्त हुआ देख, भगवान्ने सकल शिष्यगणको सनीयमें बुलाया। आत्मिक उन्नतिके विषयमें विविध प्रकारके हितकर वचनों द्वारा अमृततुल्य उपदेश दिया, जिसे सुन कर महाराज कुमारपालका हृदय भर धाया। सूरि महाराजने उनको सांख्य करनेके लिए अनेक गिष्ट वचन कहे। अंतसमयमें आपने निरंजन, निराकार और सहजानंदित परमात्माका पवित्र ध्यान धरते हुए बहिर्विस्तनाका त्याग किया। विशुद्ध आत्मपरिणतिमें रमण करते हुए, निर्मल समाधिस्थित दशम द्वारसे प्राणत्याग किया। संवत् १२२९ में सारे समाजको शोकसमुद्रमें डूबो कर, इस भूमंडल परसे कलिकाल सर्वज्ञ भगवान् श्रीहेमचंद्राचार्यरूप धर लोकोत्तर चंद्र, अस्त हो गया।

उपसंहार

पाठको! सूरि भगवान्के इस चरित्र-सारांशसे आपको यह ज्ञात हो जायगा कि, वे कैसे प्रभावशाली पुरुष थे, उनमें कैसे कैसे गुणोंका सन्निपात हुआ था? सचमुच ही वे एक अद्वितीय महात्मा थे। उनके गुणोंका वर्णन करते हुए प्रो. पीटरसन लिखते हैं कि-"हेमचंद्र एक बड़े भारी आचार्य थे। दुनियाके किसी भी पदार्थ पर उनका तिल मात्र भी मोह नहीं था; तथा उस महापुरुषने अपनी बड़ी आयु और जोसमदार जिदगीको बुरे कामोंमें न लगा कर, संसार का मला करनेमें बीताई थी। उनके किये हुए सुकृत्योंके बदल इस देशकी प्रजाको उनका बड़ा भारी उपकार

मानना चाहिए ।" विदेसी विद्वान् प्रोफेसरके इन वचनोंमें हम इतने शब्द और मिलानेंगे, और कहेंगे कि—“वे एक बड़े भारी महात्मा थे, पूर्ण योगी थे, उत्कृष्ट जितेन्द्रिय थे, अत्यंत दयालु थे, महापरोपकारी थे, पूरे निःस्पृही थे, नि पक्षपाती थे, सलभे उपपत्तक थे, और कलिकालमें सर्वेश थे ।” आपने जीवनसे, संसारका बहुत उपकार हुआ, जैनधर्मका उद्धार हुआ और सल्लका अचरत हुआ । नमन है महामान् ! तुम्हारे पवित्र जीवनको । वदन है भगवन् ! आपके सम्यग् ज्ञान, दर्शन और चारित्र को ! !

*

राजर्षि श्री कुमारपाल देव ।

सत्त्वमुक्त्या न महीमुञ्जां स्वादिलेप कृतो वितथ प्रवाद ।

जिनो प्रथमं प्रतिपद्य येन, श्लाघ्य स केषा न कुमारपालः ॥—श्रीशोचनप्रभाचार्य ।

व्यावहारिक जीवन

महाराज कुमारपाल देव इस कल्पियुगमें एक अद्वितीय और आदर्श नृपति थे । ने बड़े न्यायी, दयालु, परोपकारी, पराक्रमी और पूरे धर्मात्मा थे ।

विजय संवत् ११४९ में इनका जन्म हुआ था और संवत् ११९९ में राज्यभित्तक हुआ था । एक पुरातन पद्यावलीमें राज्याभिषेककी तिथि 'मार्गशीर्ष शुक्ल चतुर्थी' लिखी है । राज्यप्राप्तिके बाद लगभग १० वर्षपर्यंत आपने राज्यकी मुख्यवस्था करनेका, और उसकी सीमा बढ़ानेका प्रयत्न किया । विविधजय करके आपने अनेक बड़े बड़े राजाओंको अपनी प्रचंड आज्ञाके अधीन किये । आप अपने समयमें एक अद्वितीय विजेता और वीर राजा थे । भारतवर्षमें, उस समय आपकी बराबरी करने वाला और कोई राजा नहीं था । आपका राज्य बहुत बड़ा था । श्री हेम चन्द्राचार्यने 'महावीरचरित' में आपकी आज्ञाका पालन "उत्तर दिशामें तुलकस्थान, पूर्वमें गंगा नदी, दक्षिणमें निम्पाचल और पश्चिममें समुद्र पर्यंत" के देशोंमें होना लिखा है । प्रोफेसर मण्डालक मसुमाई द्विवेदी लिखते हैं कि—“युजरात यानि अणद्विष्टवाडके राज्यकी सीमा बहुत विशाल माध्यम देती है । दक्षिणमें ठेठ सोलपुरके राजा उसकी आज्ञा मानते थे, और मंत्र मेजते थे । उत्तरमें कान्चीसे भी भेंट आती थी । पूर्वमें चेदी देश तथा यमुना पार और गंगा पार के मगधदेश पर्यंत आज्ञा पड़ती थी । और पश्चिममें सौराष्ट्र तथा सिंधु देश तथा पंजाब का भी वितनाक दिग्गजा गुजरातके राजाओं ने था । 'राजस्थान इतिहास' के कर्ना कर्नल टॉड साहब को, चितौड़के किल्लेमें, राणा लखणसिंहके मदिरमें एक शिलालेख मिला था, जो संवत् १२०७ का लिखा हुआ है । उसमें महाराज कुमारपालके विषयमें लिखा है कि “महाराज कुमारपालने अपने प्रबल पराक्रमसे सब शत्रुओंको दण्ड दिये, जिसकी आज्ञाको पूर्ण पाले सब राजाओंने अपने मन्दिर पर चढ़ाई । जिसने शाकभरिंके राजाको अपने चरणोंमें नमाया । जो सुदर हृदयियार पवड कर सवाग्ध (देव) पर्यंत चद्रा और जिसने सब गदपतिधोको नमाया । सात्पुर (पंजाब) तक को भी उसने उसी तरह बसा किया ।” (बैलर्न इण्डिया, पेंड वृत्त)

इन सब प्रमाणोंसे महाराज कुमारपालके राज्यके विस्तारका खयाल हो जाता है । भारतवर्षमें, इतने बड़े साम्राज्यको भोगने वाले राजा बहुत कम हुए ।

आपकी राजधानी अनदिलपुर—पाटन, भारतके उस समयके सर्वोत्कृष्ट नगरोंमें से, एक थी । वह व्यापार और कला-वीरशास्त्रे पड़त बड़ी चढ़ी थी, समृद्धिके शिखर पड़ती हुई थी । राजा और प्रजाके सुदर महालेखि तथा पर्यटने शिखरले कचे और मनोहर देवयुगनोंसे जखन अलङ्कृत थी । हेमचन्द्राचार्यने 'शाश्वत महाकाव्य' में इस नगरी का बहुत वर्णन किया है । सुना जाता है कि उस समय इस नगर में १८०० तो ब्रह्मनिपति रहते थे । इस प्रकार महाराज एक बड़े भारी महातामने खानी थे ।

आप प्रजाका पालन पुत्रवत् करते थे। अपने राज्यमें एक भी प्राणीको दुःखी नहीं रखना चाहते थे। प्रजा आपको 'राम' का ही दूसरा अवतार समझती थी। प्रजाकी अवस्था जाननेके लिए, गुप्त वेशसे आप शहरमें भ्रमण करते थे। हेमचंद्राचार्य कहते हैं कि—“दरिद्रता, मूर्खता, मलिनता इत्यादिसे जो लोक पीड़ित होते हैं वे मेरे निमित्तसे हैं या अन्यसे ? इस प्रकार औरोंके दुःखोंको जाननेके लिए राजा शहरमें फिरता रहता था।” इस प्रकार जब गुप्त भ्रमणमें महाराजको जो कोई दुःखी हालतमें नजर पड़ता था, तो आप श्रुत अपने स्थान पर आ कर, उसके दुःख दूर कानेकी चेष्टा करते थे। ‘धाम्रय महाकाव्य’ के अंतिम सर्ग (२०) में भगवान् श्रीहेमचंद्र लिखते हैं कि—“महाराज कुमारपालने एक दिन राक्षसें, एक गरीब मनुष्यको, चिछाते हुए और जमीन पर गिरते-पड़ते हुए ऐसे ५-७ बकरोंको खींच कर ले जाता हुआ देखा। महाराजने पूछा कि—‘इन मरे हुए जैसे विचारे पामर प्राणियोंको कहाँ ले जाता है ?’ उस मनुष्यने कहा—‘इनको कसाईके यहाँ बेच कर, जो कुछ पैसा आएगा, उससे उदरनिर्वाह करूंगा।’ यह सुन कर महाराज बड़े खिन्न हुए और सोचने लगे कि—‘भरे दुर्धिवेकसे ही इस तरह लोक हिसामें प्रवृत्त होते हैं, इस लिए धिक्कार है मेरे प्रजापति नाम को !’ इस प्रकार अपनी आत्माको ठपका देते हुए राजभवनमें आए और अधिकारियोंको बुला कर सबत आज्ञा दी की—‘जो झूठी प्रतिज्ञा करे उसे शिक्षा होगी, जो परखीलंपट हो उसे, अधिक शिक्षा होगी, और जो जीवहिंसा करे उसे, सब से अधिक कठोर दंड मिलेगा—इस प्रकारकी आज्ञापत्रिका सारे राज्य में भेज दो !’ अधिकारियोंने उसी वक़्त उक्त फरमान सर्वत्र जाहिर कर दिया। इस प्रकार सारे महाराज्य में—यावत् त्रिकूटाचल (लंका) पर्यंत—अमारीघोषणा कराई। इसमें जिनको लुकसान पहुंचा उनको तीन तीन वर्ष तकका अन्न दिया। मयपानका प्रचार भी सर्वत्र बंध कराया। *यज्ञ-यागमें भी पशुओंके स्थान पर अन्नका हवन होना शुरु हुआ। एक दिन महाराज सोये हुए थे, इतनेमें किस्तीके रोनेकी अवाज सुनाई दी। आप ऊठ कर अकेले ही उस स्थान पर पहुंचे। जा कर देखा तो एक सुंदर स्त्री रोती हुई नजर पड़ी। उसे पूछने पर माखम हुआ कि, वह एक धनाढ्य गृहस्थकी स्त्री है, उसका पति और पुत्र दोनों मर गये। वह इस लिए रोती थी कि—‘शय्यका पूर्वकालसे यह क्रूर नियम चला आता है कि संततिहीन मनुष्यकी मिश्रतकदा मालिक राज्य है—अतः इस नियमानुसार मेरी जो संपत्ति है वह सब राज्य ले लेगा तो फिर मैं अपना जीवन किस तरह बिताऊंगी। इस लिए मुझे भी आज मर जाना अच्छा है।’ महाराजने यह सुन कर उसे आन्हासन दिया और कहा कि—‘तू मर मत। राजा तेरा धन नहीं लेगा। सुखपूर्वक तू अपनी जिंदगीको धर्मकृत्य करनेमें बिता।’ स्वस्थान पर आ कर महाराजने मनमें सोचा कि इस प्रकार, राज्यके क्रूर नियमसे प्रजा कितनी दुःखी होती होगी ? आपका अंतःकरण दयासे भर आया। प्रजाके इस त्रास को नहीं सहन कर सके। आपने अधिकारियोंको बुला कर कहा कि—‘निष्पुत्र मनुष्यकी मृत्युके बाद, उसकी संपत्ति राज्य ले लेता है यह अत्यंत दारुण नियम है। इससे प्रजा बहुत पीड़ित होती है, इस लिए यह नियम बंध करो। चाहे भले ही मेरे राज्यकी उपजमें लाख-दो-लाख तो क्या परंतु श्रोड-दो-श्रोड रुपयेका भी क्यों न घाटा आ जाय !’ अधिकारियोंने आपकी आज्ञाको मस्तक चढ़ाया और उसी क्षण सारे राज्यमें इस कायदेकी क्रूरता दाख दी गई, जिससे प्रजाके हर्षका पार नहीं रहा। तथा कर-दंड वगैरह भी आपने बहुत कम कर दिये थे। इस प्रकार आपने अपनी प्रजाको अत्यंत सुखी की थी।

* इस बात पर गुजरातके प्रख्यात विद्वान्, सद्गत प्रो. मणिलाल नमुभाई दिवेदी लिखते हैं कि—“कुमारपालने जबसे अगारी घोषणा (जीवहिंसा बंध) कराई तबसे यज्ञयागमें भी मांसबलि देना बंध हो गया, और यव तथा शालि होमनेकी चाल छूट हुई। लोगोंकी जीव जाति उपर अत्यंत दया बची। मांसभोजन इतना निषिद्ध हो गया कि, सारे हिंदुस्थान (बंगाल, पंजाब, इत्यादि) में, एक या दूसरे प्रकारसे, थोड़ा बहुत भी मांस, हिंदु कहलाने वाले, उपयोगमें लाते हैं, परंतु गुजरातमें तो उतना बंध भी रखा जाय तो, दण्ड स्थापन करने लगा जाते हैं; ऐसी दृष्टि लोगों की उस समयसे बंधी हुई आज पर्यंत चली जा रही है।” (देखो ‘धाम्रयकाव्य’ का गुजराती भाषांतर, गायकवाट सारकारका छपाया हुआ।)

धार्मिक-जीवन ।

यहाँ तक हमने आपके व्यावहारिक—सामाजिक जीवनका उल्लेख किया । अब कुछ पोड़े से शब्द, धार्मिक—आध्यात्मिक जीवनके विषयमें, कह कर, इस प्रस्तावनाकी समाप्ति करेंगे ।

आप जिस प्रकार नैतिक और सामाजिक विषयोंमें औरोंके लिए आदर्शस्वरूप थे, उसी प्रकार धार्मिक विषयोंमें भी आप उल्लेख रूपमें धर्मात्मा थे, जितेन्द्रिय थे और ज्ञानवान् थे । श्रीमान् हेमचन्द्राचार्यका जबसे आपको अर्धसमागम हुआ तभी से आपकी विचित्र प्रति धर्मकी तरफ झुटने लगी । निरंतर उनसे धर्मोपदेश सुनने लगे । दिन प्रतिदिन जैनधर्म प्रति आपकी अद्भुत बढ़ने तथा दृढ़ होने लगी । अन्तमें सन् १२१६ के वर्षमें, शुद्ध अद्भुतपूर्वक जैनधर्मकी गृहस्थ-दीक्षा स्वीकार की । सम्पत्सम्बन्ध दादाका वत अगीवार कर, पूर्ण श्रावण बने । उस दिनसे निरंतर त्रिसाल जितेन्द्र भगवान्की पूजा करने लगे । परमगुरु श्रीहेमचन्द्राचार्यकी विशेष रूपसे उपासना करने लगे, और परमामा महावीरप्रणीत अहिंसास्वरूप जैनधर्मका आराधन करने लगे । आप बड़े दयालु थे, किसी भी गीबनेको कोई प्रकारका कष्ट नहीं देते थे । पूरे सत्यवादी थे, कभी भी अस्वल्प माया नहीं करते थे । निर्भिकार दृष्टि वाले थे, निजकी राणियोंके सिवाय ससार मात्रका चीसमूह आपको माना, भगिनी और पुत्रीलुब्ध था । आपने महागणी भोपलदेवीकी दृष्टिके बाद आज्ञान ब्रह्मचर्य व्रत पालन किया था । राज्यमेंसे सर्वथा पराश्रयुक्त थे । मद्यपान, तथा मांस और अभक्ष्य पदार्थों का भक्षण कभी नहीं करते थे । दिन दुखी जनोको और अर्थी मनुष्योंको निरंतर अगणित द्रव्य दान किया करते थे । गरीब और असमर्थ भावनोंके निर्वाहके लिए दरसाळ लालों रुपये सत्सकते खजानेमें से दिये जाते थे । लालों रुपये व्यय कर जैन शालोंका उद्धार कराया और अनेक पुस्तक-भण्डार स्थापन किये । हजारों पुरातन देवमंदिरोंका जीर्णोद्धार करा कर तथा अनेक नये धनका कर भारत भूमिमें अन्वृत्त की । तारगादि तीर्थक्षेत्रों परके दर्शनीय और भारतवर्षकी शिल्पकलाके अद्वितीय नमूने रूप, विशाल और अद्भुत, मंदिर आज भी आपकी जैनधर्म श्रियताको जगत्में जाहिर कर रहे हैं । इस प्रकार आपने जैनधर्मके प्रभावको जगत्में बहुत बढ़ाया । संसारको सुखी कर अपने आत्मा का उद्धार किया । एक अनेक विद्वान् लिखतार है की—“कुमारपालने जैनधर्मका बड़ी उल्लेखनासे पालन किया और सारे गुजरातको एक आदर्श जैन राज्य बनाया ।” अपने गुरु श्रीहेमचन्द्राचार्यकी दृष्टिके छ महीने बाद, वि स १२३० में, ८० वर्षकी आयु भोग कर, इस असार संसार को त्याग, स्वर्ग प्राप्त किया ।

अंतिम निवेदन

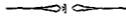
पाठक ! हमने ऊपर जिन दो महापुरुषोंका सक्षेपमें वर्णन किया है उन्हीं ज्योत्सामाओंका जीवनवित्तर इस कुमार-पाल चरित्रमें है । इसको अच्छी तरह पढ़िये और अपनी आत्माकी निर्मल करिये । हर एक समान और देशकी उल्लेख सपक्षित उसके आदर्श पुरुष ही है । मनुष्य जीवनको उन्नत करनेके लिए महात्माओंका पवित्र जीवनचरित्र ही एक सर्वोत्तम साधन है । जिस समाज और देशको, अपने पूर्वकालीन समर्थ पुरुषोंके प्रचंड सामर्थ्यना सवाल नहीं है, उनको सुदृष्टोंका अभिमान नहीं है और उनकी आज्ञाका पालन नहीं है, वह समाज और देश कभी उन्नति पर नहीं पहुँच सकता । इसलिए, प्रिय जैनवधुओ ! ऐसे महात्माओंके जीवनचरित्रोंको पढ़ कर आप अपने पूर्वजोंके गुणों और सुकृत्योंको अपने हृदयमें स्थापन करके जतनही पवित्र आज्ञाओंका पालन करो और गये हुए जैन धर्मके गौरवको, अपने पुरुषार्थ द्वारा एक दफह फिर पीछा ला कर, जगत्को उसका सर्वश्रेष्ठ वतला दो ।

अन्तमें, इस चरित्रके लेखक जेदोत्सव शीघ्रत सुनिवार लिखितपत्रकी महापरायना में उपकार मानता हूँ कि जिनके प्रसंगसे, इस प्रस्तावना द्वारा मुझे महापुरुषोंके गुणानुवाद करनेका यह सुअवसर मिला ।

वीर सं. १४४० (वि सं १९००)
आश्विन सं ५
जैनउपस्थ, महेशाला (वरार प्रजरा)

—सुनि जिन विजय

राजर्षि कुमारपाल

[गुजरातकी सुप्रसिद्धित 'गुजरातीसाहित्यपरिषद्' द्वारा, वि स १९९५ में, गुजरातकी प्राचीन राजधानी अणहिलपुर पाटण में, 'हेमचन्द्रसप्तम'के रूपमें एक विद्वत्सम्मेलनका आयोजन किया गया था। उन सत्रमें पदनेके लिये मैंने **राजर्षि कुमारपाल** नामका गुजराती भाषामें निबन्ध लिखा था जो मेरे सुवादकत्वमें प्रसिद्ध होने वाले 'भारतीयविद्या' नामक सरोचनात्मक त्रैमासिक पत्रके वर्ष १, अंक ३में प्रकट हुआ था। उस गुजराती निबन्धका हिन्दी अनुवाद, बनारसकी 'जैन संस्कृति संशोधन समिति' (Jain Culture and Research Society) ने सन् १९४९ में प्रकाशित किया था। प्रस्तुत 'कुमारपाल चरित्र समूह'के विषयके साथ, इस प्रबन्धका विशिष्ट सम्बन्ध होनेसे हम यहा पर इसके भी उद्धृत कर देना उचित समझते हैं। इस निबन्धके पदनेसे विज्ञ पाठकोंको प्रस्तुत विषयमें कुछ विशेष ऐतिहासिक तथ्य ज्ञात हो सकेगे। इसके लिये मैं एक समितिके मंत्री प्राध्यापक पंडितवर्य श्रीदलमुखभाई मालयणियाके प्रति अपना कृतज्ञभाव प्रकट करना चाहता हूँ।

-मु निजिन विजय]

कुमारपाल—एक धीरोदात्त नायक

राजा कुमारपालका जीवन गुजरातके इतिहासमें महत्त्वपूर्ण स्थान रखता है। केवल गुजरातमें ही नहीं बल्कि भारतीय इतिहासमें भी उसका विशिष्ट स्थान है। यह एक साधारण नरेश न था। उसमें अनेक असाधारणताएँ विद्यमान थीं। मनुष्य जीवनकी ऊँची-नीची सभी दशाएँ उसके जीवनमें निहित थीं। उसे सुख और दुःखकी अनेक अनुभूतियाँ हुई थीं। उसका जीवन एक महाकाव्यके समान था जिसमें शृंगार, हास्य, करुण, रौद्र, वीर, मयानक, वीभत्स, अद्भुत और शान्त इस प्रकार सभी रसोंका परिपाक हुआ था। उसकी जीवनरूप कवितामें माधुर्य, बोज और प्रसादका अनोखा सम्मिश्रण था। देशलाग, सकट, सहाय-असहाय, क्षुधा-तृप्ता, मिश्रावाचन, हर्ष, शोक, अरण्याटन, जीवितसंशय, राज्यप्राप्ति, युद्ध, शत्रुसंहार, विजययात्रा, नीतिप्रवर्तन, धर्मपालन, अभ्युदयारोहण और अन्तमें अविच्छिन्न भावसे मरण—इत्यादि एक महाकाव्यिकाके वर्णनके लिए आवश्यक सभी रसोंपादक सामग्री उसके जीवनमें विद्यमान थी। काव्य-मीमांसकोंने काव्यके लिए जो धीरोदात्त नायककी रम्य कल्पना की है उसका वह यथार्थ आदर्श था। उसका जीवन अपकर्ष और उत्कर्षका शीघ्राक्षेत्र था। उसका पूर्ण इतिहास हमें उपलब्ध नहीं है। जो कुछ थोड़ी बहुत ऐतिहासिक सामग्री उपलब्ध है वह अपूर्ण, अस्तव्यस्त और किञ्चित् अतिशयोक्तिवाली है, तो भी इस सामग्री परसे गुजरातके किसी दूसरे राजाकी अपेक्षा उसका अधिक विस्तृत और प्रमाणभूत इतिहास प्राप्त हो सकता है। गुजरातके बाहर भी किसी पुराने भारतीय राजाका इतना विस्तृत जीवनचरित्र प्राप्त नहीं है। इस सामग्रीसे उसके कुल, वंश, जन्म, बाल्यावस्था, यौवन, देशाटन, सकटसहन, राज्यप्राप्ति, राजशासन, धर्माचरण आदि बातोंका यथार्थ परिचय मिलता है। उसके राज्यके प्रधान पुरुषों, मुख्य प्रजाजनों, धर्मगुरुओं और विद्वानोंका परिचय भी इस उपलब्ध सामग्रीसे मिल सकता है। उसके लोकोपयोगी और धर्मोपयोगी कार्योंकी रूपरेखा भी इसमें है। मैं यहाँ उसीका कुछ दिग्दर्शन कराना चाहता हूँ।

कुमारपालके जीवनकी सामग्री

ऐतिहासिक दृष्टिसे कुमारपालके राजजीवनका जो रेखाचित्र मैं खींचना चाहता हूँ उसकी सामग्री प्रमाणभूत और सर्वथा विश्वसनीय है। इस सामग्रीका श्रेय प्रायः कुमारपालके थोड़े या बहुत संपर्कमें आने वाले व्यक्तियोंको है। इसमें मुख्य सूत्रधार हैं कुमारपालके गुरु और गुर्जर विद्वानोंके मुखुटमणि आचार्य हेमचन्द्र। हेमचन्द्राचार्यके व्यक्तित्व और कार्यके विषयमें बहुत कुछ कहा जा चुका है। उसका पुनः कथन और पिछपेपन अनावश्यक है। इन्होंने 'संस्कृतद्रवाश्रय' काव्यके अन्तिम पाँच सर्गोंमें और 'प्राकृतद्रवाश्रय'के आठ सर्गोंमें कुमारपालका काव्यमय जीवन चित्रित किया है। हेमचन्द्रका यह चित्रण कुमारपालके राज्याभियंते परामर्श होता है। इसमें ऐतिहासिक घटनाओंका उल्लेख नहीं कि बरानर है। फिर भी

उसके राजजीवनका रेख-कवच बननेके लिए पर्यंत सामग्री उपलब्ध है। द्वापराय कालमें कवित्वकी कोई कैंची उड़ान नहीं है, इसका कारण है ऐसे काल्योंकी पद्धति। ऐसे काल्योंमें अर्थात्सगरी शब्दरचना नहीं होती किन्तु शब्दावलीकी अर्थ-रचना होती है। जिस प्रयोजके शब्दप्रयोग व्याकरणके क्रममें बने आ रहे हैं, उन्होंने उसी प्रकारके शब्दोंकी रचनाके लिए, उपयुक्त अर्थोंको कुमारपालके राजजीवनमें चुन लिया और श्लोकबद्ध कर दिया। इतने ही अर्थोंमें इन काल्यका कवित्व है। इसके अतिरिक्त मरुतमनी दृष्टिसे बनी जाने लगी कोई विशेष बात उसमें नहीं है। किन्तु हमारे लिए तो प्रस्तुत विषयकी दृष्टिसे काल्य-सृष्टिमें अपेक्षा यह सारी शब्दरचना ही अन्वित उपयोगी है।

हेमचन्द्राचार्य द्वारा वर्णित कुमारपालका दमरा वर्णन 'त्रिपट्टि-शब्दवाचुर-चरित्र'के अन्तिम 'महारचरित्र'में है। इसकी रचना हेमचन्द्राचार्यने कुमारपालकी प्रार्थनासे की थी और यही उनके जीवनकी अन्तिम दृष्टि है।

जन धर्म स्वीकार करनेके पश्चात् कुमारपालने जैसा कुछ उसका आचरण किया है उसका बहुत मोड़ा किन्तु सारभूत वर्णन इस ग्रन्थमें है।

हेमचन्द्राचार्यके पश्चात् दूसरी सामग्री 'नेहदानवपञ्चन' नामक नाटकके रूपमें है। यह नाटक कुमारपालके उत्तराधिकारी अजयपाठ का अजयदेवके एक मन्त्री मोडवशीय यश पाण्डका बनाया हुआ है और यह गुजरात और भारतवाड़ की सीमा पर स्थित धारापद—इस समय पराट—नगरके 'कुमार विशार' नामक जैन मन्दिरमें महानर यात्रा-महोत्सवके समय खेला गया था। कुमारपालने जैन धर्मका स्वीकार कर जीवहिंसा, शिकार, लुटा और मद्यपान आदि जिन दुर्व्यसनोंका निषेध किया था उस कथावस्तुको ले कर इस नाटककी रचना हुई है। इस नाटकका संकल्पन इद-यमम और करुणामगोदर है। इसमें कोई ऐसा दृष्ट दैविकीय उल्लेख नहीं है किन्तु बहुत सी विधि बने ऐसी हैं जो ऐतिहासिक दृष्टिसे उपयोगी हो सकती हैं और इसलिए वे प्रमाणभूत मानी जा सकती हैं।

सीसरी दृष्टि सोमप्रभाचाय हत 'कुमारपालप्रतिबोध' है। कुमारपालकी शुरुआत ११ वर्ष पश्चात्, पाठमें ही कुमारपालके प्रसिद्ध राजकवि सिद्धपालके धर्मस्थानमें ही यह रचना पूर्ण हुई थी। स्वयं हेमचन्द्राचार्यके तीन शिष्य—महेन्द्र, वर्धमान और गुणचन्द्र—ने इस ग्रन्थको आयोपान्त बनाया था। यह ग्रन्थ है तो बहुत बड़ा—करीब ८-९ हजार श्लोकका किन्तु इसमें ऐतिहासिक सामग्री करीब २००-२५० श्लोक जितनी ही है। इस ग्रन्थकारका उदास कुमारपालका विस्तृत जीवन चरित्र लिखनेका नहीं था किन्तु हेमचन्द्राचार्यने जिन धर्मव्याजों द्वारा कुमारपालको जैन-धर्मभिमुख बनाया था उन्हीं कथाओंको रूप्य कर एक कथासमूहनामक ग्रन्थ बनानेका था। ग्रन्थकार उसका निर्देश प्रारम्भमें ही कर देते हैं। वे कहते हैं कि—'इस युगमें हेमचन्द्रमूर्ति और कुमारपाल दोनों असमय चरित्र वाले पुरुष हुए हैं। इन्होंने जैनधर्मकी सही प्रभावना द्वारा कल्पियुगमें सखयुगना अनन्तर किया है। यद्यपि इन दोनों पुरुषोंका जीवन सम्पूर्णतया मनोहर है लेकिन मैं सिर्फ जैनधर्मके प्रतिबोधक विषयमें ही कुछ कहना चाहता हूँ।' इस प्रकार इस ग्रन्थका उद्देश्य भिन्न होने के कारण इसमें ऐतिहासिक विवरणकी विशेष आशा नहीं की जा सकती, तो भी प्रमाणवत्ता इतनी भी बर्णनीय है कि ऐसा निवर्णन मिलता है जो कुमारपालका रेखचित्र अन्वित करनेके लिए बहुत महत्वपूर्ण है।

इन तीनों समग्र-जीवन—अथवा जिन्होंने कुमारपालके पण्यदास्यनमें स्वयं अच्छी तरह देखा था—ऐसे पुरुषोंका ही आधार मैंने इस निवर्णनमें लिया है। यदि कहीं पर उत्तरकालीन दृष्टियोंका आधार लिया गया है तो वह केवल कुछ घटनाओं का आधार प्रमाणित करनेके लिए।

कुमारपालका धर्मसंस्कार

हमारे देशके इतिहासमें कुमारपालके धार्मिक जीवनके विषयमें एक प्रकारकी अज्ञानता या गैर समझ पैली हुई है। हेमचन्द्राचार्यके उपदेशोंसे प्रभावित हो कर कुमारपालने जैनधर्मका , , , किया था और यह एक परमार्थवत् राजा बना

था यह सत्य कथा, संकीर्ण मनोवृत्ति वाले बहुतसे अजैन विद्वानोंको रुचिकर प्रतीत नहीं हुई और इसका खण्डन करनेके लिए भ्रमपूर्ण लेखादि लिखे जाते रहे हैं, किन्तु उसके जैनत्वकी बात उतनी ही सत्य है जितनी कि उसके अस्तित्व की है। इस विषयका विवरण प्रकट करनेवाली सामग्री अपने आपमें ही इतनी प्रतिष्ठित है कि उसको सत्य सिद्ध करनेके लिए किसी दूसरे सबूत की आवश्यकता नहीं है। तथ्यदर्शी यूरोपियन विद्वानोंने तो इस बातको कभी का सिद्ध कर दिया है किन्तु हम ब्लेगोंकी धार्मिकसंकीर्णता बहुत बार सत्य दर्शनमें बाधक होती है। इसी कारण हम ब्लेग अनेक दोषोंके शिकार हो गए हैं। कुमारपाल जैन हो तो क्या और शैव हो तो क्या—मुझे तो उसमें कोई विशेषता नहीं प्रतीत होती। महत्त्व है तो उसके व्यक्तित्वका। सिद्धराज जैन न था, वह एक सुस्त शैव था इससे अगर मैं सिद्धराजका महत्त्व न समझू तो समझ लो कि मेरी सारासारविवेक बुद्धिका दिवाला निकल गया है। अमुक व्यक्ति अमुक धर्मका अनुयायी था इतने मानसे हम उसके व्यक्तित्वको परखने और अपनाने की उपेक्षा करें तो हम अपनी ही जातीयता—राष्ट्रीयताका अहित करते हैं। शैव हो, या वैष्णव, बौद्ध हो या जैन—धर्म से कोई भी हो—जिन्होंने अपनी प्रजाकी उन्नति और संस्कृतिके लिए विशिष्ट कार्य किया है वे सब हमारे राष्ट्रके उत्कर्षक और संस्कारक पुरुष हैं। ये राष्ट्रपुरुष हमारी प्रजाकीय संयुक्त अचल सम्पत्ति हैं। अगर इनके गुणोंका यथार्थ गौरव हम लोग न समझें तो हम उनकी अयोग्य प्रजा सिद्ध होंगे। शैव, बौद्ध, जैन ये सारे मत एक ही आर्यतत्त्वज्ञानरूपी महावृक्षकी अलग अलग दार्शनिक शाखाओंके समान हैं। वृक्षकी विभूति उसकी शाखाओंसे ही है और जब तक वृक्षमें सजीवता मौजूद है उसमें शाख-प्रशाखाएं निकलती ही रहेंगी। शाखा-प्रशाखाओंका उद्गम बन्द हो जाना वृक्षके जीवनका अन्त है। धर्मानुयायी और मुमुक्षु जन पक्षियोंके समान हैं जो शान्ति और विश्रान्तिके लिए इस महावृक्षका आश्रय ग्रहण करते हैं। जिस पक्षीको जो शाखा ठीक और अनुकूल प्रतीत हो वह उसीका आश्रय लेता है और शान्ति प्राप्त करता है। जिस प्रकार कोई पक्षी, अनुकूल न होने पर एक शाखा छोड़ कर दूसरी शाखाका आश्रय लेता है उसी प्रकार विचारशील मानव भी खरुचि अनुसार किसी एक धर्मका त्याग कर धर्मान्तर ग्रहण करता है और मनःसमाधि प्राप्त करता है। कुमारपालने भी मनःसमाधि प्राप्त करनेके लिए ही धर्मपरिवर्तन किया था। सार्विकता रूपसे किया गया धर्मपरिवर्तन दोषरूप नहीं, गुणरूप होता है। ऐसे धर्मपरिवर्तनसे नवीन बल और उत्साहका चार होता है। प्रजाकी मानसिक और नैतिक उन्नति होती है। जैन धर्मका स्वीकार कर कुमारपालने जो प्रजाक अनन्य बलदायण किया था वह दूसरी तरहसे करना संभव न था। उसके धर्मपरिवर्तनने प्रजाके पारस्परिक विद्वेषको कम किया और सामाजिक उत्कर्षको आगे बढ़ाया। वस्तुतः उस जमानेमें आजके समान धर्मपरिवर्तनकी संयुचित विचारश्रेणी नहीं थी। सामाजिक दृष्टिसे धर्मपरिवर्तन कोई महत्त्वपूर्ण नहीं है। गुजरातके अनेक प्रतिष्ठित कुटुंबोंमें जैन और शैव दोनों धर्मोंका पालन किया जाता था। किसी घरमें पिता शैव था तो पुत्र जैन, किसी घरमें सास जैन थी तो बधू शैव। किसी गृहस्थका पितृकुल जैन था तो मातृकुल शैव और किसीका मातृकुल जैन था तो पितृकुल शैव। इस प्रकार गुजरातमें वैश्य जातिके कुलोंमें प्रायः दोनों धर्मोंके अनुयायी थे। इसलिए इस प्रकारका धर्मपरिवर्तन गुजरातके सम्पत्तिसमाजमें बहुत सामान्य सी बात थी। राज्यके कारोबारमें भी दोनों धर्मानुयायियोंका समान स्थान और उत्तरदायित्व था। किसी समय जैन महामालके हाथमें राज्यकी बागडोर आती तो कभी शैव महामालके हाथमें। लेकिन इससे राजनीतिमें किसी प्रकारका परिवर्तन नहीं होता था। शैवों और जैनोंकी कोई अलग अलग समाजरचना नहीं थी। सामाजिक विधि-विधान सब ब्राह्मणों द्वारा ही नियमानुसार संपन्न होते थे। शैव कुटुंबों और जैन कुटुंबोंकी कुलदेवी एक ही होती थी और उसका पूजन-अर्चन दोनों कुटुंब वाले कुञ्जरम्परानुसार एक ही विधिसे मिळ कर करते थे। इस प्रकार सामाजिक दृष्टिसे दोनोंमें अमेद ही था। सिर्फ धर्मभावना और उपास्य देयकी दृष्टिसे थोडासा भेद था। शैव अपने इष्टदेव शिवकी उपासना और पूजा-सेवा करते, जैन अपने इष्टदेव जिनकी पूजा-अर्चना करते। शिवपूजाकेके कुछ वर्गोंमें मय-मांस व्याज्य नहीं माना जाता था परन्तु जैनोंमें यह वस्तु सर्वथा स्वाग्य मानी जाती थी। कोई भी अगर जैन बनता तो

उसका अर्थ यही होता था कि उसने मय-भासका सेन श्याम दिया है और इसका श्याम कर उसने जीवहिंसा न करनेवा मुख्य जैन बन लिया है। शैव और जैन दोनों मुख्य रूपसे गुजरातके प्रजाधर्म थे, तो भी सामान्य रूपसे राजधर्म शैव ही माना जाता था और गुजरातके राजाओंके उपास्य देव शिव थे। राजपुरोहित शिवधर्मी नामर ब्राह्मण और राजगुरु शिवोपासक तपस्वी थे। विन्डु अणहिलपुरके सहायक बनाना पाच ब्राह्मणों से कर वर्गीयपेला तत्र गुजरातके विन्डु राज्य कालमें, जैन धर्मके अनुयायियोंका सामाजिक दर्जा सबसे ऊँचा था। प्रजाधर्ममें जैन जन विशेष प्रतिष्ठित एवं अग्रणी थे। राज्य शासनमें भी उनका हिस्सा सबसे अधिक था। इससे राजाओंके शैव होने पर भी जैन धर्म पर उनकी सर्वत्र आदर दृष्टि रहती थी। विद्वान् जैन आचार्य राजाओंके पास निरन्तर आते रहते थे और राजा लोग भी अपने गुरुओंके समान ही उन्हें आदर देते थे। कई बार तो राजकुटुम्बोंमेंसे भी कोई कोई जैन धर्मकी सन्यास दीक्षा धारण कर लेता था। अनेक राजपुत्र जैन आचार्योंके पास शिक्षा ग्रहण करते थे। इस प्रकार राजा लोग जैनोंने साथ सब प्रकारसे निकट सम्बन्धमें रहते थे। उससे इनके मनमें धर्म-सम्बन्धी किसी भी प्रकारका भेदभाव नहीं रहता था। शैव धर्मका आदर्श प्रतिनिधि सिद्धराज भी जैनोंने काफी सम्बन्धित था। सिद्धपुरमें हद्रमहालयके साथ-साथ उसने 'रायविहार' नामक आदिनाथका जैन मन्दिर भी बनवाया था। गिरनार पर्वत पर नैमिनाथका जो मुख्य जैन मन्दिर आज विद्यमान है वह भी सिद्धराजकी उदारताका ही फल है। सोमनाथकी यात्राके साथ उसने गिरनार और शत्रुघ्नय तीर्थकी भी उसी भावसे यात्रा की थी। शत्रुघ्नय तीर्थका सर्वत्र बचानेके लिए उसने बाह्य गांव उससे साथ लगा देनेके लिए अपने महात्म्य अन्तर्गत आजा दी थी। इससे प्रतीत होता है कि सिद्धराजके हृदयमें जैन धर्मके लिये किसी प्रकारकी तुच्छ भावना नहीं थी। उसमें और कुमारपालमें जो अंतर था वह यही कि सिद्धराज अपने मनमें शैव धर्मको मुख्य मानता था और जैन धर्मको गौण, कुमारपाल अपने पिछले जीवनमें जैन धर्मको मुख्य मानने लगा था। सिद्धराजके इष्टदेव अन्त तक शिव ही थे, विन्डु कुमारपालके इष्टदेव पिछले जीवनमें जिन थे। उसने जिनको अपना देव और आचार्य हेमचन्द्रको सद् गुरु, अग्रपुरुष और कल्याणकारी माना था। इसी प्रकार अहिंसा प्रबोधक धर्मकी अपना मोक्षदायक धर्म मान कर अक्षर्यक उसका स्वीकार किया था। इस तरह वह जैन धर्मका एक आदर्श प्रतिनिधि बन गया था। इतनी पूर्व भूमिकाके बाद अब मैं कुमारपालके राजजीवनका रेखाचित्र उपस्थित करना चाहता हूँ।

अशोक और कुमारपाल

कुमारपालका राजजीवन कई बातोंमें सौर्य सम्राट् अशोकसे भिन्ना जुलता है। राजकी पर आरुह होने पर जिस प्रकार सम्राट् अशोकको अनिच्छासे प्रतिपक्षी राजाओंके साथ लड़ना पड़ा उसी प्रकार कुमारपालको भी अनिच्छासे प्रतिपक्षी राजाओंके साथ लड़नेके लिए बाध्य होना पड़ा। राज्यसिद्धासनारोहणके बाद तीन सत्र तक अशोकका शासन अस्त-व्यस्त रहा। यही हाठ कुमारपालका भी था। जिस प्रकार अशोक ७-८ वर्ष तक शत्रुओंको जीतनेमें व्यग्र रहा उसी प्रकार कुमारपालके भी इतने ही समय तक शत्रुओंके साथ युद्ध करनेमें लगा रहना पड़ा। इस तरह आठ-दस वर्षके कुटुम्बरारार, जीवनके शेष भागमें जिस प्रकार अशोकने प्रजाकी नैतिक और सामाजिक उत्थलिके लिए कई राजाज्ञाप निकाली और राज्यमें दानित एवं सुव्यवस्था बनानेके उपाय प्रयत्न किया था, उसी प्रकार कुमारपालने भी किया। जिस प्रकार अशोक पहले शैव और फिर बौद्ध हो गया उसी प्रकार कुमारपाल भी पहले शैव था, फिर जैन हो गया। अशोकके समान ही कुमारपालने भी स्त्रीश्रुत धर्मके प्रचारके लिए अपनी सारी शक्ति लगा दी थी। जिस प्रकार अशोकने बौद्ध-धर्म प्रतिपादित किया था तथा उच्च धार्मिक नियमोंका स्वीकार कर 'परमसुगतोपासक'की पदवी धारण की उसी प्रकार कुमारपालने भी जैन धर्मप्रतिपादित गृहस्थके जीवनको आदर्श बनाने वाले आवश्यक अनुष्ठानादि नियमोंका अक्षर्यक स्वीकार करके 'परमार्थन'का पद प्राप्त किया। अशोकके समान ही प्रजाको दुःखसनेसे हटानेके लिए कुमा-रपालने कई राजाज्ञापें निकाली थीं। अशोकके बौद्ध स्तूपोंकी भांति कुमारपालने भी कई जैन विहारोंका निर्माण कराया।

निर्वशके धनका त्याग

इन सबके उपरान्त कुमारपालने एक विशेष कार्य किया था। प्राचीन कालकी राजनीतिके अनुसार लावारिस पुरुषकी सम्पत्ति उसके मरनेके बाद राजाकी हो जाती थी और इस कारण मरने वालेके, माता, बी आदि आश्रित जन अनाथ और निराधार बन जाते थे तथा मृत्युसे भी अधिक दुःख भोगते थे। इस दूर राजनीतिसे कई अवधारणें जीवित रहने पर भी मरी हुईके समान हो जाती थीं। जले पर नमक छिड़कने वाली इस दुष्ट प्रथाको कुमारपालने अपने राज्यमें एक आदेश निकाल कर बन्द कर दिया। कदाचित् ऐसा कार्य अशोकने भी न किया हो।

कुमारपालको इस कुनीतिकी निष्ठुरताका पता किस भांति चला उसका वर्णन हेमचन्द्राचार्य अपने द्वायाश्रयमें इस प्रकार करते हैं—

किस्ती रात्रिके समय जब राजा अपने महलमें सो रहा था तब उसे दूरसे एक स्त्रीका बहुत करुण क्रन्दन सुनाई पडा। इस बातको जाननेके लिए चौकीदारके नील वर्ण वस्त्र धारण कर राजा महलसे निकला और कोई न पहचान ले इस तरह धीरे-धीरे उस करुण रुदनकी तरफ चला गया। वह जा कर क्या देखता है कि पेडके नीचे एक स्त्री गलेमें फन्दा डाल कर मरनेकी तैयारी कर रही है और रो भी रही है। राजाने धीरेसे उसके पास जा कर आदर पूर्वक मधुर वचनोंसे पूछा कि क्या बात है। विश्वास पा कर स्त्रीने कहा—‘मेरे पतिदेव इस शहरमें परदेशसे व्यापार करनेके लिए आए थे और मैं भी उनके साथ थी। इस मुशासित शहरमें हम लोगोंने व्यापार करते करते बहुत सम्पत्ति इकट्ठी कर ली। इसी बीचमें मैंने एक पुत्रको जन्म दिया। हम लोगोंने उसका भरण-पोषण किया। उसे शिक्षित बनाया। योग्य उमरमें एक अच्छे बुद्धकी लडकीके साथ उसका पाणिग्रहण करा दिया। जब मेरा पुत्र बीस वर्षकी अवस्थाका हुआ तब उसके पिता स्वर्ग सिंघार गए और उनके शोकेसे पुत्र इतना विह्वल हो गया कि वह भी थोड़े दिनों बाद मुझे अनाथ बना कर पिताके मार्ग पर चला गया। अब मेरी सारी सम्पत्ति नियमानुसार राज्यकी सम्पत्ति हो जायगी और मेरा जीवन बरबाद हो जायगा। मैं उस करुण अवस्थाको नहीं देखना चाहती इसीलिए मरना चाहती हूँ।’ राजा स्त्रीके इस कथनको सुन कर करुणार्द्र हो उठा और उसको आश्वासन देते हुए कहने लगा—‘माता! तुम अपने घर जाओ और इस तरह अपना अपघात मत करो। मैं तुम्हें विश्वास दिलाता हूँ कि राजा तुम्हारी सम्पत्ति नहीं लेगा। तुम अपने धनसे यथेष्ट दान पुण्य करके अपना कल्याण करो।’ इतना कह कर राजाने अपने महलोंकी ओर चल दिया और सवेरा होने पर मन्त्रियोंको बुला कर अपने राज्यमें यह घोषणा करनेकी आज्ञा दी कि—‘प्राचीन जमानेसे चली आई यह राज्यप्रथा, कि लावारिस पुरुषकी मृत्युके पश्चात् उसकी सम्पत्ति राज्यकी हो जाय, बन्द की जाती है और आजसे यह राजाज्ञा जाहिर की जाती है कि ऐसी सम्पत्ति राज्यका कोई भी कर्मचारी न ले।’ राजाकी आज्ञानुसार मन्त्रियोंने इस आज्ञापत्रकी घोषणा सारे राज्यमें करा दी और मृतक-धन लेना बन्द कर दिया। प्रवन्ध कर्नाजोंके अनुमानसे इससे राज्यमें एक करोड़की वार्षिक आमदनी होती थी परंतु राजाने इसका तनिक भी लोभ न करते हुए इस अर्थमें और प्रजापीडक प्रथाको हमेशाके लिए बन्द कर दिया।

मन्त्री यशःपालने अपने नाटकमें इससे भी बढ कर हृदयङ्गम वर्णन किया है। हेनाचार्यने तो अमुक घटनाको लक्ष्यमें रख कर ही काव्यकी पद्धतिके अनुसार सिर्फ सूचना मात्र की है। यशःपालने उसमें कई ऐतिहासिक घटनाओंको भी अन्तर्निहित किया है। यह नाटक एक रूपक है इसलिए इसमें ज्यादा वास्तविकताका तो न होना स्वाभाविक ही है। यशःपालका वर्णन इस प्रकार है—‘एकदिन जब राजा अपने स्थान पर बैठा हुआ था उसने एक विशाल मकानसे स्त्रीका करुण रुदन सुना। थोड़ी देर बाद नगरके चार महाजनोंने आ कर राजासे निवेदन किया कि नगरका कुबेर नामक एक कोट्यधीश निःसन्तान मर गया है इस लिए उसकी सम्पत्ति लेनेके लिए अधिकारी पुरुष भेजिए और हम लोगोंको उसकी अन्वेषि किया करनेकी आज्ञा प्रदान कीजिए। सेठनी मृत्युका समाचार सुन कर राजा बहुत उद्विग्न

होता है और जीवनकी अस्थिरताका गम्भीर विचार करने लगता है। साथ ही साथ मृतके बुद्धुम्वकी कथन दशा और राज्यकी कूर नीतिका भीमस्त चित्र देखता है।

आश्रायनधादहृह सुचिरं संचितं क्लेशलक्षैः
केचं नीतिर्नृपतिहतका यन्मृतस्यं हरन्ति ।

क्रन्दन्गारीजघनवसनाक्षेपपापोत्कटानाम्

आः किं तेषां हृदि यदि कृपा नास्ति तर्किं त्रपाजपि ॥

राजा बुद्ध विचार कर कहता है कि मैं बड़ी आता हूँ। तत्पश्चात् राजा पालकीमें बैठ कर राजमनसे भी अधिक सुशोभित और विराल ऐसे कुबेके भनमके पास आया। महलके ऊपर कोठणीसताका सूचन करने वाली नाना प्रकारकी पञ्जप फहरा रही थी। एक दाकाजे पर शहरके सैकड़ों सेठ शोकविद्धल दिखाई पड़ रहे थे और घरके अन्दरसे रुदनका करुण स्वर आ रहा था। घरके बाहर खड़े हुए सेठोंको देख कर राजाने अग्रणी सेठसे पूछा कि सब लोग बाहर क्यों खड़े हुए हैं। सेठका उत्तर था कि हम लोग राजानी आश्रमकी प्रतीक्षा कर रहे हैं। राजाने कहा इसमें राजाज्ञाकी क्या आवश्यकता है? सेठने उत्तर दिया—राज्यनियमानुसार जब रज्याधिकारी सारी सम्पत्तियो अपने अधिकारमें कर ले उसके बाद हमें धर्म जाना चाहिए। अन्यथा हम लोग दण्डके भागी होते हैं। राजा पालकीसे ऊत्तर कर धर्म जाना है और सेठ उसकी सारी ऋद्धि संपृद्धिसे उसे परिचय कराना है। राजमहलोंमें भी अलम्प ऐसी बस्तुएँ सेठके मकानमें पा कर राजा आश्चर्यचकित हो जाता है। तत्पश्चात् राजा कुबेकी माताके पास जा कर बैठता है और कुबेकी मृत्युके बारेमें सारी हकीमत पूछता है। कुबेके मित्र सारी हकीमत कहते हैं—'परदेशमें व्यापार चलानेके लिये कुबे पाटनसे मरुच गया था और वहाँसे ५०० नावोंमें माल भर कर परदेश चला गया था। वहाँ पर सारा माल वैच कर ४ करोड़ रुपयेका अन्य माल प्राप्त किया। वहाँसे खदेश आते समय रातेमें एक भयकर दकान आया और उससे सब नावें नष्ट-अप्य हो गईं और कुछ इधर-उधर भटकती मरुच बदरगाह पर पहुँचीं। कुबेका क्या हाल हुआ यह अभी तक पता नहीं लगा इसी लिए यह रस्ता प्रस्तुत उपस्थित हुआ है।' राजा यह सन सुन कर साहानुभूति पूर्ण स्वरसे कुबेकी माताको आचासन देता है—'माता! इस तरह अविवेकीकी तरह शोकसे विद्धल मत बनो!

आकीटायावदिन्द्रं भरणमसुमतां निश्चितं धान्धवानां

सम्बन्धश्रेयकृष्टोपितवहुविहगान्युहसांगत्यतुल्यः ।

प्रत्यापृच्छिर्मृतस्योपलतलनिहितलुष्टवीजप्ररोह-

प्रायः प्राप्येत शोकात् तदयमकुचालैः क्लेशमात्मा मुपैव ॥

माता उत्तर देती है—'पुत्र! सब समझती हूँ, लेकिन पुत्रका मृत्युशोक सब विस्मरण करा देता है।' राजा कहता है कि—'माता! मैं भी तुम्हारा ही पुत्र हूँ इसलिए शोक करना अच्छा नहीं है।' इतनेमें राज्यके नीमरौने कुबेके घरवा सारा धन इकट्ठा करके राजाके सामने ढेर लगा दिया। राजा उसका निषेध करता हुआ महाजनोंसे कहता है कि—'मैं आजसे मृतजनोंका धन राजभण्डारमें लेकेका निषेध करता हूँ। यह कितनी अयम नीति है कि जो मृत्यु अयुक्त हो जाय उसके धन श्रद्धाज्जेकी इच्छा रखते वाले राजा उसके पुत्रत्वको प्राप्त करनेकी इच्छा करते हैं।' राजा यहसे महलमें आ कर भविष्यों द्वारा सारे शहरमें घोषणा करवाता है कि—

निःशकैः शकितं न यष्टुपतिभित्त्वतुं कचित् प्राकनैः

पलयाः क्षार इय क्षते पतिमृतां यस्यापहारः किल ।

आपापोधिकुमारपालदपतिर्द्वयो रुदत्या धनं

विभ्राणः सदयः प्रजासु हृदयं मुखत्ययं तत् स्वयम् ॥

कविप्रतिभासे चित्रित इस चित्रमें नामनिर्देश भले ही काल्पनिक हो परन्तु यह सारा चित्र काल्पनिक नहीं है। इसमें वर्णित घटना अनैतिहासिक नहीं है। इस घटनाके अनुरूप अवश्य ही कोई घटना घटी होगी। यह चित्र कुमारपालकी महानुभावताको उत्तम रूपमें प्रतिबिम्बित करता है।

इस प्रथम मृत-सन्मोचन द्वारा प्रजाहितका कार्य करके कुमारपालने उस कीर्तिको प्राप्त किया जिसे सत्ययुगमें होने वाले रघु, नहुप, नाभाग और भरत आदि परम धार्मिक राजा भी प्राप्त नहीं कर सके। इसीसे प्रसन्न हो कर आचार्य हेमचन्द्र उसकी प्रशंसा करते हैं—

न यन्मुक्तं पूर्वं रघुनहुपनाभाक-भरत-
प्रभृत्युर्वानाथैः कृतयुगकृतोत्पत्तिभिरपि ।
विमुञ्चन् सन्तोपात् तदपि रुदतीवित्तमधुना
कुमारक्षमापाल ! त्वमसि महतां मस्तकमणिः ॥
अपुत्राणां धनं गृह्णन् पुत्रो भवति पार्थिवः ।
त्वं तु सन्तोपतो मुञ्चन् सत्यं राजपितामहः ॥

गुजरातका यह सर्वोपरि आदर्श राजा था। वह जैसा धीर, नीतिनिपुण और दुर्बल था वैसा ही संयमी, धर्मपरायण और सौम्य भी था। उसमें अनुभवकी विशालताके साथ साथ गंभीर तात्त्विक बुद्धि भी कम न थी। वह स्वार्थके साथ नित्यव्ययी और पराक्रमीके साथ क्षमावान् भी था।

सिद्धराज और कुमारपाल

गुजरातके साम्राज्यके दो ही सर्वोत्कृष्ट प्रमुखशाली राजा हुए—सिद्धराज और कुमारपाल। दोनोंके पराक्रम और कौशलसे गुजरातका गौरव चरम सीमा पर पहुँच गया था। प्रबंधकारोंका कहना है कि सिद्धराजमें ९८ गुण थे और दो दोष थे और कुमारपालमें थे ९८ दोष और २ गुण। ऐसा होने पर भी कुमारपाल श्रेष्ठ था। सिद्धराजने गुजरातके नागरिकोंके लिए महास्थान बनाये तो कुमारपालने उनका संरक्षण करनेके लिए दुर्गोंका निर्माण कराया। सिद्धराजने गुजरातके पराक्रमका गुञ्जन करने वाली महायात्राएं कीं तो कुमारपालने उन यात्राओंकी विस्तृतिके लिए महाप्रशस्तियोंकी रचना करवाई। सिद्धराजने गुजरातके गौरवधाम गिरनारके ऊपर महातीर्थकी स्थापना की तो कुमारपालने गुजरातके आत्राल इन्हेंको यात्रा सुलभ बनानेके लिए उस पर सीढ़ियोंका निर्माण कराया। सिद्धराजने अगर गुजरातकी गुरुताके महालयोंका निर्माण किया तो कुमारपालने उन महालयों पर स्वर्णकण्ठ और स्वर्णदंढ चढ़ा कर उन्हें सुप्रतिष्ठित किया। कुमारपाल गुजरातकी गरिमाका सर्वोपरि दिखर था। इसके समयमें गुजरातवासी विद्या और विभुतामें, शौर्य और सामर्थ्यमें, सद्बुद्धि और सदाचारमें, धर्म और कर्ममें, उन्नतता पर पहुँच गये थे। उसके राज्यमें प्रवृत्तिनातर वैश्य भी महान् सेनापति हुए, द्रव्यलोहप वणिगजन भी महाकवि हुए और ईर्ष्यापरायण प्रासंग तथा निन्दापरायण श्रमण भी परस्पर मित्र हुए। व्यवसायक क्षत्रिय भी संयमी साथक बने और हीनाचारी शत्रु धर्मशील बने।

धर्मसहिष्णुता

उन्नाहप्रवर्षके धर्मपरिवर्तनके पश्चात् भी धर्मसहिष्णुता जितनी उसके राज्यमें थी वैसी किसीके राज्यमें दृष्टिगोचर नहीं हुई। कदाचित् भारतके प्राचीन इतिहासमें यह एक ही पहलु और अन्तिम उदाहरण होगा कि हेमचन्द्र जैसा जैन धर्मका महान् आचार्य शिव मंदिरमें श्रद्धालु शैरकी तरह—

यद्य तत्र समये यथा तथा योऽसि सोऽस्यभिषया यया तथा ।
धीतदोषकलुपः स चेद् भवान् एक एव भगवन्मोऽस्तु ते ॥

ऐसी अद्भुत कल्पना और अनुपम रचना द्वारा शिवजी स्तुति करता है। गढ़ बृहस्पति जैसा महान् शैव मठाधीश जैनाचार्यके चरणोंमें बदन करके—

चतुर्मासीमासीत्तत्र पदयुगं नाथ ! निकपा
कपायप्रध्वंसाद्विकृतिपरिहारव्रतमिदम् ।
इदानीमुद्भिद्यन्निजचरणनिर्लोटितकले-
जलङ्घि शैरैर्भुजितिलक ! वृत्तिर्भवतु मे ॥

ऐसी स्तुति द्वारा एक सुशिष्यकी भांति अनुग्रहकी याचना करता है।

इतिहासके सैकड़ों प्रबंधोंमें खोजने पर यह एक ही राजा ऐसा मिलता है जो कुमारपरामात्र 'उच्चपतिरल्म्ब-श्रीदप्रताप' निरुद्धमें अभिमान करता हुआ भी सहचिखीकृत 'परमार्हत' निरुद्धसे अपनेज्जे कृतकृत्य मानता है। जिस आदरभावसे वह सोमेश्वरके पुण्यधामका जीर्णोद्धार करता है उसी आदरसे उसके पड़ोसमें पार्श्वनाथके जैन चैलवी भी स्थापना करता है। कुमारपाल गुजरातकी गवर्जित राजधानी अणहिलपुरमें दशुनाथके निवासार्थ 'कुमारपालेश्वर' और पार्श्वनाथके लिए 'कुमारविहार' नामक दो मंदिरोंका निर्माण एक दूसरेके समीप ही करता है। इतसे बड़ कर धार्मिक सहिष्णुताका उदाहरण मिलना कठिन है।

कुमारपाल स्वभावसे ही धार्मिकवृत्ति काग था, इससे उसमें दया, करुणा, परोपकार, नीति, सदाचार और संपत्की वृत्तियोंका विकास उच्च प्रकारका हुआ था। उसमें ये बहूतसे गुण पैलुक ही होने चाहिए। उसके प्रपिता के पिता क्षेमराज ने—जो पराक्रमी भीषदेवका ज्येष्ठ पुत्र और सिद्धराजके भोगपरायण पिता कर्णका ज्येष्ठ भाना था,—पिता द्वारा दी गई राजकीय अस्तीवार कर अपने छोटे भाई कर्णको राज्य दे दिया और स्वयं मद्रकेश्वर तीर्थमें जा कर तपस्वीके रूपमें शकरी उपरसनामें लीन रहते हुए जीवन सफल बनाया। उसका पुत्र देवप्रसाद भी राजकाजकी झंझटसे दूर रह कर स्वयं पिताका अनुकरण करता रहा और जिस समय गिलासी कर्णका असमयमें अवसान हुआ तो यह इतना उद्विग्न हो उठा कि सजीव देहसे चित्तमें प्रवेश कर गया। कुमारपाल का पिता त्रिसुवनपाल भी एक सदाचारी और धर्मपरायण क्षत्रिय था। सिद्धराजके लिए यह अलत आदर्शीय पुरुष था। उसके नीतिपरायण जीवनका प्रभाव सिद्धराजके स्वच्छन्द जीवन पर अकुशका काम करता था। इस प्रकार कुमारपालको अपने पूर्वजोंसे उत्तम गुणोंकी अपेक्ष्य निधि मिली थी। हेमचन्द्र जैसे महान् साधु पुरुष के ससगसे बड़ धर्मीमा 'राजर्षि' की लोकोत्तर पदवीके महान् यशका उपभोक्ता हुआ। हेमचन्द्रसरिने उसके यश को अनर बनानेके लिए 'अभिमान चिन्तामणि' जैसे प्रमाणमूत शब्दकोशके सुप्रसिद्ध प्रय में उसके लिए—

कुमारपालचौलुकयो राजर्षि परमार्हतः ॥

मृतस्वमीक्षा धर्मात्मा मारिव्यसनवारकः ॥

ऐसे उपनाम प्रथित कर सार्वकालिक संस्कृत वाक्य में उसके नाम को सार्वभौमिक शाघत बना दिया।

श्रमणोपासक कुमारपाल

इसमें तनिक भी सन्देह नहीं कि कुमारपाल अपने अन्तिम जीवनमें एक पुस्त जनराज था। उसने जैनधर्म प्रतिपादित उपासक अर्थात् गृहस्थ श्रावक धर्मका दृढताके साथ पालन किया था। ऐतिहासिक बालने कुमारपाल के सट्टा जैन धर्मका अनुयायी राजा शापद ही कोई हुआ हो। जैन साहित्यमें यों तो बहूतसे राजाओंका जैन होनेका जिक्र आता है। उदाहरणके तौर पर उच्चथिनीका विक्रमादित्य, प्रतिष्ठानपुरका सातवाहन, बलभी का शिलादित्य, मान्यखेटका अजोवर्ग, गोपगिरिका आमराज—इत्यादि राजा जैन धर्मके अनुयायी थे। लेकिन वे सब राजा अगर जैन धर्मके अनुयायी बने होंगे तो इतने ही अर्थमें कि उन्होंने जैन धर्म और उनके अनुयायियों में अपना सविशेष अनुराग या पक्षपात बताया होगा, समय समय पर जैन गृहस्थोंके सबसे ज्यादा आदर प्रदान

किया होगा और उनके उपदेशसे प्रभावित हो कई एक जैन मन्दिरों आदिका निर्माण भी कराया होगा। कुछ उससे आगे बढ़ कर वर्षके अमुक दिनों या महीनोंमें जीवहिंसा प्रतिबंधक राजाज्ञाएँ निकाली होंगी और खय भी मद्य-मांसका सेवन न करनेकी प्रतिज्ञाएँ की होंगी। लेकिन कुमारपालके समान गृहस्थ धर्मके आदर्श रूप सम्पूर्ण बारह व्रतोंका तो किसीने अंगीकार नहीं किया होगा।

उसके द्वारा अंगीकार किये गए उन द्वादश व्रतोंका सविस्तर वर्णन, जैन प्रबंधोंमें नाना उदाहरणोंके साथ दिया गया है। उदाहरणोंमें कुछ अतिशयोक्ति भले ही हो लेकिन मूल बात मिथ्या नहीं है—यह विश्वास पूर्वक कहा जा सकता है और जो बात खय हेमचन्द्र ही लिखते हैं उसमें अतस्यको अवकाश ही कहाँ? मन्त्री यशःपाल और सोमप्रभाचार्य की जिन कृतियोंका परिचय मैंने ऊपर दिया है उनके वर्णनोंसे यह प्रतीत होता है कि कुमारपालने विक्रम संवत् १२१६ में हेमचन्द्राचार्यके पास सकलजनसमक्ष जैन धर्मकी गृहस्थ-दीक्षा धारण की थी। इस दीक्षाके धारण करते समय उसने मुख्य रूपसे ये प्रतिज्ञाएँ ली थीं:—

राज्यरक्षा निमित्त युद्धके अतिरिक्त यावत् जीवन किसी प्राणीकी हिंसा न करना, शिकार नहीं खेलना। मद्य और मांसका सेवन नहीं करना। प्रतिदिन जिन प्रतिमाकी पूजा—अर्चना करना और हेमचन्द्राचार्यका पदवन्दन करना। अष्टमी और चतुर्दशीके दिन सामायिक और पौषध आदि विशेष व्रतोंका पालन करना, रात्रिको भोजन न करना; इत्यादि इत्यादि।

अमारी घोषणा

ऐसी प्रतिज्ञाएँ लेनेके पश्चात् उसने अपने राज्यमें, दूसरे लोगोंको भी धर्मके मोटे नियमोंका पालन करवानेके लिए घोषणा करवाई थी। उसमें सबसे मुख्य आज्ञा थी जीवहिंसाके प्रतिबंधकी। हमारे देशमें बहुत प्राचीन कालसे दो कारणोंसे हिंसा होती आ रही है—एक है धर्मके निमित्त अर्थात् यज्ञयागादि धार्मिक कर्मकाण्ड और देवी देवताओंकी बलीके निमित्त; और दूसरी भोजनके निमित्त। कुमारपालने इन दोनों प्रकारकी जीवहिंसाका निषेध करनेके लिए राजाज्ञाएँ जाहिर कीं। हेमचन्द्राचार्यके द्वाधश्रय काण्डमें आए हुए वर्णनसे प्रतीत होता है कि मांसाहारके निमित्त होने वाली जीवहिंसाका निषेध तो कुमारपालने कदाचित् श्रावक धर्मके व्रतोंका अंगीकार करनेके पहले ही कर दिया था। शाकम्भरीके चाहमान राजा अर्णोराज और मालवाके परमार राजा बल्लाददेवको पराजित करनेके पश्चात् एक दिन कुमारपालने राक्षसोंमें किसी दीन-दरिद्र प्राणी मनुष्यको कसाई खानेकी ओर कुछ बकरे ले जाते देखा। उससे पूछताछ की और वस्तुस्थितिका ज्ञान होने पर, उस पामर मनुष्य और उन पशुओंकी ऐसी दशा देख कर राजाके मनमें बोधिसत्वके समान करुणामात्र उत्पन्न हुआ। उसके मनमें यह विचार आया कि ये लोग दुष्ट जाति वाले और कुत्तोंके समान धर्मविमुख हैं। ये अपने इस पापी पेटके लिए प्राणियोंका हनन करते हैं। वास्तवमें इसमें शासन करने वालेका ही दोष है। चूँकि यथा राजा तथा प्रजा। मुझे धिक्कार है कि मैं सिर्फ अपने सुखके लिए प्रजासे कर लेता हूँ लेकिन प्रजाकी रक्षाके लिए नहीं। इत्यादि विचार कर उसने अपने अधिकारियोंको आज्ञा दी कि मेरे राज्यमें जो कोई भी जीवहिंसा करे उसको चोर और व्यभिचारीसे भी अधिक कठोर दण्ड दिया जाय।

आर्य प्रजामें जो लोग गांसाहारी हैं वे भी जीवहिंसाको घृणारपद तो मानते ही हैं, क्यों कि दयामूलक धर्मकी भावना हमारी प्रजामें कई सदियोंसे रूढ़ हो गई है। 'अहिंसा परमो धर्मः' का सिद्धान्त भारतके सभी धर्म षोड बहुत अंशमें स्वीकार करते हैं। इससे मांसाहारी मनुष्य जिह्वा इन्द्रियकी लोलुपताके कारण राजाज्ञाको मनसे भले ही अप्रिय समझते हों; वो भी प्रकट रूपसे उसका निरोध करनेकी नैतिक हिम्मत नहीं कर सकते। इसलिए ये बोल नहीं सकते। लेकिन धर्मके बढ़ाने जीवहिंसा करने वालोंकी स्थिति अलग ही होती है। उनकी हिंसाको धर्मशास्त्रोंका, सनातन परंपराका, रूढ़ियोंका और जनतामें व्याप्त अन्धश्रद्धाका स्पष्ट समर्थन प्राप्त होता है। इससे राजाज्ञाके विरुद्ध ये कुछ विरोध प्रकट करें तो सर्वथा अपेक्षित ही है। परन्तु गुजरातकी कुछ सामाजिक विशेषताओंके कारण तथा तथा-

वीन जैनोंने सामाजिक प्रभुत्वके कारण इस र्गकी ओरसे भी इस आज्ञाना विशेष विरोध नहीं हुआ और कुमारपालको विशेष उपद्रवका सामना नहीं करना पड़ा। किन्तु विरोधका सर्वथा अभाव भी न था। कुछ प्रबन्धकारोंके कपनसे प्रतीत होता है कि पाटण्णी अधिष्ठात्री कण्ठेच्छरी मानाके राजपूजारीयोंने कुमारपालको अपने निश्चयमें एक बार जार्रोंडोङ कर दिया था। उन्होंने बताया था कि नवरात्रिमें नगर देवीकी पशुवति द्वारा पूजा होनी चाहिए, नहीं तो देवी कुपित होगी और उसके कोपसे राजा और राज्य पर भयानक आपत्ति आ जायगी। राजाने अपने महामास्य वाग्भट्टसे, जो कुट्ट परंपरासे जैन था, इस विषयमें सगृह शर्मा। महामास्य चाहे कितना भी शूर वीर और राजनीतिज्ञ रहा हो आखिर था तो वशियर ही। उसने सोचा—कहाँ ऐसा न हो कि देवी वास्तवमें कुपित हो जाय तथा राजा और राज्य पर कोई आपत्त आ पड़े। इससे धर्म और जानि दोनों की भारी अपक्षीर्ति होगी। इस तरहकी चिन्ता ही कल्पनाओंके यक्षी-भूत हो, उसने चतुरतासे अस्पष्ट खर और अन्यक्त भावसे कहा कि 'देव! दीवते' अर्थात् पशुवलि तो दी जाती है। ऐसी स्थितिमें क्या किया जाय। लेकिन कुमारपाल तो क्षत्रिय था। 'प्राण जाय पर मचन न जई' इन सत्कारोंका पार्थिव पिण्ड था। सप्ताके सामने ली हुई प्रतिज्ञा और जाहिर की गई आज्ञाओंका मङ्ग सत्था क्षत्रिय कैसे होने दे। प्रतिज्ञापात्रन क गौत्वके सामने, क्षत्रियके हृदयमें जिदगी और सम्पत्ति तृणके समान है। महामास्य वाग्भट्टका अर्द्धदण्ड उद्गार सुन कर कुमारपाल शिंखिडा उठा और मर्मयुक्त खरसे बोला—'मशिनू वाशिंगति यदेव क्षुपे'—महामास्य ! वशियर हो, इससे ऐसा बोले हो। मले ही राज्य और जिदगी सब नष्ट हो जायें परतु ली हुई प्रतिज्ञा नहीं टूट सकती।

राजाकी इस व्याकुल दशाका हेमचन्द्रस्यनि अपनी अद्भुत बुशगता और व्यावहारिक बुद्धिसे एक अच्छा और सरल हल निराह लिया। उनमें 'एक पन्ध दो काज' बागी कहावत सिद्ध की। अपनी उस अद्भुत कलाका मङ्ग धीरे से उनमें राजाके कानमें छक दिया और राजा हर्षसे गद्गद् हो उठा। वशिपूजाने अस्तर पर राजा पीठसे पशुओंको साय ले कर माता कण्ठेच्छरीके मन्दिरमें पहुँचा और पूजारीयोंसे कहने लगा कि—'मै ये पशु माताको वशि चढानेके लिए लाया हूँ। इनको मैं माताके सामने जिददा रखता हूँ। अगर माताको इनके मांसकी आवश्यकता होगी तो वह खय ही अपना मस्य ले लेगी। आप लोगोंको मस्य तैयार करनेका परिश्रम उठानेकी आवश्यकता नहीं है।' यह कह कर राजाने मानाके मन्दिरमें पशुओंको मर दिया और बाहरसे ताजा तमा दिया। दुसरे दिन प्रातःकाल राज्यरिवारके साथ राजा छाया आर हजारी लोगोंकी उपस्थितिमें माताके मन्दिरका दरवाजा खोल कर देखा तो पता चला कि रात्रिको बन्द किये हुए पशु मन्दिरके अन्दर शांतिसे चुगली कर रहे हैं। माताने एकका भी भक्षण नहीं किया। राजाने सबके सामने उपदेश दिया कि—'माताको पशुओंके मांसकी तनिक भी आवश्यकता नहीं है। उसको इनकी भूख नहीं है। अगर उसको भूख होती तो इन पशुओंका निश्चय रूपसे उसने भक्षण किया होता। इससे पता चलता है कि माताके बदले ये पूजारी इन पानर पशुओंसे मांसके भूखे हैं। लेकिन यह भूख अय मेरे राज्यमें नहीं मिट सकती।' यह कह कर राजाने देवी देवताओंके निमित्त होने वाली जीवहिंसाका भी समूल उच्छेद कर दिया।

कुमारपालकी इस अद्विजा प्रवृत्तिके साधनाकी सफरता देख कर ब्राह्मण परिश्रित और एक विशेष प्रसेम पर हेमाचार्यकी स्तुति करता हुआ कहता है कि—

पूर्वे वीरजिनेश्वरे भगवति प्रख्याति धर्म स्वयं

प्रज्ञावल्गवयेऽपि मश्रिणि न थां कर्तु क्षमः श्रेणिक'।

अक्षेडोन कुमारपालनृपतिस्तां जीवरक्षां चपधात्

पस्तासाथ वचस्तुथां स परमः श्री हेमचन्द्रो गुरुः ॥

अर्थात्—साक्षात् भगवान महावीर जिसको धर्मका बोध करने वाले थे और अभयकुमार जैसा प्रज्ञावान् पुत्र स्वयं जिसका मंत्री था वह राजा श्रेणिक भी जो जीवरक्षा न कर सका वह जीवरक्षा, जिन्दगे वचनाश्रुतका पालन करने कुमारपाल राजा अनायास ही साथ सकन, थे हेमचन्द्र वास्तवमें एक परम महान् गुरु हैं।

स्वयं आचार्य हेमचन्द्र भी, उक्त महावीरचरित्र नामक पुराणग्रन्थमें महावीरके मुखसे कुमारपालके विषयमें भविष्यकथन रूपसे वर्णन करते हुए लिखते हैं कि—

पाण्डुप्रभृतिभिरपि त्यक्ता या मृगया नहि । स स्वयं त्यक्ष्यति जनः सर्वोऽपि तदाज्ञया ॥
हिंसानिषेधके तस्मिन् दूरेऽस्तु मृगयादिकम् । अपि मत्कुट-यूकादि नान्त्यजोऽपि हनिष्यति ॥
तस्मिन्निषिद्धे पापद्वारवर्ण्ये मृगजातयः । सदाऽप्यविन्नरोमन्था भाविन्यो गोष्ठधेनुवत् ॥

जलचरस्यलचरखेचराणां स देहिनाम् ।

रक्षिष्यति सदाभारिं शासने पाकशासनः ॥

ये चाजन्मापि मांसादास्ते मांसस्य क्रथामपि ।

दुःखप्रमिव तस्याज्ञावशात्प्यन्ति विस्मृतिम् ॥

भगवान् महावीर अपने शिष्योसे कहते हैं कि—भविष्यमें कुमारपाल राजा होने वाला है उसकी आज्ञासे सब मनुष्य मृगयाका त्याग करेंगे । जिस मृगयाका पांडुके सदृश धर्मिष्ठ राजा भी त्याग न कर सके और न करवा सके । हिंसाका निषेध करने वाले इस राजाके समयमें शिकारकी बात तो दूर रही खटमल और जूँ जैसे जीवोंको, अन्यज जन भी दुःख नहीं पहुँचा सकेंगे । इस प्रकार मृगयाके विषयमें निषेधाज्ञा होने पर, मृग आदि पशु निर्भय हो कर वाड़ेमें गावोंकी तरह चरने लगे । इस प्रकार जलचर प्राणियों, पशुओं और पक्षियोंके लिए वह सदा अमारि रखेगा और उसकी ऐसी आज्ञासे आजन्म मांसाहारी भी दुःखमकी तरह मांसको भूल जाएँगे ।

कुमारपालकी ऐसी अमारिप्रिय वृत्ति देख कर उसके पड़ोसी और अधीन राजाओंने भी अमारि प्रवर्तनकी उद्घोषणा करनेके लिए कई आह्वान् जाहिर की थीं जिसके प्रमाणमें कई शिलालेख मारवाड़ की परली सरहदमें मिळते हैं ।

कुमारपालकी इस अहिंसाप्रवर्तक नीतिका यह फल है कि वर्तमानमें, जगत्में सबसे ज्यादा अहिंसक प्रजा गुजराती प्रजा है और सबसे अधिक परिमाणमें अहिंसा धर्मका पालन गुजरातमें होता है । गुजरातमें हिंसक-याग प्रायः तमीसे बन्द हो गए हैं और देवी देवताओंके लिए होने वाला पशु-बध भी, दूसरे प्रान्तोंकी तुलनामें, गुजरातमें बहुत कम है । प्रायः गुजरातका संपूर्ण शिष्ट और उच्च समाज कुत्त निरागिपभोजी है । गुजरातका प्रधान किसान वर्ग भी मासत्यागी है । भले ही अतिशयोक्ति हो, और उसका उपहास भी हो, परन्तु मैं यह फहरे बिना नहीं रह सकता कि इसी पुण्यमय परम्परा के प्रतापसे जगत्के सबसे श्रेष्ठ अहिंसापूर्ति महात्माको जन्म देनेका अद्वितीय गौरव भी गुजरातको प्राप्त हुआ है ।

मद्यपानका निषेध

जीर्हिसाके साथ साथ जिन दूसरी पाप प्रवृत्तियोंका कुमारपालने अपनी प्रजामें निषेध कराया था उनमें मुख्य मद्यपानकी प्रवृत्ति भी थी । मद्य मनुष्य जातिको एक बहूत बधा शत्रु है, यह सब जानते हैं । पौराणिक कालमें यादवों का नाश भी मद्यपानसे ही हुआ था ऐसा पुराणोंमें वर्णन आता है । ऐतिहासिक कालमें भी मद्यपानके कारण अनेक सम्राट् और उनके साम्राज्य नष्ट होनेके उदाहरण यथेच्छ प्राप्त हो सकते हैं । वर्तमानमें क्षत्रिय जातिना जो मयंकर पतन हुआ है और हो रहा है, उसमें मद्यका ही सबसे ज्यादा हाथ है । हमारी गरीब और परिश्रमी जनताकी जो इतनी अन्नत दशा हुई है उसमें मद्य भी एक मुख्य कारण है, यह हम लोग अच्छी तरह जानते हैं । मद्यके इस घुरे असरकी लक्ष्यमें रख कर मद्य कालमें गिलने ही मुसलमान सम्राटोंने इसका जो तीव्र निषेध किया था उससे इतिहासके पाठक अपरिचित नहीं है । अमेरिका जैसे भौतिक संस्थितिके उपासक राष्ट्रने भी इस धार्मिक सर्दोंने इस उन्मादक मद्यपानको घेरनेके लिए राजशाका उपयोग किया है ।

प्रबन्धगत प्रमाणोंसे प्रनीत होता है कि कुमारपाल जैन धर्मानुयायी होनेसे पहले मासदार तो करता या लेकिन मद्यपानकी तरफ उसे हमेशासे घृणा रही है। यहाँ तक कि उसके कुलमें भी यह वस्तु ध्याए समझी जाती थी। हेमचन्द्रके योगशास्त्रमें आये हुए एक उल्लेखसे प्रतीत होता है कि चौलुक्य कुटुम्बमें मद्यपान ब्राह्मण जातिवी तरह ही निन्द्य था।

चौलुक्योंके पुरोगामी चावड़े पूरी तरहसे मद्यपायी थे। खय अणद्विपुरका सस्थापक बनराज भी मद्य-प्रिय था। उसके पीछे उसके द्वारा निर्माण कराये गये अणद्विपुरके राजमठमें मंदिरा देवीका स्तूप स्मारक होता था और उसीका यह परिणाम हुआ कि यादवोंकी भक्ति चण्डका बदाका भी नाश हो गया। यह बात मोहणजयराजय नाटक के कर्त्ता मन्त्री यशपाल अग्रज रूपसे बताते हैं। अन्तिम चण्डका राजा सामंत सिद्धका राजसिंहासन जिस भाति चौलुक्य वंशके प्रतिष्ठाता मूलराजके हाथमें आया, उसका साथ निवरण प्रबन्धचित्तामणि में दिया है। उससे भी चावड़ों के मद्यपानकी बात स्पष्ट रूपसे ज्ञान होती है।

जुएका नियेध

मद्यनिषेधके साथ जुआ खेलनेकी मनाही भी कुमारपालने उतनी ही सख्तीसे की थी। पूतनो ले कर पांडव जैसोंमें भी कितना बड़ा भोगना पड़ा था और उसी प्रकार नल जैसे राजा पर वैसी आपत्ति आई थी—ये सब कर्ण कुमारपालने हेमचन्द्रसरिते कई बार सुनी थीं और खय ने भी आसन्नके लोगोंमें इसका उपनिषाण देखा था। इस लिए उसने पूत जीका पर भी प्रतिषेध जमा दिया। यशपाल मन्त्रिके कथनसे प्रतीत होता है कि उस समय लोगोंमें जुएका दुर्ब्यसन अत्यधिक फैला हुआ था। बड़े बड़े राजपुरुष भी इस व्यसनमें पड़े हुए थे। ऐसे राजपुरुषोंमें से कुछ लोगोंका स्पष्ट निर्देश भी किया गया है, जो बहुत ही उपयोगी है। इस निर्देशके अनुसार मेवाड़का राजकुमार, सोरठके राजाका भाई, चन्द्रावतीका अधिपति, नागेशके राजाका दौहित्र, गोहरके राजाका भतीजा, धाराके राजाका भानजा, चाकरीके राजाका मामा, कोंजणके राजाका सौतेला भाई, मच्छके राजाका साला, मारवाड़के राजाका दौहित्र और सुद चाडकय नृपति अर्थात् कुमारपालका कोई विन्ध्य आदि जैसे व्यक्ति थे। इस उल्लेखसे प्रतीत होता है कि अणद्विपुरके समद्वी केवमें रहने वाले सारे अधीन राजाओंके प्रतिनिधी इस व्यसनमें पूरी तरह आसन्न थे। नियन्त्रे बैठे हुए इन लोगोंमें दूसरा और कोई क्या काम हो सकता था। प्रतिदिन नियत थिये हुए दो तीन घण्टे राजाके दरबारमें वे उपस्थित हों और अपनी हाजिरी दे दें। उसके उपरान्त शक्तिके समयमें ऐसे राज प्रतिनिधियों को कोई काम न था। इसलिए उनका समय ऐसे ही दुर्ब्यसनमें खर्च होता था। आज भी ऐसे लोगोंमें ऐसी ही स्थिति हम पाते हैं। इसी पूतनो ले कर जुआरियोंमें आपसमें अनेक प्रकारके मयदर बरूह होते थे, मारगरी होनी थी और नाना प्रकारके अपीठ फार्म होने थे। कुमारपालको यह वस्तुस्थिति अच्छी तरह मालूम थी। ऐसे दुर्ब्यसनमेंसे प्रजाको बचानेके लिए उसने पूतनिषेध की राजाज्ञा जारी की थी।

वेदयाज्यसनकी उपेक्षा

इस प्रकार जिस राजनीतिज्ञो कुमारपालने बाल्या उरमें एक दुष्टय गाल नजर नहीं आनी वह है वेदयाज्यसन के विषयमें। कुमारपालको इसकी बहरना तो होनी ही चाहिए। मद्य और मृत्यु की मति यह व्यसन भी प्रजा हितकी दृष्टि से जगत्ता ही अहितकरती है और अर्थशास्त्रमें भी इसकी अतिरिक्त मन्त्री कति बर्णित है। कुमारपालने फले जुआ भी करना ही, इस व्यसनकी उपेक्षा की थी। मोहणजयराजय शास्त्रमें इस विषयमें भी एक निर्देश मिलता है। उसने एक प्रकारसे जब कुमारपालने सब दुर्ब्यसनोपर अद्विष्यार करणका सब वेदयाज्यसन को भी मद्य जगा, परन्तु राजा उरार्थ उपेक्षा करण हुआ कहता है कि—वेदयाज्यसन ही परममुनेशर्णयत्। न तेन विधिद् गमैत स्थितेन वा—अर्थात् वेदो वेदयाज्यसनकी तो उपेक्षा करती चाहिए, इनके रहने और जानेमें जुआ भी नहीं है। यह निर्देश युज्यतन्त्रि उस समयकी वेदयाज्यसन स्थिति पर प्रकाश डालता है। उस समय साम्राज्यमें, इतने व्यसनोकी भक्ति, वेदयाज्यसन बहूत निष

नहीं समझा जाता था। समाजके शिष्ट कहलाने वाले वर्गके साथ वैद्याओंका बहुत सम्बन्ध रहता था। उसी प्रकार वैद्याओंकी स्थिति भी आजकी भांति हल्की और ब्यभिचार पोषक न थी। वैद्याओंका स्थान समाजमें एक प्रकारसे उच्च समझा जाता था। राज दरबारमें हमेशा उनकी उपस्थिति रहती थी। देवमन्दिरोंमें भी नृत्य संगीत आदिके लिए उनकी उपस्थिति आवश्यक समझी जाती थी। व्यक्तिगत और सार्वजनिक महोत्सवोंमें भी उनकी स्थान पहचान रहता था। कला और कुशलताकी वे शिक्षिकाएं मानी जाती थीं। लक्ष्मीदेवीके कृपापात्र राजपुत्रादि उनसे कलाका अभ्यास करते थे। अनेक राजा ऐसी कलाधाम वैद्याओंको अपनी भियतमा भी बनते थे। स्वयं कुमारपालका पितृकुल भी, ऐसी ही एक, वैद्यावर्गमेंसे अवतीर्ण कलाविधि राजरानी की संतति था। उसके दरबारमें भी यह वैद्यावर्ग काफी परिणाममें और अच्छी स्थितिमें विद्यमान था। इसलिए उनकी प्रवृत्तियोंके विषयमें किसी भी प्रकारका विधि-निषेध करनेका कुछ भी विचार नहीं किया होगा।

इस प्रकार कुमारपालने जैनधर्ममें दीक्षित हो कर जैन सिद्धान्तोंके अनुसार कई स्थूल धार्मिक और नैतिक नियम जाहिर किये थे और प्रजा द्वारा इन नियमोंका पालन करनेके लिए पूरी सावधानी रखी थी। हेमचन्द्र आचार्यका कहना है कि उसके धर्मादेशके आदेशका पालन करनेके लिए अल्पज जन भी जू माकड़ आदि तन्की हत्या नहीं करते थे। इस कथनमें भले ही कुछ अतिशयोक्ति होगी, लेकिन राजा इस विषयमें पूरा पूरा सतर्क था इसमें कोई शंका नहीं है। प्रबन्धोंमें जो एक यूकाविहार मन्दिर धंधवानेका इतिहास मिलता है उससे इस बातकी पुष्टि होती है।

कुमारपालने इस प्रकारके नैतिक कार्य करनेके उपरांत जैन धर्मके प्रचार और प्रसारके लिए जगह जगह सैकड़ों मन्दिरोंका निर्माण कराया था। शशुंजय और गिरनार जैसे जैन तीर्थोंकी यात्रा बड़े शाही ठाठके साथ संघ निकाल कर की थी। वह राजधानीमें प्रति वर्ष बड़े बड़े जैन महोत्सवोंका भी आयोजन किया करता था और दूसरे शहरोंमें भी महोत्सवोंके आयोजनकी प्रेरणा दिया करता था।

राजर्षिकी दिनचर्या

वह राजकाजको नियमित रूपसे देखता रहता था। उसकी दिनचर्या व्यवस्थित थी। विवास या व्यसनका उसके जीवनमें कोई स्थान न था। वह बहुत दयालु और न्यायपरायण था। अंतरसे वास्तवमें मुमुक्षु था और ऐहिक कामनाओंसे उसका मन उपशान्त हो गया था। राजधर्म समझ कर वह राज्यकी सब प्रवृत्तियों देखता था लेकिन उनमें उसकी आसक्ति न थी। उसकी दिनचर्याके संबंधमें हेमचन्द्राचार्यने 'प्राकृतव्याख्य' काव्यमें और सोमप्रभाचार्यने 'कुमारपाल प्रतिबोध' नामक ग्रन्थमें जो बताया है उससे पता लगता है कि—वह प्रातःकाल सूर्योदयके पहले ही शय्या त्याग करके सबसे प्रथम जैनधर्ममें मंगलभूत अरिहंत, सिद्ध, आचार्यादि पाँच नमस्कार पढ़कर स्मरण करता था। तदुपरान्त शरीरशुद्धिकी क्रिया बगैरहसे निवृत्त हो कर अपने राजमहलके गृहचैत्यमें पुष्पादिसे जिन प्रतिमाकी पूजा करके स्नानके साथ पश्चाद् नमस्कार करता था। वहाँसे निकल कर वह तिलकानसर नामक मण्डपमें जा कर मुकोन्द गरी पर बैठता था। वहाँ उसके सामने दूसरे सामंत राजा आ कर बैठते थे और पासमें चामर धारण किये हुए धारांगनाएँ रक्षी रहती थी। उसी समय राजपुरोहित या दूसरे ब्राह्मण आ कर आशीर्वाद देते थे और उसके मत्ता पर चन्दनका तिट्ठक करते थे। तत्पश्चाद् ब्राह्मणोंसे विधिनाचन सुन कर उन्हें दान दे कर विदा करता था और तुरंत ही फर्पदें सुनता था। यह कार्य समाप्त कर वह राजमहलोंकी ओर जाता और वहाँ अपनी माता और मानके समान ही राजहृदाओंको नमस्कार करने आशीर्वाद प्राप्त करता था। तदनन्तर फल-फूल आदिसे राजलक्ष्मीकी पूजा करवाना था और दूसरे देवी देवताओंकी जो प्रतिमाएँ राजमण्डपमें थीं, उनकी स्तुति बगैरह करता था। बृहद्विद्याओंको सहायताएँ धन दौड़ता था। उसके बाद व्यायाम शायमें जा कर म्यापानसे निपट कर स्नान करके बटाङ्कार धारण करना था और फिर राजमण्डपके यादके भागमें जाता था। वहाँ पर पहलेसे ही सारिके लिए सुसज्जित राजगज पर आरुढ़ हो, समस्त सामन्त, मन्त्री

आदिके परिचार सहित, अपने पिताके पुष्पनामाकिन 'त्रिमुननापा'विहार' नामक महाविद्यालय और अतिमह्य जैन मन्दिरमें जिसको उनमें करोड़ों रुपये खर्च करके बननाया था, दर्शन और पूजा करने जाता था। जिस समय वह जिनमूर्तिका अभिषेक करता था उस समय रङ्गमण्डपमें थापंगनाएँ आङ्गविके साथ नृत्य और गान करती थी। जिन मन्दिरमें पूजाविधि समाप्त करके वह हेमचन्द्राचार्यके चरण यदन करता और 'यदन, कपूर एवं सपने कमणों द्वारा उनकी पूजा करता। उनके मुखसे यथानसर धर्मनोध सुन कर वहाँसे राजमहलकी ओर गैर जाता था। कौनसे समय वह हाथी पर न चढ़ कर घोड़े पर सवार होता था। और अपने स्थान पर पहुँचना था। तदनन्तर याचकों आदिको यथायोग्य दान दे कर भोजन करना था। उसका भोजन बहुत ही सारिख होता था। जैन धर्मके अनुसार वह बहुत बार एकासन आदि तप करता था और हरे शाकादि खादिय पदार्थोंका त्याग करता था। भोजनोपरांत वह आरामगृहमें बैठता था और वहाँ प्रसंगवत् विद्वानोंके साथ शास्त्र और तत्त्व सम्बन्धी चर्चा करता था।

साँसे प्रहर वह अपने शाही ठाठके साथ राजमहलमें से शहरके राजभागमें होता हुआ बाहर घड़ी दो घड़ी उद्यान क्रीड़ा करने जाता था। उस उद्यानमें सङ्कतमें राजकार्यिका, गुनरातीमें रायशाही और राजस्थानी भागमें रेखाई, कहेते हैं। सप्ता समय वह वहाँसे राजमहलकी ओर गैरता और महलोंमें आ कर देवकी आरती आदिवा संस्थावर्ग करता। तत् पश्चात् एक पाठ पर बैठ कर बाराङ्गनाओंके नृत्य और गान सुनता था। स्तुतिपाठन और चरणनेय उसकी एव स्तुति करते थे। वहाँसे वह सर्वानसर नामक मुख्य सभा मण्डपमें आ कर सिंहासन पर बैठता था। सभी राजवर्गीय और प्रजावर्गीय समाजन उपस्थित होते थे। राजा और राज्यके कल्याणके लिए राजपुरोहित द्वारा मन्त्र पाठ हो जाने पर चामर धारण करनेवाली शिष्या आसपास चामरारि उपकरण धारण करके खड़ी हो जाती थी। तदुपरान्त मङ्गलनाथ बजले थे और दूसरी शिष्या अपने अपने कामके लिए उपस्थित होती थी। तत्पश्चात् बारागनाएँ राजके बारेमें लेती थीं और दूसरे सामन्त एन अधीन राजा हाथ जोड़ कर खड़े रहते थे। राजके समुख राज्यके दूसरे महात्मन—जैसे श्रेष्ठिनी, व्यापारी, प्रधान मामजन आदि आ कर बैठते थे। परराज्योंके जो दूत आते थे वे दूरी पर सनमे पीछे बैठते थे। नीराजना विधि पूरी होनेके पश्चात् बारागनाएँ एक तरफ बैठ जाती थीं और सम्पूर्ण सभा एकाम हो राज्य कार्यकी प्रवृत्ति देखती थी। राज्य कार्यमें सबसे पहले साधिविमदिक अर्थात् विदेश कर्मी (Foreign minister) परराज्योंके संबन्धी कार्यशाही निवेदन करता था। जिस राजके साथ क्या सन्धि हुई है, कौनसे राजने क्या इष्ट, अनिष्ट किया है, जिसके ऊपर फौजे भेजी है, किन फौजोंन क्या किया है, कौन शत्रु मित्र होता है—इत्यादि परराज्योंके साथ सबध रखनेवाली सब बातें निवेदन करता था। राजा यह सुन सुन कर उस संबन्धमें उपयुक्त विचार व्यक्त करता था। तत्पश्चात् दूसरी सारी राज्य कार्यवाही होती थी। उसको सुन कर भी यथायोग्य विचार करता और अतमें सभाको विसर्जित कर यथावसर शयनागारमें जा कर सध्याधीन होता था। जैन धर्मके कर्तव्य स्वीकार करने पश्चात् वह बहुत बार श्रद्धार्थ व्रत वा पाठन करता था और पूर्ण रूपसे एकपत्नीजनधारी था। इस विषयमें वह पहलेसे ही बहुत सदाचारी था। इसी कारण तदाश्रित समस्त राजवर्गीय जनमें उसका बहुत प्रभाव था।

इस तरह कुमारपालकी दिनचर्या निम्न थी। विशेष अवसरों पर इस दिनचर्यामें जो फेरफार होता था वह प्रासंगिक होता था। प्रजाजनोके आनन्दके लिए मन्त्रसुद्ध या मन्त्रसुद्ध एवं ऐसे ही दूसरे खेलोंका कार्यक्रम जन होता था उस समय राजा अपने राजकर्मके साथ-साथ गैर-राज-कार्य और खेलोंके खेलना-का और अपने कार्यक्रममें शेरफार करता था। रथयात्रा आदि धार्मिक उत्सवोंमें भी वह इसी प्रकार भाग लेता था। कुछ पुरे दिनसोके प्रसङ्ग पर राजमें मन्दिरोंमें नाट्यप्रयोग वा संगीतोंका होते थे उनमें भी वह उपस्थित रहता था।

त्रिधा प्रेम

कुमारपालके जीवन पर दृष्टिपान करनेसे पता चलता है कि वह सिद्धराज जितना प्रतिभाशाली और विपारसिक तो न था, तो भी बुद्धिमान तो था ही। उसे युवावस्थामें विद्याप्राप्तिका अवसर ही वहाँ मिल था। उसकी युवावस्थाका

मुख्य भाग सिद्धराजसे अपनेको बचानेके लिए भटकने और कष्ट सहनेमें ही व्यतीत हुआ था। पचास वर्षकी उम्रमें उसके भाग्यका परिवर्तन हुआ और वह गुजरातके विशाल साम्राज्यका भाग्यविधाता बना। राज्यप्राप्तिके पश्चात् भी उसके ५-६ वर्ष तो विपत्तियोंको जीतनेमें ही गये अर्थात् ५६-५७ वर्षकी अवस्थामें उसका सिंहासन स्थिर हुआ और उसके प्रतापका सूर्य सहस्रविक्रमके समान तपने लगा। इस उम्रमें अध्ययनके लिए कितना अवकाश मिल सकता था! तथापि प्रबन्धकार कहते हैं कि इतना होने पर भी अवसर मिलने पर अति परिश्रम करके उसने संस्कृतका अच्छा अभ्यास कर लिया था और उससे वह विद्वानोंकी तत्त्वचर्चामें यथेष्ट भाग ले सकता था। हेमचन्द्राचार्यके द्वारा उसीके लिए बनाये गये योगशास्त्र और वीतरागसौत्रका वह प्रतिदिन स्वाध्याय करता था। योगशास्त्रमें हेमचन्द्र द्वारा किये गये उल्लेखसे प्रतीत होता है कि उसे योगकी उपासना प्रिय थी और इसलिये उसने कई योगशास्त्रोंका परिशीलन किया था। 'त्रिपष्टिशालायाः पुरुष चरित्र' नामक ग्रन्थ जो तीर्थकार आदिके जीवन पर प्रकाश डालता है, हेमचन्द्राचार्यने कुमारपालकी खास प्रेरणासे ही बनाया था, यह तो ऊपर बता दिया गया है। इससे प्रतीत होता है कि उसे ऐसे ग्रन्थ पढ़नेका शौक था। यद्वाचित् प्राचीन बातें जाननेकी जिज्ञासा उसके अन्दर बहुत परिमाणमें विद्यमान थी। राज्यप्राप्तिके पहले एक बार जब वह भटकता भटकता चिचौड़ के किले पर जा पहुँचा तो वहाँ पर स्थित एक दिगम्बर विद्वानसे उसने किले के विषयमें सारी हकीकत पूछी थी। उसी प्रकार राज्यप्राप्तिके पश्चात् जब उसने एक बड़ा संघ ले कर गिरनाल्की यात्रा की थी और जूनागढ़में दशदशर भंडप आदि प्राचीन स्थल देख कर उसने उस विषयमें हेमचन्द्राचार्यसे प्राचीन विवरण बतानेकी विवृति की थी।

आचार्य हेमचन्द्रका प्रभाव

कुमारपाल बहुत भावुक प्रकृति वाला पुरुष था। भावुक होनेके कारण ही वह इस प्रकारकी धार्मिक वृत्तिमें दृढ़ श्रद्धाशील बना था। हेमचन्द्रके प्रति उसकी अनन्य भक्ति थी। इसके कई कारण थे—प्रवासी दशामें हेमचन्द्रकी प्रेरणासे खंभातके मंत्री उदयनकी सहायता मिलना, आचार्य द्वारा मथिष्यमें उसे राज्यगद्दी मिलनेका विश्वास दिलाना, निराशा जीवनको आशाकित्त बनाना और राज्यप्राप्तिके पश्चात् भी उसको समय समय पर अपनी विद्या शक्तिके बलसे आश्चर्य चकित करना। इस प्रकारके प्रभावको ले कर वह हेमचन्द्रका अनन्य अनुरागी हो गया था। ज्यों ज्यों आचार्यसे उसका विशेष मिलना जुलना होता रहा और उनके चारित्र्य, ज्ञान, तप, आदिके बलसे उसका विशिष्ट परिचय होता गया त्यों त्यों वह उनका श्रद्धालु शिष्य होता गया। जब उसे यह विश्वास हो गया कि आचार्यका जीवनभ्येय केवल परोपकार वृत्ति है और इतने बड़े सम्राटसे भी, दो सूती रोटी प्राप्त करने तककी भी इनकी अपीलयापना नहीं है, तब तो उसने अपने सम्पूर्ण आत्मको आचार्यके चरणोंमें समर्पित कर दिया और इस महर्षिके आदेशसे खर्प भी 'राजर्षि' बन गया।

राजनीतिनिपुणता

यद्यपि कुमारपाल बड़ा पराक्रमी पुरुष था तो भी निम्न्या महत्त्वाकांक्षी न था। उसका साम्राज्य विस्तार सहज ही उतना हो गया था। साम्राज्य विषयमें उसकी नीति आक्रमणानुक नई यत्निक रक्षणानुक थी। परराज्यों पर उसे परिस्व-तिपोंसे बाध्य हो कर ही चढ़ाई करनी पड़ी। यह महत्त्वाकांक्षी न था तो भी स्वाभिमानी तो था ही। जहाँ आत्मसम्मानको थोड़ी सी भी ठेस पहुँचती थी तो वह उसे सहन नहीं कर सकता था और राजनीतिका भी पूर्ण अनुभवी था। जिस मनुष्यके विशेष प्रयत्नसे उसे राजगद्दी प्राप्त करनेका सौभाग्य मिला था और जो उसका एक निकट का सगा बना हुआ था, जैसे फाल्गुदेव को भी, जब अपनी पूर्वावस्थाको उपलक्ष्य कर उपहास करता देता तब उसका तत्काल मात्राभ्रंज कर उसे निर्नीय बना दिया और उसी प्रकार दूसरे धार्मिकों का भी तत्काल जीवित नाश करना दिया। पूर्वावस्थामें भन्ने ही यह रक्षार्थ सदा भटकन हो परन्तु अब भाग्यने उसे राजा बनाया है और यह भाग्यदत्त राज्यका रक्षण अपनी दानदोहेके बलसे करनेमें समर्थ है, यह स्वाभिमान उसके पौरुषमें परिपूर्ण था और इस अभिमानका प्रभाव बतानेके लिए उसने अपने आत्मने

को भी नष्ट करनेमें देर नहीं की। इसके विपरीत जिस साजण पुम्हारने एक समय उसे बाँटोंके बेरमें ठिपा कर सिद्धराज के सैनिकोंसे उसकी रक्षा की थी, राज्य मिलते ही उसे अपनी सेनामें बुला कर उसके उपकारके बदले सत सौ गाँवके पट्टेवाले चित्तौड़की वार्षिक आगमना उसके लिए निश्चित कर दी। उसना ऐसा बर्तव्य देख कर अन्दरके विरोधी सूर्य गये और सारा विरोधमान छोड़ कर उसकी अनन्य सेवा करने लगे। ऐसे विरोधियोंमें चाहड़ नामक एक कुलीन राजकुमार अग्रणी था जो राज्यकी सेनामें बहुत माना जाता था और जिसे सिद्धराजने अपने पुत्रकी तरह पाला पोया था। वह कुमारपालका सान्निध्य छोड़ कर शानम्भरीके गर्भिष्ठ राजा अर्णोराजकी सेनामें चला गया और उसे कुमारपालके विरुद्ध खड़ा करके उसके राज्यकी जड़ धरे उखाड़नेके लिए गुजरातकी सीमा पर लड़ाईके मोर्चे खड़े किये। कुमारपालके भविष्यके लिए यह अत्यन्त विषम परिस्थिति थी। उसके सामर्थ्यमें से बहुतसे ऊपरसे तो उसके पक्षमें थे परन्तु अदरसे विपक्षमें थे। चाहड़ राजकुमारकी चालाकीसे मालगना स्वामी बह्मालदेव भी दूसरी तरफसे आक्रमण करनेके लिए तैयार हुआ था और इससे कुमारपालकी स्थिति सरोतेके बीच रही हुई सुपारीके समान हो गई। परन्तु कुमारपालके भाग्यबलसे उसके बेसनी राज्यभक्त कर्मचारी, जिनकी निष्ठा उसने राज्य सँभालते ही की थी, समर्थ और विश्वासी निकले। उनकी कुशलत से गुजरातकी जनता नये राजाकी ओर पूर्ण सहानुभूति रखने लगी और सैनिकवर्ग भी पराक्रमी और रणवीर राजाकी छत्रछायामें उनकीकी आशसे उत्साहित हुआ। कुमारपालने अपने विश्वासी सेनापत्य कर्कभट्टके सेनापतित्वमें चुने हुए सैनिकोंकी एक क्रीड मालवामें बहालके विरुद्ध भेज दी और स्वयं अपने सारे सामर्थ्योंके ले कर मारवाड़के अर्णोराज का सामना करनेके लिए चल पड़ा। सामर्थ्यमें मुख्य चन्द्रावतीका महामण्डलेष्वर विजयसिंह था। उमने आबूके पास ही कुमारपालकी हस्ता वरनेका पट्टपत्र रचा, परन्तु कुमारपालने उस पट्टपत्रको तुलत पहचान लिया और वहाँ नहीं टहलता हुआ सीपा शत्रुकी सेनाकी ओर चला गया। लेकिन समग्रदृष्ट्यमें भी उसने अपने कुछ सामर्थ्य और सैनिकोंको शत्रुपक्षकी ओर मिले हुए देखा। कुमारपालने अपने भाग्यका फासा पट्टनेके लिए सामर्थ्य कुशलदाता उपयोग कर एक ही क्षणमें शत्रुके ऊपर आक्रमण कर दिया और पहले ही वरमें उसे आहत कर शरणगत होनेके लिए बाध्य बनाया। बहालके ऊपर चढ़ाई करने वाले सेनापतिने भी उतनी ही जल्दी शत्रुना शिरच्छेद करके कुमारपालकी विजय-पताका उज्जयिनिके राजमहल पर फटा दी।

उस समयके गुजरातके पड़ोसी और प्रतिस्पर्धी मारवाड़ और मालवाके दोनों महाराज्योंको सिद्धराज जयसिंहने ही गुर्जरपताकाके नीचे ला दिया था, परन्तु उसकी मृत्युके पश्चात् गरी पर आने वाले नवीन राजा कुमारपालके वास्तविक स्वरूपसे अज्ञान रहने वाले इन राज्योंने गुजरातकी पताकाको उखाड़ फेंक देनेका प्रयत्न किया और इस प्रयत्नको कुमारपालने अपने पराक्रमसे निष्फल कर दिया। परन्तु उसके भाग्यमें तो और भी अधिक सफलता लिखी हुई थी। गुजरातकी दक्षिणकी सीमा पर बोंकणका राज्य था। उसकी राजधानी मम्बईके पास टाणापट्टन थी और वहाँ शिलाहार वंशी राजा राज करते थे। इस बोंकण राज्यके दूसरी तरफकी दक्षिण सीमा पर वर्णाटकके कदम्ब वसिष्ठाका राज्य था जिनकी राजधानी गोपाव पट्टन (वर्तमान पोर्तुगीज बंदर, गोवा) थी। सिद्धराजकी माला मण्यल्ला देवी इस राजवशकी कन्या थी अतः वर्णाटक और गुजरातके बीच गाढ़ सम्बन्ध था। इन दो राज्यकी राज्योंके बीचमें आने वाला बोंकणका राज्य गुजरातके साथ युद्ध नहीं कर सकता था। अतः सिद्धराजके समयमें तो उसका गुजरातके साथ मैत्रीभाव ही रहा था। पर सिद्धराजकी मृत्युके पश्चात् जब कुमारपाल सिंहासनारूढ़ हुआ तब यह मैत्रीभाव लींछित हो गया और मारवाड़ और मालवाके राजाओंको कुमारपालके सामने सिर ऊँचा करते देख कर बोंकणके गर्भिष्ठ राजा महिषार्जुनको भी गुजरात पर आक्रमण करनेकी अभिलाषा जागृत हुई। कुमारपालने उसके इस मनोरथको निष्फल बनानेके लिए महिषार्जुन उदपत्तके पुत्र दण्डनाथक (सेनापति) आंबड भट्टको सेनापति बना कर एक क्रीड बोंकणकी ओर रवाना की। मारवाड़ और मालवा आदि प्रदेशोंकी रक्षाके लिए गुजरातकी बहुत सेना रूनी हुई थी अतः आंबडके पास उचित सैन्य बल न था और इसीलिए प्रथम लड़ाईमें गुजरातकी सेनाको हार खा कर पीछे छीटनेके लिए बाध्य होना पड़ा। परन्तु

जब पीछेसे मारवाड़ आदिकी तरफसे बड़ी संख्यामें सेना आ पहुँची तब फिर से उसी दंडनायकके आधिपत्यमें गुजरातकी एक प्रबल सेना कोंकणचक्रवर्तीका दर्प चूर्ण करनेके लिए दूने उतराहसे खाना हुई । रणभूमिमें दोनोंके बीच घमासान युद्ध हुआ और अन्तमें गुजरातियोंकी जय होनेके कारण सेनानायक आंबडके गलेमें विजयदेवीने वरमाला डाल दी । राजपितामह विरुद्धधारक मल्लिकार्जुनका गर्वोन्नत मस्तक, गुजरातके एक दयाधर्मी बणिक् सुभटने अपनी तीक्ष्ण तलवार से कमलपुष्पकी भांति काट लिया और उसे स्वर्ण पत्रमें लपेट कर श्रीकृष्णकी भांति अपने स्वामीको अर्पित किया । कुमारपालने उसके पराक्रमके प्रभावका सत्कार करनेके लिए उस निरुद्ध राजाका प्रिय विरुद्ध आंबड भट्टको अर्पित कर उसे 'राजपितामह' बनाया ।

इस प्रकार कोंकणराजका उच्छेद होने पर कुमारपालकी राज्यसत्ता दक्षिण प्रांतमें दूर दूर तक फैल गई थी और कदाचित् सहायिके सुदूर शिखर तक गुजरातका ताम्रचूड़ विजयध्वज फहराने लगा था । गुजरातके साम्राज्यकी सीमा जो बताने वाली इतनी बड़ी विशाल रेखा भारतवर्षके मानचित्रमें केवल कुमारपालके पराक्रमने ही अंकित की थी । उसके समकालीन भारतीय राजाओंमें कुमारपाल सबसे बड़े राज्यका स्वामी था । हेमचन्द्राचार्य उसके राज्यकी चतुस्सीमाओंका इस प्रकार वर्णन करते हैं—

स कौबेरीमातुरुष्कमैन्द्रीमान्निदशापगाम् ।
याम्यामाविन्ध्यमावार्धि पश्चिमां साधयिष्यति ॥

अर्थात्—कुमारपालकी राजाशा उत्तरमें तुरुष्क लोगोंके प्रान्त तक, पूर्वमें गङ्गा नदीके किनारे तक, दक्षिणमें विन्ध्याचल तक और पश्चिममें समुद्र तक मानी जाती थी । प्रबन्धकारोंके अनुसार हेमाचार्य द्वारा बताई गई उस चतुःसीमामें कोंकण, कर्णाटक, लट, पूर्जूर, सौराष्ट्र, कच्छ, सिन्धु, उच्चा, भग्मेरी, मारवाड़, मालवा, मेवाड़, कीर, जाम्बूल सपादलक्ष, दिल्ली, जालन्धर और राष्ट्र अर्थात् महाराष्ट्र इत्यादि अठारह देशोंका समावेश होता था । एक दूसरी जगह भी हेमचन्द्रसूरि कुमारपालने जिन देशोंको जीता था उसका निर्देश करते हैं । जैसे कि—

विष्णुश्चेदिदशार्णमालवमहाराष्ट्रापरान्तान् कुरून् ।
सिन्धूनन्यतमांश्च दुर्गाविषयान् दोर्वीर्यशक्त्या हरिः ।
चौलुक्यः परमार्हतः विनयवान् श्रीमूलराजान्वयी ॥ इत्यादि

कुमारपाल अपने राज्यका कार्यभार संभालनेमें कई तरहसे सफल हुआ । उसके लगभग तीस वर्षके राज्यकालमें प्रजाने अद्वितीय शान्ति और उन्नति प्राप्त की थी । देश सशक्तिके शिखर पर पहुँच चुका था । किसी भी प्रकारका स्वचक्र सम्बन्धी या परचक्र सम्बन्धी उपद्रव नहीं हुआ । लक्ष्मी देवी के समान ही प्रकृति देवी भी उसके राज्य पर प्रसन्न थी और उसके समयमें देशमें एक भी दुष्काल नहीं पड़ा । उसकी ऐसी भाग्यसफलता प्रत्यक्ष देखने वाले आचार्य सोमग्रम इस बात पर विशेष जोर दे कर लिखते हैं—

स्वचक्रं परचक्रं वा नानर्थं कुरुते फचित् ।
दुर्भिक्षस्य न नामापि श्रूयते चसुधातले ॥

गुणवर्णना

आचार्य हेमचन्द्र उसके सर्व गुणोंके समुच्चयका परिचय बहुत ही परिमित और सर्वथा यथार्थ शब्दोंमें अपनी अन्तिम रचनामें इस प्रकार देते हैं—

कुमारपालो भूपालश्चौलुक्यकुलचन्द्रमाः । भविष्यति महापातुः प्रचण्डाखण्डशासनः ॥
स महात्मा धर्मदानयुद्धवीरः प्रजां निजाम् । ऋद्धिं नेष्यति परमां पितृव्य परिपालयन् ॥

भाजुरप्यतिचतुरः शान्तोऽप्याज्ञादिवरूपतिः । क्षमावानप्यधुप्यश्च स चिरं क्षमामविप्यति ॥
 स आत्मसदृश लोके धर्मनिष्ठं करिष्यति । विद्यापूर्णमुपाध्याय इवान्तेवासिनं हितः ॥
 शरण्यः शरणेच्छृणां परनारीसहोदरः । प्राणिभ्योऽपि धनेभ्योऽपि स धर्मं बहु भंस्यते ॥
 परान्रमेण धर्मेण धानेन दययाज्ञया । अन्यैश्च पुत्रपुणैः सोऽद्वितीयो भविष्यति ॥

यहाँ पर हेमचन्द्रसूरि भविष्य पुत्रपुण्यकी वर्णन पद्धतिके अनुसार महावीरके मुखसे कुमारपालका मार्गी वर्णन इस प्रकारके करवाते हैं कि—“चौदव्य वशमें चद्रमाके क्षमन सौम्य और महाबाहु एव प्रचंड रीतिसे अपना अखंड शासन चराने बाग्य कुमारपाल राजा होगा । यह धर्मवीर, दानवीर और युद्धवीरके गुणों से महामा कदवायेगा और पिताकी मूर्ति अपनी प्रजाका पालन करके उन्हें परम सम्पत्तिशाली बनायेगा । यह स्वभावमें सरल होने पर भी जति चतुर होगा, क्षमानान् होने पर भी यह अधुप्य होगा और इस प्रकार चिरकाल तब पृथ्वीका पालन करेगा । जिस प्रकार उपाध्याय अपने शिष्यको पूर्ण विद्यादान बनाता है उसी प्रकार कुमारपाल भी अपने समान दूसरे लोगोंको भी धर्मनिष्ठ बनायेगा । शरणार्थियोंको शरण देने वाला, परस्त्रियोंके लिए भाइयें समान लिखाम एव प्राण और धनसे भी धर्मकी ज्यादा मानने वाला होगा । इस प्रकार पराक्रम, धर्म, दान, दया, आज्ञा और हस्ती प्रकारके दूसरे वीरपुत्र गुणोंमें अद्वितीय होगा ।”

हेमचन्द्रसूरि ग्रह आलेखिन गुणोंके इस रेखाचित्रमें वास्तविकताकी दृष्टिसे किंचित् भी व्यय नहीं है, यह बात कुमारपालके जीवनके विषयमें जिन मुख्य मुख्य बातोंका मैंने यहाँ वर्णन किया है उनसे निरसदेह सिद्ध होती है । गूर्जरेश्वरोंके राजपुरोहित नामरथेष्ठ महाकवि सोमेधर कीर्तिकौमुदी नामक अपने काव्यमें कुमारपालकी कीर्तिकथाना वर्णन करते समय हेमचन्द्रके उपरोक्त ५-६ श्लोकोंके भावना निचोड़ देता है और यह हेमचन्द्रके भावसे भी ज्यादा उत्तमशाली है । सोमेधर कहता है कि—

पृथुप्रभृतिभिः पूर्वैर्गच्छदूभिः पापिवैदिवम् । स्वकीयगुणरत्नानां यत्र न्यास इवार्पितः ॥
 न केवलं महीपालाः सायकैः समराङ्गणे । शुणैर्लोकपृणैरेव निज्जिताः पूर्वजा अपि ॥

अर्थात्—“पुत्राण कालमें प्रसु आदि जितने महागुणवान् राजा हो गये हैं उन्होंने अपने गुणरूपी रत्नोंकी धरोहर स्वर्गमें जाते समय मानों कुमारपालको सौंप दी हो, ऐसा प्रतीत होता है । [यदि ऐसा न होना तो इस कल्पकालमें राजावैरेसे सादिक गुणोंका समुच्चय कहाँसे होता ?]

कुमारपालने अपने बाणोंसे समराजणमें राजाओंको ही नहीं नीता या अपितु लोकप्रिय गुणोंसे अपने पूर्वजोंको भी जीत लिया था ।”

सोमेधरका यह कथन कुमारपालकी जीवनसिद्धिके भावको सपूर्ण रूपसे व्यक्त करने वाला बृहद रेखाचित्र है । गुजरात की पुरातन सांस्कृतिक सर्वेक्षणमहालयमें यह चित्र केन्द्रस्थानकी शोभा प्राप्त करे ।

शुद्धि - वृद्धिपत्रकम्

ॐ

पत्र	पङ्क्ति	मुद्रितपाठः	*पाठभेदः शुद्धपाठो वा	पत्र	पङ्क्ति	मुद्रितपाठः	पाठभेदः शुद्धपाठो वा
१	६	कर्णदेवे	र्भामदेवे	३५	१६	मरुदेवि°	°मरुदेवा° B
"	२२	रायामन्त्र°	राया भमन्त्र	"	१८	प्रथमोः	प्रथमो B
२४	९	ससामन्तेन	समानं तेन A	"	"	°प्रचुरेशु	प्रचुरेशु B
२९	१२	घलघंडह	घलघंडह A	"	"	°प्रणामागतन्द्रस्या°	°प्रणामागततुरपतिस्या° B
"	१३	नहु	तह A	"	१९	°त्वात् प्रथमभगवान्	°त्वात् प्रथमो B
"	१४	जु परं	कुहु तह A	"	२०	°ग्रामाभिरामे	°ग्रामाभिगमे B
"	१५	नागपुरह	नापडरुविह A	"	२२	श्रीशीलसूरयः	श्रीशीलगुणसूरयः B
"	"	चालुक्यह	चालुक्यह A	"	२३	°श्लोकं	°श्लोकियां B
"	१६	वालप्लु	वालप्लु A	"	२४	समीपस्वत°	समीपस्यां त° B
"	२०	कुमरह	कुमर A	३६	६	फोऽपि	फापि B
"	२६	जिप्पइ	जिप्पहि A	"	"	शर°	स शर° B
"	"	मंडलीय	मंडलिउ A	"	७	प्रोक्ते	तेन प्रोक्ते B
"	२७	होहु	होउ हु A	"	९	चत्वारिंशतानि	चत्वारिंशतानि B
"	३०	जि	ज A	"	११	°कुञ्जस्थिति°	°कुञ्जराज्यस्थिति° B
"	३१	वाहडिहं	वाहडिहहिं A	"	१७	श्रीशील[गुण]°	श्रीशीलगुण° B
३०	२	कुहूं	कुहूं A	"	"	श्रुता	चक्रे B
"	"	विग्गहिं	विग्गह A	"	१८	°प्रसाद् ।	°प्रसाद्ः श्रुतः । B
"	४	भूयवइ	भूयवइ A	"	१९	°लंकृत°	लंकृतं B
"	"	जुचु	जुं तु A	"	२१-२३	°गर्जराणामिदं° इत्याभ्य 'प्रसिद्धिरभूत्'	इत्येतदन्तः पाठः B पुस्तके नास्ति ।
"	५	सरिस्यूं... निघांत	सरिसऊं	"	२४	भूयराजराज्यम् ।	भूयगंडदेवराज्यम् । B
			चपर काई	"	२५	चापोत्कटकुले	चापोत्कटराजकुले B
			सुहहि निघिंतु ॥ A	"	२६	संवत्सर (वर्षाणि)	वर्षाणि B
३५	२	'स्वयं कृतायः° इत्येतस्य पूर्वं इदमधिकं पद्यमु- ज्योतिश्चिदानन्दमयस्वरूपं, निरूप्यते यन्मुनिभिः समाधौ । हेतुमं हानन्दपदस्य सेतु- भवाभ्युपेक्ष्यति प्रकामम् ॥ १ ॥ B		"	२७	दोहितृसन्ताने	दोहितृसन्ताने B
"	४-९	द्वितीय-चतुर्थ-चतुर्थश्लोकात्पते पद्यमिदमु- प्राहो परब्रह्ममयस्वरूपा, संसेयनीया सुमनःसमूहैः । स्यतातनुस्या शिवतातिरस्तु, परं चतुरूपघटा स्वयं वा ॥ येषां प्रसादेन समीहितार्याः, लिज्जन्ति सर्वे विद्युघाधियानाम् । धीमहुरुन् फल्पतरुपमानान्, यन्दे सदानन्दनसायपानान् ॥ B		"	२८	ध...स्य(भूयड ?) राजस्य	धीभूयडराजस्य B
"	११	'पदेदापियिक°	°पदेदाप्रयेकपियिक° B	"	२९	'तत्पुत्रचन्द्रादित्य' इति पाठः B बादर्थे न वर्तते ।	
"	१४	हस्य प्रति°	हस्य रात्रः प्रति° B	"	३०	°चरियं	°चारियं B
				"	३३	कृते शो°	कृतशो° B
				३७	७	तस्याकाण्ड°	तस्या अकाण्ड° B
				"	"	°नक्षत्रमूले जात°	°नक्षत्रे मूलजात° B
				"	८	स राज्ये	स कुमारां राज्ये B
				"	१०	प्रदीतुं (तं)	प्रदीतं B
				"	११	°भियेकः ।	°भियेको मूलराजस्य । B
				"	१५	°एकादशवारं प्रासितमूलराजमैत्र्यः । भ्यने 'तेन एकादशराज्यव्याप्तिको मूलराजः ससैन्यः ।' इति B पद्य ।	
				"	१७	इममृणि	इमधुनि B

* अन्तः सेनां च यत्र A B स्वरिः तत्र न भिद्वता ह्य तत्रापि मुद्रिताशुद्धराज्यमने वक्तव्यं शुद्धपाठो ॥ ३ ॥

कुमारपालप्रबोधप्रथम

५	५६	मुद्रितपाठ	पाठमैत्रेय	५५	५६	मुद्रितपाठ	पाठमैत्रेय
१८	१९	°लभमानाद्य	°लभमाना B	४०	२०	छिन्वा	धृत्वा B
"	२१	°वती । जय°	°वती । भाला च राजानम् । ततो जय° B	"	"	सरद्वेदि°	शनद्वेदि° B
"	"	°कर्ण । स्व°	°कर्ण । स च स्व° B	"	२५	असाक	असाकमपि B
"	२२	तस्मिन्मन्दादरे तस्मि°	तस्या मन्दादर । जय केशिनृपस्तु तस्मि° B	"	"	व्या	वमपि जैन व्या° B
"	२३	निपादरपरो	निपादरतापरो B	"	३३	व्याहरता,	व्याहरताम्, B
"	२४	प्राणान्	प्राणानपि B	"	३३	कुन् [वृप]	मुने मुपती B
"	"	°तुं धीउद्°	°तुं वाष्टचिन्ता कारितयती । धीउद्° B	"	"	वचनादय°	वचनात् तदय° B
"	२७	°कतिपु	°हयपु B	"	"	निर्माय, द्वात्रि°	निर्माय, देवराक्षया धीहेमचन्द्राचार्या द्वात्रि° B
"	२८	न्यायात् तदाप्रहादेव छात्वा माभ्राप्रहादेव B	दृग्मात्रेणापि B	"	३४	लेखित्वा प्रात°	लेखयति स । प्रात° B
"	"	दृग्मात्रेण	तान सन्मावयति । अन्यदा क° B	४१	२२	°हेमं ततो राजा प्रवर्तयत् ॥	द्वल्ल स्थाने °हेमचन्द्राख्य स व्यघ्रापयत् ॥ Pp इति पाठः ।
"	२९	सामसम्भावयन्, क°	सामसम्भावयति । अन्यदा क° B	"	२३	अपान्यस्मि°	अपान्यदान्यस्मि° B
"	३०	चिकीर्षवे, स	चिकीर्षतो राक्ष स B	"	२४	धीसिद्धराजो हे°	धीजयसिद्धराजो हे° B
"	३१	निमृश्य	निमृशता B	"	२६	°सर्वस्य, सदैव	°सर्वसो धर्मव । सदैव B
"	३२	शोशाग्निपस्तदा	शोषाग्निपस्तदा B	"	२८	भापमाण, किय°	भापते स । किय° B
"	३३	अय च रा°	अय रा° B	"	"	तस्मिन्स्थाप्यते, स	स तथा तथाहते सति स B
"	"	°रणद्विषय°	°रणद्विषयय° B	"	२९	पशुपतिर्भवा°	पशुपतिर्भगवान् भवा° B
३५	३५	पुन सञ्जन	सञ्जन पुन B	"	३०	सरोच्छ्रायाया पु°	सरोर्मूले नृच्छ्रायान् पु B
"	३८	धीष्म	धीष्मे B	"	३३	निक्षिपन्ती,	निक्षिपयामास । B
"	३९	शरद्व्य°	शरद्व्य° B	"	३०	युधिष्ठिरोवाच	युधिष्ठिर उवाच B
"	२३	अनित्यतिसम्भोजनन्तरमि°मथिच पयपुमम्-		४२	१	द्विपायनोवाच	द्विपायन उवाच B
		जयति यदुवशरेतु		"	२	व्यापि	व्यापि B
		शियहेतु सक्वण(सकलकर्म)हुलकेतु(तु) ।		"	१	धीमेश्वर	धीमेश्वर B
		शिययदु(दु)लपननेमि		"	२	'सा' ह्यल्लेखी	'सामेतिमाया' इति B
		दाननेमिचपाचितो नेमि ॥ १ ॥		४२, ४३	२९, ३०, ३१, ३२	एतत्पद्धिपता योग्यमी कथिवा समयापि Pa B अत्रोक्तौ ।	
		[न] याग्नि नामग्रहणेन येषां केषा न[राणां ?] हुमिसानि सानि । तप प्रभावा प्रथयन्तु ते नो भद्राणि भद्रेश्वरसूरिपादा ॥ २ ॥ Pa B		४३	६	°पालदायो	°पालदायो B
"	२७	शोषयिष्यति	शोषयिष्यति B	"	८	प्रीमल°	प्रीमल° B
"	"	तदा	तद् B	"	२३	'स्रयादे' ह्यल्लेखी	'भ्राद्वेदे' इति B वृत्तके टिप्पणी
"	२८	धीमान् °राज्य°	धीजयसिद्धदेय स धीमत्त्व° राज्य° B	"	२६	धीतपोती°	धीतपोती B
"	२९	वर्षेत्कखाद्य	वर्षेत्को यद् B	"	२७	नष्टा	नष्टा B
"	३१	°ऽसि । ततो	°ऽसि निधि° । ततो B	"	३१	नाशितोऽनाशिनो	नाशितो नाशितो B
"	३२	°हिङ्गकारनिमि	°हिङ्गकारनिमि B	"	"	'नाशितो ह्यल्लेखी	निष्पाशिन इति B अदर्थे टिप्पणी ।
"	३५	सर्वदशनेतु	सर्वदशनेतु B	"	"	प्रागकसात्	प्रगेऽकसात् B
"	३६	°ऽयर्जिता	°ऽऽयर्जिता B	"	"	जगो	यद्यौ B
४०	३५	सर्वदशनेतु	सर्वदशनेतु B	४४	३	°मन्थिसत् धुन्वा	°मन्थि तन्धु वा B
"	३६	°ऽयर्जिता	°ऽऽयर्जिता B	"	४	सहाप्रीपी	सह प्रीपी B
				"	६	कंपनाण°	कृत्यनाण° B

पत्र	पङ्क्ति	मुद्रितपाठः	पाठभेदः शुद्धपाठो वा	पत्र	पङ्क्ति	मुद्रितपाठः	पाठभेदः शुद्धपाठो वा
४४	६	विलोक्य यावदेकविंशतिल्लघ्नानि दृष्ट्वा	विलोकयति । स तावदेकविंशतिल्लघ्नानि दृष्ट्वा	४४	१७	सार्वभूमो	सार्वभूमो B
			तानि दृष्ट्वा B		२०	निर्भरवेपं	निर्भरवेपं B
			जाये B		२६	स्नानं किं ज्ञानं	स्नानं किं ज्ञानं किं ज्ञानं B
	१०	नारो			३१	पृच्छयत	पृच्छत B
	१४	वाच्छ (स) ल्यात्	वात्सल्यात् B		"	ऽतः	इतः B
	१७	सुंदर ।	सुन्दरि । B		"	हेतुरयो	हेतुमयो B
	२५	सुप्त्वा	सुप्त्वा च B	४८	१	लक्षणवतः	लक्षणयुजः B
	२६	नृपात्मजः	नृपात्मज ! B		"	सः	सा B
	३१	पाटला°	पेटला° B		"	वृष्टे	वृष्टे B
	३४	चिन्हानि	चिह्नानि B		"	जंघेऽ°	जङ्घाऽ° B
	३५	तां च वार्ष्णीं	तां तद्वाष्णीं B		"	राजा	राश्या B
	"	मृ (त्रि) यते	म्रियते B		"	त्यस्तनु	त्यस्तनुं B
४५	७	सार्वभूमस्ततो मन्त्रीन्	सार्वभौमस्ततो मन्त्रीन् B	४९	६	बर्करी°	बर्करी° B
	९	प्राज्यान्व्यक्रयाय	प्राज्यकेदारक्रियाये B		११	सर्वप्र°	सर्वाः प्र° B
	१०	पृच्छन्	पृष्टवान् B		१३, १४	पूरुपन् ॥ ८१ ॥	पूरुपन् ॥ ८१ ॥
	"	'कर्णावत्यां' इत्यस्योपरि	'आशापलयां' इति B प्रती टिप्पणी ।		"	क्षीर°	युग्मम् ॥ क्षीर° B
	११	नमस्कुर्येन्, कया	नमस्कुर्येकया B		१५	विलक्षोऽप्यसौ	विलक्षोऽथ स B
	१२	साधर्मिकत्वाद् वचन्दे । पृष्ट°	'साधर्मिकं । त्वां वन्दे' इति भणित्वा पृष्ट° B		२१	पंचासटी	पंचासटी Pa
	१४	इष्टकं	इष्टकचितं B		"	होयाहं	हियाहं B
४६	१	धिपत्वं	धिपत्वं B		२२	दहसी	दहती Pa
	३-४	'रम्भा' यावत् 'मिरुः' रम्भा त्रिदशेषु शकः ।	॥१॥ पर्यन्तपाठस्याने— नदीषु गङ्गा पुरुषेषु रामः । काव्येषु माघः कविकालिदासः ॥ १ ॥ B		"	जे पत्तिजइ ताहं	जे पत्तिजइं तियाहं B
	१९	व्ययो	व्यये B		२३	पाहिथी	पाहिं थी B
	२०	स्वसन्देह°	स्वसन्देहा° B		"	बंकडी किम पत्तिजि तास	बंकुडी किमु पत्तिजि तासु B
	२१-२२ न ॥ १६ ॥	श्वान°	श्वान° B		२४	नीयसिरि घड उवडावि	नियसिरि घडाघड B
	२४	श्वहिन्मानि त्वमप्यधाः	हिम्नानीति त्वमप्यधाः B		"	घड उवडावि	घडल चडावि Pa
	२५	विक्रीयते	विक्रियते B		"	दिह जे पास	दिहं ज पासु B
	२७	श्रुत्येन°	श्रुत्येन° B		२८	दुर्ग भद्रो	दुर्ग भद्रो Pa
	३०	गतः को°	स्थित्वा को° B		"	दुर्ग भद्रो वादीभ्यरो°	दुर्गभद्रोऽवादीस्ततो° B
	३४	निपिन्दः कुमार°	निपिन्द्य कुमार° B		३०	स्तपति	स्तप्यति B
४७	७	विलोकयत्	व्यलोकयत् B		३३	कुल्याफल्पाः	कुल्यातुल्याः B
	८, १४	कुङ्करोभ्यर°	कुण्डरोभ्यर° B		३५	नत्या,	मत्या तत्र गत्या नमश्चकार तीर्थम् । B
	१२	दर्शन°	दर्शानि° B	५०	१	स्तदीह्य	स्तदीह्य B
	१४	स्फुटितं	स्फटितं B		"	दासी निर्भर°	दासी निर्भर° B
					"	विभावयत्	व्यभावयत् B
					"	"	विभावयत् (न) भयेत् B
					११	कुमारश्चिन्त°	कुमारोऽचिन्त° B

पत्र	पङ्क्ति	मुद्रितशब्द	पाठमेव श्रुतशब्दे वा
५०	१९	'धैरव्येनद् भुवनपरल्यं निमित्तं लीलपैव ।	
	२०	मेऽप्येतस्मिन् गुणमयहृदे शुभ्रदः" इतिव्याज्जयान	
		निमित्तस्यैतद्भुवनपरल्यं ये विभुस्यै प्रपन्ना ।	
		स्तस्मादेऽस्मिन् सखसदित्तसद्भुवद् एवार्थ B	
		पाठः	
	२०	'हृदे	'ह (ह) दे
	२२	यद्स्वाकं	ययस्वाकं B
	२३	'स्थानान्येष	स्थानापेय B
	२४	सौधनि"	सौधे नि B
	३३	'से'यपादा"	'सेव्यमानपादा" B
५१	१	'सीदं चिन्तयन्	'सीदमचिन्तयत् B
	४	कामाक्षी"	कामाक्षा" B
	६	दयीयसि	दयीयसी B
		स्युपदि रे	स्युपदीमा B
	८	द्वैक धापि	द्वैक धापि Pb
	१०	नोपी भयति	भोष उत्पद्यते B
	१४	राज्यं	राज्य च B
	१५	[शून्यं]	शून्यं B
		सङ्घटे लोकै	सङ्घटे पतितैर्लोकै B
	१६	'स जाति' वाक्य 'अस्मदीय' इति पाठस्थाने	
		सजातिसूरणो नाव्यः सत्तप गालकूलोऽस्मदीय'	
		इति B पाठः	
	१७	सोऽयं	तद्विं B
	१८	पुटमन्धे-	पुटमन्धे वङ्गाम । B
	३०	'माहूतो	माहूतो B
	३२	'माहूत	'माहूत B
	३४	'मावयो'त्तरीया"	'माचाम्यो'त्तरीया B
			'माचायो'त्तरीया Pb
५२	८	'पादातिरप	'पादातरप-
		कोट्यामिको	कोट्यादिको B
	९	'च्छटकु'मिमदै"	'च्छटकु'मिमदै B
			मित । B
	१२	'स्थित ।	
	२०	रेऽनात्मस	रे रे अनात्म B
	२१	तद्रथं	तद्रथ B
	२३	धूनकारेषु	धूनकारे च B
	२४	स्युद्वेत	स्युद्वेत B
	३०	सोल्लाक"	स सोल्लाक" B
	३१	द्रमाणा"	द्रमाणा" B
५२, ५३	३०-३४, १६	निशतनी इष्यिका सम्राः Pb प्रौ न	
		वर्तते अये पश्चिमिशातनीक'िश्वावा पूर्व चोपलप्यते ।	
५३	१	समादिष्ट', अटवी"	समादिष्ट'—तं मृग
			मानय । अटवी" B
		'गीतादिकृष्टि"	'गीताऽऽहृष्टि" B

पत्र	पङ्क्ति	मुद्रितशब्द	पाठमेव श्रुतशब्दे वा
५३	१	गले	गले B
		'शृङ्गल्यूनां	शृङ्गं मृग B
		'दारण	'दारुणा B
		'घर्णात्तमन"	'घर्णात्ताऽन" B
		'वितं निवेदयन्	'वितं तं न्यवेदयत् B
		पारितोपये	पारितोपिये B
	१८	'दुदयनाङ्गजः	'दुदयनव्याङ्गज B
		'देवो महा"	'देवनामा महा" Pa
	२१	'सागरा"	'सरा" Pa
	२२	विरसृता धीहेम-	धीहेमघरवोऽप्या
		सूर्य ।	जमु । उदयनेनो
			स्तर ह । Pa
	२३	कदाचिद् गुरभि"	कदाचित् तेनोचे च
			गुप्स्यन् मिया (?)
			सस्मर । ततो
			गुरभि" Pa
			गुरभिर्मन्त्री ऊचे B
			तत्रभवन्निस्तदा B
	२८	तत्रभवताम् । तदा	
	२९	'चिड्डिका	'चिड्डिका B
	३१	नृप	नृप । B
	३२	प्रत्युपचिकि"	प्रत्युपचिकी"
५४, ५५	१ ३६, १-२८	चतुर्भियातनीमहाशक्ति"काश्याने	Pb
		प्रतापीरुणे कुञ्जम पाठ उल्लभ्यते-	
		ततो राजा दिग्विजय चकार । विष्वाचल यावद्	
		दक्षिणदिशं पश्चिमा सुपाशू-महाङ्गनाहक-पञ्चनद्वेशान्,	
		उत्तरस्या कासीरादिदेशानसाधयत्, प्राच्या कु-सूरसेन	
		कुशावर्त-पाञ्चाल विदेह-शार्ङ्ग-भगघादीनसाधयत् ।	
५४	२	'राज्ञ-कर्णाट तिलगा"	राज्ञ तिलगा" B
		'देशाना विन्व्या	'देशानाविन्व्या"
		प्रातधो B	प्रातधो B
	४-५	विधिच्छु (रक्षु)	विदध्यातिद्रा" B
		निद्रा"	
	६	'गुपान	'गुपान B
	१५	'वङ्ग,	'वङ्ग B
	१८	'शासकूट"	'शासकूट" B
	१९	'कटकेरथो"	'कटके रथो" B
	२७	'वपङ्गना"	'वपङ्गना" B
	२८	विद्विषा विदुषा	विद्विषं च विदुषा B
	२९	च मिञ्जत् स्यो"	च कुर्वन् दौषो B
		सिञ्जत्	सिञ्जत् Pa
	३४	'तीर्थक"	'तीर्थिका" B
	५५	शालशास्त्रिन	शालशास्त्रिन B

पन	पङ्क्ति	मुद्रितपाठः	पाठभेदः शुद्धपाठो वा	पन	पङ्क्ति	मुद्रितपाठः	पाठभेदः शुद्धपाठो वा	
५५	९	°विदेहा°	°विदेह° B	५८	७	विरोधादित्यभ्यधात्-	विरोधादादिगः - प्राह-Pa	
"	११	°सुहितं सकल°	सुहितं हितं सकल° B	"	२४	°गतेऽतिभुञ्जाना	गते तु भुञ्जाना B	
"	१५	धर्माशिषां	धर्माशिषं B	५९	४-५	गायेयं Pa पुलके नास्ति		
"	१९	चिन्तां चकार	चिन्त्याश्चकार B	"	१३	नादीयतेति	नादीयते इति B	
"	२५	निनिन्दः	निनिन्द B	"	१५-१७	१०७-१०८ तमौ श्लोको	Pa आदर्शं न विद्येते।	
"	"	मुनिदेशनां	मुनिहृतां देशनां B	"	२०	सटिता°	सटिता° B	
"	३०	°मसृणोत्	°मशृणोत् B	"	"	°जन्मो	°जन्मो (मम)	
५६	४-५	आशीतितमः श्लोकः पठ्यपङ्क्तिगतं भूपः 'इत्यस्य पश्चात् Pa प्रती वर्तते		५९, ६०, २३-३४, १-३४, १-२८			एतदन्तर्गतः समप्रोऽपि	
"	५	तवान्तिकम्	तवान्तिके Pa	६१		ग्रन्थसन्दर्भः Pa प्रती नोपलभ्यते।		
"	९	चतुरङ्गसृषवत्	चतुरङ्गसृषकं B	५९	२०	आचेलक उद्दे°	आचेलकुद्दे° B	
"	"	शुष्मादाशय°	शुष्मादाय° B	"	३१	कुर्वाणां	कुर्वाणा B	
"	१५	प्राहरन्	प्रहरन् B	६०	५	ते सर्वे सृष्णीं	द्विजाः सृष्णिं	
"	२४	सैन्यसुत्तार्यं	यथाक्रमं सैन्यसु- त्तार्यं Pa	"	६	प्रोकम्-शूद्रा	प्रोकम्-धेव। शूद्रा B	
"	२६	°पल्लवता°	°पल्लविता° B	"	२८	उर्वशीगर्भस°	उर्वशीकुक्षिस° B	
"	२७	परं विरलः परः	पुरो विरलः पुमान् B	६१	२१	°प्रमदा°	प्रमोदा° B	
"	३०	केसरिकिशोर	केसरिकिशोर B	"	२२	°मानो नितरां द्विजान्	°मानो विजातीनितर- द्विजान् B	
"	३१	त्रिशती°	त्रिशतीं B	"	२३	'अथ श्रीसोमेश्वरस्य'	इत्यत आरभ्य पद्यशीलि- तस्यपत्रस्य सप्तमपङ्क्तिपर्यन्तो ग्रन्थसन्दर्भः Pb पुस्तके न वर्तते।	
"	३४	मनुभारान्	मणभारान् B	"	३०	परिजन°	परजन° B	
"	"	पण् मूढकांस्तु	पण्मूढकांस्तु B	"	६२	२	°भ्यर्थयन्	°भ्यर्थयन् (त्)
"	"	कोटीः सतुर्दशः	कोटीश्चतुर्दश B	"	३	नृपतेऽत्र	नृपतेरत्र B	
५७	२	°प्रीतेन	°प्रीणितेन B	"	१०	द्विजा	द्विजादयो B	
"	३	°माञ्च पाप्य तेन	°माञ्च तेन B	"	११	भूपीठ°	भूपीठे B	
"	"	याचकेभ्यः	भट्टेभ्यः B	"	"	चिरत्तरानु°	चिरत्तरानु° B	
"	५	सद्य°	सद्य° B	"	१२	श्रीसोमेश्वरलिङ्गे, एते	श्रीसूरिः सोमेश्वर- लिङ्गम्, तदा एते B	
"	१०	क्षितिभृतां	क्षितिचहां B	"	"	चित्तस्य श्री	चित्तस्य भूपस्य श्री° B	
"	११	रत्नैव	रत्नैव B	"	१४	°द्रुमेनालंछततनयो नृप°	°द्रुमेनालंछततनयो गुरवो नृप° B	
"	१४	°पालपुत्रः, अहं त्वष्टादिश°	°पालस्य पुत्रः, अहं त्वष्टादिश° B	"	१५	प्रकाशं-	प्रकाशितवन्तः- B	
"	२१	तुरुष्क	तुरुष्का° B	"	"	कैलास°	कैलासा° B	
"	२३	सगमा पङ्क्तिः Pa आदर्शं नास्ति		"	१६	इत्यादिश्य शिव°	इत्यादिशान्। ततः द्विव° B	
"	२४	°सुरिमाता	°सुरिभिर्माता B	"	१७	आह्वान-	आह्वान (ह) न-B	
"	"	°देवीं प्रमज्जिता	°देवीं नाष्टी प्रमज्जिता B	"	"	मन्त्राभ्यास	मन्त्रन्यास B	
"	२६	तद्विमानभग्ने	तद्विमाने भग्ने B	"	"	°मभ्यर्च्य	°मभ्यर्चितवन्तः B	
"	"	श्रीसूर्य°	श्रीहेमसूर्य° B	"	२५	°मूर्तिप्रयो	°मूर्तिप्रयो B	
"	३०	विचिन्तयन्तः श्रीमदु°	विचिन्तयन्तु। इत्यु- दयनस्य निवेदितम्। ततः श्रीमदु° B	"	"	प्रज्ञा-	प्रज्ञा- B	
"	३३	चपं	चरं B	"	"			
५८	६	वेत्रिणमा°	वेत्रिणामा° B	"	"			

पद्य	पङ्क्ति	मुद्रितपाठ	पाठभेद	शुद्धपाठो वा	पद्य	पङ्क्ति	मुद्रितपाठ	पाठभेद	शुद्धपाठो वा
५०	१९	'वैरप्येतद् भुवनचल्यं निर्जितं लील्यैष ।		लीलयैष ।	५३	१	गले		गल B
	२०	नेऽप्येतस्मिन् गुदमयद्दे शुद्धं		शुल्लेनवाद्यस्थान	"	"	शुद्धलमृग		शुद्धल मृग B
		निर्जितं तद्भुवनचल्यं ये विमुच्य प्रपन्ना ।			"	३	दारुण		दारुणा B
		ससातेऽस्मिन् सरसविलसद्गुह्यं		एतच्छ B	"	५	वर्णात्तन्न		वर्णात्ताऽन्न B
"	२०	हृदे		हृ(ह)दे	"	"	वित निवेद्यन्		वित त न्यवेद्यत् B
"	२२	यदस्माक		यद्यस्माक B	"	६	पातितोपवे		पातितोपिने B
"	२३	स्थानालयेष		स्थानाद्येन B	"	१८	दुद्यमानज्ञ		दुद्यमानस्याज्ञ B
"	२४	सौधनि		सौधे नि B	"	"	द्वयो महा		द्वयतामा महा Pa
"	३३	सेव्यपादा		सेव्यमानपादा B	"	२१	सागरा		गारा Pa
५१	१	सीधं चिन्तयन्		सीधमचिन्तयत् B	"	२२	विस्मृता धीहेम-		धीहेमस्मृतोऽप्या
"	४	कामाक्षी		कामाक्षी B	"		रूप ।		जगमु । उद्यनेनो
"	६	दवीयसि		दवीयसी B	"	२३	कदाचित् गुरुमि		त्सज एत Pa
"	"	स्युर्यदि रे		स्युर्यदीमा B	"				कदाचित् तेनोचे च
"	८	दैवक चापि		दैविक चापि Pb	"				सुप्मान् द्विधा (?)
"	१०	शोषी भवति		शोष उपच्यते B	"				सस्मर । ततो
"	१४	राज्य		राज्य च B	"	"	गुरुमिच्छे		गुरुमिमंन्वी ऊचे B
"	१५	[शून्य]		शून्य B	"	२८	तत्रभयताम् । तदा		तत्रभवद्विस्तदा B
"	"	सङ्घटे लोकै		सङ्घटे पतितैल्लोके B	"	२९	चिट्टिका		चिट्टिका B
"	१६	'स जाति' यावद् 'असदीय'		एते पाठस्थाने सजातिसरणो नागा सप्तपालकृतोऽसदीय एते B पाठ	"	३१	नृप		नृप ! B
"					"	३२	प्रत्युपचिकि		प्रत्युपचिरी
"	१७	सोऽयं		सदिद् B	५४, ५५	१	३६, १-२८	चतुर्विंशतीगणसद्विचारास्थाने	Pb
"	१८	पुरमध्ये-		पुरमध्ये बध्नाम । B				प्रतापीरघो लघुतम पाठ उपलभ्यते-	
"	३०	माहृतौ		माहृतौ B				ततो राजा दिनियत्रय चक्रर । विन्ध्याचल यावद्	
"	३२	माहृत		माहृत B				दक्षिणदिश पश्चिमा सुचग्रा-भ्राह्मणयाहक-यज्ञनददेशान्,	
"	३४	सावयौत्तरीया		साचाभ्योत्तरीया B				उत्तरस्या कासीरादिदेशानसाधयत्, प्राच्या बु-क-सू-स्तेन	
				मायायौत्तरीया Pb				कुशावर्त-पाञ्चाल विदेह-दशार्ण मगधादीनसाधयत् ।	
५२	८	पादासिरय कोट्यामिषो		पादानरध-कोट्यादिको B	५४	२	राष्ट्र-कर्णोत्तिलंगा		राष्ट्र तिलंगा B
"	९	च्छटकुकुमिमिदौ		च्छटकुकुमिमिदौ B	"	"	देशाना विन्ध्या		देशानाविन्ध्या
"	१२	स्थित ।		स्थित । B	"	४	मात् भी		मात्भी B
"	२०	रेनात्मज्ञ		रे रे अनात्मज्ञ B	"	४५	विधिच्छु (स्यु)		विदध्याच्चिद्रा B
"	२१	तद्रच		तद्रच B	"	"	निद्रा		
"	२३	दूतकारेणु		दूतकारे च B	"	६	नुपत		नुपत B
"	२८	स्युषेत		स्युषेत B	"	१५	पङ्क		पङ्क B
"	३०	सोलोक		स सोलोक B	"	१८	शतकूट		शोशकूट B
"	३१	द्रमाणा		द्रमाणा B	"	१९	कटकैरथो		कटके रथो B
५३, ५३	३०-३४, १६	विचागी कश्चिन्न सप्रया		Pb प्रती न भवति अपि पद्यविज्ञानवीक्षकानां पूर्वं लोपलभ्यते ।	"	२७	वराहना		वाराहना B
"		समादिष्ट, अटवी		समादिष्ट-त मृग मानय । अटवी B	"	२८	विदिषा विदुषां		विदिषां च विदुषा B
"		गीतादिकृष्टि		गीताऽऽहृष्टि B	"	२९	च सिञ्च स्वयो		च कुर्वन् दौषो B
"					"	"	सिञ्च		सिञ्च Pa
"					"	३४	तीर्थक		तीर्थका B
"					५५	७	शाखशालिन		शाखशालिन B

५२	पङ्क्ति	मुदितपाठः	पाठभेदः शुद्धपाठो वा	५२	पङ्क्ति	मुदितपाठः	पाठभेदः शुद्धपाठो वा
५५	९	°विदेहा°	°विदेह° B	५८	७	विरोधादित्यभ्यधात्-	विरोधादाभिगः . ग्राह-Pa
"	११	°सुहितं सफल°	सुहितं हितं सफल° B	"	२४	°गतेऽतिभुजाना	गते तु भुजाना B
"	१५	धर्माशिषां	धर्माशिषं B	५९	४-५	गाथेयं Pa पुलके नास्ति	
"	१९	चिन्तां चकार	चिन्तयाञ्चकार B	"	१३	नादीयतेति	नादीयते इति B
"	२५	मिनिन्दः	मिनिन्द B	"	१५-१७	१०५-१०८ तमौ श्लोको	Pa आदौ न विधेते ।
"	"	मुनिदेशानां	मुनिदृष्टां वैशानां B	"	२०	सदित्ता°	शदित्ता° B
"	३०	°मसृणोत्	°मसृणोत् B	"	"	°जन्मो	°जन्मो (नम)
५६	४-५	सत्ताशीवित्तमः श्लोकः पठपङ्क्तिगत° भूयः° इत्यस्य पश्चात् Pa प्रती वर्तते		५९, ६०, २३-३४, १-३४, १-१८			एकदन्तगतः समप्रोऽपि अन्यसन्दर्भः Pa प्रती नोपलभ्यते ।
"	५	तथान्तिकम्	तथान्तिके Pa	६१	२०	आचेलक उद्दे°	आचेलकुद्दे° B
"	९	चतुरङ्गनृपवत्	चतुरङ्गनृपकं B	"	३१	कुर्वाणां	कुर्वाणा B
"	"	युष्मादादाय°	युष्मादाय° B	६०	५	ते सर्वे तूष्णीं	द्विजाः तूष्णिं
"	१५	प्रहृत्	प्रहृत् B			कृत्वा स्थिताः	स्थिताः B
"	२४	सैन्यमुच्चार्य	यथारुमं सैन्यमु- च्चार्य Pa	"	६	प्रोक्तम्-शूद्रा	प्रोक्तम्-देव! शूद्रा B
"	२६	°पहृयता°	°पहृयिता° B	"	२८	उर्वशीगर्भस°	उर्वशीकुक्षिस° B
"	२७	परं विरलः परः	पुरो विरलः पुमान् B	६१	२१	°प्रमत्ता°	प्रमोदा° B
"	३०	केसरिकिंशोर	केशरिकिंशोर B	"	२२	°मानो नितरां द्विजान्	°मानो विजातीनितर- द्विजान् B
"	३१	त्रिशती°	त्रिशती° B	"	२३	'अथ श्रीसोमेश्वरस्य° इत्यत आरभ्य पञ्चतीति- तमपरस्य सप्तमपङ्क्तिपर्यन्तो ग्रन्थसन्दर्भः Pb पुलके न वर्तते ।	
"	३४	मनुभारान्	मणभारान् B	"	३०	परिजन°	परजन° B
"	"	पण मूढकांस्तु	पणमूढकांस्तु B	६२	२	°भ्यर्षयन्	°भ्यर्षयन् (त्)
"	"	कोटीः चतुर्वंशः	कोटीश्चतुर्वंश B	"	३	नृपतेऽत्र	नृपतेरत्र B
५७	२	°प्रीतेन	°प्रीणितेन B	"	१०	द्विजा	द्विजादयो B
"	३	°माक्ष पाप्य तेन	°माक्ष तेन B	"	११	भूपीठ°	भूपीठे B
"	"	याचकेभ्यः	भट्टेभ्यः B	"	"	चिरतरातु°	चिरन्तनातु° B
"	५	सञ्च°	सञ्च्य° B	"	१२	श्रीसोमेश्वरलिङ्गे,	श्रीसुरिः सोमेश्वर- लिङ्गम्, तदा पते B
"	१०	क्षितिभृतां	क्षितिर्चां B	"	"	चित्तस्य श्री	चित्तस्य भूपस्य श्री° B
"	११	रल्येव	रल्येव B	"	१४	°द्रमनेनालङ्कृततनयो	°द्रमनेनालङ्कृततनयो नृप°
"	१४	°पालपुत्रः, अहं	°पालस्य पुत्रः, अहं त्वष्टादश° B	"	१५	प्रकाशं-	प्रकाशितवन्तः- B
"	२१	तुल्यक	तुल्यका° B	"	१६	कैलास°	कैलाश° B
"	२३	सममा पङ्क्तिः Pa आदौ नास्ति		"	१७	इत्यादिश्य शिव°	इत्यादिशन् । ततः शिव° B
"	२४	°सुरिमाता	°सुरिनिर्माता B	"	"	आह्वान-	आह्वान (ह) न- B
"	"	°देवी प्रवक्षिता	°देवी नास्ती प्रवक्षिता B	"	"	मन्त्राभ्यास	मन्त्रन्यास B
"	२६	तद्विमानभग्ने	तद्विमाने भग्ने B	"	"	°मन्त्रचर्ये	°मन्त्रचित्तवन्तः B
"	"	श्रीहेमसूर्य°	श्रीहेमसूर्य° B	"	२५	°मूर्तित्रयो	°मूर्तिस्त्रयो B
"	३०	विचिन्तयन्तः श्रीमदु°	विचिन्तयन्तु । इत्यु- दयमस्य निवेदितम् । ततः श्रीमदु° B	"	"	प्रहा-	प्रहा- B
"	३३	वयं	वरं B				
५८	६	वेधिणमा°	वेधिणामा° B				

पत्र	पङ्क्ति	मुद्रितपाठः	पाठभेदः द्रुदपाठो वा	पत्र	पङ्क्ति	मुद्रितपाठः	पाठभेदः द्रुदपाठो वा	
७३	३२	गिरिकक्ष	गिरिकक्षि° B	७७	१	अथ राजा	अथान्यदा राजा B	
"	३३	खिह्लुहडो	खिह्लोडो B	"	९	चित्तव्यो	चित्तव्यो B	
७४	१	विरुहाई तह टफ	विरुहाई तह टफ	"	१२	°गाहपञ्जोरे य ।	°गाहगपञ्जोरे । B	
"		वत्यूलो	वत्यूलो B	७८	२३	°सहयं	°सहगयं B	
"	२	सुअरवह्लो	सुअरवह्लो B	७९	२	देहट्टिओ	देहट्टिओ B	
"	११	पैलोक्कयोप°	पैलोक्कयोप° B	"	४	अणाइयं	अणाइयं B	
"	१९-२०	°गई अत्रायफलं हिम- विस-करणे य । मही°	गई हिमविसकरणे य सव्यमही य । रयणी	"	६	द्विधा—	द्विमेदाः— B	
"		राई भोयण-य°	भोयणमं चिय, य° B	"	१३	कोऽपि कन्दो (कोकनदो ?)	कोकनदो B	
"	२१	घोलवडां	घोलवडा B	"	१७	°पदेशिकी ।	°पदेशिकी सम्झा । B	
"	२२	च तह अमाक्खयाणि	चयह अमक्खयाणि B	"	"	°चतुरिन्द्रि°	°चतुः पञ्चन्द्रि° B	
"	२५	पिप्पल-लक्ष°	°पिप्पलोदुम्बरलक्ष° B	"	१९	°पशमजनया	°पशमजन्या B	
"	२८	°निमिच्चात्	°निमित्तत्वात् B	"	२३	°गम्भुभव°	°गम्भुभव° B	
"	"	°दीनाम् ॥ १३ ॥	°दिग्रहार्यम् ॥ १३ ॥ B	८०	४	३७८ तमीमाधानन्तरम् रिपणी ।	'वाकः सर्वे' इति B आदर्श	
"	२९	[अनन्तं]	अनन्तकार्यं B	"	१४	पति	इति B	
७५	१	विप-	विपवाणित्य- B	"	१६	°रिचित्त्या°	°रिचित्या° B	
"	८	°तिः शुभं यत फलं शुफले	°तिः सुमानवगतिः शुफले B	"	१८	असंखयं सा पइ य सअसं	असंख अंसा पइ अंस असं° B	
"	९	°रुजान्तिके	°रुगन्तके B	"	३२	विलुक्कं	ति(ते)लुक्कं	
"	२०	परत्या	परत्य B	"	८१	५	तम्हा य सा वि°	तम्हा सया वि° B
"	२१	सामाईयय°	सामाईयय° B	"	८	°भावोऽह्वापस्त	°भावोयवापस्त B	
"	२८	तहयसिस्सापयं	तहयं सिकखाययं B	"	११	°विहितम°	°विहितम° B	
"	३२	°पात्राच्छादन°	°पात्राच्छादन° B	"	१६	चघ्यते	वाघ्यते B	
७६	७	अविहियसव्य°	अवि य हु सव्य° B	"	२३	[वायरा] उस्साईणं ।	उस्साईणं वायरा । B'	
"	१०	पुण्फफले	पुण्फे फले B	"	"	°पुदविसरी	°पुदवित्तसरी° B	
"	१५	पूर्णह्वः	पूर्णश्च ह्वः B	"	२४	°कायञ्जोगहण°	°काजो गहण° B	
"	१७	दाया लेयं	दाया, न लेयं B	"	२७	प्रत्युपए°	गत्युपए° B	
"	२१	गो तुरंगो	गो-तुरङ्गो B	"	३०	यदराणां	यादराणां B	
"	२२	यदारन्मं	यत् सारन्मं B	"	३२	°मितामिः	°मितितामिः B	
"	२३	मोक्षस्तीख्यं कृ°	मोक्षः शस्यं कृ° B	"	"	°रात्रः ।	°रात्रम् । B	
"	२७	°करणम्, तत्	°करणं प्रासादे, तत् B	"	३३	इत्यादिकाळः	इत्यादिकाः फाला B	
"	३०	सयाहा°	सद्वाहा° B	८२	२४	°वित्तंम°	°वित्तंम° B	
"	३१-३२	'जिनविम्य' इत्यत आरभ्य 'पुण्यखेपु' इत्येवदन्तपाठस्थने—	जिनविम्याऽऽगम-साधु- साप्तीमकिसापमिक- पात्सत्त्वादिषु B	"	३०	रसः	रसः (रसत्यागः)	
"				"	३२	विगई पला	विगई पला B	
"				८३	१	भोज°	भोज° B	
"				"	८	मीसवियेगे	मीसवियेगे B	
"				८४	२	फणिफा°	फणिफा° B	
"				"	६	मय्यन्धयो°	मय्यन्धयो° B	
"				"	८	इत्तिओ	इत्तिओ B	
"				"	१७	त (ज) त्य	जत्य B	
"				"	३४	अणुदंति	अणुदंती B	

सुमारपालप्रयोषप्रबन्ध

पं	पङ्क्ति	सुदिनात्	पाठनेः शुद्धाद्ये वा	पं	पङ्क्ति	सुदिनात्	पाठनेः शुद्धाद्ये वा
८५	४	अर्णतार्हि व°	वर्णार्हि वि व° B	९१	२०	राशोऽप्रे स्वह°	राशोऽप्रे कैश्चित्त- स्वह° B
"	८	°मीजन°	°मीजन° B	"	२१	निष्काशितः	निष्काशितः B
"	१९	सम्पत्करीष°	सम्पत्करीषौष° B	"	२५	°अनगति° इत्योति B	पुलके° अगति° इति द्विषणी ।
"	२२	ओमपिण्णी	उरुगपिण्णी B	"	३१	पुन°	स्वपुन° B
"	२६	°प्रमादस्तपः	°प्रमादान्तपः B	९२	२	°प्रदया सा°	°प्रदया स्वमोजन- मप्यात् सा° B
"	२८	°प्रियत° इन्त ३° इत्यन्त ३° पङ्क्तिन "प्रणासेत" इत्यन्तः पाठः B आसेतं तात्पर्यम् ।		"	७	उरुं (रं)°	उरुं B
"	३३	सायराणं	सायरेण B	"	१३	°मयालेन्दु°	°मयालेन्दु° B
८६	१	सञ्जाटार्णं	सिञ्जाटार्णं B	"	"	°चिन्तकं B	°चिन्तकं B
"	"	भायवैधं	भायवैधुं B	"	"	°त्यादिदासे°	°त्यादिदात् । से° B
"	९	देदो नमस्तनुष्यप्रदेदो	नमस्तनुष्यप्रदेदो देदो B	"	१४	°वृषारध°	°वृषारधारध° B
"	"	घ ससु°	घ ससिन् ससु° B	"	"	°वदायन्दी°	°वदायन्दी° B
"	११	°शासनं देवीय	°शासनदेवीय B	"	१६	°वृष्टैस्ते°	°वृष्टैस्ते° (वृष्टैस्ते°)
"	१४	प्रातेषु सिद्धा°	प्रातेषु पौरुषपरादायां सिद्धा° B	"	१७	राज्यगम्	राज्यागम् B
"	१५	निपण्णस°	निपण्णा स° B	"	१९	°परिमूय°	°परिमूयते B
"	२६	तन	तन्य B	"	२०	°सरति°	°सरती° B
"	३२	कुलेऽपि विमले	कुलेऽपि विमले B	"	"	°मिथा । य°	°मिथा [पुत्री] । य°
८७	३२	दापितम् । ततः	दापिते धीगुह्यः । ततः । B	९३	३	°सीमन्तकर्मणि म°	°सीमन्तकर्मणि म°
"	३४	आदिमूर्तिं वि	आदिमूर्तिनि° B	"	२६	सुपं पवित्रे	सुपः पवित्रे B
८८	८	प्रवेदो	प्रवेद्याम् B	"	"	°द्यम्	°द्यम् (य°)
"	१३	°दागताः ।	°दागताः धीहेम- चन्द्राः । B	"	८	प्रदानं	सम्प्रदानं B
"	१६	श्रुतासिपांज°	श्रुतासंयो याव° B	"	९	द्वादशाधिकपौडश १२१६ वर्षे मार्गशुद्धि	वारसोडोत्तरावने मार्गशुद्धि Pa
"	३१	धीरियतादेवत°	धीरियतदैवत° B	"	१२	साक्षि स	साक्षिकं स B
"	३२	°साधयद्	°साधयन् B	"	१३	विनाति धीत°	विनातिधीत° B
८९	१०	°तः । नवीने	°त । तदभ्यर्थनया नवीन B	"	१६	तिगालक्ष°	तिलक्ष° B
"	२६	अउर (र्नी)	अउरा B	"	१७	°नायसन्	नायासन् B
९०	१	°धारपीरपीः	°धारपी B	"	२३	तद्गणितानन्तरं	तद्गणितानन्तरं B
"	११	प्रमाणं	प्रमाणं B	"	२६	नरेन्द्रवरं	नरेन्द्रो वरं B
"	१७	°ऽन्वजान् वि°	°ऽन्वजपृष्ठेषु नि° B	"	२७	अन्व°	सोऽन्व° B
"	३८	°स्फोटस्फोट°	°स्फोटस्फोटस्फोट° B	"	"	°मयानि निस्वा°	°मयानिस्वा° B
"	३१	धर्मः ।	धर्मस्तत्त्वम् । B	"	२९	प्रक्षरान्	प्रक्षरां B
"	"	मलः ।	मलो देवलोधिः । B	९४	१	स्वमूर्तिं धीहुमार-	स्वमूर्तिं धीहुमार-
"	३२	यद्वा सममुदितं च°	यद्वा उ° B	"	७	पालमूर्तिं	पालमूर्तिं B
९१	९	°ऽभूयन् ।	°ऽभूयम् । B	"	८	पितापा°	पितुः पा° B
"	१५	कथयिष्यते	कथयिष्याम B	"	११	°स्वयमभि°	°स्वयामभि° B
"	१७	निष्काशितो	निष्काशितो B	"	"	°मियावमारि°	°मियावमारि° B
"	१८	मालवदेशं	मालवदेशं B	"	"	°सारेरपि मारिं	°सारेरपि मारिं य B
"	"			"	२१	°स्वय रक्षकाः	°स्वयारक्षकाः B

पत्र	पङ्क्ति	मुद्रितपाठः	पाठभेदः शुद्धपाठो वा	पत्र	पङ्क्ति	मुद्रितपाठः	पाठभेदः शुद्धपाठो वा
१४	२६	एषमो	एषमे B	१००	१	अद्यापि स्या°	अद्यापि सन्ति स्या° B
१५	५	°पात्रमात्रेण	°पानमात्रेण B	"	"	श्रीचालुक्य°	श्रीचालुक्य° B
"	८	°मीति° श्रीगुरुवचसा	°मि° इति वचसा	"	"	°करणेपु	°करणीयेपु B
"	१८	मो°	गुरुभ्यो मो° B	"	४-५	°अथ सोराष्ट्र° अथ	सुराष्ट्रदेशीयं
"	१८	प्राणित्राण्ये व्य°	प्राणित्राण्यव्य° B	"	"	दशारभ्य	
१७	३	°द्विगिगिणी	°द्विगिगिण्य B	"	"	'विप्रदीतुं' वाक्य	सउरसामानं विप्रदीतुं Pa
"	११	शाम°	इयाम° B	"	६	निनंसुः पुरः	नन्तुं स पुरः B
"	१४	भाविभायो	भावी भावो B	"	७	प्रदीपवृत्ति-	प्रदीपवर्ति-B
"	३१	काननम् ॥ महा°	°काननम् ॥ गुरुरु-	"	८	प्राविशन्	प्रविशन् B
"	३३	शक्तौ	शक्तो B	"	"	°स्त्याजितः । त°	°स्त्याजितो घर्तिम् । त° B
१८	३	लक्ष्मी व्ययः	लक्ष्मीव्ययः B	"	१३	स करुणं	सकरुणं
१८	४	राजानं वि°	राजानं तथाविधं वि° B	"	१४-१५	श्रीशत्रुञ्जयप्रासाद-	श्रीशत्रुञ्जये पापाण-
"	७	परलोकोप°	पररोगोप° B	"	१६	पापाणमयनि°	मयप्रासादनि° B
"	१५	पृथिवीमानृणाय नृ°	पृथिवीमनृणां फर्तुं नृ° B	"	१६	प्राह—आ°	प्राह—दैव ! आ° B
"	१८	गुरोः पुरो नृप°	गुरोश्चरणयोर्नृप° B	"	२१	समरूपं (समरनृपं)	समरनृपं B
"	"	°पदेशादनन्तरं	°पदेशानानन्तरं B	"	२२	चोक्तं	उक्तं B
"	२१	°चार्यैरुक्तवति	°चार्यै उक्तवति B	"	२५	द्वित्रिंशत्स्वर्ण°	द्वित्रिंशद् रूपवन्त-
"	२३	निषेध्य	निषिध्य B	"	२८	विशुत्पाताद्विदीर्णं पुनः	विशुद्धतात् समुद्र-वाताद्विदीर्णं प्रासादे पुनः B
"	३०	चाविह्वपत् । राजाऽप्य°	चाजिह्वपत् । राजाप्य° B	"	३३	न्यास्यत्	न्यास्यात् B
१९	४	धुरिकां प्राह	धुरिकां हृष्ट्वा प्राह B	१०१	१	°हिनेपु° इत्यत्र आरभ्य 'इति तीर्थोद्धारप्रबन्धः'	
"	६	गतः । श्रीकुमार-पालभट्टे°	गतः श्रीकुमारपालः । भट्टे° B			इत्येतत्पर्यन्तपाठस्थाने B प्रतावर्यं पाठः— एवं चारुद्वयेऽपि द्वे फोटी ससनयतिल-क्षयुता(ते) क्षय्ययना (अत्र व्यथिते ?) श्रीशत्रुञ्जयस्थोपत्यकायां वाहङ्गपुरं नगरं न्यास्यत् । तत्र नृपतिपितृर्नाम्ना त्रिसुवन-पालविहारे श्रीपार्श्वनाथं स्थापितवान् । तीर्थ-पालकृते चतुर्विंशत्यारामान्, नगरपरितो वर्षं देवकुलस्य शासवासत्तादिकं च कात्यायमास । प्रासादे कलशध्वजप्रतिष्ठायां श्रीपत्तनादि-धीसहं निगन्धनापूर्वमानीय महता महेन १२११ सर्वमकारयत् । स्नात्रपूजारात्रिकाव-सरे कश्चित् कविः—किं कृतेन न यत्र त्वं, यत्र त्वं किमसौ कलिः । कळी चेद्भवतो जन्म, कलिस्तु कृतेन किम् ? ॥ १ ॥ लक्षमुचित-दानम् ।	
"	९	°विपस्यूत्कार°	°विपफूत्कार° B				
"	१२	'तव	तहि 'तव B				
"	२०	करेसिई	करेस्यई B				
"	२३	हल	हलु B				
"	२४	B आदर्शो उत्तार्थगीहृद-खटा विष्णु सीरद् नदी खेदि	म खंडा टालि ॥				
"	२५	लात्वा रण°	लात्वा युद्धाय डुडौके नृपः । रण° B				
"	"	°ध्वर°	°ध्वरं B				
"	२७	पिधाय, रण°	पिधाय, तं प्रेरयित्वा रण° B				
"	"	°दुक्षितकरणं	°दुस्क्षितकिरणं B				
"	३०	°कर्णं टोप्यां	°कर्णस्थाने टोप्यां B	१०१	११	अथो विश्वविश्वैक-	अथोदयनपुत्रेण आं° सुभटेन आं° B
"	३२	°कोट°	°कोट° B				

पं	श्लो	सुदितपाठः	पाठभेदः सुदितपाठो वा	पत्र	श्लो	सुदितपाठः	पाठभेदः सुदितपाठो वा
१०२	१४	०पाल स०	०पालरूप स B	१०२	२६	समय चन्द्रोदयं	समये चन्द्रोदयं B
		'अशानो' इत्यत आरभ्य 'कारयित्वा' इत्येतत्तय यन्ना पाठ B युक्तं योग्यमन्ते ।			२८	तेऽपि मे	तेऽपि पूर्वमे B
					२९	इति अनौ	इति लोके संयय अनौ B
					३०	राजा तेया तदेव	विप्रदीना राज्ञ देवयोषेस्तदेव B
					३२	पिनीतासत्रे	विनीतानगरीप्रत्यासत्ते B
					३२	३३	धृत्या भक्ताघर्ये स्वादिमादिवाकटानि धृत्या तत्र गत । प्रभुं प्रणम्य धर्मदेशानां धृत्या मन्त्राघर्ये सा' इत्यन्वयस्थाने B प्रती एता एः पाठो कर्तव्य-
१०२	३	द्रव्यलक्षं	द्रव्यलक्षे B				
		'रूपं मा'	'रूपं प्रति मा' B				
		'सप्तशती' भावर 'पवित्रीकृता' पर्यन्त पाठ B प्रती नास्ति ।					
		तस्य भ्राता	तस्य कनीयान् भ्राता B				
		धीशुक्रणा पार्थ्वं धर्मं	धीशुक्रन् यन्दिवा				
		देशानामद्गणोत् ।	धर्मदेशानामित्यद्गणोत् । B				
		'निष्' ॥ इत्यत्र पकारिन् गणानक B भाष्येऽधिकमुपलभ्यते-					
<p>विसदस्त न होइ द्या विसर्गं सार्धं चएइ हरेण । लेइ अदसं विसर्गं, सेवेइ य मद्रुणं पायो ॥ १ ॥ ति'पारभपरिग्राहमहादिगरणाइ बुणइ विसर्धो । जाइं जाइ अरुपायो, जए न तयं बुणए छेरेइ ॥ २ ॥ सुवि उ बुक्यकम्मं, वेइसां अह तयेण सोहिता । पायेइ जिओ भोक्खं, न हु कम्मं निण्वलं वि पि ॥ ३ ॥ सुत्तमायिं सयलच्छी, सुत्तां अइविरत्त होइ पड्ढं । जइ छाइइण न तय, धरइं ता नेइ नयमि ॥ ४ ॥ माय पिप पुत्त र्धय सक्कजुत्तला दिवाइ कीरति । न मरतसुयपायो तिळहुममिओ वि हुज(हु')तीति ॥ ५ ॥ जंत्तस मरतस्य य, कोइ त्तायो न होइ जीवत्त । तण समयणेतु गयं, सयं पि जिणिं परिचसं ॥ ६ ॥ जनेण सयं न य उंति र्धया नैय मायपियुत्ता । पथी य चले विउलं, घणं य ज सविंयं निष् ॥ ७ ॥ यमोस(अ)सारधम्मो, पिओ तय'यो जियाण सवणा । नाऊण जिजा पयो, इइं सुत्तण पयइया ॥ ८ ॥</p>							
		जं जेण कयं कम्मं, एहं य अरुइं य तय भुत्तय ।					
		'कम्मजलेनिह जीया, कम्मं सविंय तमो मुक्कयो ॥ ९ ॥					
		१९ इत्यादि भु'	इत्यादि धर्मदेशानां भु' B	१०३	२	धीरत्त	भीमरत्तेर्भट' B
						माह-मा	माह-राजन्ना B
						अयं	अनी B
						'मुद' इति कश्चिप्या	मुत्ता इति शब्दप्या रत्नत्रतेयं ७० ॥
१०२	५०-२१	अत्र धामराशिलं	अत्र देवयोषितं B		३०	'मन्त्रार्थी'	मन्त्रार्थी B
		'मन्त्रादिभूतो	'मन्त्रादिभूतो B			तेषां निव'	तेषां निवे निव' B

पत्र	पङ्क्ति	मुद्रितपाठ	पाठभेद शुद्धपाठो वा	पत्र	पङ्क्ति	मुद्रितपाठ	पाठभेद शुद्धपाठो वा
१०३	१३	यावद्दृ	आयद्दृ B ₁	"	१०	°रागरुमिः	°रागुरुमिः B
"	"	°अणुमज्जणा	°अणुसज्जणा B	"	११	हेमखंड	हेमखंड B
१०४	४	बभूयः	बभूवुः	"	१६-१८	°सचिधै° इत्यत आरभ्य °सचिधै शोचामि° इत्यतदन्तः पाठ B पुस्तके नास्ति ।	
"	१०	जं सामिसेय°	जम्माभिसेय° B	"	२०	विरहविष°	विरहव्यष° B
"	१२	गयगपय	गयगपयय B	"	२१	कमलचने	कमलचनं B
"	१३	पास°	वास° B	"	२६	विलिप्य	विलिप्य B
"	२८	भगीरथः	भागीरथः B	"	२९	°व्यवसरावे°	°व्यवसरे वे° B
"	३२	°मानः । यस्मिन् संन्याता ऋषभ°	°मानो यावत् पृथग् केऽशीतियोजनविस्तीर्णो मूले भविष्यति । तस्मिन्सह्याः वा अतीता ऋषभ° B	११०	८	संसर्गिण्यतिदि°	संसर्गि° B
				"	१८१	°सर्वेक्षं° इति पद्य P ₃ प्रतायेषोपेक्षन्वये ।	
				१११	१	नाऽभूद् भ°	नाऽभूज भ° B
१०५	४	°खिलादयो	°खिह्लादयो B	"	३	मण्डलेष्वष्टा°	मण्डलेषु विपुलेष्वष्टा°
"	९	पाण्डवानां	पाण्डवादीनां B	"	६	निजैर्नो व्ययम्	निजैर्नोव्ययम्
"	१२	°चैत्याद्	°चैत्याघस्ताद् B	"	७-१२	°कर्णोटे° इत्येतदारभ्य °घर्जनम्° इत्येतदन्तं श्लोकत्रितय B प्रती नास्ति ।	
"	१३-१४	कल्पी दत्तो	कल्किपुरो दत्तो B	१११		एकादशोत्तराशततमपत्रस्यमुद्रितसमलपाठस्थाने Pa व्यास निरालिखित पाठ समस्ति-	
"	१४	२२१४ अन°	२२१४घर्मान° B			संवद्रिक्रमतोऽङ्गुलन्दगिरिदो सम्प्राप्य राज्य-धियं, हिंसां सव्यसनां सुकन्वाऽखिले भूतले । निर्माप्याप्रतिमांश्चतु-दशशतीसहस्रान् विहारान् नभोवदद्या ... वत्सरे स सुकृती प्राप व्ययम् (?) ॥ इति श्रीकुमारपालप्रबन्ध समाप्तः । सं० १४८५ ॥ छ ॥	
"	२०	इति तीर्थ°	इति श्रीशत्रुघ्नपतीर्थ° B*	"	१५	°सङ्गु°	°सङ्घि° B
"	२१	°अस्य° इत्यत आरभ्याद्योत्तराशततमपत्रस्येकादशीपङ्क्तिपर्यन्तः पाठ B प्रती पत्रपद्यासतमपत्रानुपसन्धेर्नोपेक्ष्य ।		"	"	सुप्रतसुरिहिं नो मुक्ता ॥	न ह्य चत्ता पुत्र-सन्डेण ॥ B
१०८	१२	°पालेन द्वास्तति-सामन्ता भू°	°पालदेवेन द्वास्तति-सामन्तभू° B	११२-२२	१६	रुसंतु लिङ्गिणो ; रुसेइ हेमसूरी उ । सन्वे ।	
"	१३	°कारिता । १४४४न°	इत्येतत्पाठस्थाने - °कारिता । देशनामानि - कर्णोटे गुर्जरे लाटे, सौराष्ट्रे कच्छसैन्यवे । उच्चायां चैव भस्मेयां, मारवे मालवे तथा ॥ १ ॥ फोडुजे च तथा राष्ट्रे, कीरे जालन्धरे पुनः । सपादलक्षे मेवाडे, दीपे जालन्धरेऽपि च ॥ २ ॥ जन्तूनामभय सप्तव्यसनानां निषेधनम् । वादं न्यायघण्टाया रुदतीघनवर्जनम् ॥ ३ ॥ १४४४न° B	"	१५	°सङ्गु°	°सङ्घि° B
१०८	१५	फाटितवान् ।	पाटितम् । B	"	"	वत्सदेवेन	वाग्भटदेवेन B
"	२०	°कृत्यौ	°कृत्यैः B			कुमारपालप्रबन्धप्रबन्धसमाप्त्यनन्तरं [पत्र १११] B पुस्तकेऽयमधिक पाठ वेनापि पथात् समुचितः-	
"	२२	कृतकृत्या	कृतकृत्यौ B			°अथ अजयपालराज्यम् । श्रीहेमचन्द्रदेवाद् रामचन्द्रादौ तसलोहविष्टरसनयातना लोको चकित ।	
"	२६	तत्सङ्ग°	सत्सङ्ग° B			जो करिवराण कुंमे पाप दाऊण मुचिप दलह । सो सीहो विदिवसओ जंबूपरिपिहण सहइ ॥१॥ रामः महिपीठहं सचराचरह, जिण तिदि दिग्हा पाय ।	
१०९	२	जनासुरागः	जनासुरागी B				
"	३	परमेश्वरम्	प(पा)रमेश्वरम्				
"	७	स्थाणु°	स्थाणु° B				

पत्र पङ्क्ति मुद्रितपाठः

पाठमेव दुद्गपाठो वा

पत्र पङ्क्ति मुद्रितपाठः

पाठमेव दुद्गपाठो वा

तनु अल्पीय दिनेसरह, होइ ति होउ चिराय ॥ इत्युदीर्यं दशने रत्नानं छिन्दन् मृतं । पत्रमाद्रितं राज-विहाराणां पातनम् । लघुलघुवचनान्हाव्य प्रातर्मृगायाभ्यासं कारयति, 'पूर्वमेते वैत्यपरिपाटीमन्त्रार्तुः' इत्युपहासात् । यालचन्द्रोऽपि 'गोप्रहत्याकारापकः' इति सुप्रसिद्धांज्ञान-नृपमिच्छादुस्धारितः । प्रासादपातने इष्टा लोकाःऽत्यन्तं खिद्यते । प्रपञ्चेन रक्षा कारिता । कथम् ? नृपयल्लभः कौतुकी सीम्णो मूर्दिमदानेन प्रार्थितः । स इष्टं सौघमेकं कृत्वा धवलितं चित्रितं च । पुत्रा. पञ्ज । कर्णे यद्यमेवमुपराजं कर्त्तव्यम् । राजान्ति स्त्रीलणोऽवङ्-देव ! राजाशा मे शिरसि स्थिता, पुत्रवीप्रवान् जाता, यद्यादेशः स्यात् तदा तीर्थेषु यामि' ।

राजा-यथाकच्छेष्टस्य । नृपे पश्यति पुत्रा भाषिताः—एतन्मे सौधं यस्ततो रक्ष्यम् । तैस्तथैवोक्तम् । अग्रे क्रिय तीमपि भुवं पावद् याति तापद् तैस्तत् सौधं लङ्कटैर्हत्या

भग्नम् । पाट्वारं ध्रुत्वा व्याघ्रतोयाच—देहताशः ! अस्मा-दपि कुत्रपात् कुत्रापा यूयम्, अनेनात्मीये पितरि मृते तद्धमेस्वानानि पातितानि, भयङ्किः पुनरहं पदरातमपि गच्छन्न प्रतीक्षितः । राजा ललञ्जे । वैत्यानां रक्षा कारिता । तस्य कुरिसतस्य राशो मातापुत्रयोर्वेलाद्विपुत्रं कारयितुं रुचिकरपत्ना । वण्टां(वटाना)कारयति । एकैकेन वण्टेन छत्रप्रभृतकङ्कलोहकर्तिकया जग्मे मृतः । वर्षे ३ मास १ दिन २८ । मूल [राज] राज्यं वर्षे २ मास १ दिन २४ । सीमराज-राज्यं वर्षे ६० मास ५ दिन ७ । तिशुणपालराज्यं वर्षे २ दिन १२ । पीसलदेवराज्यं वर्षे १८ मास ७ दिन ७ । अर्जुनदेवराज्यं वर्षे ३३ मास ७ दिन २३ । सारंगदेवराज्यं वर्षे २१ मास ८ । एवं वर्षे २४ (६७१) मास ९ राजान पत्तने । ततो म्लेच्छ राज्यम् ॥ कल्याणमस्तु ॥ छ ॥ संवत् १६६३ वर्षे कार्तिक-वादि ९ शुक्रवासरे ॥ शुभं भवतु लेखकपाठकयोः ॥

*
*
*

* अत्र शुद्धि-इतिपत्रके निर्दिष्टानि शतौनामित्थं चहापरिचय —

A जैन-आशानन्दसमा (भावनगर) प्रन्धसमूहस्या प्रति ।

B शैठियासमूह (विक्रजेर) स्या प्रति ।

Pa भाष्यारकरतीमचैरन्टीटय्ट (पूना) प्रन्धसमूहस्या प्रति ।

Pb " " " " " "

अज्ञातकर्तृकं पुरातनं संक्षिप्तं

कुमारपालदेवचरितम् ।

प्रणम्य श्रीमहावीरं सर्वज्ञं पुरुषोत्तमम् ।
कुमारपालदेवस्य चरितं किञ्चिदुच्यते ॥

- § १. अस्त्यत्र गूर्जरात्रायां नासाऽणहिच्छुपत्तनम् । पुरं तत्र नृपो भीमदेवो देवोपमर्दिकः ॥ २
क्षेमराज-कर्णदेवौ तत्पुत्रौ भिन्नमातृकौ । परस्परं प्रीतिभाजौ यथा राषव-लक्ष्मणौ ॥ ३
कर्णमातुस्ततस्तेन भीमदेवेन चैकदा । प्रतिपन्नं राज्यदानं श्रीकर्णस्य लपोरपि ॥ ४
वशीकर्तुमिव स्वर्गं कर्णदेवे दिवंगते । राज्यक्षमे क्षेमराजे कर्णे राज्यं न वाञ्छति ॥ ५
राम इव क्षेमराजः स्पृत्वा भाषां पितुस्ततः । कर्णं महोपरोधेन स्वयं राज्ये न्यवीविशत् ॥ ६
पालयन्नन्यदा राज्यं परनारीसहोदरः । चचाल देवयात्रायां कर्णः कर्णं इवापरः ॥ ७
श्रीदेवपत्तनादवांग् गन्वृतैः सप्तभिः स्थितः । प्रासादं सोमनाथस्य दृष्ट्वाऽभिग्रहमग्रहीत् ॥ ८
'यथा पापक्षयं हारं चन्द्रादित्याख्यकुण्डले । श्रीतिलकमङ्गदं च परिधीय समाहितः ॥ ९
यदा सोमेश्वरं देवं पूजयिष्यामि भक्तितः । भोक्ष्ये तदाशनं पानं ताम्बूलमपि नान्यथा ॥' १०
स्नात्वा प्रभासे श्रीकर्णो यदाऽप्याचत मूषणम् । कोशाध्यक्षस्तादा स्माह नादिष्टं भवद्भिस्ततः ॥ ११
आभरणं पत्तनेऽस्याद् विस्त्रिञ्चथ ततो नृपः । तदा मदनपालाख्यो मण्डलीकोऽज्वरीदिति ॥ १२
मा विपीद महाराज ! मद्यसिद्धयरा यतः । मया सन्ति सहानीताः श्रीधनेश्वरस्तूरयः ॥ १३
अथ राज्ञाऽप्यथितैस्त्रैणहिच्छाख्यपत्तनात् । आकृष्टिमधेणाकृष्याभरणं तत् समर्पितम् ॥ १४
सम्पूर्णाभिग्रहो राजाऽप्याह स्वरिवरं प्रति । युष्मागिर्जीवितं दत्तं ममाभिग्रहपूरणात् ॥ १५
गृहाण तदिदं राज्यमित्युक्तः स्वरिवरवीत् । रक्ष जीववधं राजन् ! नवरात्रद्वयेऽपि हि ॥ १६
तथेति कृत्वा संसाध्य सुराष्ट्रामण्डलं नृपः । चकार वामनस्थल्यां सज्जनं दण्डनायकम् ॥ १७
ततो मदनपालेन विज्ञप्तः कर्णभूपतिः । सार्द्धं धनेश्वराचार्यैरारूढो रैचताचलम् ॥ १८
सज्जनोऽपि स्वगुरुभिः श्रीभद्रेश्वरस्वरिभिः । चतुर्विधेन सद्देन सार्द्धं राजानमन्यगात् ॥ १९
श्रीनेमिसुवनं जीर्णं वीक्ष्य काष्ठमयं ततः । सज्जनो गुरुणादिष्टो जीर्णोद्धारकृते कृती ॥ २०

यथा - रायामद्य-सिद्धी कुडंबिण् वावि देसणं काडं ।

जिद्धे पुद्वाययणे जिणकप्पी वावि फारवड् ॥

- जीर्णोद्धारय विज्ञप्तः सज्जनेन नृपस्ततः । सुराष्ट्रोद्धारितं दत्त्वाऽणहिच्छपुरमाययौ ॥ २१
अथ भद्रेश्वरः स्वरिः सज्जनेन सहाष्टमम् । तपः कृत्वाऽम्बिकादेवीमाह्वानयददीनधीः ॥ २२
प्रत्यक्षीन्व्य साऽप्युच्ये युवाभ्यां किमहं स्मृता । स्वरिराह नेमिचैत्यमुद्धरिष्यति सज्जनः ॥ २४
तदेनभनुजानीहि पापापखनिमादिश । अम्ब्यापूचे मरत्येतदस्यासुः सज्जनः पुनः ॥ २५
दण्डापिपः प्राह कार्यस्त्रीर्षोद्धारो नियेषतः । परलोक्षप्रसितानां पायेयं धर्म एव यत् ॥ २६

- अम्हापुत्रा ततो लब्ध्वा पापाणस्य त्रिं च स । श्रीनेमिचैत्य पण्मासा कलशान्तमवारयत् ॥ २७
- ज्येष्ठस्य सितपद्मस्या शिरोर्योर्तोऽयं सज्जनः । अम्हादेवीवचं श्रुत्वा जातपद्मत्वनिश्चय ॥ २८
- आदिस्य परशुरामं स्वपुत्रं ध्वजरोषेण । भद्रेश्वरपुरो पार्श्वे सस्तरे व्रतमग्रहीत् ॥ २९
- दिनाष्टकं पालयित्वाऽनशनं सज्जनो मुनिः । दिव जगाम पुत्रोऽयं ध्वजरोषेण व्यधापयत् ॥ ३०
- § २. अथ पद्मत्वमापन्ने कर्णदेवमहीपती । श्रीमान् जपसिंघदेवस्तस्य राज्येऽभ्युपविष्यत् ॥ ३१
- चतुःसमुद्रमर्यादा मही तेन वशीकृता । सिद्धो घर्षरकंश्चास्य सिद्धराजस्ततोऽभवत् ॥ ३२
- श्रीहेमसूरीनम्भर्यं सर्वविद्याविशारदान् । व्याकरणं सिद्धहेमचन्द्राख्यं स व्यधापयत् ॥ ३३
- § ३. इतश्च क्षेमराजस्य पुत्रो देवप्रसादकः । तस्य पुत्रास्त्रिभुवनदेव्यादयस्त्रयोऽभवन् ॥ ३४
- त्रिभुवनपालसामूत् सुतेका तनयाश्च । आद्यं कुमारपालाल्यो राज्यलक्षणलक्षित ॥ ३५
- महीपालः कीर्तिपालस्तथा प्रेमलदेव्यभूत् । श्रीकृष्णभटदेवेन योद्धा मोदवास्तके ॥ ३६
- भार्या भोपलदेवीति कुमारस्य धर्मवत् । जयान्तरे सिद्धराजो देवज्ञं प्रष्टवानिति ॥ ३७
- ‘मम पेटे को भविता ?, सोऽप्युचोऽस्ति महासुखः । मध्ये दधिस्थलिकां यस्ते प्रातुष्यनन्दन ॥’ ३८
- राज्यं न मम पुत्रस्य जीवति आतुनतरि । तत्त ज्ञात्वा हनिष्यामीत्यचिन्तयद्य नृप ॥ ३९
- ततोऽसौ पादधारणं कपोतीमुद्रहन् स्वयम् । गत्वा प्रभासे पुत्रार्थं सोमनाथमनाययत् ॥ ४०
- सोमनाथोऽप्यथोवाच मया राज्यपरं पुत्रः । सद्यः कुमारपालोऽस्ति तदलं पुत्रयाञ्जया ॥ ४१
- सविपादस्ततो भूषो व्यावृत्तं पत्तनं प्रति । अस्मिन् जीवति पुत्रोऽपि न मे भावीत्यचिन्तयत् ॥ ४२
- मन्त्रिणे कथयन्नेतत् सोऽप्युच्ये सुक्तमेव तत् । ‘यदा पूर्वं देवः । वृषं विनेतुं मालवान् गता ॥ ४३
- घाटे बुद्धिदिकायाश्च सरुद्धे जसवर्मणा । मुष्माभिर्ज्ञापितश्चाह पारमप्रयोगतः ॥ ४४
- त्रिभुवनपालस्यैतत् तदा राज्यं समर्थं ते । त्वत्समीपेऽहनायातस्तेन राज्यं वशीकृतम् ॥ ४५
- निजिलं जसवर्मणा त्वय्यातेऽपि वक्ति सः । राज्यं दासे स्वपुत्राय इत्या सिद्धनरेश्वरम् ॥’ ४६
- इति मन्त्रिवचं श्रुत्वा क्रुद्धः सिद्धाधिपस्ततः । त्रिभुवनपालदेवं धातयामास धातकैः ॥ ४७
- कुमारपालोऽप्यवन्त्यां प्रेम्पन्तं प्रातुषितुष्यकान् । भार्या भोपलदेवी तु दधिस्थल्याममुष्यत् ॥ ४८
- स्वयं तु त्रिपुरुषाणां मठाधिपतिरुद्दिधौ । कपटेन जयाधारी मूला श्रीपत्तने स्थितः ॥ ४९
- सिद्धराजोऽपि तत्रस्य ज्ञात्वा तं च कथयन् । क्षयाहे कर्णदेवस्य द्वात्रिंशत्तपसैः सह ॥ ५०
- तं निगम्य मठाधीशं पङ्कथा धावन् पदौ स्वयम् । ददर्श राजचिह्नानि कुमारपालपादयोः ॥ ५१
- उपलक्ष्य कुमारं तं राज्ञां प्रष्टो मठाधिपः । अवीचत त्रयस्त्रिंशत् तपसा वयमासहे ॥ ५२
- नानाविधैर्भक्ष्यभोज्यैः राज्ञा सम्भोग्यं तानयः । धीतपीतीहिते तेषां भाण्डायारे स्वयं गतः ॥ ५३
- जयान्तरे कुमारोऽपि गृहीत्वा कुण्डिकां करे । उल्बान्तिन्याजतो नष्टाऽचालीत् प्रति दधिस्थलीम् ॥ ५४
- सिद्धराजोऽप्यरुद्धा तं प्रष्टोऽप्यधीशं साधनम् । आसन्नसाधनं दृष्ट्वा कुमारो हासिकं जगौ ॥ ५५
- रक्ष मांमिति तेनापि सन्धश्च कण्टकायैः । तमदृष्ट्वा सैन्यमपि गतं व्यावृत्तं पत्तने ॥ ५६
- तिष्ठत्याद्यं कुमारोऽपि मुण्डाय विक्कटा जयः । गत्वा दधिस्थलीं रात्रौ मिलितं सज्जनैः समम् ॥ ५७
- आकार्यं योसरिविप्रं कुञ्जलं सज्जनं तथा । गन्तुं देशान्तरं ताभ्यां सह यावदमधयत् ॥ ५८
- तावदुज्जागरोद्दिधौ जनकवचनतुस्तयोः । ‘भवता मन्त्रपदैर्यथा कथं जागरिका मुषा ॥ ५९
- अथवा कुमारपालस्य यदि राज्यं भविष्यति । तत्कथं योसरेः ? तुभ्यं लाटदेशं प्रदासति ॥ ६०
- किम् रे सज्जन ! तव चिद्विद्वत्स्य पट्टिकाम् ? !’ पवधं शकुनप्रार्थितं तच्छ्रुत्वा राजनन्दनः ॥ ६१

सज्जनं भोपलदेव्या सह प्रैपीदचन्तिकाम् । स्वयं वोसरियुक्तस्तु चेले देशान्तरं प्रति ॥ ६२
 आधेऽहि करौटग्रामे उपित्वा जातलङ्घनौ । अच्छचोल्यां द्वितीयेऽहि प्रयातौ प्रहरद्वये ॥ ६३
 कुमारो वोसरिं ग्राह अथ साद्रोजनं कथम् । सोऽप्याहास्ति जननी मे सा मे दास्यति भोजनम् ॥ ६४

यतः - प्रतिदिनप्रयत्नसुलभे भिक्षुकजनजननि साधुकल्पलते ! ।

नृपनतिनरकतारिणि भगवति भिक्षे ! नमस्तुभ्यम् ॥

६५

इत्युक्त्वा वोसरिभिर्क्षां कृत्वाऽऽयातस्तदन्तिके । करम्मकुम्भी संगोप्य भिक्षासुंढीमुपाययत् ॥ ६६
 भुक्त्वोभावपि सुल्पाथ पूर्वमुत्थाय वोसरिः । करम्मं यावदश्नाति कुमारोऽचिन्तयत् तदा ॥ ६७
 अहोऽस्यायूनता येन सुप्ते मथ्येककोऽज्यसौ । जीर्णे करम्मे सोऽप्याहोतिष्ठ सुंख नृपालज ॥ ६८
 ऊचे कुमारः किं पूर्वमेकाकी भुक्तवान् भवान् । स ऊचेऽद्य मम भिक्षागतसोक्तं स्त्रियैकया ॥ ६९
 'करम्मकुम्मं हे विप्र ! रात्रावुद्भटितं [स्थितम्] । गृहाण यदि ते कार्यं न पुनर्दूषणं मम !' ७०
 गोपितः स मयादाय स्वयं सुक्त्वा परीक्षितः । वरं भवतु मे मृत्युरक्षणीयो भवान् पुनः ॥ ७१
 राज्ये दास्ये तव ग्राममेनमुक्त्विति राजसुः । प्राप्तो ङांगुरकग्रामे साध्वीलक्ष्मीश्रियो गढे ॥ ७२
 तया च क्षुधितो ज्ञात्वा भोजितश्चारुमोदकैः । तयैवाप्यितपाथेयः पेटलापद्रकं गतः ॥ ७३
 तदश्वरवणिग्वाट्यां प्रविष्टस्य पटी गता । न लब्ध्वा चाटुभिरपि विपादोऽस्य ततोऽभवत् ॥ ७४
 प्रावृत्य वोसरिपटीं स्तंभतीर्थे गतस्ततः । श्रीहेमस्तूरीन् पप्रच्छ कदा सेत्सति वाञ्छितम् ॥ ७५
 तेऽप्युचुः कतिपयैस्ते वर्षे राज्यं भविष्यति । स ग्राह राज्यसन्देहो मृ(मि)यते तु क्षुधयाऽपुना ॥ ७६

५४. इतथागादुदयनो गुरुव्रतं सुतैः सह । आख्यायाऽऽम-वप्पहृद्योर्द्वान्तं हेमस्तूरिभिः ॥ ७७

प्रोवाचेति कुमारोऽयं भविता परमार्हतः । सार्वभौमस्ततोमध्विन् ! सन्मान्योऽतिमहादरात् ॥ ७८
 कुमारोऽप्युदयनस्य गृहे तिष्ठन्नथान्यदा । केनाप्युक्तः सिद्धराजः प्रैपीत् तं प्रति घातकान् ॥ ७९
 तच्छ्रुत्वा कुमारो मीतः प्राणप्राणकृते कृती । एकाकी निशि निर्गत्य जगाम वटपद्रके ॥ ८०
 विशेषकैकचणकान् कडूवणिज आपणे । क्षुधात्तो गक्षयित्वाऽसौ खड्गमडाणकं ददौ ॥ ८१
 निर्द्रव्यं राजपुत्रं तं विलोक्य वणिगूचिवान् । खड्गेनालं मङ्गलीके भवन्तु चणकास्तव ॥ ८२
 कन्नालीसिद्धपुरके जटीमूल्याऽद्य सोऽगमत् । सिद्धेश्वरपूजनायै स्थापितस्तत्रिवासिभिः ॥ ८३
 तत्रैकदा शाकुनिकं भारवं पृष्टवानसौ । वाञ्छितासिः कदा मे स्यात्, सोऽप्यूचै प्रातरपतः ॥ ८४
 प्रातर्गिल्लिवा शकुनान्पेण्णाय गताहुभौ । मुनिसुव्रतचैलौङ्गं दृष्ट्वा हुगां सितौ ततः ॥ ८५
 शुभचेष्टाऽकरोहुगांसमलसारे स्वरद्वयम् । स्वरद्वयं च कलशे दण्डे स्वरचतुष्टयम् ॥ ८६
 हृष्टः शाकुनिकोऽवोचत् सिद्धिस्ते वाञ्छितायिका । भाविन्येव विशेषात्तु जिनमक्तिप्रभावतः ॥ ८७
 वसैः सम्पूज्य कुमारस्तं मुक्त्वा तापसदतम् । गत्वाऽवनन्त्यां स्वजनानां मिलितः सिद्धराट्टमयात् ॥ ८८
 गत्वा कोह्लापुरेऽद्राक्षीद् दानमोगादिसदृष्टणम् । सर्वाथैसिद्धं योगीन्द्रं सेवित्वा चाप्यतोपयत् ॥ ८९
 उवाच योगी मध्वौ स्त एकः साम्राज्यदायकः । खेच्छया धनदाताऽज्य आयः सोपद्रवः पुनः ॥ ९०
 सत्त्वसारः कुमारोऽयं मध्वं जग्राह राज्यदम् । उक्तेन तेन विधिना पूर्वसेवा व्ययच च ॥ ९१
 ततः कृष्णचतुर्दश्यां गत्वा पितृवने निशि । शयस्य वक्षसि न्यस्य वहिर्कुण्डं स्वयं पुनः ॥ ९२
 उपविश्य तस्य कट्यां यावत् होमं ददाति सः । करालमूर्तिः प्रत्यक्षस्तावत् क्षेत्राधिपोऽवदत् ॥ ९३
 मामनग्न्यर्थं रे पृष्ट ! किमारब्धं मुमुक्षुणा । इति श्रुत्वापि निःक्षोभः सोऽपि जापं समापयत् ॥ ९४
 तदा च भूत्वा प्रत्यक्षा महालक्ष्मीरवोचत । गूर्जरात्रापिपत्वं ते दत्तं वर्षेत्तु पशभिः ॥ ९५

सिद्धमन्त्रः कुमारोऽप्य नत्वा सर्वार्थयोगिनम् । कल्याणकटकै देशे क्रमात् कांचीपुरीं ययौ ॥ ९६

पुरुषेषु जातिर्नगरीषु कांची नारीषु रंभा पुरुषेषु विष्णुः ।

सतीषु सीता द्रुपु कल्पवृक्षो जिनस्तु देवेषु नगेषु मेरुः ॥ ९७

१५. कुमारः कौतुकान् तस्मान् भ्रमन् परिसरेऽन्यदा । कल्पवृक्षमद्राक्षीत् वैरिणापास्तमस्तकम् ॥ ९८

तत्पार्श्वे मिलितः स्त्रीणां शुश्रावण्योऽन्यत्रलपितम् । 'अहो केशकलापोऽस्य अहो श्रवणमन्ता ॥ ९९

अहो धनत्वं कूर्वासाहो ताम्बूलव्यसनिता । अहो विरलदन्तत्वं !' श्रुत्वा च स ता जगौ ॥ १००

कथमेतन् ततस्ताश्चोचत्—'किं चित्रमत्र यत् । दीर्घं वेणीसलं शृष्ट रक्तं कुण्डलयोः क्रिण ॥ १०१

आनामि हृदि गौरत्वाद दृश्यते स्मश्रुणः सलम् । ताम्बूलव्यसनाशेषोऽह्नुष्टमूर्धनं चर्चितः ॥ १०२

नित्यं विरलदन्तानां क्षित्वा रक्ता कनिष्ठिका । तच्छ्रुत्वा चिन्तयदसौ यदुरत्ना वसुन्धरा ॥ १०३

कृत्वा स्नानं कुमारोऽप्य सरस्यमृतसागरे । तीरदेवकुले गत्वाऽप्यमानं ददृशुः शिरः ॥ १०४

तस्मैनिवृत्तं शृष्टश्च कथनं स्वविरोऽवदत् । 'पुरेह प्रवरो राजा कारिते सरसि स्वयम् ॥ १०५

पद्मकोशदं विनिर्गत्य शीर्षमेकं सकुण्डलम् । त्रिःकूलो बुड ती व्युक्त्वा निमज्ज ददृशेऽनहम् ॥ १०६

तदर्थं पण्डितैः शृष्टैः प्राप्य मासचतुष्टयम् । तद् ज्ञातुं शशिता विप्राश्चत्वारो वृद्धसन्निधौ ॥ १०७

यतः—

यदेकः स्वचिरो वेत्ति न तत्तारुणकोदयः ।

रूपं यो लक्ष्म्या हन्ति वृद्धयाकथात् स वृज्यते ॥ १०८

ततो गत्वा भरौ देशे स्वचिः कोऽप्यश्रुच्छ्रवते । स्वपिता दशितस्तेन तेनापि स्वपितामहः ॥ १०९

स्वदशितव्रतवर्षेदीयस्यास्य सन्निधौ । विप्रैरप्रच्छि शीर्षस्य बुड ती व्युत्किंकारणम् ॥ ११०

सोऽप्युचै भोजयित्वा तान् शुनीडिम्वचतुष्टयम् । एहीतेदं महाभूष्यं शुद्धस्तप्व्यस्यो यतः ॥ १११

लोमाद् विप्रा अपि कथं कृत्वा तांश्चलनाशमान् । व्यापुष्टवं वृद्धमसुः स सन्देहस्तथैव नः ॥ ११२

संशयविह्वलं प्वायमित्युक्ते तेन तेऽप्यहः । कथं स ऊचे शास्त्रज्ञा अपि तदपि वित्य नः ॥ ११३

यत उक्तम्—

भ्यानर्हं भचाण्डालमथमां सरजस्वलाः ।

स्पृष्ट्वा देवलकं चैव सचेत्स्नानमाचरेत् ॥ १४

शास्त्रनिषिद्धः संसर्शो विप्राणां युज्यते कथम् । तेऽप्युच्येर्हमुत्थायानि श्वदिम्भानि त्वमप्यथाः ॥ १५

ततोऽस्माभिर्दृष्टीतानि लोमाद् विक्रियते न किम् । ऊचे वृद्धस्तदवेदं विश्वं बुडति लोमतः ॥ १६

इति ते छिन्नसन्देहाः कुमारोहागताः पुनः । पण्डितैः पुस्तकेष्वेव लिखितोऽर्थः सविस्तारः ॥ १७

राज्ञोऽदधि नृपोऽप्याह सत्यमेतत् शिरो यदि । धृत्वनभयं न पुनः सरसो निस्ततिष्यति ॥ १८

तथाकृते तथायाते चैवं निर्माप्य भृशुजा । देवस्थाने स्थापितं च शीर्षमेतत् प्रसिद्धये ॥ १९

तच्छ्रुत्वा विविधाश्चर्यदर्शनाज्जातनिश्चयः । किमिच्छालं कुमारोऽपि काञ्च्यां स्थित्वा विनिर्गयौ ॥ १२०

१६. मद्दिनापधनपदे स्थित्वा कोलम्बपत्तने । सोभनापेन कोलम्बस्थामी स्वप्ने न्यगपत् ॥ २१

भविष्यो गर्जराश्रायाः स्त्रीमी शस्तव पत्तने । समेष्यति जटापारी विषेयं तस्य पूजनम् ॥ २२

चतुष्टय दिशु मुक्तैः पुरूपैः पुरसीमनि । यथोक्तलक्षणो वीक्ष्य कुमारो भक्तिपूर्वकम् ॥ २३

आहूय नृपतेः पार्श्वे समानिन्यं ततो नृपः । अभ्युत्थाय स्वकीयादांसनं तं स न्यवेशयत् ॥ २४

निगद्य गम्भोरदेशं राज्ञा राज्ये निमज्जितः । निषेध्य कुमारस्तस्य पार्श्वे तस्मी यथासुखम् ॥ २५

- सोचे (?) तथापि तेऽभीष्टं कुमार ! किं करोम्यहम् । कुमारः श्राह येनात्र ज्ञायते मे समागमः ॥ २६
दशगव्यवृत्तिविस्तारे कोलम्बपत्तनान्तरम् । भूमीमप्राप्य राज्ञोऽथ सङ्कोच्य निजमन्दिरम् ॥ २७
कुमारपालेश्वराख्यः श्रासादस्तत्र कारितः । कुमारपालनामाङ्गं नाणकं च प्रवर्तितम् ॥ २८
५७. ततः कुमारो निर्याय प्रतिष्ठानपुरं गतः । द्विपञ्चाशद्वीरकूपाद्याश्चर्याणि तु वीक्ष्य सः ॥ २९
श्रासः क्रमेणोज्ज्विन्यां निजस्वजनसन्निधौ । भ्रमंस्तत्रान्यदा यातः कुडङ्गेश्वरमन्दिरे ॥ ३०
प्रणम्य लिङ्गं तन्मध्ये व्याप्तं सप्तफणाङ्कुरैः । वीक्ष्य प्रशस्तिं तन्मध्ये गाथामेतामवाचयत् ॥ ३१

पुत्रे वाससहस्से सयमि वरिसाण नचनवइ अहिए ।

होही कुमरनरिंदो तुह विक्रमराय । सारिचञ्जे ॥

३२

- आत्मनो नामसायं च वर्षाणां वीक्ष्य पूर्णताम् । गाथार्थं कुमारोऽपृच्छजैनदर्शन(नि)सन्निधौ ॥ ३३
सोऽप्याख्यत्-‘पूर्वमत्रासीत् सिद्धसेनदिवाकरः । विक्रमादित्यभूपस्य तेनाऽन्यर्थनया किल ॥ ३४
द्वात्रिंशद्-द्वात्रिंशिकाभिर्वात्तरागः स्तुतस्वतः । कुडङ्गेश्वरलिङ्गं च स्फुटितं तस्य मध्यतः ॥ ३५
आविरमूद्धरणेन्द्रः श्रीपार्श्वप्रतिमाकरः । तं दृष्ट्वा विक्रमादित्यभूजानिः परमाहृतः ॥ ३६
तेनैकदा सिद्धसेनः पृष्टः किं कोऽपि भारते । अतः परं जैनमक्तः सार्वभौमो भविष्यति ॥ ३७
श्रुतज्ञानेन विज्ञाय गाथेयं गुरुणोदिता । राज्ञा च लेखितात्रैव-’ तच्छ्रुत्वा कुमारोऽवदत् ॥ ३८
‘आर्हतानामहो शक्तिरहो ज्ञानमहो व्रतम् । अहो परोपकारित्वं किमनीषां हि नाहुतम् ॥’ ३९

५८. ततः सज्जन-भोपहृदेवी-योसरिभिः सह । श्रुत्वा निर्भवेपं स उज्जयिन्या विनिर्ययी ॥ ३४०
मध्ये दशपुरं भूत्वा चित्रकूटनगं गतः । शान्तिचैले श्वेतभिक्षो रामचन्द्रस्य सन्निधौ ॥ ३४१
जातवित्रश्चित्रकूटदुर्गोत्पत्तिमपृच्छत् । रामोऽप्युचे-‘इतः क्रोशययेऽभूमध्यमा पुरी ॥ ३४२
तत्र चित्राङ्गदो राजा सोऽन्यदाऽभिनवैः फलैः । योगिना व्याघ्रयुक्तेन पद्मासावधि सेवितः ॥ ३४३
पृष्टो हेतू रदो राज्ञा योग्युचे मन्त्रसिद्धये । द्वात्रिंशलक्षणवतः सान्निध्यात् तेऽयमवच सः ॥ ३४४
यतः कृष्णचतुर्दश्यां रात्रौ चित्रनगोपरि । मम सिद्धयति मन्त्रश्चेत् त्वं ततोत्तरसाधकः ॥ ३४५
ओमित्युक्त्वा नरेन्द्रेण स योगीन्द्रो व्यष्टज्यत । राजपद्व्यान्तरितया तच्छ्रुत्वाऽवाचि मन्त्रिणे ॥ ३४६
उवाच मन्त्री ज्ञाप्योऽहं यदा तत्र प्रवेष्टुमः । ततो यथोक्तचैलायां सन्नत्यप्रकरो गृहः ॥ ३४७
एकाकी निर्ययी छत्रो राज्ञा ज्ञात्वा च मन्त्रयपि । दक्षो नरेन्द्ररक्षार्थं नृपेणालक्षितोऽज्यमात् ॥ ३४८
नृपोऽपि-चित्रशैलप्रभारूढो वीक्ष्य योगिनम् । व्याघ्रं च होमसामग्रीं ततोऽजस्यत् करोमि किम् ॥ ३४९
रक्षार्थं होमसामग्र्या मुक्त्वा तत्र नरेश्वरम् । योगी जलायं सव्याघ्रः क्षीरकूपं गतः स्वयम् ॥ ३५०
इतथ प्रकटीभूय नत्योच्चैर्मन्त्रिणा नृपः । देवोपकरणैरेभिः साध्यते स्वर्णपूरुषः ॥ ३५१
तत्तं सिसापिपुर्योगी होमित्वा दत्तनु ध्रुवम् । ततो यतस्व रक्षायै इत्युक्त्वाऽन्तरितोऽय सः ॥ ३५२
राज्ञा सह ततः स्नात्वा जलमानीय योगिना । विलेपनैर्विलिप्याङ्गं होमार्थं ज्वालितोऽजलः ॥ ३५३
उक्तम राजा-‘त्वं देह ! प्रतिपन्नैकवत्सलः । तदस्य बहिकुण्डस्य देहि प्रदक्षिणात्रयम् ॥’ ३५४
राज्ञा सशङ्कत् प्राह-‘त्वं योगिन् ! अत्रतो नव ।’ ततो योगी तथा कुर्वन् च्छलं प्राप मृत्तः ॥ ३५५
अथ ज्यापुत्र्य सदसा नृपं यावद्बुद्धोनि सः । तावदृपेन्द्र-मन्त्रिण्यां स एवार्थो हुतो दृष्टात् ॥ ३५६
व्याघ्रोऽप्यनुप्रविष्टस्तं जातोऽय स्वर्णपूरुषः । सम्पूज्य तं गृहीत्वा च राजाऽग्नात् मध्यमां पुरीम् ॥ ३५७
यच्छन् यथेच्छं द्रविणं स्याति स प्राप सर्वतः । ततः स्वच्छदिरक्षार्थमादिदेशति मन्त्रिणे ॥ ३५८

१. यया चित्रनिरेः पार्श्वे कूटशैलौऽसि दुर्गमः । तसोपरि मदादुर्गं करयामद्गुरोवचनः ॥ ५९
- मधिणाऽपि तथारन्वे यावचेचीयते दिवा । तावद्विपतति राजौ पण्मासा इति जज्ञिरे ॥ ६०
- तथाय्यमद्गुपेस्ताहं नृपं कूटाचलाधिपः । उवाच माग्राभ्यं (?) दुर्गमत्र कर्तुं न कोऽप्यलम् ॥ ६१
- प्राणालयेऽपि कर्ताऽसि नृपेणोक्ते सुरोऽब्रवीन् । यथेवं निश्चयस्तर्हि कुरु चित्रनगोपरि ॥ ६२
- दुर्गस्य नाम मध्ये तु देयं मे नाम भूते ! । ततश्चिन्नाद्बन्धके दुर्गं चित्रनगोपरि ॥ ६३
- चित्र-कूटेति दत्ताख्यं देवेन तदधिष्ठितम् । कोटीध्वजानां यन्मध्ये सहस्राणि चतुर्दश ॥ ६४
- लक्षेश्वराणां योग्या च कारिता तलहट्टिका । वापीकूपसरोमुख्यं शेषं देवेन निर्मितम् ॥ ६५
१९. इतश्च स्वर्णपुरुषं सिद्धं चित्राद्बन्धकम् । ग्रहीतुं कन्यकुञ्जेशः शम्भलीशायुषो वली ॥ ६६
- अतोऽसीद् दुर्गमागल्य ततश्चिन्नाद्बन्धोऽपि हि । नियधितपुरद्वारो रसस्त्युपरि निर्मयः ॥ ६७
२०. चारा कौरिकवेपेण वर्षैः कतिपयैः पुरम् । प्रविश्य शुश्रुवर्वातां ग्रहे शुल्काधिकारिणः ॥ ६८
- गवाक्षस्या मन्त्रिपुत्री टालयन्ती सुतं निजम् । भाषते तात ! किं नैते मुच्यन्ते वणिजारकाः ॥ ६९
- हसित्वा तत्प्रिताहैते न वस्ते ! वणिजारकाः । शम्भलीशचसरोपाऽवालीद् दुर्गं निघृक्षया ॥ १७०
- वस्ते ! जन्म यदा तेऽभूत् तदेदं सैन्यमागतम् । त्वमूढा पुत्रवती वस्ते ! जाता चैतत् तथैव तु ॥ ७१
- तच्छ्रुत्वा शम्भलीशोऽपि ससैन्यो दुर्गोपुरे । प्रोक्तो गवाक्षस्यैवर्करीवैश्वया यतः ॥ ७२
२१. गङ्गपदः किमधिरोहति मेरुशृङ्गं किंचा रवेरजगरो निरुपदि भार्गवम् ।
- शक्येषु वस्तुषु बुधाः श्रममारभन्ते दुर्गग्रहमहिललां त्यज शम्भलीश ! ॥ ७३
- अथापद्यत राज्ञोऽपि प्रेषिता गृह्यरूपाः । समर्थं प्राभूतं तस्याः प्रोक्तुः स्वामिनि ! नः प्रसुः ॥ ७४
- जित्वा चित्राद्बन्धं दुर्गं निघृक्षुस्त्ववसादतः । तत् प्रसीदादिशोपायं साऽपि ह्यष्टा जगाद तान् ॥ ७५
- सर्वाः प्रतोलीरुद्राद्यैः प्रितार्थिमनोरयाः । शुक्ले चित्राद्बन्धो निलयमागन्तव्यं तदा त्वया ॥ ७६
२२. विघ्नोमि गवाक्षस्या यदा केऽनह तदा । ज्ञेया भोजनवेलाऽयं तं ज्ञात्वा शम्भलीशकः ॥ ७७
- वर्करीगणिकाभेदात् द्वितीयेऽग्रहेऽह्नि तम् । दुर्गतश्च चित्राद्बन्धो गृहीत्वा स्वर्णरूपम् ॥ ७८
- क्षीरकूपे ददौ श्रमां तच्छ्रुत्वा शम्भलीशराट् । क्षीरकूपाजलं कृद्वा दृष्ट्वा तं स्वर्णरूपम् ॥ ७९
२३. यावत् कर्षयते तावत् पुनः पूर्णः स कूपकः । किलक्षः सोऽयं चित्राद्बन्धुसुतं चाराहयुक्तकम् ॥ १८०
- संसाप्य च स्वयं राज्ये कन्यकुञ्जं पुनर्गत । स्वमार्याम्रेऽपठदुर्गं (?) भद्रो वादीशरोऽन्यदा ॥ ८१
२४. 'चित्रकूटमिदं ग्रहे ! श्रियव्यामेकलोचनम् । द्वितीयलोचनस्यायं तपस्वपति मेदिनी !' ८२
- कुमारः सपरिवारस्तच्छ्रुत्वाऽऽरुह्य तं नगम् । विस्मितः सर्वतो वीक्ष्य दिग्भागान् संजगाद च ॥ ८३
- शैलाः सर्वे गण्डवैलानुकराः वृद्धा ग्रामाः क्षामघामोपमानाः ।
- कुल्यातुल्याः प्रौढसिन्धुप्रचाहाः संहृदपन्ते दूरतोऽन्नाधिरुद्धैः ॥ ८४
१९८. तत्स्वदाक्षीणारेकेण्डः शम्भलीशोऽपि नृपेणोक्ते सुरोऽब्रवीन् । यथा तं दृष्ट्वा तं पतिं कुरु कर्तामप्यन्तः कश्चिदपि ॥ ८५
२५. पत्रच्छ कश्चित् किं चूता दृश्यन्ते गणनातिगाः । सोऽप्यने न करोऽस्मिन् चूतानां तद् घना भमी ॥ ८६
- राज्येऽहमपि चूतायां करं मोक्षये स्त्रीवृत्ति । विचिन्त्येति कुमारोऽगात् कासीं निर्भरत्वेपभृत् ॥ ८७
- प्रमत्तेकेन वणिजा वधावै. सत्कृतं कृती । द्वितीयेऽह्नि लुण्ठ्यमानं तदहं वीक्ष्य दुःखितः ॥ ८८
- कश्चित् पत्रच्छ किमिदं सोचेऽयापुत्रको वणिक् । मृतोऽसी तद्ग्रहं तेन लुण्ठ्यते राजपूरुषैः ॥ ८९
- कुमारोऽजिन्तयदसौ धिग् ! राज्यं यदपुत्रिणाम् । म्हेऽनानामिव सर्वस्वं राज्ञा यद्वाति पुत्रवत् ॥ १९०

राज्ये नाहं ग्रहीष्यामि स्वदेशे स्वमपुत्रिणाम् । प्रतिज्ञायेति कुमारो गतः पाटलीपुत्रके ॥	११
ततो राजगृहे याते वीक्ष्य वैभारपर्वतम् । श्रुत्वा समवसरणस्थानान्येप विविष्मये ॥	१२
नवह्रीपकदेशेषु गत्वाऽज्जघपुरं ययौ । ततोऽपि कामरूपेऽगात् कामाक्षेक्षणकौतुकी ॥	१३
ततोऽगात् तत्र यत्रास्ति सर्परूपेण भूपतिः । भौतिकं दैविकं चापि यद्राज्ये न भयं भवेत् ॥	१४
कुमारोऽगात्सर्पकारवालच्छंडापणेऽन्यदा । उपानदर्थं तेनापि सादरं पूर्वनिम्मितम् ॥	१५
प्रधानमुपानद्सुम्भं कुमारः परिधावितः । एतन्मूल्यं न मेऽस्त्युचे, चर्मकारस्ततोऽवदत् ॥	१६
उपानद्युगलमेतत् युज्यते तव पादयोः । मूल्येनालं तव स्वामिन् ! मङ्गलीके मया कृतम् ॥	१७
हृष्टस्तच्छुभवाक्येन शुश्राव कुमारस्तदा । पत्तने पादुकाराज्यं भ्रष्टात् सिद्धभूभृतः ॥	१८
कुमारपालभूपालं शृणोपि पत्तने यदा । शीघ्रमेयास्तदामत्र्य मोचिकं कुमारस्ततः ॥	१९
उज्जयिन्यां सानुचरो गत्वाऽखण्डप्रयाणकैः । कलासीसिद्धपुरेऽगात्वात्वाशोपकुटुम्भकम् ॥	२०
§ ११. तत्र पूर्वप्रतिपन्नमातुलस्य द्विजन्मनः । गृहे मुक्त्वा स्वकुटुम्भं एकाकी पत्तने ययौ ॥	२०१
गत्वाऽऽवासे कृष्णभटदेवस्य भगिनीपतेः । रात्रौ ननाम कुमारो भगिनी प्रेममलदेविकाम् ॥	२०२
प्रातेति प्रत्यभिज्ञाय तयापि स्थापितः स्वयम् । खाननीरे वीक्ष्य स्नातां दुर्गां शकुनिकोऽवदत् ॥	२०३
सप्ताहान्तं भवान् राजा प्रमाणं शकुनो यदि । तदाकर्ण्य भगिन्यापि विज्ञप्तं पत्सुरात्मनः ॥	२०४
मण्डलेशः कृष्णदेवः कुमारं परिरम्य तम् । तवैव राज्यं नान्यस्य ना विधीदित्युवाच सः ॥	२०५
महीतटदेशाधीशं विजयपालराणकम् । मित्रमाकार्यं कृष्णेन पर्यालेचनः कृतस्ततः ॥	२०६
अग्रे प्रधानैश्चौलुक्यौ द्वौ स्तो राज्यार्यमाहूतौ । महीपाल-रत्नपालौ राज्यं त्वस्यैव मे मतिः ॥	२०७
द्वितीयेऽह्नि प्रधानानां ज्ञापयित्वेति तौ ततः । आलुहावतुः कुमारं श्रीजयसिंहमेरुके ॥	२०८
ततः प्रधानैः सम्भूय पूर्वं राज्यार्यमाहूतः । महीपालस्तान् नत्वाऽऽह दत्तादेशं करोमि किम् ? ॥	२०९
तं विसृज्य रत्नपालस्तौराहूतो महेश्वरम् । प्रणम्य सचिवार्दीथ प्राञ्जलिः प्राह पूर्ववत् ॥	२१०
विमृष्टः सोऽप्यथाहूतः कुमारपाल ईश्वरम् । नत्वा सहैलमावज्योत्तरीयाश्चलसधायम् ॥	११
तानाहास्ताभिपेकाय मृगेन्द्रासनमास्थितः । ततः कृष्णादिभिः प्रोचे परामर्शं विसृज्य भोः ! ॥	१२
अत्रार्थे मा विलम्ब्य कार्यं चेज्जीवितेन वः । तस्मैतैस्त्रैस्त्रया चके कुमारशुणरक्षितैः ॥	१३
मौक्तिकसेतिका क्षिप्ता तच्छीर्षेऽमृतं सपल्लिका । कृष्णभटदेवमुल्यैस्ततो राजेत्सौ नतः ॥	१४
श्रीकुमारपालदेवो वेष्टितो मण्डलेश्वरैः । पट्टहस्तिसनारूढो मेधाढ्यमण्डितः ॥	१५
चामरैर्वीज्यमानस्तु गृह्णन् पौरजनाशिषः । प्रतीच्छन् पौरजनानाशु राजप्रासादमासदत् ॥	१६
कृतोपकारानाकार्यं सर्वान् सर्वहितस्ततः । कृतज्ञः कृतवान् राजा तेषां पूजां यथोचितम् ॥	१७
सहकारकरो मुक्तस्त्वक्तं च रुद्रीधनम् । व्यसनानि निपिद्धानि सप्त देशेषु सप्तसु ॥	१८
वधो निपिद्धो यथाणि द्वादशाखिलदेहिनाम् । विशंभरा तेन तेन जैनप्रासादमण्डिता ॥	१९
स कौवेरीमातुराकं पूर्वाभातिदशापगाम् । याम्यामातिन्व्यमावादि पथिमां साध्यासधयत् ॥	२२०

कुमारपालदेवस्य किमेकं वण्यते क्षितौ ।

जिनेन्द्रधर्ममाराप्य माहेन्द्रं यो दिवं ययौ ॥

२२१

॥ इति श्रीकुमारपालचरितं समाप्तम् ॥ छ ॥

मूलादर्शो लिखिताः परिशिष्टरूपाः कति श्लोकाः ।

येषां कम्पितमन्तरात्मभिरपि श्रुत्वा तयोः सङ्गतं, रष्टं गूर्जरराज कौतुकमिदं चैतः समुत्कण्ठते ।	
उद्योगे भवतश्चलद्गजपादसङ्घमारानुल- ग्रश्यद्भवत्ये महीतलेमुजां किं किं करिष्यन्ति ते ॥	१
शूयः किञ्चन कारयपीषण ! भव श्रोतुं क्षणं सोचयमः, केयं त्वप्यपि राज्ञि निर्मलकले चन्द्रस्य राजश्रुतिः ।	
शान्तं शान्तमयो सितैर्युगशतैरैकास्तु भाषानिधं, युष्मद्देशनिवेशकारणमिदं चन्द्रो ननु श्रीपदम् ॥	२
बार्हं कामु न होरं यादि परही रूपातिरेकापितं, जाते तादि कुतस्तनुनिनयनमृष्टाङ्गयष्टिर्जडि ।	
इन्द्रोऽप्येप किं होरं तादि विलसच्चक्षुःमहस्रं वपुः, जायं...रि कुमारपालनृपतिर्मूर्तां नयः इमातले ॥	३
शीतांशुर्वपुमारसम्भृतरसं स्वं मण्डलं खण्डयः, क्षीणं वीक्ष्य घत प्रतापवसते पादाश्रितो यद्भवेत् ।	
तेनैवोपनयेन पुष्टिपटनापात्रं पुनः स्यादसौ, साध्यं किमि(य)दिनस्य किन्तु कमलोत्तसैकहेतोः स्वयम् ॥	४
अप्येकाङ्गपरिमिदस्य भवतः सस्राङ्गराज्यश्रिया, श्रुत्वा कर्षणकैलिकौशलकलाप्रौढक्रमं विक्रमम् ।	
क्षोभीपाल् कुम्भारपाल ! अल्पिमध्ये निलीनो हरिः, स्वां लक्ष्मीं मुञ्चवज्रपद्मरगतां घृते भयव्याकुलः ॥	५
एकह पाली माष्टि वीसलसउ झगडउ कियउ ।	
कुमरपाल रणदाष्टि धीजी वार कु बहुरिसइ ॥	- वीसलमारणे । ६
कुमरपाल म धिति करि चित्तितु किं पि न होइ ।	
त्रिणि तउं रजि थण्डित चित्त कोसइ सोइ ॥	- बाहडागमे । ७

श्रीसोमतिलकसूरिविरचितं कुमारपालदेवचरितम् ।

॥ नमः श्रीवीतरागाय ॥

अत्र श्रीकुमारपालदेवचरित्रं व्याक्रियते ।-

प्रपाल्यन्तोऽपि कलौ धरित्रीं स्वमञ्जका एव परे^१ नरेन्द्राः ।

कुमारपालः परमार्हतस्तु लोकं तथा खं च समुद्धार ॥

तथा हि-

- § १. स्वस्ति^१ श्रीगौर्जरो देशो न लेशो यत्र पाप्मनाम् । पुरं सुरपुरप्रायं तत्राऽणाहिह्यपत्तनम् ॥ २
- धमूव भूपतिर्भीमदेवो भीमपराक्रमः । आतपत्रायितं मूर्ध्नि यद्यशश्चन्द्रमण्डलम् ॥ ३
- विमातृजौ क्षेमराज-कर्णदेवौ तदङ्गजौ । मिथः प्रीतिपरीणद्धौ दस्त्राविव धमूवतुः ॥ ४
- भीमे दिवंगते क्षेमराजो राज्यक्षमो[पि] हि । पित्रादेशात् प्रीतितश्च कर्णं राज्ये न्यवीविशत् ॥ ५
- राज्यं पालयत्सस्य नीत्या कर्णमहीपतेः । जातोऽङ्गजो जयसिंहदेवनामा विविक्रधीः ॥ ६ ॥
- श्रीकर्णे युगते दैवाद् बालकोऽपि स एव हि । अम्यपिन्यत^२ सामन्तैर्वलीयान् पुण्यवैभवाः ॥ ७
- यशीकृत्य चतुःसिन्धुसमर्यादां वसुन्धराम् । सिद्धबर्धरकः सोऽभूत् सिद्ध राज इति श्रुतः ॥ ८
- सिद्धराजः श्रीहेमसूरीनम्यर्घ्यं सादरम् । श्रीसिद्धहेमचन्द्रारूपं शब्दशास्त्रमचीकरत् ॥ ९

इतश्च-

- § २. देवप्रसाद^३ इत्यासीत् क्षेमराजस्य नन्दनः । तत्पुत्रश्च त्रिसुवनपालदेवः^४ प्रजाहितः ॥ १० ॥
- त्रयोऽभूवन् सुतास्तस्य प्रशस्यगुणसम्पदः । आद्यः कुमारपालोऽभूत् सार्वभौमगुणालयः ॥ ११
- महीपाल-कीर्तिपालौ जातौ तस्मान्जातुभौ । पदक्रमाविव स्पष्टं वेदवाक्यस्य संहतौ ॥ १२
- भार्या भोपलदेवीति^५ मधी प्रेमलदेव्यभूत् । श्रीकृष्णभट्टदेवेन योद्धा मोडघासके^६ ॥ १३
- अन्यदा सिद्धराजेन्द्रः पट्टे को भविता मम । दैवज्ञमिति पश्चत् सोऽपि ज्ञात्वेदमवधीत् ॥ १४
- ग्रामे दधिस्थलीनाम्नि यस्ते भ्रातृव्यनन्दनः । समृद्धमपि ते राज्यं तदायत्तं भविष्यति ॥ १५ ॥
- तं हत्वाऽपि करिष्यामि निजराज्यं स्वपुत्रसात् । इति श्रीसिद्धभूपालः पुत्रप्राप्तिकुतूहली ॥ १६
- पादचारेण कापोतीमुद्बहन् स्क्न्धयोर्द्वयोः । प्रभासतीर्थे सद्रक्त्या सोमनाथमयाचयत्^७ ॥ १७
- उक्तं सोमेश्वरेणापि पर्याप्तं पुत्रकाम्यया । स्पष्टः कुमारपालोऽस्ति मया राज्यधरः पुरा ॥ १८
- जीयत्यमुष्मिन्नो पुत्रसंपत्तिर्भविता^८ मम । चिन्तयन्निति भूपालो विपण्णः प्राप पत्तनम् ॥ १९
- रहसं मन्त्रिणोऽप्योचत् सोऽप्याख्यद् देव ! सुज्यते । विजेतुं मालवान् चूयं यदा पूर्वमुपस्थिताः ॥ २० ॥
- रुद्धे बुद्धिह्निकाघटे यदोचम्ममहीभृता । राज्यं न्यस्य त्रिसुवनपालेऽहमपि तस्मिन् ॥ २१

१ B * नमो वीतरागाय । २ B अत्र च । ३ B परे । ४ B अहो । ५ A अतिविपन्नः । ६ B देवनागरे ।

७ B *पालः देवः । ८ A भावदेवी । ९ B मोडघासके । १० A *यथायम् । ११ B भवताः ।

- युष्माकमाज्ञया युष्मत्समीपमुपतस्थिवान् । वशीकृतमिदं राज्यं तेनास्मिन्तरे तव ॥ २२
- त्वभ्यायातेऽपि निर्वृत्य शत्रून् स किल भाषते । सिद्धराजं निहत्याह दास्ये^१ राज्यं स्वसूत्रे ॥ २३
- विश्रियेति वचं बुद्धो नृपस्त्रिभुवनमिधम् । धार्तकैर्यातयामास शेषेष्वपि जिघामुधी ॥ २४
- ततः कुमारपालोऽपि प्रेष्यावन्त्यां कुटुम्बकम् । भार्यां युक्त्वा दधिस्थस्यत्यां स्वयं पत्तनमभ्यगात् ॥ २५
- स्थित (त ?) जयावरीमुखं भटे त्रिपुररुपाणिने । तं ज्ञात्वा सिद्धभूपोऽपि क्षयाहे^२ कर्णभूपतेः ॥ २६
- द्वारिंशता जगामृद्धिं सार्धं येहे निमभ्य च । प्रत्येकं क्षालयामास तेषां पादौ नृप स्वयम् ॥ २७
- विलोक्य राजचिह्नानि क्षुमारपालपादयो । गूढाकारेणितो^३ राजा वरभोज्यैरभोजयत् ॥ २८
- वधोपायचिन्तितोत्तरीयाहरणच्छलात् । यावत् कोशग्रहेऽगच्छत् कुमारोऽपि हि तावता ॥ २९
- आदाय कुण्डिकां पाणौ यातिव्याजेन तत्क्षणम् । निर्गत्य सौधतोऽचालीद् ग्रामं प्रति दधिस्थस्यलाम् ॥ ३०
- तमदष्ट्वा नरेन्द्रोऽपि प्रतिपाय चमू रयात् । तामासदा विभाव्योचे हारिकं रक्ष मामिति ॥ ३१
- आश्रय कण्टके सौऽपि ररक्ष क्षणमात्रम् । गुणाय खलु कल्पन्ते कण्टका अपि कर्हिचित् ॥ ३२
- इतस्तत् परिग्रम्य नृपसैन्यं न्यवर्तत । पुण्येषु जागरूकेषु जालन्त्यां रालु शनव ॥ ३३
- कुमारोऽपि निर्गत्य दूरीकृत्योत्कथं जया । सज्जमे सज्जने सुार्धं गत्वा ग्रामं दधिस्थस्यलाम् ॥ ३४
- नृपोऽपि पत्तनात् नखो भाण्डान्तर्विनिवेशनात् । सज्जनेन कुललेन रक्षितो योगिरूपभाक् ॥ ३५
- तथैव बहुरूपेण^४ गतं ग्रामं पश्यो धने । दधिभाण्डेषु रक्षित्वा षोऽसरिन्प्रतामगात् ॥ ३६
- सार्धं कुलाल-विश्रान्त्यां सुहृद्भ्यामेकदा पुनः । समगतां कुटुम्बस्य राज्योपायचिन्तारथ ॥ ३७
- सज्जनेन कुललेन विप्रबोसरिणा च स^५ । सार्धं मन्त्रयेन यावत् देशान्तरविधित्तया ॥ ३८
- तावत् तन्मन्त्रणोद्दिष्टो भित्तावुचतुस्तरात् । किमनुलम्बपुत्रस्य नामवज्रागतीं मुधा ॥ ३९
- यदा राज्यं कुमारस्य षोऽसरे^६ । एतन्नीवृत्तम् । लप्स्यसे सज्जन ! त्वं च चित्रकूटस्य पट्टिकाम् ॥ ४०
- श्रुत्वेति शत्रुनप्रस्थिं वष्या च नृपनन्दन । सार्धं षोऽसरिणाऽचालीद् देशान्तरदिक्ष्वया ॥ ४१
- स्थितो करीटकग्रामे प्रथमेऽहिं बुभुक्षितौ । आच्छाडत्स्या पुनः प्राप्तौ यामयुग्मे परेवपि ॥ ४२
- कुमारपालः प्राह स भोजनं कथमयं भो ! । अस्ति मे शाश्वती माता भिक्षोत्सारदायं षोऽसरिः ॥ ४३
- प्रविश्य ग्राममादाय शिक्षां प्राप्तमदत्तिते । वरुणभाण्डं निहृत्य शिक्षागुण्डीमदशयत् ॥ ४४
- भोजनाते क्षणं सुखो षोऽसरिर्निवृत्तस्य । करम्यं बुभुजे यावदेकाकीं पूर्वमुत्थितम् ॥ ४५
- अत्यन्तं क्षुमारोऽपि तत् तथा वीक्ष्य चक्षुषे । अहो ! निप्रस्थ सर्वेषां भोजनस्यहादुता ॥ ४६
- निप्रोऽपि भोजनं जीर्णं क्षुमारं प्राह मुञ्चताम् । किमेकाकीं पुरो बोक्षीमिति शृत्वा पुनर्वर्षी ॥ ४७
- उक्तमिन्मन्त्रिया मेऽयं शिक्षां कर्तुमुपेयुषः । स्थितमस्वगितदारं भक्ष्यभाण्डमिदं निशि ॥ ४८
- ममात्रादप्ययं भद्रः । शृणुता यदि वाञ्छन्मि । येदं स्नादूपितं तेन प्रथमं शुकवान् स्वयम् ॥ ४९
- यतः—पस्याधारणं जीवन्ति ज्ञानानि खलु देदिनाम् ।
स एव शतनाशोऽपि रक्षणीयः प्रचलतः ॥ ५०
- अतः परीक्षितमिदं युक्तं मोक्षं तथैव हि । अम्यनन्दं कुमारोऽपि मितं प्राणप्रियो भवान् ॥ ५१
- ग्राममेतं तत्रैवाह दासे राज्यं सति ध्रुवम् । ततोऽङ्गुरिकग्रामे समाप्तं सुहृदा सह ॥ ५२
- तत्र लक्ष्मश्रिया साख्यां वृषयाऽमीत्रि मोदकैः । ग्रामेऽगात् पेटलापत्रं^७ तथैवार्पित्तान्मयलः ॥ ५३

१ B राजं दासेः २ B हनराहेः ३ A चारद्विने ४ B क्षणमात्रम् ५ A बहुरूपेण ६ A शिक्षायां ।
७ A समाप्तः ८ A प्रमयुग्मे ९ B लक्ष्मश्रियः १० B शृत्वा ११ B वैदिकवेदः ।

तत्रेश्वराभिधानस्य वणिजो वाटिकान्तरे । प्रविष्टः पक्कामकन्दफलवृन्दजिघृक्षया ॥	५४
दृष्ट्वा च वणिगुहात्स्य पटीं प्रसभमगृहीत् । न लेभे निःकृपात् तस्मात् पटीं चादुशतैरपि ॥	५५
अथाकान्तो विपादेन निपादेनेव सत्रयः । कुमारः स्तंभतीर्थेऽग्रात् पटीं ब्राह्मण्य बोसरेः ॥	५६
३३. तत्र श्रीपूर्णतट्टाख्यगच्छोदधिसितयुतीन् । कुमारपालः श्रीहेमचन्द्रसूरीनवन्दत ॥	५७
ज्ञानेन लक्षणैश्चापि विज्ञाय गुरवोऽपि हि । अतुष्टुबाशिपं राज्यं शशंसुर्मितवस्तरैः ॥	५८
अथोदयननामा खोपासकरो मन्त्रिसत्तमः । तदाऽभिवन्दितुं सूरीन् समिधाय सुतैः सह ॥	५९
उचिरे गुरवो मधिन् ! कालाद् विक्रमभूभुजः । वर्षैर्नवनवत्यश्रेकादशशतैर्गतैः ॥	६०
मार्गशीर्षस्य कृष्णायां चतुर्थ्यां मेघो विधौ । मीने लभे कुमारस्य राज्यप्राप्तिर्भविष्यति ॥	६१
सार्वभौमो ह्यसामान्यो भविता परमार्हतः । तद् ध्रुवं मान्य एवायं समयः खलु दुर्लभः ॥	६२
यथास्यैरं कुमारोऽपि तिष्ठद्वयनालये । प्रेषितान् सिद्धराजेन तत्राश्रौपीच घातकान् ॥	६३
ततो निर्गल पाथेयहरितो चटपद्रके । ग्रामे कचिदेवकुलच्छायायां समुपाविशत् ॥	६४
स्त्रविलान्नूपकस्तत्र द्रम्ममेकमुपाहरत् । तं मुक्त्वा चहिरन्यं च प्रविश्य पुनरानयत् ॥	६५
क्रमेण जाता द्वात्रिंशत् कृत्वैकं पुनरानने । विलान्तः प्रविशेशाय कुमारोऽपि व्यचिन्तयत् ॥	६६
यथैव बहिरानिन्ये तथाऽन्तरपि नेष्यति । पश्यां चेष्टितं यस्मात् कार्याकार्यवर्हिर्गुहम् ॥	६७
पाथेयवर्जितोऽहं तद् द्रम्मान् गुप्ते ब्रूया किमु । यदुक्तं पुरुषार्थेषु स्वार्थं शो हि भूर्वता ॥	६८
इत्यादत्ते कुमारस्तान् यावत्तावत् स मूपकः । सत्वरं बहिरायातो नेक्षते द्रम्ममुजिकाम् ॥	६९
ततो दिङ्मूढवत् तत्र धत्तुरित इवाग्रंमत् । घातं घातं सुवः शृष्टं खरवत् स लज्जे च ॥	७०
मूर्छित्वा पुनरुत्थाय भ्रान्त्वा च परितो दिशः । मूपकः पश्चात् प्राप वलीयान् मोहविग्रमः ॥	७१
अमनुधीर्गमविश्रान्तं भीतभीतो नृपाङ्गजः । त्रिदिनक्षुधितः कापि प्रान्तरे प्रातरेकदा ॥	७२
मुक्त्वाप्य वर्षं किञ्चिदिभ्यपुत्रं निजे गृहे । गच्छन्तं गुक्तधौरेयं भोजनासीनमैक्षत ॥ - युग्मम् ॥	७३
जग्मुपे तत्र दीनाय कुमाराय नवोदया । दत्तं भर्तुरपहृत्य करम्बं करुणाजुषा ॥	७४
तृप्तस्ततो गतः कापि ग्रामेऽल्पयं दुःशुक्तिः । "कुरुष्वानामपेक्षस्य वणिजः श्रापदापणे ॥	७५
विशोपकैकघणकान् गृहीत्वा शुभुजे स्वयम् । मूल्यं मार्गयते तस्मै खड्गमष्टाणकं ददौ ॥	७६
सदाचारं राजपुत्रं विष्टश्य वणिगृचिवान् । आदत्स्य करवालं स्वं माङ्गल्ये चणकास्तव ॥	७७
तामेवोपकृतिं तस्य मन्वानोऽवसरोचिताम् । जटीभूय स कन्नाली-सिद्धपुर्यामथामगत् ॥	७८
सविताऽपि दिने क्षीणे पराश्रयमपेक्षते । इति सिद्धेश्वराचार्यां "नियुक्तस्य तस्त्विवान् ॥	७९
एकदा भरुदेशीयं तत्र शाकनिकं जगौ । कदाचित् पदवीप्राप्तिर्मापि भविता किमु ॥	८०
प्रातर्गतौ मिलित्वोभौ शकुनान्त्वेपणाय तौ । दुर्गा ददशतुर्जनैस्त्वोर्ध्वं शुभचेष्टिताम् ॥	८१
श्यामा स्वरद्वयं चक्रे चैत्यसामलसारके । ऊर्ध्वं घटन्ती कलशे स्वरत्रयमुदाहरत् ॥	८२
शान्तचेष्टा पुनर्दण्डे चक्रे स्वरचतुष्टयम् । शकुनज्ञोऽपि दृष्ट्वैति मुदितस्तमवोचत ॥	८३
मनीषितादप्यपिका कार्यसिद्धिर्भविष्यति । जिनधर्मप्रभावात् विशेषप्रतिभा तव ॥	८४
सन्तोष्य शकुनाभिज्ञं कुमारो मधुरांतरः । गत्वोज्जयिन्यामेकान्ते सख्यमे स्वजनैः सह ॥	८५
भीत्या श्रीसिद्धराजस्य काप्यवसातुमक्षमः । स्वार्थसिद्धियोगीन्द्रं गत्वा कोलापुरेऽभजत् ॥	८६

सद्भावमकितुष्टेव योगिनाऽम्भि राजस् । मत्पार्थे सिद्धमग्री स्तः स्वतग्री निनकर्मसु ॥	८७
एको राज्यप्रदः ^१ किन्तु सापने सदुपद्रवः । द्वितीयो धनदाताऽम्भि स्वविक्रुदः मान्यशाप्तिनाम् ॥	८८
आदाय राज्यद मध्र कुम्भारः सत्त्वशेखरिः । निर्मिते ^२ निर्मलस्वान्तः पूर्वमेवा ययोचिताम् ॥	८९
ततः कृष्णचतुर्दशया बलिः प्राहुः लपाणिकः । शयः स्वयमुपादाय गतः पितृवृत्तान्तरे ॥	९०
१ बह्विषुण्डमथ न्यस्य परासोर्द्धदि ^३ यावता । होम ददाति तस्यैवोपव्रिय च कटीतटे ॥	९१
क्षेत्रपालः करालास्य प्रत्यश्रन्तावताऽनदत् । किमार्न्धमनात्मजः । मामनम्यर्च्य रे त्वया ? ॥	९२
श्रुत्वापीय स निःशोमः स्वनिधेयमपुपुरत् । प्रत्यक्षाऽय महात्क्ष्मीस्तपुत्राच कृतादारम् ॥	९३
साम्राज्य गृह्यरात्राया पत्रभिर्नरैस्त्वय । भविष्यतीत्यथादिश्य महात्क्ष्मीस्तोदधे ॥	९४
ततो दवीवर्ती राज्यप्राप्तिं ज्ञात्वा शृषाहम् । जातदेशान्तरालोककुरुद्वलतिरिक्थी ॥	९५
११ १४. समप्रसुरिनिर्वाससमारिवि ^४ निर्मिताम् । यत्प्राणकटके देशे ययौ धान्तीं महापुरीम् ॥	९६
तस्या परितरेऽनेकैरिचिन्त्यमुभयो ^५ भ्रमन् । कथन्थ कस्यचित् पुमोर्धाक्षिचमे ^६ निमस्तकम् ॥	९७
पुरलभकधीत् कथिदेन चैरे ^७ धनाशया । यद्वा विराधितः शत्रुः शितेवर्जसम् व्यधात् ॥	९८
विद्युशक्तिं तत्पार्थे कुम्भारे यावदागमत् । अन्योऽन्योक्तिमथाश्रीपीन् तत्र सगतयोपिताम् ॥	९९
छाय केन्द्रकलपोऽप्य कटरे वर्णदीर्घता । चाह कूर्चैः सताम्बूलं मुक्तं निरलदन्तकम् ॥	१००
१२ ध्रुवेलि निरिस्मितो राजसुतः कथमम् त्रियः । कथन्थस्वास्य सत्केन्द्रार्णोदिव्यक्तिमाफिका ॥	१०१
तत्पृष्टास्ता अपि प्रोत्सुधिन चेतुः श्रयतामिह । शृष्टे वेणीसलं ^८ केन्द्रदर्यं व्यतीकरोति न ॥	१०२
स्कन्धो त्रिपादितो ^९ लक्ष्मीकुरुः पुण्ड्रलश्रियम् । आनामिगौर यज्ञोऽस्य समश्रुसपनता वदेत् ॥	१०३
चूर्णेन चर्चितोऽङ्गुष्ठाम्बूलम् ^{१०} ज्ञापयललम् । विरल्ल च दन्ताना क्षनित्ता कनिष्ठिका ॥	१०४
ततः स मानी मन्वानो पटुरसा वसुन्धराम् । ग्राम्यद्वयो गतः कापि सरस्वतसारागरे ॥	१०५
१३ खाला तत्र च तन्तीरे गते देवकुले क्वचित् । पूज्यमान ददर्शोर्ध्वमलक सविभूषणम् ॥	१०६
शृष्टा पुराविदः प्राहुः - 'पुरेह प्रवरे' ^{११} नृप । मण्डित पश्चिनीखण्डे सरोवरमखानयत् ॥	१०७
तत्र चाहर्निश पद्मकोशात्तिर्गल मस्तकम् । 'एकेन हुडती' त्युक्त्वा निमज्जन्त स वीक्षते ॥	१०८
जाताधर्षेण म्येन शृणु सर्वे विचक्षणा । न च कश्चन ^{१२} निर्णेतु शशाक निमनि स्युन्म् ॥	१०९
अथामापित भृशालो विप्रात् प्रासोपजीविनः । पाण्मास्यन्तर्निर्णयश्च राज्य वा त्यन्ता मम ॥	११०
१४ मोहादकारमात्सर्षे परायत्तया ध्रुवम् । पकाऽपि नो मनिर्वृता जायते दीर्घदर्शिनी ॥	११
इति ते पण्डिता ^{१३} ज्ञात्वा स्वविरान् दर्शिनः पुनः । प्राहैपुशतुरो विप्रास्तात् प्रष्टु मरमण्डले ॥	१२
गतास्ते ता सुव वर्षे पृष्टथात्तिनान्तसम्भवम् । बाह्यन्त हल ^{१४} 'कश्चिद् ददृशुः स्वविर नरम्' ॥	१३
यावता ^{१५} प्रष्टुकामास्ते काका ह्लाळपन्ति तम् । स तावज्जनको मेऽस्ति पुरस्तादिति तान् जगौ ॥	१४
नून जीवन् पिताऽप्युच्य भवितेति विमृश्य ते । विस्मिता ^{१६} बृहदसम्प्राप्तिमुदिता पुरतो ययुः ॥	१५
१५ 'स्कन्धन्यस्तोरण' ^{१७} 'वर्षानशीतिमतिगामुकम् । चारय तमजाः सर्वपलितः सवर्जुनैरम् ॥	१६
तात ! स्वामनुमच्छामः सशयाना पर हृदि । यावत् तमाहुः सोऽप्युचे पुरस्तातोऽम्भि पृच्छयताम् ॥	१७
शतादुपरि वर्चते ^{१८} किमापुरिति वादिनः । प्राताश्वित्रहृद ^{१९} पर्णकुटीरकमयाः ३दे ॥	१८

१ A राजप्रदः । २ B निर्मिते । ३ A इन्द्रावली । ४ B 'रिदः । ५ B 'विचिन्त्यमभयो' । ६ B विचकधी । ७ A चैरे । ८ B 'वेणीसलः । ९ B कथा । १० B कथापयलल । ११ B प्रवरे । १२ B कश्चिनः । १३ B पण्डिता । १४ B कश्चिद् । १५ B यवचपदः । १६ A हृदि । १७ B हृदये । १८ A 'वर्षानशीति' । १९ B 'वर्ण' ।

- सुखरञ्जं सञ्जयन्तं वेष्टितं श्वानडिम्भकैः । पितामह ! इति प्रोचुस्तं दृष्ट्वा परमायुषम् ॥ १९
- पप्रच्छुरय तं सर्वोदन्तज्ञापनपूर्वकम् । 'ए के न मु ङ ती' त्युक्त्वा शिरोनिर्गमकारणम् ॥ १२०
- विदेश इत्यग्नितशूद्रदोषानमूनथ । आभीरो भोजयामास दक्षिणेत्यपदेशतः ॥ २१
- ददौ च जातिवत्तेभ्यः श्वानडिम्भचतुष्टयम् । महामूल्यमिदं मार्गव्ययो वो येन शुद्ध्यति ॥ २२
- ब्राह्मणा अपि लोभेन गृहीत्वा तानयार्भकान् । तदुच्छिष्टं पपुस्तक्रं वृद्धदाक्षिण्यवाधया ॥ २३
- अथ कथ्थायुपादाय डिम्भांसे 'चलनाक्षमान् । प्रस्थिता निजदेशाय वृद्धेनानुगतास्ततः ॥ २४
- क्रियन्तमपि पन्थानं सह गत्वा गरीयसि । व्यावर्तमाने तेऽप्यूलुः स सन्देहस्तथैव नः ॥ २५
- वर्षीयानाह सन्देहापनोदायैव सर्वकम् । मया चेष्टितमेतावत् तन्न बुद्धं बुधैरहो ! ॥ २६
- श्वानगर्दभचाण्डालमद्यभाण्डरजखलाः । स्पृष्ट्वा देवकलं चैव सचेलं खानमाचरेत् ॥ २७
- न ज्ञानमेतद् 'ज्ञातं चेत् किं स्पृष्टाः शुनका अभी । घट्टमूल्यत्वलोभेनेत्युक्ते स पुनरभ्यधात् ॥ २८
- वक्तुं भवत्सु विज्ञेपु सुकल्यैव खलु युज्यते । सर्वप्रसिद्धमवेदं विश्वं श्रुतिं लोभतः ॥ २९
- इति ते तेन वृद्धेन छिन्नसन्देहमोदिनः । विदधुः पुस्तकारूढमर्थमेनं सविस्तरम् ॥ १३०
- ततो 'विज्ञापयामासुर्विज्ञाः सर्वं महीपतेः । तेनोचे सत्यमेवं चेन्न पुनर्निर्गमिष्यति ॥ ३१
- तदर्थं श्रापिते शीर्षं निवृत्तं भजनात् पुनः । प्रसिद्ध्यै स्थापितं चैले कुमारः । तदिदं शिरः ॥ ३२
- इत्यादिसारासारार्थविवेचनकुतूहली । योगीव भुवि वभ्राम कुमारो बहुवेषभृत् ॥ ३३
५५. देशे श्रीमद्विनाथाख्ये गतः कोलम्बपत्तने । सोमनाथेन तत्रत्याधीशः स्वप्ने न्यगद्यत ॥ ३४
- प्रातरत्रैष्यति स्वामी भविष्यो गूर्जरावनेः । जटाधारी तदभ्यर्च्यो दुर्लभा तादृशा नराः ॥ ३५
- तेनापि स्थापिताः सर्वदिक्षु तदर्थिनो नराः । उपलक्ष्य समानिन्ये नृपपर्षदि तेरपि ॥ ३६
- निवेशयार्द्धांसने भूमिपालेनाऽपि स सादरम् । राज्यार्धमर्थयांचक्रे तदुक्त्वा शम्भुवाचिकम् ॥ ३७
- निषिध्य राज्यं तत्रास्नात् कुमारोऽपि यथासुखम् । भूयोऽप्यभ्यर्षितः प्राह कीर्तनं मे विद्यापय ॥ ३८
- दशगव्यूतंविस्तारिवासे कोलम्बपत्तने । गुमिसङ्कोचतो राजा संक्षिप्य निजमन्दिरं ॥ ३९
- कुमारपालनामाङ्गं प्रवर्त्य वरताणकम् । कुमारपालेश्वराख्यं चारु चैत्यमचीकारत् ॥ -युग्मम् ॥ ४०
५६. कीर्त्या प्रकाशयन् विश्वं प्रतिष्ठानपुरं गतः । द्विपञ्चाशतो वीराणां स स्थानाश्वर्यमैक्षत ॥ ४१
- पुनरुज्जयिनीं प्राप्य संगतोऽभिजनैर्निजैः । अन्यदा तस्युरोधाने क्रुद्धङ्केश्वरमासदत् ॥ ४२
- व्याप्तं सप्तफणैर्लिङ्गं तन्मध्ये स प्रणम्य च । प्रशस्तिं वाचयंस्तत्र गाथागेनामवाचयत् ॥ ४३
- पुत्रे वांससहस्रे सयम्भि वरिसाण नवनवह अहिणः ।
होही कुमरनरिदो तुह विक्रमराय ! सारिच्छो ॥ ४४
- विदुष्य नामसादर्यं वर्षाणां चापि पूर्णताम् । अन्वसुकु तदर्थं स जैनात् सर्वज्ञपुत्रकान् ॥ ४५
- पूर्वं प्रभावको जज्ञे सिद्धसेनो दि वा क रः । बुद्धिदर्पेण' सोऽप्राक्षीदन्यदा स्वगुरुनिति ॥ ४६
- भवन्ति प्राकृता ग्रन्थाः पण्डितानां त्रपाकराः । प्राकृतं सर्वसिद्धान्तं संस्कृतं कर्वाण्यहम् ॥ ४७
- प्रायश्चित्तं त्वया प्राप्तं वस्त ! पाराचिकाभिषम् । किं नाभूवन् न श्रुता वा प्राचीनाः सर्ववेदिनः ॥ ४८
- पाल्त्रीमूढमूर्खाणां नृणां चारिचक्रांक्षिणाम् ।
अनुग्रहार्थं तत्त्वज्ञैः सिद्धान्तः प्राकृतः कृतः ॥ ४९

ततो द्वादशवर्षाणि प्रायश्चित्तेन तेन सः । अन्यरूपेषो प्रमितुं निर्जगाम स्वगच्छतः ॥ १५०
 पद्ममज्जवमे वर्षे कुच्छन्नेभ्यरमामदत् । षट्शोडशि जनैरुक्तो न शम्भुं प्रणनाम सः ॥ ५१
 आगतो विभ्रमादित्यो मृगतिसन्मदो वदत् । न किं सर्वजगत्स्यं शम्भुं नला कृताप्यमि ॥ ५२
 स प्राह मध्यामास्य मवदेवो न सासहिः । कथमित्युत्सुषि क्ष्मापे स स्पष्टवपटन्नुनिः ॥ ५३

स्वपंसुचं भूतामहृत्त्रनेत्रमनेकमेकाक्षरभाषलिङ्गम् ।

अन्यरूपमव्याहृतविश्वदोषमनादिमध्यन्तमपुण्यपापम् ॥

इत्यादि षोडशार्धति यावद्वाग्निशकाम(भ?)ताः । पुस्तोठ तावता लिङ्गं स्यालीडमिवाभ्युजम् ॥ ५५
 द्वाविंशिकासु पूर्णासु द्वाविंशति च तत्क्षणम् । उदयसौ धरणाधीशः श्रीगार्भप्रतिमाकरः ॥ ५६
 निमाव्यातिशयं द्वष्टो विभ्रमादित्यमूपतिः । तात्त्विकीं देशनां श्रुत्वा संज्ञे परमाहृतः ॥ ५७
 षेपं वर्षत्रयीसाध्यं प्रायश्चित्तं महात्मनः । सुभोच सहो धर्मस्य सर्वस्य हि प्रमावना ॥ ५८
 अन्यदाऽतिशयज्ञानी स पृष्टमेन भूभुजा । किं मावी 'कलिफालेऽपि कोऽपि जैनो नरेभ्यः ॥ ५९
 तदुक्तां गायिकभिनां मण्डपेऽल्लेखयन्नुपः । जैनेष्वेव कुमारोऽपि मेने ज्ञानं ततः परम् ॥ १६०

१७. ततो धोसरि- 'भोपहृद्देवी-सञ्जनसंयुतः । निषाय 'महनेवप्यमुञ्जपिन्या त्रिदिव्ययी ॥ ६१

मध्ये कृत वशापुरं चित्रमूढपुरे ततः । शान्तिचैले शुरो रामचन्द्रस्य वसती गतः ॥ ६२

विलेक्याभ्रंलिहं दुर्गमन्वसुहू तदुद्रवम् । चित्राङ्गवदुपोपञ्चं शश्राव सर्गपूतपम् ॥ ६३

कन्यकुञ्जपुरं श्रावो षट्शतैरधिष्ठितम् । द्वा लक्षाम्नारातां तनलानन्वसुहू सः ॥ ६४

तैरुचे सहकारणां करो नात्रत्यमण्डले । अतोऽधिष्ठापका यत्र वसन्ति निरुपद्रवाः ॥ ६५

राज्ये जाते स्वदेशेऽहं भोक्ष्ये घृतकरं ध्रुवम् । निरुपशिति भूतालसुवाराणसीं ययी ॥ ६६

वणिजा केनचित्त्र वस्त्रायि ददिर मुदा । लुण्ठयानं द्वितीयेऽह्नि तदुद्रहं वीक्ष्य कंचन ॥ ६७

पप्रच्छ किमिदमिति ? श्रोत्रे तेनापि कोऽप्यसौ । अपुत्रोऽपि स्वस्तेन लुण्ठयते राजपुरुषैः ॥ ६८

तद्दुःखवीक्षणोत्सन्नरूपधेतसकल्पयत् । न भ्रष्टीप्याम्यहं स्त्रीपराज्ये धनमपुनित्याम् ॥ ६९

मध्येऽथ पाटलीपुत्रं पुरं राजगृहं गतः । वैभारगिरिमारुहत् पर्वथिनपंपराम् ॥ १७०

ययी जयपुरे स्थाने नवद्वीपकनीवृति । कामारूपे ततोऽगच्छत् कामाक्ष्यावीक्षणक्षणी ॥ ७१

प्रशास्ति नागरूपेण यत्र राज्यं महीपतिः । भीला भौतिकदेवसा'वर्जिते तत्र सोऽगमत् ॥ ७२

'बालचण्डाभिधानस्य हृष्टे चर्महृतो ययी । उपातदुसुगलं रम्यं स तस्य पादयोर्न्यधात् ॥ ७३

इदं पातदुचितं वेतनं दानुमक्षमः । इत्युक्ते कुमारिणो वैश्वर्मकारोऽपि तं जगौ ॥ ७४

तत्रैव पादयोः पदरूपयोस्तु चित्तं ददः । चेन्नास्ति मृत्यं तन्मेऽस्तु प्राभृतं तव पादयोः ॥ ७५

यदा कुमारपालाख्यं राजानं गुर्जरराजनी । श्रोताऽपि चर्मकारः । त्व शीघ्रमेवास्तदा मुदा ॥ ७६

१८. अथ श्रीपत्तने सिद्धल्लपद्युगमने सति । आकर्ण्य पादुकराज्यं विदंश्च समय निजम् ॥ ७७

प्रतिपन्नमातुलस्य सदनैऽपि द्विजन्मनः । कसाली-सिद्धपुरके सुचचा सर्वं कुटुम्बकम् ॥ ७८

कुमारपालः श्रीकृष्णभट्टस्य भोगीवरीतेः । गत्वा पृष्टं तिसि विजो भोगी पर्वनेऽनमत् ॥ ७९

- निमिषिधेयकम् ।

जामिः" त्रेमलदेवी तु गौरवेण सहोदरम् । संक्षप्य" भोजयामास सेदकृतमिदं यतः ॥ १८०

1 B "विदुषेय" । 2 B विजयजनना । 3 B "दिल्लकले" । 4 A "मावप" । 5 A "चर्मनेपव" । 6 A किञ्चन ।
 7 B "देवसावर्जिते" । 8 A बालचन्द्रा" । 9 B इत्य" । 10 A यामि" । 11 A संज्ञाप ।

- श्यामां शङ्कुनिकस्तस्य स्नातां स्नानीयवारिणि । निरीक्ष्य सप्तदिवसाभ्यन्तरे राज्यमाख्यत ॥ ८१
- विज्ञप्तं तद्भूमिग्न्याऽपि पत्युरपोऽपि पक्षमाह् । असैव राज्यं नान्यसेत्यूचे मण्डलनायकः ॥ ८२
- ततो महीनटाभिव्यदेशाव्यक्षेण सादरम् । राजानकेन विजयपालेनालोचमाचरत् ॥ ८३
- शुभेऽह्नि मिलितानिकप्रधानजनमण्डिते । प्रासादे श्रीजयसिंहमेरौ द्वावपि संगतौ ॥ ८४
- प्रधानैरथ राज्यार्थमाहूतः परमाहृतः । महीपालः स तान् नत्वा प्राहादेशं प्रदत्त मे ॥ ८५
- तं दीनमित्यवज्ञाय रत्नपालमजृह्वन् । नत्वा शम्भुं ततस्तांश्च सोऽपि प्रोवाच पूर्ववत् ॥ ८६
- अथो कुमारपालाख्य आहूतः सोऽपि धीरदह् । महेश्वरं नमस्कृत्य संवृत्य च पठाञ्चलान् ॥ ८७
- सिंहासनसमासीनस्तानाह स्वजनानिव । क्रियतामभिपेको मोस्ततः कृष्णभटादयः ॥ ८८
- मन्वाना राज्यधौरेयं गुणप्राज्यमजेयकम् । अभिपेकविधिं चकुर्मङ्गलध्वनिपूर्वकम् ॥ - विशेषकम् ॥ ८९
- तच्छीर्षे क्षेपिता युक्ता सेतिकाऽभूत् सपल्लिका । ततो जय जयेत्युत्त्वा नेम कृष्णभटादिभिः ॥ १९०
- कुमारपालभूपालो नान्दीनिर्षोपपूर्वकम् । पट्टहस्तिसमारूढो मण्डितो मण्डलेश्वरैः ॥ ९१
- धार्थमाणसितच्छत्रो वीज्यमानश्च चामरैः । गृह्णन् पौराशिपः प्राप राजप्रासादमण्डपम् ॥ - युग्मम् ॥ ९२
- कृतोपकारानाहाय्य सर्वालुपचकार सः । मुमोच सहकाराणामाज्ञासारः करं रयात् ॥ ९३
- अपुत्रिणां सर्वथापि मुक्त्वा निघनवद्भनम् । स धर्मी विजयी राजा दिक्षु यात्रामयुन्नयत् ॥ ९४
- स प्राचीमादितः सिन्धुमाविन्ध्यं दक्षिणामपि । पश्चिमाभासमुद्रं च कौबेरीनाम्बिञ्चोऽजयत् ॥ ९५
- पश्चात्तद्विदेशीयः श्रोत्रबुद्धितया नृपः । सर्वदेशस्वरूपज्ञः स्वयं सात्राज्यमन्वशात् ॥ ९६
- § ९. तद्धार्यमथामाल्यबुद्धा भूपच्छलैपिणः । सान्धकारप्रतोलीयु मुमुक्षुर्घातकान् रहः ॥ ९७
- भाग्याकृष्टेन केनापि ज्ञापितेऽयं महीपतिः । प्रविवेशपरद्वारा पुण्यं कुत्र न रक्षकम् ॥ ९८
- कृतद्रोहानथामालान् प्राहिणोद् यमपर्षदि । प्रभुतायाः परो धर्मो निग्रहायुग्रहो यतः ॥ ९९
- स कृष्णभट्टदेवस्तु सहजैः शालकोद्भवैः । सर्वदावसरे जाते नर्ममर्माण्युदाहरत् ॥ २००
- रहस्यभाणि भूषेन सर्वमान्योऽसि भासुक ! । न च वाच्यमवाच्यं तु ममेत्यं मूलपर्षदि ॥ २०१
- स तुल्यदत्तया मेने ममापि वचसा खलु । लज्जितोऽयं न जानाति तामवस्थां पुरातनीम् ॥ २०२
- न वेद वस्रुपा-धि-स्त्री-विप्राः कस्यापि न स्वकाः । तथैव पुनराह स्म भाच्यं केन निपिष्यते ॥ २०३
- परेष्वपि नृपादिष्टैर्मलैरुद्वैः ऋधीकृतैः । नेत्रयुग्मं च निष्कारय मन्दिराभरणीकृतम् ॥ २०४
- ततो भीमभयप्रान्तैः सामन्तैः स समन्ततः । सिपेय सततं भक्तिर्न विभाति भयं विना ॥ २०५
- § १०. पूर्वोपकारकत्वेन स कृतज्ञशिरोमणिः । आलिङ्गोदयनौ चक्रे प्रधानो मतिसत्तमौ ॥ २०६
- उदयनस्य सनुश्च वाग्भट्टो बुद्धिवाग्भटः । महामाल्यः कृतस्तेन शतश्रावो गरीयसात् ॥ २०७
- तद्वन्द्युश्चाहूहः सिद्धनरेन्द्रस्य सुतोपमः । नाज्ञां कुमारपालस्य भेजेऽप्यायुर्विषोपधम् ॥ २०८
- किन्तु मन्त्रपामम इव कालकटाक्षितः । भत्वा सपादलक्ष्मीचक्षोणीपतिमिथश्चयत् ॥ २०९
- श्रीमत्कुमारपालस्य सामन्तामाल्यमण्डलम् । दानार्थैर्भेदयामास सिन्धुपूर इवावनिम् ॥ २१०
- अन्यदा गूर्जरेशेन रणोत्कर्षं चिकीर्षुणा । तेन सीमान्तमानिन्ये स्नामिनः सयलो नृपः ॥ ११
- श्रीमत्कुमारभूपोऽपि चतुरङ्गचमूवृतः । अभ्यग्नित्रीणतां मेजे रौद्रो रस इवापरः ॥ १२
- परिभ्यां सज्जमानायां निर्गीति रणवासरे । कुमारपालगुणेन कस्मादप्यपरावतः ॥ १३
- संतजितः पट्टहस्तिसादी च (२) उलिङ्गामिथः । अङ्गुशं परितत्याज प्रतिज्ञामिव निष्कूलः ॥ १४

* एष शोकः पतितः A आदयं । 1 B धर्मविजयी । 2 A *मान्यलक्ष्मीः । 3 A गद्दार्थं महामाल्यबुद्धा । 4 A *उदयसिपः । 5 B निपिष्यते । 6 B विवेदय । 7 B विवि. वारय । 8 A मुद्रणम् । 9 B मतिविप्रा । 10 A निष्कूलः ।

तल्पे नृपतिक्षेत्रे वनेतरुणं नवम् । सादिनं सामन्त्रामिल्यं कार्यं भाग्यानुसारि यत् ॥	१५
कलहपञ्चाननाख्यं सोऽपि प्रक्षरितं गजम् । विधाय सायुषं तत्र नृपासनमसञ्जयत् ॥	१६
तत्रासीनश्च चौलुक्यचक्रवर्ती रणोत्सुकः । ददर्श विपटमानं सैन्यं चाहङ्गभेदतः ॥	१७
समयज्ञस्त्वा राजाऽऽदिदेश गजसादिनम् । एकाकिना मयैवाय योऽद्वयं रिपुभुञ्जता ॥	१८
दूरात् सपादलक्ष्मीयमुपलक्ष्य क्षितिधरम् । दधावे संयुक्तं ताह्यं इव नागनिपुक्षया ॥	१९
स्वगजेन गजे शत्रोर्देन्तादन्ति नियोजितुम् । पुरतः प्रेरयेत्प्राञ्च निपादिनमभापत ॥	२०
तथा तमन्यकुर्वाणमूचे विपटितोऽसि किम् । सोऽपि विज्ञापयांचक्रे राजानं रचिताञ्जलिः ॥	२१
निपादी सामलो नाम करी चायं कदाचन । न शक्यते चालयितुं मयादाया इवाम्बुधिः ॥	२२
किन्त्वग्रेऽसि गजारूढः कुमारश्चाहङ्गो वली । हङ्गाया यस्य मज्जन्ते मदान्धा अपि सिन्धुताः ॥	२३
ततः कुमारपालोऽपि सिन्धुरश्रवणोपरि । स्वोत्तरीयं निचिक्षेप जयकेतुपद्मोपमम् ॥	२४
पुरः सत्वा गजोऽपि द्राक् दन्ताभ्यां प्रतिदन्तिनः । पद्यामिव व्यधादन्तः सञ्चाराय जयश्रियः ॥	२५
चाहङ्गः पूर्वभेदेन जानन् च(१ च)उल्लिगामिषम् । यावता गूर्जरेऽस्य गजमभ्येतुमिच्छति ॥	२६
अपसार्य गजे तावत् सामलस्तमपातयत् । जग्रहे तलवर्गीयैर्जीवप्राहै च पतिभिः ॥	२७
तमारोप्य गजे राजा जितं जितमिति ब्रुवन् । जयस्य सूचकं सयथैलायलमचालयत् ॥	२८
किन्वक् पलायमानेषु शत्रुसेन्येषु तक्षणम् । तदीयं सारपादाय निवृत्तो गूर्जरेऽश्वरः ॥	२९
१११. आलिगाय कुलालाय स कृतज्ञतया ददौ । ग्रामसतशतीसुक्तां चित्रकूटस्य पट्टिकाम् ॥	३०
ते पुनर्निजवशेन लज्जमाना समृद्धितः । अद्यापि स्यातामत्मानं स ग रा इत्यजहवन् ॥	३१
आच्छाय कण्टकैः क्षेत्रे यैस्तदानीं स रक्षितः । निजाहरक्षकाले तु कृता विशक्तिभाजतम् ॥	३२
११२. सोलनामाम गन्धर्वः स्वगीतकलवैकदा । सघोडशं प्रमथतं लेभे सन्तोषितावृषात् ॥	३३
लजितस्त्रेन दानेन सोलकोऽप्यवहेलया । बालकेभ्यो ददौ तद्वि समादाय सुखाधिकाम् ॥	३४
राज्ञा निर्वासितो देशद् गतो वाराणसीं पुरीम् । भूमीन्द्रं जयतन्धन्द्रं शिष्याय गुणरागिणम् ॥	३५
कलयसन्तोषितात् तस्मान्मानयज्ञारपूर्वकम् । गजेन्द्रं हस्तिनीसुक्तं गृहीत्वा पुनरागतम् ॥	३६
कुर्वन्नुपायने सर्वं तं गन्धर्वं पुनर्नृपः । मानयाप्राम सन्तो हि सघो गुणिषु वत्सलाः ॥	३७
लघुप्रतिष्ठः सोलाकः सोलासकलयोल्बणः । गान्धर्वज्ञानसीमायां सर्वत्र स्यातिमासदत् ॥	३८
अन्यदा गायनाः केऽपि स्वकलोत्कर्षकाङ्क्षिणः । कृतपुरम्भारव राजपर्वधेवं यमापिरे ॥	३९
देव ! त्वदेशसीमायामुपिता मुपिता वयम् । शृष्टे केनेति भूमनीं हरिणैरिति तेऽब्रुवन् ॥	४०
ज्ञात्वा गान्धर्वकौशल्यव्यञ्जिका इति तद्विरः । नृषोऽप्युल्लासितैक्युः सोलाकसंखमैत्रत ॥	४१
सोऽपि विज्ञापयांचक्रे देव ! सुकमपी पुनः । दर्शयन्तु निजांश्वीरान् वयमादातुमीभ्ये ॥	४२
सोलाकेन सयं तेऽय प्रस्थिताः काननान्तरे । दक्षितास्तैर्भृगाः कण्ठे खेलेत्कनकगङ्गलाः ॥	४३
सोलाको गातुमारभे काकलीष्वनिपेशलम् । सञ्जाता हरिपाशित्रलिखिता इव तक्षणम् ॥	४४
स्वपुरामिसुखं गायन्नपासर्पद भयायथा । प्रतिभूषिरेवाकृष्ट्य स्या जगुस्तयातया ॥	४५
मध्येकृत्य पुरं राजमार्गं त्रिपथचत्वरान् । नीता राजसर्मां सम्येस्तस्करा इव ते क्रमात् ॥	४६
सर्वेऽपि विस्मिता लोकास्तद्विलोक्य कृतहृदम् । स्या न विविदुः किमिद्रीतैकाग्र्येण मोहिताः ॥	४७

1 B स्वात् । 2 A संवत् । 3 A यमद् । 4 B गन्धर्वः । 5 B सोलाकं पुनः । 6 B *देवत ।

योगिनामिव तेषां तु निरुद्धेन्द्रियवर्त्मनाम् । जग्रहे भूषणं हैमं गलादुत्सार्य लीलया ॥	४८
पृष्ठास्तदा नरेन्द्रेण प्रभुश्रीहेमसूरयः । प्ररोहणावधिं शुष्कतरोर्मितकलां जगुः ॥	४९
*सोलाकेन तथेत्युक्ते भूमिपालस्तदादिशत् । कौतुकं दर्शयास्माकं पट्टवन्धं गृहाण च ॥	२५०
सोलाकोऽपि समानान्य श्रीमदर्वुदपर्वतात् । शुष्का विरहकाख्यस्य तरोः शाखा नृपाङ्गणे ॥	५१
कुमारमुक्तिकाह्लातालवले च नियोज्य ताम् । प्रोहसत्पल्लवां चक्रे गीतनादासुतुल्लवैः ॥	५२
स्थापितः सचमत्कारं प्रभुश्रीहेमसूरिभिः । सोलाकः श्रीनरेन्द्रेण गन्धर्वाधिपतिः कृतः ॥	५३
१३. कदाचिदन्यदा सर्वावसरावस्थितं नृपम् । कोऽपि कुंकुणादेशीयः सिधेवे भागधोत्तमः ॥	५४
सोऽन्यदा कुंकुणाध्यक्षमल्लिकार्जुनभूपतेः । 'रा ज पि ता म ह' इति पपाठ विरुदं सुधीः ॥	५५
अर्मर्षणः क्षमेन्द्रोऽपि घट्टवैर इवोरगः । सभासम्मुखमैक्षिष्ट कठोरतरया दृशा ॥	५६
ज्ञात्वा भर्तुरभिप्रायमाम्बुडः सचिवाग्रणीः । चकाराञ्जलिबन्धेन नमस्कारं नरेशितुः ॥	५७
सभायां तु विनृष्टायां भूपतिर्विकसन्मनाः । पत्रच्छाञ्जलिबन्धस्य कारणं सोऽप्यदोऽवदत् ॥	५८
स कोऽपि विद्यते भेज्ज सभायां यो निहृत्य तम् । समानयेदिति श्रुत्वा मुदितो गृर्जरपतिः ॥	५९
तमेव बहुसामन्तसहितं सैन्यनायकम् । विधाय प्रेषयामास कुंकुणान् काम्यसिद्धये ॥	२६०
कावम्बिर्नीं समुत्तीर्थं नदीं शिविरमात्मनः । यावदावासयामास स्वामिसम्भावनामली ॥	६१
तावदश्वसुरैः पृथ्वीं जयभम्भामिवापराम् । यादयंस्तत्र संजग्मे मल्लिकार्जुनभूपतिः ॥	६२
प्रवृत्ते समरे सैन्यमाम्बुडस्य दिशोदिशि । दुग्धं नकुलसञ्चारादिव वित्रोऽप्यमासदत् ॥	६३
पलाय्य धीसखः कृष्णवदनः कृष्णवक्षभृत् । कृष्णच्छत्रः पुरासन्नमागल्य त्रपया स्थितः ॥	६४
सेनानिवेशः कस्यायमिति पृष्टे महीसुजा । विद्विषा परिभूतस्य श्रीमदाम्बुडमन्त्रिणः ॥	६५
विस्मितरूपया तस्य सप्रसादं पुनर्नृपः । तमेव कृत्वा सैनान्यं प्रैपीद् बहुदलान्वितम् ॥	६६
कालम्बिर्नीं समुत्तीर्थं पद्यावन्धेन मन्त्रिराद् । सुयुधे सह तेनैव स्वयं वीररसोक्तः ॥	६७
प्रहौरैः सिन्धुरस्कन्धात्रिपालादाय मस्तकम् । रक्षामिव स्वशौर्यस्य स्वर्णेन तदयत्रयत् ॥	६८
भागच्छन् भृगुकचच्छादिहृष्टेषु न्यस्य मस्तकम् । प्रेक्षणं कारयामास जये को नाभिमन्यते ॥	६९
आलोचनापदेऽमुष्य मदस्थानस्य धीसखः । हेमसूरिगिरा तत्र तत्र चैत्यान्यचीकरत् ॥	२७०
आज्ञां कौ मा र पा ली यां मण्डले तस्य दापयन् । आनर्चं चरणौ राज्ञस्तच्छिरःकमलेन सः ॥	७१
द्वासतस्या निपण्णेषु सामन्तेषु च पर्षदि । सर्वस्वमुपदीचक्रे तदीयं भूसुजः पुरः ॥	७२
तथा च 'शृङ्गारकोटिः' शाटिका गुणकोटिसुक् । पटो 'माणिक्य'नामा तु द्वारः 'पापक्षयंकरः' ॥	७३
'योगसिद्धयभिधा' सिन्ध्रा चतुष्टयमिदं तथा । पण्मूटका मौक्तिकानां चतुर्दन्तः सितो गजः ॥	७४
द्वात्रिंशत्कलशा' हेमा हेमां कोट्यश्चतुर्दश । सविंशति शतं पात्रप्रमदानाम्बौकत' ॥	७५
१४. प्रीतस्तस्मावदातेन' भूपतिः सर्वसाक्षिकम् । 'राज पि ता म ह' इति तस्यै तद्विरुदं ददौ ॥	७६
श्रीहेमचन्द्रसूरीन्द्राः कदाचित् पत्तनेऽन्यदा । स्वमात्रे पाहिणीनाम्न्यै सन्नतानशनं ददुः ॥	७७
एककोटिनमस्कारपुण्ये मातुरुदीरिति । कारिताऽऽराधना पूज्यैर्दुःप्रतीकारितोचिता' ॥	७८
जाते प्राणव्यये छुप्तं विमानं भविकैर्वैरम् । महोरसवेन महता सशचार यदा पुनः ॥	७९
— त्रिपुरुषमठसाभ्रे जटाधारिभिरुक्तैः । स्वभावजातिवैरेण तद्विमानमभज्यत ॥	२८०

* A पतितोऽयं श्रेष्ठ. A धारोः । 1 B चनन्धारे । 2 B कट्टरिणी । ३ 3 B सङ्घितेनेव । 4 B कलशा देनयेत् ।

5 B पञ्चमङ्गलम् । 6 B 'रातेन । 7 A 'प्रतीघातोचिता ।

यतः— 'काञ्चुं करेवा माणुसह वीजुं मायुं न अत्थि' ।

कइ आपणि' पहु' धाईइ' कइ पहु' कीजइ हत्थि ॥

उन्मूलनीयास्तत्त्वैर्धर्मद्विष्टा ययातया । विदुष्येति च सूरीन्द्रा राजसङ्गतिकाङ्क्षिणः ॥

कुमारपालमूर्तुस्त्वस्युपो मालघावनी । स्कन्धावारमलंचकुञ्जीनाना आयतौ हितम् ॥

राजप्राप्तिनिमित्तस्य वचदन् सूरीन् समागताम् । श्रीमानुदधनो गत्वा स्वारयाभास भूषतेः ॥

तेनाप्यनुमता जन्तुः सूरयो राजवर्षदि । आशीर्वादीक्तिवैचित्र्याद् विस्मितः 'स्नाह मृपतिः ॥

सदैव समुपेतस्य देवतावसरक्षणे । इत्युक्ते सादरं राज्ञा सूरयस्त्रं वभापिरे ॥

मुञ्जीमहि वयं भैक्ष्यं जीर्णं वासो वसीमहि ।

शपीमहि महीष्टेष्टे कुर्वीमहि किमीश्वरैः ॥

१० भूषः प्रोवाच सुभामिः परलोकहितेच्छया । मेभ्यं विधातुमिच्छामि मधुना माधवो यया ॥

'एको मित्रं मृपतिर्वा यतिर्वे'ति यदुच्यते । उभयोस्त्वद्विद्यायायै करयोः पुष्पदामवत् ॥

'अनिषिद्धमनुभव'मिति जानन्नदापयत् । अस्खलितप्रचाराय प्रमूणां सर्वदयकम् ॥

जते गमगमे स्तैरं प्रस्तायोक्तिमनोदैः' । स्नेहोऽधिकमवर्द्धिष्ट वाङ्मि-चन्द्रमलोर्वि ॥

एकदा च यशश्चन्द्रगणिना प्रत्युपेक्षितम् । आसनं हेमसूरीणां रजोहरणयुक्तितः ॥

११ अज्ञातपरमार्थेन तद् दृष्ट्वाऽयुञ्जि मूखजा । दशमिः स्पृश्यते डिम्म इव किं न्विदमासनम् ॥

प्रभुषिर्जगदे जीवरक्षायां ह्ययमुद्यमः । सस्तेरमाह भूपोऽपि किमष्टैरुपक्रमः ॥

वभापिरे महात्मानो राजन् ! सैन्यं चतुर्विधम् । रिपातुपस्थिते सजीक्रियते पूर्वमेव वा ॥

ध्ववहारी यथा राज्ये सुखकारणमायतौ । श्लेषस्तथायं धर्मोऽपि सिद्धये धर्मचारिणाम् ॥

इत्याद्यनेकयुक्तीभिर्मुदितो भूमुदेकदा । पश्यन्धोदधननामालं पितृवंशादिकं प्रभोः ॥

१२ शक्यतसंसंकाशे देशेऽधोऽष्टमनामनि । संकेतमिव श्रीणां पुरं धन्युक्त्वाविधम् ॥

तत्रास्ति भोदवंशीयश्चाचिगो' व्यवहारिकः' । तत्राया पाहिणिनाम चतु'पष्टिकलाग्रहम् ॥

चामुण्डाया गोत्रदेव्या आभाधरपवित्रितः । तयोः पुत्रश्चांगदधनाभा जातोऽष्टवत्सरः ॥

श्रीदेवचन्द्रसूरीन्द्राः पत्तनात् तीर्थयात्रया । प्रस्थितास्ते क्रमात् प्रापुर्धन्युक्त्वाकमहापुरम् ॥

श्रीभोदवसन्तौ तेषां तस्वपुंषां सोऽपि बालकः । सवयोभिः समं क्रीडन् समियाय सुलक्षणः ॥

१३ चांगदधस्ततः सिद्धाविव भाग्यपराक्रमः । सिंहासनोपरि स्थाप्युर्निषियायापुपाविशत् ॥

यदि क्षत्रकुले जातः 'सार्धभौमस्तदा शूचः । वणिग्-विप्रान्त्वये जातो महामाल्यः पुत्रर्भवेत् ॥

पुण्ययोगेन चेदस्य यतित्वमुपतिष्ठते । दुर्भोगोऽपि तदाऽमुष्मिस्तुर्धं युगमुपानयेत् ॥

धालेति 'धर्मवन्मुख्यव्यवहारिभिरावृताः । सूरयस्तत्पितृगैर्दं जग्मुर्जहन्मतीर्थवत् ॥

पतौ देशान्तरस्थेऽपि पाहिणिर्धर्मदीपिकश्च । आनन्दमेदुरं धके सा संघं स्वागतादिमिः ॥

१४ ज्ञात्वा समागमे हेतुं श्रेष्ठे पतेरभावतः । विषादानन्दसम्मिर्थां मुदती सा दशमगात् ॥

धन्याऽसि यस्मा मे गेदै समीयुः पुण्या अमी । मिथ्यादीष्टः पीतः किन्तु तारशोऽपि श्रेष्ठे न हि ॥

किं करोमि कथं वचनं दर्शयामि गुरोः पुरः । ध्यायन्तीनि मुर्दं नत्वा तस्यो किंचिदवाचमुखी ॥

केधिद्वेषे शुभे । तावन्निरजदोषं निराकुलं । एवं 'देहि तनयं शेषकथयं पतिः प्रभावता ॥

† B आदौ पाठमेव—१ कम् २ बीव ३ मन् ४ भापि ५ भापुणि ६ म् ७ चाव ८ म् ९ हापि ।

१ B श्रीमातुर(वी) गत्वा च । २ B विस्मितावचः । ३ B मनोके । ४ B व्यावहारिकः । ५ A शर्वभू' ।

६ B पत्रकम् । ७ B वरिद ।

चांगदेवस्ततः प्रष्टः शिष्योऽमीषां भविष्यसि ? । ओमित्युक्ते ददौ माता गुरुम्यस्तनयं मुदा ॥	१२
प्रस्थिता गुरुस्तीर्थयात्रायां पुनरागताः । चांगदेवं सहादाय भेजुः कर्णावतीं पुरीम् ॥	१३
तत्रास्मदीयगोहेऽसौ सत्रागार इव श्रियाम् । रममाणः सुखं तस्यौ भृङ्गवन्नन्दने वने ॥	१४
समेतः स्वगृहं श्रुत्वा पुत्रोदन्तं स चाचिगः । दर्शनावधिसंन्यस्तभोज्यः कर्णावतीं पुरीम् ॥	१५
श्रीदेवचन्द्रसूरीणां पौषपाल्यमागतः । सक्रोधोऽपि मनाक् चक्रे नमस्कारं विचक्षणः ॥	१६
तावदावर्जयांचकुर्युर्यो विविधोक्तिभिः । यावतोदयनामालखं नीत्वाऽभोजयद् गृहे ॥	१७
स दुकूलत्रिकं लक्षत्रयं पुत्रसमन्वितम् । तदुत्सङ्गे न्यधान्मञ्ची गौरवेण गरीयसा ॥	१८
चाचिगः स्नाह मूलेन पर्याप्तं मितवर्तिना । अनर्घ्यो मत्सुतस्तस्मात् तव भक्तिर्गरीयसी ॥	१९
दत्तस्तुम्यं मया पुत्रश्चाचिगेनेत्युदीरिते । परिभ्य समाचष्ट निगदन् साधु साध्विति ॥	२०
सखे मद्यं वितीर्णोऽसौ महाघोऽपि तवाङ्गजः । अपमानपदं भावी योगिमर्कटव्रतमन् ॥	२१
गुरुभिः पुनराप्तोऽसौ ग्राहितः सकलाः कलाः । रत्नं वैकटिकेनेव नेष्यतेऽनर्घ्यतापदम् ॥	२२
इति सम्शोधितः सोऽपि गुरुभ्यः सुतमपैयत् । दीक्षामहोत्सवं प्रेम्णा स एवाचीकरत् पुनः ॥	२३
चक्रुस्तस्याभिधा हेमचन्द्रेति गुरवो मुदा । जातः क्रमेण शास्त्राब्धिकुम्भयोनिरसौ गुनिः ॥	२४
न्यस्तः सूरिपदे योग्य'-इत्यस्य चरितं नृपः । आकर्ण्योदयनमालान्मुमुदे तद्गुणक्षणी ॥	२५
निष्कलङ्कगुणग्रामसन्ततप्रीणितान्तरः । भूपः श्रीहेमसूरीन्द्रान् सदैव हृदये दधौ ॥	२६
पूर्वोपकारतस्त्वाद्यगुणग्रामाच्च सङ्गतम् । तयोर्नित्यमशोभिष्ट माणिक्य-स्वर्णधोरिव ॥	२७
§१६. एकदा भूसुजा सार्धमुपविष्टां वरस्त्रियम् । व्यावर्चितपत्तं सूरिन्द्रा द्वारतोऽपि विलोक्य ताम् ॥	२८
अनीतिमिव राज्यार्षी प्रमूणां सङ्गमेच्छया । विससर्ज नरेन्द्रोऽपि तामन्तःपुरयोपिताम् ॥	२९
गुरवोऽप्यागमन् दृष्ट्वा तथा मिथ्यानिवेशतः । विरोधादामिगः प्राह पुरोषाः पुरतः प्रभोः ॥	३३०
विश्वामित्र-पराशरप्रभृतयो ये चाम्बुपत्राशिन-	"
स्तेऽपि स्त्रीसुखपङ्कजं सुललितं हृष्टैव मोहं गताः ।	
आहारं सघृतं पयोदधियुत ये सुञ्जते मानवा-	
स्तेषामिन्द्रियनिग्रहः कथमहो दम्भः समालोक्यताम् ॥	३१
शुत्वेति प्रभवोऽप्याहुः स्वभावः प्राणिनामयम् । किन्तु विज्ञाततत्त्वानां विशेषः श्रूयतामिह ॥	३२
सिंहो धली द्विरदशक्रमांसभोजी	"
संबन्धसरेण रतिमेति किलैकचारम् ।	
पारापतः खरशिलाकृणभोजनोऽपि	
कामीभवत्यनुदिनं यत कोऽत्र हेतुः ॥	३३
इत्युक्तियुक्त्या सूरिन्द्रैः कृते तस्मिन्निस्तरे । 'अमी सूर्यं न मन्यन्ते' केनाप्युक्ते पुनर्जगुः ॥	३४
अधामधामधामानं वधमेव स्वचेतसि । यस्यास्तव्यसने प्राप्ते लजामो भोजनोदके ॥	३५
पयोदपटलच्छन्ने नाशन्ति रविगण्डले । अस्तंगते तु भुञ्जाना बहो ! भानोः सुसेवकाः ॥	३६
इत्थं दुर्बावदकानां मुखमुद्रापटीयसः । तानेव मेने भूषालः सर्वो गममदोदधीन् ॥	३७
§१७. पप्रच्छ चैकदैकान्ते भक्तिमन्वरया गिरा । कथंचिदपि जायेत चिरस्यापि यशो मम ॥	३८
विमृश्य प्रभवोऽप्युर्विक्रमादित्यभूपवत् । जगदानृण्यतः सोमनाथचैलोद्धृतेरथ ॥	३९

- तदैव स्थापिते श्रेष्ठमुहूर्ते मुदितो नृपः । 'निजपद्मकुलं प्रेष्य चैत्यात्ममचीकरत् ॥ ३४०
- समियायान्यदा पद्मकुलप्रस्थापिता द्रुतम् । विजृप्तिः खरशिलाया निवेशानन्दसूचिका ॥ ४१
- विजृप्तिं दर्शयन् श्रितः प्रभून् प्राह नराधिपः । निर्विघ्नं स्वाद् यथा चैलं 'प्रसाद्यादिश्यतां तथा ॥ ४२
- प्रभवोऽप्यभिनन्दन्तस्तमाहुः शृणु मृपते । 'श्रीयोसि बहुनिम्नानि' प्रयत्नोऽत्र हितावहः ॥ ४३
- 'विचार्योद्भवसवाया यदि वा मघ-मांसयोः । गृह्णाण नियमं चैले कलशारोपणावधि ॥ ४४
- तरक्षणाद्दुकक्षेपपूर्वकं मघ-मांसयोः । जग्राह नियमं सन्तः सर्वत्र प्रभविष्णवः ॥ ४५
- वर्षद्वयेन सञ्जाते प्रासादे कलशवधौ । मुमुक्षुर्नियमं राजा सूरिन्द्रानन्वमन्यत ॥ ४६
- प्रभुस्तदेव तद्यात्रापार्यन्ते धृतकार्यिणः । युज्यते नियमो भोक्तुमित्युक्त्वा वसति ययौ ॥ ४७
- तद्गुणैस्सञ्जोलीरागः श्रीगूर्जरापतिः । प्रशंसत तमेवैकम् ; गुणाः कस्य न बलमाः ॥ ४८
- उपभूयमथ प्रोचुर्जातमत्तरिणो द्विजाः । पट्टाचटुपरः सर्वो राज्ञं श्रीजाति मानसम् ॥ ४९
- नो चेत् प्रातस्सोतोऽयं वाच्यो यात्रां न चैष्यति । अस्मद्दम्भमभी यस्माद् दूषयन्ति पदे पदे ॥ ३५०
- स्वयमभ्यर्थितः प्रातर्योत्रार्थं भूभुजा प्रभुः । ऊचे वैद्योपदिष्टं चामीष्टं चेदमुपस्थितम् ॥ ५१
- सहजोक्लिष्टताः प्रायो यात्रायै यतयो नृप ! । सिताक्षेपप्रकारोऽयं गायसे यत्त्रिमघणम् ॥ ५२
- मुख्यासनवाहनादि किं युष्मद्भ्यः प्रदीयताम् । नृपेणोक्ते, वर्षे देव ! निरारम्भपरिग्रहाः ॥ ५३
- गच्छतः पादचौराण शोभासुपलमामदे । प्रस्थाप परमवैभवं 'नमन्तस्तीर्थमण्डलीम् ॥ ५४
- देवपत्तनप्रवेशे भवद्भिर्मिलनेच्छवः । अतुमला नरेन्द्रस्य ततः श्रीहेमसूरस्यः ॥ ५५
- शशुङ्गयोऽजयन्तादितीर्थमालां कृतादरम् । नमन्तः सपरीवारा निरूपितदिनोपरि ॥ ५६
- मिलिता मूर्ध्निरेवास्य प्रवेशे पत्तनस्य च । जहर्ष सोऽपि केकीव दृष्ट्वा सूरिन् पनानिव ॥ ५७
- बृहस्पत्यमिधानेन गण्डेनातुगतो नृपः । गाढं सोमेश्वरं लिङ्गमालिङ्गित्वात्परागवान् ॥ ५८
- श्रीजैनादपरं देवं नामी बन्दन्त इत्यसौ । मिष्याद्यग्वचसा आन्तो भूयः सूरिनयापत ॥ ५९
- 'भगवन् ! यदि युज्येत तदेतैर्बलिभिः स्वयम् । अर्चयन्तु प्रभुं शम्भुं समयज्ञस्ततो गुरुः ॥ ३६०
- तदैवोद्गमनीयेन भूषादिष्टेन भूषितः । आरुह्य चैलदेहल्यां शम्भुं द्धेदमन्यधात् ॥ ६१
- 'अहो ! दिष्टयाद्य द्योऽसौ कैत्रसवसतिः 'प्रभुः' । उपहारप्रकारस्तत् कियन्तां द्विगुणा इति ॥ ६२
- आह्वाननादिमुद्राभिर्न्यासैर्शादिभिश्च सः । पशोपचारैरभ्यर्च्य शिवं शैवागमोक्तिभिः ॥ ६३
- कर्पूरागुरुनैवेद्यवस्तुभिर्द्विगुणीकृतैः । स्वयमानर्चे सूरिन्द्रः शम्भुं विधिवदादरात् ॥ ६४
- सामन्तशतसंयुक्ते विस्मिते राज्ञि पश्यति । दण्डप्रणामपूर्वं स स्तोतुमेवं प्रचक्रमे ॥ ६५
- यत्र तत्र समये यथा तथा योऽसि सोऽस्यभिषया यथा तथा ।
धीतदोषकल्लपः स खेद् भवानेक एव भगवन् ! नमोऽस्तु ते ॥ ६६
- भवयीजगद्गुरजनना रागाद्याः क्षयमुपागता यस्य ।
ब्रह्मा वा विष्णुर्वा हरो जिनो वा नमस्तस्मै ॥ ६७
- इत्यादि हेमसूरीणां स्तुत्यनन्तरमादरात् । शूरोऽपि शम्भुमभ्यर्च्य न्यपदद् दानमण्डपे ॥ ६८
- तुलायुस्यदानानि गजदानानि मूर्ध्निः । विषयाय कृतकृत्वात्मा नृपः प्रोचे प्रमूनिति ॥ ६९
- न सोमेशसमं तीर्थं न महर्षिर्भवत्समः । मत्सनी नास्ति राजाऽन्यस्तदस्मिन्मिलिते विके ॥ ३७०

1 B निजः 2 B प्रवचः 3 B विचार्योद्भवः 4 B कलशावधि 5 B मरुतः 6 B 'वसति प्रभुः'

किञ्चिन्मुक्तिप्रदं देव ! तत्त्वमाविःकुरु प्रभो ! । विष्टय गुरवोऽप्युत्तुरलं पौराणिकोक्तिभिः ॥ ७१
 शम्भुमेव तदिदानीं प्रकटीकरवाण्यदम् । जानति तन्मुखेनैव मुक्तिमार्गं यथा मवान् ॥ ७२
 किमेतदपि जाघटि संशयाने नृपेऽवदत् । एकाग्रमानसावावां सर्वं संघटते ततः ॥ ७३
 किन्तु कृष्णागुरुः क्षेप्यस्त्वया ध्यानं मया पुनः । तावद् विषये प्रत्यक्षः शम्भुर्भवति यावता ॥ ७४
 क्षणादीपेषु शान्तेषु धूपधूमं च सर्पति । द्वादशात्मप्रकाशाभे महतेजसि जाग्रति ॥ ७५
 जलाधारोपरि क्षमापो जात्यजाम्भूनदद्युतिम् । चर्मचक्षुर्दुरालोकं ददर्शकं तपस्विनम् ॥ ७६
 धापादमस्तकं स्पृष्ट्वा मुनिं निस्तन्द्रया दृशा । पञ्चाहं चुम्बितक्षोणिः प्राखलिः प्राह तं नृपः ॥ ७७
 कृतार्थं नयने मेऽद्य जगतीश ! तवेक्षणात् । किन्तु मुक्तिप्रदं तत्त्वमुक्त्वा कर्णो कृतार्थय ॥ ७८
 अथाविरासीद् दिव्या गी राजन्नेष महामुनिः । सर्वदेवावतारश्च सर्वनृश कलावसौ ॥ ७९
 तदुक्तः सरलः पन्था ज्ञातव्यो मुक्तिदायकः । शम्भुविति तिरोभूते तस्यौ चित्रमना नृपः ॥ ३८०
 स्रीन्द्रोऽपि श्चथोन्मुक्तप्राणायामो विकस्वरः । राजन्नित्यवदत् तावत् सत्ताराज्यमहामदः ॥ ८१
 पादावधार्यतां जीव ! स्वामिधिति वदन्नुप । यत्कृत्यमादिशानम्रमौलिः प्राञ्जलिरभ्यधात् ॥ ८२
 तत्रैव गदिरा-मांसनियमं जीवितावधिम् । दत्त्वा क्षमापतेः आसौ नाम्नाऽप्यादिदृष्टपत्तनम् ॥ ८३
 तत्र सर्वोपघाशुद्धसिद्धान्तोपनिषद्गिरा । सम्पक्त्वं ग्राहयामास सम्प्रतेरिव भूपतेः ॥ ८४
 प्रयन्थान् पोगशास्त्रादीनाकर्ण्य द्वादशव्रतीम् । प्रत्यापादि स भूपालः पिपासुः सरसीमिव ॥ ८५
 त्रिपटेः शलाकापुंसां चरित्राणि गुरोर्मुखात् । श्रावं श्रावं जैनधर्मभेकच्छत्रमयं व्यधात् ॥ ८६
 ३१८. शुद्धसम्पक्त्वपूतात्मा महानवनीपर्वणि । कुमारपालभूपाल आमिगादिमिराल्यत ॥ ८७
 देवी कंठेश्वरी गोत्रदेवी स्वं भाव्यमीदृते । एकं छागशतं चैको महियः प्रतिपदिने ॥ ८८
 एतावदेव द्विगुणं द्वितीये दिवसे पुनः । तृतीये त्रिगुणं यावन्नवमे नव संगुणम् ॥ ८९
 तदुक्तं हेमसूरिभ्यस्तैः साम्नाऽन्यथिता च सा । नवाहं यावदादस्व मोगं छागादिमूल्यजम् ॥ ३९०
 कर्पूराशुषीयूयैः प्रीयन्ते खलु देवताः । राक्षसा एव तुष्यन्ति मांसशोणितक्रीकसैः ॥ ९१
 इत्यमुक्ताऽपि साम्नाऽसौ न तुतोष यदा सुरी । कीलनं यन्नणं मोरवन्ननं दर्शितं तदा ॥ ९२
 शान्ताऽप्यथैकदा चादुमांसाहारमपाचत । भवनान्तस्ततस्तस्याः क्षेपिता मदिपैडकाः ॥ ९३
 देवी कदर्थिता सर्वां रात्रिं मुत्रमलस्रवैः । पुरोहितादयः सर्वे धम्बुर्मुद्रिताननाः ॥ ९४
 श्रीहेमसूरिस्थानेन स्वभावप्रीणिता सुरी । सानिध्यकारिणी जाता यद्दचे केनचिद्वपुः ॥ ९५
 या पूर्वं नवमीमहेयु महिपस्कन्धञ्जुटत्कीकस-
 चाङ्कारैरजनिष्ट कर्णकटुकैः कण्ठेश्वरी नम्बरी ।
 सा पीयूषपराशुखी रसयति श्रीहेमचन्द्रप्रभो-
 र्गातं मारिनिवारि संप्रति नृपद्वारि स्थिता सुस्थिता ॥ ९६
 आज्ञा-यलेन विचेन त्रिधा वीरः स मृपतिः । अमारिषोपणां चके वत्तराणि चतुर्दश ॥ ९७
 ३१९. सुषकानेकदा मूषो मुद्याने घृतपूरकात् । मांसास्त्रादमनुस्मृत्य प्रमत्तेल्य अग्निजपत् ॥ ९८
 सुज्यते वा न वाऽस्माकं घृतपूरकभोजनम् । विज्ञाप तदभिप्रायं प्रमथोऽपि यमाधिरे ॥ ९९
 वणिग्-आश्रयणपोर्युक्तं जातिभावाद्दूषितम् । कृन्मांसाकल्याणस क्षत्रियस तु वर्जितम् ॥ ४००
 प्रापक्षिचे ततस्तस्य द्वाविंशदन्तसंख्यया । विहारानेकपन्थेन द्वाविंशतमचीकरत् ॥ ४०१

- पुरा द्रव्ये हते राजा मूपको यद् व्यपद्यत । तेने तेनास्य शुद्धार्थं विहारो मूपकामिचः ॥ ४०२
- करम्भं भोजितः श्रेष्ठिवध्वा यत् त्रिदिनोपितः । करम्भामिषया चैत्यं तस्याः श्रेयःकृतोऽभवत् ॥ ४०३
- सपादलक्षदेदो च जायया शिरसापिताम् । यूकां कोऽपि वणिक्कृ पापौ मृदित्वा सत्त्वमायत् ॥ ४०४
- अमारिषोपणापञ्चकुलेनानीय पत्तने । मभुजे सोऽर्पितस्त्रेण प्राप्यादेशं प्रमोरिति ॥ ४०५
- सर्वस्त्रेण तदीयेन तदण्डपदयुक्तितः । यूकाविहार इत्येवं कारितं कीर्तनं नवम् ॥ युग्मम् ॥ ४०६
- स्तम्भमतीर्थं यत्र चैत्ये प्रमोर्दशिक्षणोऽभवत् । तत्र रत्नमयं विम्बं जीर्णोद्धारश्च कारितः ॥ ४०७
- कुर्वतेति चतुश्चत्वारिंशदग्र्याणि मभुजा । विधापितानि चैत्यानि चतुर्दशयतानि वै ॥ ४०८
- द्वासप्ततिलक्षमानपटकस्फाटनानुगे । विहिते रुदतीवित्तमोचने पण्डितैः स्तुतः ॥ ४०९
- न पन्मुक्तं पूर्वं रघु-नहुष-नाभाक-भरत-
प्रभृत्युचीनाथैः कृतकृतयुगोत्पत्तिभिरपि ।
विमुञ्चन् सन्तोपात् तदपि रुदतीवित्तमधुना
कुमारक्षमापाल ! त्वमिह महतां मस्तकमणिः ॥ ४१०
- श्रुत्वा श्रीहेमचन्द्रोऽपि परमानन्दमुद्वहन् । पुण्यानुमोदनापूर्वं पथात् नृपतेः पुरः ॥ ४११
- 'अपुत्राणां धनं गृह्णन् पुत्रो भवति पार्थिवः ।
त्वं तु सन्तोपनो मुञ्चन् सत्यं राजपितामहः ॥' ४१२
४२०. गण्डः श्रीसोमनाथस्य विहारो नृपतेर्वसन् । अपराधेन केनापि पदभ्रष्टो व्यधीयत ॥ ४१३
- विधीदन् पत्तनं प्राप्य द्वारवलमकोपनः । योद्यद्भवकपृतात्मा प्रभूः सेतन्निरन्तरम् ॥ ४१४
- एकदाऽवसरं प्राप्य चतुर्मासकपारणे । विषाय द्वादशावर्तवन्दनामिदमववीत् ॥ ४१५
- चतुर्मासीमासीत् तत्र पदयुगं नाप निकषा
कषायप्रध्वंसात् विकृतिपरिहारव्रतमिदम् ।
ह्वानीमभ्युद्यन्नज्जचरणनिर्लांठितकले
जलह्विरन्नैर्मुनितिलक ! वृत्तिर्भवतु नः ॥ ४१६
- श्रुत्वा कषागमिमां तस्य निजधर्मानुरोधिनीम् । प्रभुसङ्गतेतो राज्ञा पुनः स्वपदमाक् कृतः ॥ ४१७
४२१. राज्ये श्रीसिद्धभूमतुर्वाभराशिर्दिजः पुरा । पाण्डिल्यस्पर्धया तत्र कासीतः समुपेयिवान् ॥ ४१८
- असहिष्णुः प्रतिष्ठायाः प्रभूणां जातिवैरतः । प्रत्यक्षं सोऽज्यदाऽज्वोचत् 'भुक्तोद्धारसमं वचः ॥ ४१९
- यूकालक्षशानावलीयलवल्लोहोलोहल्लत्कम्बलो
दन्तानां मलमण्डलीपरिचयादुर्गन्धरुद्धाननः ।
नासायंशनिरोधनाद् गिणनिणत्पाटप्रतिष्ठाविधिः
सोऽयं हेमडसेवङ्गः पिलपिलत्वह्विः समागच्छति ॥ ४२०
- श्रुत्वाप्यतन्द्रतो आद्यस्त्रितैः 'मरुगिरौम्यतः' । पूर्वं दिक्षेणमिति किं नास्तीतं, शिष्यान्तिरे । ॥ ४२१
- अत इत्थं प्रयोक्तव्यं सोऽयं सेवङ्गहेमङ्गः । इति वैदुष्यकुन्ताग्रनुजो न्यूनमनाः कृतः ॥ ४२२
- कुमारपालभूपालराज्ये शस्त्रवधो न हि । इति सोऽपि पदभ्रष्टो वर्तते कणमिक्षया ॥ ४२३
- अन्यदाऽऽबालभूपालं योगशस्त्रं पदे पदे । पठ्यमानं समाकर्ण्य सवर्णः स्पष्टमववीत् ॥ ४२४

† एतद्दिग्दर्शनार्थं पाठ पतिग B आदेशे । 1 B 'पूर्वेण । 2 A राह । 3 A 'मकोटार' । 4 B 'चलक' । 5 B 'वेदविक्रिते । 6 B 'राज्यत' ।

आतङ्ककारणमकारणदारुणानां वक्रेण गालिगरलं निरगालि येषाम् ।
तेषां जटाधरफटाधरमण्डलानां श्रीयोगशास्त्रवचनामृतमुज्जिहीते ॥

२५

श्रुत्वैत्यमृतसंवादि वचः शान्तान्तरोष्मभिः । प्रभुभिर्द्विगुणा वृत्तिः पुनस्तस्मै प्रसादिता ॥

२६

५.२२ अन्यदा मागधौ कौचित् स्पर्धमानौ खविषया । सुराष्ट्रदेशतः प्राप्तौ श्रीपत्तनमहापुरम् ॥

२७

प्रभुभिः श्लाघ्यते यो हि स एव विभुरावयोः । मार्गापक्षयदाताज्यो यस्तु हारयति ध्रुवम् ॥

२८

प्राप्तं एकत्वयोर्मध्ये देशनावसरे प्रभोः । लक्ष्मीवन्तः पण्डिताश्च दद्यात् स्पष्टमुदाहरत् ॥

२९

लच्छि वाणि मुहकाणि ए पद्दं भागी मुहमरुं ।

हेमसूरिअत्याणि जे ईसर ते पंडिया ॥

४३०

द्वितीयो भूपतेत्रैले विधायारात्रिकक्षणम् । नमस्यतः शृण्वहस्ते दत्ते प्रभुभिरनवीत् ॥

३१

हेम तुहाला कर मरुं जेहं अचमूय रिद्धि ।

जे चापं हेठा मुहा ताहं ऊपहरी सिद्धि ॥

"

३२

अनुच्छिद्येन भूपाले वचसा तस्य रक्षितः । भूयोऽपि पाठयानास विरुक्ते मागधोऽनघत् ॥

३३

पठिते पठिते लक्षं किं दास्यसि नृपस्वतः^१ । लक्षत्रयं त्रिरुक्तत्वात् स तस्मै तत्क्षणाददात् ॥

३४

समये बहुपाठोऽपि श्रेयानिति स चारणः । सर्वार्थसाधकं भौनमिति व्यर्थमनन्यत् ॥

३५

५.२३ अन्यदा जगदानृष्यचिकीर्षाकौतुकी नृपः । प्रभुं विज्ञापयामास सद्यः सौवर्णसिद्धये ॥

३६

ततः श्रीदेवचन्द्राह्वानं सुगुरुन् प्रभवोऽपि हि । श्रीसङ्क्रमरक्षमापविज्ञसिन्ध्यामज्जहवन् ॥

३७

तेऽपि तीव्रव्रताः किञ्चित् सद्कार्यमिति द्रुतम् । यथाविधि विहारोण महात्मानः प्रतस्थिरे ॥

३८

प्रवेशोत्सवसामग्रीं भूयो यावत् प्रचक्रामे । सुरयः पौषवागारं शीघ्रं तावत् समाययुः ॥

३९

नृपतिप्रमुखानेकश्रावकैः सहितः प्रभुः । विदधे द्वादशवर्तवन्दनां विनयान्विताम् ॥

४४०

*तस्मिन्नवसरे श्राद्धः श्रीकपर्द्यपि भग्निराद् । उत्तरासङ्गतो भूमिं प्रमाज्यादत्त वन्दनाम् ॥

४१

*अदृष्टपूर्वं आचारः क इत्युक्ते महीभुजा । सिद्धान्तविधिरेयोऽपीत्याह श्रीगुरुस्वरम् ॥

४२

श्रुतश्रोतोपदेशौ तौ गुरुभिः सूरि-भूपती । सद्कार्यं द्रुतं पृथौ न श्रुयाः कापि धीधनाः ॥

४३

विद्यज्य तावपि क्षिप्रं समां जवनिकान्तरे । यथाचतुः स्वर्णसिद्धिं निपत्य गुरुपादयोः ॥

४४

श्रीहेमसूरयः प्राहुर्भगवन् ! शैशवे नम । काष्ठमारिकतो वहीरसविन्दुरुपाददे ॥

४५

तेनाम्यक्तं ताम्रखण्डं संयोगाज्जातवेदसः । सुवर्णं तत्क्षणाज्जातं सिद्धनिष्ठीवनादिव ॥

४६

वहीरादिश्यतां तस्या नामसङ्केतनादिकम् । करोतु क्षितिपः क्षिप्रं धरणीमनृणामयम् ॥

४७

कुपिता गुरवः प्राहुः पापापसर दूरतः । न योग्य इत्यपास्तां पादलग्नमिवोरगम् ॥

४८

अथे मुद्रसरप्रायविषया स्वमजीर्णमाह । मन्दासेमोदकां विधां कथमेतां ददामि ते ॥

४९

शिष्यमाग्रहतस्तस्मादपप्यादिव रोगिणम् । निवार्य सूरयो भूरिवैराग्या नृपमम्ययुः ॥

४५०

जिनचैत्यालंकृतस्माभारिनिहन्तादिभिः । सिद्धे लोकद्वये राजन् ! किमाधिक्यमनीप्ससि ॥

५१

किं च ते जगदानृष्यकारिण्ये हेमसिद्धये । न माग्यमस्ति तेनाग्र युक्ता भावानुभोदना ॥

५२

इत्यादिश्य षट्शतैव विहारं सूरयो व्यधुः । तत्त्वकार्ये न मुदन्ति यतो निधिदुबुद्धयः ॥

५३

१ B आदयेकं । B आदये-१ गुराव. २ मरुं. ३ दह. ४ चपहं शिहा. ५ ताह. ६ A दास्यति नृपतिपताः ।

* एतारकादितं श्रीरुद्रं नोत्तमन्ते B आदये ।

५२४. अन्यदा श्रीवीतभयपत्तनखलगर्भिताम् । ब्रह्मर्षिणा केवलिना कपिलेन प्रतिष्ठिताम् ॥ ५४
विद्युन्मालिप्रतिमायाः प्रनिच्छन्देन मञ्जुना । स्वण्डमद्योतभूयेन कारितां चेदिकाकृते ॥ ५५
ससहस्रोच्छ्रितां जालचान्दनीं कुमरो नृपः । देवाधिदेवप्रतिमां शुश्राव सुपुरोर्मुखात् ॥ ५६
-त्रिमूर्तिशेषकम् ॥

- ५७
५८
५९
४६०
६१
६२
६३
६४
६५
६६
६७
६८
६९
४७०
७१
७२
७३
७४
७५
७६
७७
७८
७९
४८०
८१
८२
८३
८४
८५
५३. शुरोर्वचनतः कार्यसिद्धिं निश्चित्य भूपतिः । तत्काल्यहितावेकधामन्तैर्मकियुक्तितः ॥
खानथित्वा वीतभयखलमुत्तममार्गतः । देवाधिदेवप्रतिगामन्यद्वां निरकाशयत् ॥ - सुम्भम् ॥
नरेन्द्रदेशतः सर्वग्राभाकरपुष्टादिषु । रथयात्रास्त्रिच सैरं जपन्ते स्म मद्योत्सवाः ॥
भाषिकैः क्रियमाणेषु पुरा सङ्गीतकादिषु । प्रभावनामयं विश्वं सृजन्ती प्रतिभाञ्चलत् ॥
समानं तेन भूयेन कृतानुकृतभोत्सवा (?) । रथाधिरूढा प्रतिमा प्राभाणहिह्लुपत्तनम् ॥
५३. अथ श्रीकुमाररक्षमापः खजुरफललिप्सया । शत्रुसुखोऽयन्तादितीर्थयात्रां प्रचक्रमे ॥
श्रीहेमचन्द्रसूरीन्द्रैः श्रीकुमारनरोशितुः । महाधिपत्यलिलकं विदधे महतो महात् ॥
देवालयस्य प्रस्थानमुहूर्ते स्थापिते सति । मिमिक्षुः परितः सदा धर्मो इव चतुर्विधाः ॥
कुमारपालरूपालो धन्यमन्यमनोरथः । यावत् समग्रसामग्रीमप्यग्रमनसाऽकरोत् ॥
५३. तावदेशान्तरायातं चरन्तुमं व्यजिज्ञपत् । श्रीकर्णस्तवायुदेतीति नृपो डाहलदेशात् ॥
आकर्ष्य कर्णशलाभमिति वाक्यमिलोपतिः । स्वेददन्तुरमालो द्याक् भस्त्रिवाग्भटमन्थधात् ॥
प्राशयां यदि सामर्थ्यां धर्मं कर्तुं न चाशुम्भः । निष्पन्नायां रसवत्यां तदिदं सुखरीक्षणम् ॥
शुश्राव च गुरुरादाग्रे स्वमधन्वतमं नृपः । स्वामिन् ! रक्षस्व जीयते किं मुक्तिश्चकवर्तितः ॥
सूरीन्द्रा अपि तत्कण्ठमाकलय्य लवादिकम् । आदिषुन् द्वादशे पापे निवृत्तिले भविष्यति ॥
५३. किकर्तव्यतया भूढो यावदास्ते नराधिपः । तावन्निर्णयित्वायां चरन्तुमंशुपगमत् ॥
*दिवंगतश्च श्रीकर्ण इति सद्यो निवेदिते । नृपस्याम्बुलमुत्सृज्य कथमित्यत्रुक्तवात् ॥
निश्चि प्रयाणं कुर्वाणः श्रीकर्णः कृष्णियष्टमाक् । जितकाशिमदावैशान्निद्रामुद्रितलोचनः ॥
कण्ठावलम्बितवर्णशृङ्खलेन गरीयसा । न्यग्रोधपादलयेनोत्सृजितः पश्चतामगात् ॥
कलौ त्वमेव सर्वज्ञः स्तुवन्निति पुनः पुनः । अक्षेपेण महीपालो जिनयात्रामसूत्रयत् ॥
५३. दुःकृतान्ध्रदितशंभूतललीलायतिश्रमः । नृपः श्रीहेमसूरीणां दत्तहस्तावलम्बनः ॥
पदे पदे महादानसत्रागारमहोत्सवैः । धर्मकण्ठप्रतां चक्रे शुकः कल्याणकेन्द्रिक ॥ सुमम् ॥
अकुतोभयताहृतपुररुहृतसमृद्धिभिः । किल सङ्गमिपात् स्वर्गो भूषण्डमवातरत् ॥
द्विषोपदिश्यमानाया प्रभुश्रीहेमसूरिभिः । धन्वुकनगरं प्राप भूपः पापन्योर्हृषीः ॥
स्वयं निशान्तिं तत्र प्रभोर्वेन्मशृङ्खलानो । सप्तदशहस्तमाने विहारे शीलिकाधिपे ॥
५३. नृपः प्रभावनां सुर्वेत् संयमी स्वैन्द्रियानिव । उपसर्गकृतो विप्रांसके विपयताडितात् ॥ सुमम् ॥
रथवर्षानपापूर्वं प्राश्रः शत्रुसुखे गिरौ । दृष्टे नाभेयविन्ने तु योगीवानन्दमुद्रहृत् ॥
दुःखक्षयथ मे कर्मक्षयथ भवतादिना । दण्डकर्मणिधानेन विमालेन सुवं सृशम् ॥
यावदास्ते नृपस्तत्र यास्तवस्तुतिर्घरतवी । समयज्ञस्तदोकाच चारणो वाक्यचमुरः ॥ निशेषकम् ॥

इकह फूलह माटि देइ जु नरसुरसिवसुहं ।

तिगिस्सुं केही साटि कटरे ! भोलिम जिणवरहं ॥

- श्रुतेति भूयो भूमिन्द्रः पाठयामास चारणम् । ददौ नवसहस्राणि नवकृत्व उदीरिते ॥ ८६
३२६. देवकोशप्रभृत्यथैकेकदा रङ्गमण्डपे । अन्तराले धृतं स्थालं ससन्नेन महीभुजा ॥ ८७
- हाकेयूरदीनासुद्धिकाकुण्डलादिभिः । भविकैर्भाषिनासारं क्षिप्यमाणैर्विभूषणैः ॥ ८९
- कश्चिदाजन्मदारिद्री भावनार्द्रमनास्वदा । जीर्णचेलः षोडश्लिकश्चिक्षेप द्रम्पपञ्चकम् ॥ ९०
- तद्विलोक्य प्रसन्नासाः प्रभुश्रीहैमसूरयः । मस्तकं धूनयामासुः पूरिता इव तद्गुणैः ॥ ९१
- तदा चौल्लुक्थयराजेन्द्रः प्रमूनाचष्ट सादरम् । लघुदानेन भगवन्नत्र का वक्ष्यमत्कृतिः ॥ ९२
- वभाषे प्रभुगिरिर्षु । शृणु यच्चित्रकारणम् । व्ययन्ति लक्ष्मणेवह ये कोटीन्द्राः स्वभावतः ॥ ९३
- लक्ष्मिपतयश्चात्र सहस्राणि वितेनिरे । महातीर्थे पुनन्ति स्वं सद्वेश्याः शतैः पुनः ॥ ९४
- राजन् ! षोडश्लिकश्चायं दारिद्र्यद्रुमकाननम् । ददावनर्घ्यफलदं सर्वस्वं द्रम्पपञ्चकम् ॥ ९५
- ययाचे तमथो भूपः पुण्यं लक्षादिदानतः । स च सन्तोषतो नैच्छद् विस्मितो भूपतिस्ततः ॥ ९६
- बहुप्रकारं श्लाघित्वा मन्वानस्तुल्यधर्मिणम् । कृतपुण्यं षोडश्लिकं विससर्ज कृतादरम् ॥ ९७
- कृत्वा मन्वानामल्लहृतां शत्रुञ्जये गिरौ । ययौ रैवतके राजा राजमानो गुरुश्रिया ॥ ९८
- तत्र चाकस्मिके छत्रशिलाकम्पे समुत्थिते । पौराणविदुराः सूरिप्रवरा नृपतिं जगुः ॥ ९९
- इयं छत्रशिला राजन् ! समकं सपुतेयोः । द्वयोः पुण्ययतोः शीर्षे किलाकस्मात् पतिष्यति ॥ १००
- इत्यत्र सम्प्रदायोऽस्ति तदावां पुण्यवत्तमौ । यदीदं सत्यतामेति दुर्यशो दुर्धरं तदा ॥ १०१
- तत् त्वमेव महीपाल ! नमस्कुरु जिनाधिपम् । भावपूजावदस्माकं नतिरप्यस्तु भावतः ॥ १०२
- नृपेण पुनरम्यर्थ्यं ससद्वाः प्रभवस्तदा । छत्रशैलेयमार्गेण प्रहिता हितभक्तिना ॥ १०३
- रूपनावसरे स्थित्वा पर्वताधः स्वयं नृपः । आशैवेयजिनं श्रेण्या स्नात्रकर्तृनधारयत् ॥ १०४
- स्नात्रात्रिकमाङ्गल्यदीपप्रभृत्तिकक्रियाम् । करात्करेण सञ्चार्य स्वयं चक्रे नराधिपः ॥ १०५
- कृत्वाऽऽत्रात्रिकमाङ्गल्यं नृपोऽन्यस्मै श्रयच्छति । सोऽप्यन्यस्मै यावदन्ये जिनपादान्तिकेऽमुचन् ॥ १०६
- भावनाजितसल्युण्यफलसेव भवान्तरे । सर्वोपाधिसमृद्धायाः सामग्याः किमु दुष्करम् ॥ १०७
- यात्रामासूच्य सुत्रामसमृद्धिस्वाधिनीमसौ । सत्रैरामघ्नयामास पृथ्वीं प्रथुपराक्रमः ॥ १०८
- अथ शङ्गापनोदार्यं जीर्णप्राक्कारवर्त्मना । सुतया छत्रशिलामार्गं नव्यपद्याविवी नृपः ॥ १०९
- पर्वतोपलकामारादाश्रीजिनपदाम्बुजम् । ददौ महाध्वजं रफूर्जहुकूलपटनिर्मितम् ॥ ११०
- आदिरय वाग्भूभटं भन्निराजं राजन्वतीं भुवम् । ख्यापयन् प्राणमत् तीर्थमालामल्लानवैभवः ॥ ११
- लक्षांश्चिपष्टिं द्रम्पाणां पथानिर्माणकर्मणि । व्ययीचकार मघीन्द्रो गणना क गरीयसान् ॥ १२
३२७. नृपं संसुरनामानं विप्रशीतुं स राणकम् । सुराष्ट्रामण्डले प्रैपिदयोदयनमधिणम् ॥ १३
- पत्तुरङ्गचमूसारः सचिवो दलनायकः । वर्धमानपुरं प्राप राज्यसारं हि भविणः ॥ १४
- तत्राम्यणैतया शत्रुञ्जयं तीर्थं निवन्दिषुः । सैन्यं तत्रैव संस्थाप्य स्वयं नामेयमानमत् ॥ १५
- धृतधीतोच्चासङ्गः सद्गुक्त्याशयो यदा । सपर्यां कर्तुमारमे धीनाभेयजिनेशितुः ॥ १६
- तावन्नक्षत्रमालादीपाद् वर्त्तिनपाह्रात् । भूपकः स्वर्णशलाकामिव यत्कृत्यमूर्धुषीः ॥ १७

- काष्ठप्रासादनिवेशे ता ज्वलन्ती यदाऽक्षिपत् । मन्त्री समापिमद्गेन त्याजयामास तां तत ॥ १८
- चित्तेऽप्य तर्क्यामास मन्त्री मतिमता वर । प्रासादेऽस्मिन् काष्ठमये नैत्योऽप्य सङ्गतो महान् ॥ १९
- ज्वलन्ती ययसी वृत्तिमित्यमादाय वदित्चित् । रदः समारयेत् षापि दारुण दारुणि क्षणम् ॥ ५२०
- मिथ ससज्य काष्ठीये प्रासादोऽप्य महानपि । तदा भज्येत निर्माग्यवतामिव मनोरथ ॥ २१
- तत कारावितप्योऽसौ प्रासादोऽप्यमयो मया । चिर च मनिनः सन्तु वर्षमानां मनोरथा ॥ २२
- मद्य चर्यक्रमकत्वप्रमुखाय मन्त्रिणम् । जीर्णोद्धाराय जग्रादाभिग्रहाखिननादयो ॥ २३
- षलीय सर्वकार्येभ्य स्वामिकार्ये नियोगिनाम् । निमृशजिति मन्त्राय स्कन्धागारमुपेयिवान् ॥ २४
- धर्म्यमित्रीणता भेने भेने नृपवडैस्ततः । श्रीमानुदयनो योऽनु स्वयमुत्ससिषानय ॥ २५
- अपतिप्रैरितापारप्रहारमरज्ज्वरः । नीतः स्वशिधिरे मन्त्री वण्डैरुत्पाय यन्नत ॥ २६
- स्वामिकार्ये गते प्राणैर्धन्य मन्योऽपि धीसख । शुश्रुवे नेत्रयोश्च वारि निर्हरणादिव ॥ २७
- किं किमिदन्त शस्य ते मन्त्रिन् । दौऽमते हृदि । शृष्ठे समीपगैरित्वं सोऽप्युवाच समाह्वयम् ॥ २८
- श्रीशत्रुञ्जयतीर्थे च चैले शकुनिकामिधे । जीर्णोद्धारचिकीर्षोर्भे देवर्षेभ्यश्चिष्यते ॥ २९
- तैरूपे नन्दनौ मन्त्रिन् । चाग्भटाऽऽग्भटौ तव । शृहीताभिप्रदौ तीर्थेऽदधीमुद्धरिष्यतः ॥ ५३०
- पर्यन्ताराधनाकामी कृत्वा देवार्चनाविधिम् । मुनिमन्त्रेपयामास साक्षीकार समापये ॥ ३१
- मुनेभ्यस्ततो वण्ड तद्रेपमुपनीय ने । तस्यै निवेदयामासुस्तन्मुनीभ्यवत स च ॥ ३२
- लज्जत षट्शस्तस्य पादयोरादिदेवन्तः । चक्रे तस्माद्भिक्री मन्थाराधना विषयाधन ॥ ३३
- मुदिते मन्त्रिणि प्राप्ते परलोचनधीनताम् । वण्डः प्रथमैरुक्तोऽपि यन्निषे न चासुचत् ॥ ३४
- चन्दनेनेव निम्बद्वुर्भ्रिचासनया परम् । वासित पालयामास चारित विमलच्छले ॥ ३५
- मन्त्रिणोऽभिग्रहणाद्दी श्रीकृतीधारकः स च । प्याश्रुत् शेषकार्यार्थी श्रीपत्तनमुपेयिवान् ॥ ३६
- राजकार्योक्तुल्लेन प्रस्तावाप्राप्तित स तु । न चापि कृतवान् स्वाभिप्राय सचिवपुत्रयो ॥ ३७
- चित्तेषु वृथीमत् शृष्टे देशालिङ्कोऽन्यदा । चाग्भटाऽऽग्भटयोस्तदीर्घोद्धारकण जगौ ॥ ३८
- शृहीताभिप्रदौ तौ तु तीर्थोद्धाराय तक्षणम् । प्रेषयामासतु सन्तवारान् शत्रुञ्जये गिरी ॥ ३९
- वर्षद्वयेन निष्यत्ते प्रासादे प्रेषित पुमान् । वर्द्धापनिकया लेभे जिह्वा हेममयीं तत ॥ ५४०
- क्षणेन पुनरागत्य द्वितीयो मानवोऽप्यदत् । प्रासाद स्फुटितो मन्त्रिन् । इति वज्रोपमा गिरम् ॥ ४१
- ततश्च चाग्भटो धर्ममुमत् स्थिरकर्मधी । आशुच्छय कुमरस्माप ददाभिग्रहसाग्रह ॥ ४२
- कर्मदिनि महाभासे निजमुद्रा नियोज्य च । चतु सद्दसत्रादाना प्रत्यसे शकुनैः शुभैः ॥ ४३
- शत्रुञ्जयोपत्यकाया सामग्रीपूणेक्षणी । श्रीचाग्भटपुरमिति नव पुरमवासायत् ॥ ४४
- दृढे दृढनेर कर्मस्थायोऽपि विहिते सति । स्फुटिते बहुशथैले मन्त्री पप्रच्छ शिल्पिनः ॥ ४५
- प्रासादे सन्नमे वासुः प्रविष्टो न निरिति यत् । तेन स्फुटिते देवाय पक्कवालुङ्गपिण्डवत् ॥ ४६
- प्रमदीने पुनश्चैले दूषण निरपत्यता । श्रुत्वेति तत्त्वदग् मन्त्री मधयामास चेतसा ॥ ४७
- धर्मसन्तानमेवास्तु गत्येण कुलेन किम् । श्रीमता भरतादीना पद्धौ मवतु नाम मे ॥ ४८
- दीपिच्छा विचार्येति चाग्भटो निजचाग्भटः । प्रमथित्योस्तन्नात् शिलापरमपूपुत् ॥ ४९
- वर्षत्रयेण सञ्जाते विहारे कलञ्जावधौ । श्रीपत्तनाडुपानीय श्रीमत्सर्वं चतुर्विधम् ॥ ५५०
- श्रीविद्यमन्वृषाद्वै चरार्थं (१२११) प्रमितैर्गते । प्रतिष्ठाप्य ध्वजरोपे कारयामास मन्त्रिणम् ॥ ५१

श्रीशैलमयविन्ध्यस्य मूर्ते यत्र इव स्वकम् । दध्ने परिकरं तत्र मम्माणीयखनीभवम् ॥	५२
श्रीबाणभटपुरे राजपितुनोन्ना विधापिते । प्रासादे स्थापयामास पार्श्वनाथं सविस्तरम् ॥	५३
चतुर्विंशतिभारामास्तीर्थपूजाकृते नृपः । ग्रासवह्नादिकं चान्यद् देवलोकाय दत्तवान् ॥	५४
ससर्पष्टिगतामेकां कोटिं बाणभटमन्निराद् । तीर्थोद्धारं व्ययीचक्रे प्रतिष्ठायां पुनः पृथक् ॥	५५
३२८. अयाऽऽन्नभटनामा श्रीभृगुकच्छपुरावनौ । शाकुनीचैत्यमुद्रुत्तुभारेभे श्रेयसे पितुः ॥	५६
नर्मदादिमहातीर्थेष्वन्तरोपज्ञयाधया । शिलान्यासे कृते गर्ता मिमेलामूलचूलिकम् ॥	५७
अकस्मान्मिलिते गर्ते व्यापृता भूमिशोधने । कलौ गुणा इव सतां छादिताः कर्मकारिणः ॥	५८
पापार्जनमिदं पुण्यच्छलेनेति दयापरः । सपुत्रभार्यो मन्त्रीशस्तत्र श्रम्यां स्वयं ददौ ॥	५९
सहसाऽतिशयात् तस्य सन्तुष्टा नर्मदासुरी । निराचकार प्रत्यहं दीपिकेव तमोभरम् ॥	५६०
वह्नाभरणसन्मनैः सन्तोष्य स्वपतीनय । शैलानुवाद्ं प्रासाद्ं कलशान्तमचीकरत् ॥	६१
सहं सन्पतिं श्रीमद्वैमसूरिपुरस्सरम् । श्रीपत्तनादुपानीयाहं वैल्यं प्रलतिष्ठिपत् ॥	६२
सहस्रयातुच्छवासत्यं कृत्वा स्वीयं च मन्दिरम् । अर्थिभिर्मुपितं चक्रे ध्वजारोपाय सञ्चरन् ॥	६३
सुव्रतस्वामिनश्चैले हर्षोत्कर्षेण धीसखः । ध्वजं महाध्वजोपेतं दत्त्वा लास्यमसूत्रयत् ॥	६४
आरात्रिकावताराय नूभुजाऽभ्यर्चितः स्वयम् । भद्राय तुरगं दत्त्वा जग्राहारात्रिकं करे ॥	६५
श्रीमत्कुमारपालेन ललाटे तिलके कृते । द्वासप्तत्या नृपैः कृतचामरच्छत्रविस्तरः ॥	६६
स्थिरीकृतारात्रिकोऽसौ तदैवागतवन्दिने । स्ववाहोः कङ्कणं ह्यैमं ददौ राजपितामहः ॥	६७
वलात्कारेण बाहुभ्यां धृत्वा कुमाररूपतिः । नीराजना-भाङ्गलिक्यप्रदीपं निरपीपदत् ॥	६८
श्रीसुव्रतजिनं नत्वा गुरुंश्च गुरुमक्तितः । शीघ्रनीराजनाकर्महेतुं पप्रच्छ भूपतिम् ॥	६९
द्यूतकारो यया धूते शिरसाऽपि पणायते । अतः परं शिरोदाता तथार्थिम्यो भवानपि ॥	५७०
सखेदमिति रात्रोक्ते तद्गुणोद्ग्रेकरक्षिताः । श्रीहेमगुरवः प्राहुर्विस्तरान्यस्तुतिव्रताः ॥	७१
किं कृतेन न यत्र त्वं यत्र त्वं किमसौ कृतिः ।	
कलौ चेद् भवतो जन्म कलिरस्तु कृतेन किम् ॥	७२
अनुभोग मनोमोदगेदस्विमनसानुभौ । क्षमापती गतौ सङ्गसहितौ तौ ययागतम् ॥	७३
जय तत्रगतानां श्रीप्रभूणां स्वल्पवासरैः । गतः प्रान्तदशमाश्रभटोऽञ्जित्तत्राधया ॥	७४
ज्ञात्वा विभ्रुक्षितस्ताद्यम् स्वरूपं प्रभवोऽपि हि । बहुविधं हि कत्याणं कर्मणं ध्यानलीलया ॥	७५
प्रतिष्ठावसरै चैत्यशिखरे नृत्यतस्तदा । मिथ्यादृशां देवतानां दोषं हृतमवृद्धयन् ॥	७६
सहाधारः प्रयत्नेन रक्षणीयो यथातथा । दयालुतैव च परं जिनशासनजीवितम् ॥	७७
इति व्योभाध्वनोरपत्य यज्ञश्चन्द्रेण संयुताः । भृगुकच्छपरिसरं सम्प्राप्ताः प्रभवः क्षणात् ॥	७८
मूलं मिथ्यात्कसुरीणां प्रभवः सैन्धवां सुरीम् । अनुनेतुं तक्षिवांसः कायोत्सर्गेण तत्क्षणम् ॥	७९
दर्पेण सैन्धव्या देवी सावहेलं मुखाम्बुजात् । बाहूष्य दर्शयामास स्वविदां हेमसूरये ॥	५८०
सरोपमय सुरीन्द्रः प्रक्षिप्योदुखले कणान् । ताडयामास मुशुलप्रहारैर्गणिपाणिना ॥	८१
निबिडं धीडिता देवी रहन्ती दृश्यनाहुलीः । ध्रुवाणा रक्ष रक्षेति पपात प्रसुपादयोः ॥	८२
मुयाभात्यनिति प्रोक्ते नाहमेकैव दोषभाक् । अस्तोऽयं सर्वदेवीभिः खण्ड्यः पूर्वमेव च ॥	८३
इत्यादिदीनयचनामभेनां रोपदारुणाः । निष्टय सूरयोऽमात्यं मोचयामासुराशु तम् ॥	८४

- प्रातः श्रीसुमत्स्वामिप्रणिपातसमाहिताः । आसेदिवांसः प्रासादं तुदुवर्जिननायकम् ॥ ८५
- संसारार्णवसेतवः शिवपथप्रस्थानदीपाङ्कुरा
विश्वालम्बनपष्टयः परमतव्यामोहकेतूद्गमाः ।
किञ्चास्माकमनोमर्तगजहृदालानैकलीलाञ्जप-
रत्रापन्तां नखरदमयश्चरणयोः श्रीसुव्रतस्वामिनः ॥ ८६
- श्रीमदाग्रभटसेत्यमुपकृत्य महर्षयः । ययुर्यथागतं लोकहितशेषप्रवृत्तयः ॥ ८७
- पारभटाग्रभटामाली चक्रते परमादौते । लाट-कुङ्कुणदेशेषु विहारालङ्कतां सुवम् ॥ ८८
४२९. अथान्यस्मिन्नवसारे श्रीकृष्णारनरेश्वरः । कामन्दकीमद्वानीतिशास्त्रं शुश्राव कोविदात् ॥ ८९
- ‘पर्जन्य इव भूतानामाधारः पृथिवीपतिः ।
विकलेऽपि हि पर्जन्ये जीव्यते न तु भूपती ॥’ ९०
- श्रुत्वेति प्राह ‘भूमर्तु रूपम्या तर्हि नीरदः ।’ चक्रुः सामाजिकाः सर्वे न्युञ्जनानीयता प्रभोः ॥ ९१
- विलोकयामाशुखं राजा तदानीं तु कपर्दिनम् । न व्यर्थं वेष्टते श्रेप इत्येकान्ते तमब्रवीत् ॥ ९२
- स्वामिन् ! ‘उपम्या’ शब्दोऽयं सर्वशास्त्रेषु निन्दितः । छन्दोवर्तिनस्त्वेतेऽभिनन्दन्ति घृषा प्रसुम् ॥ ९३
- अराजकं परं स्वामिन् ! न तु मुखौ महीपतिः । अकीर्तित्वे च विद्वेषिमण्डलेषु प्रसर्पति ॥ ९४
- ११ उपमेयम्, उपमानम्, औपम्यम्, उपमा तथा । तुल्यार्थवाचकाः शब्दाः सुद्धा व्याकरणेष्वमी ॥ ९५
- श्रुत्वेति युक्तोपन्यस्तं तद्वक्तव्यं लज्जितो नृपः । आस्थानोत्थायमेकान्ते पाठ्येलामचीकल्पत् ॥ ९६
- पश्चाद्दुर्वर्षदेशोऽपि वर्षणैकेन भूतिः । वृत्ति काव्यत्रयं कस्मादप्युपाध्यायतोऽपठत् ॥ ९७
- निर्लवं वैशुष्यवैदुष्यसामग्र्या पक्वीरूपः । विद्वत्सु विरुदं लेभे श्रीविचारचतुर्मुखः ॥ ९८
४३०. कदाचिदन्यदा विश्वेश्वरनामा महाकविः । श्रीसोमनाथमुद्दिश्य प्रतप्से काशिदेशतः ॥ ९९
- २१ अणहिल्लपुरे प्रातो हेमस्तूरिन्द्रपर्षदि । ससामन्तनरापीशसेवितं वीक्ष्य तं जगौ ॥ ६००
- ‘पातु शो हेमगोपालः कम्पलं यष्टिमुद्गहन् ।’ साभिप्रायं मणित्वेति बुधो वावद् विलम्बते ॥ ६०१
- नृप निरीक्ष्य सक्रोधं प्रभृणो हीनवर्णनात् । तदिद्वितस्रो विज्ञो द्रष्टुत्पार्वमुदाहरत् ॥ ६०२
- ‘पद्दर्थेनपशुग्राम चारयन् जैनगोचरे ।’ भूपोऽपि हृषितस्वस्रै तदासनमदापयत् ॥ ६०३
- पाण्डित्यगोष्ठीमासूच्य प्रभुभिः सह पण्डितः । सुतरां शुभदे राजमराल इव मानसे ॥ ६०४
- ११ रामचन्द्रादिसाधूनां परीक्षार्थमयो बुधः । ‘व्यापिद्वेति’ समस्यायास्तुरीयं ‘पादमाख्यत् ॥ ६०५
- रामचन्द्रमुनिर्भावत् प्रकाशं वक्तुर्नैहत । उल्लोलमनाम्भोधिः श्रीकपर्दीं तदाऽबदत् ॥ ६०६
- नैतस्याः प्ररुतिद्वयेन सचले शक्येऽपि धातुं हरीं,
सर्वत्र प्रतिभाव्यते’ मुखशशिज्योत्स्नावितानैरियम् ।
इत्थं मच्चगता सखीभिरभितो ह्यग्नीलनाकिलिषु,
व्यापिद्वा नपने सुखं च रुदती से गर्हते कन्यका ॥ ६०७
- पश्चात्तसहस्राणां मूल्यं त्रैवेयकं नृपः । ‘मारत्याः पद’मित्यसाक्षिपत् कण्ठे कपर्दिनः ॥ ६०८
- इत्यादिदिव्यवैदग्धीस्त्रिग्वचिचेन भुञ्जता । सायमानधिर विश्वेश्वरः कविकदाहत् ॥ ६०९

कथाशेषः कर्णो धनिजनकृशा काशिनगरी,

सहर्षं ह्येपन्ते हरिहरिति हम्मीरहरयः ।

सरस्वत्याश्लेषप्रणयलवणोदप्रणयिनि,

प्रभासस्य क्षेत्रे मम हृदयमुत्कण्ठितमतः ॥

६१०

इत्युक्तिव्यक्तिवैचित्रीचमत्कृतहृदा तदा । सत्कृतो भृशुजाऽगच्छद् ययास्यानं विशारदः ॥

११

३३१. सपादलक्षभूमर्तुमुक्तौ नागपुरे पुरे । चिकारविषया जैनचैत्यस्य कुमरो वृषः ॥

१२

दूतेन ज्ञापयामास श्रीमद्वीरसलभूपतेः । तस्मिन् भूमिमददाने जिनधर्मविरोधतः ॥

१३

कुमारपालभूपालः स्वयमागत्य सैन्ययुक् । श्लोघ श्रीनागपुरं विले ताक्ष्यं इवोरगम् ॥

१४

तदन्तः कुमरो नाम महामाण्डलिको वली । चिरं वह्निःशसैन्येन रणं चक्रे शशाशरि ॥

१५

नागानुमानतो दुर्गं अदीक्षुं विग्रहेण तम् । न शेके गृह्णरेऽशोऽपि तदैको मागधोऽमणत् ॥

१६

एहं न होइ धर धार सार पामारनरिन्दह ।

एहं न होइ उज्जेणि जुं पइं भंजीयं बलचंडह ।

मंडवगहं नहुं एहं जु पइं असिवर धंधोलीयं ।

उच्चुयाणं नहुं एउं जु पइं नियंशुयपलि तोलीयं ।

नागपुरहं एहुं चालुकवहं जइं वेठिउं बहदिहिं घणुं ।

११

ता नमइं न कुंमरमंडलीयं बाल एकुं भसुहहं तणुं ॥

१७

ततः सरोषो भृशालो महारम्भेण सर्वतः । आन्त्या चतुःप्रतोलीषु सुसुधेऽभ्यन्तरादिभिः ॥

१८

कुमरोऽल्पबलालाऽपि न गुणोच स्वसाहसम् । चारणोऽपि द्वितीयोऽह्नि राज्ञोऽप्रे पुनरभवीत् ॥

१९

पुष्टाउट्टिहिं फेर फिरं तुं दिणयरं देउ जिम ।

जणं कंचणगिरि मेरु कुमरहं कुमरप्पाल तिमं ॥

६२०

स सुप्रोत्थापितः सिंह इव भूपालपुङ्गवः । दुर्गं निःपीडयामास पकमात्रफलं यथा ॥

२१

तदा माण्डलिको भगशौर्यैः कातरमानसः । लिखित्वा ज्ञापयामास युक्त्या शाकम्भरीपतेः ॥

२२

चूयदलं परिपक्वं विहलिय साहा सुनिचमरं पचणं ।

डाला इह्लणसीला न याणिमो किं पि निव्वडह ॥

२३

विज्ञाय गृह्णराधीशं दुर्जयं सोऽपि बुद्धिमान् । नाजगाम स्वयं तस्यै लिखित्वा चेदमादिशत् ॥

२४

जइं जिप्पइं तां मंडलीयं जिणहिं त गुज्जराउ ।

तुहं कुमरं यहं कुमरप्पालुं दुन्निचिं होहुं किमाउ ॥

२५

प्रस्तावेऽसिञ्चिच्छ्रकूटे श्रीमत्कुमारभूपतेः । श्रीचिद्यहृत्पानीकैर्गृहीतं हास्तिकं मलात् ॥

२६

तत्स्वरूपं माण्डलिकः कुमरः प्रेष्य चारणम् । ज्ञापयामास भूमर्तुस्पायोऽवसरे बलम् ॥

२७

गया जि साजण साधि धरि पइंठा चइरी तणइ ।

११

कुमारपालं ति हाधि अवसु ति अवसरि धाहडिं ॥

२८

१ इत्युक्तिवृत्तिः । B आर्यो पाठोऽस्य-१ सह. २ ज प. ३ भंजिय. ४ मंशु ग. ५ ए. ६ धंधोडि. ७ उच्यमान. ८ ए. ९ धं. १० विजय. ११ लोकित. १२ भाववह ए. १३ पाठ. १४ प्रकामंशु. १५ A चालु. १६ एण. २ B इदं. ३ B दिपय. ४ B श. ५ B म. ६ B विन्दे हा मंशु. ७ B विन्दे. ८ A ए. ९ B ए. १० B ए.

- शयिते गूर्जराधीनो किन्दन्तीमिमां तदा । हिताय श्रावयामास दाक्षिणामपि चारणः ॥ २९
- गढं फुद्दं^१ धेयण गहं विग्नाहं^२ लया गहं^३ ।
मत्तउ^४ चालु चकवद् निग्भर आवड्^५ निदं^६ ॥ ६३०
- पलीउ^७ भूयवद् जं करड् तं सहु^८ करणह जुसु ।
मालचि^९ जग सरिस्यू^{१०} वपर^{११} काहं सूह निचंतं^{१२} ॥ ३१
- इत्याकण्य महीपाले जातो भावद्वयाकुलः । प्रधानैश्च कुनः सन्धिः समये शौभतेऽखिलम् ॥ ३२
- श्रीनागपुरदुर्गान्तः प्रेष्य पञ्चकुलं नृपः । प्रासादं कर्तुमारमे व्यर्थात्मो न तादृशः (शाम् ?) ॥ ३३
६३२. कुमारपालनृपालः समं वीसलभुमुजा । सङ्गमममिसन्धाद्य जगाम निजपत्तनम् ॥ ३४
- राज्ञा धीसलदेवेन भगिनीपतिना समम् । जातं गतागतं दूतैः श्रीमतो गूर्जरेक्षितुः ॥ ३५
- सन्धिविग्रहिकस्वस्वान्यदा प्रष्टो महीमुजा । गंगया स क्षेममाहेति 'वि शं ला ती ति वि श्व ठः' ॥ ३६
- तद्विचक्षणतागर्वखर्वीकरणदक्षणः^१ । श्रीरुपर्दिमहामाल्यपुरतारादिशत्रुपः ॥ ३७
- 'विः' पक्षी तद्देवासौ 'श्रवती'ति विखण्डिते । 'विग्रह राज' इत्याख्यां स प्रपानो यदाऽमगत ॥ ३८
- 'विमौ' = विनाशिको ह्यसौ ह-राजाविति खण्डिते । 'कविभान्धव' इत्याख्यां स्वस धारितवान् ततः ॥ ३९
- सपादलक्षदेवेषु जिनधर्मप्रवृत्तये । कुमारपालनृपालः सनियाय बलधिकः ॥ ६४०
- समं विग्रहाराजेन विरुद्ध रणकौतुकी । जीवग्राहं तमादाय सुभोज भगिनीगिरा ॥ ४१
- तदीये मण्डले जैनं धर्मगामं प्रवर्तयन् । तिलपीडनयथापि मित्यात्मनिव भजयन् ॥ ४२
- सर्वत्र स्थापयन् धर्मसिद्धिं सह निम्नज्ञाया । श्रीमाम्भौल्लक्ष्मणभेन्द्रे गूर्जरात्राशुभागतम् ॥-युग्मम् ४३
६३३. एकदा देवयोधास्यो योगी कपिलदर्शनी । जैनीभूतं भृषं श्रुत्वा स्वकलादुर्मदाशयः ॥ ४४
- चकोरहंससार्राधिरुडैर्विगमिर्भृत्तः । आगतः कदलीपत्राधिकूडो नृपपैदि ॥ ४५
- राजा सर्वोपशानुद्बधर्मधैतमलोऽपि हि । स्फटिकोपलवत् किञ्चित् तल्लारक्षितोऽमशत् ॥ ४६
- श्रीषान्भटमहामाल्यज्ञापिताः प्रभवोऽपि हि । योगशक्त्या परिलज्य चतुरहुलभूमिकवम् ॥ ४७
- विधाय परयतो राज्ञः स्वकार्यं तूलवहस्यम् । विसर्गं दलयामासुः सस्यं वादिगिरामिच ॥ ४८
- नृपचित्तविमोहार्यं स एव पुनरन्यदा । प्रत्यक्षं मातापितरौ दर्शयामास विधया ॥ ४९
- पिता जगद् बलस ! त्वं पाखण्डैर्विप्रतारितः । कुलधारमनाचारवचनैर्मुक्तवानसि ॥ ६५०
- जैनश्राद्धतया श्राद्धपिण्डादि न ददासि यत् । तेन दिक्षु क्षुधाक्षामो प्रमामि क्ष्मापती त्वपि ॥ ५१
- यन्मुक्तं तुच्छवाक्येन तिथिवर्षोत्सवादिकम् । न लेभेऽहमतस्तान् । प्रवेष्टुं सुरपैदि ॥ ५२
- जाते त्वयि मया बलस ! निहिता ये मनोरथाः । ते सर्वे विफलीभूता भूतावेशोऽसि किं नु ते ॥ ५३
- दीनानना पुनर्माता ताप्यन्तीव तदाऽवदत् । वरं यन्त्या वरं निन्दुर्वैरं निःस्वमुता प्रसूः ॥ ५४
- न पुनस्त्वादशो बलस ! सार्वभौमः सुतोचमः । यत्सर्वैर्जायिते माता हीनानानपि हासिताम् ॥-युग्मम् ५५
- श्रुत्वेति दृढसम्यक्त्वसुधानिर्भेदीरपि । तद्ब्रह्मो विपवेगेन भोटमित्थमधारयत् ॥ ५६
- स्वकर्मवश्या जीवाः स्वकृतं कर्ममुद्यते । चराचरहितं जैन वाक्यं चेति मते मम ॥ ५७
- पितृभ्यामुक्तमेवं च शृणोमि निजकर्णयो । हितौ च मातापितरौ तदिदं कियु सन्तवम् ॥ ५८
- इत्याद्यमदसन्देहदोलान्दोलितमानसः । बावत्स्यौ हृदालीनलयो योगीव भूपतिः ॥ ५९

B भावसंगता पाठभेदा-१ गवमुद्भ २ सुगत ३ आह ४ निदं ५ बलियु ६ इहकरणह जुग ७ मकिवि-
८ करित ९ नवह. १० एवहिं निधिः ११ तानर्षखर्दं १२ B दक्षिण ।

श्रीवाग्भटमहामात्यज्ञापिताः प्रभवस्तदा । तत्कालं कलिताकूनकलाकौशलशालिनः ॥	६६०
कृत्वा जिनाचनानां सद्यो गुरुचरन्तुमुपेयुषः । उपांशु दर्शयामास नृपतेरिन्द्रजालताम् ॥	६१
आविर्भूय त्रिभुवनपालः सुतमलीलपत् । धन्योऽस्मि कृतकृत्योऽस्मि वत्स ! यज्ञैर्धर्म्यसि ॥	६२
सुरकिञ्चरनारीभिर्गीर्णमानं यशस्तव । श्रुत्वा सर्वाधिकं वत्स ! स्वात्मानमभिमन्महे ॥	६३
उद्धृताः पूर्वजाः कृत्यैः कुलं चेदं पवित्रितम् । सत्युव ! तव धर्मेण सुरपङ्क्तौ रामामहे ॥	६४
श्रीवाग्भटपुरे पार्श्वचैले मन्नामनिर्मिते । निलं कृतार्थयन्नस्मि पूजाकृत्यैर्निलं जनुः ॥	६५
तथैव माता वात्सल्यकुल्याभिस्तमसिञ्चत । प्रीणित्वात्मा नृपः स्मित्वा गुरुनाह सविस्मयम् ॥	६६
किमिदं कौतुकं नाथ ! विनाथीकृतमानसम् । पुरापीडक्षमेवाहमद्राक्षामिदमन्यथा ॥	६७
सोलासं गुरवः प्राहस्तथैवेदं यथा पुरा । ज्ञातव्या भ्रान्तिरेवेयं तत्त्वं त्वेकं जिनोदितम् ॥	६८
कृत्रिमाहम्भैरन्यैर्धर्मैः प्रौढिमवाप्यते । कर्तुर्लोकपते प्रौढिं जैन एव परं विधिः ॥	६९
श्राद्धद्वौ दत्तपिण्डेन प्रियन्ते पितरो यदि । तदाऽन्यविहितं कर्म भुज्यतामपरैरपि ॥	७०
तथा च पुण्यलामाम न केनापि भयत्यताम् । सर्वांगमविरोधश्चानवस्था च सुदुर्धरा ॥	७१
सिद्धान्तद्वयधाराभिर्घातभ्रान्तिमलो नृपः । श्रीसर्वज्ञमतेनैव स्वं कृतार्थमन्यत ॥	७२
इत्यादि बहुशो देशान्तरीयकृतविग्रमैः । अदपितमनोवृत्तिं सरयश्चकिरे नृपम् ॥	७३
३३४. [*द्विजायैः प्रेरितः कैश्चिद् मूषः पप्रच्छ प्रसुम् । किं जैनैर्ध्वप्यदो राकाभूतेष्टादिमत्तान्तरम् ॥	७४
ऊचे प्रभुर्न भेदोऽयं तोयं तोयधरस्य वै । तडागाद्यापगामिन्नमूष्यं किञ्चिदु भिद्यते ॥	७५
तद्वद् राका-चतुर्दश्याश्रयेऽप्येको जिनः पतिः । जिनदीक्षेणु सर्वेषु मिथः पर्यायवन्दनम् ॥	७६
सर्वे जैनर्षयो भान्या जिनाज्ञा चेत्यतो न भिन् । राकाया भिन्न पाथात्या नैव चिन्त्या विपश्चिता ॥	७७
इत्यालप्य विलुप्य नृपतिमनःकालुष्यमागात् प्रसुः	
स्वस्थाने मुनिपुङ्गवांश्च सकलानाकार्यं राकाङ्कितान् ।	॥
मन्यध्वं मुनिनिर्मितां प्रथमतो यूयं प्रतिष्ठां ततो	
राकापाक्षिकमागमोक्तविधितः क्रुमो वयं चेत्यवक् ॥	७८
प्रपद्य ते स्त्रीयमुपाश्रयं दयू राकाङ्कगच्छेषु मिलत्सु सत्वरम् ।	
इतः स्वविर्यार्थकया सुमुख्यया सुरिर्वभाषे सुमतिः समौढ्यया ॥	७९
श्राद्धप्रतिष्ठां विजहन्न लज्जसे सिद्धान्तपूर्वोरपलापपापकृतम् ।	॥
गुरुकमे चेत् किञ्च कापि शिष्यिणी न्यवेक्ष्यत त्वद्ब्रुवतामलप्स्यत ॥	६८०
तदा तथा चण्डिकयेव भाषितः श्रीहेममूचे सुमतिस्त्वकम्पितः ।	
स्याद् यद् यथा तच्च तथाऽस्तु निःकृपं प्रमोर्गणिर्ज्ञापयति सा तन्नृपम् ॥	८१
नृपाज्ञया श्रीसुमतौ तु गर्जरघरां विहाय व्रजिते च क्रुङ्कणम् ।	
नश्यत् चान्येष्वपि निश्चया प्रमोः कति स्थिताः साधुतया च निश्चिताः ॥	८२
किञ्च - केकेयुक्चिवशो व्यवाद् दशरथः पुत्रं प्रचासादरं,	
पद्मावत्युदितश्च कौणिकनृपो दुर्धीर्पुष्यं यन्नुभिः ।	
रङ्गः कङ्कसिकार्यमङ्कगस्तुतानुज्ञोऽकरोत् पृक्षयं	
तद्यत् पाक्षिकमेकर्तां वज्रदपीत्यस्याद् व्रतिन्या गिरा ॥	८३

- यत् - कुमारपालभूलवाके प्रतिनामभूत् । तां राक्षादुदेशं गुक्त्वा पूजैवेति प्रसङ्गगी ॥*] ८४
- ५३६ कलिकालैकसर्वज्ञानं मन्वानस्तानयो नृप । पप्रच्छ साग्रहं पूर्वभव भवविरक्तपी ॥ ८५
- अनन्योपायतासास्य विश्वसन्तस्तदाग्रहम् । सिद्धचन्द्रमहामघं सस्मरुर्विधिपूर्वकम् ॥ ८६
- तदधिष्ठायकं शकसामानिकसुसोत्तमम् । पूजाजपतपोहोमध्यानादिप्रोषितान्तरम् ॥ ८७
- कुमारपालमूपस्य कृतपुण्यस्य भाग्यत । अमलस्वामिनामाऽसौ सर्वैर्द्विं प्रकटोऽभवत् ॥ ८८
- अन्यार्थितस्तदा हेमसूरिगिरिगुणभूरिभि । महान्निद्विद्वेक्षनेऽग्राह्य मोचप्रार्थना सुरा ॥ ८९
- गत्वा सीमन्धरस्वामिपादान्ते गूर्जरेऽथितु । पूर्वजन्म तथा भाव्यसिद्धिप्रान्तमब्रूवत् ॥ ९०
- ज्ञापयित्वा च श्रीहेमसूरये हर्षमूरये । ययागत गतो देवो गुरवो नृपभूचिरे ॥ ९१
- ५३६ इदं जन्मद्वीपे श्रीदेशे कर्णाटनामनि । फल्गुणाणपुरमित्यस्ति यथार्थामिषया सुरम् ॥ ९२
- तत्र श्रेष्ठी गुणश्रेष्ठो धनदो निरख्यधी । यो जिनधर्मलाभेन भेदे स्व धनदोऽपमम् ॥ ९३
- तद्दर्भचारिणीं जैनधर्मकाननसारिणी । गङ्गा गङ्गाजलस्त्रच्छा पत्युःश्रयैव देहिनी ॥ ९४
- आवालकाल तद्रेहे पुत्रवत्पालितधिरम् । कर्मकृत्नायको नाम निर्मायो भद्रकाश्यम् ॥ ९५
- सोऽन्यदा लोकमद्राक्षीन्नतुमांसकपर्षणि । पूजाविधितपोदानवीपध्रतसोऽपमम् ॥ ९६
- अहो धन्या अमी लोका यथावसरमागतम् । समृद्धा धर्मकर्मादि सर्वं सत्यपयन्ति ये ॥ ९७
- मादृक्षा पुनराजन्मदरिद्रा मृतका इव । अपूर्णवान्भ्राम्हास्तमन्ति भग्नपक्षा इवाण्डजा ॥ ९८
- तदद्य निजशकत्याहमपि पुण्यमुपाजये । तप पूजादिकं श्रेष्ठिष्ठलज्जोऽनुवादये ॥ ९९
- सङ्गतभावनोहाससञ्चितं पञ्चरूपकैः । पञ्चतपदानवीव रक्तपुष्पाण्युपाददे ॥ ७००
- पूजोपकृतिभूजैले जगाम श्रेष्ठिना समम् । चेतोऽनुसारतो भाव्यसम्पदेषु विकस्वरा ॥ ७०१
- श्रेष्ठिन कुर्वन्त पूजा तस्य भाव च विप्रत । कोऽपि पुण्यविशेषो यस्तु वेद यदि केवली ॥ ७०२
- अथारोपयतो 'चिन्दिम्ये पुण्यपरम्पराम् । ददौ सोऽपि स्वपुष्पाणि पूजार्थं श्रेष्ठिन करे ॥ ७०३
- श्वेतपुष्पैर्विधायाचौ तस्युष्पाणि तदन्तरे । तथा निवेशयामास रते पूजा यथाधिकम् ॥ ७०४
- नायकोऽपि तथा दृष्ट्वा प्रशुरानन्दतन्मना । भावना भावयामास रङ्गो निधिधन यया ॥ ७०५
- धन्योऽहं यस्य पुष्पाणि व्यापृतानि जिनाचने । अधन्या रसना मन्ये या न वेत्ति जिनस्तुतिम् ॥ ७०६
- इयता कृतकृत्योऽस्मि यत्पुष्पैर्गन्धरास्थितै । सुतरां शुकुभे पूजा ग्लैमौक्तिकहारवत् ॥ ७०७
- महादृष्ट्यामिष सर कानने जातिपुष्पवत् । इत्यकाल गत जन्म दृष्ट्वा मेऽधर्मनीविनम् ॥ ७०८
- धन्य सोऽजसरो भावी धनाहमपि वासरे । स्वयं पूजा करिष्यामि स्वधुनोपातिर्तर्धने ॥ ७०९
- भावना भावयन्निश्चय गृहानन्दनकाव्यया । जगाम पौषधागारे श्रेष्ठिना सह सोऽन्यम् ॥ ७१०
- उपवासतपश्चके वन्दित्वा गुरुपादयो । न न्ययुक्तं कापि कार्यं श्रेष्ठी तमपि तदिने ॥ ११
- प्रातर्भद्रकता भीक्ष्य तस्मै पारणकाहनि । परमाद्य ददौ स्वेच्छं पुण्यं हि फलदं सदा ॥ १२
- दासोऽपि दध्यौ धर्मस्य प्रभावोऽयमहो । महान् । अलम्बपूर्वं यत्नेभ्यः प्रायस गौरव च तत् ॥ १३
- अयमेव महाधर्मोऽनुचार्योऽत पर मया । आकण्ठधोजनाज्ञातमजीर्णं कुक्षिशूलयुक् ॥ १४
- आराधना करयत् श्रेष्ठिनाऽसौ समाधिना । विषय गूर्जरात्राया जातश्चौत्सुक्यसमनि ॥ १५

पुत्रस्त्रिसुवनपालदेवस्य परमार्हतः । कुमारपालभूपालः सप्तव्यसनवारकः ॥	१६
सम्यक्त्वमाप्य श्रीहेमसूरिपादप्रसादतः । विधासति महीपीठं जिनचैत्यविभूषितम् ॥	१७
पद्माशद्वर्षदेशीयो राजाऽष्टादशदेवामुक् । त्रिंशद्वर्षीणि राज्यं च भुक्त्वा शुष्यपरो स्रुतः ॥	१८
तृतीयदेवलोकेऽसौ देवो भावी महद्विकः । ततश्च्युत्वा विदेहेपूत्यथ मोक्षं व्रजिष्यति ॥	१९
श्रुत्वेति जाग्रदुत्कण्ठतरङ्गितभवान्तरः । कर्णाटदेशे भूपालः प्रैपीचतुरमानुषान् ॥	७२०
प्रत्यक्षं सर्वमेवेदं ज्ञात्वा तैस्तैरुपग्रमैः । सर्वोत्तरं महीपालो जैनं धर्ममन्यत ॥	२१
शङ्खादिदोषनिर्मुक्तं सम्यक्त्वं पालयन् दृढम् । एकच्छत्रं जैनधर्मं चक्रे केनाप्यभाणि यत् ॥	२२

आज्ञावर्तिषु मण्डलेषु विपुलेष्वष्टादशस्वादरा-
द्वन्द्वान्येव चतुर्दश प्रसृमरां मारिं निवारयौजसा ।
कीर्तिस्तम्भनिर्भाश्चतुर्दशशतीसंख्यान् विहारान्स्थथा
हृत्वा निर्मितवान् कुमारभूपतिजैनो निजैर्नो व्ययम् ॥

२३

§ ३३. अथ कच्छपराजस्य भार्यायाः पुत्रपभूपतेः । महासत्या लक्षराराजजनन्याः किल शापतः ॥	२४
श्रीमूलराजकंशीयराजन्यानां तदाद्यपि । लुतिनामा महारोगः सङ्गमति सुदुर्धरः ॥-सुग्मम् ॥	२५
कुमारपालभूमर्तुर्लताव्याधिर्यदा पुनः । वाधामधात् तदा सूरिः प्रणिदध्यौ तदायुषि ॥	२६
आत्मायुः सफलं वीक्ष्य तं च रोगवशाद्युषम् । अष्टाद्वयोगान्यासेन तं दोषमुदमूलयत् ॥	२७
चतुरशीतिवर्षासुमितैः श्रीहेमसूरिभिः । निजावसानं निश्चित्यारोभेऽन्याराधनाक्रिया ॥	२८
तदधिदुःखिताय श्रीभूषाय प्रमचोऽन्यधुः । पन्मासीशेषमेवास्ति तथाप्यायुरतः परम् ॥	२९
सन्तानामावतो विद्यमान एव नराधिप ! । निजोत्तरक्रियां कुर्याः जागयां धर्मवर्त्मनि ॥	७३०
भाव्यराज्याधिपत्वादि कलिभावेन दुर्गदम् । उपदिश्य नृपस्याग्रे प्रमचोऽनशनं व्यधुः ॥	३१
पद्मासनसमासीनल्यैकाग्र्यवशेन्द्रियाः । सूर्यो दशमद्वारा चरित्रे प्राणनिर्गमम् ॥	३२
संस्कारानन्तरं सुरैः पवित्रमिति भूपतिः । वचन्देः देहजं भस्म ततः सामन्तमण्डली ॥	३३
पौरामात्यादिवर्गश्च तथा मृत्सामपाहारत् । यथा तदास्वदं हेमगच्छंलथापि विश्रुतम् ॥	३४
प्रभुश्रीहेमसूरिणां शोकविक्रममानसः । विज्ञातः सचिवै राजा सगद्गदमदोऽवदत् ॥	३५
पुण्याजितशुभप्रातीत्र शोचामि प्रभूजहम् । सताद्वमपि साम्राज्यमिदं मे त्वप्रयोजकम् ॥	३६
तदेव खलु शोचामि राजपिण्डेन दूषितम् । यत्र लजं प्रभोरद्वे भदीयमुदकाद्यपि ॥	३७
धर्मात्माऽपि स कष्टेन स्मारं स्मारं प्रभोरुणान् । पन्मासीमतिचक्राम व्यवनार्तं इवामरः ॥	३८
अथ प्रभूते दिवसे समाहायुः समाधिना । कुमारपालभूपालः स्वलोकमपितस्यिवान् ॥	३९

इति संक्षेपतः प्रोक्तं चरित्रं गर्जरेशितुः ।

कुमारपालप्रतिषेधशास्त्राद् ज्ञेयं विशेपतः ॥

७४०

इति श्रीरुद्रप्रहरीयगच्छालक्षारक्षारशीसंपतिलकसूरिशिष्यश्रीसोमतिलकसूरिविरचितं

॥

श्रीकुमारपालभूपालचरित्रं समाप्तं ।

[A आदर्श-सं० १५१२ वर्षे आपादनासे कृष्णपक्षे नवम्यां लिखेग ॥]

कुमारपालगुणोत्कीर्तनश्लोकाः ।

स्तुमन्निसन्ध्यं प्रभुहेमसूरेरनन्यतुल्यामुपदेशशक्तिम् ।
अतीन्द्रियज्ञानविवर्जितोऽपि यः क्षोणिभर्तुर्व्यधित प्रबोधम् ॥
*
सत्वानुकम्पा न महीशुजां स्यादित्येष क्लृप्तो वितथः प्रवादः ।
जिनेन्द्रधर्मं प्रतिपद्य येन श्लाघ्यः स केषां न कुमारपालः ॥
*
नृपस्य जीवाभयदानडिण्डिमैर्महीतले नृत्यति कीर्तिनर्तकी ।
समं मनोभिस्त्रिमिकेफित्तिरिस्तभोरणक्रोडमृगादिदेहिनाम् ॥
*
धृत्तासवादीनि नृणां निषेधादिहैव सप्तव्यसनानि भूपः ।
दुष्कर्मतो दुर्गतिसंभवानि परत्र तेषां त्वमितानि तानि ॥
*
पदे पदे भूमिभुजा निवेशितैर्जिनालयैः काञ्चनदण्डमण्डितैः ।
निचारिता वेत्रधरीरिवोद्धृतैः स्फुरन्ति कुत्रापि न केऽप्युपद्रवाः ॥
*

— श्रीसोमप्रभाचार्यः ।

पुरातनाचार्यसंगृहीत-गद्य-पद्यमयः

कुमारपालप्रबोधप्रबन्धः ।

॥ अहं नमः ॥

१. खयं कृतार्थः पुरुषार्थभावेर्जगाद् यस्तान् जगतां हिताय ।
नाथः प्रजानां प्रथमः पृथिव्यां जीयाद् युगादौ पुरुषः स कोऽपि ॥ १ ॥
२. प्रणमामि महावीरं सर्वज्ञं पुरुषोत्तमम् ।
सुरासुरनराधीशैः सेव्यमानपदाम्बुजम् ॥ २ ॥
३. परा मनसि पश्यन्ती हृदि कण्ठे च मध्यमा ।
मुखे च वैखरीत्याहुर्भारती तामुपासहे ॥ ३ ॥
४. अज्ञानतिमिरान्धानां ज्ञानाञ्जनशलाकया ।
नेत्रमुन्मीलितं येन तस्मै श्रीशुरवे नमः ॥ ४ ॥

*

§ १. सकलसुरासुरनिकरनायकशिरःशेखरायमाणपादारविन्दश्रीसर्वज्ञोपज्ञपथपान्यप्रष्टस कलिकालसर्वज्ञ-
श्रीहेमसूरिगुरुपदेशविशेषप्राप्ताशेषभूवल्यप्रतिष्ठस सकलजन्तुजातजीवातुजीवदयाधर्मनिष्ठस निजमुजवल्-
कलितसकलभूषणकुलविजयविलसद्यज्ञःश्रुतापगतिष्ठस श्रीकुमारपालभूषणस प्रारम्यतेऽयं प्रबोधप्रबन्धः ।

तत्र केऽपि जिज्ञासवः प्रश्नयन्ति-‘कोऽयं कुमारपालभूषणः, कथायं कलिकालसर्वज्ञश्रीहेमचन्द्रसूरि-
गुरुः । कथं च तस्य प्रतिबोधः?’-इति सर्वमिदमावेद्यमानं श्रूयताम् ।

§ २. तथाहि-असिन् जम्बूद्वीपे द्वीपे भरतक्षेत्रे सुगलधर्मकाले प्रवर्तमाने तृतीयारकपर्यन्ते सप्तकुलकराः पुराऽ-
भूवन् । तेषु सप्तमः श्रीनाभिकुलकरः, तस्यादियोगिनी मरुदेविस्वामिनी धर्मपत्नी बभूव । तयोः पुत्रः सकलधर्माधि-
काममोक्षायां चतुःपुरुषार्थानां प्रथमः प्रसाधकः, परेषामुपकाराय प्रथमोपदेष्टा, प्रथमः पुरुषः, प्रजानां सम्यग्योग-
क्षेमकरणात् प्रथमोः नाथः, शैलवे प्रचुरेक्षुयष्टिकृतावष्टम्बहृष्टत्वात् प्रणामागतन्द्रस्यापितेष्वाकुलेशः, सप्तश्रेयस्योदि-
शुणोपेतत्वात् प्रथममगवान्, प्रथमो जिनः समजनि । तस्मिन्नेक्ष्वाकुलेशे क्रमेण पदत्रिंशद् राजकुलान्यभूवन् ।
तेषु महापुरुषपरलसंकुले श्रीचौलुक्यकुले पदत्रिंशदक्षत्रामाभिरामे कन्यकुलदेशे कल्याणकटकपुरे
श्रीभूधराजा राज्यं करोति । तेन राज्ञा स्वपुत्र्या महृणहृद्देव्या गर्जरधरित्री कञ्चुकसम्बन्धे दत्ता ।

*

§ ३. इतश्च गर्जरात्रैकदेशे वदियारदेशे पंचास्रग्रामप्रदेशे वहिः श्रीशील[शुण]सूरयः शकुनावलोक-
नार्थं गता धनगहनमध्ये वृक्षशाखानियद्ब्रह्मोलिकं बालकमेकं दृष्ट्वा समीपस्थतन्मातरभूजुः-‘मद्रे ! काऽसि त्वम् ? ।’
तयोक्तम्-‘राजपत्नी बह्वम् । कन्यकुलदेशीयश्रीभूधराजभयेन चापोत्कटककुलकमलकमलवन्दोरस पुत्रस्य
गोपनार्थमद्य स्थिताऽसि ।’ ततः श्रीसूरिभिरपरलक्षेऽपि तद्दृक्षन्त्यायामनमितामालोक्य ‘कोऽप्ययं महान्तरेक्षरो
भावी’ति तत्स्वरूपं श्राद्धनामावेद्य तस्य रक्षा कारिता । स च बालकः श्रीगुह्यदत्तचनराजनामाऽष्टवर्षिको
राजचिह्नैः क्रीडन् परबालकासद्वतजाः समभूत् ।

५. यतः-पीऊण पाणियं सरवरंमि पिष्टिं न दिति सिहिडिंभा ।

होही जाण कलायो पयइ चिअ साहए ताण ॥ १ ॥

५४. ततः श्राद्धैर्मातुः समर्पितः सन् स चौरमातुलेन सह धाड्यादौ परिग्रमन्, अन्यदा फाकरग्रामे कस्यापि धनिनो गृहे खात्रं दत्त्वा प्रविष्टो दधिभाण्डे करे पतिते सति भुक्तोऽहमेति सर्वं दिव्य गतः । श्रातस्त्रयुष्या श्रीदेव्या गोरसे हस्ताङ्गुलिचिह्नानि घृतभृतानि दद्यात् 'कोऽप्ययं महापुंसो भाग्यवान्' इति तं पान्यवत्त्वेन प्रतिशप, 'तं दद्यात् भोक्ष्यामी'ति कृतप्रतिज्ञा । तत्स्वरूपमाकर्ण्य रात्रौ समागतो घनराजो सुतवृत्त्या भोजनवस्त्रादिना सत्कृतो 'मम राज्याभिषेके त्वयैव भगिन्या तिलकं कार्य'मिति प्रतिज्ञाय गतः ।

५५. अन्यदा वनराजेन कोऽपि घने जांबाको वणिक् रुढः । शरपञ्चकमप्यात्, शरद्वयं भूमौ मुञ्चन् कोरणं शूद्रः प्राह—'युयं त्रयो जनाः, शरास्तु पञ्च; तेन द्वाभ्यामधिकाम्यां किं प्रयोजनमिति'—श्लोके 'कोऽप्ययं सत्त्वशाली शूद्रः पुमान्, मम राज्यकाले महामात्यो भावी'ति मुक्तो जांबाकः कृतप्रणामः किमपि शंभवादिकं दत्त्वा गतः । एकदा गूर्जरपंचकुलं पन्मासैस्सहस्रितस्तुराष्ट्रामण्डलं चतुर्विंशतिलक्षहैमनाणकान् चत्वारिंशतानि जाल्यतुंगमान् लात्वा व्यासुठ्यमानं पथि वनराजेन हत्वा सर्वं जग्धे । ततो वर्षं यावत् कालंभारवने स्थितिं कृत्वा कन्य-कुञ्जस्थितिरुत्थापिता ।

५६. ततो नवीनपुरनिवेशाय भूमिं विलोकयता वनराजेनाऽणहिर्यो नाम गोपः प्राप्तः । तेन यत्र शशकेन श्वा श्रासितस्तत् स्थानं दर्शितम् । ततस्त्रिभङ्गा अणहिर्युपुरं पत्तने सकलवास्तुविधाविचारपुरःसराकार-प्रतोली-परिखा-प्रासाद-विहार-हर्म्य-द्विशाखा-तुंगमशाखा-भांडागार-कोशागार-आयुषशाखा-राजसभा-अलंकारसभा-स्नानगृह-भूमिगृह-धर्मशाखा-दानशाखा-सनागार-पानीयशाखा-नाट्यगृह-क्रीडागृह-शांतिगृह-शिल्पशाखा-चन्द्रशाखादिभिर्विशाख स्थापितम् । ततः पंचाशद्वर्षवपसो वनराजस्य राज्याभिषेकः । श्रीपत्तने संवत् ८०२ वर्षे श्रीशाल[गुण]सूरीभिर्जैनमते राज्यस्थापना कृता । तदा पुरा प्रतिपन्नभगिन्या तिलकपत्रके । तस्या महाप्रासादः । जांबाकः सर्वराजकार्येषुमो महामात्यः समभूत् ।

श्रीगुरुपदेशेन राजा वनराजः पुण्यवान् कृतज्ञः पंचास्तरग्रामे श्रीपार्श्वनाथप्रतिमाळंकृतनिजारापक-मूर्तिद्युतं प्रासादमचीकरत् ।

६.

गूर्जराणामिदं राज्यं वनराजात् प्रभृत्यपि ।

स्थापितं जैनमञ्चैस्तु तद् द्वेषी नैव नन्दति ॥ १ ॥

इति लोके प्रसिद्धिरभूत् । ततः पश्चिमं वनराजस्य राज्यम् । पश्चिमदिशं तत्पुण्ययोगराजराज्यम् । पश्चिमतिवर्षाणि क्षेत्रराजराज्यम् । एकोनत्रिंशद्वर्षाणि भूपराजराज्यम् । पश्चिमतिवर्षं चैरसिंहराज्यम् । पश्चदशवर्षं रत्नादित्यराज्यम् । सप्तवर्षं सामन्तसिंहराज्यम् । एवं चापोत्कटकुले सत्तराजानोऽभवन् । एवं संवत्सर (वर्षाणि) १९६ । ततो दोदित्सन्ताने चोलुक्यकुले राज्यं गतम् ।

५७. कथं गतम् ?—तथा चाह—कन्यकुञ्जीयचौलुक्य ध.. ल (भूयड ?) राजस्य सुत. कण्ठोदित्यः, तत्पुत्रचन्द्रादित्य-तत्पुत्रसोमादित्य-तत्पुत्रो भुवनादित्यः । तस्य राज-वीज-दद्वकनामानस्य पुत्राः । मयमो राजकुमारः ।

५८. श्रीसह विदित्तरियं जगिज्जह मुज्जण-दुज्जणविसेसो ।

अप्पणां च कलिज्जह हिंदिज्जह तेण पुहवीण ॥ १ ॥

इति विचार्य देशान्तरेषु परिग्रमन् श्रीपत्तने समायातः । सामन्तसिंहं नृपं चाहकेली कुर्वन्तं दद्याऽप्य-पाते राज्ञा दत्ते राजकुमारोऽनवसरदत्तेन कथापातेन पीडितो 'हा हेति' शब्दमकरोत् । राज्ञा कारणं पृष्टोऽनव-दिव ! अश्वे कृते शोभनमती कथापाते मम ममीभिषात. सजात.' । ततो राज्ञा तसार्पितोऽप्य । तेन चार्थ-विधादुशलेन दर्शितं चाहकेलीनैतुकम् । जातस्योः सस्यो योगः ।

८. यतः-अश्वः शस्त्रं शस्त्रं वाणी वीणा नरश्च नारी च ।
पुरुषविशेषं प्राप्ता भवन्त्ययोग्याश्च योग्याश्च ॥ १ ॥

ततः सामन्तसिंहवृषेणाचारादिभिर्महत्कुलमाकलय्य;

९. यतः-अभङ्गताण वि नज्जइ माहृप्पं सुपुरिसाण चरिण्ण ।
कि बुद्धंति मणीओ जाथो सहस्सेहिं धिप्पंति ॥ १ ॥

इति सञ्चिन्त्य राजकुमारस्य महताग्रहेण लीलादेवीनाम्नी स्वभगिनी ददे । अन्यदा कालान्तरे साऽऽपन्न-
सत्त्वा जाता । तस्याकाण्डमरणे सचिवैरुदरं विदार्य कर्षितमपत्यम् । मूलनक्षत्रमूले जातत्वात्, मूलराजोऽप्य-
मिति नाम कृतम् । तन्नमतो राज्यादिवृद्धिं दृष्ट्वा मदमत्तेन सामन्तसिंहेन स राज्येऽभिषिष्यते, गतमदेन
चोत्साप्यते । तदादि चापोत्कटादानं दानमुपहासाय जातम् । तदुक्तम्-‘चाउडा दाति ।’ एकदा मदमत्तेन
स्थापितो राज्ये मूलराजः । तेन च विकलोऽयं मातुल इति विज्ञाय विनाशितः, अहीतुं(तं?) स्वयमेव राज्यम् ।
संवत् ९९८ वर्षे जातो राज्याभिषेकः ।

*

§८. स चातुल्वलपराक्रमः प्रतापक्रान्तसकलसीमालभूपालः स्वबलेन लाखाकं नृपं जितवान् । तत्स्वरूपं
यथा-परमारवंशे कीर्तिराजसुता कामलता, शैशवे सखीभिः सह रममाणोऽन्धकारे प्रासादस्तम्भान्तरितं
फूलदृढामिषं पशुपालं वृत्वा, ततः कतिपर्यैर्वर्षैः प्रधानवरेभ्यो दीयमाना पतिव्रताव्रतपालनाय तमेवोपयेत् ।
तयोः पुत्रो लाखाकः । स च कच्छाधिपः सर्वतोऽप्यजेयः । एकादशवारांश्चासितमूलराजसैन्यः । एकदा ॥
कपिलकोटे स्थितो मूलराजेन रुद्रः । द्रुत्सुद्धं कुर्वाणस्तस्य अजेयतां दिनत्रयेण विश्वस्य तुष्ये दिने निजकुल-
दैवतमनुसृत्य, ततोऽवतीर्षदैवतकल्या लाखाको निजमे । तस्माज्जै मृतितस्य घातचलिते स्मश्रूणि पदं
स्थश्चन् मूलराजस्तज्जनन्या पतिव्रतातीव्रव्रतनिष्ठया ‘कृतारोगेण भवद्वंश्या विनश्यन्तु’ इति शप्तः मूल-
राजः पञ्चपञ्चाशद् वर्षाणि यावत् राज्यं कृत्वा, एकदा सान्ध्यनीराजतानन्तरं ताम्बूले कृमिदर्शनात्, पूर्वं गजादि-
दानं दत्त्वा संन्यासपूर्वं दक्षिणचरणाहुष्टे वद्विभोचनं कृत्वा अष्टादशदिनैः परलोकमगात् ।

*

§९. ततः त्रयोदशवर्षाणि चामुंडराजस्य राज्यम् । पद्मासान् यावद् राज्यं चञ्चुभराजस्य । एकादश-
वर्षाणि पद्मासान् कुर्लभराजराज्यम् । स स्वपुत्रं श्रीभीमदेवं स्वराज्ये न्यस्य स्वयं वैराग्यवान् तीर्थयात्रां
कुर्वन् मालचके गतः । श्रीभुंजेन ‘छत्रादिकं मुख वा युद्धं क्रु’ इत्युक्तो घर्मान्तरायं भत्वा प्रशमवान् कर्प-
टिकवेपेण यात्रां कृत्वा परलोकमसाधयत् ।

तत्स्वरूपं भीमेन ज्ञातम् । ततः प्रभृतिराजद्वयविरोधः । भोजराजेन सार्द्धं भीमदेवस्य [विग्रहः] ॥ २ ॥

*

§१०. तस्य द्वे राज्यौ । एका वज्रलदेवीनाम्नी पण्पाङ्गना, पत्तनप्रसिद्धं रूपपात्रं गुणपात्रं च । तस्याः कुल्योधि-
तोऽपि अतिशायिनी प्राज्यमर्यादां नृपतिर्निश्चय्य तद्गतपरीक्षानिनितं सपादलक्षमुल्कां क्षुरिकां निजाहचौरस्तस्यै अह-
णके दापयामास । औत्सुक्यात् तस्मादेव निधिं वहिरावासे ग्रथानलक्षमसाधयत् । नृपतिर्वर्षद्वयं यावन्मालचर्मडले
विग्रहामहात् तस्यौ । सा तु वज्रलदेवी तदतग्रहणकप्रमाणेनैतद्वर्षद्वयं परिहृतसर्वपुरुषसंगा चङ्गशीलील्यैव
तस्यौ । निःसीमपराक्रमो भीमस्तृतीयवर्षे स्वं स्थानमागतो जनपरंपरया तस्यास्तां प्रवृत्तिमवगम्य तामन्तःपुरे ॥
न्यधात् । तदज्ञतो क्षेमराजः । द्वितीया राज्ञी उदयमती, तस्याः सुतः कर्णदेवः ।

*

क्षेमराज-कर्णदेवौ तस्युग्रौ मित्रमातृकौ । परस्परं प्रीतिभाजौ यथा राघव-लक्ष्मणौ ॥ १

कर्णमातुस्तत्सौन भीमदेयेन चैकदा । प्रतिपन्नं राज्यदानं धीकर्णस्य लपोरपि ॥ २

१

२

वशीकर्तुमिव स्वयं भीमदेवे दिवंगते । द्विचत्वारिंशद वर्षाणि राज्यं कृत्वा मनोरमम् ॥ ३
 सौदर्यवर्ष्यामीर्यप्रज्ञाबुद्धिगुणोत्तमे । राज्यक्षमे क्षेममराजे कर्णो राज्यं न वाञ्छति ॥ ४
 राम इव क्षेममराजः सृष्ट्वा भाषां पितृसूततः । कर्णं महोपरोधेन स्वयं राज्ये न्यवीर्यित् ॥ ५

१११. तस्य राज्ञी मयणहृदेवी । तस्याः स्वरूपं किंचिदुच्यते—शुभकेशिनामा कर्णपटरादतुरंगमापहृतः
 प्रान्तप्रान्तमूषी नीतः । कुत्रापि पत्रलवृक्षच्छायां सेवमानः प्रत्यासन्नदावभावके प्राणानामाहुतिं चाकरोत् । तस्मिन्-
 जयकेशिनामा तद्राज्ये सचिवैरभिमिक्षतः । तस्य राज्ञी विजया । तस्मिन्सा मयणहृदेवी नाम्नी समजनि । सा
 च शिवभक्तैः श्रीसोमेश्वरस्य नाम्नि दृहीतमान एव इति पूर्वमवगम्यार्पित—“यत् पूर्वमवेष्टं माखणी द्वादशमासोप-
 वासान् कृत्वा, प्रत्येकं द्वादशवस्तूनि तदुद्यापनके दत्त्वा, श्रीसोमेश्वरानमसाकृते धाहुल्लोडनगरं प्राप्ता । तत्करं
 दातुमक्षमाऽग्रतो गन्तुमलममानाञ्च—“अहमापामिमवेऽस्य कारस्य मोचयित्री म्यासं”—इति कृतविदाना विप्रधान
 जाता—इति पूर्वमवस्थितिः । अथ सा श्रीधाहुल्लोडकमोचनाय गूर्जेरेश्वरं प्रवरं वरं कामयमाना मातरं प्रति तं
 वृत्तान्तं निवेदितवती । जयकेशिनाज्ञाऽपि तं व्यतिकरं ज्ञापितः श्रीकर्णः । स्वप्रधानपुरुषैः मयणहृदेव्याः कुरु-
 पतं निशम्य तस्मिन्मन्दादरे, तस्मिन्नेव राज्ञि निर्यन्यपरां तामेव स्वयंवरं प्रादिणोत् । अथ श्रीकर्णेनृपो गुप्तवृत्त्या
 स्वयमेव तां कुत्सितरूपं विलोक्य सर्वथा निरादरपरो जातः । ततः सा दिक्कन्याभिरिव मूर्ध्निमतीभिराश्रयिः सह-
 चरीभिः सह नृपतिहत्याकृते प्राणान् परिजिहीर्षुः, श्रीउदयमत्या राज्ञ्या तासां विषदं द्रष्टुमक्षमतया ताभिः सह
 प्राणसंकल्पयत्के ।

१०. यतः—स्वापदि तथा महान्तो न यान्ति खेदं यथा परापत्सु ।

अचला निजोपहृतिषु प्रकम्पते नृः परव्यसने ॥ १ ॥

इति न्यायात्, तदाग्रहादेव, अनिच्छुनापि सर्वथा श्रीकर्णेन सा परिगिन्ये । तदनन्तरं इग्मात्रेण सर्वथा
 तामसम्भावयन्, कसामधमयोषिति साभिलाषं नृपं मुञ्जालमंजी कशुकिना विज्ञाय, तद्रेषभारिणी मयणहृदेवीं
 ऋतुस्नातामेव रहसि प्रादिणोत् । तामेव स्त्रियं ज्ञानता नृपतिना सप्रेम मुज्यमानायास्तस्या आपानं समजनि । तदा च
 तथा संकेतज्ञापनाय नृपकरात् नामाक्षितमङ्गुलीयं निजाहुल्यां न्यवापि । प्रातः तदुर्विलमितात् प्राणपरित्यागोद्य-
 ताय नृपतये स्मार्त्तैस्तद्वृत्ताग्रमयपुत्तलिकालिङ्गनमिति निवेदिते, प्रायश्चित्ताय तत्तथैव चिकीर्षेव, स मंत्री यथावदथा-
 वदत् । सुलभे जातस्य तस्य सूनोरुपतिना जयसिंह इति नाम निर्ममे । स पालकस्त्रिवापिकः सवयोभिः समं
 रममाणः सिंहासनमलचके । तद् न्यवहारविरुद्धं विग्रह्य नृपेण शृष्टेनैमित्तिकैस्त्रिभवेभ्याम्मुदयिनि उभे निवेदिते
 राजा तदैवाभियेकं चकार । स्वयं तु देवपानायां गन्तुमना अभूत् ।

पालयत्यन्यदा राज्यं जयसिंहे नरेश्वरे । चचाल देवपानायां कर्णः कर्णं इवापर. ॥ ६

श्रीदेवपत्तनादवीकं गन्धूतैः सप्तभिः स्थित । प्रासादं सोमनाथस्य दृष्ट्वाऽभिग्रहमग्रहीत् ॥ ७

यथा—पापक्षयं हारं चद्रादित्याख्यकुण्डले । श्रीतित्कर्मगर्दं च परिधाय समाहितः ॥ ८

यदा सोमेश्वरं देवं पूजयिष्यामि भक्तितः । मोक्ष्ये तदाशनं पानं तांबूलमपि नामयथा ॥ ९

१०. स्नात्वा मन्मासे श्रीकर्णेन यदाथाचत मृगणम् । कोशीधिपसदा स्नाह नादिदं स्वामिमिखतः ॥ १०

आमरणं पत्तनेऽस्वात् विपण्यथ ततो नृपः । तदा नदनपात्याह्यो मंडलीतोऽनवीदिति ॥ ११

मा विपीद महाराज । मञ्जसिद्धिपरा यतः । मया सन्ति सहानीताः श्रीघनेश्वरसूत्यः ॥ १२

अथ च राजान्मार्थिनैस्त्रैरणहिट्टपचनात् । आकृष्टिमधेगाकृष्याभरणं तत्समर्पितम् ॥ १३

संपूर्णमिग्रहो राजा प्राह सखिरं प्रति । सुष्माभिर्नीधित दत्तं ममाभिग्रहपूणात् ॥ १४

१५. दृष्ट्वाण तदिदं राज्यमित्युक्तः सखिरमवीत् । रक्ष जीवकथं राजन् नवरात्रदयेऽपि हि ॥ १५

तथेति कृत्वा संसाध्य सुराष्ट्रामण्डलं नृपः । चकार वामनस्यल्पां सज्जनं दण्डनायकम् ॥ १६
 ततो मदनपालेन विज्ञप्तः कर्णभूपतिः । सार्धं धनेश्वराचार्यैरारूढो रैवताचलम् ॥ १७
 सज्जनोऽपि स्वगुरुभिः श्रीभद्रेश्वरसूरिभिः । चतुर्विधेन संयेन सार्धं राजानमन्वगात् ॥ १८
 श्रीनेमिभवनं जीर्णं वीक्ष्य काष्ठमयं ततः । सज्जनो गुरुणादिष्टो जीर्णोद्धारकृते कृती ॥ १९

११. यतः—जिणभुवणाइं जे उद्धरंति भक्तीए सडिपपडिपाइं ।

ते उद्धरंति अप्पा भीमाओ भवसमुद्दाओ ॥ १ ॥

१२. अथवा—अप्पा उद्धरिओ चिय उद्धरिओ तह प तेहिं नियवंसो ।

अन्ने य भवसत्ता अणुमोयंता य जिणभवणं ॥ २ ॥

युक्तमिदमुपदेशकथनं साधूनाम् । यतः—

१३. राया—अमच्च—सेट्टी—कुडुंविए वावि देसणं काउं ।

जिण्णे पुढाययणे जिणकप्पी वावि कारचह ॥ ३ ॥

जीर्णोद्धाराय विज्ञप्तः सज्जनेन नृपस्ततः । सुराष्ट्रोद्धारितं दत्त्वाऽणहिच्छुरमाययौ ॥ २०

अथ भद्रेश्वरः सूरिः सज्जनेन सहाष्टमम् । तपः कृत्वाऽम्बिकादेवीमाह्वानयद्दीनधीः ॥ २१

प्रलक्ष्मीभूय साऽप्यूचे सुवाम्यां किमहं स्मृता । सूरिराह नेमिचैलमुद्धरिष्यति सज्जनः ॥ २२

तदेनमनुजानीहि पापाणखनिमादिश । अंवाऽप्यूचे भवत्वेतदस्पायुः पुनः सज्जनः ॥ २३

दण्डाधिपः प्राह कार्यस्त्रीर्षोद्धारो विशेषतः । परलोकप्रस्थितानां पाथेयं धर्म एव यत् ॥ २४

१४. दीपे म्लायति तैलपूरणविधिः स्तोत्रं द्रुमे शुष्यति,

प्रावारो हिमसंगमे जलगृहं धीष्मज्वरोज्वागरे ।

निर्घातं कचचं शरदूष्यतिकरे रोगोद्भवे मेपजम्,

धर्मो मृत्युमहाभये सति सतां संसेवितुं युज्यते ॥ १ ॥

अम्बानुज्ञां ततो लब्ध्वा पापाणस्य खनिं च सः । श्रीनेमिचैलं पण्मासां कलशान्तमकारयत् ॥ २५

ज्येष्ठस्य सितपञ्चम्यां शिरोऽर्त्याऽऽर्तोऽथ सज्जनः । अम्बादेवीवचः स्मृत्वा जातपंचत्वनिश्चयः ॥ २६

आदिश्य परशुरामं स्वपुत्रं ध्वजरोपणे । भद्रेश्वरगुरोः पार्श्वे संस्तारत्रतमग्रहीत् ॥ २७

दिनाष्टकं पालयित्वाऽनशनं सज्जनो मुनिः । दिवं जगाम पुत्रोऽथ ध्वजारोपं व्यधापयत् ॥ २८

§ १२. द्वयोः राज्ञोर्नैकत्रावस्थानं युक्तमिति आशापट्टीनिवासिनं प्रपलमुजघ्नलशालिनं आशाकं मिहं २९

जित्वा कर्णाचतीं पुरीं विधाय, २९ वर्षाणि राज्यं कृत्वा पञ्चत्वमाप । अत्रान्तरे परशुरामेणाचिन्ति—राजा जय-
 सिंहनामा दण्डं सोधयिष्यति तदा किं भवी । तदा वामनस्यलीनिवासिभिर्यवहारिभिर्दण्डदानं प्रतिपन्नम् ।

अथ पञ्चत्वमापन्ने कर्णदेवे महीपतौ । श्रीमान् जयसिंहदेवः स्वयं राज्यमपालयत् ॥ २९

ततः समुद्रमर्यादा मही तेन वशी कृता । सिद्धो बर्बरकथाय सिद्धराजस्ततोऽभवत् ॥ ३०

—इति धनतरेषु देशेषु निजाज्ञां जगन्मान्यां दापयित्वा वलमानो रैवताचलासनां वामनस्यलीं प्राप । २९

तत्र दण्डनायकमाकार्यं दण्डमयाचत । दण्डाधिपेनोक्तम्—श्रीरैवताचलोपरि महाऽभयस्थाने निक्षिप्तोऽस्ति । ततो
 राजा रैवताचलं गन्तुमिच्छुर्विप्रेर्मात्स्यार्हिंगाकारमिति निषिद्धोऽपि श्रीकर्णस्य निजपितृगर्भनं श्रुत्वा छत्रशिलायां
 छत्रमोचनं च कृत्वा गतः । तत्र गजेन्द्रपदकुण्डे स्नात्वा श्रीनेमिजिनपूजां विधाय तुष्टाव । यथा—

१५. परं ज्योतिः परब्रह्म परमात्मानमित्यपि ।

यं स्तुवन्ति बुधा नित्यं स श्रीनेमिजिनः श्रिये ॥ १ ॥

१६.

चिदानन्दमयं यस्य स्वरूपं योगक्षुपा ।

पद्मपति योगिनो नित्यं स श्रीनिमिजिनः श्रिये ॥ २ ॥

इत्यादि स्तुत्या, धर्मशिलायासुपविश्य प्रासादमत्यातं विलोकयोचै-धन्यौ मातृपितरौ तस्य, येनेदं मन्दिरं कारितम् । अत्रावसरे परशुराम उवाच-‘राजन् । धरणीतले श्रीकर्णदेव-मपणहृद्देव्यौ धन्यौ, ययोः भवान् सन्तुः । श्रीकर्णविहारोऽयं मन्दिना कारितो वर्षत्रयोद्वाद्विहितव्ययेन । यदि देवपादानां प्रासादेऽत्र विद्यते तदा प्रासादः; यदि वा द्रव्येऽत्र, तदा द्रव्यं व्यवहारिगृहे स्थापितमस्ति । तत्रिशम्य प्रमुदितो राजा प्राह-‘भव्यं सज्जनेन दण्डाधिकारिणा कृतम् । यदत्र कृत्यं भवति तत्सर्वमपि त्वं कारय’-इत्यादिस्य देवदाये ग्रामद्वादशकं दत्त्वा श्रीशार्ङ्गजयमाजगाम । आकृष्टरूपान्कैवर्षिर्निपिद्धो रावो समाहरोह । श्रीयुगादिदेवस्य सरोमाम् पूजां विधाय स्तुतिमकरोत् । यथा-

१७.

नमोऽस्तु युगादिदेवाय तस्मै ज्ञानमयात्माने ।

प्रायर्त्तन्त यतः सर्वा हेयोपादेयबुद्धयः ॥ १ ॥

१८.

चराचरं जगत्सर्वं यस्यान्तःप्रतिविम्बितम् ।

तस्मै युगादिदेवाय परमज्योतिषे नमः ॥ २ ॥

इति श्रीत्रादिजिनं स्तुत्या द्वादशप्रामान्यं देवदायं कृत्वा, विविधतोरणपताकालक्षलक्षितं श्रीपत्तनं प्राप ।

*

॥ १३३. प्रतिदिनं सर्वदर्शनेषु आशीर्वादानायाह्वयमानेषु यथावसरमाकारिता जैनाचार्याः श्रीहेमचन्द्रमुखाः । सिद्धराजनृपेण दुकूलादिनाऽवर्जिताः । सर्वैरपि कविगिरप्रतिमप्रतिभारामैर्दिधाऽपि पुरस्कृतो नृपतये श्रीहेमचन्द्र इत्यादिषु पद्याठ-

१९.

भूमिं कामगवि खगोमघरसैरागसिञ्चरन्नाकरा,

शुक्ताखस्तिकमातमुध्वसुद्रुप त्वं पूर्णकुम्भीभव ।

छित्त्वा कल्पतरोर्दलानि सरलैर्विग्वारणास्तोरणा-

न्यापत्त स्वकरैर्विजित्य जगतीं नन्वेति सिद्धाधिपः ॥ १ ॥

अस्मिन् काव्ये निःप्रपञ्चे प्रप्रश्रयमाने, तद्वचनचातुरीचमत्कृतचेता नृपतिस्तं प्रशंसन्, कैश्चिदसद्विष्णुगिरिस्मच्छा-
द्याप्ययनबलादेतेषां विद्वतेषुभिहिते, राज्ञा पृष्टाः श्रीहेमचन्द्राचार्याः प्राहुः-‘पुरा श्रीनिनेन श्रीमन्महावीरेण इन्द्रस्य पुरतः शेषेय यद्वाक्यकृतं तत् जैनेन्द्रं व्याकरणं चयमधीयामहे ।’ इति वाक्यानन्तरम्, ‘इमां पुराणवाचोमपहाय,
॥ अस्माकं संनिहितं कामपि व्याकरणकर्तारं भूतः ।’ इति तत्पिद्युनवाचयानन्तरं नृपं सूरयः प्राहुः-‘यदि श्रीसिद्ध-
राजः सदाधीभवति, तदा कनिषयेरेव दिनेः पञ्चाङ्गमपि नूतनं व्याकरणं स्वयं रचयामः ।’ अथ नृपेण प्रतिपन्नम् ।
‘राजन् । इदं भवता निर्देशणीयमित्थमिधाय तद्विद्ययाः स्वयं सूरयः प्रायुः । ततो षड्भ्यो देशेभ्यस्तत्रेदिमिः
॥ परिज्ञेतेः समं सर्वैरपि व्याकरणानि समानीय श्रीहेमचन्द्राचार्यैः श्रीसिद्धेऽगमिधानं प्रधानमपिनवं पञ्चाङ्गमपि
व्याकरणं सपादलक्षप्रत्ययप्रमाणं संवत्सरेण रचयामहे । राजवाह्यकुम्भिकुम्भे तत्पुस्तकमपिरोष्य सितातपवारणे
॥ त्रियमाणे चामरग्राहिणीभ्यां चामरसुम्भं वीज्यमानं नृपमन्दिरमानीय, प्राज्यवर्धसपर्यापूर्वकं कोशगारे त्यपीयत ।
नृपाङ्गयाऽन्यानि व्याकरणानि अपहाय तस्मिन्नेव प्याकरणे सर्वेषाऽधीयमाने, केनापि मत्सरीणा भवदन्वयवर्षनावि-
रहितं व्याकरणमिति व्याहरता, कुब्धं [नृपं] नृपाङ्ग [रक्षकं] बचनादवबुद्ध्यद्वाविशत् श्लोकान्, नूतनान् निर्माय,
द्वाविशत्पदादेषु तान् सत्यदानेव लेखित्वा प्रातर्नृपसभायां वाच्यमाने व्याकरणे-

२०. हरिरिव बलिवन्धकरस्त्रिशक्तियुक्तः पिनाकपाणिरिव ।
कमलाश्रयश्च विधिरिव जयति श्रीमूलराजनृपः ॥ १ ॥

२१. चक्रे श्रीमूलराजेन नचः कोऽपि यशोऽर्णवः ।
परकीर्त्तिस्त्रवन्तीनां न प्रवेशमदत्त यः ॥ २ ॥

इत्यादींश्चौल्लुक्पदंशोपश्लोकान् द्वात्रिंशत्पदादिषु द्वात्रिंशत् श्लोकानवलोक्य प्रमुदितो राजा व्याकरणं ।
विस्तारयामास । ततो राजाज्ञया सर्वः कोऽपि हेमव्याकरणं पठति । मणति च-

२२. भ्रातः ! संवृणु पाणिनिप्रलपितं कातञ्जकन्याकथाम्,
मा कार्पाः कडु शाकदायनवचः क्षुद्रेण चान्द्रेण किम् ।
कः कण्ठाभरणादिभिर्बर्ठरयत्यात्मनमन्यैरपि,
श्रूयन्ते यदि तावदर्थमधुराः श्रीसिद्धहेमोक्तयः ॥ १ ॥

श्रीसिद्धराजदिग्बिजयवर्णने ह्याश्रयनामा ग्रन्थः समर्थितः ।

श्रीहेमसूरीनम्यैर्व्यं सर्वविधाविशारदान् । व्याकरणं सिद्धहेमं ततो राजा प्रवर्त्तयत् ॥ ३१

(पाठान्तरेण-सिद्धहेमचन्द्राख्यं स व्यापयत् ।)

*

१५. अथान्यस्मिन्नवसरे श्रीसिद्धराजः संसारसागरतीर्त्तया सर्वदर्शनेषु सुदेवत्व-सुधर्मत्व-सुपात्रत्वजिज्ञा-
शया पृच्छयमानेषु निजस्तुति-परनिन्दापेषु सन्देहदोषाधिकरूढमानसः श्रीसिद्धराजो हेमाचार्यमाकार्यं विचार्य^{१५}
कार्यं पप्रच्छ । आचार्यैस्तु चतुर्दशविधास्यानरहस्यं विमृश्य इति पौराणिकनिर्णयो वक्तुमारभे-^{१६} 'यत् पुरा कश्चिद्
व्यवहारी पूर्वपरिणीतां पत्नीं परित्यज्य संप्रहिणीसात्कृतसर्वैस्वः, सदैव पूर्वपत्न्या पतिवशीकरणाय तद्वेदिभ्यः
कार्मणकर्मणि पृच्छमाने कश्चिद् शौचदेष्टीय इति प्राह-'रश्मिनियमितं तव पतिं करोमि !' इति उक्त्वा, किंचिद-
चिन्त्यवीर्यं भेषजमुपनीय 'भोजनान्तर्देयमिति भाषमाणः, क्रियद्दिनान्ते समागते क्षयाहनि तस्मिस्तथाकृते, स
प्रत्यक्षां वृषतामाप । सा च तत्पतीकारमनवशुच्यमाना विश्वविश्वाक्रोशान् सहमाना निजदुश्चरितं शोचयन्ती, कदा-^{१७}
चिन्मध्यन्दिने दिनेश्वरकठोरतरकरनिकरप्रसरतप्यमानाऽपि शाड्वलमृगिषु तं वृषभरूपं पतिं चारयन्ती, कस्यापि
तरोर्मूले विधान्ता निर्भरं विलपन्ती, आलस्यं नमसि अकस्मात् शुश्राव । तदा तत्रागतो विमानाधिरूढः पशुपति-
र्भवान्या तदुःखकारणं पृष्टो यथावस्थितं निवेद्य च, तरोश्छायायां पुंस्त्वनिवन्धनमौषधं तन्निर्बन्धादादिव्य तिम्रोदधे ।
सा तदनु तदीयां अयां रेखाङ्कितां निर्माय तन्मध्यवर्तिन औषधाङ्कुरान् उच्छेद्य वृषभवदने निक्षिपन्ती, तेनाऽप्य-
ज्ञातस्वरूपेण औषधाङ्कुरेण बदनन्यस्तोने स वृषभो मनुष्यतां प्राप । यथा तदज्ञातस्वरूपेणापि भेषजाङ्कुरेण सा समी-^{१८}
हितार्थं कार्यसिद्धिं चकार, तथा कलियुगे मोहाग्निधते तिम्रोहितपात्रपत्रिज्ञाने समक्तिकं सर्वदर्शनाराधनेनाविदितस्वरूप-
मपि मुक्तिप्रदं भवतीति निर्णयः ।

*

पुनः पात्रपरीक्षाविचारे श्रीहेमसूरयः प्राहुः-राजन् ! द्वैपायन-युधिष्ठिर-भीमसंवादे पात्रपरीक्षायां भीमः प्राह-

२३. मूर्खैस्तपस्वी राजेन्द्र ! विद्वांश्च वृषलीपतिः ।
उभौ तौ द्वारि तिष्ठेते कस्य दानं प्रदीयते ॥ १ ॥
युधिष्ठिर उवाच-

२४. सुखासेव्यं तपो भीम ! विद्या कष्टदुरासदा ।
विद्वांसं पूजयिष्यामि तपसा किं प्रयोजनम् ॥ २ ॥
भीमोऽप्यूचे-

२५. श्वानचर्मगता गंगा क्षीरं मयघटस्थितम् ।
अपात्रे पतिता विद्या किं करोति युधिष्ठिर ! ॥ ३ ॥

द्वैपायन उवाच—

२६. न विद्यया केवलया तपसा चापि पाद्यता ।

यत्र ज्ञानं क्रिया चोभे तद्धि पात्रं प्रचक्षते ॥ ४ ॥

एवंविधगुणपात्रभवत्या मुक्तिः—इति श्रीहेमचन्द्राचार्यैः सर्वदर्शनसंमते निवेदिते सति सर्वधर्मान् श्रीसिद्धराज आराध ।

*

§ १५. अथ सा मयणह्लादेवी जातिस्मरणात् पूर्वभववृत्तान्ते श्रीसिद्धराजे निवेदिते सति श्रीसोमनाथयोग्यां सपादकोटिमूर्त्यां हेममयीं पूजां सहादाय बाहुलोहनगरे संप्राप्ता । तत्र पंचकुलेन कार्पटिकेषु कदम्ब्यमानेषु राज-
देवाविभागास्वाम्याया सयाग्यं पश्चान्नियत्यमानेषु श्रीमयणह्लादेवीं हृदयादर्शनं कान्तभाष्या स्वयमेव पश्चाद्वाद्युत्तन्ती
अन्तरा अन्तरापीमूतेन श्रीसिद्धराजेन विज्ञप्यांचक्रे—‘स्वामिनि ! अलममुना संग्रहेण, कुतो हेतोः पश्चान्निय-
त्यते ?’—इति राज्ञोऽभिहिते ‘यदेव सर्वथा अयं कामोक्षो भवति तदैवाहं श्रीसोमेश्वरं प्रणमामि, नान्यथेति ।
किंचात.परमशान-नीरसोऽथ नियमः’—इति राज्ञा श्रुते पंचकुलमाचार्ये तत्पङ्कस्थान्ते द्वासप्ततिलक्षान् उत्पद्यमानान्
विमृश्य, तं पङ्कं विदधयं मातुः श्रेयसे तं करं मुक्त्वा, तत्करे जलजुलकं मुञ्चति स्म । तदतु विप्राः शृष्टाः—‘कर-
मोक्षे किं फलम् ?’ तैरुच्ये—

२७.

अकरे फलकर्ता च गोसहस्रवपः स्मृतः ।

प्रभृत्तकरविच्छेदे गर्वां कोटिकलं लभेत ॥ १ ॥

इति स्मृतिः । तच्छ्रुत्वा मुदितो राजा । अथ सा श्रीसोमेश्वरं गत्वा तया सुवर्णपूजयाऽन्यत्र तुल्यपुष्पगजाश्वगो-
दानादीनि दत्त्वा महादानानि प्रदाय, ‘मत्सदृशा काऽपि नाभूत् न मविप्यती’ति दर्शयित्वा निश्चि निर्भरं प्रसुखा ।
तपस्विनेष्वपारिणा तेनैव देवेन जगदे—‘इहैव मदीयदेवकुलमध्ये काचित् कार्पटिकनिर्दिशि यात्रायै समायाताऽस्ति ।
तस्याः सुकृतं याचनीयं त्वया’ इत्यमादिश्य तितोहिते तस्मिन्, राजपुत्रैर्विलेप्य सा समानीता । तस्मिन् पुण्ये
याचितेऽप्यददाना कथमपि, ‘त्वया यात्रायां किं व्ययीकृतमि’ति उक्त्वा सती, सा प्राह—‘मिक्षादृश्या मया
योजनशतानि दशान्तरमतिक्रम्य द्वास्तनदिषसे कृततीर्थोपवासा पारणकरिने कस्यापि सुकृतिनः सदनं भोजनार्थं
मुपविष्टा । तदहंमतिरयं दत्त्वा च स्वयं पारणकमकार्यम् । भवती पुण्यवती यस्याः पितृ-भ्रातरो नृपौ, पति-सुतौ
च राजानौ । बाहुलोहकरद्वासप्ततिलक्षान् मोचयित्वा सपादकोटिमूर्त्यया सपर्यया अगण्यपुष्पमर्जयन्ती, मदीय-
पुण्ये कृशोऽपि कथं लुण्पासि ? । अन्यच्च—हे मयणह्लादेवि ! यदि न कुप्यसि तदा किंचिद् वन्मि । तत्त-
स्त्व पुण्यात् मम पुण्यं महीतले महीयः । यतः—

२८.

संपत्तौ नियमः शक्तौ सहनं यौचने व्रतम् ।

दारिद्र्ये दानमत्यल्पमपि लाभाय भूयसे ॥ १ ॥

इति तस्या मुक्तिमुक्तेन वाक्येन सर्वकर्मं गर्वं विसर्जं । श्रीपत्तनं प्राप्ता ।

*

§ १६. अन्यदा सिद्धपुरे रुद्रमहालयप्रासादे निष्यद्यमाने मन्त्रिणा च चतुर्मुखश्रीराजविहारारूप्यश्रीमहावीरप्रासादे
कार्यमाणे पिशुनप्रवेशे राजा स्वयमवलोकनार्थमागतः । प्रपृच्छ कोऽयं विशेषः । श्रीहेमन्तूरिभिः प्रोक्तम्—‘देव !
महेश्वरस्य ललाटे चन्द्रः, श्रीजिनस्य पादाग्नौ नवग्रहा भवन्ति’—इति विशेषः । राजा तत्र मन्यते । ततो वास्तुविद्या-
विशारदः सूत्रधारो विचारं प्राह—‘सामान्यलोकानां गृहद्वारं पंचशास्त्रम्, राज्ञां सप्तशास्त्रम्, रुद्रादिदेवानां नवशास्त्रम्,
श्रीजिनस्यैकविंशतिशास्त्रं द्वात्रिंशत् । अष्टोत्तरशतं च मण्डपाः । रुद्रादीनामेक एव । श्रीजिनस्य प्रसासनं, छत्रं, प्रादान्ते
नवग्रहाः, सिंहासनं च । नान्यदेवानाम् । चेत् कश्चित् कारयति, सूत्रधारः करोति, तदा द्वयोर्विघ्नमुत्पद्यते । नान्य-
धारं वास्तुविद्यायाः सर्वज्ञभाषित्वात् । एतदाकर्ण्य राजा प्रमुदितः । स्वयं राजविहारो कलशाधिरोपणादिकमकारयत् ।

२९.

सुद्धानुद्गतसुद्गरानुरुगदाघातोद्यतान् व्यन्तरान्,
वेतालानसुलानलाभविक्रदान् श्लोदिंगचेदानपि ।
जित्वा सत्वरमाजितः पितृवने नक्तं चराधीश्वरं,
यद्वा यर्वरसुर्वरापतिरसौ चक्रे चिरात् किंकरम् ॥ १ ॥

एवं सर्वत्राखण्डप्रतापो जयसिंहो राज्यं करोति ।

*

- § १७. इतश्च क्षेमराजस्य पुत्रो देवप्रसादकः । तस्य पुत्रास्त्रिभुवन-देवपालादयोऽभवन् ॥ ३२
- त्रिभुवनपालस्याभूत् सुतेका तनयाश्रयः । आद्यः कुमारपालाख्यो राजलक्षणलक्षितः ॥ ३३
- महीपालः कीर्तिपालस्तथा प्रीमलदेव्यभूत् । श्रीकृष्णदेवभट्टेन योदूढा मोहलबासके ॥ ३४
- भार्या भोपलदेवीति कुमारस्य वसूव च । [कुमारपालस्य पुत्री लीलू । इति टिप्पण्यम् ।]
- अत्रान्तरे सिद्धराजो दैवज्ञं पृथ्वानिति ॥ ३५
- मम पट्टे को भविता सोऽप्युचेऽस्ति महाभुजः । मध्ये दधिस्थलीकाया यस्ते भ्रातृव्यनन्दनः ॥ ३६
- राज्यं नो मम पुत्रस्य जीवति भ्रातृवतरि । तत्तं ज्ञात्वा हनिष्यामीत्यचिन्तयदयं नृपः ॥ ३७
- ततोऽसौ पादचारेण कपोतीमुद्बहन् स्वयम् । गत्वा प्रभासे पुत्रार्थं सोमनाथमयाचयत् ॥ ३८
- सोमनाथोऽप्यथोवाच मया राज्यधरः पुरा । सृष्टः कुमारपालोऽस्ति तदलं पुत्रयाङ्गया ॥ ३९
- सविपादस्ततो मूपो व्यावृत्तः पत्तनं प्रति । अस्मिन् जीवति पुत्रोऽपि न मे मावीत्यचिन्तयत् ॥ ४०
- मन्त्रिणोऽकथयञ्चैतत् सोऽप्युचे सुक्तमेव तत् । यदा पूर्वं देवपादाः विजेतुं मालवान् गताः ॥ ४१
- घाटे दुद्विलिक्तायाश्च संरुद्धे यशश्चर्मणा । युष्माभिर्ज्ञापितश्चाहं पारपतप्रयोगतः ॥ ४२
- त्रिभुवनपालस्यैतत् तदा राज्यं समर्पितम् । स्वत्समीपेऽहमायातस्तेन राज्यं वशीकृतम् ॥ ४३
- निर्जित्य जस्रवर्म्माणं त्वय्यायातेऽपि वक्ति सः । राज्यं दास्ये स्वपुत्राय हत्वा सिद्धनेश्वरम् ॥ ४४
- इति मन्त्रिवचः श्रुत्वा क्रुद्धः सिद्धाधिपस्ततः । त्रिभुवनपालदेवं घातयामास घातकैः ॥ ४५
- कुमारपालोऽप्यवन्त्यां प्रेष्य भ्रातृपितृव्यकान् । भार्या भोपलदेवीं तु दधिस्थल्याममुद्यत ॥ ४६
- स्वयं तु त्रिपुराणां मठाधिपतिसन्निधौ । कपटेन जटाधारी सूत्वा श्रीपत्तने स्थितः ॥ ४७
- सिद्धराजोऽपि तत्रस्यं ज्ञात्वा तं च कथंचनः । क्षयाहे कर्णदेवस्य द्वाविंशत्तापसैः सह ॥ ४८
- तं निमग्न्य मठाधीशं पंक्त्या धावन् पदौ स्वयम् । ददर्श राजविहानि कुमारस्य च पादयोः ॥ ४९
- उपलक्ष्य कुमारं तं राज्ञा पृष्टो मठाधिपः । अवोचच्च त्रयस्त्रिंशत्तापसा वयमासन्हे ॥ ५०
- नानाविधैर्भक्ष्यभोज्यै राजा संभोज्य तानथ । धोतापोतीकृते तेषां भाण्डागारे स्वयं गतः ॥ ५१
- अत्रान्तरे कुमारोऽपि गृहीत्वा कुण्डिकां करे । उत्कान्तिव्याजतो नृप्या कुम्भकारगृहं गतः ॥ ५२
- आपाके रच्यमाने तु घृत्वात्राणां कृपालुना । आलिगेन तदन्तस्तं निधायति सुरक्षितः ॥ ५३
- सिद्धराजोऽप्यदृष्ट्वा तं पृष्टेऽप्यैपीच साधनम् । आगतं साधनं प्रेक्ष्य ययौ सन्मुखमालिगः ॥ ५४
- राट्पुरुषैस्ततः पृष्टं पुमान् कश्चिदिहाययौ ? । किमन्धा यूयमप्रेऽपि किं न पश्यय पावकम् ॥ ५५
- राजलोकं गते तेन नोऽशितोऽनाशितो निशि । दृष्ट्वा सैन्यं प्रागकस्मात् कुमारो हालिकं जगौ ॥ ५६
- रक्ष मामिति तेनापि संलभः कण्ठकाभरैः । तमदृष्ट्वा सैन्यमपि गतं व्यासुद्य पत्तने ॥ ५७
- निःश्रुत्याप्य कुमारोऽपि मुण्डाप्य विकटा जटाः । गत्वा दधिस्थलीं रात्रौ मिलितः स्वजनैः समम् ॥ ५८
- आकाशं वोस्तिरिं मित्रं कुलालमालिगं तथा । गन्तुं देशान्तरं ताभ्यां सह यावदमग्रयत् ॥ ५९

- तावदुजागरोद्दिमी जनकवृचनुक्तयोः । भवतां मन्त्रणैर्दग्धाः केयं जागरिका मुषा ॥ ६०
- यद्वा कुमारपालस्य राज्यं यदि भविष्यति । तत्कथं घोसिरे ! तुभ्यं लाटदेशं प्रदास्यति ॥ ६१
- किञ्च रे आलिङ्ग ! तव चित्रकूटस्य पट्टिकाय् । वपन्थ शकुनप्रनियस्तत् श्रुत्वा राजनन्दनः ॥ ६२
- आलिङ्गं भोपालदेव्या सद्योपिदवन्तिकाम् । स्वयं घोसिरियुक्तस्तु चेत्त देशान्तरं प्रति ॥ ६३
- प्रजन्नेवं कुमारोऽपि नानाधर्मोवलोकधीः । विमान्तस्वरुच्छायार्थं यावदस्ति समाहितः ॥ ६४
- तावद् विजयन्पूर्वं मुखेन रूपनाणकमाकर्षन्तं । निभृततया विलोक्य यावदेकविंशतिर्घण्ट्यानि दृष्ट्वा एकं
 गृहीत्वा निजं प्रविष्टः । कुमारपालः पाश्चात्यानि तु सर्वाणि गृहीत्वा यावन्निभृतीमत्या विष्टानि तावन्मृपकस्तान्य-
 नवलोक्य तदस्मां विपेदे । तच्छोकशब्दाभ्याकुलितमानमधिरं परितप्य चेततीदं चिन्तयामास-
३०. अर्पानामर्जने दुःखमर्जितानां च रक्षणे ।
 आप्ये दुःखं व्यप्ये दुःखं विगर्भं दुःखभाजनम् ॥ १ ॥
३१. धनेषु जीवितव्येषु स्त्रीषु चाग्नेषु सर्वदा ।
 अतृप्ताः प्राणिनः सर्वे याता मास्यन्ति यान्ति च ॥ २ ॥
- तस्मात् सुरो मजन् कयापि हन्यवध्वा शशुरगृह्णात् पितुर्गृहं मजन्त्या, पयि पायेयामावाद् दिनत्रयशुक्लाम-
 कुक्षिभ्रातृगाम्भ्र(स)व्यात् कुमारपालः कर्ण्यपरिमलशालिना शालिकरुवेन सुहृतीचके । तदौचित्येन हृष्टो-
३२. करचतुष्टयपाणिपण वि अवसरद्विधेण सुच्छिद्यं जिपह ।
 पच्छा मुषाण सुंदर ! घटसयद्विधेण किं तेण ॥ १ ॥
३३. जं अवसरेण न ह्ययं दानं विणओ सुभासियं यपणं ।
 पच्छागद्यकालेण अवसररहिणं किं तेण ॥ २ ॥
३४. तस्मिन् करोटकग्रामे उपित्वा जातलंपनी । अच्छावित्कर्षा द्वितीयेऽङ्घ्रि प्रयाती प्रहरद्वये ॥ ६५
- कुमारो घोसिरिं श्राह श्व स्याद् भोजनं कथम् । सोऽप्याहास्ति जननी मे सा मे दासति भोजनम् ॥ ६६
३५. यतः-प्रतिदिनमपन्नलभ्ये ! भिक्षुकजनजननि ! कल्पलते ! ।
 नृपतिनतिनरकनारणि ! भगवति निक्षे ! नमस्तुभ्यम् ॥ १ ॥
- इत्युक्त्वा घोसिरिभिन्ना कृत्वा यातच्छदन्तिके । करम्मजुम्भी संगोप्य भिक्षासुंडीमुषानयत् ॥ ६७
- मुक्त्वोभावपि सुध्वा च पूर्वमादाय घोसिरिः । करम् यावदश्नात् कुमारोऽचिन्तयत् तदा ॥ ६८
- जहोऽसादन्ता येन सुष्ठे मय्येकत्रोऽप्यसौ । जीर्णे करम्भे सोऽप्याहोत्सिष्ठ शुंक्व नृपात्तनज् ॥ ६९
- उचे कुमारः किं पूर्वमेकाकी मुक्तवान् भवान् । स ऊचे मम भिक्षार्थं गतसोर्कं स्त्रियैकया ॥ ७०
- करम्मजुम्भं हे विप्र ! रात्रावुदपाटितं स्थितम् । गृह्णाण यदि ते कार्यं न पुनर्मम दूषणम् ॥ ७१
- वरं भवति मे स्यू रक्षणीयो भवान् पुनः । गोपितः स मयादाय स्वयं मुक्त्वा परीक्षितः ॥ ७२
- राज्ये दासे तव ग्राममेवमुक्त्वैति राजसूः । प्रागे ङांशुरिकाग्रामे साष्ठीलध्मीश्रियो मठे ॥ ७३
- तथा च धुषितो ज्ञात्वा भोजितशारुमीदकैः । तथैवार्पितपाथेयः पाटलापट्टकं गतः ॥ ७४
- तत्रेश्वरयगिन्वाद्यां प्रविष्टस्य पत्नी गता । न लब्ध्वा चाहुगिरि विपादोऽस्य महानमूत् ॥ ७५
- प्रावृत्त घोसिरिपत्नी स्तम्भतीर्थं गतस्ततः । श्रीहेमसूरीन् पत्रच्छ कदा सेत्स्यति वाञ्छितम् ॥ ७६
- लोकोत्तराणि चिह्नानि तदङ्गे वीक्ष्य सर्वतः । तेऽप्युत्तुर्नृपतिर्भावी सार्वभौमो नरोत्तमः ॥ ७७
- तां च वाणीं निश्रय्यासौ हर्षमात्रसमाकुलः । उवाच राज्यसन्देहो र्(रु)पते तु क्षुपाऽधुना ॥ ७८

श्रीविक्रमाद्वि शरदां नवनवत्यधिकेषु कार्तिके मासे । हस्ताकैरवौ द्वितीयायां गतेष्वेकादशशतेषु ॥ ७९
भवत्सदाऽभिपेको न भवति यदि राज्यसम्भवसन्मे । यावज्जीवं नियमोऽतः परं सन्निमित्तस्य ॥ ८०

इति निश्चयं श्रुत्वा कुमारपालः प्राह—‘यद्यदः सत्यं ततस्त्वमेव राजाऽहं तव सेवकः’ । श्रीसूरिर्विभाषे—
‘राजन् ! सुरासुरनरनिकरनायकमुकुटमणिकिरणनीराजितपादारविन्दस्य श्रीसर्वज्ञस्य शासने प्रभावको भवतु भवान्’ ।
इति प्रतिपत्रं राज्ञा ।

इत्थागानुदयनो गुरुत्नन्तुं सुतैः सह । आख्यायाम-वप्पभञ्ज्योर्द्विधातुं हेमसूरिभिः ॥ ८१
शोकं चेति कुमारोऽयं भविता परमार्हतः । सार्वभूमस्ततो मन्थन ! सन्मान्योऽयं महारात् ॥ ८२

*

§ १८. असोदयनस्य पुण्योदयः कथ्यते । यथा—पूर्वं मरुमण्डलवास्तव्यः श्रीमालवंश्य ऊढाभिधानो वणिक्
प्रावृषि काले प्राज्याज्यक्रयाय निशीथे मज्जन्, कर्मकैरेकस्मात् केदारादपरस्मिन् पूर्वमाणेऽभोगिः ‘के यूयमि’ति
तान् पश्यन् । तैर्वयमसुकस्य कायुका इत्यभिहिते, ‘ममापि कापि सन्ती’ति पृच्छन्, तैः ‘कर्णाचल्यां तवापि ।
सन्ति’ इति अभिहिते स सकुटुम्बस्त्रत्र गत्वा वायडीयजिनायतने विधिवद् देवान्नमस्कुर्वन्, कया छिपिकया
श्राविकया साधर्मिकत्वाद् च वन्दे । पृष्टश्चेति—‘भवान् कस्यातिथिः ?’ तेनोक्तम्—‘वैदेशिकोऽहमिति भवत्या एवा-
तिथिः’—इति तद्वाक्ये श्रुते तं सह नीत्वा कस्यापि वणिजो गृहे कारितान्नपाकेन भोजयित्वा, निजतलेके निर्मापि-
तकायमाने निवासे स्थापितः । स तत्र सम्पन्नसम्पत् इष्टकं गृहं चिकीर्षुः । खातावसरे निरवधिं सेवधिमधिगम्य
तामेव स्त्रियमाकार्यं समर्पयत् । तथा निषिद्धः । तत्रभावेन ततःश्रुति उदयसंयुक्तत्वात् उदयननाया मन्त्रीति
प्रपथे । तेन कर्णाचल्यामतीत-वर्त्तमान-भविष्यच्चतुर्विंशतिजिनसमलंकृतः श्रीउदयनविहारः कारितः । तस्मात्पर-
मातृका बाह्व-सोला-आंबड-चाह्वददेचनमानश्चत्वारः सुता अभूवन् ।

*

कुमारोऽप्युदयनस्य गृहेऽतिष्ठत् तदाऽन्यदा । केनाश्रुकः सिद्धराजः प्रेषीत् तत्प्रति धातकान् ॥ ८३
तत् श्रुत्वा कुमारो भीतः प्राणत्राणकृते कृती । एककीं निशि निर्गत् जगाम चटपट्रके ॥ ८४
विशोषकैकचणकान् कङ्कवणिज आपणे । धुधात्तो मक्षयित्वाऽसी खड्गमङ्गणके ददौ ॥ ८५
निर्द्रव्यं राजपुत्रं तं विलोक्य वणिगूचिवान् । खड्गेनालं मंगलीके भवन्तु चणकास्तव ॥ ८६
कलासी-सिद्धपुरके जटीभूत्वाऽय सोऽगमत् । सिद्धेश्वरस्य पूजार्थं स्थापितस्तत्रिवासिभिः ॥ ८७
तत्रैकदा शकुनिनं मारवं पृष्टवानसौ । वाञ्छितासिः कदा मे स्यात् सोऽप्युचे प्रातरपतेः ॥ ८८
प्रातर्मिलित्वा शकुनान्वेषणाय गतावुभौ । मुनिमुद्रतचैत्योर्द्ध्वं दृष्ट्वा दुर्गा स्थितौ ततः ॥ ८९
शुभचेष्टाऽकरोद् दुर्गाऽमलसारे स्वरद्वयम् । स्वरत्रयं च कलशे दण्डे स्वरचतुष्टयम् ॥ ९०
दृष्टः शाकुनिकोऽत्रोचत् सिद्धिस्ते वाञ्छिताधिका । भाविन्येव विशेषात् जिनमक्तिप्रभावतः ॥ ९१
वक्षैः संपूज्य कुमारस्तं मुक्त्वा तापसत्रतम् । गत्वाऽवन्यां खजनानां मिलित्वा सिद्धराट्प्रभायात् ॥ ९२
कचिद्योगी कचिद्वैदः कचिन्नापसेवेषभृत् । कचिल्कार्पटिकाकारो भृशं यत्राम भूतेल ॥ ९३

§ १९. गत्वा कोलापुरेऽब्राह्मीदं दानभोगादिसद्गुणम् । सर्वार्थसिद्धियोगीन्द्रं सेवित्वा चाप्यतोपयत् ॥ ९४
उवाच योगी मन्थी स एकः साम्राज्यदायकः । खेच्छया धनदाताऽन्य जायः सोपद्रवः पुनः ॥ ९५
सत्ससारः कुमारोऽयं मन्थं जग्राह राज्यदम् । उक्तेन तेन विधिना पूर्वसेवां व्यधत् सः ॥ ९६
ततः कृष्णचतुर्दश्यां गत्वा पितृवने निशि । शवस्य वक्षसि न्यस्य बहिष्कुण्डं स्वयं पुनः ॥ ९७
उपविश्य तस्य कठ्यां यावद् होमं ददाति सः । करालमूर्तिः प्रत्यक्षत्वात् क्षेत्राधिपोऽवदत् ॥ ९८
मामनम्यर्च्य रे पृष्ट ! किमारब्धं सुमूर्धुणा । इति श्रुत्वापि निःक्षोभः सोऽपि जापं समापयत् ॥ ९९
तदा च भूत्वा प्रत्यक्षं महालक्ष्मीवोचत । गूर्जरान्नापितर्वं ते दत्तं वर्षस्तु पशमिः ॥ १००

सिद्धमद्यः कुमारोऽथ नत्वा सर्वार्थयोगिनम् । कल्याणकटकं देशे क्रमात् कान्तीपुरीं ययौ ॥ १०१
१५. यतः-पुष्पेषु जाती नगरेषु कान्ती नारीषु रम्भा पुरुषेषु विष्णुः ।
सतीषु सीता द्रुषु कल्पवृक्षो जिनस्तु देवेषु नगेषु मेरुः ॥ १ ॥

*

- § २०. कुमारः कौतुकात् तस्यां भ्रमन् परिसरेऽन्यदा । कवन्धमेकमद्राक्षीद् वैरिणाऽपालमस्त्रकम् ॥ १०२
तत्पार्श्वे मिलितः स्त्रीणां शुश्रावान्योऽन्यजल्पितम् । अहो कचकलापोऽस्य अहो श्रवणलम्बता ॥ १०३
अहो घनत्वं कूर्धस्य ताम्बूले व्यसनं तथा । अहो विरलदन्तत्वं ध्रुवेल्लेकां ततो जगौ ॥ १०४
कथमेतत्, ततस्त्राधावोचन् किं चित्रमत्र यत् । दीर्घं वेणीमलं शृष्टे स्त्रल्भे कुण्डरुषोः क्रिजे ॥ १०५
आनामि हृदि गौरत्वात् दश्यते श्रमधुणः सलम् । ताम्बूलव्यसनचैपोऽनुष्ठुभ्यूर्ध्वेन चर्चितः ॥ १०६
नित्यं विरलदन्तानां क्षित्वा रक्ता कनिष्ठिका । तत् ध्रुवाऽचिन्तयदसौ बहुरत्ना बहुन्धरा ॥ १०७

- § २१. कृत्वा खानं कुमारोऽथ सरस्वतनगारे । तीरदेवकुले गत्वाऽर्ध्वमानं ददृशे शिरः ॥ १०८
तस्मैतिवृचं पृष्टश्च कश्चन स्वविरोऽवदत् । पुरे हि प्रवरे राज्ञा कारिते सरसि स्वयम् ॥ १०९
पद्मकोशाद् विनिर्गल्य शीर्षमेकं सकुण्डलम् । एकेन मुडतीत्युक्त्वा निमग्नं ददृशे स्वयम् ॥ ११०
तदर्थं पण्डितैः पृष्टैः प्राप्य मासचतुष्टयम् । तं ज्ञातुं प्रेषिता विप्राश्चत्वारो बृद्धसन्निधौ ॥ १११
३६. यदेकः स्वविरो वेत्ति न तत्तुरुणकोटयः ।

- § २२. यो नृपं लक्ष्या हन्ति वृद्धचारुयात् स पूज्यते ॥ १ ॥
तैश्च गत्वा भरौ देशे स्वविरः कोऽप्यश्रुत् । स्वपिता दर्शितस्तेन तेनापि स्वपितामहः ॥ १२
स्वविशतिशतवर्षदेशोपसास संनिधौ । विप्रैरपृच्छि शीर्षस्य वृद्धतीत्युक्त्वाकारणम् ॥ १३
सोऽप्युचै मोक्षयित्वा तान् शुनीडिमचतुष्टयम् । गृह्णीतेदं महामूल्यं शुद्धस्यध्वज्ययो यतः ॥ १४
लोभाद् विप्रा अपि कथौ कृत्वा तांशलनाक्षमान् । व्याघ्रदन्त वृद्धमुहुः स्वसन्देहस्तथैव नः ॥ १५
संशयविच्छन्न एवायमित्युक्ते तेन तेऽप्यधुः । कथं स ऊचे शास्त्रज्ञा अध्येतदपि वेत्थ न ॥ १६
३७. श्वानगर्दभचरण्डालमद्यभाण्डरजस्वलाः ।

सृष्ट्वा देवकुलं वैच सचैलं खानमाचरेत् ॥ १ ॥

- शस्त्रे निपिद्धः संसर्षो विप्राणां शुन्यते कथम् । तेऽप्यसुर्नहुमृत्यानि श्रदिम्मानि त्वमप्यथाः ॥ १७
ततोऽस्माभिर्गृहीतानि लोभाद् विक्रीयते न किम् । ऊचे वृद्धस्तदेवेदं विश्वे मुडति लोमतः ॥ १८
इति ते छिन्नसन्देहाः कुमोर्हाणताः पुनः । पण्डितैः पुलकैन्वेवं लिपितोऽर्थः स्वविस्तरः ॥ १९
राज्ञेऽर्दशि नुरोऽप्याह सत्यमेतत् शिरो यदि । ध्रुवेनमर्थं न पुनः सरसो निःसरिष्यति ॥ २०
तथावृत्ते तथाजाते चैलं निर्माय भूमिजा । देवस्थाने स्थापितं च शीर्षमेतत् प्रसिद्धये ॥ २१
तत् शुत्वा विविधाध्वर्थदर्शनान्जातनिश्चयः । किञ्चित् कालं कुमारोऽपि सित्वा कान्त्या विनिर्ययौ ॥ २२

*

- § २२. महान्नाटजनपदे गतः कोटेलंपत्तने । महालक्ष्या च कोटेलंस्वामी रुमे न्यागदत् ॥ २३
भविव्यो गर्जारात्रायाः स्वामी दस्तव पत्तने । समेष्यति जटाधारी विषेयं तस्य पूजनम् ॥ २४
चतस्रु दिक्षु मुक्तैः पुरुषैः पुरसीमनि । यपोक्तलक्ष्मैर्वाक्ष्य कुमारो भक्तिपूर्वकम् ॥ २५
आहूय नृपते. पार्श्वे सनानिन्ये ततो नृपः । अमुत्थाय स्वकीयादस्तेन तं स न्यवेद्ययत् ॥ २६
निगम्य च तमादेशं राज्ञा राज्ये निमणितः । निपिद्धः कुमारस्तस्य पार्श्वे तस्यौ यमासुखम् ॥ २७

सोचे तथापि तेऽभीष्टं कुमार ! किं करोम्यहम् । कुमारः प्राह येनात्र ज्ञायते मे समागमः ॥

२८

दशगव्युतिविस्तारे कोलंबपत्तनान्तरे । गूमीमप्राप्य राज्ञाऽथ संकोच्य निजमन्दिरम् ॥

२९

कुमारपालेश्वराख्यः प्रासादस्तत्र कारितः । कुमारपालनामाङ्गं नाणकं च प्रवर्तितम् ॥

३०

तद् दृष्ट्वा कुमारश्चिन्तितवान्-अहोऽस्य परमा प्रीतिः ।

३८. यथा चित्तं तथा वाचो यथा वाचस्तथा क्रिया ।

चित्ते वाचि क्रियायां च साधूनामेकरूपता ॥ १ ॥

ततः कुमारो निर्याय प्रतिष्ठानपुरं गतः । द्विपंचाशद्वीरकूपाधाश्रवाणि विलोकयत् ॥

३१

*

§ २३. प्रायः क्रमेणोज्जयिन्यां निजस्वजनसन्निधौ । प्रमंस्तवान्यदायातः कुडंगेश्वरमन्दिरे ॥

३२

प्रणम्य लिङ्गं तन्मध्ये व्यातं सप्तफणाङ्कुरैः । वीक्ष्य प्रशस्तिमध्ये तु गाधामेतामवाचयत् ॥

३३

३९. पुत्रे चाससहस्ते सयंमि वरिसाण नवनवह अहिए ।

होही कुमरनरिंदो तुह विक्रमराय ! सारिच्छो ॥ १ ॥

आत्मनो नामसाम्यं च वर्षाणां वीक्ष्य पूर्णताम् । गाशार्थं कुमरोऽपृच्छत् जैनदर्शनसन्निधौ ॥

३४

सोऽप्याह पूर्वमत्रासीत् सिद्धसेनो दिवाकरः । विक्रमादित्यभूपस्य तेनाभ्यर्थनया किल ॥

३५

द्वान्निशुद्रान्निशिकाभिर्वातरागः स्तुतस्ततः । कुडंगेश्वरलिङ्गं च स्फुटितं तस्य मध्यतः ॥

३६

आविरमूढ धरणेन्द्रः श्रीपार्श्वप्रतिनाकरः । तं दृष्ट्वा विक्रमादित्यः संजातः परमार्हतः ॥

३७

गुरूपदेशतस्तेन कारितं भूमिमण्डलम् । अनृणं निजदानेन ततः संवत्सरोऽस्य महान् ॥

३८

तैनेकदा सिद्धसेनः पृष्टः किं कोऽपि भारते । अतःपरं जैनभक्तः सार्वभूतो भविष्यति ॥

३९

श्रुतज्ञानेन विज्ञाय गाथेयं गुरुणोदिता । राज्ञा च लेखिताऽत्रैव तत् श्रुत्वा कुमरोऽवदत् ॥

४०

आर्हतानामहो शक्तिः, अहो ज्ञानमहो व्रतम् । अहो परोपकारित्वं, किममीषां हि नाद्वृतम् ॥

४१

ततः सज्जन-भ्योपहृद्वैवी-चोसिरिगिः समम् । श्रुत्वा निर्भरेषं स उज्जयिन्या विनिर्येषौ ॥

४२

*

दशपुरे पद्मासनासीनं प्रथमाश्रुतपरं योगिनं विलोक्य ननाम । स ध्यानं मुक्त्वा कुमारसूचे-

४०. सर्वस्मिन्नणिमादिपङ्कजवने रम्येऽपि हित्वा रतिं,

शुद्धां मुक्तिमरालिकां प्रति दशं यो दत्तवानादरात् ।

चेतोऽवृत्तिनिरोधलब्धपरमब्रह्मप्रमोदाभ्युभृत्,

सम्पक्साभ्यसरोजसंस्थितिजुषे हंसाय तस्मै नमः ॥ १ ॥

४१

ततः कुमारोऽपृच्छत्-‘योगिन् ! किं ज्ञानं किं दानं किं ध्यानं चेति ?’ योग्ये-

४१. ज्ञानं मनोमलत्यागो दानं चाभयदक्षिणा ।

ज्ञानं तत्त्वार्थसंचोधो ध्यानं निर्विषयं मनः ॥ १ ॥

एतदाकर्ण्य प्रमुदितः ।

*

§ ४२. मध्ये दशपुरे शिखा चित्रकूटनगं गतः । शान्तिचैत्ये श्वेतमिक्षो रामचन्द्रस सन्निधौ ॥

४३

जाते चित्रे चित्रकूटदुर्गोत्पत्तिमपृच्छयत् । रामोऽप्युचेऽतः क्रोशन्नयेऽन्मध्यमापुरी ॥

४४

तत्र चित्राङ्गदो राजा सोऽन्यदामिनवैः फलैः । योगिना व्याघ्रमुक्तेन पण्मासावधि सेवितः ॥

४५

१. श्रेयो हेतुरयो राज्ञा योग्यं च मन्त्रसिद्धये । द्वात्रिंशलक्षणवतः सान्निध्यात् ते भवेच्च सः ॥ ४६
२. राज्ञा श्रेय पुनः कानि लक्षणानि मदीतले । कीतुकं यदि ते तर्हि श्रूयतां तानि भूधर ! ॥ ४७
४२. नाभिः स्वरः सत्त्वमिति प्रतीतं गम्भीरमेतन्नितयं नराणाम् ।
उरो ललाटं यदनं च पुंसां चिस्तीर्णमेतन्नितयं प्रदिष्टम् ॥ १ ॥
४३. वक्षोऽथ कुक्षिर्मखनासिकास्यं कृकाटिका चेति पट्टधृतानि ।
ह्रस्वानि चत्यायथ लिङ्गपट्टं ग्रीवा च जंघेऽभिमतप्रदानि ॥ २ ॥
४४. नेत्रान्त-पाद-कर-ताल्वधरौष्ठ-जिह्वा रक्तान्यमूनि ननु सप्त हितप्रदानि ।
सूक्ष्माणि पंच दशनाहुलिपचकेशाः साकं त्वचा कररुहाश्च न दुःखितानाम् ॥ ३ ॥
४५. हनु-लोचन-बाहु-नासिका-स्तनपोरन्तरमत्र पञ्चकम् ।
इति दीर्घमिदं तु पञ्चकं न भवत्येव वृणामन्सुजायम् ॥ ४ ॥
४६. त्रिपु विपुलो गम्भीरस्त्रिप्वेव पट्टधृतधनुर्हृष्यः ।
सप्तसु रक्तो राजा पञ्चसु सूक्ष्मश्च दीर्घश्च ॥ ५ ॥
- श्रुत्वेति मुदितो राजा प्राह योगीन्द्रमुत्तमम् । किमु कार्यं मयास्याहि यया तथा करोम्यहम् ॥ ४८
- यतः कृष्णचतुर्दश्यां रात्रौ चित्रनगोपरि । मम सिद्धयति मन्त्रश्रेत्स्वं तत्रोत्तरसायकः ॥ ४९
१५. शोमित्युक्त्वा नरेन्द्रेण स योगीन्द्रो व्यसृज्यत । राजपद्मान्तरितया तत् श्रुत्वाऽवाचि मन्त्रिणे ॥ १५०
- उवाच मन्त्री ज्ञाप्योऽहं यदा तत्र ब्रूवेत् नृपः । ततो यथोक्तवेद्यायां खड्गव्यञ्जकरो नृपः ॥ ५१
- एकाकी निर्यथो छन्नो राजा ज्ञात्वा मन्त्रयि । दक्षो नरेन्द्रक्षार्थं नृपेणालक्षितो ययौ ॥ ५२
- नृपोऽपि चित्रशैलप्रमूढो धीक्ष्य योगिनम् । व्याघ्रं च होमसामग्रीं ततोऽजस्तत् करोमि किम् ॥ ५३
- रक्षार्थं होमसामग्या मुक्त्वा तत्र नरेखरम् । योगी जलार्थं सव्याघ्रः क्षीरकूपं गतः स्वयम् ॥ ५४
२१. इत्थं प्रकटीभूय नरलोके मन्त्रिणा नृपः । देवोपवरणैरभिः साप्यते स्वर्णपूरुषः ॥ ५५
- तच्च सिंसाधिपुयोगी होमिन्वा स्वचतु भुवम् । तद् यतस्व स्वरक्षार्थे इत्युक्त्वाऽन्तरितोऽय सः ॥ ५६
- राज्ञा सह ततः खाल्वा जलमानीय योगिना । विलेपनैर्विलिप्याहं होमार्थं वजालितोऽनठः ॥ ५७
- उक्तश्च राजा त्वं देव ! प्रतिपन्नैकवत्सलः । तदस्य वहिकुण्डस्य देहि प्रदक्षिणानयम् ॥ ५८
- राजा सशङ्कस्तं स्माह त्वं योगिन्नप्रतो भव । ततो योगी तथा कुर्वन्न षट्कं प्राप भूपतेः ॥ ५९
२२. अथ व्यावृत्त्य सइसा नृपं यावत्सुहोति सः । तावन्नरेन्द्र-मन्त्रिभ्यां स एवाग्री हुतो ह्यहात् ॥ १६०
- व्याघ्रोऽप्यनुप्रविष्टस्तं संजातः स्वर्णपूरुषः । संपूज्य त शहीत्वा च राजाऽग्नान्मध्यमां पुरीम् ॥ ६१
- यच्छन् यथेच्छं द्रविणं ख्यातिं स प्राप सर्वतः । ततः ख-ऋद्धिरक्षार्थमादिदेधेति मन्त्रिणम् ॥ ६२
- यथा चित्रगिरेः पार्श्वे कूटशैलोऽस्ति दुर्गमः । तसोपरि महद्दुर्गं कारवामहुरोपमः ॥ ६३
- मन्त्रिणापि तथारम्भे यावच्चेदीयते दिवा । तावन्निरपतति रात्रौ यन्मासा इति जज्ञिरे ॥ ६४
२३. तयाप्यमहुरोत्साहं नृपं कूटाचलापिपः । उवाच मा कृया दुर्गमन कर्तुं न कोऽप्यलम् ॥ ६५
- प्राणास्येऽपि कर्त्तोऽस्मि नृपेणोक्तं नुरोऽब्रवीत् । यथैव निम्नपस्ताहं कुक् चित्रनगोपरि ॥ ६६
- दुर्गस्य नाम मध्ये तु देय मत्साम भूपते ! । तत्र चित्राद्दक्षके दुर्गं चित्रनगोपरि ॥ ६७
- नगरं चित्रकूटाख्यं देवेन तदधिष्ठितम् । कीटीध्वजाना यन्मध्ये सहस्राणि चतुर्दश ॥ ६८
- लक्षेश्वरणां योग्या च कारिता तददृष्टिका । वापीकूपसरोमुत्स्यं श्रेयं देवेन कारितम् ॥ ६९
२४. इत्थं स्वर्णपूरुषं सिद्धं विमाहदस्य तम् । प्रहीतुं फन्धकुञ्जेनः शंभलीशो नृपो षटी ॥ १७०

अरौत्सीद् दुर्गमागल्य ततश्चित्राङ्गदोऽपि हि । निचञ्चितपुरद्वारो लसत्युपरि निर्मयः ॥ - युग्मम् ॥ ७१
 चराः कौरिकवेषेण वर्षैः कतिपयैः पुरम् । प्रविश्य शुश्रुवुर्वाचां गृहे शुक्लाधिकारिणः ॥ ७२
 गवाक्षस्था मन्निपुत्री लालयन्ती निजं सुतम् । भापते तात ! किं नैते मुच्यन्ते वणिजारकाः ? ॥ ७३
 हसित्वा तसिताहूते न वत्से ! वणिजारकाः । शंभलीशचमूरेपाऽवात्सीद् दुर्गजिघृक्षया ॥ ७४
 वत्से ! जन्म यदा तेऽमृतं, तदेदं सैन्यमागतम् । त्वमूढा च पुत्रवती जाताप्येतत् तथैव च ॥ ७५
 तत् श्रुत्वा शंभलीशोऽपि ससैन्यो दुर्गमे पुरे । प्रातः प्रोक्तो गवाक्षस्यवर्षीरीवेश्यया यतः ॥ ७६

४७. गण्डूपदः किमधिरोहति मेरुशृङ्गं किं वा रचेरजगरो निरुणद्धि मार्गम् ।
 शक्येषु वस्तुषु बुधाः श्रममारभन्ते दुर्गग्रहग्रहिलतां त्यज शंभलीश ! ॥ १ ॥
 अथापसत्य राज्ञापि प्रेषिता गृहपूरुषाः । समर्प्य प्राभृतं तस्याः प्रोचुः स्वामिनि ! नः प्रभुः ॥ ७७
 जित्वा चित्राङ्गदं दुर्गजिघृक्षुस्त्वजसादतः । तत् प्रसीदादिशोषायं साऽपि ह्यष्ट जगाद तान् ॥ ७८
 सर्वप्रतोलीरुद्घाट्य पूरितार्थिमनोरयः । भुङ्क्ते चित्राङ्गदो नित्यं प्रवेष्टव्यं तदा त्वया ॥ ७९
 विवृणोमि गवाक्षस्था यदा केशानहं तदा । ज्ञेया भोजनवेला सा तं ज्ञात्वा शंभलीशकः ॥ १८०
 वर्ष्करीगणिकाभेदाद् द्वितीये जगृहेऽह्नि तम् । दुर्गं ततश्चित्राङ्गदो गृहीत्वा स्वर्णपूरुषम् ॥ ८१
 क्षीरकूपे ददौ ज्ञयां तत् श्रुत्वा शंभलीशराद । क्षीरकूपाजलं कृद्धा दृष्ट्वा तं स्वर्णपूरुषम् ॥ ८२
 यावदाकर्षते तावत् पुनः पूर्णः स कूपकः । विलक्षोऽप्यसौ मनसि स्त्रीचरित्रमचिन्तयत् ॥ ८३

४८. एता हसन्ति च रुदन्ति च कार्यहेतोर्विन्ध्वासयन्ति च परं न च विश्वसन्ति ।
 तस्मान्नरेण कुलशैलसमन्वितेन नार्यः इमशानवटिका इव वर्जनीयाः ॥ १ ॥
 अपि च -

४९. संमोहयन्ति मदयन्ति विपादयन्ति निर्भर्त्सयन्ति रमयन्ति विडम्बयन्ति ।
 एताः प्रविश्य सदयं हृदयं नराणां किं नाम वामनयना न समाचरन्ति ॥ २ ॥

५०. सउ चित्तहं सट्टी मणहं पंचासटी हीपाइं ।
 अम्मी ते नर दहसी जे पत्तिजइ ताहं ॥ ३ ॥

५१. पाहित्थी सवि वंकडी किम पत्तिजि तास ।
 नीयसिरि घट उचटावि फरि पच्छइं दिइ जे पास ॥ ४ ॥

५२. प्राभुं पारमपारस्य पाराचारस्य पार्यते ।
 स्त्रीणां प्रकृतिचक्राणां दुश्चरित्रस्य नो पुनः ॥ ५ ॥

ततो विलक्ष्य चित्राङ्गसुतं वाराहयुक्तम् । संस्थाप्य च स्वयं राज्ये महोत्सवपुरस्सरम् ॥ ८४
 शनैःशनैर्भ्रमन् मयः कन्यकुञ्जं पुनर्गतः । स्वभार्याप्रेऽपठद् दुर्गं भद्रो वादीश्वरोऽन्यदा ॥ ८५

५३. चित्रकूटमिदं भद्रे ! पृथिव्यामेकलोचनम् ।
 द्वितीयस्याम्यकस्यार्थं तपस्तपति मेदिनी ॥ १ ॥

कुमारः सपरीवारः तत् श्रुत्वाऽऽद्य तं नगम् । विस्मितः सर्वतो वीक्ष्य दिग्भागान् निजगाद च ॥ ८६
 ५४. शैलाः सर्वे गण्डशैलानुकारा वृद्धा ग्रामाः क्षामधामोपमानाः ।
 कुल्याकल्पाः प्रौढसिन्धुमवाहाः सन्ददयन्ते दूरतोऽप्राधिरुदैः ॥ १ ॥

ततः श्रीरघुवंशमीतिक्रीडीकीर्तिपराजर्षिपुत्रस्य मुकोसलमहर्षेः पूर्वमदनानृत्यामीशृतोपसर्गस्य समुत्पन्न-
 केयलज्ञानस्य निर्गमनूमिकां पित्रकूटसन्नां भत्वा,

१२५. ततस्तदीक्ष्य सोत्वाग्रः कल्पद्रुमापुरं ययौ । आम्नायां लक्ष्मो वीक्ष्य लक्ष्म्यात्मान् सन्निभः ॥ ८७
 पत्रञ्च कंचित् किमात्रा इत्यन्ते गणनातिमाः । सोऽप्युचे न करोऽप्यास्त्रि भूतानां तद् पना अमी ॥ ८८
 राज्येऽहमपि भूतानां करं मोक्ष्ये सनीवृनि । निचिन्त्येति कुमारोऽगात् फार्सीं निर्भरेषमाक् ॥ ८९
 ग्रामचौकेन यणिना यश्रपौः सत्कृताः कृती । द्वितीयेऽद्धि लुप्यमानं तदहं वीक्ष्य दुःखितः ॥ ९०
 कंचित् पत्रञ्च किमिदं सोचेऽप्यापुत्रयो यणिक् । मृतोऽसौ सदहं तेन लुप्यते राजपुरुषैः ॥ ९१
 श्रुत्येति चकितः खान्ते मयरूपं निभावयत् । यथा क्षणादसौ नष्टः श्रेष्ठी सर्वं तथा भवेत् ॥ ९२

९५. अस्वारः संसारः सरलकदलीस्वारसदृशो,
 लसद्दुविद्युल्लेप्याचक्षितचपलं जीवितमिदम् ।
 यदेतत् तारुण्यं नगगतनदीवेगसदृशं,
 अहो घाट्यं पुंसां तदपि विषयान् धावति मनः ॥ १ ॥
 कुमारशिन्तयदसौ धिग् राज्यं यदपुत्रिणाम् । म्लेच्छानामपि सर्वेषां राजा यद्वानि पुत्रवत् ॥ ९३

९६. दुर्भिक्षोदयमद्यसंग्रहपरः पत्युर्वयं बन्धुकी,
 घ्यापत्यर्थपतेभिषक् मदनगणोत्पातं कलि नारदः ।
 दोषग्राहिजनस्तु पश्यति परच्छिद्रं छलं शाकिनी,
 निःपुत्रं म्रियमाणमात्ममवनीपालो हृदा घाञ्छति ॥ १ ॥
 राज्ये नाहं ग्रीह्यामि स्वदेशे स्वमपुत्रिणाम् । प्रतिज्ञायति कुम्भरो गतः पाटलिपुत्रके ॥ ९४
 तत्र च पुरा संजातनवनन्दकारितनवखण्णमयपर्वतादिसरूपं श्रुत्वा मनसचिन्तयत्-

९७. येषां विसृष्टः प्रतिपदमियं प्रेरिता भूतघात्री,
 धैर्य्येतद् सुधनचलयं निर्मितं लीलयेव ।
 तेऽप्येतस्मिन् शुक्रमपहृदे सुदुपस्तम्बलीलां,
 घृत्वा घृत्वा सपदि विलयं मूसुजः संग्रयाताः ॥ १ ॥
 यदस्माकं व्रित्तचयो भविष्यति तदा दानभोगादौ व्ययं करिष्याम इत्यादि बहु विचिन्त्याग्रे चचाल ।
 ततो राजगृहे गच्छन् वीक्ष्य वैभारपर्यंतम् । श्रुत्वा समवसरणसानान्येष विसिम्भिये । ९५

तत्र ग्रामवपुण्यप्राग्मारशालिनः श्रीशालिभद्रस्य सौधनिर्माल्योतीर्णस्वर्णमाणिक्यमणिमयामरणप्रक्षेपवापी-
 प्रसुखस्थानानि निरीक्ष्य भोगलीलां वैराग्यं च श्रुत्वा विस्मयस्मेरमनाशिन्तयति स्म । यथा-

९८. प्रसृजानविषेकितनोऽमलधियः कुर्वन्त्यहो दुष्करं,
 यन्मुञ्चन्मुपभोगभाङ्गपि धनान्येकान्ततो निस्सृष्टः ।
 न प्राप्तानि पुरा न संग्रति न च प्राप्तौ दृढप्रत्ययाः,
 चाञ्छामात्रपरिग्रहाद्यपि परं स्वक्तुं न शक्ता धयम् ॥ १ ॥

ततो वैभारगिरिमारोहो । श्रीशालिभद्रपादपोषणमानशनशिलतलादि निरीक्ष्य चेतसि चमत्कृतो वैरा-
 ग्यवान् जातः । ततो नयद्वीपकदेशेषु गत्वाऽजयपुरं ययौ । तत्र बहिः सर्वतुंपुण्यफलोपेतमनोमोघाने शक्ता-
 यत्तारतीर्थे गतः । तत्र कमपि वृद्धपुरुष तत्स्वरूपमश्नुत् । तेनोक्तम्-पुरा श्रीदुर्गादिदेवस्य शतं पुरा आसन् ।
 तेषु जघननामकुमारसापितमिदं जयपुरम् । अन्यदाऽन शकादिशुरासुररनिकरनायकतेव्यपादारविन्दः श्रीकृष्ण-
 देवः समवासर्पित् । तदा समवसरणसाने श्वनिर्मितः प्रासादोऽयम् । पद्भुतुमयमुद्यानं च मगवत्पूजार्थमिदम् ।

एतदाकर्ण्य विस्मयमनाश्चेतसीदं चिन्तयन्—'अहो! अनादिकालीनोज्यं श्रीजितधर्मः, महाप्रभावश्च । ततः स्वयं तत्र गत्वा आदिदेवं ननाम ।

ततोऽपि कामरूपेऽगात् कामाल्येक्षणकौतुकी ।

तत्र कामाक्षीदेवीभवने गतः । पूजार्थमागतं निजरूपनिर्जितकामधामाक्षीगर्भसर्वस्वं स्त्रीवृन्दं देशस्वभावा-
न्मुक्तमर्यादं सकलकलाकुशलमवेक्ष्याचिन्तयत्—

६९. संसार! तव निस्तारपदवी न दवीयसि । अन्तरा दुस्तरा न स्युर्यदि रे मदिरेक्षणाः ॥

६०. वैरिधारणदन्ताग्रे समारुह्य स्थिरीकृता । धीरश्रीर्यैर्महासत्त्वैर्योपिद्विस्तेऽपि खपिडताः ॥

६१. ततोऽगात् तत्र यथास्ति सर्परूपेण भूपतिः । भौतिकं देवकं चापि यद्राज्ये न भयं भवेत् ॥ ९६

कश्चिद्दृष्ट्वापार्थे सपर्यराज्यकारणमपृच्छत्—तेनोक्तम्—'भो! पुरा नागकुमारदेवस्वापितं नागेन्द्रपत्तनमिदम् ।

तत्र श्रीकान्तराजा अत्यन्तश्रीमान् दाता भोक्ता विवेकी प्रजाप्रियः परं यदपि तदपि कारणं प्राप्य क्रोधी भवति ॥

६१. यतः—नाकारणरूपां संख्या संख्याताः कारणे क्रुधः ।

कारणेऽपि न क्रुप्यन्ते ये ते जगति पंचपाः ॥ १ ॥

ततः स राजाऽन्यदा क्रोधान्धो व्रजन् सौधान्यकारे सभामभिपातमूर्च्छितो निःपुत्रो मृत्वाऽऽर्वाभ्यानवशात् सप्त-
फणालंकृतः सप्योऽगूत् स्वमाण्डागारे । स मंत्रिगिर्वारं वारं वह्निर्मुक्तः स्वद्रविणमोहितः पुनः पुनस्त्वैवायाति । राज्यं
पुत्रं विना[शून्यं]जातम् । वैरिभिर्निरुद्धम् । ततो महति संकटे लोकैः पुरस्थापकनागकुमारदेवः स्यूतः । स समायातः ॥
स जातिस्तरं नागं सप्तफणालंकृतं [दृष्ट्वा, अयं] अस्मदीयकुलोत्सन्नः, पुराऽन्यस्य पुरस्य स्वामी, ततोऽयमेव राजा
भवतु,—इति नागकुमारदेवकृतराज्याभिषेकस्तत्रभावाद्राज्यं करोति । देवः सौस्थ्यं विधाय स्वस्थानमगात् । सोऽयं
नागराजसाम्राज्यम् । एतन्निस्यम् कुमारारेण चिन्तितम्—'अहो! दुर्गतिदाता क्रोधः । ततः पुरमग्ये—

कुमारोऽगाच्चर्मकारयालचंद्राणोऽन्यदा । उपानदर्थं तेनापि सादरं पूर्वनिर्मितम् ॥ ९७

उपानदयुगलेतद् युज्यते तव पादयोः । मूल्येनालं तव स्वामिन्! मंगलीके भया कृतम् ॥ ९८ ॥

हृष्टश्च शुभवाक्येन शुश्राव कुमरस्तदा । पत्तने पादुकाराज्यं मरणं सिद्धभूपतेः ॥ ९९

कुमारपालराजानं शृणोपि पत्तने यदा । शीघ्रमेपास्तदामग्य भौचिकं कुमरस्ततः ॥ २००

उज्जयिन्यां सातुचरो गत्वाऽखण्डपापकैः । कक्षाली—सिद्धपुरेऽगात्वात्वाद्येपहुदुग्धकम् ॥ २०१

तत्र पूर्वप्रतिपन्नमातुलस्य द्विजन्मनः । गृहे मुक्त्वा स्वकुदुग्धमेकात्री पत्तने ययौ ॥ २०२

६२७. गत्वा गृहे कृष्णभट्टदेवस्य भगिनीपतेः । रात्रौ ननाम भगिनीं कुमारः प्रमिलाभिधाम् ॥ २०३ ॥

प्रातेति प्रत्यभिज्ञाय तयापि स्थापितः स्वयम् । ज्ञाननीरे वीक्ष्य स्नातं दुर्गां शकुनिकोऽभवत् ॥ २०४

सत्ताहान्तर्भवान् राजा प्रमाणं शकुना यदि । तदाकर्ण्य भगिन्याऽपि विज्ञप्तं पत्युरात्मनः ॥ २०५

मण्डलेशकृष्णदेवः कुमारं परिरम्य तम् । तत्रैव राज्यं नान्यस्य मा निपीदेसुवाच सः ॥ २०६

महितदंदेशावीशं विजयपालराणकम् । मित्रगाकार्यं कृष्णेन पर्यालोचः कृतस्ततः ॥ २०७

अत्र प्रथमैश्वोलुक्थौ तौ द्वौ राज्यायमाहृतौ । महीपाल-रत्नपालौ राज्यं त्वसैव मे मतिः ॥ २०८ ॥

द्वितीयेऽपि प्रपानानां ज्ञापयित्वेति तौ ततः । आजुह्वयत् कुमारं च श्रीजयसिंहमेनके ॥ २०९

ततः प्रथमैः सम्भूय पूर्वं राज्यायमाहृतः । महीपालस्तु तावत्वा दत्तादेशं करोमि किम् ॥ २१०

तं निरुज्य रत्नपालस्वीराहृतो महेश्वरम् । प्रणम्य सचिवादींश्च प्राघातिः प्राह पूर्ववत् ॥ ११

विस्मृतः सोऽन्यथाहृतः कुमारपाल ईश्वरम् । नत्वा सहेलभावपौत्तरीपालसमयम् ॥ १२

कुमारपालः [तेः] पृष्टः—'कथं राज्यं करिष्यसि?' । कृपाणं दर्शितं तेन केनापि पठितं षट् ॥ १३ ॥

६२. न श्रीः कुलक्रमायाता शासने लिखिता न तु ।
श्वद्वेनाग्रम्य सुञ्जित धीरभोग्या यस्नुचरा ॥ १ ॥

तानाहास्तामिपेकाय श्येन्द्रासनमास्थितः । ततः कृष्णादिभिः श्रोत्रे परामर्शं विमुच्य मोः ! ॥ १४
अप्रापे मा निठम्पथं कार्यं चेत्तीव्रितेन यः । तद्गतैस्त्रैलया चके कुमारगुणरक्षितैः ॥ १५
सुक्तानां सेनिका शिक्षा तन्शीर्षेऽभूत् सपल्लिका । कृष्णदेवमष्टमुच्येऽनतो रावेत्यसौ नतः ॥ १६
श्रीकुमारपाटदेवो वेष्टितो मण्डलेश्वरैः । पट्टस्त्रिसमारूढो मेधाहृत्परमिदितः ॥ १७
चामरैर्विजयमानस्तु गृहन् पीरजनाश्रियः । विविधातोऽघनिर्घोषैर्पिरीकृतदिग्मुखः ॥ १८
हासिकाश्वीयपादातिरपकट्यामिकोटिभिः । पुरतः पार्श्वतः श्याल्लेकेश परिवारितः ॥ १९
प्रदत्तच्छटकुंकुमिर्मेदुर्भगमदैरिव । ददरानं तदराज्यिभ्यो राजा प्रासादमासदन् ॥ २०

५२८. ततः श्रीमत्कान्हडदेवमुच्यैः समस्तैरिषि [सामन्तैः] पमाह्वयुम्भितमृतं नमोज्ज्वरि । स प्रौढतया देशान्तरपरिश्रमणैर्युग्येन राज्यशासितं स्वयं कुर्वन्, राज्यवृद्धानां प्रधानानामरोचमानस्तैः सम्भूय व्यापादयितुं व्यवस्थितः । सान्धकारगोपुरेण न्यस्तोऽप्युघातकेषु प्राक्तनशुभकर्मणा प्रेरितेन केनाप्यासेन ज्ञापितस्त्रदृत्तान्तर्गतं प्रदेशं विहाय द्वारान्तरेण वषं प्रविष्टः । तदनु तान् प्रधानान् वमपुरीं प्रति प्रादिशोत् ।

५२९. स भावुकमण्डलेश्वरः शालकसम्भवात् राजस्यापनाचार्यत्वाच्च राजपाटिकायां सञ्चारसरेषु च प्राक्तनदुःखा-
वस्थां समर्मतया जल्पति स्म । राज्ञोक्तम्—'त्वयाऽनभरमेवंविधं समासमर्थं न वाच्यं, विजने तु यदृच्छया वाच्यम् ।

६३. यतः—आज्ञाभद्रो नरेन्द्राणां महतां मानखण्डना ।
मर्मयाक्यं च लोकानामशस्त्रो यश्च उच्यते ॥ १ ॥

६४. याचको यञ्चको व्याधिः पंचत्वं मर्मभाषकः ।
योगिनामप्यमी पञ्च प्रायेणोद्देशहेतवः ॥ २ ॥

५३०. इति राज्ञोरुक्तं उक्तकृतया अवज्ञावशाच्च—'रेज्जालङ्ग । इदानीमेव पादौ त्यजामि ?' इति भाषमाणो मर्तुकाम औपधमिन तद्वचं पश्यमनि न जप्राह । नृपसदा तदाकारसंवापेनापह्ववं विद्यायापरिसिन् दिवसे नृपसहेतितैर्मलैस्त्रदहभङ्गं कृत्वा नयनयुगलमुद्धृत्य, ततस्तं तदावसे प्रस्थापयामास । अग्रयान्तरेऽप्युक्तम्—

६५. काफे शौचं घृतकारेषु सत्यं, सप्यं क्षान्तिः स्त्रीषु कामोपशान्तिः ।
स्त्रीषु चैयं मद्यपे तत्त्वचिन्ता, राजा मित्रं केन हृष्टं श्रुतं वा ॥ १ ॥

५३१. यतः—शास्त्रं सुनिश्चितयिया परिचिन्तनीयमाराधितोऽपि नृपतिः परिशङ्कनीयः ।
आत्मीकृताऽपि युयतिः परिरक्षणयाः शास्त्रे ह्यपे च युवतो च ह्युतः स्थिरत्वम् ॥२॥

६७. आद्री भयैवापमदीपि नूनं, न तद्देहेन्मामचहीलितोऽपि ।
इति श्रमादद्गुलिपर्यणापि, स्पृशेत् नो दीप इयावनीयः ॥ ३ ॥
इति विश्वद्विः समन्ततः सामन्तैर्भयमान्तचित्तैस्ततःप्रभृति स नृपतिः प्रतिपदं सिषेवे ।

५३०. पद्ममिपेकादन्तरं सोलारुतामा गन्धर्वोऽनसरे गीतकलयाऽनुलया रञ्जिताद् राज्ञः षोडशचिकं शतं प्रसादे द्रव्यानामवाच्य, तैः सुखभक्षिकं विसाध्य, शालकान् तथा सन्तर्षयन् 'राज्ञो दानमत्समि'त्युपहसन्, कुपितेन राज्ञा निर्बामितो विदेशं गतः । तत्रत्य भूपतेः पत्नियोपिताद् राजसुगलमानीयोपायनीकुर्वन् 'शौल्लक्ष्यभूषालेन संमानितः । कदाचित् कोऽपि वैदेशिकगन्धर्वो 'सुपितोऽस्मी'ति तारं हुम्भारवं कुर्वाणः, 'केन सुपितोऽस्मी'ति राज्ञामिदितो 'मम गीतकलयाऽनुलया सामीप्यसुपेसुषा कौतुकापितगल्यहलेन नश्यता शृणोषे'ति विज्ञापयामास । तदनु

सोलाभिधानो गन्धर्वराट् नृपतिना समादिष्टः, अटवीमटन्तं स्फीतगीतादिक्रुष्टिविधया गले खेलत्कनकगृह्णलमृगं नगरान्तः समानीय तस्य स्रुपतेः समासमर्धं दर्शयामास । अथ तत्कलाकौशलेन चमत्कृतमानसः नृपतिः सोलाकं गीतकलाया अवर्धि पप्रच्छ । स तु शुष्कदारुणः पल्लवप्ररोहमवर्धि विज्ञप्तवान् । तर्हि तत्कौतुकं दर्शयेत्यादिष्टः, अर्घुवाद् गिरिविरहनामानं वृक्षमाक्षेपादानाप्य तत्शुष्कशाखाखण्डं राजाहणे कुमारमृत्तिकाहृत्तालवाले चिक्षेप । भृद्धारवर्णोत्तनवधगीतकल्या सद्यः प्रोलसत्यल्लवितं निवेदयन्, स सपरिवारं नृपं तोषयामास । तदा सन्तुष्टेन राज्ञा पारितोषके ग्रामयमलं दत्तम् । - चङ्कारसोलप्रबन्धः ।

*

§ ३१. कृतोपकारानाकार्यं सर्वान् सत्त्वहितस्ततः । कृतज्ञः कृतवान् राजा तेषां पूजां यथोचिताम् ॥ २१

६८. स्वामिभक्तो जनोत्साही कृतज्ञो धार्मिकः शुचिः ।

अकर्कशः कुलीनश्च शास्त्रज्ञः सत्यभायकः ॥ १ ॥

६९. विनीतः स्थूललक्षश्चाव्यसनी वृद्धसेवकः ।

अधुद्रः सत्त्वसंपन्नः प्राज्ञः शूरोऽचिरक्रियः ॥ २ ॥

७०. पूर्वपरीक्षितः सर्वोपधासु निजदेशजः ।

राजार्थ-स्वार्थ-लोकार्थकारको निस्पृहः शमी ॥ ३ ॥

७१. अमोघवचनः कल्पः पालिताशोपदर्शनः ।

पात्रौचित्ये च सर्वत्र नियोजितपदक्रमः ॥ ४ ॥

७२. आन्वीक्षिकी-त्रयी-वार्त्ता-दण्डनीतिकृतश्रमः ।

क्रमागतो वणिकपुत्रो भवेन्मञ्जी न चापरः ॥ ५ ॥

इति नीतिं विमृश्य तेन राज्ञा पूर्वोपकारकर्तुः श्रीमदुदयनराजः श्रीवाग्भट्टदेवो महामात्यश्चके । आलिगनामा ज्यायान् प्रधानः, महं उदयनदेवश्च ।

§ ३२. तदा चोलन्यराज्ञा कृतज्ञचरुवर्तिना आलिगकुलालय सप्तशतीग्राममिता विधिना चित्रकूटपट्टिका ददे । ते तु निजान्वयेन लज्जमाना अद्यापि 'सागरा' इत्युच्यन्ते । यैश्च छिन्नकण्टकान्तरे प्रक्षिप्याक्षतो रक्षित-स्तेऽङ्गरक्षकपदे प्रतिष्ठिताः । विस्मृताः श्रीहेमसूरयः ।

*

§ ३३. अन्यदा उदयनमन्त्रिणाऽऽहृताः श्रीपत्तने समायाताः समहोत्सवम् । कदाचिद् गुरुगिरूचे- 'हे मन्त्रिन् ! त्वं भूषं रहो भूयाः - अद्य त्वया नवीनराज्ञीगृहे न सुप्तव्यं रात्रौ, सोपसर्गत्वात् । केनोक्तमिति पृच्छेच्चैत् तदाऽज्याग्रहे मम नाम भूयाः' । ततस्तेन मन्त्रिणा तयोक्ते, राज्ञा च तथाकृते, निशि निधुत्वातात् तस्मिन् गृहे दग्धे, तस्मां च राज्ञां शृतायां राजा चमत्कृतः । जगद् सादरम्- 'मन्त्रिन् ! कस्वेदमनागतज्ञानं, महत्तपोपकारित्वं च !' ततो राज्ञा-निर्भन्धे कृते मन्त्रिणा श्रीगुरुणाभागमनमूचे । तत् श्रुत्वा प्रसुदितो नृपस्तानाकारयामास । राजसमायासुपागता-नस्युत्पाय वचन्दे, प्राञ्जलिक्रवाच च- 'भगवन्नहं निजासमपि दर्शयितुं नाहं तनभवताम् । तदा स्तम्भतीर्थं रक्षितः, भाविराज्यसमयचिठडिका चार्पिता । परमहं प्रातराज्योऽपि नास्मापिन् । सुष्मार्कं निष्कारणप्रथमोपकारिणा-महं कर्षचनापि नाट्टीभवामि' । सूरिगिरूचे -

इत्थं विकल्पे कस्मात् त्वमात्मानं मुषा नृपः । उपकारक्षणो यत्ते संप्रत्यलि समागतः ॥ २२

कृतज्ञत्वेन चेत् प्रत्युपधिक्षित्व, तर्हि विश्वजनीने श्रीर्जिने धर्मे निजं मनो निधेहि । राज्ञा तत्रतिपयोक्तम्- 'सुष्मामिरिहानिशमगन्तव्यमिति' । एवमाचार्यैः सह राज्ञः संगतिः समजलि ।

*

§ ३४. अथ श्रीकुमारपालः समस्तसामन्तवक्रवालचतुर्द्वारचमूर्चक्रमणचलाचलभूवल्यः, दिग्विजययात्रायै चचाल । तत्र प्रथमं दक्षिणाशां प्रति प्रक्षितो लाट-महाराष्ट्र-कर्णाट-तिलंगादिदेशान् विन्ध्याचलम-साधयत् । ततो दक्षिणसमुद्रतटनिकटेऽष्टत्र कलोलान् दृष्ट्वा कम्पकारणमग्रच्छत् । तत्र कवचः प्रोक्तः—

७३. प्रासः श्रीरेष कस्मात् पुनरपि मथितं मन्थलेदं विधिच्छुः

निद्रामप्यस्य संप्रत्यमलसमनसो नैव संभावयामि ।

सेतुं यथाति भूयः किमिति च सकलद्वीपभाषानुपात-
स्त्वध्यापान्ते विकल्पानिति दधत इवाभाति कम्पः पयोवेः ॥ १ ॥

सपादलक्ष्मकानौचिलेऽदात् । ततः सेतुपुनर्धं विलोक्य श्रीरामदेवप्रशस्तिमवाचयत् । यथा—

७४. शान्त्या शान्द्वलमासनं द्युधि शिलासद्य द्रुमाणा मधः,

शीतं निक्षेपवारि पानमशनं कन्दाः सहाया मृगाः ।

इत्यप्रार्थितलभ्यसर्वविभवे दोषोऽयमेको घने,

दुःप्रापार्थिनि यत्परार्थघटनावन्ध्वैर्वृथा स्वीयते ॥ १ ॥

अद्वो रामस्य वदान्त्या वनेऽपि । ततः परशुरामस्त्राश्रमं विलोक्योवाच—‘अद्वो! श्रोतस्य विस्फूर्जितम् । यः पूर्वं खां जननीमपातयत्’ । ततः—

७५. येन त्रिःसप्तकृत्वो नृपयलवसासान्द्रमास्तिक्यपङ्कः,

प्राग्भारेऽकारि भूरिच्युतरुधिरसरिद्वारिपूरेऽभियेकः ।

यस्य स्त्रीवालमृद्धावधिनिघनविधौ निर्दयो विश्रुतोऽसौ,

राजन्योचांसकटकधनपट्टरटद् घोरघारः कुठारः ॥ १ ॥

अद्वो प्राणिनां सकलपुंसार्थप्रत्ययीं सदा संनिहितोज्यं श्रेयः आचन्द्रार्कमयश.भट्टपट्टहपटनापण्डित इति

सचिन्त्य पश्चाद् व्यापुष्यमानः पथि प्रवीणजनवाणीमग्रणोत् । यथा—

७६. तावकीनकटकैरयोदता घूलयो जगति कुर्षुरन्धताम् ।

चेदिमाः करिघटामद्राम्भसा भूपसा प्रशमयेन्न सर्वतः ॥ १ ॥

सपादलक्षमत्र दानम् ।

अथ पश्चिमां प्रति चचाल । तत्र सुराष्ट्र-प्राच्याणवाहक-पंचनद-सिन्धु-सौवीरादिदेशान् साधया-

७७. मास । तत्र सिन्धुपथिमतटे पद्मपुरे पद्मानुपपुत्री पश्चिमी पद्मावती नाम्नी स्वप्रतीहारीमुखेन श्रीकुमारपाल-
देवसातिरूपादिरूपं धृत्वा, ततः कृतनिध्या पित्रा विमुष्टा, सप्तकोटीद्रव्ययुता, सप्तशतसैन्ययतुल्लभपरिवृता,
स्वसमानपोडशवराद्गनासहिता, स्वयंवरा समायाता राज्ञा परिणीता । अस्मिन्नवसरे कथितं पपाठ—

७७. एकस्त्रिंशो हृदि सदा वसति स्म चित्रं यो विद्विषां विदुषां च मृगीहृशां च ।

तापं च संमदभरं च रतिं च सिञ्चत् सूर्योऽपमणा च विनयेन च लीलया च ॥१॥

अत्रापि सपादं लक्ष्मदानम् । ततः पश्चादगच्छन् द्वारिकासप्तः केनापि विद्वतः—देवात्र कृष्णराजो
‘श्रीलक्ष्मिन्समे’ ‘पश्यन्सोत्’ ‘तत्र देवदत्ते’ ‘द्वारिकासप्त’ ‘दरे’ ।

अयोध्यां प्रति प्रतसे । तत्र कास्मीरोद्दिगान-आलंघर-सपादलक्ष पर्यंत-स्वसादिदेशान्
हिमाचलमसाधयत् । तत्र गंगातटे नानावैपक्रियाशास्त्रदेवतादिभेदेन परस्परविशेषपत्रान् निबद्धमानान् बहु-
विधतीर्थकानवलोक्याचिन्तयत्—

७८. प्रसन्नस्थास्तसद्गस्य चीतरागस्य योगिनः ।

भवन्ति सिद्धयः सर्वा विपर्यासे न किंचन ॥ १ ॥

७९. सर्वज्ञता नास्ति मनुष्यलोके नात्यन्तमूर्खोऽपि जनो हि कश्चित् ।
ज्ञानेन हीनोत्तममध्यमेन यो यद् विजानाति स तेन पण्डितः ॥ २ ॥

ततस्त्र राजा निजकीर्तिप्रसारवसरमेवैव सकलपाण्डितानां यथाकामं दानमदात् । ततो वाणारस्थां
मृतानन्दयोगिनं बहुपरीवारवृत्तं अनेकविधामन्नतत्रयघ्रादिविचित्रकलाकौशलेनात्मीयकृतवहुजनं दृष्ट्वाऽचिन्तयत् -

८०. ये लुब्धचित्ता विपयार्थभोगे बहिर्विरागा हृदि बद्धरागाः ।
ते दाम्भिका वैपधराश्च धूर्ता मनांसि लोकस्य तु रञ्जयन्ति ॥ १ ॥

८१. कुलीनाः सुलभाः प्रायः सुलभाः शास्त्रशालिनः ।
सुशीलाश्चापि सुलभा दुर्लभा भुवि तात्त्विकाः ॥ २ ॥

ततः प्राचीं प्रति प्रतस्थे । तत्र कुरु-सूरसेन-कुशावर्त-पांचाल-विदेहा-दृशार्ण-भागवादीन्
देशानसाधयत् । ततो राजाऽप्रतो गच्छन् कापि वने निर्विजने रहः प्रदेशे कमपि मुनिपुंगवमेकाकिनमन्तः समा-
पिस्त्राधीनमनःप्रयोगं नासाप्रविन्यस्ताद्धनिमीलितनयनं प्रथमपीयूषपानसुहितं सकलप्राणिवर्गस्य निजसंसर्गप्रिणा-
शितनिसर्गवैरं स्नानैकान्तभावज्ञातवृषनिर्मितप्रणामं विलोक्य राजा सविस्मयं चिन्तयति स्म -

८२. तृणं ब्रह्मविदः स्वर्गस्तृणं शूरस्य जीवितम् ।
विरक्तस्य तृणं नारी निरीहस्य तृणं नृपः ॥ १ ॥

ततो राजा क्षणान्तरे कृतप्रणामः पुनः सकलमवक्लेशनाशिनीं धर्माशिपां समासाद्य प्रश्नमकरोत्- 'भगवन् !
कथं दुरन्तविपयाशा निराशाश्चक्रे ?' मुनिस्वाच- 'राजन् !

८३. यस्यात्म-मनसोर्भिन्नरुच्योर्भेदो प्रवर्तते ।
योगविद्वैकनिष्ठेषु तस्येच्छाविपयेषु का ॥ १ ॥

एतन्निशम्य राजा सपरिकरः क्षणं मुनिप्रभावात् प्रशान्तस्नान्तः चेतसि चिन्तां चकार । अहो स्वार्थकृतस्यापि
साम्यस्य महिमा नहि मानगौरवः । यतः -

८४. सारंगी सिंहशायं स्पृशति सुतधिया नन्दिनी व्याघ्रपोतं,
मार्जारी हंसयालं प्रणयपरवशा केकिकान्ता सुजङ्गम् ।
वैराण्याजन्मजातान्यपि गलितमदा जन्तवोऽन्ये त्यजेयु-
र्दृष्ट्वा साम्यैकरूढं प्रशमितकलुषं योगिनं क्षीणमोहम् ॥ १ ॥

ततो मुनिस्वरूपं निरूप्य स्वात्मानं निनिन्दः । अहो विपयाशाकलुषं जगत् । ततो मुनिदेशानां निशम्य
कतिभिः प्रयाणैः साधितभूलयः, निभृतं भूतभाण्डागारः, चतुरङ्गचमूकश्चलीकृतचतुराशः, प्रतिार्थिजनाशः, कृत-
कुनीतिप्रयाशः, प्रादुःकृतधर्ममार्गप्रकाशः, यशःपुञ्जपरितत्रिभुवनावकाशः श्रीकुमारपालनरेश्वरः कृतप्रवेश-
मङ्गलमहोत्सवः श्रीपञ्चनमाजगाम । द्वासप्ततिसामन्तभूपतैः कृतराज्याभिषेकः साम्राज्यं करोति ।

*

५३५. अथान्यदा श्रीचौलुक्यचक्रवर्ती सर्वावसरे सितः काँकणदेशीयस्य मह्लिकार्जुनस्य राज्ञो भागधेन
राजपितामह इति विरुदमभिधीयमानमस्मोत् ।

८५. यथा - जित्वा प्राग् निखिलानिलापतिचरान् दुर्वारदोर्वीर्यतः,
कृत्वा चात्मघशं चदानविरतं तान् पौत्रवत् सर्वदा ।
घत्ते राजपितामहेति विरुदं यो विश्वविश्वश्रुतं,
सोऽयं राजति मह्लिकार्जुननृपः कोदण्डवियार्जुनः ॥ १ ॥

१३४. अथ श्रीकुमारपालः समस्तसामन्तचक्रवालचतुरङ्गचमूचक्रमणचलाचलमूलजय', दिविजयसत्त्वै चचाल । तत्र प्रथम दक्षिणाशां प्रति प्रस्थितो टाट-महाराष्ट्र-कर्णाट-तिलंगादिदेशाना विन्ध्याचलम-साधयत् । ततो दक्षिणसमुद्रतटनिकटेऽब्जन् कलोलान् दृष्ट्वा कम्पकारणमप्युच्यते । तत्र कवयः प्रोचुः -

७३. प्रासः श्रीरेप कस्मात् पुनरपि मथितं मन्यखेदं विधिच्छुः

निद्रामप्यस्य संप्रत्यनलसमनसो नैव संभावयामि ।

सेतुं यन्नाति भूयः किमिति च सकलद्वीपनाथानुपात-

स्त्वप्यायाते विकल्पानिति दधत इवाभाति कम्पः पयोधेः ॥ १ ॥

सपादलक्ष्मणौचिलेऽदात् । तत सेतुवन्धं विलोक्य श्रीरामदेवप्रशस्तिमवाचयत् । यथा-

७४. शय्या शाङ्खलभासने श्लुचि दिलासन्न द्रुमाणामघः,

शीतं निश्चैरवारि पानमशनं कन्दाः सहाया मृगाः ।

इत्यप्रार्थितलभ्यसर्वविभवे दोषोऽपमेको वने,

दुःप्रार्थिनि यत्परार्थघटनाचन्दैर्वृषा स्वीयते ॥ १ ॥

अहो रामस्य वदान्यता वनेऽपि । तत परशुरामस्याश्रम विलोक्योवाच - 'अहो ! क्रोवस्य विस्फुरितम् । या-
पूर्वं खां जननीमयातयत्' । तत -

७५. येन त्रिःसप्तकृत्वो नृपवलवसासान्द्रमास्तिरुपपङ्कः,

प्राग्भारेऽकारि भूरिन्धुनरुधिरसरिश्चरिषुरेऽभिपेकः ।

यस्य स्त्रीवालशृङ्गावधिनिधनविधौ निर्दयो विश्रुतोऽसौ,

राजन्योवांसङ्कटक्रथनपटुरदद् घोरधारः कुठारः ॥ १ ॥

अहो प्राणिनां सकलपुरुषार्थप्रलथीं सदा सनिहितोऽयं क्रोध आचन्द्रार्कमयश्च पटुपट्टहपटनापण्डित इति

२१ सचिन्स पश्चाद् व्यासुठामान पपि प्रवीणजनवाणीमशृणोत् । यथा -

७६. तायकीनकटकैरथोद्धता धूलयो जगति कुर्युरन्पताम् ।

चेदिमाः करियटामदाम्भसा भूयसा प्रशमयेन्न सर्वतः ॥ १ ॥

सपादलक्ष्मण दानम् ।

अथ पश्चिमा प्रति चचाल । तत्र सुराष्ट्र ब्राह्मणवाहक-पंचनद-सिन्धु सौवीरादिदेशान् साधया

२२ मास । तत्र सिन्धुपश्चिमतटे पद्मपुरे पद्मनृपपुत्री पद्मिनी पद्मावती नाम्नी स्वप्रतीहारीमुखेन श्रीकुमारपाल-
देवसानिरूपादिसरूप श्रुत्वा, तत कृतनिधया पित्रा विसृष्टा, समकौटीद्रव्ययुता, समस्तसैन्धवतुरङ्गमपरिवृता,
स्वसमानपौडश्वराहनासहिता, स्वयवरा समायाता राज्ञा परिणीता । अस्मिन्नवसरे कश्चित् पपाठ -

७७ एकत्रिधा हृदि सदा वसति सा चित्रं यो विद्विषां विदुषां च मृगीहशां च ।

तापं च संमदभर च रतिं च सिञ्चत् सूर्योऽप्येता च विनयेन च लीलया च ॥१॥

२३ अनापि सपाद लक्ष्मणम् । तत पश्चादागच्छन् द्वारिकासन्न केनापि विज्ञप्त - देवान् मृच्छराजो
वर्तिनिकन्दनो राज्यमकरोत् । तत्र देवदापि द्वादशभ्रातान् ददौ ।

अथोक्ता प्रति प्रवसे । तत्र कास्मीरोद्दिग्यन-जालंधर-सपादलक्ष्मण पर्वत-न्वसादिदेशाना
हिमाचलमसाधयत् । तत्र गंगातटे नानावेपत्रियाश्रमैर्देवतादिभेदेन परस्परविशेषपरान् विवदमानान् षड्-
विधतीर्थकानवलोक्याचिन्तयत् -

७८. प्रसन्नस्यास्तसङ्गस्य घांतरामस्य योगिनः ।

भयन्ति सिद्धयः सर्वा विपर्यासे न किञ्चन ॥ १ ॥

७९. सर्वज्ञता नास्ति मनुष्यलोके नात्यन्तमूर्खोऽपि जनो हि कश्चित् ।
ज्ञानेन हीनोत्तममध्यमेन यो यद् विजानाति स तेन पण्डितः ॥ २ ॥

ततस्त्र राजा निजकीर्तिप्रसरावसरमेव सकलाखण्डिनां यथाकामं दानमदात् । ततो वाणारस्यां
भूतानन्दयोगिनं बहुपरीवारवृत्तं अनेकविधामन्नतद्ययधादिविचित्रकलाकौशलेनात्मीयकृतपहुजनं दृष्ट्वाऽचिन्तयत् -

८०. ये लुब्धचित्ता विपयार्थभोगे बहिर्विरागा हृदि यद्दरागाः ।
ते दाम्भिका वेपथराश्च धूर्ता मनांसि लोकस्य तु रञ्जयन्ति ॥ १ ॥

८१. कुलीनाः सुलभाः प्रायः सुलभाः शास्त्रशालिनः ।
सुशीलाश्चापि सुलभा दुर्लभा भुवि तात्त्विकाः ॥ २ ॥

ततः प्राचीं प्रति प्रतस्थे । तत्र कुरूसूरसेन-कुरुशावर्त्त-पांचाल-विदेहा-दशार्ण-भागधादीन्
देशानसाधयत् । ततो राजाऽप्रतो गच्छन् कापि वने निर्विजने रहः प्रदेशे कमपि मुनिपुंगवमेकाकिनमन्तः समा-
विस्वाधीनमनःप्रयोगं नासाप्रविन्यस्ताईनिमीलितनयनं प्रथमपीयूषपानसुहितं सकलप्राणिवर्गस्य निजसंसर्गप्रणा-
शितनिसर्गवैरं स्वान्तैकान्तभावज्ञातृपनिर्मितप्रणामं विलोक्य राजा सविस्मयं चिन्तयति स्म -

८२. तृणं ब्रह्मविदः स्वर्गस्तृणं शूरस्य जीवितम् ।
विरक्तस्य तृणं नारी निरीहस्य तृणं नृपः ॥ १ ॥

ततो राजा क्षणान्तरे कृतप्रणामः पुनः सकलभवकेशनाशिनीं धर्माशिवां समासाध प्रथमकरोत्-‘भगवन् !
कथं दुरन्तविपयाशा निराशाश्चके ?’ मुनिस्वाच-‘राजन् !

८३. यस्यात्म-मनसोर्भिन्नरुच्योर्मेत्री प्रवर्त्तते ।
योगविधैकनिष्ठेषु तस्येच्छाविषयेषु का ॥ १ ॥

एतन्निश्चय्य राजा सपरिकरः क्षणं मुनिप्रभावात् प्रशान्तस्वान्तः चेतसि चिन्तां चकार । अहो स्वार्थकृतस्यापि
साम्यस्य महिमा नहि मानगोचरः । यतः -

८४. सारंगी सिंहशावं स्पृशति सुतधिया नन्दिनी व्याघ्रपोतं,
मार्जारी हंसबालं प्रणयपरवशा केकिकान्ता भुजङ्गम् ।
वैराण्याजन्मजातान्यपि गलितमदा जन्तवोऽन्ये त्यजेयु-
र्दृष्ट्वा साम्यैकरूढं प्रशमितकलुषं योगिनं क्षीणमोहम् ॥ १ ॥

ततो मुनिस्वरूपं निरूप्य स्वात्मानं निनिन्दः । अहो विपयाशकलुषं जगत् । ततो मुनिदेशानां निश्चय्य
कतिभिः प्रयाणैः साधितभूषलयः, निभृतं भृतभाण्डागारः, चतुरङ्गचमूचश्चलीकृतचतुराशः, पूरितार्थिजनाशः, कृत-
कुनीतिप्रणायः, प्रादुःकृतधर्ममार्गप्रकाशः, यशःपुञ्जपूरितत्रिभुवावकाशः श्रीकुमारपालनरेश्वरः कृतप्रवेश-
मङ्गलमहोत्सवः श्रीपत्तनमाजनाम । द्वासप्ततिसामन्तभूपालैः कृतराज्याभिषेकः साम्राज्यं करोति ।

*

१३५. ध्यान्यदा श्रीचौलुक्यचक्रवर्ती सर्वावसरे स्यातः कौकणदेशीयस्य महिष्कार्जुनस्य राज्ञो मागधेन
राजपितामह इति विरुदमभिधीयमानमसृणोत् ।

८५. यथा - जित्वा प्राग् निखिलानिलापतिचरान् दुर्चारदोर्वीर्यतः,
कृत्या चात्मवशंचदानविरतं तान् पौत्रवत् सर्वदा ।
षत्ते राजपितामहेति विरुदं यो विश्वविश्वशुभं,
सोऽयं राजति महिष्कार्जुननृपः कौदण्डविद्यार्जुनः ॥ १ ॥

एतदाकर्ण्य सोष्माणं राजानमधिगम्यागाधयुद्धिनिविर्माणघः पुनरम्यपात्—
८६. रवेरेवोदयः श्लाघ्यः कोऽन्येषामुदयाग्रहः ।

न तर्मासि न तेजांसि यस्मिन्नभ्युदिते सति ॥ १ ॥

८७. यतः—अहंकारे सति प्रौढे पदत्वेवं गुणावली ।

अहं कारे पतिप्पामि समायाता तयान्तिकम् ॥ २ ॥

इति मागधवचनैरुदीरितो राजाऽवदत्—‘अहो अविज्ञाताहंकारस्वरूपोऽयं मूयः ।’ ततस्तदसद्विष्णुतया स्वसमां निमालयन्, नृपचिचविदा मन्त्रिणीआम्यत्वेन कृतं ललाटे करसंपुटम् । दृष्ट्वा चमत्कृतो मूयतिः । समा-
विस्मर्जानान्तरमञ्जलिधन्वस्य कारणमपृच्छत् । ततो मन्त्रिपुत्रोऽवदत्—‘देव ! यदस्यां समायां स कोऽपि सुमतेऽस्ति यो मित्यामिमानं नृपाभासं चतुरङ्गवृषवत् मद्दृष्टिकार्जुनं जयतीति युष्मादाज्ञापयिदा मया स्वाम्यादेशश्चेत्तन्माय-
५॥ छलिधन्वधके । इति तद्वचः श्रुत्वा राजाऽवदत्—‘अहो अस्य चातुर्यम्’ ।

८८. उदीरितोऽर्थः पशुनापि गृह्यते ह्याद्य नागाद्य वहन्ति चोदिताः ।

अनुक्तमभ्युहति पण्डितो जनः परेद्धितज्ञानफला हि बुद्धयः ॥ १ ॥

ततस्तद्वचःसममन्तरमेव नृपस्तं प्रति प्रयाणाय दलनायकं कृत्य पश्चात्प्रसार्दं दत्त्वा समस्तसामन्तैः समं
विससर्ज । स चाविच्छिन्नप्रयाणैः कौंकणदेवशमासाद्य दुर्वारवारिपूरां कालंविष्णिनाम्नीं नदीमुत्तीर्य परस्मिन् कूले
५॥ गते सैन्ये तं संग्रामासन्नं विमुक्ष्य मद्दृष्टिकार्जुनः सर्वाभिसरेण प्राहरन् तत्सैन्यं द्वासयामास । अयं तेन
पराजितः स सेनापतिः कृष्णवदनः कृष्णच्छालकृतमौलिः कृष्णगुहरे निवसन् श्रीपत्तनवह्निःप्रदेशे स्थितः ।

अथ विजयादशमीदिने राजपाटिकागतेन श्रीचौलुक्यमसुजा विलोक्य ‘कस्यासौ सेनानिवेशः ?’ इति शृष्टे
कश्चिदुवाच—‘देव ! कौंकणात् प्रत्यावृत्तस्य पद्मवृत्ताम्बुजेसेनापतेः सेनासंनिवेशोऽयमिति ।’ तदीयलज्जया
चमत्कृतो नृपश्चिन्तयति स्—‘अहोऽस्य उज्जायीलज्जम्’ । अत्रान्तरेऽवसरपाठकः पाठ—

५॥ ८९. लज्जां गुणौघजननीं जननीमिवापामत्यन्तच्छुद्धहृदया अनुवर्त्तमानाः ।

तेजस्विनः सुखमस्तुनपि सन्त्यजन्ति सत्यस्थितिष्यसनिनो न पुनः प्रतिज्ञाम् ॥१॥

ततोऽस्य सप्तदलक्षदानमदात् । पुनः प्रसादलक्षितया दशाऽऽम्यङ्गं सगम्य नदपर्यैलवह्निः सामन्तैः समं

मद्दृष्टिकार्जुनं जेतुं प्राहिणोत् । ततः कतिमिः प्रयाणैः पुनस्त्वां नदीमासाद्य प्रवाहवन्धे विरचिते तेनैव पया
सैन्यमुत्तार्य सावधानवृत्त्या सन्मुखमायातेन मद्दृष्टिकार्जुनसैन्येन सहासमसमरारम्भे जायमाने हस्तिस्कन्धारूढं

५॥ वीरवृत्त्या मद्दृष्टिकार्जुनमेव श्लोष । द्वयोर्धिरं खड्गावह्नि दृष्ट्वा मागधः पाठ—

९०. अभिसुखागतमार्गणघोरणिध्वनितपङ्कवताम्परगह्वरे ।

वितरणे च रणे च समुच्यते भवति कोऽपि परं विरलः परः ॥ १ ॥

इति श्रुत्वा बर्धितोत्साह आन्वष्टः सुमये दन्तिदन्तसुसलसोपानेन कुम्भस्वल्पभिरस्त्र माघदुहाभरणसः
‘प्रथम त्वं प्रहर, इष्टं वा देवत स्मर’ इत्युचरन्, करवालधाराप्रहारात् मद्दृष्टिकार्जुनं स्पृष्टि लोठयित्वा, सामन्तेषु
५॥ तन्नगररुण्टनध्याष्टेतु केसरिकिसोर इव करिण तं रीलयैव जघान । तन्मस्त्रकं सुवर्णेन वेष्टयित्वा तस्मिन् देशे
श्रीचौलुक्यनृपाणां दापयित्वा, त्रिशतीजालान् प्रज्वाल्य श्रीपत्तनमाजगान । ततः समानिपण्णेषु द्वासप्ततिसाम-
न्तेषु तस्य क्रोधमारपयत् ।

शार्दीं गुगारकोट्याख्यां, पठं माणिक्यनामकं । पापक्षयं करं हार सुत्तञ्जुक्ति विषाप्रहाम् ॥ २३

हैमान् दानिश्चतं कुम्भान् मनुभारान् अमागतः । पञ्च मूडकार्तु मुक्तानां स्वर्णवीठीः चतुर्दशः ॥ २४

५॥ विश शत च पात्राणां चतुर्दशं च दन्तिनम् । श्वेतं सैद्धिकानामानं दत्त्वा नव्यं नवग्रहम् ॥ २५

इत्याद्यपरमेपि तत्सत्कं सर्वं समर्थं तच्छिरःकमलेन स्वस्वामिनः श्रीकुमारपालस्य पादौ पूजयामास ।

महावदातप्रतिने राज्ञा श्रीआम्बडस्य 'राजपितामह' इति मिस्रं दत्तम् । चतुर्विंशतिशतं ब्राह्मणतुरंग-
माश्व प्राप्य तेन स्वगृहदरवारिक् सर्वे याचकेभ्यः प्रदत्ताः । अत्रान्तरे पिशुनप्रवेशः ।

९१. यतः—जम्मे वि जं न हूअं नहु होही जं च जम्मलफखेहिं ।

तं चिय जंपंति तहा पिसुणा जह सन्नसारिच्छं ॥ १ ॥

यतः प्रमाते किंचिद्दूनेन राज्ञा सेवावसरे समायातः प्रणामपर्यन्ते श्रीआम्बडः प्रोक्तः—'त्वं मम दानाद-
प्यधिकमियत् कस्मादत्तो ? । यतः, सेवकेन स्वामिन आधिक्येन दानं न देयमिति सेवाधर्मः ।' अत्रावसरे
श्रीआम्बडस्य मागधः पपाठ राजसभायाम्—

९२. शय्या शैलशिला गृहं गिरिगुहा वस्त्रं तरूणां त्वचः,

सारंगाः सुहृदो ननु क्षितिभृतां वृत्तिः फलैः कोमलैः ।

येषां नैर्ह्यरमन्बुपानमुचितं रत्नेव विद्याङ्गना,

मन्ये ते परमेश्वराः शिरसि यैर्बद्धो न सेवाजलिः ॥ १ ॥

मन्त्रिणा लक्ष्मणौचित्ये दत्तम् । राज्ञः समधिकः कोपः । ततो मन्त्रिणा शोचे—'राजन्! त्वं द्वादशग्राहस्वामिन-
स्त्रिभुवनपालपुत्रः, अहं त्वष्टादशदेशाधिपत्यभुजस्तव पुत्रः । ततः स्लोकमिदं मम दानमिति' श्रुत्वा राजा प्रमु-
दितः पुत्रपदमदात् । द्विगुणं च प्रसादमकरोत् । अत्रान्तरे राज्ञो मागधः पपाठ—

९३. ते गच्छन्ति महापदं भुवि परा भूतिः समुत्पद्यते,

तेषां तैः समलंकृतं निजकुलं तैरेव लब्धा क्षितिः ।

तेषां द्वारि नदन्ति बाजिनिवहास्ते भूपिता निव्यशो,

ये दृष्टाः परमेश्वरेण भवता रुष्टेन तुष्टेन वा ॥ १ ॥

राजा सपादलक्षदानमदात् । ततः—

९४. यः कौबेरीमा तुरुदकमैन्द्रीमा त्रिदिवापगाम् ।

याम्यामा वन्ध्यमा सिन्धुं पश्चिमां यो ह्यसाधयत् ॥ १ ॥

अष्टादशदेशेषु राज्ञ आज्ञा प्रवर्तिता श्रीआम्बडेन ।

§ ३६. अथान्यदा श्रीहेमसूरिमाता चाहिण्णिदेवी प्रव्रजिता । कालान्तरे कृतानशना नमस्कारकोटिपुण्ये दत्ते सति
श्रीपत्तने पुण्यवरे विपट्टिशलाकापुरव्यचरिवादिदक्षग्रन्थो नवीनः कार्यः इति प्रोक्ते सति सरिणा, सा गृता ।
कर्णमेरुसासादाप्रे विप्रेस्तथा भरडकैरसूयया तद्विमानमग्रेज्यन्तदनाः श्रीसूर्यस्तदुत्तरकियां निर्माय तैरेव मन्थुना
मालवकदेशे संसितस्य श्रीकुमारपालस्य स्कन्धावारमलंकचुः ।

९५. प्रभुः स्वयं यदि भवेत् स्वकरे वा यदि प्रभुः ।

स शक्नोति तदा कार्यं कर्तुं नैवान्यथा पुमान् ॥ १ ॥

इति वचस्तत्त्वं विचिन्तयन्तः श्रीमदुदयनमन्त्रिणा नृपतेर्विवेदितागमनाः कुनञ्जशिरोरत्नेन नृपेण यतो-
परोपानमहोत्सवपुरस्सरं सौधमानीताः । तद् राज्यप्राप्तिनिमित्तज्ञानं स्मारयन् नृपः, तत्रभवद्भिः सर्वैव देवपूजावसरेषु
समागम्यमिति प्राह । सरिस्वाच—

९६. सुद्धीमहि ययं मैक्षं जीर्णं चासो चसीमहि ।

शयीमहि महीशुष्ठे कुर्षीमहि किमीश्वरे ॥ १ ॥

राजाह-‘महर्षे ! जहं परलोकसमाचरणाय संमत्तृणमणिभिर्भवद्भिः सह संगतिसांगल्यमभिउपामि । यतः-

९७. एकं मित्रं भूपतिर्चा यतिर्चा.....॥ १ ॥

९८. विना गुरुभ्यो गुणनीरधिभ्यो जानाति धर्मं न विचक्षणेऽपि ।

आकर्णदीर्घोऽज्वललोचनोऽपि दीपं धिना पश्यति नान्यकारे ॥ २ ॥

महाकविप्रणीतत्वात् । किं मित्रं यन्निवर्तयति न पापात् । श्रीसर्वज्ञशासने महाप्रभावनां ज्ञात्वा श्रीगुरुभिरप्रति-
पिद्धं तद्वचनम् । ततो नृपस्त्वस्य महर्षेः परीक्षितचित्तवृत्तिः श्रीमुखेन सर्वोत्तरं वेदिणमादिदेश ।

§ ३७. अथ तत्र यातायाते संजायमाने सूर्याणां गुणग्रामस्त्वैव कुर्वत्युर्वीपतौ पुरोधो विरोधादित्यमथात्-‘अमी
न नमस्कारार्हाः, अजितेन्द्रियत्वात्’ । कथमिति राज्ञा शृष्टे प्राह-

९९. विश्वाभिन्न-पराशरप्रभृतयो ये चाभ्युपग्राशिनः,

तेऽपि स्त्रीमुखपङ्कजं सुललितं दृष्ट्वैव मोहं गताः ।

आहारं सचूतं पयोदधिपुतं शुञ्जन्ति ये मानवा-

स्तेषामिन्द्रियनिग्रहः कथमहो दम्भः समालोच्यताम् ॥ १ ॥

इति वचः श्रुत्वा श्रीसूरिभिरूचे-‘न चैवमाहारमाहारयन्ति मुनयः । न चैकान्तेनाजितेन्द्रियत्वकारणमाहास,
किन्तु मोहनीयकर्मणः प्रकृतिरपि, तीव्रमन्दमन्दतमेदा । तथा च-

१००. सिंहेो बली द्विरदशकरमांसभोजी, संघटसरेण रतिमेति किलैकवारम् ।

पारापतः खरशिलाकणभोजनोऽपि कामी भक्षत्यनुदिनं घट कोऽत्र हेतुः ॥ २ ॥

इति तन्मुखमुद्राकारिणि प्रत्युत्तेऽभिहिते नृपः प्रमुदितः ।

§ ३८. पुनः कियदिने गते नृपप्रत्यक्षं केनापि मत्सरिणाऽमाणि-‘राजघेते जैनाः सूर्यं न मन्यन्ते, प्रत्यक्षदैवतम् ।
तत्र श्रीसूरिः प्राह-

१०१. अधामधामधामेवं वयमेव हृदि स्फुटम् ।

यस्यास्तन्यसने प्राप्ते त्यजामो भोजनोदके ॥ १ ॥

इति प्रामाण्याद् वयमेव भक्ताः सूर्यस्य नचैते तत्त्वतः ।

१०२. पयोदपटलैश्छेद्यै नैव कुर्वन्ति भोजनम् ।

अस्तंगतेऽतिशुञ्जाना अहो भानोः सुसेवकाः ॥ २ ॥

व्यासेनापि प्रोक्तम्-

१०३. ये राज्ञो सर्वदाहारं वर्जयन्ति सुमेधसः ।

तेषां पक्षोपचासत्य फलं मासेन जायते ॥ ३ ॥

§ ३९. इति तन्मुखवचने जाते कदाचिदेवपूजाक्षणे सौधमागते मोहान्धकारतिरस्कारचन्द्रे श्रीहेमचन्द्रे यथा-
अन्द्रगणिना रजोहरणेनासन्नपट्टं प्रमाण्यं तत्र कम्पले निहिते ज्ञानतन्वज्ञपुं किमेतदिति नृपेण प्रष्टाः श्रीसुरवः
” श्राहुः-‘राजन् ! कदाचिदिह कोऽपि जन्तुर्भवति, तदा तस्मात्परिहरणायसौ प्रयत्नः, सर्वजन्तुरक्षारूपत्वाद् धर्म-
रहस्यस्य’ । ‘यदा प्रत्यक्षतया दृश्यते जन्तुस्तदैवेदं युज्यते नान्यथा वृथाप्रयासेहेतुत्वादिनि’ सुकियुक्तां नृपोक्ति-
माकर्ण्य श्रीसूरिभिरुक्तम्-‘राजन् ! यथा भवद्भिर्शौराधमावेऽपि नगररक्षणार्थं प्रत्यहमारक्षिकाः स्थाप्यन्ते, कटक-
भावेऽपि गजतुरङ्गमादिचमूः श्रमान्यासं करारूप्यते, मा सुप्यन्तु नगरमिति । तथाऽपि ज्ञेयम् । राजव्यवहारवद्
धर्मव्यवहारः । तथा चागमः-

१०४. पाणेहि संसत्ता पडिलेहा होइ केवलीणं तु ।
संसत्तमसंसत्ता छउमत्थाणं तु पडिलेहा ॥ १ ॥
संसज्जइ धुवमेयं.....॥ २ ॥ संसत्तमसंसत्ता.....॥ ३ ॥

१०५. तित्थयरा रायाणो साहू आरक्खि भंडगं च पुरं ।
तेणसरिसा य पाणा तिगं च रयणा भवो दंडो ॥ ४ ॥

तथा धर्मसमुद्देशेऽप्युक्तम्—

१०६. आत्मवत् सर्वजीवेषु कुशलवृत्तिचिन्तनम् ।
धर्माधिगमनोपायः शक्तितस्त्यागतपसी च ॥ १ ॥

एतदाकर्ण्य राजा चमत्कृतोऽवादीत्—‘अहो ! श्रीजैनामगमगीरता जीवरक्षादक्षता च’ । ततः समधिकः
श्रीजिनमतानुरागः समजनि नृपस्य ।

१०७. अथ राजा श्रीगुरुणां हेमटंककसहस्रदशकं पुरो मुक्त्वा योगक्षेमकरणाय शृद्धतामिल्युक्ते श्रीसूरभिरुक्ते—
‘सर्वं दीयमानं द्विजा गृह्णन्ति, नतु वयम्’ । ततो राज्ञोचे—‘भगवन्नेते परदर्शनिनः सर्वेऽपि मया दीयमानं सर्वस्व-
मपि गृह्णन्ति । परं ब्रह्मचारिभिर्निर्ग्रन्थैर्भवेद्विः कस्यात् कमपि नादीयतेति ?’ सूरयः प्राहुः—‘राजन् ! सर्वशास्त्र-
विरोधहेतुत्वात् प्रतिपिद्धं राजपिण्डम् । यदाह स्युतौ—

१०७. अधीत्य चतुरो वेदान् साङ्गोपाङ्गान् सलक्षणान् ।
शूद्रात् प्रतिग्रहं कृत्वा खरो भवति ब्राह्मणः ॥ १ ॥

१०८. खरो द्वादशजन्मानि पष्टिजन्मानि शूकरः । स्वानः सप्ततिजन्मानि इत्येवं मनुरब्रवीत् ॥

१०९. राज्ञः प्रतिग्रहो घोरो मधुखादो विपोपमः । पुत्रमांसं वरं भुक्तं नतु राजप्रतिग्रहः ॥

११०. राजप्रतिग्रहदग्धानां ब्राह्मणानां युधिष्ठिर ! ।
सदितानामिव बीजानां पुनर्जन्मो न विद्यते ॥ ४ ॥

—महाभारते शान्तिपर्वेऽप्युक्तम् । तथा जैनागमे च—

१११. संनिहीगिहमित्ते य रायर्पिडे किमिच्छिण्ण ।..... ॥

११२. संवाहणं दंतपहोपणाय संपुच्छणदेहपलोअणा य ॥

एतत्सर्वं साधूनामनाचीर्णम् ।

११३. आचेल्लुक्क उहेसिय सिज्जायर रायर्पिड किइकम्मै ।
घपजिट्ठपडिक्कमणे मासं पज्जोसवणकप्पे ॥ १ ॥

इति दशधा साधूनां सामाचारीकल्पः । इत्याकर्ण्य राजा प्रमुदितो जैनाचारप्रशंसामकार्षात् । लज्जिताश्च
द्विजाः सर्वेऽधोमुखा अभूवन् ।

११४. अथ कतिभिर्दिने राजा श्रीपत्तनमाजगाम । अन्यदा समार्यां निपण्णे राजनि सपरिकरे कोऽपि मलरी प्राह—
‘राजसेते जैना वेदान् न मन्यन्ते, अतो वेदवाद्या न नमस्कारार्हाः’ । किमेतदिनि पृथ्य राजा श्रीसूरयः प्राहुः—‘राजन् !
यदि वेदेषु जीवदयाधर्मोऽस्ति तर्हि सकलशास्त्रसंवादशुद्धं जीवदयाधर्मं कुर्वाणां वयं कथं वेदवाद्याः । यदाहुः—

११४. अहिंसा प्रथमो धर्मः सर्वशास्त्रेषु विश्रुतः । यत्र जीवदया नास्ति तत्सर्वं परिवर्जयेत् ॥

११५. ध्रुवं प्राणिवधो यज्ञे नास्ति यज्ञस्त्वर्हिसकः । सर्वसत्त्वेऽप्यर्हिसैव दयापज्जो युधिष्ठिर ! ॥

११६. यदि प्राणिवधे धर्मः स्वर्गश्च खलु इष्यते । संसारमोचकानां च ततः न्यगांऽभिधीयते ॥

जैनागमश्च -

११७. सद्यमूअप्पभूपसस संमं भूपाई पासजो । पिहिपासवस्स ढंगरसस पावं कम्मं न बंधई ॥
 ११८. सधे जीवा वि ह्कच्छंति जीविउं न मरिउं । तम्हा पाणवहं घोरे निग्गंथा वज्जयंति णं ॥

अथ चेदेपु नास्ति जीवादया तर्हि न प्रमाणम्, चार्वाकधर्मशास्त्रवत्, दयाविकलत्वात् । किमस्माकं दया-
 धर्मनिष्ठानां तैः प्रयोजननि'ति श्रुत्वा ते सर्वे तूष्णीं कृत्वा स्थिताः । चमत्कृतो राजा दयापरं मनो दधौ ।

§ ४२. अयान्यदा विप्रैः सम्भूय श्लोकम्—'शुद्धा एते, न प्रणामार्हाः' । श्रीगुरुभिरुक्तम्—'किं नाम तत् शुद्धत्वं,
 ब्राह्मणत्वं वा कियुच्यते । न तावदेकान्तेन जात्या शुद्धत्वं, ब्राह्मणत्वं वा भवति । यदुक्तम्—

११९. शुद्धोऽपि शीलसंपन्नो गुणवान् ब्राह्मणो भवेत् ।

ब्राह्मणोऽपि क्रियाहीनः शुद्रापत्यसमो भवेत् ॥

१२०. अतः—सर्वजातिषु चाण्डालाः सर्वजातिषु ब्राह्मणाः ।
 ब्राह्मणेष्वपि चाण्डालाः चाण्डालेष्वपि ब्राह्मणाः ॥

१२१. कृपि-याणिज्य-गौरक्षां राजसेवामर्किंचनाः ।

ये च विप्राः प्रकुर्वन्ति न ते कौन्तेय ! ब्राह्मणाः ॥ ३ ॥

१२२. हिंसकोऽदृष्टवादी च चौर्ययाभिरतश्च यः । परदारोपसेवी च सर्वे ते पतिता द्विजाः ॥

१२३. ब्रह्मचर्यतपोयुक्ताः समानलोष्टकाञ्चनाः । सर्वभूतदयावन्तो ब्राह्मणाः सर्वजातिषु ॥

१२४. क्षान्त्यादिकगुणैर्गुणैस्तो व्यस्तदण्डो निरामिपः । न हन्ति सर्वभूतानि प्रथमं ब्रह्मलक्षणम् ॥

१२५. सदा सर्वादृष्टं त्यक्त्वा मिथ्यावादाद् विरच्यते ।

मादृष्टं च वदेद् वाक्यं द्वितीयं ब्रह्मलक्षणम् ॥

१२६. सदा सर्वं परद्रव्यं बहिर्घां यदि वा शुद्धे । अदत्तं मेव शुद्धाति तृतीयं ब्रह्मलक्षणम् ॥

१२७. देवास्तुरमनुष्येषु तिर्यग्योनिगतेषु च । न सेवते मैथुनं यक्षतुर्थं ब्रह्मलक्षणम् ॥

१२८. त्यक्त्वा कुडुम्पवासं तु निर्ममो निःपरिग्रहः । युक्तश्चरति निःसङ्गः पञ्चमं ब्रह्मलक्षणम् ॥

१२९. पञ्चलक्षणसंपूर्णं ईदृशी यो भवेद् द्विजः । महान्तं ब्राह्मणं मन्ये शेषाः शुद्धा युधिष्ठिर ! ॥

१३०. कैवर्त्तीगर्भसम्भूतो व्यासो नाम महामुनिः ।

तपसा ब्राह्मणो जातस्तस्माज्जातिरकारणम् ॥

१३१. हरिणीगर्भसम्भूतो ऋषिशुद्धो महामुनिः । तप० ॥

१३२. शुनकीगर्भसम्भूतः शुको नाम मुनिस्तथा । तप० ॥

१३३. मण्डूकीगर्भसम्भूतो माण्डव्यश्च महामुनिः । तप० ॥

१३४. उर्वशीगर्भसम्भूतो षडिष्टस्तु महामुनिः । तप० ॥

१३५. न तेषां ब्राह्मणी माना संस्कारश्च न विद्यते । तप० ॥

१३६. यद्वत्काष्ठमयो हस्ती यद्वज्रममयो मृगः । ब्राह्मणस्तु क्रियाहीनस्त्वयस्ते नामधारकाः ॥

इति श्रुत्वा निरवशेषे विप्रेषु प्रमुदितो राजा । जातं मनसि ख्येयं श्रीजिनधर्मं ।

§ ४३. अन्यादा कैश्चित् भस्त्रभिः श्लोकम्—'राजश्चेत् मत्स्यविलम्बान्ः स्नानाभावादपवित्रगाना राजसभायां स्नातुं
 नोचिताः ।'—इति श्रुत्वा तत्र सकलराजवर्गसमक्ष श्रीशक्तिभिरभिदधे—'कस्य नामापवित्र्यं, शरीरस्यात्मनो वा ?
 यदि शरीरस्य तर्हि सर्वेषां शरीरस्य तावत् समभावमुपलब्ध्वा पावित्र्यापावित्र्यविभागः कर्तुं केनापि नो पार्यते ।

आत्मनश्चेत् तद् युष्माद्भ्यामनतिशयद्वयां प्राकृतपुराणाणामतीव दुर्लक्ष्यम् । जलक्षालनकृतं तु यत् पावित्र्यापावित्र्य-
विवेचनं तन्मूढविस्मापनम् । यदुक्तम्—

१३७. शौचमाध्यात्मिकं ल्यक्त्वा भावशुद्ध्यात्मकं शुभम् ।

जलादिशौचं यद् दृष्टं मूढविस्मापनं हि तत् ॥

१३८. कुर्याद् वर्षसहस्राणि प्रत्यहं मज्जनं मुहुः । सागरेणापि कूत्स्नेन वधको नैव शुद्ध्यति ॥

१३९. चित्तं रागादिभिः क्रान्तमलीकवचनैर्मुक्त्वम् ।

जीवहिंसादिभिः कायो गंगा तस्य पराइमुखी ॥

१४०. चित्तमन्तर्गतं शुद्धं वदनं सत्यभाषणैः । ब्रह्मचर्यादिभिः कायः शुद्धो गंगविनाप्यसौ ॥

१४१. ब्रह्मचर्येण सत्येन तपसा संयमेन च । मातंगो अपि शुद्ध्यन्ति न शुद्धिस्तीर्थयात्रया ॥

१४२. शङ्कारमदनोत्पादं यस्मात् स्नानं प्रकीर्तितम् ।

तस्मात् स्नानं परित्यक्तं नैष्ठिकैर्ब्रह्मचारिभिः ॥

१४३. सुखशय्यासनं चर्द्धं ताम्बूलं स्नानमण्डनम् । दन्तकाष्ठं सुगन्धं च ब्रह्मचर्यस्य दूषणम् ॥

१४४. सत्यं शौचं तपः शौचं शौचमिन्द्रियनिग्रहः । सर्वभूतदया शौचं जलशौचं च पञ्चमम् ॥

इति शास्त्रोक्तं किं युष्माभिरपि न दृष्टं न वा श्रुतं, येनैव चर्चा क्रियते ।—इति निश्चयं नृपः सपरिकरः
प्रमुदितः । ज्ञातः शौचस्य समाचारः । प्राह च तदा—‘अहो ! श्रीहेमसूरीणां स्वपरशास्त्रहस्तासृष्टिः, सदाचार-
चतुरता च ।

१४५. यतः—एहिरेयाहिरां चक्रे केपां न श्रुतिषु श्रुतम् । परं परिमलस्तस्य विलीनो विमलतात्मसु ॥

ज्ञातं च जलशौचं मूढजनमनोविस्मापनम् ।

१४४. अयान्यदा क्षमापतिः पत्रच्छ—‘क्यापि सुक्लाऽस्साकमपि यशःप्रसरः कल्पान्तःस्थायी भवति ?’—इति
तदीयां गिरमाकर्ण्य ‘विक्रमार्क इव विश्वसानुष्णकरणात्, यद्वा श्रीसोमेश्वरस्य प्रासादं वाराणसितरंगनिकरासना-
म्भोभिः शीर्षप्रायं युगान्तकीर्तये समुद्धर’—इति चन्द्रातपनिमया श्रीहेमचन्द्रगिरा उद्वेलप्रमदात्मोधिर्नृपस्त्वमेव
महापि पितरं दैवतं गुरुं मन्यमानो नितरां द्विजान् विन्दन्, तदैव प्रासादोद्धाराय दैवज्ञनिवेदिते मुलमे तत्र पश्यकुलं
प्रस्थाप्य प्रासादप्रारम्भमचीकृतम् । अथ श्रीसोमेश्वरस्य प्रासादप्रारम्भे खरशिलानिवेशे संज्ञायमाने सति पश्यकुल-
प्रहितवर्द्धावनिकाविज्ञप्तिकां नृपतिः श्रीहेमचन्द्रगुरोर्दर्शयन् ‘अयं प्रासादप्रारम्भः कथं निःश्रयं प्रमाणं नृमिधि-
रोद्धमेति ?’ इति श्रियीपरिवृढेनानुसुक्तः श्रीमान् किञ्चिदुचितं विचिन्त्य गुरुकृचिवान्—‘यदस्य धर्मकार्येस्तान्तरायं
परिहाय ध्वजाधिरोपं यावद् अग्रहसंवािनियमोऽथ मद्यमांसनियमः, द्वयोरैकतरं किमप्यद्भौकुच’—इति तद्वचनमाकर्ण्य
नृपतिर्नैवममांसनियममभिलषन् श्रीनीलकण्ठस्योपरि जलं विमुष्य तममिग्रहं जग्राह । संवत्सरदयेन तस्मिन् प्रासादे
कलशध्वजाधिरोपं यावद् गते सति तं नियमं मुमुक्षुरुरुननुज्ञापयन्, तैरुचे—‘यदनेन निजकीर्त्तनेन सार्द्धमर्द्धचन्द्र-
पूढं प्रेषितुमर्हति भवान् तदात्रापर्थने नियमनोचन्नापसरः ।’ इत्यभिधायोरिषेते श्रीहेमचन्द्रमुनीन्द्रे गते तदृण-
रुनीलकण्ठीरिगारक्तहृदयस्त्वमेव संसदि प्रशंसन् निर्निमित्तो वैरी परिवनस्तेजःपुत्रमसहिष्णुः कश्चिन्मिध्याष्टी
रात्रोऽप्रेऽजल्पत् ।

१४६. उज्ज्वलगुणमभ्युदितं ध्रुवो द्रष्टुं न कथमपि क्षमते ।

दग्ध्या तनुमपि जलभो दीप्रां दीपार्थिमपहृरति ॥ १ ॥

इति न्यायात् शृष्टिमांसादनदोषमप्युरीकृत्य तदपवादमेवावादीत्—‘यदयममन्दच्छन्दातुष्टुतिपरः सेवा-
धर्मकुशलः केवलं प्रभोरभिमत्तमेव भाषते । यदेवं न, तदा प्रातःश्लोकः “श्रीसोमेश्वरयात्रायां भवता सहागच्छतु” ॥’

इति गदितः स परतीर्थपरिहारान्न तत्रागमिष्यति, इति अस्मन्मतमेव प्रमाणम्'— नृपस्वद्वयमाद्यस्य प्रातरुपायनं श्रीहेमचन्द्रसूरीश्वरं श्रीसोमेश्वरयात्रार्थमग्ययन्तु 'युमुक्षितस्य किं निमग्नणम्?', उत्कण्ठितस्य केकारवश्रवणम्— इति लोकरूढिः; तस्मिन्नामधिकृततीर्थप्राधिकाराणां को नाम नृपतेऽत्र निर्बन्धः? इत्थं गुरोरङ्गीकारे 'युम्नद्योग्यं सुखासप्रनभृतिवाहनादि किंचित् सञ्जीक्रियतामिति ईरिति वयं पादचारेण सञ्चरन्तः पुण्यपुण्यलभामहे; परं वय-
५ मिदानीं स्वामपृच्छय मितैः प्रयाणैः श्रीशंभुद्वयोज्ज्वलन्तादिमहातीर्थानि नमस्कृत्य भवतां श्रीदेवपत्तने प्रवेशो-
त्सवे मिलिष्यामः— इत्युदीर्य तत्रैव कृतवन्तः । नृपतेः पुरः विप्राः प्रबदन्त्यदः—'रानन्! हेमसूतिद्वया गतः कापि, स न समेष्यति श्रीसोमपत्तने ।' नृपः समप्रसामश्या कतिपयैः प्रयाणैः श्रीपत्तनं प्राप्य श्रीहेमसूरीननागतान्
वीक्ष्य सर्वत्र योजनपद्ममध्ये विलोकयिताः । परं न श्रुता न दृष्टाः । यावत् किंचिद्वृषथित्यति तावत् प्रभुरग्रे
धर्माशिषं वभाण । चमत्कृतो राजा निस्मितश्च । प्रमुरूचे—'अद्याधुना वयं श्रीदेवताचलोपरि देवान्नमस्कृत्य
॥ भवतां प्रवेशमहोत्सवं मत्वा समायाताः' । तदा तच्छ्रुत्वा सर्वेऽपि दिवा स्यनिं प्राप्ताः ।

१४५. अथ महोत्सवेन पुरं प्रविश्य श्रीसोमेश्वरप्रासादसोपानकेश्वरकान्तेषु भूप्रीलुठलनानन्तरं चितरतरतुल्यायत्त-
कानुमानेन गार्दगुपगद्दे श्रीसोमेश्वरलिङ्गे, 'एते जिनादपरं देवतं न नमस्कुरुवन्ती'ति मिथ्यादृग्वचसा ग्रान्तचित्तस्य
श्रीहेमचन्द्रं प्रति पशंविधा गीराविरासीत्—'यदि युज्यते तदेतैस्सहस्रैर्मनोहारिभिः श्रीसोमेश्वरमर्चयन्तु भवन्तः ।'
॥ तस्यैति प्रतिपद्य सद्यः क्षितिपक्षोद्यादागतेच कमनीयोद्गमेनालङ्कृतनवनेषु नृपतिनिर्देशात् पतीयाणाविष्वश्रीवृह-
॥ स्पतिना दत्तदस्तावल्याः प्रासाददेहलीमधिरुद्ध किंचिद् विचिन्त्य प्रकाशं—'अस्मिन् प्रासादे कैलसवामी
श्रीमन्महादेवः साक्षादस्तीति रोमाचक्रमुक्तितां तनुं विप्राणा द्विगुणीक्रियतामुपहारः'—इत्यादिष्य शिवपुराणोक्त-
दीक्षाविधिना आह्वान-अवगुण्ठन-मुद्राकरण-अग्न्यास-निमज्जनेष्वप्यारादिभिः पञ्चोपचारविधिभिः शिवमग्न्यन्व-
तदन्ते—

१४७. यत्र तत्र समये यथा तथा योऽसि सोऽस्यभिधया यथा तथा ।

॥ वीतदोषकलुषः स चेद् भवान् एक एव भगवन्नमोऽस्तु ते ॥ १ ॥

१४८. प्रशान्तं दर्शनं यस्य सर्वभूताभयप्रदम् । साहस्यं च प्रशस्तं च शिवस्तेन विभाष्यते ॥
१४९. महत्वादीश्वरत्वाच्च यो महेश्वरतां गतः । रागद्वेषविनिर्मुक्तं तमहं वन्दे महेश्वरम् ॥
१५०. महाक्रोधो महामानो महामाया महामदः । महालोभो हृतो येन महादेवः स उच्यते ॥
१५१. महावीर्यं महाधैर्यं महाशीलं महागुणाः । महापूजायर्हत्वाच्च महादेवः स उच्यते ॥
१५२. एकमूर्त्तित्रयो भागा ब्रह्मा-विष्णु-महेश्वराः । तान्वेष पुनरुक्तानि ज्ञान-चारित्र्य-दर्शनेः ॥
१५३. कार्यं विष्णुः क्रिया ब्रह्मा कारणं तु महेश्वरः । कार्यकारणसंपन्नो महादेवः स उच्यते ॥
१५४. प्रजापतिस्तुतो ब्रह्मा माता पद्मावती स्मृता । अभीविज्जन्मन्क्षत्रमेकमूर्त्तिः कथं भवेत् ॥
१५५. वसुदेवस्तुतो विष्णुर्माता वै देवकी स्मृता । अयं तु जन्मनक्षत्रमेकमूर्त्तिः कथं भवेत् ॥
१५६. पेढालस्य स्तुतो रुद्रो माता वै सत्यकी स्मृता । मूलं तु जन्मनक्षत्रमेकमूर्त्तिः कथं भवेत् ॥
१५७. रक्तवर्णो भवेद् ब्रह्मा श्वेतवर्णो महेश्वरः । कृष्णवर्णो भवेद् विष्णुरेकमूर्त्तिः कथं भवेत् ॥
१५८. चतुर्मुखो भवेद् ब्रह्मा त्रिनेत्रस्तु महेश्वरः । चतुर्भुजो भवेद् विष्णुरेकमूर्त्तिः कथं भवेत् ॥

१५९. ज्ञानं विष्णुः सदा प्रोक्तं चारित्र्यं ब्रह्म उच्यते ।

सम्यक्त्वमीश्वरः प्रोक्तरहंमूर्त्तिस्त्रयात्मिका ॥

१६०.

क्षितिजलपथमद्भुताशानपजमानाकाशसोमसूर्पाख्याः ।

इत्येत एव चाष्टौ[हि]वीतरागे गुणाः स्मृताः ॥

१६१.

क्षितिरित्युच्यते क्षान्तिर्जलं क्षान्तिप्रसन्नता ।
निस्सङ्गता भवेद् वायुर्हुताशो योग उच्यते ॥

१६२. यजमानो भवेदात्मा तपोज्ञानदयादिभिः । सोममूर्त्तिर्भवेच्छ्रोत्रो ज्ञानमादित्य उच्यते ॥

१६३. अकारे च भवेद् विष्णुरेफे ब्रह्मा व्यवस्थितः । हकारेण हरः प्रोक्तस्तस्यान्ते परमं पदम् ॥

१६४.

पुण्यपापविनिर्मुक्तो मूर्त्तिरागविवर्जितः ।

अतोऽर्हद्भ्यो नमस्कारः कर्तव्यः शिवमिच्छता ॥

१६५. हंसवाहो भवेद् ब्रह्मा वृषवाहो महेश्वरः । गरुडवाहो भवेद् विष्णुरेकमूर्त्तिः कथं भवेत् ॥

१६६. कमलहस्तो भवेद् ब्रह्मा शूलपाणिर्महेश्वरः । शङ्खचक्रधरो विष्णुरेकमूर्त्तिः कथं भवेत् ॥

१६७.

भवबीजाङ्कुरजनना रागाद्याः क्षयमुपागता यस्य ।

ब्रह्मा वा विष्णुर्वा हरो जिनो वा नमस्तस्मै ॥

इत्यादिस्तुतिभिः सकलराजलोकान्विते राज्ञि सविस्मयमवलोक्यमाने दण्डप्रणामपूर्वं स्तुत्वा श्रीहेमचन्द्राचार्येषु निषण्णेषु सत्सु, भूपतिः श्रीवृहस्पतिना ज्ञापितः पूजार्थं समधिकवासनया शिवार्चनानन्तरं धर्मशिलायां शिवेति जल्पन् तुलापुरुषगजाश्वदानादीनि दानानि वितर्ष्य समग्रं राजवर्गमपसार्य, तद्दर्शयन्तः प्रवेश्य; न महादेवसमो देवो, न मम तुल्यो नृपतिः, न हेमसूरिसदृशो महर्षिरिति भाग्यवैभववशादयत्नसिद्धलौकिकसंयोगोऽभूत् ।

§ ४६. अथ कर्पूरात्रिकावसरे कोऽपि मिथ्याद्यगाह—‘यदनेन सूरिणाऽर्द्धनारीनाद्येश्वरराज्यप्रदाता नात्मीयदेवो नमस्कृतः; किन्तु वीतरागो मुक्तिदाता ।’ राजा प्राह—‘यदनेन मुक्तिर्भवति, तदाऽस्माकं राग्यं पुराप्यस्ति, अधुना मुक्तिर्विलोक्यते । मुक्तिप्रदे आरात्रिकं करिष्यामः’ । ‘परमेश्वरमूर्त्तिमुक्तिदाता, तत्रारात्रिकं कुरु’ इत्युक्ते तत्र गत्वा परमेश्वरमूर्त्तिमवलोक्य यावदारात्रिकं करोति, तावद् रामचन्द्रनामा चारणः पपाठ—

१६८.

काहं मनि विभंतडी अजीय मणिअडा गुणेह ।

अखयनिरंजण परमपय अजय जय न लहेइ ॥ १ ॥

इति श्रुत्वाऽऽरात्रिकं मुक्त्वा स्थितः । ‘यहुदर्शनप्रमाणप्रतिष्ठासन्दिग्धे देवतत्वे मुक्तिप्रदं देवतमस्मिन् तीर्थे तथ्यया गिरा निवेदय’—राज्ञा इत्यभिहिते श्रीहेमचन्द्राचार्याः ‘किंचित् धिया निध्याय नृपतिं प्राहुः—‘अलं पुराणदर्शनोक्तिभिः, श्रीसोमेश्वरमेव तव प्रत्यक्षीकरोमि, यया तन्मुखेन मुक्तिमार्गमवैषि’—इति तद्वाक्याद्युपनिषन्त्यति—‘किमेतदपि जापदीति ?’ इति विस्मयापन्नमानसे नृपे ‘निश्चितमत्र तिरोहितं देवतमस्त्येवेति । आवां यदि गुरुक्तगिरा निधलावापकौ तदेतं इन्द्रादिद्वौ सत्यां सुकरं देवतप्रादुर्करणम् । मया प्रणिधानं भवता कृष्णारुरूपेपक्ष तदा परिहार्यो यदा चक्षः प्रत्यक्षीभूय निषेधति ।’ अयोमान्यां तथा क्रियमाणे, धूपधूमान्यकार्ति गर्भयद्दे निर्वाणेषु नक्षत्रमालाप्रदीपकेषु, आकस्मिके प्रकाशे द्वादशात्ममहर्षीव प्रसरति, नृपो नयने संप्रमादुन्मूज्य यावदालोकते तावज्जलाधारोपरि जालजाम्बूनदद्युतिं चर्मचक्षुषां दुरालोकमप्रतिमरूपमसंभाव्यस्वरूपं तपस्विनेमेकमद्राक्षीत् । तं पादाद्गुह्यात् प्रभृति जटाजटावपि करतलेन संसृज्य निश्चितैवतावतारः परमाद्गुम्बितावनिर्जलं यथामपत्या नत्वा भूमानिति विज्ञपयामास—‘जगदीश ! भवदर्शनात् कृतायं मयि, आदेशप्रसादात् कृतायं कर्ण-सुगम् ।’ इति विज्ञप्य तूष्णीं स्थिते नृपे तन्मुख्यादिनि गीरन्त—‘राजन् ! अयं महर्षिः सर्वदेवावतारः । अत्रिष-परमभाषलोककरतलकलितसुकाकलवद् विज्ञातकालनयस्वरूपः, एतदुपदिष्ट एवाऽऽसन्दिग्धो मुक्तिमार्गः—’इत्यादिस्य निरोधते मृतपतौ उन्ननीमावं भवन् भूपतिं प्रति, रचितप्राणायामपवनः श्रद्धाकृतवासनकन्यः श्रीहेमाचार्यो यावदिति पाचमुवाच तावदिष्टदेवतसङ्घेतात् सत्कराज्याभिमनोऽनीव—‘पादोज्वकार्यतां, अधुनोत्पीयतां’—इति

व्याहृतिपरो विनयनम्रमौलिर्यत्कृत्यमादिशेति ध्याजहार । अथ तत्रैव नृपतेर्यावशीवं पिशितमघादिनियमं दत्त्वा, सतः प्रत्यावृत्तौ क्षमापती श्रीअणहिरुपपत्तनं प्रापतुः ।

§ ४७. अथ प्रत्यहं राजसमायां विचारेषु जायमानेषु राजा श्रीजिनोक्तं धर्मं सत्यतया मन्यमानोऽपि परं निज-कुलक्रमाथातं धर्मं द्विजादीनां लज्जया मोक्तुं न समीहिते, परापवादभीतः ।

• § ६९. यतः—कामराग-ज्जेहरागाधीपत्करनिवारणौ । दृष्टिरागस्तु पापीयान् दुरुच्छेदः सतामपि ॥
§ ७०. कुलक्रमेण कुर्वन्ति मूढा धर्मं कुयुद्धयः । विपश्चितो विनिश्चिन्त्य स्वचित्ते तु परीक्षया ॥

§ ७१. आगमेन च युक्त्या च योऽर्थः समभिगम्यते ।

परीक्ष्य हेमयद् ब्राह्म्यः पक्षपातग्रहेण किम् ॥

§ ७२. श्रोतव्ये च कृती कर्णौ याग युद्धिश्च विचारणे ।

• यः श्रुतं न विचारेत् स कार्यं विन्दते कथम् ॥

इति श्रीगुरुवचनमाकर्ण्य राजा परापवादभीरुः सर्वदर्शनसंवादेन धर्मं जिघृक्षुः सर्वान् दर्शनविशेषान् पण्डितं-मन्यान् समाहूय सर्वसमक्षं समायां धर्मस्वरूपं पप्रच्छ । तेषां च यथाज्ञातस्वस्वागमाचारविचारं निजं निजं धर्मस्वरूपं प्ररूपयामासुः ।

• § ४८. तत्र देवतत्वविचारणायां क्रियमाणायां सर्वदर्शनिर्भिन्नाद्याह्राससंगीतरागद्वेषप्रसादकोप-जगजननस्येन-विनाशादर-श्रद्धास्त्रीपरिग्रहादिसकलसांसारिकजन्तुजातसाधारणे देवतस्वरूपे निरूप्यमाणे श्रीगुरवः प्राहुः—'न चैवम-र्वाचीनजनैः श्रोच्यमानं परमेश्वरं स्वरूपम् । यदुक्तम्—

§ ७३. प्रत्यक्षतो न भगवान् शृपभो न विष्णुरालोक्यते न दहरो न हिरण्यगर्भः ।

तेषां स्वरूपगुणभागमसंप्रदायात् ज्ञात्वा विचारयथ कोऽत्र परापवादः ॥ १ ॥

§ ७४. भाया नास्ति जटाकपालमुकुटः चन्द्रो न मूर्धावली,

श्वदाह्नं न च वासुकिर्न च धनुः शूलं न शोभं मुखम् ।

कामो यस्य न कामिनी न च शृपो गीतं न नृत्यं पुनः,

सोऽर्थं पातु निरंजनो जिनपतिर्देवाधिदेवः परः ॥ २ ॥

राजत्रेवंविधेषु भवगति निर्दोषे श्रीजितेन्द्रे यत् परमह्लादिनो मत्सरिणः स्युः, तत् स्वशासनानुरागेण परशासनाभिमानस विजृम्भितम् । इति सर्वसमक्षं श्रीवीतरागस देवतत्वमवस्थाप्य सर्वेषां स्वरूपज्ञापनार्थं

• निजं प्रतिज्ञां प्रादुरकाणुः—

§ ७५. इमां समक्षं प्रतिपक्षसाक्षिणामुदारघोषामयघोषणां हुवे ।

न धीतरागात् परमस्ति दैवतं न चाप्यनेकान्तमृते नयस्वितिः ॥ ३ ॥

इति प्रतिज्ञां श्रुत्वा सर्वेषु दर्शनेषु मौनमालम्ब्य स्थितेषु, सर्वेऽपि सभासदो विस्मयस्मेरमानसा मनसि श्रीवीतरागं देवं प्रपद्यन् 'नमः श्रीजिनाय, नमः श्रीनिरञ्जनाय' इत्युक्तः । ज्ञाते च सर्वैरपि देवतत्वम् । यथा—

• § ७६. सर्वज्ञो जितरागादिदोषरह्यैलोक्यपूजितः । पथास्थितार्थवादी च देवोऽहं परमेश्वरः ॥

§ ७७. ध्यानव्योऽप्यनुप्राप्त्योऽप्यमयं शरणमिष्यताम् ।

अस्यैव प्रतिपत्तव्यं शासनं चेतनाऽस्ति चेत् ॥

१७८. ये स्त्रीशस्त्राक्षसूत्रादिरागाद्यङ्कलङ्किताः । निग्रहानुग्रहपरास्ते देवाः स्युर्न मुक्तये ॥

१७९. नानाशस्त्रजुषः कथं गतरूपः स्त्रीसन्निधानाः कथं
नीरागा अशुभाशया अकरुणाः कारुण्यवन्तः कथम् ।
छत्रायष्टमहाविभूतिविरहा देवाधिदेवाः कथं
तस्मात् सर्वशुणार्द्धिमान् विजयते श्रीवीतरागप्रसुः ॥

१८०. न कोपो न लोभो न मानो न माया, न लास्यं न हास्यं न गीतं न कान्ता ।
न वा यस्य पत्निर्न मित्रं न शत्रुस्तमेकं प्रपद्ये जिनं देवदेवम् ॥

—इति देवतत्वम् ॥ अथ गुरुत्वम्—

१८१. द्यक्तद्वाराः सदाचारा मुक्तभोगा जितेन्द्रियाः । जायन्ते गुरवो नित्यं सर्वभूताभयप्रदाः ॥

१८२. तपःशीलसमायुक्तं ब्रह्मचारिदृढव्रतम् । अलोलमशठं दान्तं गुरुं जानीहि तादृशम् ॥ ॥

१८३. स्वानोपभोगरहितः पूजालंकारवर्जितः । मयमांसनिवृत्तश्च शुणवान् गुरुकथ्यते ॥

१८४. अवद्यमुक्ते पथि यः प्रवर्त्तते, प्रवर्त्तयत्यन्यजनं च निरुहः ।
स एव सेव्यः स्वहितैषिणा गुरुः, स्वयं तरंस्तारयितुं क्षमः परम् ॥

१८५. विदलयति कुबोधं बोधयत्यागमार्थं, सुगतिक्लृगतिमार्गौ पुण्यपापे व्यनक्ति ।
अवगमयति कृत्याकृत्यमेदं गुरुर्यो, भवजलनिधिपोतस्तं विना नास्ति कश्चित् ॥ ॥

इति राजन् ! गुरुलक्षणानि । गृणाति तत्त्वमिति गुरुः, नतु नाममात्रेण कुलकभायातः कस्यापि गुरुस्ति ।
सर्वेषां प्राणिनामनादिकालमेकैन्द्रियादिचतुरशीतिलक्षजीवयोगिषु भ्रमतां यस्मिन् भवे यस्य कस्यापि प्राणिनोऽज्ञाना-
न्धकारमग्नस्य यस्तत्प्रातत्वव्यक्तिं दर्शयति स एव गुरुगुरैर्गौरवाद्गौरुकथ्यते । नापरे ब्रह्मकाः स्वार्थप्रिया गुरवः ।

यदुक्तम्—

१८६. प्रज्ञायल्लभवस्तुनिचया विज्ञानशून्याशया
विद्यन्ते प्रतिमन्दिरं निजनिजस्वार्थोद्यता देहिनः ।

आनन्दामृतसिन्धुसीकरचयैर्निर्वाप्य जन्मज्वरम्
ये मुक्तैर्यदनेन्दुबीक्षणपरास्ते सन्ति कैचिद्दुषाः ॥

१८७. वाध्याघ्रसाराः परमार्थशून्या, न दुर्लभाः क्षेत्रकथा मनुष्याः ।
दुर्लभा ये जगते हिताय, धर्मं स्थिता धर्ममुदाहरन्ति ॥

ये तु स्वसृष्टिकल्पिताचाराः परस्परविरोधाप्ताता मत्सरिणः सदाचारनिन्दकाः कथं ते गुरवः ।

१८८. सर्वाभिलाषिणः सर्वभोजनसपरिग्रहाः । अन्नब्रह्मचारिमिध्मोपदेशका गुरवो नतु ॥

श्रीमद्दामारतेऽप्युक्तम्—

१८९. ये शान्तदान्ताः श्रुतिपूर्णकर्णा, जितेन्द्रियाः प्राणिवधाभिघृत्ताः ।
परिग्रहे संकुचिता गृहस्थास्ते द्राक्षणास्तारयितुं समर्थाः ॥

ततः श्रीहेमसूरयः समाप्तौ गुरुकुण्डलरूपमभिधायावादिषुः—

१९०. प्रकाशयन्ति भ्रूयांसि मुषनं भास्करादयः । दार्दं पुनस्तमो हन्ति गुरुरेव शुणैर्गुरुः ॥

अत्रान्तरे कश्चित् पपाठ—

१९१. जीवोऽयं विमलस्रभावसुभगः सूर्योपलस्पद्दया
घत्ते सद्भवशादनेकविकृतीर्लुप्तात्मरूपस्थितिः ।
यथाप्रोति रवेरिवेह सुसुरोः सत्पादसेवाश्रमं
तज्जातोजिततेजसैव कुरुते कर्मन्धनं भस्मसात् ॥

इति शुक्वा सर्वेऽपि दानं ददुः । इति गुस्तत्वं ज्ञेयम् । :

अथ धर्मतत्त्वमष्टच्छ्रुत् । श्रीसूरयः प्राहुः, तत्र प्रथमं धर्मलक्षणम्—

१९२. श्रूयते सर्वशास्त्रेषु सर्वेषु समयेषु च । अहिंसालक्षणो धर्मस्तद्विपक्षश्च पातकम् ॥
वेदादिप्रामाण्येन यत् हिंसा विधीयते ततेषां जाड्यलिङ्गम् । वेदसाधौक्षेपत्वेनाप्रमाणत्वात् । न प्रमाणं
वदमतम् । आशाधीना हि वाचां प्रामाण्यात् । व्यासेनाप्युक्तम्—
१०३. दीयते मार्यमाणस्य कोटिं जीवितमेव वा । धनकोटिं न गृह्णाति सर्वो जीवितमिच्छति ॥

अतः—

१९४. यो दद्यात् काञ्चनं मेरुं कृत्वा चैव वसुन्धराम् । सागरं रत्नसंपूर्णं न च तुल्यमहिंसया ॥
१९५. अमेध्यमद्ये कीटस्य सुरेन्द्रस्य सुरालये । समाना जीवितार्काक्षा तुल्यं मृत्युभयं द्वयोः ॥
१९६. यावन्ति पशुरोमाणि पशुशात्रेषु भारत । तावद्वर्षसहस्राणि पच्यन्ते पशुघातकाः ॥
१९७. पृथिव्यामप्यहं पार्थ ! चापावन्नो जलेऽप्यहम् । धनस्पतिगतश्चाहं सर्वभूतगतोऽप्यहम् ॥
१९८. यो मां सर्वगतं ज्ञात्वा न च हिंस्येत् कदाचन । तस्याहं न प्रणश्यामि स च मां न प्रणश्यति ॥
इति विष्णुवाक्यम् ।

१९९. यत्र जीवः शिवस्तत्र इति यो वेत्ति भक्तितः ।

२००. दया जीवेषु कुर्वोणः स शिवाराधकः स्मृतः ॥

२००. क मांसं क शिवे भक्तिः क मयं क शिवार्चनम् । मयमांसप्रसक्तानां दूरे तिष्ठति शङ्करः ॥

—इति भगवद्गीतायाम् (१) ।

२०१. यदा न कुरुते पापं सर्वभूतेषु दारुणम् । मनसा कर्मणा वाचा ब्रह्म संपद्यते तदा ॥

२०२. क्षमातुल्यं तपो नास्ति न सन्तोषात् परं सुखम् ।

२०३. न मैथीसदृशं दानं न धर्मोऽस्ति दयासमः ॥

—इति जीवदया सर्वेषां मता ।

अथ जीवहिंसाभेदानाह—

२०३. नयहिं जियवहृकरणं, कारायणं, अणुमहं य योगेहिं ।

कालतिण्ण गुणिओ पाणिबहो दुस्सयतेपालो ॥ १ ॥

तत्र पृथ्व्येजेवायुवनस्पतिद्वित्रिचतुःपञ्चेन्द्रिया इति नवभेदा मनोवाक्यैः सह गुणिता जाताः सप्तविंशति-
भेदाः । ते च करणकारणानुमतिभिर्गुणिता जाता एकाशीतिः । ते पार्तीतानागतवर्षमानकालत्रयेण गुणिता जाता-
स्त्रिचत्वारिंशत् द्वेषते सर्वे प्राणिवधभेदाः २४३ । काठत्रयेजि हिंसासम्भवोऽस्तीति काठत्रयग्रहणम् । यदुक्तम्—
अह्यं निदामि पडिपत्तं संवरंमि अणागयं पचयत्त्वामि —इति ।

अथ राजन् ! आकर्ष्यतां जीवदयास्वरूप संयमस्वरूपं च । तथा हि—पृथ्व्यपतेजेवायुवनस्पतिद्वित्रिचतुः-
पञ्चेन्द्रियाणां मनोवाक्यकर्मभिः करणकारणानुमतिभिश्च संरम्भसमारम्भवर्जनमिति नवधा संयमः ९, पुल्लकवस-

पात्रदण्डकादीनां यतनया धरणमजीवसंयमः १०, स्थण्डिलादिकं चक्षुषा प्रेक्ष्य शयनासनादिकुर्वीतेति प्रेक्षासंयमः ११, सावधप्रवृत्तगृहस्थव्यापारणेनोपेक्षासंयमः १२, स्थण्डिलादौ रजोहरणादिना प्रमृज्य शयनासनादीनि कुर्वतः प्रमार्जनासंयमः १३, भक्तपानादिकमनेपणीयमनुपकारि च निर्जन्तुस्थण्डिले परिष्ठापयतः परिष्ठापनासंयमः १४, मनसोऽशुभपरिणामनिवृत्तिः शुभप्रवृत्तिः मनःसंयमः १५, अशुभभाषात्यागः शुभभाषाभाषणं वाक्संयमः १६, अशुभक्रियानिवृत्तिः शुभप्रवृत्तिः कायसंयमः १७, इति प्राणिदयारूपः सप्तदशधा संयमो यतीनामन्यथा यतित्वाभावः । अथ राजा गृहस्थानां कथमयं संयम इत्यपृच्छत् । तदा श्रीसूरयः प्राहुः—‘राजन् ! देशतो विरतान गृहस्थानां देशतः संयमोऽस्तीति श्रूयताम् । यथा—

२०४. शूला सुहृन्मा जीवा संकप्पारंभओ अ ते दुविहा ।
सावराहनिरचराहा साविकला चैव निरविकला ॥

तत्र प्राणिवधो द्विविधो ज्ञेयः, स्थूलजीवानां सूक्ष्मजीवानां च । तत्र स्थूला द्वीन्द्रियादयः, सूक्ष्मास्त्वेकेन्द्रियादयः; नतु सूक्ष्मनामकर्मोदयवर्तिनस्तेषां व्यापादनाभावात् स्वयमायुष्कक्षयेण मरणात् । तत्र गृहस्थानां स्थूलप्राणिवधोऽपि द्विविधः संकल्पज आरम्भजश्च । संकल्पान्मारयान्म्येनं कुलिङ्गिनमिति मनःसंकल्परूपाजातः । आरम्भजस्तु कृप्यादिषु प्रवृत्तस्य द्वीन्द्रियादिव्यापादनं न तस्माद्विवृत्तः, शरीरकुटुम्बादिभरणनिर्वाहाभावात् । संकल्पजोऽपि द्विविधः सापराधो निरपराधश्च । तत्र निरपराधाच्चिवृत्तिः, सापराधेऽपि जयणा विधेया । इति गृहस्थानामपि देशसंयमः ।

अथ द्वितीयलक्षणं सत्यं नाम । तत् सत्यं दशधा—

२०५. जणवच्यं संमयै ठवणं नामि स्त्वे पडुचसंघे य ।
ववहारं-भार्वं जोगे दसमे उ कम्मंसघे य ॥ इति ॥
२०६. एकत्रासत्यजं पापं पापं निःशेषमेकतः ।
द्वयोस्तुलाविधृतयोराद्यमेवातिरिच्यते ॥
२०७. दीक्षा भिक्षा गुरोः शिक्षा ज्ञानं ध्यानं जपस्तपः ।
सर्वं मोक्षार्थिनामेतत् सत्येन सफली भवेत् ॥
अन्यैरप्युक्तम्—
२०८. यदा सत्यं वदेद् वाक्यं मृषाभाषाविवर्जितः ।
अनवच्यं च भाषेत ब्रह्म संपद्यते तदा ॥

अथ राजन् ! तृतीयं धर्मलक्षणं अदत्तादानपरिहाररूपम्—

२०९. अयश्चापटहं दत्त्वा मुक्त्या विविधवेदनाः ।
इह लोके नरकं यान्ति परलोकेऽदत्तहारिणः ॥
२१०. परद्रव्यं यदा दृष्ट्वा संकुलेऽप्यथवा रहः ।
धर्मकामो न गृह्णाति ब्रह्म संपद्यते तदा ॥
२११. अदत्तदानेन भवेद्दरिद्री द्वारिद्व्यभावात्तु करोति पापम् ।
पापं हि कृत्वा नरकं प्रयाति पुनर्दरिद्री पुनरेव पापी ॥

अथ राजन् ! चतुर्थं धर्मलक्षणं दण्डचर्यरूपम् । यतः—

२१२. विदन्ति परमं ब्रह्म यत् समालम्ब्य योगिनः ।
तद् व्रतं ब्रह्मचर्यं स्यात् चाराचौर्यगोचरम् ॥
२१३. यः स्वदारेषु सन्तुष्टः परदारापराङ्मुखः ।
स गृही ब्रह्मचारी च मुक्तिमाप्नोति पुण्यवान् ॥

अन्यैरयुक्तम् -

२१४. एकरात्रोपितस्यापि या गतिर्ब्रह्मचारिणाः । न सा ब्रह्मसहस्रेण प्राप्तुं शक्या युधिष्ठिर । ।

२१५. भोनिदष्टस्य जायन्ते वेगाः सप्तैव देहिनाः । स्मरभोगीन्द्रदष्टानां दश स्युस्ते महामयाः ॥

२१६. प्रथमे जायते चिन्ता द्वितीये द्रष्टुमिच्छति । स्युस्तृतीयेऽपि निःश्वासाश्चतुर्थे नदते ज्वरः ॥

२१७. पञ्चमे दहते गात्रं षष्ठे भुक्तं न रोचते । सप्तमे स्थान्महामूर्च्छां उन्मत्तत्वमपाष्टमे ॥

२१८. नवमे प्राणसन्देहो दशमे मुच्यतेऽसुभिः ।

एभिर्दोषैः समाक्रान्तं जीवो लोकं न पश्यति ॥

२१९. यस्तपस्वी भ्रती मौनी संवृतात्मा जितेन्द्रियः ।

यत्कल्पति निःशङ्कः स्त्रीसङ्गः सोऽपि संपमम् ॥

*

॥ अथ राजन् ! पञ्चम धर्मलक्षण अकिमनतासन्तोपरुत्तम् -

२२०. धर्मं धान्यं सर्णेरूप्यकुप्योनि क्षेप्रवास्तुनी ।

द्विर्षाचतुष्पाद् चेति स्युर्नपपाहाः परिग्रहाः ॥

२२१. मिच्छतं वैयतिगं हासाई उक्तां च नायधं । कोहार्हण चउकं चउदस अन्भतरा गंधा ॥

२२२. बाह्यानपि हि यः सद्ग्राह्य भोक्तुं मानवः क्षमः ।

सोऽन्तरद्धान् कथं ह्रीयस्यजेदिह परिग्रहान् ॥

॥ यानपाग्रमियाम्भोयो गुणयानपि मज्जति । परिग्रहगुह्यत्वेन संप्रमी जन्मसागरे ॥

२२४. न यान्ति धायवो यत्र नाप्यकंन्दुमरीचयः ।

आशामहोर्मयः पुंसां तत्र यान्ति निर्गालाः ॥

२२५. अधीती पण्डितः प्राज्ञः पापभीरुस्तपोधनः ।

स एष येन हितवासां नैरादयसुररीकृतम् ॥

॥ धाययेनैकेन तद्ब्रह्मि यद्वाच्यं धायक्यकोटिभिः ।

आशापिशाची शान्ता चेतु संप्राप्तं परमं पदम् ॥

एतानि पञ्च सर्वविरतत्वात् साधुना महानतान्मुच्यन्ते । यदुक्तम् -

२२७. महत्त्वहेतोर्युग्मिभिः श्रुतानि महान्ति मत्वा त्रिदशैर्भुतानि ।

महासुखज्ञाननिबन्धनानि महाव्रतानीति सतां सतानि ॥

*

अथ राजन् ! षष्ठं धर्मलक्षण तपः, चाद्यान्तर द्वादशधा । पाद्यतप - "अणसणमूषोषरीया० ॥ १ ॥

धाम्यन्तरतप "पायन्धित विणशो वेया० ॥ २ ॥" यदुक्तम् -

२२८. निज्ञेगृकरणो बाह्यात् श्रेष्ठमाभ्यन्तरं तपः ।

तत्राप्येकातपद्यत्वं ध्यानस्य मुनयो जगुः ॥

॥ यसाद्विन्नपरपरा विचरते दास्य सुराः कुर्वते
कामः शाम्यति दाम्यतीन्द्रियगणः कल्पयणमुत्सर्पति ।

उन्मीलन्ति महर्द्धयः कल्पयति ध्वंसं च यः कर्मणां

स्वाधीनं त्रिदिव्यं दिव्यं च भवति श्लाघ्यं तपस्तप कियम् ॥

२३०.

सन्तोषः स्थूलमूलः शमपरिकरः स्कन्धबन्धप्रपञ्चः
पञ्चाक्षीरोधशास्त्रः स्फुरदभयदलः शीलसंपत्प्रवालः ।
अद्भ्याम्भः पूरसेकाद्विपुलकुलमलैश्वर्यसौन्दर्यभोगः
स्वर्गादिप्राप्तिपुष्पः शिवपदफलदः स्यात्तपःपादपोऽयम् ॥

इति सकलदर्शनमान्यं तपोलक्षणम् ।

*
अथ सप्तमं धर्मलक्षणं क्षमा सा च श्रोत्रलागाद् भवति ।

*
अथ राजन् ! अष्टमं धर्मलक्षणं मार्दवम् । तत्र यदुत्वं नदनिरहाद् भवति । तथा—

२३१. जातिलाभकुलैश्वर्यचलरूपतपःश्रुतैः । कुर्वन् मर्दं पुनस्तानि हीनानि लभते जनः ॥
मानप्रतिपक्षो मार्दवम् । यदुक्तम्—

२३२. मानग्रन्थिर्मनस्युचैर्यावदस्ति दृढो नृणाम् । तावद्विधेकमाणिक्यं प्राप्तमप्यपसर्पति ॥

*
अथ नवमं धर्मलक्षणं ऋजुता मायाहितत्वमिति । यदुक्तम्—

२३३. कूटद्रव्यमिवासारं स्वप्नराज्यमिवाफलम् । अनुष्ठानं मनुष्याणां मन्ये मायाविलम्बिनाम् ॥

२३४. नृपाः कूटप्रयोगेण वणिजः कूटचेष्टितैः । विप्राः कूटक्रियाकाण्डैर्मुग्धं वञ्चयन्ते जनम् ॥

२३५. दंपती पितरः पुत्राः सौंदर्याः सुहृदो निजाः ।

ईशा भृत्यास्तथान्येऽपि माययाऽन्योऽन्यवञ्चकाः ॥

२३६. मायायां पटवः सर्वे जलस्थलखचारिणः । देवा मायापराः केऽपि नारकाश्च किमुच्यते ॥

२३७. अज्ञानामपि यालानामार्जवं प्रीतिहेतवे । किं पुनः सर्वशास्त्रार्थपरिनिष्ठितधेतसाम् ॥

२३८. अशेषमपि दुःकर्म ऋज्वालोचनया क्षिपेत् ।

कुटिलालोचनां कुर्वन् अल्पीयोऽपि विवर्द्धयेत् ॥

मायाप्रतिपक्षमूला ऋजुता ।

*
अथ राजन् ! दशमं धर्मलक्षणं मुक्तिः, सा च बाह्यान्तरवस्तुषु तृष्णाविच्छेदरूपा लोभाभाव इत्यर्थः ।

२३९. यदुक्तम्—अहो लोभस्य साम्राज्यमेकच्छत्रं जगत्त्रये ।

तरयोऽपि निर्धिं प्राप्य पादैः प्रच्छादयन्ति यत् ॥

२४०. भुजंगगृहगोधाखुमुखाः पञ्चेन्द्रिया अपि । धनलोभेन लीयन्ते निधानस्यानभूमिषु ॥

२४१. पिशाचमुद्गलप्रेतभूतयक्षादयो धनम् । स्वकीयं परपीयं चाप्यपितिष्ठन्ति लोभतः ॥

२४२. विमानोद्यानवाण्यादौ मूर्च्छितास्त्रिदशा अपि ।

श्रुत्वा तत्रैव जायन्ते पृथ्वीकायादियोनिषु ॥

२४३. परमत्यायनासारैः किं वा शास्त्रसुभाषितैः ।

मिलिताक्षा विमृश्यन्तु सन्तोषात्पादजं सुखम् ॥

२४४. किमिन्द्रियाणां दमनैः किं कायपरिपीडनैः ।

ननु सन्तोषमात्रेण मुक्तिरस्ती संसृष्टी भवेत् ॥

इति समाप्तं सर्वसमं धर्मलक्षणं श्रीगुरुणां मुखादाकर्ण्य श्रीकुमारपालमुखाः सर्वेऽपि सम्प्राः प्रमुदिताः ।
सञ्जातश्रीजिनप्रणीतपरमाविरागाः किमस्मानिरतः परं विधेयमिति प्रश्नमकार्षुः । ततः श्रीगुरुवः प्राहुः—यजन् ।

२४५. हीनं संहननं तपोऽतिविषमं कालञ्च दुःखावहः
सिद्धान्तः कुवित्तर्कैश्च विवृतो नानावता लिङ्गिनः ।
लोको भिन्नरचिर्जडो जिनमतं तत्त्वज्ञवेद्यं सदा
मत्वेवं सुविवेकिभिः सुचरितैर्वाप्या अनार्पाः क्रियाः ॥
२४६. प्राणिप्राणप्रकारैर्जगद्गुणकृतिभिर्भक्तिभिः श्रीजिनानां
सत्कारैर्धार्मिकाणां स्वजनमनःप्रीणनैर्दानयानैः ।
जीर्णोद्धारैर्यतिभ्यो वितरणविधिना शासनोद्योतनैश्च
प्रायः पुण्यैकभाजां भजति सफलतां श्रीरिपं पुण्यलभ्या ॥
इति श्रीगुरुणामुपदेश शुक्ला राजा प्राद-भगवन् !
२४७. निद्रा मोहमयी जगाम विलपं सदृष्टिरुन्मीलिता
नष्टा दुष्टकपायकौशिकगणा माया ययौ यामिनी ।
पूर्वाद्रिप्रतिमे विवेकहृदये सज्ज्ञानसूयोदयात्
कल्याणाम्बुजकोटयो विकशिता जातं प्रभातं च मे ॥
अत्रान्तरे कश्चिद् विद्वान् पपाठ-
२४८. आधारो यस्त्रिलोक्या जलधिजलधराकेंद्रवो यस्त्रियोज्याः
प्राप्यं ते यत्प्रभावादसुरसुरनराधीश्वरैः संपदस्ताः ।
आदेशा यस्य चिन्तामणिमुरसुरमीकल्पवृक्षादपस्ते
श्रीमान् जैनेन्द्रधर्मः किसलपतु वः शाश्वती मोक्षलक्ष्मीम् ॥
लक्षदानमग्रापि । इति धर्मलक्षणम् । इति तत्त्वत्रयी ज्ञाता सर्वैरपि ।
२४९. श्रीकुमारपालमूलोऽपि गृहलोचित धर्ममपृच्छत् । श्रीगुरुः प्रादुः-
सम्पत्त्वमूलानि पञ्चाणुव्रतानि गुणान्तरयः ।
शिक्षापदानि चत्वारि व्रतानि शृहमेधिनाम् ॥
अज्ञान-सशय विपर्यासपरिहारेण यत् सम्पक् परमार्थरूपं तस्य भावः सम्पक्त्वम् । द्वादशव्रतानि गृहज्ञानं
धर्मः सम्पक्त्वमूलानि । एकविंशतिगुणयुक्तौ धर्मयोग्यो भवति ।
२५०. अङ्गुष्ठो रूपैःसौम्यौ विनयं-नययुतः नूरतां-शल्पमुक्तो
मर्षस्यो दीर्घदर्शी परहितनिरंते लण्डलक्षैः कृतज्ञैः ।
सद्दीक्षिण्यो विशेषी" सदयगुणरैधिः सत्कर्मः पक्षयुंक्तो
ईदृहाहो लक्ष्मणो यः शृभ-जनसुभैंगो धर्मरत्नस्य योग्यः ॥
२५१. या देवे देयतापुद्भिर्गुरो च गुरुतामतिः । धर्मं च धर्मधी शुद्धा सम्पक्त्वमिदमुच्यते ॥
२५२. सर्वज्ञो जितरागादिद्वौपत्यैलोक्यपूजितः । यथास्थितार्थवादी च देवोऽर्हन् परमेश्वरः ॥
सम्पक्त्वमूलानि -
२५३. स्वैर्यं प्रभावना भक्तिः कौशलं जिनशासने । तीर्थसेवा च पञ्चाणु मूलानि प्रपक्षते ॥
स्वैर्यं श्रीविनयं । प्रभावनास्था -

२५४.

पावयणी घम्मकही वाई निमित्तिओ तवस्सी य ।
विज्ञासिद्धो य कवी अट्टेव पभावगा भणिया ॥

भक्ति- विनयवैयावृत्त्यरूपा । कौशलेनानार्थदेशवर्त्यार्द्रकुमारोऽभयकुमारेण प्रतियोधितः । तीर्थसेवा च-
द्रव्यतीर्थं भावतीर्थं च । चैत्यादि द्रव्यतीर्थं, भावतीर्थं चानादि । सम्यक्त्वलक्षणाभि-

२५५. शोभसंवेगनिर्वेदानुकंपास्तिक्यलक्षणैः । लक्षणैः पञ्चभिः सम्यक् सम्यक्त्वमुपलक्ष्यते ॥

शमः क्षमा १, संवेगो मोक्षामिलापः २, निर्वेदो भववैरान्यम् ३, अनुकंपा चित्तसार्द्रता ४, आस्तिक्यं
जितमते दृढनिश्चयः ५ । अयं दूषणानि-

२५६.

शंकां कांक्षो विचिकित्सा मिथ्यादृष्टिप्रशंसनम् ।
तत्संस्तवेश्च पञ्चापि सम्यक्त्वं दूषयन्त्यमी ॥

अयं सम्यक्त्वाद् विपरीतं मिथ्यात्वम् । तत्स्वरूपमाहुः । तत् पञ्चधा-

२५७.

आभिर्गम्यहियं अर्णोभिर्गम्यहियं आभिनिवेशीयं चैव ।
संसह्यमर्णोभोगं मिच्छत्तं पंचहा होइ ॥

२५८.

आभिर्गम्यहियं किल दिक्खियाण अणभिर्गम्यहियं च राहणं ।
गुट्टामाहिलमार्हणं तं अभिनिवेशीयं जाण ॥

२५९.

संसह्यं मिच्छत्तं जा संका जिणवरस्स तत्तेसु । एगिंदियमार्हणं तमणाभोगं तुं निदिट्ठं ॥

इति मिथ्यात्वम् । तत्र प्रथमं पापण्डिगं स्वस्वशास्त्रनिरतानाम् १, द्वितीयं सर्वे देवाः सर्वे गुरवः सर्वे
धर्माश्च २, तृतीयस्वत्वात्त्वजान्तोऽप्यभिनिवेशात् प्ररूपणा ३, चतुर्थं संशयो जीवादितत्त्वेषु ४, अनाभोगिकं
विवेकविचारशून्यस्यैकेन्द्रियादेर्वा विशेषज्ञानविकलस्य ५ ।

२६०.

जन्मन्येकत्र दुःखाय रोगाध्वान्तं रिपुर्विषम् ।
अपि जन्मसहस्रेषु मिथ्यात्वमचिकित्सितम् ॥

२६१.

तथा-अंतोमुहुत्तमित्तं पि फासियं होज्ज जेहिं सम्मत्तं ।
तेसिं अवह्वपुग्गलपरीयट्ठो चैव संसारो ॥

इति सम्यक्त्वमिथ्यात्वयोः स्वरूपं श्रुत्वा राजा श्रीगुरुमुपेन सम्यक्त्वं जग्राह ।

अथ राजाऽशुभ्रतस्वरूपमष्टच्छत् । श्रीसूरयः प्राहुः-

२६२.

विरतिः स्थूलहिंसादेर्द्विविधचित्रविधादिना । अहिंसादीनि पञ्चाशुभ्रतानि जगद्गुर्जिनाः ॥

२६३.

पद्भुक्कृष्टिष्ठणित्यादि दृष्टा हिंसाफलं सुधीः । निरागच्छसजन्तूनां हिंसामन्यस्य नाचरेत् ॥

२६४.

मार्यमाणस्य हेमार्द्रं राज्यं वाय प्रयच्छतु । तदनिष्टं परित्यज्य जीवो जीवितुमिच्छति ॥

२६५.

स्थूलेषु सर्वसत्त्वेषु यः करोति दयां त्रिधा ।
सूक्ष्मेषु यतनां कुर्वन् गृहस्योऽपि स मुक्तिभाग् ॥

अथ द्वितीयाशुभ्रतम्-

२६६.

मन्मनस्यं काहलस्यं भूकत्वं मुखरोगताम् । वीक्ष्यासत्यफलं कन्यालीकाद्यसत्यमुत्सृजेत् ॥

२६७.

कन्यागोभूम्यलीकानि न्यासापहरणं तथा ।
शूटसाक्ष्यं च पश्चेति स्थूलासत्यान्यकीर्त्तयन् ॥

२६८.

असत्यं त्रिषु लोकेषु निन्दितं पापकारणम् ।
दुःखितास्तौन जायन्ते देयदानधर्मानयाः ॥

२६९. इह लोके गृहस्योऽपि यज्ञः प्राप्नोति निर्मलम् । सत्येन परलोकेषु सुलभाः स्वर्गसंपन्नः ॥
अथ तृतीयाशुव्रतम्—

२७०. दौर्भाग्यं प्रेष्यतां दास्यमद्रच्छेदं दरिद्रताम् । अदत्तात्तफलं ज्ञात्वा स्थूलस्यैवं विवर्जयेत् ॥

२७१. दानशीलतपोभावैः कृतं धर्मं चतुर्विधम् ।

निष्फलं प्राणिनां सर्वं परद्रव्याभिलाषिणाम् ॥

२७२. गृहिणोऽपि हि धन्यास्ते माननीया महात्मनाम् ।

कुर्वन्ति स्वकरे मुक्तिं ये परस्वपराङ्मुखाः ॥

अथ चतुर्थश्रवणम्—

२७३. पण्डत्वमिन्द्रियच्छेदं धीक्ष्ण्यान्नक्षयफलं सुधीः ।

भवेत् स्वदारसन्तुष्टो षोऽन्यदारात् विवर्जयेत् ॥

२७४. रम्यमापात्तमात्रं यत् परिणमति दारुणम् । किंपाकफलसंकारां तत् कः सेवेत मैथुनम् ॥

२७५. ब्रह्मचर्यं भवेद्येषां स्वाधीनं गृहिणामपि । धन्या जगत्सु तेऽवद्यं लभन्ते परमं पदम् ॥

अथ पञ्चमाशुव्रतं यथा—

२७६. असन्तोषमविश्वासमारम्भं दुःस्वकारणम् ।

मत्वा मूर्च्छाफलं कुर्यात् परिग्रहनिषेधणम् ॥

२७७. असन्तोषवतां सौख्यं न शक्यं न शक्तिषाः ।

जन्तोः सन्तोषभाजो यदभयस्यैव जायते ॥

२७८. न विश्वसिति कस्यापि परिग्रहविमूढधीः । पदसु जीवनिकापेषु करोत्यारम्भमन्वहम् ॥

२७९. अनन्तदुःखं संसारे ततः प्राप्नोति मूढधीः । परिग्रहमहत्त्वेन परलोकपराङ्मुखः ॥

२८०. संनिधौ निधयस्तस्य कामगच्छन्नुगामिनी । अमराः किंकरायन्ते सन्तोषो यस्य भूषणम् ॥

इति श्रुत्वा श्रीकुमारपालः श्रीगुत्सुखेन यथाविधि पञ्चाशुव्रतीं ब्रूह ।

*

अथ गुणव्रतान्याहुः—

२८१. दशस्यपि कृता दिक्षु यत्र सीमा न लङ्घ्यते । ख्यातं दिग्दिवरतिरिति प्रथमं तद्गुणव्रतम् ॥

२८२. चराचरानां जीवानां विमर्दनविद्यर्त्तनात् । तसायोगोलकल्पस्य सद्गतं गृहिणोऽन्यदाः ॥

२८३. यत—तत्तायगोलकम्पोऽपमत्तजीवो णिवारियप्पसरो ।

सद्यत्थं किं न कुञ्जा पायं तत्कारणाशुगजो ॥

२८४. जगदाक्रममाणस्य प्रसरद्भोभवारिधेः । स्वलनं विदधे तेन येन दिग्दिवरतिः कृताः ॥

अथ द्वितीयगुणव्रतम्—

२८५. भोगोपभोगयोः संख्या ज्ञानया यत्र विधीयते ।

भोगोपभोगमानं तु द्वितीयांकिं गुणव्रतम् ॥

२८६. सकृदेव भुज्यते यः स भोगोऽन्नसृगादिकः । पुनःपुनर्भोगोपभोगोऽङ्गनादिकः ॥

२८७. मद्यमांसं नवनीतं मधुदुग्धरपञ्चकम् । अनन्तकायमज्ञातफलं रात्रौ च भोजनम् ॥

तत्र मद्यं द्विधा काष्ठं पिष्टनिषेधम्, मांसं त्रिधा जल-स्यल-खेचमेदात् । नवनीतं गोमहिषवेदकमेदा-
क्षतुर्पां । मधु त्रिधा माक्षिकं अमरं कौत्तिकं चेति ।

तत्र मद्यदोषाः—

२८८. रसोद्भवाश्च भूयांसो भवन्ति किल जन्तवः । तस्मान्मद्यं न पातव्यं हिंसापातकभीरुणा ॥
 २८९. असत्यं वचनं द्रुते मद्यमोहितमानसः । अदत्तं धनमादत्ते बलाद् भुङ्क्ते परस्त्रियम् ॥
 २९०. विवेकः संयमो ज्ञानं सत्यं शौचं दया क्षमा । मद्यात् प्रलीयते सर्वं नृणां वह्निकणादिव ॥

*

२९१. अग्र—चिखादयति यो मांसं प्राणिप्राणापहारतः ।
 उन्मूलयत्यसौ मूलं दयाख्यं धर्मशाखिनः ॥
 २९२. सद्यः संमूर्च्छितानन्तजन्तुसन्तानदूषितम् ।
 नरकाध्वनिपाथेयं कोऽश्रीयात् पिशितं सुधीः ॥
 २९३. अहो मूढजना धर्मं शौचमूलं वदन्ति च । ससघातुकदेहोत्थं मांसमश्नन्ति चाधमाः ॥
 २९४. यदुक्तम्—शुकशोणितसम्भूतं मांसमश्नन्ति ये नराः ।
 जलेन शौचं कुर्वन्ति हसन्ते तत्र देवताः ॥
 २९५. शाकिनी मांसभक्षी च समानमनसाविमौ । पुष्टाङ्गं पश्यतो यं यंतं तं हन्तु मतिस्तयोः ॥
 २९६. मद्ये मांसे मधुनि च नचनीते तक्रतो वहिर्नीते ।
 उत्पद्यन्ते विपद्यन्तेऽनन्तास्तद्गुणजन्तवः ॥

यदुक्तमागमेऽपि—

२९७. उचारे पासवणे खेले सिंघाणवंतपिते य ।
 सुक्के सोणियगयजीवकडेवरे नगरनिद्धमणे ॥
 २९८. महु-मज्ज-मंस-मंखण-धीसंगे सद्य-असुइठाणेसु ।
 उपज्जंति चयंति य समुच्छिमा मणूयपंचिदी ॥

*

- परसमये याज्ञवल्क्यस्मृतौ, उदुम्बरेषु जन्तुसङ्घं लौकिका अपि पठन्ति ।
 २९९. कोऽपि क्वापि कुतोऽपि कस्यचिदहो चेतस्यकस्माज्जनः,
 केनापि प्रविशत्युदुम्बरफलप्राणिक्रमेण क्षणात् ।
 येनास्मिन्नपि पादिते विघटिते विस्फोटिते त्रोटिते,
 निरपिष्टे परिगालिते विदलिते निर्पात्यसौ वा नवा ॥

अनन्तकायिकानां तु लक्षणमिदम्—

३००. साहारण-पत्तेया वणसइजीवा दुहा सुए भणिया ।
 जेसिमणंताण तणू एगा साहरणा ते उ ॥
 ३०१. सघा य कंदजाई सूरणकंदो य वज्जकंदो य ।
 अह्णहलिहा य तथा अहं तह अह्णकघुरो ॥
 ३०२. सत्तावरी विराली कुंआरि तह थोहरी गलोईअं ।
 लसुणं वंसकरिद्धा गज्जर तह ल्णो अ लोढा ॥
 ३०३. गिरिकज्जकिसलपत्ता खिरिसुआ वेग अह्णमुत्था य ।
 तह ल्ण कस्य छली विह्णुहो अमपवल्ली अ ॥

३०४. मूला तह मूमिरुहा विरुडाइं तह टक वत्थुलो पढमो ।
 ३०५. आत् तह पिंडात् इयंति एए अणंतनाभेणं ।
 ३०६. गृहसिरसंधिपवं समभंगमहीरुहं च चिह्नरुहं ।
 साहारणं सरीरं तद्विचरीयं च पत्तेयं ॥ - इत्यनन्तकायविचारः ।

*

रात्रिभोजनं सर्वशासनपिद्धम्-

३०७. नोदकमपि पातव्यं रात्रावत्र युधिष्ठिर ! ।
 ३०८. तपस्विना विशेषेण गृहिणा तु विवेकिना ॥
 ३०९. न सुक्ले सोऽपि सर्वज्ञो रात्रौ किमपरे जनाः ॥
 सूर्यदेवैः परित्यक्तमृषिभिः पितृभिक्षया ।
 तद्वात्रौ भोजनं निव्यं विधेयमितरैः कथम् ॥

*

अयामगोरससंपृक्तं द्विदलम् । द्विदलक्षणनिदम्-

३१०. जंभि उ पीलिज्जंते नेहो नहु द्दोइ विंति तं विदलं ।
 विदले वि हु उप्पन्नं नेहज्जयं होहो नो विदलं ॥

अथ वर्जनीयवस्तुन्याहुः-

३११. पंशुंयरे चउविगई अन्नायफलं हिम-विस-करणे य ।
 मही राई भोषण-बहुवीय-अणंतसंघाणं ॥
 ३१२. घोडबडां वाहंगण अमुणियनामाणि फुल्ल-फलयाणि ।
 तुच्छफलं चलिपरसं च तह अभक्त्तयाणि वार्थीसं ॥
 ३१३. यदुक्तम्- भक्ष्याभक्ष्याणि चस्तु नि घो न जानाति मूढधीः ।
 स जानाति कथं धर्मं सर्वजीवदयामयम् ॥

३१४. तत्र पशोदुग्मरी वटपिण्डलक्षकाकोदुग्मरीफलरूपा सा मसकाकारसूक्ष्मनहुजीवभृत्त्वाद् वर्जनीया ॥ ५ ॥
 चतस्रो विकृतयः- मद्य-मांस-माधु-नवगीतरूपा, सद्य एव तानेकजीवसमृच्छन्तात् ॥ ९ ॥ हिम शुद्धसंख्या-
 ष्णयोरूपत्वात् ॥ १० ॥ विप जीवपातादिनेमवात् ॥ ११ ॥ करका अन्नायासस्यत्वात् ॥ १२ ॥ मृत्तिका
 सर्वापि ददुःसादिपशेन्द्रियप्राणित्पत्तिनिमित्तात्, सर्वग्रहणं खादिकादीनाम् ॥ १३ ॥ रजनीभोजनं बहुविधजीवहिंसा-
 प्रदम् ॥ १४ ॥ बहुभोजं पशोटकादि प्रतिवीजं जीवोपमर्दकम् ॥ १५ ॥ [अनन्त] अनन्तजीववधेतुत्वात् ॥ १६ ॥
 ३१५. सन्धानं चित्वादीनां जीवसंसक्रियेतुत्वात् ॥ १७ ॥ घोडवटकानि आमगोरससप्तकद्विदलादिमध्ये सूक्ष्मजीवो-
 त्पत्तिः केवलिष्टत्वात् ॥ १८ ॥ घृताकानि निद्राशुहृत्कामोदीपनादिदोषपुष्टत्वात् ॥ १९ ॥ अज्ञावफल-
 पुष्पाणि नियममद्गसम्भवात्, विषफले पुष्ये मृत्युरपि ॥ २० ॥ तुच्छफलमर्द्धनिष्पन्नं कोमलाम्बित्यादि ॥ २१ ॥
 चलितरसं क्लृषितान्नं पुष्पितौदनादि, दिनद्वितयातीतं च दधि वर्जनीयं प्राणविपातादिदोषसम्भवात् । एतान्य-
 भक्ष्याणि ।

अथ कर्मतो भोगोपभोगः । अह्नारकर्म-वनकर्म-शकट-भाटक-स्नोटक-दन्तवाणिज्य-लाक्षा-रस-केश-विप-
यत्र-प्रीडा-निर्लान्छन-असतीपोष-द्वदान-सरःशोषः-इति कर्मादानानि वर्जयेत् । तदा राज्ञ श्रीकुमारपालः
श्रीगुरुसुखेन परिग्रहप्रमाणं भोगोपभोगव्रतस्याकरोत् ।

३१४. अथानर्थदण्डव्रतमाहुः-आर्तारौद्रमपध्यानं पापकर्मोपदेशता ।

हिंसोपकारि दानं च प्रमादाचरणं तथा ॥

तत्र ध्यानं चतुर्धा-

३१५. आर्ते तिर्यग्ग(?)तिस्तथा गतिरधो ध्याने तु रौद्रे सदा,

धर्मं देवगतिः श्रुतं वत फलं शुक्ले तु जन्मक्षयः ।

तस्माद् ध्याधिरुजान्तिके हितकरे संसारनिस्तारके,

ध्याने शुक्लवरे रजःभ्रमथने कुर्यात् प्रयत्नं बुधः ॥

३१६. वृषभान् दमय क्षेत्रं कूपिपण्डविवाजिनाम् ।

दाक्षिण्याविपये पापोपदेशोऽयं न कल्पते ॥

३१७. यन्त्रलाङ्गलशालाम्निमुशालोदूखलादिकम् ।

दाक्षिण्याविपये हिंस्रं नार्पयेत् करुणापरः ॥

३१८. जलप्रीडान्दोलनादिबिन्दो जन्तुयोधनम् ।

रिपोः सुतादिना वैरं भक्तस्त्रीदेशराटकथाः ॥

अथ सामायिकव्रतम्-

३१९. स्वक्तार्तारौद्रध्यानस्य स्वक्तसावयकर्मणः । मुहूर्तं समता या तां विदुः सामायिकव्रतम् ॥

३२०. सावज्जजोगपरिवज्जण्टा सामार्हयं केवलियं पसत्यं ।

गिहृत्यधम्मा परमं ति नचा कुज्जा बुहो आपहियं परत्या ॥

सामार्हयव० ॥ ३ ॥ सामार्हयमि कए समणोइव० ॥ ४ ॥

३२१. अथ-दिग्ब्रते परिमाणं यत् तस्य संक्षेपणं पुनः ।

दिने राज्ञो च देशावकाशिकव्रतमुच्यते ॥

इति राजन् ! देशावकाशिकव्रतम्, तत्र तन्नारम्भपरिहाररूपम् ।

३२२. अथ पौषधम्-चतुःपूर्या च तुर्यादिकुल्यापारनिषेधनम् ।

ब्रह्मचर्यक्रियास्तानादित्यागः पौषधः व्रतम् ॥

३२३. आवश्यकपूर्णा-आहारपोसहो न्वलु सरीरसफारपोसहे चैव ।

धंभदावारेस्तु य तइपसिन्वावयं नाम ॥

३२४. देसे सधे य तहा इफिन्नो इत्य होइ नायवो ।

सामार्हप विभासा देसे इपरंमि नियमेण ॥ -इति श्रावकव्रतौ ।

अथानिधिसंविभागव्रतम्, राजन् !

३२५. दानं चतुर्थिघाहारपात्राच्छदनसधनान्म् ।

अतिधिभ्योऽतिधिसंविभागव्रतमुदीरितम् ॥

३२६: घसह्रीसयणासणभत्तपाणभेसज्जवत्थपत्ताई ।
जह्वि न पज्जत्तणो घोवावि ह्नु घोवयं देइ ॥

अत्राष्टौ कथानकानि वाच्यानि ।

३२७. यदुक्तम्—एलापूगफलाई साहूणं अकप्पिया अचित्तावि ।
कामंगं जेण भवे न तेसि दाणं नया गहूणं ॥

अथ वा—

३२८. अविहियसवपलंया जिणगणहरमाईएहिं नायन्ना ।
स्रोउत्तरिया धम्मा अणुगुरुणो तेण वज्जाओ ॥

व्याख्या—सर्वाणि सचिच्चाचित्तादिभेदविज्ञानि कन्दमूलादिभेदाद् दशविधानि । तथा हि—

३२९. मूले कंदे खंधे तथा य साले पचालपत्ते य । पुष्पफले य वीए पलंयसुत्तंमि दसभेआ ॥

३३०. पलंयान्यनाचीर्णानि—सगडहहसमभोमे अवि य विसेसेण विरहियतरागं ।

तह्वि खल्ल अणाइत्तं एसणुधम्मो पवयणत्स ॥

यदा श्रीवीरो राजशुद्धादुदयननरेन्द्रप्रभ्राभनाथं सिन्धु-सौवीरदेशे वीतभयं पुरं प्रस्थितस्तदा किलापान्त-
राले धहवः साधवः क्षुधात्ताः तृपात्ताः सञ्ज्ञासम्भाषिताश्च धमुक्तः । यत्र च मगवानावासितस्तत्र तिलभृतानि
शकटानि, पानीयपूर्णहृदः, समभौमं च गर्त्तानिलादिवर्जितं स्वर्णहलमभवत् । अपि च विशेषेण तत्तिलोदकस्वर्णहलं
जातम् । विरहिततरमतिशयेनागन्तुकैस्तदुत्प्लैश्च जीवैर्वर्जितम् । तथापि मगवताऽनाचीर्णं नाज्जातम् । एषोऽणुधर्मः
प्रवचनस्य सर्वैरपि अनुगन्तव्यः । एवमन्यदपि कल्पाकल्पं प्राप्तुकमपि न देयं दाना लेयं च साधुना ।

३३१. न स्वर्णादीनि दानानि देयानीत्यर्हतां मतम् ।

अन्नादीन्यपि पात्रेभ्यो दातव्यानि विपश्चिता ॥

अन्यैरप्युक्तम्—

३३२. क्षेत्रं यच्चं प्रहरणयधूर्लाङ्गलं गो तुरंगो, धेनुर्गच्छी द्रविणतरवो हर्म्यमन्यच्च चित्रम् ।

यज्ञारम्भं जनयति मनोरत्नमालिन्यमुच्चैस्तादृगं दानं सुगतितृपितैर्नैव लेयं न देयम् ॥

३३३. पात्रदाने फलं मुत्तयं मोक्षसौरुषं कूपेरिव । पलालमिव भोगास्तु फलं स्यादातुपद्मिकम् ॥

इति शुक्ला राजा श्रीगुह्येन सम्यक्त्वमूलानि व्रतानि जग्राह ।

३३४. एवं व्रतस्थितो भक्त्या सप्तक्षेत्र्यां धनं वपन् । दयया चातिदीनेषु महाभ्रावक उच्यते ॥

*

§ ४९. सप्तक्षेत्रीस्वरूपमाहुः—नवीनप्रासादनिर्माणं अर्थाद्धारं तत्र महामहिम्ना पूजाकरणं गीतश्रवणादिप्रादिकलत्र-
पताकातोरणच्छत्रचामरभृङ्गारशालिभाञ्जिकाचन्द्रोदयोतविचिनचिनशोभादिकरणम्, तत् प्रथमक्षेत्रं १. विम्बं स्वर्ण-
रूप्यमीगीवह्रमैशालमपध, तद् द्वितीयक्षेत्रं २. सुलेकधु-श्रीजनागदीलिखापनध, तच्छुभ्रपध, तृतीया ३.
चतुर्विधसहस्रकथेति सप्तक्षेत्री ।

३३५. यः सयाद्यमनिलं च क्षेत्रेषु न धनं वपेत् । कथं पराकथ्यारिणं दुधरं स समाचरेत् ॥

एतदाकर्ण्य नवीनप्रासाद्-जीर्णोद्धार-विनविम्ब-पुस्तक-साधु-सार्थी-श्रावक-श्राविकादिषु तेषु साधर्मिकतास्त-
न्यादिमत्किषु पुष्पकल्पेषु सादरोऽभूत् ।

१५०. अथ राजा श्रीजिनोक्तनवतत्त्वान्यपृच्छत् । श्रीसूरयः प्राहुः—तत्रेदं जीवस्वरूपम्—
 ३३६. जीवो अणाइनिहाणो अविणासी अक्खओ धुवो निचो ।
 दधट्टयाइ निचो परियायगुणेहि अ अणिचो ॥
 ३३७. कालो जहा अणाई अविणासी होइ तिसु वि समएसु ।
 तह जीवो वि अणाई अविणासी तिसुवि कालेसु ॥
 ३३८. अक्खयमणंतमउलं जह गयणं होइ तिसु वि कालेसु ।
 तह जीवो अविणासी अक्खओ तिसु वि कालेसु ॥
 ३३९. गयणं जहा अरूवी अक्खगाहगुणेहिं धिप्पए तं तु ।
 जीवो तहा अरूवी नाणाइगुणेहिं धितवो ॥
 ३४०. अविणासी खलु जीवो विगारणुवलंभओ जहागासं ।
 उवलंभंति वियारा कुंभाइविणासिदवणं ॥
 ३४१. देहिंदियाइरित्ते आया खलु गवभगाहपअंगे य ।
 संडासा अयपिंडा अइगाराइ व विवेओ ॥
 ३४२. देहिंदियाइरित्ते आया खलु तदुवलद्वअत्थाणं ।
 तधिगमे विसरणओं गेहगवक्खेहिं पुरिसु व ॥
 ३४३. ननु इंदियाइ उवलद्विभंतिविगएसु विसयसंभरणा ।
 जह गेहगवक्खेहिं जो अणुसरिया स उवलद्व ॥
 ३४४. अणिंदियगुणं जीवं दुत्तेयं मंसचक्खुणा ।
 सिद्धा पासंति सबन्नू नाणसिद्धा ण साहणो ॥
 ३४५. जो चित्तेह सरीरे नत्थि अहं स एव होइ जीवु त्ति ।
 नहु जीवंमि असंते संसयमुप्पायओ अन्नो ॥
 ३४६. जीवस्स एस धम्मो जा ईहा अत्थि नत्थि वा जीवो ।
 थाणुमणुस्साणुगया जह ईहा देवदत्तस्स ॥
 ३४७. सिद्धं जीवस्स अत्थित्तं सदादेवाणुमीयए ।
 नासओं भुवि भावस्स सद्दो हवह केवलो ॥
 ३४८. अत्थि त्ति निदियप्पो जीवो नियमाओ सहओं सिद्धी ।
 कम्हा सुद्धा पयत्ता घट्ट-खरसिंमाणुमाणाओं ॥
 ३४९. मिच्छा भवेउ सबत्था जे केई पारलोइया ।
 कत्ता चेषोवभुत्ता य जह जीवो न विज्जई ॥
 ३५०. पाणिदया तव नियमा धंभं दिक्खा य इंदियनिरोहो ।
 सयं निरत्थयं एयं जइ जीवो न विज्जई ॥
 ३५१. छउमत्थअणुवलंभा तहेय सघहुययणओ चेष ।
 लोगाइपसिद्धीओं मुत्तो जीवु त्ति नायघो ॥
 ३५२. मुत्तो अणिंदियत्तो खणिओ नपि होइ जाइसंभरणा ।
 थलअहिलासा य तहा अमओ नउ मिम्मउ व वडो ॥

३५३. अमञ्जो अ होइ जीवो कारणविरहा जहेवमागासं ।
समयं च होइ अणिचं मिम्मयघटतंतुमाईयं ॥
३५४. संकोअ-विकोएहि य जह कम्मं देहलोअमित्तु व ।
इत्थिस्स व कुंथुस्स व पएससंखा समा चेव ॥
३५५. आयाणे परिभोगे जोगुचओगे कसापलेसा य ।
आणापाणू इंदिययधोदयनिज्जरा चेव ॥
३५६. चित्तं धेयण सत्ता विज्ञाणं चारणा य बुद्धी य ।
ईहा मई विपक्का जीयस्स उ लक्खणा एए ॥
३५७. चित्तं तिकालविसयं वेअण पच्चफल सत्त अनुसरणं ।
विज्ञाणण्णेगभेयं कालमसंखेयरं चरणा ॥
३५८. अत्थस्स अहबुद्धी ईहा चिट्थअवगमो उ मई ।
संभावणत्थ तक्का गुणपच्चक्खा घड्डु व तिथि ॥
३५९. जम्हा चित्ताईया जीवस्स गुणा ह्वंति पच्चक्खा ।
गुणपच्चक्खत्तणओ घड्डु व जीवा अओ अत्थि ॥
३६०. लोइआ वेइआ चेव तहा सामाइआ विऊ ।
निचो जीवो पिहो देहा इति सवे ववट्ठिआ ॥
३६१. लोए अच्छिञ्ज अभिञ्जो वेए स पुंरिसदह य सिपालो ।
समए अहमासिगओ तिविहो दिवाइसंसारो ॥
३६२. लोए वेए समए निचो जीवो विभासया अम्हं ।
इहरा संसाराई सवंपि न जुअए तस्स ॥
३६३. जह आहारो भुत्तो जिआण परिणमइ सत्तभेएहिं ।
वससोणिअमंसट्ठियमज्जा तह मेयसुत्थे य ॥
३६४. एवं अट्ठविहं पि य जीवेण अणाइसहयं कम्मं ।
जह कणमं पाहाणे अणाइसंजोगनिप्पत्तं ॥
३६५. जीयरस य कम्मस्स य अणाइमं चेय होइ संजोगो ।
सो वि उवाएण पुदो कीरइ उवलाओ जह कणयं ॥
३६६. किं पुवयरं कम्मं जीवो वा इत्थ कोइ पुच्छिअरा ।
सो वत्तवो कुक्कुडि-अंडाणं मणसु को पटमो ॥
३६७. जह अंडसंभवा कुक्कुडि त्ति अंडं पि कुक्कुडीइ भवं ।
न य पुवावरभावो जहेह तह कम्म-जीवाणं ॥
३६८. जह कणगस्स उ कीरंति पज्जवा मउउकुंडलाईआ ।
दयं कणमं तं चिय नामविसेसो अ सो अओ ॥
३६९. एवं चउग्गईए परिअभमंतस्स जीवकणगस्स ।
नामाइं पट्टविहाइं जीवं दयं तयं चेव ॥

३७०. पञ्चक्खं गहगहिओ दीसइ पुरिसो न दीसइ पिसाओ ।
आगारेहिं मुणिज्जइ एवं जीवो वि देहट्टिओ ॥
३७१. अणुमाणुहेउसिद्धं छउमत्थाणं जिणाण पञ्चक्खं ।
गिण्हसु नरवर जीवं अणार्हं अक्खयसरूवं ॥

*

॥ इति जीवव्यवस्थापनापदत्रिंशतिका समाप्ता ॥

*

३५१. इति जीवस्वरूपं व्यवस्थाप्य जीवभेदानाहुः—तत्र जीवा द्विधा—मुक्ताः संसारिणश्च । मुक्तानां स्वरूपमिदम्—
३७२. अनादिभवसंस्कारविकाराकारवर्जिताः । स्वस्वरूपमयाः सिद्धा केवलज्ञानगोचराः ॥

संसारिणस्तु चतुर्दशधा । तद्यथा—पृथ्व्यपतेजोवायुवनस्तिरूपा एकेन्द्रियाः, सूक्ष्मनामकर्मादयाजाताः सूक्ष्माः; चादरनामकर्मादयजाता चादराश्चेति द्विभेदाः । २ । द्वीन्द्रियाः । ३ । त्रीन्द्रियाः । ४ । चतुरिन्द्रियाः । ५ । असन्निहनः सन्निहनश्चेति द्विभेदाः पञ्चेन्द्रियाः । एवं भेदाः सप्त । ७ ।

तत्र सञ्ज्ञास्वरूपमिदम्—आहारसञ्ज्ञा वनस्पतीनामपि जलादेराहारः । १ । भयसञ्ज्ञा छिद्यमाना लज्जालू सङ्कुचति । २ । मैथुनसञ्ज्ञाऽशोकादीनां स्त्रीपादप्रहारदिभिः फलोद्गमः । ३ । परिग्रहसञ्ज्ञा वल्ली बालकैः कण्टकान् वेष्टयति । ४ । क्रोधसञ्ज्ञा कोऽपि कन्दो (कोकनदो?) हुंकारान् मुञ्चति । ५ । मानसञ्ज्ञा रुदती वल्ली छिद्यमाना विन्दून् श्रवति । ६ । मायासञ्ज्ञा बह्व्यः फलानि पत्रैश्चादयन्ति । ७ । लोभसञ्ज्ञाऽपश्ये निषाधेन वृक्षस्य प्ररोहसम्भवात् । ८ । लोकसञ्ज्ञा कमल-शम्पादीनां रात्रौ सङ्कोचः । ९ । ओषसञ्ज्ञा बह्व्यो मार्गं त्यक्त्वा वृक्षा-नाश्रयन्ति । १० । इयं दशधाऽप्येकेन्द्रियाणाम् । यथा तु इष्टानिष्टेषु छायातपादिवस्तुषु स्वदेहपालनाहेतोः प्रवृत्ति-निवृत्तौ विधत्ते सा हेतुबादोपदेशिकी । इयं तु द्वि-त्रि-चतुरिन्द्रियाणाम् । एषा सागान्यसञ्ज्ञा स्वरूपत्वात् स्तोका, तयाम्नाऽपि मोहोदयजन्यत्वादशोभनाऽतो नानयाऽधिकारः । किन्तु महत्त्वा शोभनया विशिष्टज्ञानावरणकर्मक्षयो-पशमजनया मनोज्ञानसञ्ज्ञयैवेति । यथा दीर्घमपि कालमतीतमयं स्मरति, भविष्यच्च वस्तु चिन्तयति, कथं तु नाम कर्तव्यम् (मि)ति दीर्घकालव्युपदेशिकी । इयं च सुर-नारक-गर्भजनमुष्य-तिरथा मनःपर्याया पर्याप्तानां स्यात् । यथा तु हिताहितप्राप्ति-परिहारौ सम्यग्दृष्टिसाधौ क्रियेते सा दृष्टिबादोपदेशिकी । इयं सम्यग्दृष्टेरेव भवति । यदुक्तम्—

३७३. पंचणहं मोहसन्ना हेऊसन्ना विइंदियाईणं ।
सुरनारयगवसु भवजीवाणं कालिकी सन्ना ॥

३७४. छउमत्थाणं सन्ना सम्मच्चिट्ठीण दिट्ठियाईया ।
भइवावारविमुफा सन्ना ईआओ केवलणिणे ॥

सञ्ज्ञाऽसास्तीति सञ्ज्ञी । पञ्चेन्द्रियो मनःपर्याया पर्याप्तः । इतरे पृथ्यादय एकेन्द्रियाः, विकलेन्द्रियाः, समूर्च्छिमपञ्चेन्द्रियाश्चासन्निहनः । एवमेकेन्द्रियाः सूक्ष्मवादराः । २ । द्वि-त्रि-चतुरिन्द्रियाः । ३ । असन्निहसन्निह-पञ्चेन्द्रियाश्च । २ । सर्वे सप्तापि भेदाः पर्याप्तपर्याप्तभेदाच्चतुर्दशधा संसारिजीवाः । पर्याप्तयस्तिवाम्—

३७५. आहारसरिरिंदीपपञ्चत्ती आणपाणभासमणे ।
पउपंचपंचछप्पिय इगविगला सन्निसत्तीणं ॥

३७६. पत्तेपतरुं सुसुं पंचवि पुढवाइणो सयललोए ।
सुहमा पसंति नियमा अंतसुहुत्ताउ अहिस्ता ॥

३७३. एगिंदिय पंचिंदिय उहे य अहे य तिरियलोए अ ।
विगलिंदियजीवा पुण तिरियलोए मुणेषघा ॥
३७८. पुदधी आउ वणस्सइ धारसकप्पेसु सत्तपुदधीसु ।
पुदधी जा सिद्धिसिला तेऊ नरखित्ति तिरिलोए ॥
३७९. जइया होही पुच्छा जिणाण मग्गंमि उत्तरं तइया ।
एगस्स निगोयस्स य अणंतभागो अ सिद्धिमओ ॥
३८०. गोलाइ असंगिम्मा असंगनिगोअओ ह्वइ गोले ।
इक्किंमि निगोए अणंतजीवा मुणेषघा ॥
३८१. अत्थि अणंता जीवा जेहिं न पत्तो तसाइ परिणामो ।
उप्पसंति घयंति य पुणोदि तत्थेव तत्थेव ॥
३८२. सामग्गिअभायाओ वयहारियरासिअप्पवेसाओ ।
भयावि ते अणंता जे सिद्धिसुए न पायंति ॥
३८३. सिज्झंति जत्तिआ गलु इहपं वयहारिरासिमज्झाओ ।
एत्ति अणाइवणस्सइमज्झाओ तित्तिपा चेव ॥
३८४. अक्खीणजीवग्गणी हुंति निगोआ उ जिणसमन्खाया ।
तेण न दोसो संसारित्तियासंभवो होइ ॥
३८५. लोए असंत्तजोयणमाणे पइ जो अणंगुलासंत्ता ।
पइ तं असंभवयं सा पइ घ सअसंगया गोला ॥
३८६. गोले असंत्तनिगोओ सोऽणंतजिओ जियं पइ पएसा ।
अस्संत्त पइ पएसं कम्ममाणं वग्गणाणंता ॥
३८७. पइ घग्गणं अणंता अणू अ पइ अणु अणंतपज्जाया ।
एयं लोगसरूयं भाविज्ज तहं सि जिणसुत्तं ॥
३८८. पत्थेण व झुडएण व जहं कोइ मिणिज्ज सवघसाइ ।
एयं मविज्जमाणा हयंति लोगा अणंताओ ॥
३८९. लोगागासपएसे निगोअजीवं खिवेइ इक्किं ।
एयं मविज्जमाणा हयंति लोगा अणंताओ ॥

*

६५२. एवं जीवतस्ते व्याख्याते सति कश्चित्तीर्थान्तरीयः प्राह—'हे महात्मन् ! एव च शुभ्यदुक्तयुक्त्वा सूक्ष्मैर्वा-
द्रीथ श्रुतैः स्थावरैश्च जीवैः सर्वत्र व्याप्ते लोके कथमहिंसकत्व नाम, कथं च सर्वप्राणानिधतविरतिनतम् ?' तदा
श्रीसूर्यः प्राहुः—'मो वादिन् ! तत्वातत्त्वपरिज्ञानानमिश्रत्वेनेव भवदुक्तिः । यतः, हिंसापरिणामपरिणतं पद्मत्वा
॥ हिंसक इत्युच्यते, न स्वपरिणत, तस्याहिंसकत्वात् । यदुक्तमहिंसापरमवेदिभिः श्रीसर्वज्ञैः—

३९०. अज्जत्थविसोहीण जीवनिकाएहिं संघडे लोए ।
देसिअमहिंसकत्तं जिणेहिं तिल्लकवंसीहिं ॥
३९१. नाणी कम्मस्स गयइसुद्धिओ नो ठिओ उ हिंसाए ।
जयइ असदं अहिंसत्थमुद्धिओ अयएओ सोउ ॥

३९२. अणुमित्तो वि न कस्त य धंधो परवत्थुपचया भणिओ ।
तह वि अ जयंति जइणो परिणामविसोहिमिच्छंता ॥
३९३. जो पुण हिंसाययणेसु वट्टई तस्स नृण परिणामो ।
इट्ठो न य तं लिंगं होइ विसुद्धस्स जोगस्स ॥
३९४. तम्हा य सा विसुद्धं परिणामं इच्छया सुविहिएणं ।
हिंसाययणा सधे वज्जेयद्वा पयत्तेणं ॥
३९५. वज्जेमि त्ति परिणओ संपत्तीए विमुचए बेरा ।
अवहंतो वि न सुचइ किलिद्धभावोऽइवायस्स ॥
३९६. न य हिंसामित्तेणं सावज्जेणावि हिंसओ होइ ।
सुद्धस्स उ संपत्ती अफला भणिया जिणवरोहिं ॥
३९७. जा जयमाणस्स भवे विराहणा सुत्तविहिसमग्गस्स ।
सा होइ निज्जरफला अज्झत्थविसोहिजुत्तस्स ॥

अन्यैरप्युक्तम्—

३९८. अधीत्य सर्वशास्त्राणि जीवहिंसां करोति यः ।
मनोवाक्कायसंश्लिष्टः स पापी सर्वतोऽधमः ॥
३९९. अकुर्याणोऽपि पापानि क्लिष्टभायो हि धन्यते ।
विमुच्यतेऽक्लिष्टमनाः कुर्वन्नपि कथंचन ॥
४००. धनोभिरुच्यते सर्वैर्दया जीवेषु दर्शनैः ।
क्रियते वाग्मनःकार्यैरार्हतैः किंतु सर्वदा ॥ इति जीवतत्त्वम् ।

१५३. अथ अजीवतत्वमाहुः— अजीवा दुविदा पन्नता; तं जहा—पुग्गला य नोपुग्गला य । पुग्गला छविद्धा पन्नता; तं जहा—सुहुमसुहुमा १, सुहुमा २, सुहुमवायरा ३, वायरसुहुमा ४, वायरा ५, वायरवायरा ६ । तत्थ सुहुमसुहुमा परमाणुपुग्गला । सुहुमा दुप्पएसियाओ अढतो जाव सुहुमपरिणओ अणंतपपसिओ खंधो । सुहुमवायरा गंधुपुग्गला । वायरसुहुमा वाउकायसरीरा । [वायरा] उत्साइणं । वायरवायरा तेउ-यणस्सइ-पुढविसरीराणि । अहवा चउविद्धा पुग्गला; तं जहा—खंवा १, खंधेसा २, खंधेपसा ३, परमाणुपुग्गला ४ । एस पुग्गलत्थिकायओगहण-लक्खणो । सयश-रस-गन्ध-वर्णशब्दास्सत्र स्वभावजा; संघातभेदनिपन्नाथ । नोपुग्गलत्थिकाओ तिविहो पन्नतो; तं जहा—धमत्थिकाओ २, अधम्मत्थिकाओ २, आगात्थिकाओ ३ । एते त्रयोऽपि ततदवच्छेदकवग्गात् स्सुव १-स्सुवदेश २ स्सुवप्रदेश ३ रूपभेदे; प्रत्येकं त्रिभेदाः । एवं भेदाः ९ । तत्र गतिपरिणतजीवपुद्गलानां प्रत्युप-पट्टम्भकारणं धर्मास्तिकायः; यथा चक्षुष्मतो ज्ञानस प्रदीपः, मत्स्यानां जलम् । तथा गतिपरिणतजीवपुद्गलानां स्थित्यु-पट्टम्भकारणमधर्मास्तिकायः; यथा तिष्ठसोः पुरुषस मुः, मत्स्यानां स्वलम् । तथा जीवानां पुद्गलानां धर्माधर्मा-स्तिकाययोश्चावगाहकानामवकाशदमाकाशम्; यथा बदराणां घटाकाशः । कालस्तु समयावलिकामुहूर्त्तदिवसपक्ष-मासादिः । तत्र समयः परमतमसूक्ष्मः, स च कालस्य निर्विभागो भागः । तैस्संख्यातैरेका आवलिका, ताभिः २५६ मिताभिः शुक्लक्रमवग्रहणानि निगोदजीवाः पूरयन्ति । ३७७३ उच्छ्वासप्रमाणो ग्रहर्त्तः । त्रिंशत् तैरहोरात्रः । तैः पञ्चदशभिः पक्षः । ताम्यां मासः—इत्यादिकालः सर्वत्र नवपुराणतादिपर्यायोत्पत्तिहेतुलक्षणो ज्ञेयः । एवं षोडश-भेदं चतुर्दशभेदं वाऽजीवतत्त्वम् । एतत्परिज्ञानमन्तरेणाजीवसंयमो न भवति ॥ २ ॥

अथ पुण्यतत्त्वम्—४२ [भेदम्] येन जीवः सुखमनुभवति तत्सुखवेदनीयं पुण्यप्रकृतिः । १ । उच्चैर्गोन-
पुण्यप्रकृत्या धन-शुद्धि-रूपादिरहितो लोके पूजां लभते । २ । यथा पुण्यप्रकृत्या मनुष्यत्वं लभते सा मनुष्यगतिः
। ३ । यथा वृषमनासिकारक्षुकल्पया द्विसप्तयादिवंशेण गच्छन् जीवो मनुष्यगतावानीयते सा मनुष्यानुपूर्वा । ४ ।
एवं देवगति—५ देवानुपूर्वा । ६ । पञ्चेन्द्रियजातिः ७, औदारिकं शरीरं ८, तिर्यग्-मनुष्याणां वैक्रियमौपपातिकं
। ९, आहारकं चतुर्दशशूर्तिविदः कारणे स्मात् १०, तैजसं सुक्ताग्रपरिणतितेजोलेनयादेतुः ११—
इत्यादि पुण्यतत्त्वं ज्ञेयम् ।

पापतत्त्वम् ८२ [भेदम्], आश्रयतत्त्वम् ४३ [भेदम्], संवततत्त्वम् ५७ [भेदात्मकम्].

*

६५४. अथ राजन् ! निर्जरातत्त्वम्—निर्जरयति रसहान्या कर्मपुद्गलात् जीर्णान् करोति या सा निर्जरा । सा च
द्विभेदा—सकामनिर्जरा १ अकामनिर्जरा २ च । तत्र अकामनिर्जरा सहनपरिणाममन्तरेण सकलचातुर्गतिकजीवार्णां
स्वयं परिपाकसमायातकर्मफलवेदनम्; सकामनिर्जरा तु परिज्ञातकर्मविपाकनिर्जरणोपायानां कर्मक्षयार्थं सद्दत्त-
परिणामवर्ता सर्वविरत-देशवितरतादीनाम् । सा द्वादशधा तपोरूपा—

४०१. अणसणमृणोपरिया वित्तीसंखेयणं रसचाओ ।
कायकिलेसो संलीणया य चञ्जो तवो होइ ॥

तत्रानश्रं द्विधा—इत्वरम् १, यावत्कथिकं च २ । तत्रेत्वरं चतुर्थपष्ठाष्टमादियावत्संवत्सरं तपः । यावत्क-
थिकं तु भक्तपरिज्ञा १—इंगिनी २—पादपोषणम् ३ रूपं त्रिधा । ऊनोदरता द्विधा द्रव्यतो भावतश्च ।

४०२. तत्र द्रव्यतः—कवलाण य परिमाणं कुक्कुडिअंडगपमाणमित्ताणं ।
जं ऊणत्तं कीरइ ऊणोपरिया उ सा दधे ॥

४०३. भावतः—कोहार्हणमणुदिणं चाओ जिणवयणभावणाओ उ ।
भावणोणोपरिया पन्नत्ता धीयरगोहिं ॥

वृत्तिसंक्षेपो गोचरामिग्रहादिश्चतुर्धा । द्रव्यतः १, क्षेत्रतः २, कालतः ३, भावतश्च ४ । तत्र द्रव्यतो
निलेपादि आद्यम् ।

४०४. उक्तं च—लेखडमलेखडं वा अमुगं दद्वं च अञ्ज चिच्छामि ।
अमुएण च दधेणं इय दन्नाभिग्गहो नाम ॥

४०५. अह उ गोअरभूमि एलगविखंभमित्तागहणं च ।
सग्गामपरग्गामे एवइय घरा य खित्तंमि ॥

४०६. काले अभिग्गहो पुण आई मज्जे तद्देव अवसाणे ।
अप्पत्ते सइ काले आई टिइ मज्जे तद्दयंते ॥

४०७. उक्खित्तमाइचरगा भावजुया त्वलु अभिग्गहा हुंति ।
गायंतो य रुयंतो जं देइ निसस्रमाई या ॥

रसः क्षीरदधिभृतादिल्यामस्तप । उक्तं च—

४०८. विगइं विगईभीओ विगइगयं जो अ सुंजए साह ।
विगईं विगइत्तहावा विगईं विगईं यला नेइ ॥

कायक्षेयो वीरासनादिभेदाधिनः । कयोत्सर्गादिसंलीनता चतुर्था—

४०९. इंदियकसायजोए पट्टुच संलीणया मुणेयथा । तह य विवित्ता चरिया पन्नत्ता धीयरगोहिं ॥

४१०. भवेत्तु अभयपावणसु भोअविसयसुवगणसु ।
रुद्रेण व तुद्रेण व समणेण सया न होअवं ॥
एवं शेषेन्द्रियेषु निरोधकरणे सलीनता । उक्तश्च वाद्यतपः । अथाम्यन्तरं तपः—
४११. पायच्छित्तं विणओ वेयावचं तहेव सज्झाओ ।
झाणसुस्सग्गे विय अग्गिभतरओ तवो होइ ॥
४१२. पावं छिदइ जम्हा पायच्छित्तं ति भन्नए तम्हा ।
पाएण चा वि चित्तं विसोहई तेण पच्छित्तं ॥
४१३. तदशथा—आल्लोयण-पडिकमणे मीलविचैगे^१ तथा चिउस्सैग्गे ।
तव-छेय-मूल-अणवट्टेया य पारंचिणं^२ चैव ॥

प्रमाददोषव्युदासमावप्रसादनैःशून्यानवस्थाव्यावृत्तिमर्यादालागसंयमदाह्यांराधनादिप्रायश्चित्तफलम् । विनी-
यतेऽष्टप्रकारं कर्म येन स विनयः । स च त्रिधा काय-वाङ्-मनोभिः । यथा—

४१४. अञ्जुट्ठाणं अज्जलि आसणदाणं अग्गिभग्गहाकिई अं ।
सुस्सुत्तण-अणुगच्छण-संसाहर्णं काय अट्टविहो ॥
४१५. हिअ-मिअ-अफरुसचाई अणुवीई भासि चाईओ विणओ ।
अकुसलमणोनिरोहो कुसलस्स उदीरणं चैव ॥
४१६. वैयावृत्तं दशथा—आयरियउवज्झाए थेरतवस्सीगिलाणसेहाणं ।
साहम्मियकुलगणसंघसंगयं तमिह कायघं ॥

वाचना-प्रच्छना-परावर्तना अनुप्रेक्षा-धर्मकथारूपः पञ्चधा स्वाध्यायः । ध्यानं धर्म-शुक्लरूपम् । व्युत्तगो-
द्विधा—द्रव्यतो भावतश्च । यदुक्तम्—

४१७. दधे भावे य तथा दुहा विसग्गे चउविहो दधे ।
गणदेहोचहिभत्ते भावे कोहाइ काओ त्ति ॥
४१८. काले गणदेहाणं अतिरित्ता सुद्धभत्तपाणाणं ।
कोहाइयाण सययं कायघो होइ चाओ त्ति ॥

—इति द्वादशथा तपो निर्जरातत्वम् ।

४१९. यया कर्माणि शीर्यन्ते वीजभूतानि जन्मतः ।
प्रणीता ज्ञानिभिः सेयं निर्जरा शीर्णचन्धनैः ॥

*

§५५. अथ राजन् ! चन्धतत्वम्—अज्ञानचूर्णधर्षणसमुद्रकवक्षिरन्तां पुटलनिधिते लोके हेतुभिर्मिव्यात्वानिरिति-
कपाययोगादिभिः सामान्यैः प्रसानीकल-निह्ववत्वादिनिशेषरूपैश्च कर्मयोग्यवर्गणापुटलैः संगृहीतीरात्मनो बद्धवयः-
पिण्डवदन्योन्यानुगमात्मकः सम्बन्धो चन्धः । स च चतुर्विधो यथा—प्रकृतिचन्धः १, स्थितिचन्धः २,
रसचन्धः ३, प्रदेशचन्धः ४ ।

४२०. प्रकृतिः परिणामः स्यात् स्थितिः कालावधारणम् ।
अनुभागो रसो ज्ञेयः प्रदेशो दलसञ्चयः ॥

प्रकृति-स्थित्यादीनांश्चिह्न मोदकघटान्तो यथा—कथिनोदको वातनाशिद्रव्यनिष्पन्नः प्रकृत्या वातमपहरति,
पितामहाद्रिव्यनिष्पन्नः पितृम्, श्लेष्माणानाशिद्रव्यकृतः श्लेष्माणम् । स्थित्या तु स एव कथिदिनमेकमवतिष्ठते,

अपरस्तु दिनद्वयम्, यावन्मासादिकमपि कथित् । अनुभागेनापि स्निग्धमधुरत्वं लक्षण्येन स एव कथिदेकगुणानुभा-
गोऽपरस्तु द्विगुणानुभागः— इत्यादि । प्रदेशाश्च कणिकादिरूपाः । तैः स एव कथिदेकप्रच्यतियानोऽपरस्तु द्व्यादिप्रसृ-
त्तिमानः । एवं कर्माणि किञ्चित् प्रकृत्या ज्ञानान्छादकम्, किञ्चिद् दर्शनान्छादकमित्यादि । स्थितिस्त्रिंशत्सामरोपमकोटा-
कोट्यादिका । तस्य रस एकस्थानादिः । प्रदेश अनन्ताशुरूपाः । एवं कर्मग्रन्थानुसारेण सविस्तरं बन्धतत्वं ज्ञेयम् ।

५. § ५६. अथ मोक्षतत्त्वम्—तरात्मनः स्वरूपावर्णीयानां कर्मणां क्षयात् यः स्वरूपतामः स मोक्षः । स च तादा-
त्म्येन सम्बन्धयोर्जीविकर्मणोः श्रयकारणं कर्मक्षयः; नतु सर्वथा क्षयः, कर्म-पुद्गलानां नित्यत्वात् । यदुक्तम्—

४२१. जीवस्स अस्तजगिण्हिं चेय कम्मैहिं पुव्वयद्दस्स ।
सव्वधिओगो जो तेण तस्स अह ईतिओ मुक्त्वो ॥

तस्य च सत्प्रदप्ररूपणायाम्—सत् विद्यमानं मोक्ष इति पदम्, शुद्धशुद्धवान्यत्वात् । नत्वसत् अविद्यमानं

॥ वन्ध्यास्तनन्धयगगनकुशेशय-खरविपाणादिवदशुद्धशुद्धवान्यम् । यदुक्तम्—

४२२. चहऊणं संकपयं सारपयमिणं दढेण यित्तं ।
अत्यि जओ परमपयं जयणा जा रागदोसेहिं ॥

गत्यादिषु मार्गास्थानेषु चिन्त्यमानं नरगतौ १, एवं पयोन्द्रियत्वे २, व्रसत्वे ३, मय्यत्वे ४, सञ्चित्वे ५,
यथास्यातचारिते ६, ध्यायिकसम्पत्तये ७, अनाहारकत्वे ८, केवलज्ञानदर्शने ९ च । मोक्षपदं न शेषेषु ।

॥ द्रव्यप्रमाणचिन्तायां सिद्धानामनन्तानि जीवद्रव्याणि गृहान्त-भेदीपितदीपशतसहस्रप्रभावदन्वोऽन्यं समवगाढानि
सन्ति । यदुक्तम्—

४२३. त(ज)त्य य एगो सिद्धो तत्थ अणंता भवक्खपविमुक्का ।
अञ्जन्नसमोगाढा पुट्ठा सव्वेचि ओगंते ॥

४२४. फुसइ अणंते सिद्धे सव्वपएसेहिं नियमसो सिद्धो ।
तेवि असंभिरिअगुणा देसपएसेहिं जे पुट्ठा ॥

क्षेत्रं चतुर्दशरज्ज्वात्मकलोकान्त्रं पञ्चचत्वारिंशदयोजनलक्षप्रमाणसिद्धिशिलारूपम् । यदुक्तम्—

४२५. पणपाललक्खजोपणविवखंभा सिद्धसिल फलिहविमला ।
तहुयरिगजोअणंते ओगंतो तत्थ सिद्धडिई ॥

अथवा चरमनवशरीरप्रमाणात्तृतीयभ्रमणोत्तमगाहनारूपं क्षेत्रम् । यदुक्तम्—

४२६. धीहं वा हस्सं वा जं धरमभवे ह्विज्ज संठाणं ।
तत्तो तिभागहीणा सिद्धाणोगाहणा भणिया ॥

क्षेत्रात् स्पर्शनाधिका पदसु दिक्षु स्पर्शनाधिकयात् । एकसिद्धमाश्रित्य कालः सादिरन्तन्ध, पश्चात् प्रतिपाता-
भावात् । सिद्धानां नान्तरं सर्वससारिकजीवानामनन्ततमे मागे सिद्धाः । सिद्धानां दर्शन-ज्ञाने ध्यायिके भावे, जीवित्तं
तु पारिणामिके भावे । सर्वस्वोक्तं नपुंसकसिद्धाः, ततोऽसंख्यातगुणाः स्त्रीसिद्धाः; ततोऽपि पुरुषमिद्धार-संख्यातगुणाः ।

४२७. असरीरा जीवगणा उचउत्ता इंसणे थ नाणे य ।
सागारमणागारं लक्खणमिणं तु सिद्धाणं ॥

४२८. निञ्जिअसव्वडुक्खा जाइअरामरणयंभणविमुक्का ।
अवायाइं सुक्खं अणुइंति सासयं सिद्धा ॥

४२९. नवि अत्थि माणुसाणं तं सुखं न विष्य सबदेवाणं ।
जं सिद्धाणं सुखं अद्यायाहं उवगयाणं ॥
४३०. सुरगणसुहं समगं सबद्धा पिण्डियं अणंतगुणं ।
नवि पावइ मुत्तिसुहं अणंताहं वग्गवग्गहिं ॥
अन्यैरप्युक्तम् -
४३१. स्थितिमासांथ सिद्धात्मा तत्र लोकाग्रमन्दिरे ।
आस्ते स्वभावजानन्तगुणेश्वर्योपलक्षितः ॥
४३२. यद्देवमनुजाः सर्वे सौख्यमक्षार्थसम्भवम् । निर्विशन्ति निराधायं सर्वाक्षप्रीणनक्षमम् ॥
४३३. सर्वेणातीतकालेन यच्च भुक्तं महर्द्धिकैः । भाविनो यच्च भोक्ष्यन्ति स्वादिष्टं स्वान्तरञ्चकम् ॥
४३४. अनन्तगुणितं तस्मादत्यक्षं स्वस्वभावजम् । एकस्मिन् समये मुद्धे तत्सौख्यं परमेश्वरः ॥ १०
४३५. अनन्तदर्शनज्ञानसौख्यशक्तिमयः प्रभुः । त्रैलोक्यतिलकीभूतस्तत्रैवास्ते निरञ्जनः ॥
- राजन् ! एवं नवतत्त्वानि -

४३६. जीवाहं नवपयत्थे जो जाणइ तस्स होइ सम्मत्तं ।
भावेण सदहंतो अयाणमाणेपि सम्मत्तं ॥
४३७. सद्वाइं जिणेसरभासियाइं वयणाइं नन्नहा हुंति ।
इय मुद्धी जस्स मणे सम्मत्तं निचलं तस्स ॥
४३८. अंतोमुहुत्तमित्तं पि फासियं हुज्ज जेहिं सम्मत्तं ।
तेसिं अचहुपुग्गलपरिअट्ठो चेव संसारो ॥

अन्तर्मुहूर्तमष्टसमयोर्द्धं पटीद्वयमर्घ्यं यावदित्यर्थः । तत्रान्तर्मुहूर्तप्रमाणं सन्यक्त्यौपशमिकमुच्यते । ययो-
परं दग्धं वा वनदेशं प्राप्य वनदवः स्वयगुपशममेति, तथा जीवोऽपि अन्त्यभेदानन्तरमन्तर्मुहूर्तमतिक्रम्य मिथ्यात्व-
स्यानुदयमधिगम्यान्तर्मुहूर्तिक्रमेतत् सन्यक्तत्वं लभते । अपकृष्टः किञ्चिन्नूनः पुद्गलपरावर्तः । तस्यैदं स्वरूपम् -
४३९. ओसप्पिणी अणंता पुग्गलपरियट्ठो मुणेयवो । तेणंतातीयद्धा अणागयद्धा अणंतगुणा ॥
इति तत्त्वानि । अन्येऽपि च श्रीजिनोक्तभावास्त्वज्ञैर्ज्ञेयाः । यदुक्तम् -

४४०. तत्त्वानि ध्रतधर्मसंयमगतिज्ञानानि सद्भावनाः,
प्रत्याख्यानपरीपहेन्द्रियदमध्यानानि रत्नत्रयम् ।
लेइयाचइयककाययोगसमितिप्राणममादस्तपः-
सञ्ज्ञाकर्मकपायगुरुत्यतिशया ज्ञेयाः सुधीभिः सदा ॥

इत्येतानि नवतत्त्वानि श्रीगुरुमुखेन श्रुत्वा श्रीकुमारपालभूषाजोऽधिगतजीवाजीवादितत्त्वः परिज्ञातपह-
द्रव्यस्वरूपः परमाहं तः परमश्चावकः समजनि ।

*

१५७. अथान्यदाऽनेकगुणालचक्रनालपरिश्रुतः श्रीकुमारपालभूषालः पद्माङ्गप्रणामेन श्रीपरमगुरुणां क्रमपत्रं प्रणम्य ॥
गृहस्थानागुचितामहोरात्रिकीं क्रियामश्नुञ्चत् । ततः श्रीगुरवः ब्राह्मः - राजन् ! संसारविरक्तानां यतिपरमानुरक्तानां
श्रीजिनमत्तानां परमश्रावकाणामहोरात्रिकीं क्रियां श्रूयताम् । तथा हि -
४४१. निसाविरामंमि विबुद्धएणं, सुसावएणं गुणसायराणं ।
देवाहिदेवाण जिणुत्तमाणं, किचो पणामो विहिणायरेणं ॥

४४२. सज्जाटाणं पमुत्तूणं चिट्ठिज्जा धरणीयले । भावबंधं जगघ्नाहं ममुत्कारं तओ पढे ॥

४४३. मंताण मंतो परमो इमु त्ति, घेयाण घेयं परमं इमं ति ।
तत्ताण तत्तं परमं पविस्सं, संसारसत्ताण दुहाहयाणं ॥

४४४. कोऽहं पुणो कंमि कुल्लेमि जाओ, किं सम्मदिट्ठी चयनियमघारी ।
उआहु हं दंसणमित्तज्जत्तो, एयं तु अद्यं पि विचिंतइज्जा ॥

‘माझे सुहृत्ते उचित्ते’ प्रारभ्य इत्याहोरात्रिकी चर्या यावत् श्रीयोगशास्त्रतृतीयप्रकाशमध्यात् वाच्यं दिन-
चर्यास्वरूपं चेति ।

*

५५८. अन्यदा श्रीहेमचन्द्रगुरोर्लोकेश्वरैर्गुरैरपहृतद्वयो नृपतिरुदयनमस्त्रिणं समायां पप्रच्छ—‘यत् ईदृशं
पुरुषरत्नं [कस्मिन्] समस्तवशावतसे बंधो देशे समस्तपुण्यप्रदेशे नि शेषगुणाकरे नगरे च समुत्पन्नमिति ।’ नृपा-
देशादनु स मन्त्री जन्मप्रभृति तत्परिं परित्रमाह—अर्द्धाष्टमनामनि देशे शुन्धुकाभिधाने नगरे श्रीमन्मोदवंशे
चाचिगनामा व्यवहारी सती वनमतल्लिका जिनशासने देवीव तस्य सधर्मचारिणी पाहिणी नाम्नीति । तयोः पुत्र-
आमुष्टागोनजायाः आद्याक्षराद्देन चांगदेवनामा समजनि, प्रवरभाग्यसौभाग्यपवित्रः—गर्भे पुणितसद्वकारो
‘शुद्धाङ्गान्त् पौषधशालयां फलित’—इति स्वप्नसूचितः । स चाष्टवर्षदेशीयः श्रीदेवचन्द्राचार्येणु श्रीपत्तनात्
तीर्थयात्रायै प्रस्थितेषु सुंशुफके श्रीमोदवसहिकायां देवनमस्करणाथं प्रापेषु सिंहासनस्थिततदीयनिपघायां सहसा
निपण्णसवयोमि. शिशुभि. समं धर्मदेशनादिकां श्रीडां कुर्वाणस्त्वैर्व्याशुत्वामनैर्दष्ट । तदङ्गप्रत्यज्ञानां जगदिलक्षणानि
रक्षणानि निरीक्ष्य चिन्तितम्—यद्ययं क्षत्रियकुले जातस्तदा सर्वमौमो नरेन्द्रः, यदि वणिग् विप्रकुले तदा महामाल्यः ।
चेद् दीक्षां गृह्णाति तदा युगमपान इव तुर्यं गुणे कृतयुगमवतारपतीति । ततस्त्वित्तोस्त्वस्य च नामादिक शिशुम्यो-
ऽभिगम्य तन्नगरनिवासिभ्रीसहं भेरपित्वा तत्स्वरूपं निरूप्य, तस्य गृहे गता. श्रीसुरः । चाचिमे आम्रान्तरागते
मात्रा भाग्ययोगेन गृहगतः श्रीसहः स्वागतकरणादिना तोपित । मम पुनार्यभायातः श्रीसहः—इति ह्यर्थाश्रुणि
सुखन्ती स्वं स्वगर्भां मन्यमानाणि विपण्णा । यतस्त्वपिता सुतरां निष्पाद्यष्टिः परं तादृशोऽपि ग्रामे नास्ति । तर्हि
मया किं कर्तव्यमिति क्षण मूढचित्ताऽभूत् । ततः प्रत्युत्पन्नमतिर्माता श्रीसहने समं श्रीगुरुन् कल्पतरुनिय गृह्णा-
यातान् ज्ञात्वाऽवसरत्ता स्वजनानामनुभतिं लात्वा निज पुत्र श्रीगुरुम्यो ददौ । ततः श्रीगुरुमि. श्रीसहसमसह—‘हे
वंस ! श्रीतीर्थकर-चक्रवर्ति-गणपैरासेवितां सुरासुरनरनिकरनायकमहतीं शुक्तिकान्तासहस्रमहतीं दीक्षां त्व लाससि?’—
इति श्लोके स च बालकुमारकं प्राग्भवचारित्रावणीयकर्मक्षयोपशमनेन सधमश्रवणमात्रसजातपरमवैरग्यः सहसा
ओमित्युवाच । ततो मात्रा स्वजनैश्चानुमतं पुत्र संयमपुत्रागपवित्रं लात्वा श्रीतीर्थयात्रां विधाय कर्णाचर्यां जग्मुः
श्रीगुरवः । तत उदयनमस्त्रिगृहे तस्मै सम बालकधारकैः पाल्यमानं सकलसहलोकमान्यः संयमपरिणामधन्यं
वैनयिकादिगुणविशो यावदास्ते तावता आम्रान्तरादागतश्चाचिगः पत्नीनिवेदितश्रीगुरुसहायमनपुनार्याणादिवृत्तान्तं,
पुनार्दर्शनवधिसन्वत्कसमस्त्राहार. कर्णाचर्यां गतः । तत्र वन्दिता सुखं, धृता धर्मदेशना । सुतासुरेणोपलक्ष्य
त्रिकक्षणतयाऽभाषि श्रीगुरुमि —

४४५. कुलं पवित्रं जननी कृतार्था, वसुन्धरा भाग्यवती च तेन ।
अवाद्यमार्गे श्रुतसिन्धुमयं, लभं परब्रह्मणि यस्य चेतः ॥

४४६. कलङ्कं कुरुते कश्चित् कुलेऽपि विमले सुतः ।
धननाशकरः कश्चिद् व्यसनैः पुण्यनशानैः ॥

४४७.

पिंशोः सन्तापकः कश्चिद् यौवने प्रेयसीमुखः ।
वाल्येऽपि म्रियते कोऽपि स्यात् कोऽपि विकलेन्द्रियः ॥

४४८.

सर्वाङ्गसुन्दरः किन्तु ज्ञानवान् गुणनीरधिः ।
श्रीजिनेन्द्रपथाध्वन्यः प्राप्यते पुण्यतः सुतः ॥

इति श्रीगुरुसुखादाकर्ण्य सञ्जातप्रमोदः प्रसन्नचित्तश्चाचिगः । तत्र श्रीगुरुसादारविन्दनमसायै समायातेनो-
दयनमस्त्रिणा धर्मवान्धवधिया निजगृहे नीत्वा गुरुगौरवेन भोजयांचके । तदनु च्वांगदेवं तदुत्सङ्गे निवेदय
पश्चाद्गुणसादपूर्वकं दुकूलत्रयं द्रव्यलक्षत्रयं चोपनीय सभक्तिक्रमावर्जितश्चाचिगः सानन्दं मन्त्रिणमवादीत् - 'मन्त्रिन् !
क्षत्रियमूल्येऽग्नीत्यधिकसहस्रम् १०८०, अथमूल्ये पश्चाद्दशदशकानि सप्तदशशतानि १७५०, सामान्यस्यापि वणिजो
मूल्ये नवनवति ९९ गजेन्द्रा एतावता नवनवतिलक्षा भवन्ति । त्वं तु लक्षत्रयमर्पयन् स्थूलक्ष्मायसे । अतो
मस्तुतोऽनर्प्यस्त्वदीया भक्तिस्त्वनर्थ्यतमा । तदस्य मूल्ये सा भक्तिरस्तु, न तु मे द्रव्येण प्रयोजनमिति शिवनिर्मात्य-
वदस्त्वस्यो मे । दत्तो मया पुत्रो भवताम्'- इति चाचिगवचः श्रुत्वा प्रसुदितमना मन्त्री तं परिरन्ध, साधु साधु !
युक्तमेतदिति वदन् पुनस्तं प्रत्युवाच - 'त्वयाऽयं पुत्रो ममार्षितो योगिमर्कट इव सर्वेषामपि जनानां नमस्कारं
कुर्वन् केवलमपमानपात्रं भविता, परं श्रीगुरूणां समर्पितः श्रीगुरुपदं प्राप्य वालेन्दुरिव महतां महनीयो भवतीति
विचार्यतां यथोचितम्' । ततः स 'भवद्विचार एव प्रमाणमिति वदन् सकलश्रीसङ्घसमक्षं रत्नकरुण्डमिव रक्षणीयं
उदुम्बरपुष्पमिव दुर्लभं तं पुत्रं क्षमाश्रमणपूर्वकं श्रीगुरूणां समर्पयामास । श्रीगुरुभिरभाषि-

४४९.

धनधान्यस्य दातारः सन्ति कचन केचन ।
पुत्रभिक्षाप्रदः कोऽपि दुर्लभः पुण्यवान् पुमान् ॥

४५०.

धनधान्यादिसंपत्सु लोके सारा हि सन्ततिः । तत्रापि पुत्ररत्नं तु तस्य दानं महत्तमम् ॥

४५१.

स्वर्गस्थाः पितरो वीक्ष्य दीक्षितं जिनदीक्षया ।
मोक्षाभिलाषिणं पुत्रं तृप्ताः स्युः स्वर्गसंसदि ॥

श्रीमहाभारतेऽयुक्तम् -

४५२.

तावद् भ्रमन्ति संसारे पितरः पिण्डकाक्षिणः ।
यावत् कुले विशुद्धात्मा यती पुत्रो न जायते ॥

इति श्रुत्वा प्रसुदितेन चाचिगेन प्रव्रज्योत्सवः श्रीस्तम्भतीर्थं आलिङ्गवसहिकायां कारयितः ।
सोमदेवमुनिनां दत्तम् ।

*

४५२. यथान्यदा नामगुरो धनदेवनाम्नः श्रेष्ठिगृहे प्रथमालिकायं गतः । तद्गृहे रव्याभोजनं स्वर्गतांश्चि च दद्यात्प्रयं
वृद्धसाधुं प्राह यथा - 'कस्मादस्य गृहेऽसमञ्जसानीदृश्यम् ? । एकतः स्वर्गतांश्चि, भोजने तु रव्या !' स साधुरिति
श्रुत्वोवाच - 'अमाग्यधरोनायं निर्धनो जातः । निधानगतमपि स्वर्गमह्वारीमूढं राशीकृतमस्ति' । सोमदेवमुनिना
प्रोक्तम् - 'मया तु स्वर्गराशिर्दिश्ये' । गवाक्षस्येन श्रेष्ठिना तत्रिशम्य क्षुल्लकमाह्वय, जह्वाकराशौ करो दापितः ।
तत्सर्वं स्वर्गं जातम् । तत्रच्छादकः कश्चिद् व्यन्तरः परब्रह्मतेजोऽसहिष्णुर्नष्टः । ततः सञ्जातचमत्कारेण श्रेष्ठिना
श्रीसहने च हेमचन्द्रनाम दापितम् । ततः शनैः शनैर्ज्ञानेन तपसा निनयादिगुणैर्वयसा च बद्धमानो निजौदार्य-
गाम्भीर्यादिगुणैरावर्जितश्रीगुरुगच्छ-श्रीसदलोकः, कदाचित् श्रीगुरूनाष्टच्छत्र सुगदां लोकोपकायय परब्रह्ममयपरम-
सुखप्रणीतमातृकाऽऽशुदशलिपिन्यासप्रकटनप्रवीणाया प्रादया आदिमूर्तिं तिलोक्तनाय कादमीरदेवं प्रति अश्रितः

श्रीहेमचन्द्रः । ततः कियति मागेऽतिरान्ते सति मिथ्यात्वतमःकारलेऽस्मिन् कतिकालेऽस्य श्रीविनशासनप्रभाव-
कस्य महापुरुषस्य बह्वपायसङ्कुले पयि भा मूढं भ्रमणप्रयासः— इति सा भगवती स्वयं दिव्यरूपधारिणी संमुखीना
समाजगाम निशीथे । अजिह्वपरमहृवर्चसं पद्मासनासीनमर्द्धनिमीलितलोचनं समाधियोगस्वाधीनस्वान्तं ध्यानाधिरुद्धं
श्रीहेमचन्द्रं दृष्ट्वा श्रोत्राच—

४५३.

रुद्धे प्राणमचारे वपुषि नियमिते संवृतेऽक्षप्रपञ्चे,
नेम्रस्पन्दे निरस्ते प्रलयसुपगते सर्वसंकल्पजाले ।

भिक्षे मोहान्धकारे प्रसरति महसि कापि विश्वप्रदीपे,
धन्यो ध्यानावलम्बी कलयति परमानन्दसिन्धौ प्रवेशे ॥

४५४.

सङ्कल्पमात्रादपि सिद्धकार्या, धान्छन्ति ते नैव तथापि किञ्चित् ।

इच्छाविनाशेन यदस्ति सौख्यं, त एव जानन्ति गुरुप्रसादात् ॥

॥

तथाप्ययं परमपुरुषः सकल्पपुनर्यापणेताऽस्तिरतिशये काले श्रीशासनस्य प्रभावको भावीति कृत्वा कति-
पयवियामभ्रान् श्रीवियाप्रवादसंवादसुन्दरान् सामायान् प्रदाथ प्रमुदिता भगवती भारती कृतस्तुतिस्त्रिरोऽभूत् ।
पुनः पश्चादागताः ।

५६०. एकदा श्रीगुरुताण्ड्यान्वयमन्धीयदेवेन्द्रसूरि-मलयगिरिभ्यां सह कलाकलापकौशलाचार्यं गौडदेशं
प्रति प्रस्थिताः । खिद्धरभ्रामे गताः । तत्र ग्लानो मुनिर्वैयावृत्त्यादिना प्रतिचरितः । श्रीरैवतकतीर्थे देवनमस्करण-
कृताविर्षावद्भ्रामाध्यक्षश्राद्धेभ्यः सुखासनं तद्गद्दकांथ प्रमुषीकृत्य रात्रौ सुमास्तावत् प्रत्ये प्रमुद्राः स्वं रैवतके
पश्यन्ति । शासनदेवता प्रत्यक्षीभूय कृतगुणस्तुतिर्भाग्यवतां भवतामत्र स्थितानां सर्वं भावीति गौडदेशागमनं
निषिष्य मद्दौपधीनेकान् मन्त्रान् नामप्रभावावास्थानपूर्वकमाख्याय स्वं स्थानं जगाम ।

५६१. एकदा श्रीगुरुभिः सुमुहूर्ते दीपोत्सवचतुर्दशीरात्रौ श्रीसिद्धचक्रमन्त्रः सामायः समुपदिष्टः । स च पश्मिनी-
स्त्रीकृतोत्तरसाधकत्वेन साध्यते । ततः सिध्यति, याचितं वरं दधे, नान्यथा । ततोऽन्यदा कुम्भारभ्रामे धीतां
शोषणार्थं विस्वारितां शार्दिकां समालोक्य पृष्टो रजकस्त्रैः—‘कस्मा इयं शार्दिकेति?’ सोऽवद्—‘ग्रामाप्यक्षपत्न्या
इयम्’ । ततो गतास्त्वस्मिन् ग्रामे । ग्रामाप्यक्षप्रदत्तोपाश्रये स्थिताः । स च प्रलहटं समेति, धर्मदेशनां शृणोति । तेषां
ज्ञानक्रियावैराभ्याप्रमत्तत्वादिगुणान् दृष्ट्वा, तमाविषमन्व्यत्वपरिपाकाद् गुणानुरागमरञ्जितस्वान्तः प्रमुदितः ब्राह्—
‘यूमनिच्छप्रमेधेरा’, कमपि कार्यं मत्साध्यं ममादिशन्तु ।’ ततस्त्वे त स्नान्तनिवेदिनं गुणानुरागमम्भीरवेदिनं
ज्ञात्वा ब्राह्—‘अस्माकं श्रीसिद्धचक्रमन्त्रः सापयितुमिष्टोऽस्ति । स च पश्मिनीस्त्रीकृतोत्तरसाधकत्वेन सिध्यति
नान्यथा । तेन तव या पश्मिनी स्त्री वचने, तां स्तत्वा कृष्णचतुर्दशीरात्रौ रैवतकाचले समागच्छ, अस्माकमुत्तर-
साधकत्वं कुरु; विकारदशने शिरश्छेदस्त्ववैव विषेयः— इत्याकर्ण्य ग्रामाप्यक्षो विस्मयस्मेरमना मनानिवमदप्यं
चिन्तयां चकार—‘एते तावन्महर्षयः समतृणमणिलोष्टकाभ्याः परब्रह्मममाधिसाधकाः, तर्द्धेतेषामिदं कार्यं वर्यं समर्थो-
दमनया श्रिया चेद भवति तदा तथाऽस्तु, किं बहुविचारेण’—इति विचिन्त्य वैरुके दिने तैः समं सन्निकः सुतयां
निर्मिकः श्रीरैवताचलमौलिमलयकार । ते च त्रयः कृतपूर्वकृत्याः श्रीअम्बिकाकृतसाशिष्याः शुभध्यानधीरधियः
श्रीरैवतादेवतप्यौ नियामिन्यामाह्वानावगुण्ठनमुद्राकरणमन्त्रान्यासविसर्जनादिभिरुपचारेर्गुरुकृत्विधिना सपीपस्वपशि-
नीस्त्रीकृतोत्तरसाधकक्रियाः श्रीसिद्धचक्रमसापयत् । तत इन्द्रसामानिकदेवोऽस्याधिपता प्रत्यक्षीभूय पुण्यवृष्टिं
विधाय स्वेस्वितवरं वृणुतेस्त्वराच । ततः श्रीहेमसूरिणा राजप्रनिबोधः; देवेन्द्रसूरिणा निजावदात्तरणाय

कान्तीनगर्याः प्रसाद एकत्रौ ध्यानबलेन सेरीसकग्रामे समानीतः— इति जनप्रसिद्धिः, भल्लयगिरिसूरिणा सिद्धान्तवृत्तिकरणवरः— इति त्रयाणां वरं दत्त्वा देवः स्वस्थानमगात् । प्रमुदितो ग्रामाधीशः । प्रत्युपे बहुवित्तव्ययेन प्रभावनां विधाय त्रयाणां ध्यानध्येयं ब्रह्मदार्यं देवकृतप्रशंसां वरप्रदानं च जनेषु प्रकटीकृत्य निजजायां गृहीत्वा स्वग्रामं जगाम ।

*

§ ६२. अथ श्रीपत्तने गुरुनिः सह सिद्धराजसभायां गतो हेमचन्द्रमुनिः । स्वद्वितयाऽप्रतिमः प्रीणितान्त-
र्वाणिगणः प्रमुदितेन सिद्धभूपतिना कारिताचार्यपदमहोत्सवः प्रत्यहं कलाकौशलेन कालं गमयति ।

*

§ ६३. अन्यदा नृपेण 'किं वाच्यतेऽयकल्पे ?' इति श्रेष्ठे, अजिह्वपरमहैककारणप्रतविचारे 'स्थूलभद्रमुनीन्द्रचरित्रम्' इत्युक्ते राजा समयमामूलतस्तचरित्रं पश्यच्छ । ततः सविस्तरं कथिते चरित्रे राजा प्रमुदितः । अनावसरे मिथ्या-
ह्मालिङ्गो (पाठान्तरेण—'मिथ्यादृष्टिर्मागिलो) मन्त्री प्राह—'अहो संग्रति काले क मनुष्याणामेवंविध इन्द्रिय-
जयः । यतः—'विश्वामित्रपराशरप्रभृतयो' [इत्यादि पद्यम्] ततः श्रीसूरिभिः प्रत्युत्तरमदायि—'सिंहो'
चली द्विरद०' इति श्रुत्वा राजा चमत्कृतः । नवीनं व्याकरणं कृतम् । एते ते हेमसूरयः ।' इति श्रुत्वा
राजा श्रीकुमारपालेन श्रीमोदज्ञातीयानां लोकानां चामराः दत्ताः ।— इति दीक्षाप्रत्यन्धः ।

*

§ ६४. अन्यदा श्रीगुरवः सभायां व्यसनानि निराकर्तुं प्राहुः—

४५५. द्यूतं च मांसं च सुरा च वैश्या, पापद्विचौरी परदारसेवा ।
एतानि सप्तव्यसनानि राजन्!, घोरातिघोरं नरकं नयन्ति ॥

४५६. द्यूताद् राज्यविनाशनं नलनृपः प्रातोऽथवा पाण्डवाः,
मयात् कृष्णनृपश्च राघवपिता पापद्वितो दूषितः ।
मांसात् श्रेणिकभूपतिश्च नरके चौर्यादितो मण्डको,
वैश्यातः कृत्पुण्यको गतधनोऽन्यस्त्रीभृतो रावणः ॥

ततः सभायामेतानि सप्तकथानकानि व्यसनदोषप्रकाशकानि श्रीगुरुस्वनेन श्रुत्वा राजा लोकानां ज्ञापनायः
सप्तव्यसनानि मृण्मयानि कारयित्वा रासभेधारोप्य राजमार्गे ग्रामयित्वा लज्जुदादिभिर्हन्यमानानि श्रीपत्तनात्
निजदेशाच्च निरपीकशत् ।

*

§ ६५. अथान्यदा श्रीजिनधर्माभिमुखं नृपं ज्ञात्वा श्रीपर्यताद् भैरवानन्दो नाम योगी पश्यशतयोगिपरिवृतः
श्रीपत्तनमागतः । संमुखगमने राजा शृष्टाः श्रीसूरयः प्राहुः—'शोभनमिदम्, परं परीक्षा क्रियते, ततो गम्यते ।'
समसापदं राजपुत्रकेण प्रेषितम् । यथा—'च्यारि घाय जोगवई स जोई'—इति एतत्समसापदं विचार्य
कीदृशाश्चत्वारो घाता भविष्यन्तीति घातभैतस्त्रियामिन्यां नष्टः । प्रत्युपे घातस्वरूपं राजा शृष्टा गुरवः प्राहुः—

४५७. एय अडव(घी?)जोई मुहामणमेहुणअणवाईनिहाए ।
परमत्सु न वुज्झइ कोई च्यारि घाय जोगवई सो जोई ॥

*

§ ६६. अथ गङ्गातटे दीपकाह्यद्विजात् श्रेष्ठं मधं प्राप्य नर्मदातटे देवयोधिद्विजोऽजापयत् । सुष्टा त्रिपुता
तस्य, 'एकनाक्येन वाचस्व वरम्' इत्युवाच प्रत्यक्षा । सोऽपि बुद्धिमान् 'शुक्ति-सुक्ति-सरस्वती'रिति यथापे । ततः
प्रमृति महेन्द्रजालादिविधावान्, चूडामण्यादिशास्त्रैरतीतादिज्ञाता, कदलीदण्डपत्रमयमामसूततन्तुपदं सुखासनमवितो-

हति । चतुरशीत्यासनकरणप्रवीणः, वायगतपदत्वकविज्ञानचक्रवर्ती, षोडशघातधीरधीः, लक्ष्मणयदक्षः, व्योमपञ्चक-
पण्डितः, पुरककुम्भकरेचकादिप्राणायामक्रियाकुशलः, इडा विह्वला-सुपुष्पा-गान्धारी इस्तिनी-प्रमुखदशमहानाडी-
वातसमारचतुरः, आद्विजमातङ्गप्रार्थकप्रेषु यथाई रूपकरणाद् मुक्तिः, श्रीजिनधर्मातुरक्तं नृपं ज्ञात्वा स श्रीपत्तने
समायातः । सर्वेद्विजैः सत्कारितः, चमत्कारदर्शनलोकेषु । राजगुरुरिति मत्वा राज्ञापि संसुखमागतः । कदलीपद-
मुखासनस्यः शिशुकारितगृहकर्मो राजादिपरिवारपरिवृतः शालाये समायातः । कौतुककुलितसकलपरिवारप्रेरितो
मध्ये प्रविष्टः । सूर्यस्तु पुरापि पूरितसप्तमुद्राः प्राणायामलघुमूतशरीराः शिष्याकर्षितसिद्धासना निरालम्बा स्थिताः
सन्ति । तान् तदवस्थान् इद्वा विस्मितो देवबोधिः । सर्वेऽपि लोका विस्मयस्मेरमानसाः प्रोक्षुः-बहो ! सूरिणां
निराधारमाकाशेऽवस्थानमिति । तेन कवित्वशक्तिपरीक्षार्थं समस्थापद्रमवितम् । यथा-

४५८.

व्यापिद्धा रुदती मुखं च नयने स्वे गर्हते कन्यका ।

॥ तदाकर्ण्य- 'मगवन् ! किमुन्यते युष्मच्छिष्याणां विदुषां सरस्वतीसर्वैस्समुखानम् ? प्रथममहमेव श्रीमगव-
दाज्ञया पूर्यामी'ति प्रमाणं कृत्वा कपर्दीं श्रावकः सर्वान् निवार्य पूर्यामास-

४५९.

नैतस्याः प्रसूतिद्वयेन सरले शक्ये पिपातुं हन्ती,

रुद्राक्षी च विलोकते शशिमुखी ज्योत्स्नावितानैरियम् ।

इत्थं मध्यगता सखीभिरसकृत् हग्मीलनाकेलियु,

व्यापिद्धा रुदती मुष्टं च नयने स्वे गर्हते कन्यका ॥

॥ श्रीहेमस्तरिसेवापरस श्रावकस्यापि श्रीप्रकवित्तां दृष्ट्वा विस्मयस्मेरः 'श्रीमनोऽयम्, वयं समुत्सुकाः स्मः' इत्युक्त्वा
गतः । राज्ञाऽन्यजात् (पाठभेदे-अन्यजप्रेषु) निमग्नपितः । तेन मानितं निमग्नपम् । द्विजादीनां निमग्नैः
कथमन्यजप्रेषु भोजनं करिष्यतीति । सहस्रदिङ्गसरोवरदोडकयोर्मोचितं भोज्यम् । राजा तु राजपादिकामिषेण
सरोवरसमीपे समायातः । देवबोधिः खानार्थं जलान्तः प्रविष्टः । कृष्णश्वा मूत्वा निगतो भुक्तं तद्भोजनम् ।
॥ पुनर्जलान्तः प्रविश्य देवबोधिर्मूत्वाऽगात् । राज्ञः सर्वेषां लोकानां च विस्मयोऽयम् । राज्ञा निजाशसे निम-
ग्नितः । निविधा भक्तिः कृता- । अन्यदिने देवाचीवसरे सप्तपूर्वजानां मस्तकानि कीर्तयित्वा तानि प्रोक्षु- 'हे वत्सा-
ऽस्माभिस्तुभ्य राज्य दत्तम्, एवं महतीं श्रीद्वि नीतः । अस्मन्मार्गं मुक्त्वा जैनोऽयम्, तेन राज्यं पश्चाद् ग्रहीष्याम ।
सप्तमे नरके पातिता वयम् । त्वया किं कृतम् ? । त्यक्तः स्वकुलाचारः । त्वयाधुनाऽपि कुमार्गप्रवृत्तिम्' । एतदा-
कर्ण्य राजाऽविज्ञातपरमार्थैः किकर्त्तव्यताजडोऽयम् । सविपादमिदमचिन्तयत्- 'अहो ! सकलशाल्लस्रंवादसुन्दरोऽयं
॥ जीवदयाधर्मः सर्वप्राणिप्रियः कथं कुमार्गः कथ्यते, किमत्र तत्त्वम् ?' । तस्मिन् दिने लोकमध्ये महाप्रभावोऽयम्
मिष्यादृक्शासने । द्वितीयदिने व्याख्यानावसरे प्रथमं परिमलसुगन्धः, पश्चाद्विमानम् । विमानाडुचीयं मूत्रराज-
प्रभृतयः पूर्वाजाः श्रीगुरुभ्रमकृत्य श्रीकुमारपाल प्रति प्राहुः- 'वत्स ! त्वया नरकान्तं राज्यं प्राप्य कलिकोलेऽपि
महतां महनीयस्त्रिभुवनोत्तमः श्रीजिनधर्मः प्रतिपन्न- । स्वर्गस्या वयं प्रयुदिता देवप्रसदि ।' एतन्निश्चय्य राजा
सप्तमत्कारमना प्राह- 'मगवंस्त्रय तादृशमेदृश्यं किमत्र तत्त्वम् ?' श्रीगुरुवः प्राहुः- 'नेरेष्वर ! तत्रापि, यत्रापि च
॥ नरकस्वर्गोददर्शने सर्वं कलाकीशलमिदम् । तव पूर्वाजाः यत्र स्वकर्मणा गताः, तत्र सन्ति । जिनवाक्यमेतत् । पूर्वोक्त-
दशलक्षणो धर्मः' । ततो लज्जितो राजा । क्षामिता गुरुवः । राजपूर्वजानामागमनं दृष्ट्वा नन्वा पश्चिमरात्रौ गतः ।

*

§ ६७. एकदा कोऽपि माक्षणः परीक्षार्थं हरीतकीं गुष्टौ यद्वा सप्रमुदित उवाच-

४६०.

हेमस्तरि मूं करि किस्सिडं, हरडह, फाईं रडेह ।

जिणि कारणि हुं घालियडं सबह वंजण छेहिं ॥

इति श्रुत्वा प्रसुदितः प्राह—‘अतः परं न रटिव्यति । युष्माभिः स्वनामाग्रे स्थापितोऽस्ति ।’ इत्यादिवाक्यैः ब्राह्मणैर्विद्वद्भिः सह श्रीतिरुत्पत्ता । यतः—

४६१. असारसंसारमहीरुहस्य, सुघोपमं स्वादुफलं तदेकम् ।
परस्परं मत्सरवर्जितानां, यद्बद्धेति प्रीतिरियं नराणाम् ॥

*

§ ६८. एकदा व्याख्यानमध्ये श्रीगुरुभिर्होहेति प्रोचे, चन्द्रयशगणिना तु हस्तौ घृष्टौ । मुक्ते व्याख्याने तु राज्ञा घृष्टम्—‘भगवन् ! युवान्यां किं कृतम् ?’ श्रीगुरुभिरुचे—‘राजन् ! देवपत्तने श्रीचन्द्रप्रभसादे दीपिते चन्द्रोदयो लभोऽस्माभिर्दृष्टः । स तु हस्तौ घृष्टा अनेन विध्यापितः । राजा चमत्कृतः, स्वपुरुषैर्निर्णयं व्यधात् । जहो ! निरतिशये कालेऽपि श्रीभवतामपूर्वं ज्ञानम् ।

§ ६९. ततः पूर्वभवमपि मे ज्ञान्यन्तीति तदश्चञ्चत्—‘भगवन्निदमपि ज्ञायते, यदहं पूर्वमेव कीदृशोऽभूवन् ।’ श्रीगुरुभिरुक्तम्—‘राजन्निरतिशयकालोऽयम् । यतः श्रीवीरनिर्वाणाद् वर्षाणां चतुःपथा चरमकेवली श्रीजम्बूः सिद्धिं गतः । तेन सह द्वादश वस्तूनि श्रुतानि ।

४६२. मणपरमोहिपुलाए आहारग-खवगडवसमे कल्पे ।
संयमतियकेवलसिञ्जणा य जंबुम्मि विच्छिन्ना ॥

सहस्रवर्षेण सर्वं पूर्वगतं श्रुतं व्यवच्छिन्नम् । संप्रति त्वत्वं श्रुतम् । तथापि देवतादेशेन विज्ञाय किमपि कथयिष्यते । ततो रात्रौ शुभच्यवने स्थिताः । समायातः पूर्वाधिगतश्रीसिद्धचक्रसुरः । घृष्टो राज्ञः पूर्वभवम् । तेन निवेदितं सर्वं भवस्वरूपम् । ततः प्रभाते राज्ञः समस्तसमासमक्षं कथितम्, यथा—‘राजन् ! पूर्वमेव मेदपाटपरिसरे जयपुरे जयकेद्री राजाऽभूत्, तत्पुत्रो जयताकः सप्तव्यसनवान् पित्रा निष्कासितो मेदपाटपरिसरे पर्वतश्रेण्यां पल्लीपतिर्जातः । अन्यदा नरवीरस्य सार्धवाहस्य सार्धः सर्वोऽपि लुण्ठितस्तेन । सार्धवाहस्तु मालवदेशं गत्वा तत्र राजानं विज्ञप्य सैन्यमानीय पल्लीमेवेष्टयत् । तन्महद्वलं मत्वा जयताको नष्टः । नरवीरेण वणिजाकारेण कीदृशारिः कृता । तत्पत्नी सगर्भा हता । भूपतितो बालः शिलायामास्फालितः । ततो मालवकदेशे राज्ञोऽग्रे स्वरूपे निरूपिते, राज्ञा इत्याद्यं ह्यो-बालरूपं लग्नम्, अतोऽयमद्रष्टव्यमुखोऽस्तीति निष्कासितः स्वदेशात् । स च सार्धवाहो नरवीरः पदे पदे लोकैर्निन्वमानः पथात्तापपरो वैराग्यात्तापसो भूत्वा तीव्रं तपस्तप्त्वा मृत्वा जयसिंह-देशो जातः । स च हलाह्रादपुत्रः । जयताकोऽपि देशान्तरं गच्छन् रूपसौभाग्यवानाकर्णाकृष्टकोदण्डो मृग-यापरः मार्गे श्रीयशोभद्रसूरिर्भिर्दृष्टः । प्रोक्तम्—

४६३. क्षत्रियोऽसि नराधीश । प्रतिसंहर सायकम् । आर्त्तत्राणाय चः शस्त्रं न प्रहर्त्सुमनगसि ॥
नो क्षत्रिय ! एवंविधं पवित्रं क्षात्रगोत्रमवाप्य मा जीवहिंसां कुरु । एतदाकर्णं लज्जितः प्राह—‘भगवन् !
४६४. वुसुक्षितः किं न करोति पापं, क्षीणा नराः पापपरा भवन्ति ।

आख्याहि भद्रे ! प्रियदर्शनस्य, न गद्गदत्तः पुनरेति कूपे ॥

ततः श्रीगुरुवचसा व्यसनानि गुक्तानि । श्राद्धैः शम्भलादिकं दत्तम् । शनैः शनैः प्राप्तप्रतिघोषो नवलक्ष-तिलग्रे देशे उलं(रे)गलपुरे ओदरवणिगृह्णे गोजनादिवृत्त्याऽख्यात् । एकदा पर्युपगापर्वणि स श्रीमान् ओदरः श्रावकः पुत्रपौत्रमित्रादिपरिकरः सप्रधानप्लोपकरणः श्रीजिनग्रहमगात् । तत्र विधिना जिनस्य श्रावं विधाय पूजा-वधे जयताकं प्राह—‘ग्रहाणेदं पुण्यादिकम्, कुरु जितेन्द्रपुत्राय, ग्रहाण स्वजन्यजीवितफलम् ।’ ततः स तदा-कर्णाचिन्तयत्—‘अष्टपृषोऽयं देवः परमेश्वरः प्रसन्नवदनः नासाग्रन्यस्तदङ्क परमयोगिसुद्रासीनः निरञ्जनस्वरूपः । तत्कर्म परकीयैः पुण्यैः पूज्यते । ततः स्तकीयपथवराटकक्रीतपुण्यैरानन्दाश्चञ्चवितदङ्क प्रसन्नमनोवाकायः पारमेश्वरी

पूजामकरोत् । ततोऽहो ! यद्येते भोगमात्रोऽपि व्यवहारिणोऽय तपः कुर्वन्ति, ततः पुण्यमयतनं दिनमित्यहमपि विशेषतस्तपः करोमीति गुरुणां मुखेनोपवासमकरोत् । प्रभाते विशुद्धश्रद्धया साधूनां दानमदात् । ततः स्वं कृतार्थं मन्यमानः कृतपुण्यः सन् श्रुत्वा त्वं त्रिभुवनपालपुत्रो जातः । ओदरश्रावकस्तु उदप्यनभञ्जी, यशोभद्र-
 स्तरयस्तु वयम् । त्वं पुनरितो निजासुःश्रान्ते महद्विकल्पन्तरदेवत्वमधिगम्य ततश्च्युत्वा चाथैव भरतक्षेत्रे
 भद्रिलपुरे शतानन्दनृप-धारिण्योः पुत्रः पैत्रिकराज्यमवाप्य भाविश्रीपद्मानाभजिनेन्द्रधर्मदेशनां श्रुत्वा प्रति-
 बुद्धः परिहृत्य राज्यलक्ष्मीं प्रव्रज्यैकादशगणधरो भूत्वा केवलज्ञानमासाद्य मोक्षं याससि ।' एतन्नियम्य राजा
 विस्मितः प्राह—'ममवन् ! कोऽत्र प्रलयः ?' । श्रीगुरुभिरूचे—'राजन् ! अद्यापि, ओदरबन्दीयाः सन्ति उलं(रं)-
 गलपुरे तेषां गृहे जीर्णदासी पूर्ववृत्तान्तान् जानाति । सा गत्वा श्रुत्वा सती सर्वं कथयिष्यति ।' ततो राजा निज-
 पुण्यैस्त्वत्सर्वं स्वरूपं ज्ञाते दासा मुखेन जयताभवसत्कम् ; ज्ञातं च जयसिंहदेवेन सह वैरकारणम् । चिन्तितं
 च निजमनसि 'अहो ! वैरकारणम्, दारुणः संसार आत्मन् !' ततो राजा संवेग-निर्वेदाभ्यामालिङ्गितः । सञ्जातश्री-
 जिनधर्मस्यैवः श्रीहेमसूरीणां 'कलिकालसर्वज्ञ'पदमदात् ।

*

§ ७०. कस्मिन्नप्यवसरेऽणहिल्लपुरे श्रीकुमारपालनामा नरेश्वरो बाहकेर्यां मन्त्रं सौन्दर्यवर्षे निर्जितपुरसुन्दरी-
 मवालेन्दुवदनां कामप्यपलां धालिकाभालोक्य तद्रूपमदृष्टदयः संनिहितप्रसादचित्तकं प्रति केचमित्यादिशंस्तेनेति
 विज्ञापयां चक्रे—'अपारश्रुतकृपारदृश्यतया सञ्जात 'कलिकालसर्वज्ञ' प्रसिद्धेद्वीदशभिन्नतपःसमाराधनवशचन्द्रीकृताष्टमहा-
 सिद्धेर्निःशेषभूषणमौलिभ्रितवपादपीठस्य आयुष्मतः श्रीहेमचन्द्रमहर्षेणश्रमनिवासिनी अहिंसानाप्ती कनीयमिति
 निशम्य सद्यः कदाचित्तान् महर्षीन् हर्षमाक् समक्तिकं सौपमाकार्यं तद्गुप्तान्तं पृच्छंस्त्रैरूचे—'त्रिजगदेकसार्वभौमस्य
 श्रीमदहर्षेणस्य अनुकम्पानाम पत्नी'; 'कयं धर्मस्य राज्यत्वम् ?' यतः—

४६६. जिनमतनगरेऽस्मिन् मोहमत्तारिजेता, जयति जनितधामा धर्मनामा नरेन्द्रः ।

नियतमपरिभूयं यस्य राज्यं प्रभूतं विलसति न्यपूतं तच्चसप्ताहमेतत् ॥

अर्द्धासनोपविष्टाऽनुकम्पानाम महादेवी । तस्याः शुद्धिसरसिराजहंसी निःसीमसौन्दर्याऽर्हिसामिधा । यस्मिन्
 लभे सुताऽजनि, तल्लभं प्रदवलं तत्पित्रा सर्वविदा एवमादिष्टम्—यदियमतीव पुण्यवती दुहित्वा । पुत्रजनोत्सवा-
 दप्यसा जन्म स्थाप्यम् । अतः क्रमेण वर्द्धमाना कन्या साऽनुरूपवराप्राप्त्या वृद्धकुमारी भूत्वाऽनुरूपेण केनापि मही-
 महीन्द्रेण सोपरोधमूढा, तं च स्वं च जनकं च परामुन्नतेः कोटिं नेष्यति—इति तद्वाक्यपर्यन्ते तदर्थिनाऽनुकृत्य
 तस्याः सविधे सहृदिनाप्तीं दूतीं नृपः प्राहिणोत् । सा तां सप्रश्रयं प्रणिपत्य 'स्वामिनी राजकन्ये ! धन्यवतासि,
 यत्त्वामष्टादशदेशसम्राट् समस्तसामन्तसीमन्तकर्मणि मयूखमालालङ्कृतवधरणकमलपुगलधौलुक्यचक्रवर्ती स्वापु-
 द्रोहमभिलषती'ति तद्वचसा मुखमोहनया विनयं नाटयन्ती सोपहासं सैवं प्राह—

४६७. निष्क्रिञ्चनेन दयितेन विवाहितेन, यद्योपितां सुखपदं न तदीश्वरेण ।

आगीरर्थी वहति यां शिरसा गिरीशो, लक्ष्मीपतिः सृष्ट्वाति नैव पुनः कदापि ॥

अलं नरकान्तप्राज्यसाम्राज्यवा सिपलोमनवार्त्तया ।

४६७. सत्यवाक्, परलक्ष्मीसुक्, सर्वभूताभयप्रदः । सदा स्वदारतुष्टश्च सन्तुष्टो मे पतिर्भवेत् ॥

इति तस्या दुःश्रवं प्रतिश्रवमाकण्ठं सा विफलवैदग्ध्यमानिनी स्वं पदमुपगता स्वामिनं सर्वया निराशम-
 करोत् । तदनु तं वृषं तद्वियोगामिमममाकलप्य श्रीहेमसूरीस्वामिति प्रतिबोधितवान्—'यः कन्याया इतरलोके
 दुष्करः सहारः स तवाप्युभयलोकहितसदनुकूलताहेतुश्च । अतस्वमपि निर्मास्य स्वनिष्पत्तीमोन्नतये ।

४६८.

सुकलत्रस्य सम्प्राप्तिः पुंसां भाग्यनिबन्धनम् ।
या प्रीतिजननी जन्या सा सौभाग्योपरि मञ्जरी ॥

४६९.

स्थाने निवासः सुकलं कलत्रं, पुत्रं पवित्रं स्वजनानुरागम् ।
न्यायाच्च वित्तं सुहितं च वित्तं, निश्छद्म धर्मस्य सुखानि सत ॥

सा सर्वथा परिणेतुमुचितैव । यतः-

४७०.

धन्यां सतीमुत्तमवंशजातां, लब्ध्वाधिकां याति न कः प्रतिष्ठाम् ।
क्षीरोदकन्यां गिरिराजपुत्रीं, गोपस्तथोन्नथ यथाधिगम्य ॥

इति तेन महर्षिणा प्रतिबोध्य तानशेषानभिग्रहान् ग्राहयित्वा तस्याः प्रदानं चक्रे ।

*

५७१. अथ संवत् द्वादशशकिकमोदश १२१६ वर्षे मार्गशुदि द्वितीयायां लभे बलवति संवेगमतङ्गजारूढो रत्नत्रय-
वञ्जालङ्कृतो दक्षिणपाणिबद्धोरुदानकङ्कणः सम्पत्कृतानुचरोण समं श्रद्धासहोदरया क्रियमाणलवणावतारणो गुरुमक्ति-
देशविरतिजानिशीर्ष्यां गीयमानधवलमङ्गलः पौषधवेश्मद्वारि अनुकम्पाकन्याजन्या कृतप्रोक्षणः श्रीमन्महादेवाहृतः
साक्षि स नृपतिरहिंसायाः पाणिं जग्राह । तदा तारामेलनपूर्वं । अथ पदत्रिंशत् सहस्रप्रमाणं त्रिपट्टिचरितं नवाङ्ग-
वेदीमहोत्सवादानीय वेदिपदुद्या(?)स्थाने कपर्दप्रत्येकं विंशति वीतरागस्तवाः । तस्यैकस्यां वेदिकायां वंशान् तथैकै-
कशमीकाष्टं तत्पदे श्रीयोगशास्त्रप्रकाशाः १२ । तथा शमीकाष्टपदे लक्षण-साहित्यतर्कतिलासप्रमुखशास्त्ररचनाभिर्भूलो-
त्तरगुणाम्यां च दृढीकृत्य वेदिकायां ज्ञानानलमुदीप्य तत्परितो मण्डलचतुष्टयदापनं 'चत्वारि मंगल'मित्यादि । द्वास-
त्तिकालक्षप्रमाणरुदतीद्रव्यकरमोचनं तस्याः कन्यामुखमण्डने दत्तम् । तत्कालमेव तस्याः पट्टवन्धं कारयित्वा तत्पितु-
र्योग्यानावसान् विहारान् १४४४ कारयामास । ततः सा हिंसा, स्वसपत्न्या अहिंसायाः परमोन्नतिं तद्विद्यामालोक्य
भर्तुः पराभवनिवेदनाय पितुर्भर्तुः समीपे समुचगता । चिरदर्शनाद् अभिभववैरूप्याच्च अनुपलक्षिता तेनेत्यभिधे-
४७१.

का त्वं सुन्दरि ! मारिरस्मि तनया ते तात धातः प्रिया,
किं दीनेव पराभवेन स कुतः किं कथ्यतां कथ्यताम् ।
हेमाचार्यगिरा परार्द्धशुणभाक् हृद्वक्त्रहस्तोदरात्,
मासुत्तार्य कुमारपालन्दपतिः क्षोणीतलादाकृपत् ॥

इति तद्गणितेनन्तरं श्रीकुमारपालदेवस्य सत्यप्रतिज्ञस्यापि तस्य लिङ्गिनो गिरा त्वयि विरक्तचिततां
विमृश्यातःपरं भवत्याः स कोऽपि वरः प्रवरः करिष्यते, यस्तवैवैकातपत्रं कुरुते, धीरा भव । तां सम्योध्य स्वसमीपे
स्थापयांचके ।

५७२. हिंसापिता पापनामा नरेन्द्रवरं विलोकयन् चाणारस्यां जयचन्द्ररूपं सप्तशतयोजनभूमिनाथं
दृष्टवान् । अन्यराजकं दासमिव मन्यमानश्चत्वारिंशतानि गजेन्द्राः पट्टिल्लोच्च वाजिनः द्वादशशतानि पित्तलमयानि
निस्त्रानानि, गंगा-यमुनायष्टी विना कापि गन्तुं न शक्नोति तेन 'पुं गु रा जे' ति विशदं बहति । तस्य गोमती
दासी ६०००० अश्वेषु प्रक्षरान् निवेश्याभिषेणयन्ती, परचक्रं प्रासयति, राज्ञः श्रम एव कः । तत्र चाणारस्यां
नृपाय ददौ । सा वार्त्ता श्रीकुमारपालेन श्रुता । मदीयपत्न्या शृङ्गान्तरमकारि, ततो दूनमना निवप्रधानपुराया
हेमकोटिद्वयं ह्यसहस्रद्वयं चित्रपट्टमेकं च समर्थं प्रेषिताः । तैस्त्र गतेर्विहृद्व्यव्ययेन कैवर्तकाखेटकादिपट्टकान्
कृत्वा तत्कर्म निवारितम् । कालेन राज्ञा जयचन्द्रेण ज्ञातम् । तदृष्ट्या ग्राममहत्तराः । तैः प्रधानपुरायाः कथिताः ।
ततो राज्ञाऽऽहृताः प्रधानपुराया जयचन्द्रसमायां गताः । श्रीकुमारपालप्रेषितं हेमकोटिद्वय-ह्यसहस्रद्वय-चित्र-

पटादिकं प्राप्तं समर्पितम् । राजा जयचन्द्रो याम्त् पद्मसुहाय्यं पश्यति, तासत्तत्र स्वमूर्तिं श्रीकुमारपालमूर्तिं जीवहिसादिकपापफलं नारकिकं छेदनमेदनादियातनाकुम्भीपाकथैतरणीतरणकृतशालमलिशृङ्गोहनासिपनधनप्रवेशनादिकं दृष्ट्वा चित्रस्थं सञ्जातमहापापमयं प्रकम्पमानञ्जरीं, पुनः पुरं, सम्पगञ्जीवरक्षादियुष्णफलं स्वगविमानदिव्यं देहदेवाङ्गनादिव्यामरणगीतनृत्यवाद्यविषयक्रीडारूपसौभाग्यशृङ्गारभोगादिकं चित्रस्थं दृष्ट्वा विस्मयस्मेरमना प्रधानयोरुपाणां प्रसादमकरोत् । जीवरक्षार्थं श्रीकुमारपालेन प्रेषिता वयमिति स्वरूपे प्रोक्ते जयचन्द्रनृपस्वदेशे सर्वत्र जीवरक्षामकारयत् । १८ लक्षपालप्रञ्जालनं कृतम्, द्विगुणं च प्राप्तं श्रीकुमारपालाय प्रदिशोत् । पुनरपि मारिं पितापार्श्वमगात् । ततो म्लेच्छकुले गर्जनपुरे दत्ता ।

*

§ ७३ अथ वर्षासु कटकारम्भे नियमिते तदृच्छात् ज्ञात्वा शास्त्राभावसञ्जातामर्षो गर्जनपुरेशस्त्वमपिपेणपितु मागच्छतीति चै प्रोक्ते दूनो नृपः । श्रीपत्तनेऽपि साध्यसममूत् । विज्ञप्तं तद् गुरुणा तैश्च सम्भितं स तन्नस्य । मण्मासजीवदयापणे कृते मुक्तः । मारिं कुत्रापि स्थितिं न लेभे । श्रीगुरुणामुपदेशेनाज्ञाकारिणु नृपेष्वष्टादशदेशेषु चतुर्दशवत्सरणिं सर्वप्राणिप्रियाममारिमकारयत् । सोररपि मारिर्न कश्चित् कथयति ।

४७२

सौनिक-न्याय-कैवर्त्त-फल्यपालादिपट्टकान् ।

अपाटयत् क्वचिच्छकत्या भक्त्या चार्यव्यपात् फचित् ॥

*

§ ७४ अथैकदाऽश्वर्षाणस्यसूक्ष्मजीवभ्रमार्जनपरं राजानं दृष्ट्वा नृपा परस्परं ब्रूसञ्ज्ञया स्मितमकार्षुः । तद्विज्ञाय विज्ञानशिरोमणिर्लोहकटाहनय पाणेन प्रस्फोट्य शुन्तामिणे लोहभृतगोणिसुत्पाठ्यं स्वधुनवल्मददर्शयत् । तर्जिताश्च ते-रे । किमेभिर्वाकैः सूक्ष्मजन्तुभिरल्पसत्त्वैर्हैतैरिति । ततः कुमारगिरौ राज्ञोपास्ये उक्षास्तुरङ्गमा गालितं नल विषन्ति । अमारिपट्टं सर्वत्र पुरं आमादियु प्राप्तयति । राजपुरुपाश्चामारिं कारयति ।

*

§ ७५ अथामारिं प्रवर्त्तयति राजनि आश्विनशुक्लपक्षोऽगात् । तत्र कण्ठेश्यादिदेवतानामर्चनैर्विज्ञप्तम्-‘देव ! सप्तम्या सप्तशतानि पशवः सप्तमहापशवः देवतानां पुरो दीपन्ते राज्ञा । एवमष्टम्यामष्टौ शतानि, नवम्या नवशतानीति’ । राजा तदाकर्ण्य श्रीगुरुन् समायातान् विज्ञप्तं तत्स्वरूपम् । गुरुवचनमादाय भाषितास्ते-‘देव दास्यामो वह्निका क्रमेण । राज्ञो देवीनां सद्यसु निश्चिन्ना पशुमहिषा । दत्तानि तालकानि । मुक्तास्तत्र रक्षकाः । प्रातः समायातो राजा । उदात्तानि तालकानि । मध्ये दृष्ट्वा पशवो रोमन्धायमानाः । राजा सर्वसमक्षमिदं जगाद-‘मो अयो टिका इमे पशवो मयाऽस्मभ्यो दत्ता, परं न अस्ता । तस्माद्भूय एव मासं रुचितम्, नाम्नीम् । सत्क्यं जीवान् हृमि’ । ततस्ते सर्वेऽपि विलक्ष्य मौनमालम्ब्य स्थिताः । छायादियुत्वेन नैवेद्यानि कारितानि देवीनाम् । महाहिसादिनं मवा राजानं नवम्या कृतोपवासो निशि चन्द्रशालायां दयारसमयं शुभम्याने स्थितः, वह्निररक्षका मुक्ताः । निशीघसमये दिव्यनेत्रपथ्यधारिणी स्त्री प्रत्यक्षा जगाद-‘राजन्नहं तव कुलदेवी कण्ठेश्वरी । ऐषमोवर्षे किमिति त्वपाऽस्मभ्यो देयं न दत्तम् ? । राजोवाच ‘दत्तं मया सर्वम्, परं मवतीमिनं गृहीतम् । तदहं कक्षामयं कक्षमश्वरणां प्राणिनो निहन्मि । ततः सा क्रुद्धा-‘अहो वचसा मामयं विप्रतारयति’ इति विश्रुतेन राजानं शिरसि हस्ता गता । क्षणान्तरं राजा स्वशरीरे कुष्ठव्रणानि दृष्ट्वा विषण्णोऽभूत् । तदा सद्य उदयनमन्त्रिणमाहूय प्रोवाच-‘मन्त्रिन् ! अद्य देवी प्रत्यक्षा पश्यं याचते किं दीयते नका ? मन्त्री प्राह-‘राजन् ! अहं किं वन्मि ? परमिति जाने येन केनोपायेन स्वामिरक्षा क्रियते’ । यत -

४७३ जेण कुल आयत्त त पुरिस आयरेण रक्खिल्लज्जा । नहं तुयमि विण्ण्ठे अरया साहारया हुत्ति ॥

एतदाकर्ण्य राजा-‘नि सत्त्वो वणिगसि, भक्तिवचासि एतानि मापसे । शृणु, आजलचिमेखला खला स्वाङ्गा

मया ग्राहिताः, सकलार्थिसार्थप्रार्थना सफलीकृता, प्रीणिता सप्तश्रेणी पवित्रस्वितेन, आराधितः श्रीधर्मः, तस्मिन् मम जीवितेन कार्यम्; केवलं रहः काष्ठानि देहि, येन प्रातर्मांसीदृशं दृष्ट्वा लोको श्रीधर्मस्य निन्दां करिष्यति' । मञ्जी 'अहो ! महत्कष्टम् । पारवदयमूलं नियोगं धिगिति क्षणं विमृश्योवाच- 'देव ! पूर्वं श्रीगुरुणां स्वरूपं विज्ञान्यते !' राज्ञो-क्तमेवमस्तु । तदैव मञ्जी गतः श्रीगुरुणां पदान्ते । निवेदितं तत्स्वरूपम् । क्षणं स्मरणकरणीयं कृत्वा गुरुभिर्जल-मभिमन्थयार्पितम् । तदाच्छोटेनमात्रेण राजा सविशेषशरीरशोभाभागभूत् । अत्यन्तश्रीगुरुभक्तिभावितश्च प्रातर्महा-⁵ महोत्सवेन श्रीगुरुपादारविन्दं वन्दितुं यावद्याति, तावद्धर्मशालाप्रथमप्रवेशे क्षीकरुणस्वरं श्रुत्वा । ततस्तामेव कण्ठेश्वरी मन्त्रप्रचितां च पश्यति । तावता सोवाच- 'राजन् ! मोचापय मां सुरप्रियुक्तमन्त्रबन्धनान् । तवाज्ञावधि-देशेषु जीवरक्षातलारकरवं करिष्यामीति' । श्रीगुरुवचसा मोचिता । कवयः सर्वे स्वमतिभिः प्रोचुः-

४७४.

श्रीवीरे परमेश्वरे भगवत्पारुष्याति धर्मं स्वयं,
प्रज्ञावत्यभयेऽपि मन्त्रिणि न यां कर्तुं क्षमः श्रेणिकः ।
अह्णेशेन कुमारपालदृपतिस्तां जीवरक्षां व्यधात्,
यस्यासाद्य वचःसुधां स परमः श्रीहेमचन्द्रो गुरुः ॥

४७५. पातु घो हेमगोपालः कम्बलं दण्डमुद्रहन् । पद्ददर्शनपशुग्रामं चारयन् जैनगोचरे ॥

४७६. नाभवद्भविता नैव हेमसूरिसमो गुरुः । श्रीमान् कुमारपालश्च जिनभक्तो महीपतिः ॥

४७७. राजा लुठति पादाग्रे जिहाग्रे च सरस्वती । शश्वत् स श्रेयसे श्रीमान् हेमसूरिर्नवः शिवः ॥¹⁰

४७८. सप्तर्षयोऽपि गगने सततं चरन्तो मोक्ष-क्षमा नहि मृगीं मृगयोः सकाशात् ।

जीयात् पुनश्चिरतरं प्रभुहेमसूरिरेकेन येन भुवि जीववधो निषिद्धः ॥

४७९.

प्राणित्राणे व्यसनिनां शान्ति-सुव्रत-नेमिनाम् ।
हेमाचार्योऽत्र चातुर्यं तुर्यः किं नु स दुर्युगे ॥

सर्वेषां कवीनां लक्षं लक्षं ददौ ।

५७६. अथान्यदा भोजनं कुर्वतो राज्ञां वेवरभुक्तौ किंचिद्विचिन्त्य कृतसकलाहारपरिहारः पवित्रीभूयेति प्रभुं पप्रच्छ-
'भगवन् ! वेवराः किं भक्ष्या वाऽभक्ष्याः ?' श्रीगुरुभिरुक्तम्- 'राजन् ! भक्ष्या अभक्ष्याश्चेति' । मणितं पुनः- 'भगवन् ! भक्ष्याश्चेद्भक्ष्याः कथम्, अभक्ष्याश्चेद्भक्ष्याः क्वम् ?' । श्रीगुरुभिरभाणि- 'राजन् ! ये क्षत्रियादयः पूर्वं ज्ञातमांसा-स्वादास्तेषामभक्ष्याः, ये तु वणिगव्याख्यादयोऽज्ञातनांसास्वादास्तेषां भक्ष्याः ।' इत्याकर्ण्य प्रमुदितः । 'अहो ! प्रभूणां युक्ता 'कलिकालसर्वज्ञता' मानसिकपरिणामोऽपि येषां प्रत्यक्षः' । ततो राजा दन्तपातनसोद्यतः श्रीगुरुभिर्निषिद्धः ।¹⁵
कृतवेवरभक्षणनियमः प्रायश्चित्तपदे द्वाविंशत् प्रासादानेकस्मिन् पीठवन्देऽकारयत् । द्वाविंशत् प्रकाशान् प्रत्यहं गुणयति प्रत्युपे ।

५७७. अन्यदा, एकस्मिन् दिने कस्मिन् ग्रामे तैलिकेन रात्रौ यूका हतां । कण्ठेश्वर्यां राज्ञो ज्ञापितः स दण्डितः । तद्व्येण 'यूकावसतिः' कारिता । पुरा गृहीतेनासुद्रव्येण 'उन्दिरवसति'श्च । यस्याः करेण पुरा कर्म्यो भुक्तस्तस्या देवश्रिया नामा 'करम्यावसतिः' । अयं श्रीस्तंभतीर्थं सामान्ये आलिंगवसहिकाप्रासादे यत्र दीक्षाक्षणः प्रभूणां²⁰ समूह, तत्र रत्नविम्बालङ्कृतो निरूपमो जीर्णोद्धारः कारितः ।

५७८. अन्यदा ब्रह्मकविः कृतकृत्रिमदेवरूपः केनाप्यनुपलक्ष्यमाणः करगृहीतलेखपत्रः समायां समायातः । कृत-प्रणामः पृष्टो राज्ञा- 'मो ! कुतः, कस्त्वं समायातः ?' तेनोक्तम्- 'देव ! देवेन्द्रेण प्रेषितोऽस्मि, युष्मदन्तिके लेख-समर्पणाय' इत्युक्त्वा लेखं समर्पितवान् । समायां लेखः प्रस्फोट्य चाचितः । यया-

४८०.

स्वस्ति श्रीमति पत्तने वृषगुरुं श्रीहिमचन्द्रं मुदा,
स्वःशक्रः प्रणिपत्य विज्ञापयति स्वार्मिस्त्वया सन्कृतम् ।
चन्द्रस्याङ्गमृगे घनस्य महिषे यादस्तु यादःपते-
र्विष्णोर्मत्स्यचराहकच्छपकुले जीवाभयं तन्वया ॥

तस्य राजा लक्षं पारितोषिकमदात् ।

*

§ ७९. अन्यदा गुरुमिस्तुतीयमताधिकारे-

४८१.

दुर्भिक्षोदयमग्नसङ्घहपरः पत्युर्ययं घन्धकी,
ध्यायत्यर्षपतेर्भिषग् गदगणोत्पातं फलिं नारदः ।
दोषग्राहिजनस्तु पश्यति परच्छिद्रं छलं शाकिनी,
निष्पुत्रं त्रियमाणमाख्यमघनीपाता हृहा वान्छति ॥

एतन्निस्य श्रीगुरुरिग्रा द्वासप्ततिलक्षमृतकद्रव्यपत्रं पादितवान् । केनापि कविना प्रोक्तम्-

४८२.

अपुत्राणां धनं गृह्णन् पुत्रो भवति पार्थिवः । त्वं तु सन्तोषतो मुञ्चन् सत्यं राजपितामहः ॥
अपरेण तु-

४८३.

न यन्मुक्तं पूर्वैरशुनहुपनाभाक्रभरत-
प्रभृत्युर्वीनायैः कृतयुगोत्पत्तिभिरपि ।
विमुञ्चन् कारुण्यात्तदपि रुदतीयिसमधुना,
कुमारक्षमापाल ! त्वमसि महतां मस्तकमणिः ॥

-लक्ष्मणापि । अयं चतुर्थश्लोके-

४८४.

एका भार्या सदा यस्य त्रिधा शीलं घनागमे ।
दिनं प्रत्येकशो यस्य द्वात्रिंशत् स्ववस्तुतितः ॥

अथ परिग्रहप्रमाणम्-

४८५.

जन्तुन् हन्मि न वच्मि नानृतमहं स्तेयं न कुर्वे पर-
स्त्रीर्नो यामि तथा लजामि मदिरां मांसं मघोर्भक्षणम् ।
नक्तं नाग्निं परिग्रहे मम पुनः स्वर्णस्य पद्कोटय-
स्तारस्याष्टतुलाशतानि च महाहर्षाणां मणीनां दश ॥

४८६.

कुम्भखारीसहस्रे द्वे प्रत्येकं स्नेहवान्ययोः । पञ्चलक्षाश्च वाहानां सहस्राण्युद्ग्रहस्तिनाम् ॥

४८७.

अयुतानि गवामष्टौ पञ्चपञ्चाशतानि च । गृहापणसन्नाधानपात्राणामनस्तामपि ॥

४८८.

एकादशशतानीषा रभाः पञ्चायुतममाः । हृषेकादशलक्षाश्च पत्तयोऽष्टादशप्रमाः ॥

सैन्यमेषाकप्रमाणम् । साधार्मिकवास्तव्यं श्रुतिधार्मिकस्य दत्तारसहस्रदाने श्रेष्ठं आभर्त्ता निर्युक्तः ।

४८९.

वर्षे लेखके कृते एका कोटिलक्षा । शिवरां दापयति तावताऽऽभडेनोक्तम्-दिव ! द्विधा कोशः श्यावरो जङ्ग-
मथ । वयं जङ्गमकोशस्थानीयाः इति जल्पन्निपिद्धः, सर्वं दत्तम् ।

*

§ ८०. एकदा कर्णमेघासादाप्रे श्रीगुरोो गताः । तदा चामराशिभरलकेनोक्तम्-

४८९.

यूकालक्षदातावलीवलवलल्लोलोल्लसत्कम्बलो,
दन्तानां मलमण्डलीपरिचपाद् दुर्गन्धरुद्धाननः ।
नासाचंशनिरोधनाङ्घ्रिणिगिणी पाठप्रतिष्ठास्थितिः,
सोऽयं हेमडसेवडः पिलपिलत्वल्लिः समागच्छति ॥

श्रीगुरुभिरुक्तम्—‘अहो ! गालिरपि न शुद्धा । ‘ददतु ददतु गालीर्गालिमन्तो भवन्तः० ।’
तच्चरैः राज्ञा श्रुतम् । तस्य वृत्तिच्छेदः कृतः । प्रत्यहं शालार्यां समायाति । श्रीयोगशास्त्रं पठति । अन्यदा राजा
तच्छ्रुत्वा प्राह—

४९०. आतङ्ककारणमकारणदारुणानाम्, वक्त्रेषु गालिगरलं निरगालि चेवाम् ।
तेषां जटाधरफटाधरमण्डलानाम्, श्रीयोगशास्त्रवचनामृतमुज्जिहीते ॥
पुनः श्रीगुरुवचनात् प्रसादः ।

*

४८१. अन्यदा सुखसुप्तस्य भूपतेः कापि देवता । निशीथेऽजनि प्रत्यक्षां शामसर्वाङ्गमण्डना ॥ १
भूपृष्टाऽवदत् सापि ललाधिष्ठातृदेवता । त्वदङ्गे प्रविषिष्यामि पूर्वशापात्तवान्यथे ॥ २
गतायामय तस्मां स चिन्तार्तोऽमृक्षुपः प्रगे । सुरिष्टोऽवदत् सर्वं तमूचे सुरिरप्यथ ॥ ३
भाविभावो भवत्सेव नान्यथा सोऽमरैरपि । पूर्वं कामलदेव्या यत् शापितो मूलभूपतिः ॥ ४

परं पुण्यं कुरु । यतः—

४९१. दीपो हन्ति तमःस्तोमं रसो रोगभरं यथा । सुधाविन्दुर्विषावेगं धर्मः पापहरस्तथा ॥
रात्रौ महान्वयाऽमृतम् । श्रेष्ठे राजिकाकणोपमः पिटः प्रादुरमृतम् । प्रतीकारैरनुपशमने श्रीगुरवः समायाताः ।
राजानं दुःखार्त्तं दृष्ट्वा प्राहुः—

४९२. सृजति तावदशेषगुणाकरं पुरुपरत्नमलंकरणं भुवः ।
तदनु तत्क्षणभङ्गं करोति चेदहह ! कष्टमपण्डितता विधेः ॥
राज्ञः श्रीगुरुदर्शने क्षणं सुखममृतम् । सुरिः सचिवं प्रत्याह—मन्त्रिन् ।
‘अपायानामुपायाः स्युर्वहुरवा वसुन्धरा ।’

मन्त्री प्राह—भगवन् ! अनुस्वर्णं धातवः, अनुचन्दनं काष्ठानि, तथातुपूज्यान् कलाकोविदाः ।
यथा तमान्तको भातुः सुधा सर्वविषापहा । जगत्सञ्जीवनो मेघस्तथा राज्ञो गुरुर्ववान् ॥ ५
श्रीगुरुस्त्वधात्—‘नात्र मद्यतद्यमैपज्यप्रभावप्रसरः । किन्तु बुद्धिप्रकारोऽस्ति । यदि राज्यमन्यस्य कसापि ॥
दीयते, तदा राज्ञः कुशलं स्यात्, परं नायं धर्मः श्रीजिनतत्त्वविदाम् । यतः—

४९३. सर्वो न हिंसियद्यो जह महिपालो तथा उदयपालो ।
न य अभयदाणवङ्गणा जणोवमाणेण ह्येयवं ॥
ततोऽस्माकमेव राज्यमस्तु । राजा तु कर्णो पिधायान्यधात्—
४९४. को नाम कीलिकाहेतोः प्रासादोच्छेदनिच्छति ।
भस्मने भस्मसात् कूर्पात् को हि चन्दनकाननम् ॥

महाराज ! युक्तमेतत् । यदि मम शक्तिर्न भवति । परं—

४९५. शक्तौ हन्मान् यदवन्वयत् सं विष्णुर्दयौ यद्यत्रिवास्वरूपम् ।
सैरन्त्रिकाकारपरश्च भीमस्तथाहमन्यत्र कृतौ समर्थः ॥
३० पा० प० ११

कष्टमपीदं न मम मनसि ।

४९६. या लोभोद् या परद्रोहांद् यः पात्राद् यः परार्थतः ।

मैत्री लक्ष्मी व्ययः क्लेशः सा किं सा किं स किं स किम् ॥

राजा शनैः शनैर्व्ययया शून्यचित्तामगात् । राजानं विलोक्य सर्वः कोऽपि विधुरोऽभूत् । श्रीगुरुः सर्व-
सम्भतेन स्वयमुपविष्टो राज्ये । तत्क्षणं राजो व्यया सुरेशरीरे संक्रान्ता । श्रीगुरुव्ययां ज्ञात्वा राजा मनसि
दूनश्चिन्तयति ।

४९७. स्वाह्वादाहेऽपि कुर्वन्ति प्रकाशं दीपिकादशाः । लवणं दद्यते बहौ परलोकोपशान्तये ॥

श्रीगुरुस्वाच—‘राजन् ! मा चिन्तां कुरु, न मे शक्तिमतोऽमुखम् । मूलाचेन्नोन्मूलयाम्येनां तदा मम
वंश्यानां स्यात् । ततः—

पकं कूष्माण्डमानाय प्रविश्यान्तः स्वयं गुरुः । तत्र न्यवीविशलतां तदेवामूत् तदन्यया ॥ ६

उत्पाठ्यान्वप्रधौ क्षिप्तं कश्चिन्नोल्लङ्घते यथा । एवं स्वसमंभूत् सर्वं सुरैः शक्तिरदो स्फुट्य ॥ ७

५८२. अथान्यदा श्रीमहावीरचरित्रे वाच्यमाने श्रीगुरुस्वखेन देवाधिदेवप्रतिभासम्वन्दं श्रुत्वा राजा घातभयं
पत्तनं गत्वा महतोपक्रमेण देवतासान्निध्येन सा प्रतिमा पूजिता महोत्सवेनानीता । साऽधुना रामसैन्ये
ऽस्तीति लोकोक्तिः ।

५८३. कदाचित् पृथिवीमातृणाय नृपतिना सुवर्णसिद्धये श्रीहेमाचार्याणामुपदेशात् तद्वरवः श्रीदेवचन्द्रा-
चार्याः श्रीसह-नृपतिविज्ञातिकास्यामाकारिताः । तीव्रतपरायणा महत्सहकार्यं विमूढय विधिविदारेण परि केनापि
अनुपलक्ष्यमाना निजामेव नौपशालामागतः । राजा तु श्रत्युद्गमनादिसामग्री कुर्वन् प्रमुञ्जामितलत्राययौ । अयं
गुरोः पुरो नृपतिप्रमुखसमस्तश्रावकयुतैः प्रमुभिर्दंशवर्चवन्दनकं दत्त्वा तदुपदेशादनन्तरं गुरुभिः शृष्टे सहकार्ये
समां विसर्ज्य अवनिकान्तरितौ श्रीहेमचन्द्र-नृपती तत्पादयोर्निपत्य सुवर्णसिद्धियाचनां चक्रते । ‘मम बाल्ये
विद्यमानस्य सतः ताम्रखण्डं काष्ठभारवाहकात् याचितवलीरसेनाम्यक्तं शुभदादिशाद् बद्धिसंयोगात् सुवर्णावभूत् ।
तस्या बह्या नामसद्देतादि आदिरयताम्’—इति श्रीहेमाचार्यैरुक्तवति कोपाद्येषात् श्रीहेमचन्द्रं दूरतः प्रक्षिप्य—
‘न योग्योऽसीति, अग्रे मुद्गरसंप्रापप्रदत्तविषया त्वमजीर्णमाक्, कथमिमं भोदकप्रायां तव मन्दाभेर्ददामि’ इति तं
निषेध्य, नृपं प्रति—‘एतद्भाग्यं भवतां नास्ति, येन जगदानन्दकारिणी स्वर्गनिष्पत्तिविद्या सिध्यति । अपि च मारि-
निवारण-जिनमण्डितमहीकरणआदिगुणैः सिद्धे लोकद्वये किमधिकमभिलषसि ?’ इत्यादिरय तदैव विहारकर्म कृतवन्तः ।

५८४. अथ श्रीकुमारपालदेवस्य भगिनी द्वाकंभरीयेन चाहुमानवयेन राज्ञाऽऽनाकेन परिणीताऽस्ति ।
तयोर्मियः सारिकीदं कुर्वतोऽन्यदा राज्ञा सारिं शृष्टे सुवर्णोक्तम्—‘मारय सुण्डिकान्, पुनमारय सुण्डिकान् ।’ एवं
‘द्वैरा राजवर्ष-श्वेताम्बरा-सुण्डिक-हीन-हास्यगर्भैरितिः । तदाकर्ण-दक्षि-कुपिता-आह-र-जगदक-ी-क-विह-
माजेक्य नोच्ये ? किं वक्ष्यसि, न पश्यसि माय्, न जानासि मम आतरं राजराज्ञसम् ?’ । कुद्रो राजा पाद-
घातेन तां जपान । साऽप्याह—‘यदिरे तव जिह्वामयद्भाग्येण नाकर्षयामि, तदा राजपुत्री मा मा मंस्याः ।’ इति
वदन्त्येव सा ससैन्या निर्विलम्बं श्रीपत्तनमागत्य श्रीचौलुकव्याय तं परिभवं स्वप्रतिज्ञां चाविज्ञपत् । राजाऽप्य-
नापत्—‘पश्य कौतुकमित्यमेव करिष्यामः ।’ ततथाऽऽनाकस्त्वसां तत्र गतायां गूर्जरनृपं दुर्द्धरं विदन् शुभितः ।
कुलकभायात् स्वसेवकं व्याघ्रराजं दीनारलक्ष्ययं दत्त्वा भरदकनेपथारिणं श्रीकुमारपालस्य माणाय प्रेषीत् ।

एतत्स्वरूपं पूर्वमानाकप्रपञ्चपरिज्ञानाय भूपतिप्रेषितः प्रधानपुरुषः श्रौतिश्रीणितानाकदासीमुखेन ज्ञात्वा विज्ञप्त्या श्रीकुमारपालाज्ञापयत्—‘सावपातैः स्वयं, नरटकविश्वसो न कार्यः’—इति । ततो राजाऽन्यदा लोकव्यवहारेण करणमेस्मासादे नवीनं भरटकं प्रधानज्ञापितचेष्टया दृष्टमानमेवोपलक्ष्य निजपुरुषैर्घ्वा व्याघ्रसञ्ज्ञं प्रकटीकृत्योरुवदां च क्षुरिकां प्राह—‘रे वराक ! जंगडकेन प्रेषितोऽसि !, सेवकस्य निचाराविचारो नास्ति हिताहितस्य । स्वान्यादेशवशंवदस्त्वम्, मा भैपीमुक्तोऽसि, तमेव हनिष्यामि, य एवं द्रोहमकरोत् ।’ ततः समस्तस्वसैन्यपरिश्रुतः सपादलक्षदेशसीमि गतः । श्रीकुमारपालभट्टेनानाकतुपः प्रोक्तः—

४९८.

अचे ! भेक छेको भव भवतु ते रूपकुहरं
शरण्यं दुर्मत्तः किमु रदसि वाचाट ! कडुकम् ।
पुरः सप्पां दप्पां विपमविपस्यूत्कारवदनो
ललज्जिहो धावत्यहह भवतो जिप्रसिपया ॥

एतदाकर्ण्याऽऽनाकोऽपि वानिलक्षत्रयेण पदातिलक्षदशकेन पञ्चाशता गजैः संमुखमचलत् । स्वदेशतः पञ्च-त्रयोश वर्षाक् मेलापकः । तृतीयदिने सुद्धं भविष्यतीति निर्णये बहुद्रव्यप्रदानेन परावर्तितं रात्रौ चौलुक्यसैन्यम् । अर्थो हि परावर्त्तयति तिसुवनम् । यतः—

४९९. दधाति लोभ एवैको रद्वाचार्येषु धुर्यताम् । आरङ्गशक्रं यन्नाद्यपात्राणि सुवनत्रयी ॥

तृतीयदिने रणकरणसमये सामलमहामात्रेण कलहपंचानने गजे पुरः प्रेयमाणे तदस्थान् स्तसामन्तान् दुष्टान्निरुपेयीत् । कुमारपालः शोषाच—‘श्यामल ! किममी उदासीना इव दृश्यन्ते ? । तेनोक्तम्—‘देव ! अरि-कृतार्थदानादिति’ । ‘तव का चेष्टा ?’ श्यामलोऽप्याललाप—‘देवाहं कलहपंचाननो देवश्चैते त्रयः कदाचिदपि न परावर्त्तन्ते’ । तर्हि संमुखीने दृश्यमाने रिपौ गजं प्रेरय । अत्रान्तरे चारणः प्राह—

५००.

कुमारपाल मत चिंत करि चिंतिउ किपि न होई ।
जिणि तुह रज्जु समोपियउं चिंत करेसिई सोई ॥

५०१.

अन्यस्तु—अम्हे थोडा रिउ घणा इय कायर चिंतंति ।
सुद्ध निहालउ गयणयल्लु के उज्जोउ करंति ॥

५०२.

अपः कश्चित्—साहसि जूतउं हल वहइ दहचह तणइ कपालि ।
खेडि म खंडा टालि खंडा विणु खीपइ नही ॥

त्रयाणां लक्षं लक्षं ददौ । तेषां सुशब्दं लाल्वा रणभूमौ द्वयोश्चिरसुद्धम् । आनाकमैने च्याहडनाम्ना सुमटेन सिंहनादे कृते कलहपंचानने निवर्त्तमाने कुमारपालः सुबुद्धिमान् स्वसुचरीयं पाठयित्वा गजकर्णौ पिपाय, रणमुषि विद्युदुक्षिप्तकरणं दत्त्वा आनाकगजस्कन्धमारुहः । करिगुडां छित्त्वा भूमौ पातयित्वा हृदि पदं दत्त्वा—‘रे वाचाट ! स्मरसि बचो मे मगिन्याः ? । पूर्यामि तत्रप्रतिज्ञाम्, छिनभि ते जिहा’मित्युवाच । ततः काष्ठ-पञ्जरे क्षिप्तः । दिनत्रयं स्वसैन्ये स्थापितः । जयातोद्यानि उद्घोषितानि । ततः करणया पुनः शाकंभरीपतिः कृतः । उत्प्रातःप्रतिरोषितत्रताचार्यो हि कुमारपालः । अपट्टजिहाकर्षणं टोप्यां पश्चात् जिहाकरणं च । गम्भीरतया स्वभया नोपालम्बाः । त्यक्तजीविताशास्त्रे सर्वेऽपि सेवां कुर्वन्ति ।

भेदतर्कं सप्तवारं भग्म् । पट्टीकोटस्थाने स्वाऽर्द्रकसुद्धम् । पुरा मालवीपमृषैर्गर्जरदेशे प्रासादाः पातिताः । पापमीरुणा श्रीकुमारपालेन तु रथा मालवके तितेजुपीडनपापाणयत्राणि मग्नाणि । मग्नास्ते

याणका अद्यापि स्थाने स्थाने दृश्यन्ते । ततो ववले परराष्ट्रमर्दनः श्रीचालुक्यनृपः । समायातः श्रीपत्तने । श्रीगुरुणां पादारविन्दान् पश्येत्सि । सामायिक-भौषधादि करोति । स्वपरदेशेषु नवीनजीर्णोद्धारप्रासादकरणेषु महाप्रयत्नमकरोत् ।

१८५. अथ सौराष्ट्रदेशीयेन सउंराकेन राज्ञा प्रच्छन्नं गृहमध्ये प्रविश्य अजा व्यापादिता । कण्ठेश्यां देव्या राज्ञे निवेदितम् । तं नृपं विग्रहीतुं श्रीमदुदयनमन्त्रिणं सेनानायकं कृत्वा समस्तकटकभन्धेन प्राहिणोद् राजा । स तु पादलिङ्गपुरे श्रीवर्द्धमानं तन्वा श्रीगुणादिदेवं निनंसुः पुरः प्रयाणकाय समस्तमण्डलेश्वरानादित्य स्वयं श्रीशत्रुञ्जयं जगाम । विमुद्दश्रद्धया खानपूजारानिकादिकं विषाय यावच्चैस्ववन्दनां विधत्ते, तावत् प्रदीपशुचि-मादाय मूपकः काष्ठमयप्रासादविले प्राविशन् देवाङ्गपूर्वकैस्त्वानितः । तदनु स मन्त्री समाधिभङ्गात् काष्ठमय-प्रासादविनाशाद् देवाशातनां विमृश्य जीर्णोद्धारं चिकीर्षुः श्रीदेवपादानां पुरतो मध्येकमत्तमूषयनताम्बूलादित्यागा-दिकानमिग्रहान् जग्राह । यतः—

५०३. एकोऽपि नियमो येन गृहीतो गृहमेधिना । जिनाज्ञा पालिता तेन भवकूपारपारदा ॥

ततः कृतप्रयाणः स्कन्धावारमुपेत तेन प्रत्यर्धिना समरेण सह सहारे सञ्जायमाने स्वसैन्ये भग्ने स्वयं सङ्ग्रामं कुर्वाणो सिधुप्रहारजर्जरितशरीरो मन्त्री रणभूमौ पतितः । स करुणं क्रन्दन् केनापि बुद्धिमताऽङ्गरक्षकेण दुःख-कारणं पृष्टः स्वमनसः शल्पचतुष्टयं प्राह—१. आम्बहस्य दण्डनायकत्वदापनं, २. श्रीशत्रुञ्जयप्रासादापाषाण-मयनिर्माणं, ३. श्रीरैवतनव्यपथानिर्माणं, ४. निर्धामन्सुक विना मम सृष्टुः—इति शल्पचतुष्कमस्ति मनेति श्रुत्वा स प्राह—‘आद्यनयं तवाङ्गो बाहूद्वयः कारिष्यति, आराधनार्थं साधुमानयामीति मघिर्णं विज्ञप्य स्वयमग्रे गत्वा साधुनेपथं राजपुत्रमेकं लाल्वा समायातः । तत्समर्थं दशधाऽऽराधनां विषाय, समाधिधीरचित्तः स्वीकृतानशनः श्रीमानुदयनः परलोकमसाधयत् । साधुवेषधरोऽपि नेमिहृदौ अनशनपरो सृत्वा स्वयं गतः ।

ततोऽङ्गरक्षकेणागल्योदयनस्वरूपे प्रोक्ते तज्येष्ठपुत्रो बाहूद्वयोर्मिग्रहचतुष्टयं जग्राह निजपितुः । ततो बाहूद्वयः स्वप्रातुराम्बहस्य दण्डनायकत्वमदापयत् । स्वयं राजादेशेन पैतृकवैरेण च ससैन्यः पुनः सुराष्ट्रायां गत्वा वैरिणं समस्यं (समनृपं ?) रणाङ्गणे निर्जित्वा श्रीपत्तने श्रीकुमारपालनरेश्वराय गजाशभाण्डागारसहितं तन्मस्तकं समर्पयामास । तदनु राज्ञा तन्मस्तकं वंशे पञ्चा सर्वत्र देशमध्ये प्राप्तितं चोक्तं च—‘यः प्रच्छन्नं जीववधं करिष्यति तस्य शिरच्छेदो भविष्यति’ ।

ततो राजाज्ञामादाय श्रीरैवतके विपष्टिलक्षद्रव्यव्ययेन नवीनां सुगमां पथामकारयत्, अम्बिकाप्रक्षितमार्गेण । महतोपनमेण वर्षद्वयेन श्रीशत्रुञ्जयप्रासादोद्दारे निभग्ने वर्द्धापतिकगुरुपस्य ध्वंशितखल्वणजिह्वा दत्ताः । यतः—

५०४. भवन्ति भूरिभिर्भान्यैर्धर्मकर्ममनोरथाः । फलन्ति यत्पुनस्तेऽपि तत् सुवर्णस्य सौरभम् ॥

विद्युत्पाताद्विदीर्णे पुनः कयकपुस्तस द्विगुणा वर्द्धापनिका । अस्मात् जीवन्सु चेद्विदीर्णसदा भव्यं जातम्, पुनरपि द्वितीयशुद्धार करिष्याम इति ।

५०५. प्रारभ्यते न खलु विग्रभयेन नीचैः प्रारभ्य विग्रभयतो विरमन्ति मध्याः । विद्वैः सहस्रशुण्ठिः प्रतिहन्यमानाः प्रारब्धमुत्तमगुणा न परित्यजन्ति ॥

एवं विमृश्य मूपमाश्रुच्य महं कपर्दिने श्रीकरणमुद्रां नियोज्य तुतंगमाणां चतुर्भिः सहस्रैः श्रीशत्रुञ्जयं प्राप । तत्र बाहूद्वयपुरनगरं न्यासत् । सप्रतीयुते प्रासादे पवनः प्रविष्टो न नियतीति, स्फुटनहेतुं शिल्पिमिर्निर्णय

प्रमतीहीनेषु प्रासादेषु निरन्वयताकारणं ज्ञात्वा मदनव्याभावे धर्मसन्तानमेवास्तु, पूर्वोद्धारकारिणां श्रीमस्तादीनां पंक्तौ नामास्तु; यतः—

त्वरितं किंकर्तव्यं विदुषा संसारसन्ततिच्छेदः ।

इति दीर्घदर्शिन्या शुद्धा विमृश्य प्रमतीमितौ अन्तरालं शिलभिनितं विषय वर्षत्रयेण निष्पन्ने प्रासादे कलश-दण्डप्रतिष्ठायां श्रीपत्तनसंधं निमग्नानीय महता महेन संवत् १२११ वर्षे ध्वजाधिरोधं मघी कारयामास । शैलमयविम्वस्य मम्मण्णीसत्कपरिकरमानीय निवेशितवान् । श्रीबाह्दपुरे नृपतिपितुर्नाम्ना त्रिसुवनपालविहारे श्रीपार्श्वनाथं स्थापितवान् । तीर्थपूजाकृते चतुर्विंशत्यारामान्, नगरपरितो वप्रम्, देवलोकास्य प्रासादासमुख्यं सर्वं कारयामास । अस्य तीर्थोद्धारस्य व्यये द्विकोटी ससनवतिलक्षयुता व्ययिता वारह्वयं मेलयित्वा ।

पाठान्तरे—लक्षसप्तकयुता कोटी व्ययिता यत्र मन्दिरे । स श्रीवाग्भट्टदेवोऽत्र वर्णयते विबुधैः कथम् ॥

इति तीर्थोद्धारप्रबन्धः ।

*

§ ८६. अथो विश्वविशैकसुमटेन आंघडेन स्वपितुः पुण्यायं शुक्रनिकाविहारस्य भृशुकच्छे जीर्णोद्धारो कार्यमाणो रात्रौ नर्मदादेवीं मिथ्यादृष्टिर्दिननिमित्तं पातयति, सर्वैः कोऽपि तत्र विभेति । अन्यदा आंघडः स्वं वलिं प्रकल्प्य तत्र रात्रौ स्थितः । समायाता देवी । तस्माद्देवेन युद्धं सती प्रासादकरणे साहाय्यमकरोत् । ततः संपूर्णं निष्पन्ने प्रासादे कलश-ध्वजप्रतिष्ठासमये श्रीहेमसूरिः श्रीकुमारपालः सपरिकरः श्रीपत्तनादिबहुग्रामनगरश्रीसंधः समैरसुः । अशन-वसन-मूषणादिदानैः श्रीसंधं सत्कृत्य, ध्वजाधिरोधाय सश्वरान्, जर्धभिः स्वं मन्दिरं मुपितं कारयित्वा, सुसुहृते कलशरोपण-ध्वजारोहणादि कृत्वा, हर्षोत्कर्षात्पत्र लासं विधाय, आरात्रिकं गृह्णन्, राज्ञां कृतमङ्गलतिलकः स्वयं राज्ञा पुनः पुनः प्रेर्यमाणः, द्वासप्ततिसामन्तैश्चापरपुष्पवर्षादिभिः कृतमहोत्सवः, प्रदत्तकङ्कण-कुण्डलहारगञ्जाश्वादिमहादानः, बाहुभ्यां धृत्वा पलात्कारेण नृपेणावतार्यमाणानात्रिकमङ्गलप्रदीपः श्रीसुमन्तस्वामिनः श्रीगुरोश्चरणौ प्रथम्य साधर्मिकवन्दनां कृत्वा, नृपतिं सत्वरारात्रिकहेतुं पप्रच्छ । राजा प्राह—‘मञ्जि ! यथा घृतकारो घृतरसातिरेकेण शिरःप्रभृतीन् पदार्थान् षणीकुर्वते, तथा भवानपि सर्वं दत्त्वा मा कस्मैचिदानातिरेकाच्छि-’
‘रोऽपि षणीकरोतु, तदमृत्युं मया सर्वस्वदानेऽपि न छुत्यते—’ इति एतदाकर्ण्य सर्वेऽपि चमत्कृताः प्रमुदिताश्च । केनापि पठितं कविना—

५०६.

किं कृतेन न यत्र त्वं यत्र त्वं किमसौ कलिः ।

कलौ चेद्भवतो जन्म कलिरेस्तु कृते न किम् ॥

लक्षदानमथ । ततः श्रीसंपल्लोकाः स्वं स्वं स्थानं जगुर्गुणोचितमांघडमणिणा सङ्कृताः । कृतांघडप्रदोषौ =

श्रीगुरु-क्षमापती यथागतं जन्मतुः ।

§ ८७. अथ श्रीपत्तने समागतानां प्रभूणां श्रीमदांघडस्याकस्मादेवीदोषात् पर्यन्तदर्शां गतस्य त्रिजगिषाऽऽज्ययौ । तां च वाचयित्वा तत्कालमेव ‘तस्य महात्मनः प्रासादशिखरे नृत्यतो मिथ्यादृशां दोषः सञ्जातः—इलवधायं प्रदोष-समये यश्चाश्चन्द्रतपोधनेन समं विद्याघलाद् गगनाङ्गणेन भृशपुरपरिसरे समागत्य सैन्यवादेर्वायुनेतुं कृतकार्यो-त्सर्गास्तया जिहाकर्षणादवगणिताः श्रीहेमसूरयः । उदुखले शक्तिन्दुवन् प्रक्षिप्य यश्चाश्चन्द्रेण प्रदीपमाने = सुशुभप्रहारे प्राक् प्रासादप्रक्रमोऽभूत् । द्वितीयप्रहारे देवीमूर्तिश्चक्रे । तृतीयप्रहारे सस्यानादुत्सल देवीमूर्तिः ‘मां रक्ष रक्षे’ति जल्पन्ती श्रीगुरुचरणयोः पपात । इत्यमन्यवधविद्यावज्जिन्प्याद्यद्देवीदीर्घं निगृह्य श्रीजिनशासन-प्रभावनां कृत्वा श्रीसुमन्तजिनं नत्वा श्रीआंघडस्योष्ठापसाने जाते देवांसापृच्छ्य यथापयमयुः ।

श्रीउदयनचैले कर्णावल्यां, श्रीशकुनिकाविहारे, राज्ञो घडीगृहे, कौकण्टपतेः कनकमयं कट्युत्रयं

साननये न्यासदानमग्नी राजपितामहः ।

- § ८८. अथ कस्मिन्नप्यवसरे सपादलक्षं प्रति सैन्यं सञ्जीकृत्य श्रीयाहङ्गापडानुजन्मा चाहङ्गनामा मन्त्री दानशीघ्रतया दूषितोऽपि भृशमनुशिक्ष्य भूतिना सेनापतिश्चक्रे । तेन द्विप्रियापानान्तरमस्त्रोक्तमथिलोके मिलितमालोक्य कोशाप्यद्वाद द्रव्यलक्षणेन याचिते सति नृपादेशात् तस्मिन्नददाने तं कशाप्रहारेणाह्वय कटकाच्चिरवासयत् । स्वयं यदृच्छया दानैः प्रीणितार्थिलोकः, चतुर्दशशतीसंख्यासु करमीप्यारोपितैर्द्विगुणैः सुमठैः समं सञ्चरन्, शीघ्रं श्लोकप्रयाणै रानी मार्गितादत्तैकप्रच्छादवसृकृते बंबेरानगरप्राकारमवेष्टयत् । तस्मिन्नगरे तस्यां निशि सप्तशतीकन्यानां विवाहः प्रारम्भोऽस्ति - इति नगरलोकादधिगम्य तद्विवाहार्थं तस्यां निशि स्थित्वा प्रातः प्राकारपरवाचं मकार्षीत् । तत्र पृहीताः सुवर्णकोटयः सप्त, एकादशसदृशाणि वडवानाम्, प्राकारं परदृष्ट्वाणोपकार इति । संपतिगर्भितां विज्ञप्तिकां वेगवचैर्नैर्नृपं प्राहिणोत् । स्वयं तत्र देवे कुमारनृपतेराज्ञां दापयित्वाऽधिकारिणो नियोज्य व्याघ्रुटितः । सप्तशती कलावतां तन्तुवायानामादाय श्रीपत्तनं प्रविश्य, राजसभामधिगम्य, नृप प्रणामम् । श्रीकुमारपालस्वभाववर्ज्यं, तदुचितालपावसरे तदुत्तरजितोऽप्येवमवादीत् - 'तव स्थूललक्षतैव महदुपणं [रक्षामन्नः], नो वा चक्षुर्दोषिनोऽङ्ग एव विदीर्यते । यद् व्ययं भवान् कृते तादृक्कर्तुमहमपि न प्रभूष्युः' - इत्यादि श्रुत्वा चाहङ्गो नृपं प्रत्यवोचत् - 'तप्यमेतद् यथादिष्टं देवेन । यतः पुनः पितुः कोशचलेन व्ययं करोति, पिता तु कस्य बलेन करोति । तेन मयैव साधयान् द्रव्यव्ययः क्रियते' - इति वदन्, प्रमुदितेन राज्ञा सत्कृतः । संसयनध्वत्तां लममानो 'राजघरदृ'विरुदं लम्बा नृपतिविष्टः खं पदं प्रपेदे । सप्तशती तन्तुवाया[नां] ह्यन्य.खानं कारायणं पवित्रीकृता ।
- " तस्य भ्राता स्वकीयौदायार्थं जितसमस्ताराजवर्गः स्रोलाकः 'सामन्तमण्डलीसनागार'मिति निरुदं वभार ।

§ ८९. अथान्यदा राजा द्वासप्ततिसामन्तैः सहितः श्रीगुरूणां पार्श्वे धर्मदेशनामशृणोत् ।

६०७.

भावेह अणिचत्तं जुवणघणसयणअत्थदाराणं ।

देहस्स जीविघस्स य इक्खं पि न विच्छहो निचं ॥

- इत्यादि श्रुत्वा राजा ससारासारातां विभाव्य भवभावविमुखपरिणामः सवेगरसतरहितान्तःकरणः श्रीगुरून् प्रणम्य पप्रच्छ - 'भगवन् ! अथ का तिथिः ?' इति । श्रीगुरवः सहसाऽमावासादिने पूर्णिमेल्लाहुः । अत्र धामरा-द्विर्लन्धावकाशो मिव्याद्यं याद्यमिनोऽप्यान्तरश्चक्राह - 'अहो ! कलिकालस्तर्वज्ञः श्रीहेमसूरिश्चेदध पूर्णिमां कथयति तदा लोकानां मार्ग्येन पूर्णिमैव भविष्यति' - इत्युपहासगर्भं वचः श्रुत्वा श्रीगुरवः प्राहुः - 'सत्यमेतद् भवद् वचः । तेनोक्तम् - 'कोऽत्र प्रलयः ?' । श्रीगुरुभिरुक्तम् - 'अहो केयं भवतश्चातुरी चन्द्रोदय एव प्रलयः ।' इति श्रुत्वा सर्वेऽपि विस्मयस्तेराः परस्परमाहुः - 'किमित्यमपि भविष्यति ?' । ततो राजा विस्मयगतस्सन् द्वासप्ततिसा-
मन्तादिभूतो राजसभामागल्य क्व चन्द्रोदयो भविष्यतीति परिश्रानाय घटीयोजनगामिनीकरम्यारूढास्त्रिजपुरुषान् पूर्वस्थां दिशि प्राहिणोत् । ततः श्रीहेमसूरिः पूर्वप्रदत्तपरसिद्धचक्रदेवप्रयोगेन पूर्णिमावत् पूर्वस्थां सन्ध्यासमयं चन्द्रोदयं कृत्वा सकलां रात्रिं ज्योत्स्नामयीं विधाय चतुरो यामान् भगनतलमवगाद्य सर्वलोकसमक्षं प्रत्युषे पश्चिमायां गतोऽस्तमगात् । प्रभाते तेऽपि प्रेषिताः पुरुषाः समागल्य तथैव श्रोतुः । सर्वेषां महान् विस्मयोऽगद् - अहो ! श्रीगुरूणां काऽपि महती शक्तिः, अहो ! जैनाणां कोऽपि महामहिमा लोकोत्तरः - इति जनोक्तिरभूत् ।

- " § ९०. अथ राजा तेषां विप्रादीनां तदेव छलवचनं स्मरन् श्रीगुरूणां पुरः प्रश्नमकरोत् - 'भगवन् ! सत्सवि बहुदशनेषु ब्राह्मणानां ऋसाञ्जिनधर्मं महान् द्वेषः ?' । तत्र श्रीगुरुः प्राह - 'राजन् ! पुरा प्रथमजिनो सुगादौ विहरन् विनीतासते पुरिमन्तालपुरे समवसतः । भरतश्चक्री श्रीजिनस्साथानवतिभ्रातृसाधूनां चागमनं श्रुत्वा मत्कार्यं खादिनादिशकटानि भूत्वा तत्र गतः । प्रभुं प्रणम्य धर्मदेशनां श्रुत्वा मत्कार्यं साधूनां निमग्ननामकरोत् ।

श्रीमगवान् प्राह—राजन् ! आधाकार्मिकाम्याद्दत्त-राजपिण्डादिदोषदूषितमिदं भक्तादि साधूनामकल्प्यमिति श्रुत्वा दूनं श्रीभरतं ज्ञात्वा शुकः प्राह—‘मा विपादं कुरु, सर्वज्ञशासने सप्तश्रेयाणि सन्ति—श्रीजिनभुवन-जिनविम्ब-जिनागम-चतुर्विध-संघ-रूपाणि । तत्र ये साधर्मिका गृह्यारम्भपराङ्मुखाः संयमपरिणामभाजः संवेगवैराग्यजुषस्तेषां वात्सल्यं कुरु’—इति सुनेन्द्रवचः श्रुत्वा राजा भरतः पूर्वानीतवस्तुभिः साधर्मिकवात्सल्यमकरोत् । तेषां गृह्यारम्भा-दिर्कं निवार्य वृत्तिमकार्षीत् । गृहस्थाचारविचारं चतुरव्यायनिबद्धं श्रावकप्रज्ञसिद्ध्यर्थतो जिनप्रणीतं ते पठन्ति । ‘माहन माहन’ इति परेषां कथयन्ति, ते माहना इति लोके प्रसिद्धिमगुः । कालेन तेषां वृद्धिरभूत् । ततः पष्ठे पष्ठे मास्थाचारग्रन्थपठनादिकां परीक्षां कृत्वा—‘अयं ज्ञान-दर्शन-चारित्र्याचारशुद्धः’ इति काकिण्या रत्नेन कण्ठे रेखात्रयं कृतम् । ततः कालेन परीक्षापूर्वं कनकसूत्रत्रयं क्रमेण रौप्यं जातम् । ततः कालेन नवम-दशमजिनयोरन्तरे सकलसाधुव्यु-च्छेदे सति सर्वेषां लोकानामपरधर्मप्रकाशकभावादेते गुरवः सञ्जाताः । क्रमेणाग्रहचारिणः कण्ठे सूत्रत्रयधारिणश्चाम्बुन् । ततः क्रमेणोत्पन्नकेवलज्ञाने दशमजिने धर्मं प्रकाशयति, गृह्यारम्भप्रवृत्तोऽग्रहचारिगुरुर्न भवति, इत्युक्ते तेषां जिनधर्मं च महान् द्वेषोऽभूत् । लोकानामपि मूढमतीनां द्वेषमुत्पादयन्ति । ततः कालेन मिथ्यात्वं गताः । यदुक्तम्—

५०८.

समोसरण भक्तउग्गह अंगुलिञ्चय सक्कसावगा अहिआ ।

जे यावट्टह कागिणि लंछणअणुमज्जणा अट्ट ॥

५०९.

अस्सावगपडिसेहो छट्टे छट्टे य मासि अणुओगो ।

कालेण य मिच्छत्तं जिणंतरे साहुवुच्छेओ ॥

इति द्वेषकारणं ब्राह्मणानां राजा श्रुत्वाऽचिन्तयद्—अहो ! चन्द्रमण्डलादभिः सुधाकुण्डाद्विषं प्रादुरभूत् । लोकानामभ्याग्योदयेन श्रीजिनधर्मादिषु मिथ्यात्वमभूदिति । श्रीगुरवः प्राहुः—‘राजश्रेते तु दर्शनान्तरं प्रतिपन्नाः सन्ति, कालेन केऽपि निहवाः, केऽपि निहवाभासाः श्रीजिनवचनान्यथावादिनः, स्वमतप्रकल्पितमतपक्षपातिनः, साधुवेष-धारिणोऽपि साध्वाभासाः, प्रमादशीलत्वेनालम्बनपराः, परलोकनिरोपेक्षा अनेकधा मतभेदानकार्षुः । एवं राजन् ! स्वमतेऽप्यनेकमतभेदा अभिमानाज्ञानपरवशैः प्रकल्पिताः सन्ति ।

*

१९१. अन्यदा कोऽपि भक्तस्य श्रीहेमस्वरितेजोऽसहिष्णुरेकान्ते राजानमिदमवादीत्—‘देव ! प्रायः प्राकृतमते पठन्ति, सिद्धान्तोऽप्येतेषां प्राकृतमयः । तत् प्रभातेऽश्रोतव्यमिदम् । संस्कृतं स्वर्गिणां भाषा सेव महतां प्रत्युपे श्रोतव्या श्रेयस्करी चेति । किमर्थं प्रथमं तच्छ्रवणं विधीयते’ । एतदाकर्ण्य राजाऽविज्ञातभाषामेदतत्त्वं, किञ्चि-त्याकृतेऽकृतादरस्वरूपं श्रीगुरूणामकथयन् । श्रीगुरवः प्राहुः—‘अनुपासितसद्गुरुकुलस्य अविज्ञातवाक्ययतत्वस्य कस्यापीदं वचः । राजन् ! अनेकधा भाषामेदवैचित्र्येऽपि, परं युगादौ प्रथमपुरुषेण ज्ञातैरलोक्यस्वरूपेण प्रथमं चतुर्दशस्वरा ऽष्टत्रिंशद्व्यञ्जनरूपा (?) द्विप्रश्नाशदक्षरप्रमाणा मातृकैवोपदिष्टा । सा च प्राकृतस्वरूपा सर्वप्रकृतिटो-कानामुपकारिणीति । ततो बाह्या येऽष्टत्रिंशद्वर्णास्तैः संस्कारे कृते संस्कृतं जातम् । ततश्चानेकभाषानेदा वचन् । तेन सकलशास्त्रमूलं मातृकारूपं प्राकृतमेव । प्रथमं युगादौ लोकोपकाराय प्रथमं प्राकृतमुपदिष्टं सर्वत्रैरिति । सर्वाक्षरसन्निपातलक्ष्मीनां श्रीद्वादशाक्षीनिर्माणसूत्रधारणां श्रीगणधराणां सिद्धान्तस्य प्राकृतकरणे कारणमिदम्—

५१०.

पालस्त्रीमूढमूर्खाणां गृणां चारिअकांक्षिणाम् ।

अनुग्रहार्थं तत्त्वज्ञैः सिद्धान्तः प्राकृतः कृतः ॥

राजन् ! भवतु भाषा याऽपि साऽपि परं परमार्थ एव वितोच्यते । यत्तदन्ति लोकाः ।—

५११.

अत्यनिवेशा तच्चिय सहा तच्चैव परिणमना वि ।

उत्तिविसेसो कथं भासा जा होउ सा होउ ॥

परं कस्यापि ज्ञानलवदुर्विदग्धस्य खण्डितखण्डपाण्डित्यतुण्डकण्डूकरालितसेयं प्राकृतनिन्दा । यदुक्तम्—

५१२. सो होह सुहावेई उवमुंजंतो लवो वि लच्छीए ।

एसा सरस्सई पुण असमग्गा कं न विनडेइ ॥

इति श्रुत्वा राजादयः सर्वेऽपि प्राकृतप्रशंसां कुर्वन्तो विशिष्य तदर्थश्रवणप्रवणा भवूवः ।

एवं श्रीहेमसूरीभिरनेके कुतीर्थिनः प्रयादाः सज्जनसभायां निरुत्तरीकृताः । श्रीसर्वज्ञशासनसैकात्म्यं साम्राज्यं कारितम् । राजप्रतिषेधकृतः ।

*

५१२. अयान्यदा राजा श्रीजिनशासनप्रभावनां कर्तुकामः संघाधिपतिमनोरथमकरोत् । प्रथमं श्रीतीर्थमहियां श्रीगुरुवः प्राहुः—‘राजन् ! तिसुवनेऽपि श्रीजिनमया नि तीर्थानि सन्ति । यदुक्तं श्रीभद्रयाहुस्वामिना चतुर्दशपूर्व-
परेण श्रीशाचाराहनिर्मुक्तौ—

" ५१३. जं सामिसेयनिकखमणचरणनाणुप्पया य निवाणे ।

दियलोपभवणमंदरनंदीसरभोमनगरेसु ॥

५१४. अट्टावयमुज्जिते गयगणए य धम्मथक्के य ।

पासरहावत्तनगं चमरुप्पायं च वंदामि ॥

परं राजन् ! संप्रतिकाले प्रलासन्नं महाप्रभावं च श्रीशत्रुञ्जयतीर्थम् । यदुक्तं श्रीशत्रुञ्जयनिना नारदस्य पुरः—

" ५१५. जं लहइ अन्नतित्थे उग्गेण तवेण धंभचरेण ।

तं लहइ तित्थपुत्रं सिसुज्जगिरिंमि निवसंतो ॥

५१६. केवलनाणुप्पत्ती निवाणं आसि जत्थ साहूणं ।

पुंडरियं वंदित्ता सधे ते वंदिया तित्था ॥

५१७. अट्टावय-संमेण पावा चंपा य उज्जिलमणे य ।

वंदित्ता पुत्तफलं सयगुणियं तं पि पुंडरिए ॥

" ५१८. पूआकरणे पुत्तं एगगुणं सयगुणं च पडिमाए ।

जिणभवणेण सहस्सं पंतगुणं पालणे होइ ॥

५१९. नवि तं सुवधभूमि भूसणदाणेण अन्नतित्थेसु ।

जं पावइ पुत्तफलं पूआन्हवणेण सिसुज्जे ॥

" ५२०. जं नाम किंचि तित्थं सग्गे पायालि तिरियलोगंमि ।

तं सधमेव दिट्ठं पुंडरिए वंदीए संते ॥

श्रीविद्याप्राप्तौ तु श्रीशत्रुञ्जयसैकविंशतिनामानि प्रोक्तानि । विमलगिरिः १. मुक्तिनिलयः २. श्रीशत्रुञ्जयः

३. मिद्धिधेवम् ४. पुण्डरीकः ५. सिद्धोत्तरः ६. सिद्धपर्वतः ७. सिद्धराज ८. बाहुयलिः ९. मरुदेवः १०. मरीचयः

११. सहस्रपदः १२. शतपदः १३. अष्टोत्तरशतकृतः १४. नगाधिगजः १५. सहस्रकमलः १६. देकः १७. कपर्दि-

" निवासः १८. लौहिल १९. तालप्वजः २०. कदंब २१. इति देव-मनुष्यकृतानि नामानि । श्रीभद्रयाहुस्वामिना

प्रणीते, श्रीवज्रस्वामिनोद्धते, ततः श्रीपादलिताचार्येण सशिक्षीकृते श्रीशत्रुञ्जयकल्पेऽयुक्तम्—सोज्जसर्पिण्यां

पद्म अरकेषु अशीति ससति षष्टि प्रयाशत्-दादशशोवन-सत्तकरप्रमोऽमूत् । उत्सर्पिण्यां पुनरुपचीयमानः । यस्मिन्न-

शरपाता ऋषमसेनाचार्यसैक्यकराः समवसृताः । श्रीपद्ममनुस्वाम्यसैक्यकराः समेप्यन्ति । श्रीनिषिर्वास्वयोर्विशति

ऋषभाद्याः समवसृताः । महाविदेहनिवासिनोऽपि सम्यग्दृष्टयो लोका मानसिकभावेन नित्यं स्मरणं कुर्वन्तीति । प्रथमं श्रीऋषभकेवलोदयाद् भरतेन प्रमाणोपेतं रत्नमयं हैमं रूप्यं च विम्बत्रयं कारितम् । द्वाविंशतिदेवकुलिकाकलितं हैमचैलं च । ततोऽसंख्या उद्धारा जाताः, प्रतिमाद्य असंख्याताः, कोटाकोट्यश्च सिद्धाः । पुण्डरीकगणधरः पद्म-कोटिभिः सह मुक्तिं गतः । द्रविड-बालिखिलादयो दशकोटिभिः । नमि-विनमी विद्याधरौ कोटिद्वयेन । श्रीऋषभ-सन्ताने भरतेश्वरराज्ये आदित्यशशा महायशशा अतिवलः बलभद्रः चलवीर्यः कार्चवीर्यः जलवीर्यः दंडवीर्यलिखण्ड-मोक्षाः प्रथमसंघापिपतिश्रीभरतेश्वरवत् प्राप्तसंघापिपत्या आदर्शभवनप्राप्तकेवलज्ञाना बहुतरेक्ष्वाकुराजराजकुमार-परिवृताः श्रीशत्रुघ्नये सिद्धाः । अन्येऽपीक्ष्वाकुवंशराजाण आदित्यशशाद्याः सगरपर्यन्ताः पद्माशक्तोदिलक्षसागराणि यावत् सर्वार्थसिद्धान्तरचतुर्दशलक्षादिश्रेणीभिरसंख्यातानिरत्र मुक्तिं गताः । श्रीरामादीनां कोटित्रयं सिद्धम् । पाण्डवानां विंशतिकोट्यः । प्रद्युम्न-शम्पादीनां सार्द्धाष्टौ कोट्यः । नारदाद्याः एकनवतिलक्षाः । अत्रैवाजित-शान्ति-जिनौ वर्षाकालमवस्थितौ । मरुदेवीचैलं स्वर्णमयं-पुरा बाहुबलिना कारितम् । मरुदेवीसमीपे शान्तिचैलं पुरा सुवर्णमयम्, तदग्रे त्रिंशता हत्वीर्यः सुवर्ण-रूप्यखानिद्वयम् । ततो हस्तशतेन पूर्वद्वारा रसकूपिका । श्रीशान्तिचैलाद् हस्ताष्टकेनोद्धारयोग्यं सुवर्णं पादलिप्ताचार्योपदेशेन नागाञ्जनेन स्थापितमस्तीति लोकोक्तिः । अष्टमतपसा तुष्टः कपर्दियशः श्रीभरतकारितां प्रतिमां वन्दामपयति, यदि कश्चित् सत्त्ववानेकावतारी भवति । कल्की दत्तो नाम तीर्थं सपूजं कारयिष्यति । तत्तुत्रो मेघघोषश्चोद्धारम् । ततः २२१४ अनन्तरम्—

५२१. नदी सूरौ अज्जे सिरिप्पमे माणिभद्द-जसमित्ते ।

धणमित्त-धम्मविपडे सुमंगले सूरसेणे य ॥

५२२. एए होही उद्धारकारया जाव सूरिदुप्पसहो ।

पच्छिमउद्धारकरो होही इह विमलवाहणधो ॥

५२३. दुच्छिन्ने वि य तित्थे होही कूडं तु उअहसामिस्स ।

जा पउमनाहतित्थं सुराडकपप्पसंजुत्तं ॥— इति तीर्थमहिमा ।

*

§ ९३. अय राजन् ! रेवतकतीर्थमपि महासुप्रभावं प्रत्यासन्नं च वर्त्तते । अस्य महिमा श्रीविद्याप्राभृते तीर्थमाहात्म्ये गणचरैरुक्तः । श्रीभारत्या काञ्चनचलानके श्रीनेम्यादिमूर्त्तिनमस्कारपागतया नारदस्य पुरः प्रोक्तत्वेन च लिखितः । इदं तीर्थमनादियुगीनमाहुः । अवसर्पिष्यामयं शैलः पद्मविंशति-विंशति-योडश-दश-द्वियोजन-धनुःशतेत्रिंशिराः । अनादिकाले यस्मिन्नहैनोऽनन्तसिद्धाः । यस्याकारं सुरासुरनरेशाक्षिभुवनेऽपि पूजयन्ति । अनन्ततीर्थकृतामत्र कल्याणकत्रयमभूत् । अतीतचतुर्विंशतिकायां नमीश्वराधानामष्टजिनानां कल्याणकत्रयमभूत् । अस्यां श्रीनेमिनाथस्य । धीपचनाभाया द्वाविंशतिजिना इह सेत्सन्ति । इयं मूर्त्तिर्ब्रह्मेन्द्रकृताऽस्या विंशतिसागरोपमकोट्योऽभूत् । श्रीऋषभा-देशात् भविष्यतो नेमेमूर्त्तिर्हैमी रूप्या च भरतेन पूर्वं स्थापिता रत्नमयी चेन्द्रार्पिता । अस्यान्तःकाञ्चनचलानके शक्तिमिति रत्नमूर्त्तिरस्ति शकृता । शककृतं गजेन्द्रपदकुण्डं सर्वर्तुके भद्रशालवनं पूजार्थम्, पद्मभारकपर्यन्ते श्रीनेमिमूर्त्तिः स्वर्गे सुन्दरपूज्या भविष्यति, उत्सर्पिष्यां पुनरव । यस्य ध्यानानान्यत्रापि स्थिता मध्या भवचतुष्केन गोरक्षं यान्ति । इदं तीर्थं सर्वदा सुप्रसुरार्थम् । तथा श्रीभद्रबाहुप्रणीतं श्रीवज्रस्वामिनोद्धृतं स्वरूपमिदम्—

“छत्तसिलाए सिलसणे दिवखं पडिवन्नो नेमी । सहस्रंघणे केवलनाणं । लवखारामे देसणा । अवलोयणा-उषसिहरे निवाणं । रेवयमेहलाए कण्हो तत्थ कल्लणनिगं नाऊय सुवण-रयणपडिमालंकिंयं चेईयतिगं, अंधादेविं य कपोवेइ । इंदो वि गिरिं कोरिऊय सुवन्नवन्नं घलाणयं रूपमयं चेईयं रयणमया पडिमा पमाणवन्नोबवेया ।

सिद्धे अंवारंगमंडवे अवलोकणासिद्धं घटाभंगमंडवे संवौ । सिद्धविष्णायगो पट्टिहारो । तद्वा सत्त जायवा दामोदराणु-
रूवा कालमेह १ मेहनाद २ गिरिविहा(दा)एण ३ एकपाद ४ सिहनाद ५ खोडिक ६ रैवत ७ नामानः तिव्रतनेण
कोडणेण खित्तवाला उचयत्ता । तस्य य मेहनादो सम्भदिष्टी नेमिकमभतो । मेहलाए गिरिविदारणो । कंचणवला-
णए चउदारे तस्य अंदाएसेण पवेसो नन्नहा । तद्वा अंदापुरओ इत्यवीसाए विवरं तस्य य अंदाएसेण उववासतिगेण
सित्तुग्घाडणं । इत्यवीसाए संपुडसत्तंगं, समुग्गयपंचयं, अद्दो रसकूविआ । अमावाए अमावाए उग्घाडइ, गिण्ढि-
जइ अंदाएसेण । तद्वा पडुअकूडे उववासतिगं काऊण सरलमग्गेण घलिपूअणेण सिद्धिविष्णायगो लम्भइ । तस्य
य चित्तिया सिद्धी । दिग्गेण ठाड्वं । जइ पच्चक्खो दवइ । तयो राइमईए गुहाए कमसएणं गोदोहियाए पवेसं
रसकूविआ क्किसिणचित्तवली । राइमईए पडिमा रयणमया, अंवा रूपमया चिड्ढति । तद्वा छत्तसिला पंढसिला
कोडिसिला तिगं पत्तत्तं । छत्तसिलामज्झमज्जेण कणयवली । सद्दसंचवणमज्जे रयय-सुवण्णमयचउवीसं । लक्खारामे
॥ पावत्ती चउवीसं जिणाण गुहा पत्तत्ता । कालमेहसस पुरओ सुवण्णवालुयाए नईए सड्ढकमसयत्तिणं उत्तरदिसीए
गमित्ता गिरिगुहं पविसिद्धा, न्दवणं उदएण काऊण ठिए उववासपंचहिं दुवारमुग्घइ । मज्जे पदमदुवारे सुवन्न-
खाणी, दुदए रयणखाणी । तस्य एगो कण्हमंडारो अद्दो दामोदरसमीवे । धंजणसिलाए अद्दोभागे रययसुवन्न-
धूली पुरिसधावीसोहिं पत्तत्ता ।

५२४. तस्सत्थमणे मंगलयदेयदाली य संतु रससिद्धी ।

॥ सिरिचपरोचक्ख्वायं संघसमुद्धरणकज्जमि ॥

५२५. सस्सकहाहं मज्जे निपिहत्ता कोडिडिदुसंजोए ।

घंढसिलानुत्तयजोयणाओ अंजणगवरसिद्धी ॥

रत्नजाति-महौपध्यादिकं यद् विश्वत्रये वर्तते, तत् सर्वमत्रास्ति ।

अन्यान्यपि चित्ताह्लादकानि पुण्यानि श्रीजिनमयानि तीर्थानि ज्ञान-पुर-पत्तन-पर्वतादिषु सन्ति । तेषु सर्वत्र

॥ शासनप्रभाषकाः सुश्रावका दर्शनविशुद्धाद्यर्थं तीर्थयात्रां कुर्वन्ति । करणीयमेतत् । श्रुतं पुरा श्रीभारतेश्वरादिनिर्ग-
पतिभिः । एतत् श्रीतीर्थद्वयमाहात्म्यमाकर्ष्य राजा सपरिकरस्त्रीर्ययात्रासामग्रीमकारयत् ।

॥ १४. महता महेन श्रीदेवालयप्रस्थाने सज्जायमाने देशान्तरायातेन पुरुषसुग्मेन—'त्वं प्रति षाह्लदेक्षीयः
श्रीकर्णनृपतिरूपैति—' इति विज्ञप्तः । स्वदेविन्दुतिलाद्वितं ललाटं दधानो भविष्याग्भटेन साकं साध्वसध्वस्तसंघा-
विपत्यमनोरयः प्रभोः पदान्ते स्वं निनिन्द ।

॥ ५२६. श्रेयांसि पट्टुविमानि भवन्ति महतामपि । अश्रेयसि प्रश्रुतानां कापि यान्ति विनायकाः ॥

अथ नृपतेस्त्वामिन् महाभये समुपस्थिते किञ्चिदवधार्यं 'द्वादशे यामे भवतो निवृत्तिर्भविष्यति' इति आदिरय
विश्लेषे नृपः । किंकर्तव्यमूढो पावदास्ते, तावत्रिणांतिवेलासमागतनरसुग्मेन 'श्रीकर्णो दिवंगतः' इति विज्ञप्तः ।
ताम्बूलमुत्सृज्य कथमिति श्रेष्ठो तौ ऊचतुः—'कुम्भिकुम्भस्वल्क्षः श्रीकर्णो निशि प्रयाण कुर्वन् निद्रामुद्रितलोचनः

॥ कण्ठपीठप्रणयिता सुवर्णशृङ्खलेन प्रविष्टवटशालयादेन उल्लसितः पशुताममितवान् । तस्य संस्कारानन्तरमात्रं
॥ चरितौ'—इति ताभ्यां विश्वसे तत्कालं द्वाससतिमहासामन्तैः समं राजा श्रीतीर्थयात्रामेरीमवाद्यत् । सर्वदेवेषु
कुङ्कुमपत्रिकाः श्रेणीत् । तत्रः श्रीसधमेलापके स्वगजाश्वरमपत्तिपरिभ्रुता द्वाससतिसामन्ताः, मश्री चाग्भटः, २४
प्रासादकारको नृपमान्यो नागश्रेष्ठिसुत आभटः, पद्मपापाकविचक्रवर्ती श्रीपालस्ततुपुत्रः सिद्धपालः,
कवीनां दाट्णां च धुर्यो भाण्डगारिकः कपर्दी, प्रह्लादनपुरनिवेशको रामप्रह्लादनः, ९९ लक्षसुवर्णस्वामी
श्रेष्ठी छाटाकः, राजदौदिकः प्रतापमल्लः, १८०० व्यवहारिणः, श्रीहेमसूरयः । अन्येऽपि लेख ज्ञान-

नगरस्थाननिवासिनो बहवः । पद्दर्शनानि । बहवो बन्दिजनाः । स्थाने स्थाने प्रभावना, जिने जिने छत्र-चामरादि-
प्रदानम् । स्थाने स्थाने सत्पात्रपूजा । याचकानां मनोवाञ्छिता सिद्धिः । एवं परिवृत्तो प्रभुणा द्विधोपदिश्यमान-
वर्त्मना धुन्धुकपुरे प्राप्तः । प्रभूणां जन्मग्रहभूमौ स्वयं कारितसप्तदशहस्तप्रमाणे श्लोकाविहारे प्रभावनां विधि-
त्सुर्जातिपिशुनानां द्विजातीनामुदितमुपसर्गं वीक्ष्य तान् विषयताडितान् कुर्वन् श्रीशत्रुञ्जयतीर्थं प्राप । पादचारेण
पर्वताधिरोहणम् । श्रीजिनेन्द्रप्रासादद्वारे सपादसेतिकाभौक्तिकैः प्रासादद्वारवर्द्धापनकम् । मध्ये प्रदक्षिणात्रयम् ।
प्रथमपूजायां नवाङ्गेषु नवरत्नानि लक्ष्मूल्यानि । अष्टाह्निकामहोत्सवः । सुवर्ण-रूप्यादिसप्तध्वजाप्रदानम् । चैत्यपरि-
पाठ्यां वामहस्तं श्रीगुरुणां हस्ते लयं वीक्ष्य महं कपर्दीं प्राह—

५२७. श्रीचौलुक्य । स दक्षिणस्तव करः पूर्वं समासूत्रित-
प्राणिप्राणविघातपातकस्तत्रः शुद्धो जिनेन्द्रार्चनात् ।
वामोऽप्येष तथैव पातकस्तत्रः शुद्धिं कथं प्राप्नुयात्
न स्पृश्येत करेण चेत् यतिपतेः श्रीहेमसूरिप्रभोः ॥

प्रमुदितो राजा । अवारितान्नदानयाचकस्तकाराः प्रवर्त्तन्ते ।

५२८. मालोद्बधट्टनप्रस्तावे उदयनसुतादिमहापुरुषसंघश्रेणिभूते धर्मशिलायां महं चाग्भटः प्रथमं लक्षचतुष्क-
मवदत् । प्रच्छन्नधार्मिकः कश्चित् कथापयस्यष्टौ लक्षाः । एवमन्योन्वेषीश्वरेषु वर्द्धयत्सु कश्चित् सपादकोटीं
चकार । चमत्कृतो राजोवाच—‘उत्थाप्यतां स यो गृह्णाति’ । उत्थितः स यावत् दृश्यते तावद् यादरमलिनवसनो
वणिगरूपो विलोकितः । राजा चाग्भटो भाषितः—‘द्रव्यसुस्थं कृत्वा देहि’ । श्रीचाग्भटो वणिजा सहोत्थाय
द्रव्यसुस्थं पप्रच्छ । वणिजा सपादकोटिमूल्यं माणिक्यं दर्शितम् । मन्त्रिणा पृष्टम्—‘कुत इदं ते ?’ । वणिगाह—
‘महूअकवास्तव्यो मरियता हंसाख्यः सौराष्ट्रिकः प्राग्वादान्वयः । अहं तदभूर्जगडः । माता मे धारू-
नामा । मत्पित्रा निषनसमयेऽहं भाषितः—‘वत्स ! चिरं कृताः प्रवहणयात्राः । फलिताश्च मे । मेलितं धनं तेन
च प्रत्येकं सपादकोटिमूल्यं माणिक्यपत्रकम् । अधुना प्रमुक्तपभचरणौ शरणं मे । अंनशनं प्रतिपन्नम् । क्षमिताः
सर्वे जीवाः । एकं माणिक्यं श्रीऋषभाय, एकं श्रीनेमिनाथाय, एकं चन्द्रप्रभाय, माणिक्यद्वयमात्मनोऽन्तिके
दध्याः ।’ मामिति निगद्य गतः परलोकं पित। तन्ननकवचनसमर्थनाय जनन्याः सहाहमागतः । सा कपर्दि-
मुवने मुक्ताऽस्ति । तामष्टपष्टितीर्थाधिकां मालां परिधापयिष्यामि ।’ श्रुत्वा हृष्टो राजा मन्त्री संपद्य । मालापरिधानं
कृतं तेन जगड्ढेन वणिजा । तन्माणिक्यं हेमा खचित्वा ऋषभाय कण्ठाभरणं राजा कारयामास ।

महापूजावसरे चारणः पपाठ—

५२८. इफह फुल्लह माटि देगइ जु नरसुरसिवसुहइ ।
एही करइ कु साटि कट भोलिम जिणवरतणी ॥

नवकूलः पठने नवलक्षदानं द्रन्माणाम् । आरात्रिकावसरे महादानम् ।

५२९. ततो राजा स्वं कृतार्थं मन्यमानः, कृत्वा अमानमहिमानं श्रीदेवतदेवतं मनसाध्याय सपरिकरसादृशं प्रति
प्रयाणमकरोत् । पथि च वृक्षानपि पट्टकूपरिधापनिकया सन्मानयन् रैवतासत्रे समायाते, अकसादेव पर्वत-
कम्पे सञ्चाममाने श्रीहेमचन्द्राचार्यां नृपं प्राहुः—‘इयं छत्रशिला युगापदुपेतयोर्द्वयोः पुण्यवतीरुपरि पतिष्यति ।’
इति वृद्धपरंपरा । तदानां पुण्यवन्ती, यदियं गीः सत्या भवति, तदा लोकापवादः । नृपतिरेव देवं नमस्करोतु,
न वयम्—इत्युक्ते नृपतिनोपरुष्य प्रभव एव सद्येन सह प्रेषिताः, न स्वयम् । छत्रशिलामार्गं परिहृत्य परस्मिन् मार्गे
धीर्नृप्राकारपक्षेन श्रीचाग्भटकारितपथां चटितः । तत्र स्रावविधिपूर्वकं स्रावपूजादानं सर्वस्थानेषु । लक्षाराम-
सहस्रापन-चन्द्रगुम्फाभिक्रवलोकेनाशिलर-शाम्य-प्रद्युम्नादिषु चैत्येषु चैत्यपरिपाटीं कृतवान् महाप्रभावनां च ।

५३४. निरञ्जनं निराकारं सहजानन्दनन्दितम् ।
निरूप्य मनसा नित्यं स्वरूपं परमेश्वरम् ॥
५३५. कृत्वा तन्मयमात्मानं त्यक्त्वा सर्वं स्वतः परम् ।
स्वात्मावबोधसम्भूतज्योतिषेति न्यभाषयन् ॥
५३६. यथा—आत्मन् ! देवस्त्वमेव त्रिभुवनभवनो ज्योतिदीपस्त्वमेव,
ब्रह्मज्योतिस्त्वमेवाखिलविषयसमुज्जीवनायुस्त्वमेव ।
कर्त्ता भोक्ता त्वमेव ब्रजसि जगति च स्याप्णुरूपस्त्वमेव,
स्वस्मिन् ज्ञात्वा स्वरूपं किञ्चु तदिह बहिर्भावमाविष्करोषि ॥

इति सञ्चिन्त्य चरमोच्छ्वाससमये दशमद्वारेण प्राणोत्क्रान्तिमकार्षुः ।

तदनन्तरं प्रभोः शरीरस्य चन्दनकर्पूरगन्धमिः कृते संस्कारे तद्गन्ध पवित्रमिति कृत्वा राजा तिलकन्यासेन " नमश्चक्रे । ततः समस्तसामन्तैस्तदनु नगरलोकैश्च तत्रत्यमृत्स्त्रायां गृह्यमाणार्थां 'हेमखण्ड' इत्यथापि सा प्रसिद्धाऽस्ति लोके ।

*

५९९. अथ राजा श्रीगुरुपादानां विरहेणास्तोकशोकाश्रुजलविल्लोचनः श्मशाननिभां राजसभां मन्यमानस्तत्र नायाति; दुर्गतिचिह्नान्येतानि इति राजचिन्हानि न धारयति; अयमपारं संसारं प्रापयतीति प्रजाव्यापारं चापि न करोति । भोगान् संसारोगानिव मन्यते । लास्यहास्यादिविमुखः, सुखाय तान् विना किमपि न पश्यति । सकल- " कलाकलापकुशलैरपि अनेकधा विनोद्यमानोऽपि न कापि रतिं प्राप । सचिवैर्विज्ञप्त इदमवादीत्—'स्वपुण्यार्जितोत्तम- लोकान् प्रभून् न शोचामि, किन्तु निजमेव सप्ताङ्गराज्यम् । सर्वथा परिहार्यराजपिण्डदोषदूषितं यन्मदीयमुदकमपि जगद्गुरोरक्षे न लभं, यस्मात्तदेव शोचामि ।

अथान्यदा सान्ध्यविधिविधानाय सन्ध्यासमयमावेदयितुं केनापि विदुषाऽवसरपाठकेन पठितम्—

५३७. ध्वान्तं ध्वस्तं समस्तं विरहविषगमं चक्रवाकेषु चक्रे,
सङ्कोचं मोचितं द्राक् किल कमलवने धाम लुप्तं ग्रहाणाम् ।
प्रासा पूजा जनेभ्यस्तदनु च निखिला येन भुक्ता दिनश्रीः,
संप्रत्यस्तंगतोऽयं हतविधिवशतः शोचनीयो न भानुः ॥

इत्याकर्ण्य राजा, शोकं किञ्चित् स्तोकं कृत्वा, श्रीगुरुणां गुणान् लोकंष्ट्यान् स्मारं स्मारं सुचिरमिदमवादीत्—

५३८. श्रीसूरीश्वर ! हेमचन्द्र ! भवतः प्रक्षाल्य पादौ स्वयम्,
स्वर्वेनोः पयसा विलप्य च मुहुः श्रीखण्डस्तान्द्रव्रवैः ।
अर्चामोऽभ्युदमौक्तिकैर्यदि तदाऽऽप्यान्वप्यमस्तु फ नो,
विश्वैश्वर्यदजेनधर्मविधाशायासिहेतू एवम् ॥

५३९. श्रीहेमसूरिप्रहृपादपदपद्मं चन्दे भवान्घेस्तरणैकपोतम् ।
ललाटपट्टाक्षरकान्तराज्याक्षरावली येन मम ध्यलोपि ॥

आरात्रिकानसरे चारणः पपाठ-

५९९. छाष्टि वाणि मुहूर्त्ताणि ए तहं भागी मुह मरउं ।
हेमसूरि अत्थाणि जे ईसर ते पंडिआ ॥
वन्दनकसमये नृपस शृष्टी हस्तप्रदाने [अन्यः] चारणः -
५३०. हेम तुहारा फर मरउं जिहिं अचन्मुअ रिद्धि ।
जे चांपइ हेडामुहा ताहं ऊपहरी सिद्धि ॥
द्वयोक्षिः पाठे लक्ष्मणमौचिलमदात् । ततः परमेश्वरं तुष्टाव ।
५३१. आजन्म कलिताजिह्यपरब्रह्ममयात्मने ।
चिदानन्दपदस्याय श्रीनेमिस्वामिने नमः ॥
- ॥ अथोभयतीर्थयात्रायाऽऽलानं पवित्रीकृत राजा सपरिकरः पथि प्रभावनां कुर्वाणः श्रीपत्तनसाजगाम ।
श्रीदमहिन्ना नित्यं धर्मव्यापरो दिनानि सफलयति ।

*

- § ९७. अथ श्रीकुमारपालेन द्वासप्ततिसामन्ता भूपालः स्वाज्ञां प्राहिताः । अष्टादशदेशेषु अनातिपट्टो दापितः ।
चतुर्दशसु देशेषु अर्थवलेन मैत्रीरलेन च विनयेन च जीवरक्षा कारिता । १४४४ नवीनप्रासादेषु कल्याणपिरोपमं
कारितम् । १६००० जीर्णोद्धारेषु कलशध्वजारोहोऽकारि । सप्तमिस्तीर्थयात्राभिरात्मा पवित्रितः । एकविंशति ज्ञान-
कोशलेखनम् । द्वासप्ततिलक्षसूतकद्रव्यपत्र फाटितवान् । ९८ लक्षप्रमाणं द्रव्यमौचित्ये दत्तम् । परमाहृतनिरुद्धं
लभ्यम् । आजन्म परनारीसहोद्गविरुद्धं च । सप्तव्यसनानि निवारितानि । श्रीसद्वभक्ति-साधार्मिकवात्सल्य-त्रिनिर्नान्नी-
द्विरावश्यक-पर्वदिनपौषधादान-शासनप्रभावना-दीनोद्धारपरोपकारादिपुण्यकृत्यान्वयेकथा कृतानि ।
५३२. कुमारपालभूपत्य किमेकं वर्णयते क्षितौ ।
जिनेन्द्रधर्ममासाय यो जगत् तन्मयं व्यधात् ॥

*

- ॥ § ९८. अनान्तरे च निर्व्यूहराजव्यापारी विहितानेकनवीनप्रासादजीर्णोद्धार-परोपकार-दीनोद्धारदिपुण्यकृत्या कृत-
श्रीजिनशासनप्रभावनौ मन्त्रिभाहृददेव-आंपडौ स्वर्गं जग्मतुः ।
अथैव काले श्रीकुमारपालभूपालः श्रीहेमसूरिश्च हूनकृत्या महसा तपसा वपसा च वृद्धौ जातौ । परं
श्रीहेमसूरिरिगच्छे विरोधः । रामचन्द्र-गुणचन्द्रवृन्दमेकत, एकतो पालचन्द्रः । तस्य तु राजभ्रातृव्याऽ-
जयपालेन सह मैत्री । अन्यदा राजा श्रीगुरु वृच्छति स्म - 'भगवन् ! अपुनोऽहं, कं खराज्यपदे सापयापि ?'
श्रीगुरुभिरुक्तम् - 'राजन् ! अय माग्निनेयः प्रतापमहद्गः प्रजाप्रियो न्यायधर्मनिष्ठो बहुराजवर्गीयसम्मतो राज्यमार-
पुरापुरीणोऽस्ति । अजयपालोऽप्यस्ति परं न तत्सङ्करः, न न्यायनिष्ठः, न धर्मप्रियः, न जनानुरागः । यदुक्तम् -
५३३. धर्महीनः सदा न्यायी पात्रे त्यागी गुणादरः ।
प्रजानुरागसम्पन्नो राजा राज्यं करोति सः ॥

- न चायमेवंविधगुणवान् । अजयपालात् तु त्वत्कारितधर्मसानक्षयः कियानस्ति' । एव मन्त्रे कृते पालचन्द्रेण
स्वरूपमेतदजयपालाय न्यवेदि । तस्य रामचन्द्रादिषु महादेवः सनजनि ।
अथावसरे चतुःश्रीतिवर्षयुगः श्रीहेमसूरिवराः परिज्ञातनिजावसानसमयाः समयोचितं विकीर्षकः समस्त-
श्रीसंधं स्वकीयगच्छ श्रीकुमारपालनृपतिं चाह्वय, 'तवापि पण्मासशेषमायुस्स्ती'ति प्रज्ञापनां कृत्वा, दशषाऽऽ-
रापनां विषाय, समाधियोगसाधितसकृत्वाः -

५३४. निरञ्जनं निराकारं सहजानन्दनन्दितम् ।
निरूप्य मनसा नित्यं स्वरूपं परमेश्वरम् ॥
५३५. कृत्वा तन्मयमात्मानं त्यक्त्वा सर्वं स्वतः परम् ।
खात्मावबोधसम्भूतज्योतिषेति व्यभावयन् ॥
५३६. यथा—आत्मन् ! देवस्त्वमेव त्रिभुवनभवनो ज्योतिदीपस्त्वमेव,
ब्रह्मज्योतिस्त्वमेवाखिलविषयसमुज्जीवनायुस्त्वमेव ।
कर्ता भोक्ता त्वमेव ब्रजसि जगति च स्थाणुरूपस्त्वमेव,
स्वस्मिन् ज्ञात्वा स्वरूपं किमु तदिह बहिर्भावमाविष्करोषि ॥

इति सच्चिन्त्य चरमोच्छ्वाससमये दशमद्वारेण प्राणोत्क्रान्तिमकार्षुः ।

तदनन्तरं प्रभोः शरीरस्य चन्दनकर्पूरागुग्गुभिः कृते संस्कारे तद्वस्त्रस्य पवित्रमिति कृत्वा राजा तिलकन्यासेन नमश्चक्रे । ततः समस्तसामन्तैस्तदनु नगरलोकैश्च तत्रत्यमृत्त्यायां गृह्यमाणायां 'हेमखड्ग' इत्यघापि सा प्रसिद्धाऽस्ति लोके ।

*

१९९. अथ राजा श्रीगुरुपादानां विरहेणास्तोकशोकाश्रुजलाविल्लोचनः श्मशाननिर्भं राजसभां मन्यमानस्तत्र नायाति; दुर्यतिचिह्नान्येतानि इति राजचिन्हानि न धारयति; अयमपारं संसारं प्रापयतीति प्रजाव्यापारं चापि न करोति । भोगान् संसारोगान्निव मन्यते । लासहास्रादिविमुखः, सुखाय तान् विना किमपि न पश्यति । सकल- कलाकलापकुञ्जैरपि अनेकधा विनोद्यमानोऽपि न क्षापि रतिं प्राप । सचिवैर्विज्ञप्त इदमवादीत्—'स्वपुण्यार्जितोत्तम- लोकान् प्रभून् न शोचामि, किन्तु निजमेव सहाङ्गराज्यम् । सर्वया परिहार्यराजपिण्डदोषदूषितं यन्मदीयमुदकमपि जगद्गुरोर्ज्ञे न लभं, यस्मात्तदेव शोचामि ।

अथान्यदा सान्ध्यविधिविधानाय सन्ध्यासमयमावेदयितुं केनापि विदुषाऽवसरपाठकेन पठितम्—

५३७. ध्वान्तं ध्वस्तं समस्तं विरहविषगमं चक्रवाकेषु चक्रे,
सङ्कोचं मोचितं द्राक् किल कमलवने धाम लुप्तं ग्रहाणाम् ।
प्राप्ता पूजा जनेभ्यस्तदनु च निखिला येन भुक्ता दिनश्रीः,
संप्रत्यस्तगतोऽयं हतविधिवशतः शोचनीयो न भानुः ॥

इत्याकर्ण्य राजा, शोकं किञ्चित् स्तोकं कृत्वा, श्रीगुरुणां गुणान् लोकंशृणुन् स्मारं स्मारं सुचिरमिदमवादीत्—

५३८. श्रीसूरीश्वर ! हेमचन्द्र ! भवतः प्रक्षाल्य पादौ स्वयम्,
स्वर्धनोः पयसा विलप्य च मुहुः श्रीखण्डसान्द्रद्रवैः ।
अर्चामोऽभ्युदमौक्तिकैर्यदि तदाऽप्याचृण्यमस्तु क्व नो,
विश्वेश्वर्यदजैनधर्मविविधान्नायासिहेतुं ह्यम् ॥
५३९. श्रीहेमसूरिप्रमुपादपद्मं धन्दे भवान्धेस्तरणैकपोतम् ।
ललाटपद्माक्षरकान्तरतज्याक्षरावली येन मम व्यलोपि ॥

§ १००. ततः श्रीगुरुविरहानुरो राजा यावदौद्विंशं प्रतापमद्वं राज्ये निवेशयति, तावत् क्रिमिन् कृतराजवर्गमे-
दोऽजयपालो भ्रातृव्यः श्रीकुमारपालदेवस्य विपन्नविपमदात् । तेन विधुरितगानो राजा ज्ञातभ्रातृव्यप्रपन्नः
स्वार्थीनां विषापहारशुक्तिकां पुरा कोशे स्थापितां शीप्रमानयतेति निजामपुरापानादिदेश । ते च तां पुराऽप्यजयपालेन
गृहीतां ज्ञात्वा तूष्णीं स्थिताः । अनान्तरे व्याकुले समक्षराजकुले विषापहारिशुक्तिकाया अनामगमनहेतुं ज्ञात्वा
कोऽपि चारणः पपाठ—

५४०. कुमरद ! कुमरविहार एता कांहं करावीया ।
ताहं कु फरिसइ सार सीप न आषहं सयं धणी ॥

इत्याकर्ण्य राजा यावद्विमर्शं करोति, तावत् कोऽप्यवसरावेदकः पपाठ—

५४१. कृतकृत्योऽसि भूपाल ! कलिकाठेऽपि भूतले ।
आमन्नयति तेन त्वां विधिः स्वर्गं यथाविधि ॥

इति शुभला राजा शुक्रेणामग्नकारणं ज्ञात्वा सर्वसमझमित्युवाच—

५४२. अर्थिभ्यः कनकस्य दीपकपिशा विभ्राणिताः कोटयो,
पादेषु प्रतियादिनां प्रतिहताः संस्कारगर्भा गिरः ।
उत्खातप्रतिरोपितैर्दृपतिभिः सारैरिव क्रीडितं,
कर्त्तव्यं कृतमर्थना यदि विधेस्तत्रापि सजा वयम् ॥

५४३. इत्युदीर्य स्वधैर्येण भूपतिर्भूरिभाग्यवान् ।
लक्षं लक्षं ददौ तोपादनयोः पारितोषिकम् ॥

*

§ १०१. ततो राजा त्रिंशद्दर्शान्त्यै मासान् सप्तविंशतिदिवसान् साम्राज्यं कृत्वा कृतार्थी कृतपुरुषार्थः सर्वं विरसावसानं
विज्ञाय विज्ञशिरोमणिं प्राणान्ते दशपाराधनां विधाय स्वचित्ते श्रीपद्मपरमेशीप्रतिष्ठाप्रणष्टकठः समाधिस्वाधीनसाध्यः
परमविधिना चरमोच्छ्वासे लक्षशरीरादिममत्वस्त्रत्तपरिज्ञानवान् प्राणान् अत्याक्षीत् ।

५४४. सर्वज्ञं हृदि संस्मरन् गुरुमपि श्रीहेमचन्द्रं प्रभुम्,
धर्मं तद्गदितं च कल्मषमयीप्रक्षालनापुष्करम् ।
व्योमामिर्धम(१२३०)वत्सरे विपलहृद्युत्सर्पिं मूर्च्छाभरो,
मृत्वाऽवाप कुमारपालद्वपतिः स व्यन्तराधीशताम् ॥

*

ततो लोके हाहाकारो महानमूत् । सर्वत्रलोकानामिति गिरः प्रादुससन्—

५४५. आकर्ण्य प्रतिकाननं पद्गुणणाञ्चौलुक्यभूपव्ययम्,
क्रन्दन्तः करुणं परस्परमदो बह्वयन्ति त्रिःसंशयम् ।
योऽमृन्नः कुलवर्द्धनः स सुकृती राजर्षिरस्तं ययौ,
सूर्यं यात विगन्तरं झटिति रे नो चैन्मृता व्याघतः ॥

*

५४६. नाऽभूद् भविता चात्र हेमसूरिसमो गुरुः ।
श्रीमान् कुमारपालश्च जिनभक्तो महीपतिः ॥
५४७. आज्ञावर्तिषु मण्डलेष्वष्टादशखादरा-
दब्दान्येव चतुर्दश प्रसूमरीं मारिं निवार्यौजसा ।
कीर्तिस्तम्भनिभां चतुर्दशशतीसंख्यान् विहारंस्तथा,
कृत्वा निर्मितवान् कुमारनृपतिर्जनो निजनो व्ययम् ॥
- *
५४८. कर्णाटे गूर्जरे लाटे सौराष्ट्रे कच्छ-सैन्धवे ।
उच्चायां चैव भंभेर्या मारवे मालवे तथा ॥
५४९. कौकणे तु तथा राष्ट्रे कीरे जाङ्गलके पुनः ।
सपादलक्षे मेवाढे दीपे (दीह्यां ?) जालन्धरेऽपि च ॥
५५०. जन्तूनामभयं सप्तव्यसनानां निषेधनम् ।
वादनं न्यायघण्टाया रुदतीधनवर्जनम् ॥
- *
५५१. किञ्चिद्गुरुमुवाच्छ्रुत्वा किञ्चिदक्षरदर्शनात् ।
प्रबन्धोऽयं कुमारस्य भूपतेर्लिखितो मया ॥

॥ इति कुमारपालप्रबोधप्रबन्धः समाप्तः ॥

[अथ ग्रन्थलेखनप्रशस्तिः ।]

श्रीमच्छ्रीचैत्रगच्छेशा श्रीधनेश्वरसूरयः ।
 ततः क्रमागतासौमि श्रीमुचनेन्दुसद्गुरुन् ॥ १ ॥
 देवभद्रगणीशानां शिष्याः श्रीगच्छनायकाः ।
 विजयचन्द्रसूरीन्द्रास्तपसा च्योतिताम्बराः ॥ २ ॥
 यज्ञसेन-पद्मचन्द्र-खेमकीर्तिस्तथा गुरुः ।
 हेमकुम्भमुनीन्द्रश्च श्रीघशोभद्रसूरिराद् ॥ ३ ॥
 श्रीरत्नाकरसूरीणां नाद्या नदयति कल्मषम् ।
 मुनिशेखरयोगीन्द्रं धर्मदेवगुरुं परम् ॥ ४ ॥
 ज्ञानचन्द्राभयसिंहसूरिं तपःपरायणम् ।
 हेमचन्द्रप्रभुं चन्दे गुणश्रेणिविभूषितम् ॥ ५ ॥
 भविकजनसमूहैः सेव्यपादारविन्दम्,
 रविकिरणसफासं चन्द्रमाकारसौम्यम् ।
 भयजलनिधिनायं दुःखपाशप्रणाशम्,
 जयतिलकगुरुं श्रीसूरिराजं नमामि ॥ ६ ॥
 धर्मशेखर-भाणिक्यसूरिं भाणिक्यसंनिभम् ।
 रत्नसागरसूरीन्द्रं रत्नसिंहगुरुं तथा ॥ ७ ॥
 उपाध्यायपदे श्रीमन्मुनिरत्नगणीश्वरान् ।
 नौमि पण्डितसाधूनां क्रमाम्बुजमहं सदा ॥ ८ ॥
 श्रीगच्छेशानाम्भोजसेवने घमरास्सदा ।
 दपावर्द्धननामानः पण्डितास्सपरिच्छदाः ॥ ९ ॥
 वेदं रसं-चेर्षं-चन्द्रे गते विक्रमवत्सरे ।
 भव्यलोकप्रयोषाय स्थिता देवलपाटके ॥ १० ॥ -युगम् ।
 तेषामादेशतः श्राद्धैः श्रीकुमारनरेशितुः ।
 वृत्तं लिखापितं रम्यं गच्छोपकृतिहेतवे ॥ ११ ॥
 यावन्मेरुर्महाशैलो यावच्चन्द्र-दिवाकरौ ।
 अग्रपत्न्य-नारदन्-पुण्यपृच्छी संघे चरित्प्रमुक्तकम् ॥ १२ ॥

चतुरशीतिप्रबन्धान्तर्गत कुमारपालदेवप्रबन्ध ।

चौलुक्यवंशेग(शध्व)जः श्रीकुमारपालदेवः—

एको यः सकलं कुतूहलितया म(य)ध्राम भूमीतलं
प्रीत्या यस्य पतिंवरा समभवत् साम्राज्यलक्ष्मी स्वयम् ।
श्रीसिद्धाधिपविप्रयोगविधुरामप्रीणयत्(दु) यः प्रजां
कस्यासौ विदितो न गूर्जरपतिश्चालुक्यवंशध्वजः ॥ १ ॥

§ १. तस्य प्रबन्धो लिख्यते । यथा—श्रीपत्तने श्रियां निकेतने श्रीसिद्धच[क्र]वर्ती राज्यं करोति । तस्य पितृव्यस्य त्रिभुवनपालदेवस्य कुमारपालदेवः सुतोऽस्ति । पुत्र्यौ द्वे स्त्रः । एका भ्रमलदेवी, सपादलक्षाधिपतिना आनाकेन नृपतिना परिणीता । द्वितीया नामलदेवी, राज्ञा महासाधनिकेन प्रता-
पमह्येन परिणीता । अन्यदा श्रीसिद्धराजो निरपत्यश्चिन्तयति—

निर्नामताम्बुधौ मज्जद् राज्यमूलयोद्धृतौ ।
पुत्राः श्रीढावराहन्तः संपद्यन्ते कृताऽऽत्मनाम् ॥ २ ॥
घटिकाऽप्येकया घट्या कुण्डीपयसि मज्जति ।
गोत्रं पुनरपुत्रस्य क्षणाग्निर्नामताम्भसि ॥ ३ ॥

इति विचिन्त्य देवपत्तने श्रीसोमेश्वरयात्रायै चचाल । तत्र गत्वा सोमेश्वरः पूजादिधिराराधितः । स प्रसूक्षीभूय उवाच—‘स्तन्वे विहङ्गिकां विधाय इहाऽऽगमे कष्टं कथं कृतम् ? । तेनोक्तम्—‘किं तेन ? राज्यायम्’ । ‘राज्यधरस्ते कुमारपालदेवो भविष्यति’ । नृपो निवृत्त्याऽऽज्यातस्त्वेवमचिन्तयत्—‘वेदसुं मारयामि तदा सोमेश्वरः सुतं यच्छति’ । अतस्तं मारयितुमारभे । साप (सोऽपि) विशद्वर्षदेशीयः पुरान्छन्नो निस्ससार । अमन् सप्तवारं केदारयात्रामकरोत् । अन्तराऽन्तरा पत्तने छन्नमभ्येति ।

§ २. एकदा तपस्वि(स्त्रि)वेषधरः केनापि नृपाय निवेदितः । मार्ग्यमाणो न दृष्टः । सज्जनकुलालेन कचकोटी-
मध्ये नीवादि प्रक्षिप्य राजपुरुषेभ्यो रक्षितः । तत्रायया उक्तम्—‘रक्ष रक्ष, असी ते चिघ्नकूटं दासति’ । अथ निःश्वस्य नष्टः ।

§ ३. पुनरेकदा तपस्वि(स्त्रि)वेषधरः पत्तनं प्रविष्टः । अनादिराउलमठे प्रविष्टः । तत्र अग्रेकदा श्रीहे-
माचार्याणां पौ(षी)पथागारे प्रविष्टः । ध्याख्याने जायमाने कमलिकोपरि मरितवेष्टनं दृष्टम् । तेन चिन्तितम्—
‘याचिष्येऽसुं जटावेष्टनाय, पर(रं) दासन्ति न वा इति वक्तुं न शक्नोति’ । उज्ज्वं दृष्ट्वा श्रीहेमाचार्यैर्नि(ति)र्व्य-
घ्ननमालोक्य उक्तम्—‘सुखक! राजपुत्रायै पठं मुग्ध’ । तेन सन्नोपेमुक्तम्—‘अदं राउले वा राजपुत्रो वा ?
शुभमिदकम्—‘उत्स(सु)को मा मय । यदा भविष्यसि तदा राजानं भगिष्यामि’ । तेन स्वजटागिः पदौ प्रमा-
ज्योक्तम्—‘कदा[स उ]प्यो वामरो भावी ?’ । तदा ‘संवत् ११९९ वर्षे मागसिरवदि ४ रवौ तव राज्यम्’—
पत्रिकारुषिता । ‘परं निकटा आपदस्ति, शीघ्रं मे पौपथागारे समागन्त्वयम्’ ।

इतः केनापि नृपा[य] तपश्चि(स्त्रि)वेपो मठस्यो निवेदितः । राज्ञा तपश्चि(स्त्रि)नो निमग्नितः । अना-
दिराउलस्तपश्चि(स्त्रि)सप्तशत्या भोजनाय गतः । इतः तपश्चि(स्त्रि)नां पार्श्वयोः स्रग्धरा नराः स्थापिताः ।
तेषामिदमुक्तम्—‘यस्य तपश्चि(स्त्रि)नोऽहं पादौ ध्यालयन् विमुच्य उपरि यामि स [मा]रणीय एव’ । इतस्तस्य
पदधालने नृपश्चरणलक्षणं लंघ्यते चालोक्य विमुच्य ‘निर्विण्णोऽहम्’ । पुरोहितं तत्र ने(नि)युज्य उपरि गतः ।
तद्गम्यात् संज्ञा सुमदानां विस्मृता । ततः कुमरिक एकं करं उदरे दत्त्वा, एकं मुखे [दत्त्वा] पितृप्रकोपव्याज-
घ्नः । इतः श्रीहेमाचार्यां शुकतोत्रं द्वा(द्वा)सुदपाठ्य ऊर्द्धाः सन्ति । सोऽपि पौषभागारे प्रविष्टः । उपवरकान्तः
प्रक्षिप्य गुरुमिस्तालकं दत्तम् । पश्चाच्छेषः कलकलमश्रुत्वा पत्नीन् हृक्षयामास । मरुटिका विस्मृताः । ‘रे ! रे !
विलोकयत तम्’ । अश्ववाराः प्रसृताः । श्रीहेमाचार्यपौषभागारव्यायां समायाताः । एकेन हृदिकेन महेश्व-
रिणा प्रष्टाः—‘किमवि(व)लोकयते ?’ तैरुक्तम्—‘कुमरिकः’ । तेनोक्तम्—‘श्वेताम्बरारणां पौषभागारेऽस्ति’ ।
तत्र गताः । नतिपूर्वं हेमाचार्याः प्रष्टाः—‘अत्र कुमरिकः कथ्यते’ । ‘तं न विप्रः । कोऽपि भिक्षुको द्वारं प्रैर्यं
प्रविष्टोऽस्मां निःश्रेण्यां अधिरुह्य गतः’ । ते गताः । पुनर्ग(र्भ)मन्तो रप्यादारे समायाताः । तेन वणिजा उक्तम्—
‘किमवलोकयते ?’ ‘कुमरिकः’ । तेनोक्तम्—‘तत्र किं न प्राप्तः ?’ चरत दर्शयामि’ । अग्रे मृतः, समायातः ।
उक्तम्—‘कुमरिकं [कथं] नापर्व(र्व)त ?’ तैरुक्तम्—‘विलोकयत’ । सोऽपि राजपुरुषैः सह शोधितुं प्रवृत्तः ।
तालकं दृष्ट्वा । ‘अमुमवाकुर्वन्, इहाऽऽस्ते’ । पूज्यैरुक्तम्—‘असौ राजपाठकतास्तव्यस्य ध्येव० धरणिगणस्य
भाण्डशाळा । ततः शुभिकामानीयोदघ्राटयत’ । राजपुत्रैरुक्तम्—‘कस्तत्र गत आयातो वा ?’ चरत’ । स कथयति—
‘मा म्रजत, अस्त्येव’ । इतो राज्ञा चिन्तितम्—

शृग-भ्रीन-सञ्जनानां तृण-जल-संतोपविहितघृत्तीनाम् ।

लुब्धक-धीवर-पिशुना निष्कारणवैरिणो जगति ॥ ४ ॥

एवं चिन्तयन् निरशनो दिनत्रयमस्तात् । तृतीयादिनरात्रौ भाण्डागारिकपदार्थां पौषभागारे समायातः ।
परिजनं धात्रे स्थाप्य नमस्कारं कृत्वा उपविष्टः । गुरुभिरुक्तम्—‘कोऽप्यस्मान्निर्भेदलाद् यदन्यायः कृतस्तत्र किम् ?’
तेनोक्तम्—‘न संभाव्यते’ । ‘मविष्यति चेत् ?’ ‘तदा वारयितुं क्षमः’ । उक्तम्—‘कुमरिकः स्थापितः’ । ‘किं
तेन नृपाप्यकारिणा ?’ । ‘असौ काठेन महाप्रभाववो माषी; परं दिनत्रयं निरशनस्य ज्ञातम्’ । ततो द्वासुद-
पाठ्य स्ववेषं परिधाप्य शृङ्गं नीत्वा मासं वाक्छन्नं स्थापितः । इतः पत्रदोःस्थे सति नृपेन(ण) भाण्डागारिक
उक्तः—‘स्वं याहि, मार्गसौरस्थं उरु’ । भाण्डागारिकेणान्यकरभी शोधितः(?) । स्वयं तथैव स्थितः । वहिर्निर्वा
योजननिश्चयि प्राप्ते सुमोच ।

*

१४. स अग्रम् काःगती[नगरीं गत]स्त्रात्र सरसि तटे प्रासादे शिरः पूज्यमानं दृष्ट्वा पत्रच्छ—‘किमेतत् शिरः
पूज्यते ?’ देशार्थकेनोक्तम्—‘अत्र सरसि तप्य(रक)रस शिरः केनापि निः[ः]कृत्य क्षिप्तम् । तदनु तत् प्रातः पातटं
(प्रात)रिदं मृते—‘मुडति’ [ज]वात् उक्तत्वा पुनः प्रातर्विक्रि । नृपेणामात्याः शृष्टस्वैश्च पण्डिताः । तैर्मासो
याचितः । मुरयपण्डितः स्वपुत्रे सून कृत्वा निर्ययी । अष्टवीं अमत्रेकसिन्धु कोटरे रात्रौ स्थितः । तत्र बुद्धे मृता [ः]
सन्ति । लघुभिरुक्तम्—‘तां [तं] अस्माकं [क्षुधा] । तां’ तैरुक्तम्—‘दिनत्रयानन्तरं यास्यति’ । ‘कथं ?’ प्रत्यासन्न-
पुरे [नृपेण] पण्डिताः शिरसो वाक्य प्रष्टाः, ते न जानन्ति, नेन्द्रस्तान् सकुटुम्बान् व्यापादयिष्यति’ । तै[ः]
शृष्टम्—‘तात ! किं कारणम् ?’ निरर्थे कृते उक्तम्—‘लोभेन मुडति’ । तत् पण्डितेन श्रुतम् । शृष्टमायातः ।
मासश्चा(शा)न्ते नृपेणोऽहृतस्त्रेण सरस्तीरे गत्वा उक्तम्—‘यदि त्वा(लो)भेन मुडति, तदा पुनर्न वाच्यम्’ ।
शिरस्तथैव स्थितम् । तं (तत्र) नृपेण प्रासादः कृतः । अतो मध्ये शिरः पूज्यते’ ।

§ ५. ततः कुडंगेश्वरप्रासादे श्रीसिद्धसेन-दिवाकरेण स्वयं लिखितां गाथां ददर्श-

पुण्णे वाससहस्से सयंमि वासाण नवनवइ अहिए ।

होही कुमरनरिंदो तुह विक्कमराय ! सारिच्छो ॥ ५ ॥

एतां दृष्ट्वा श्रीहेमसूरीणां वचो निश्चिकाय ।

§ ६. एकदा कापि वृक्षतले निविष्टः । पत्रपति(१)मुख(प)केनाऽऽकृष्य द्रम्भाणां शतपत्रकं पुष्पीकृतं दृष्ट्वा, जग्राह । स अदृष्ट्वा मृतः । नृपः पश्चात्तापपरो जज्ञे ।

§ ७. इत एकदा शीतार्तो जावालुपिरप्रत्यासन्ने चाघराग्रामे गतः । तत्र तिहुणसिंहव्यवहरकण्ठे गोजार्थां शीतरक्षायै कम्बलमेकं याचित्वा सुप्त्वाप । गच्छन् तमेवाऽऽदाय गतः ।

§ ८. क्रमेण कश्चित् व्यवहारी भार्यां नीत्वा प्रौढपरिकरेण पत्तनं प्रतिनिवृत्तः । तेन सार्येण मिलिनः । सार्ये स्थिते भोजनवेलायां सार्येण स्वद्यौ परिजनो भोजितः । योगी तथैव निरन्नोऽस्यात् । तद्वार्याऽपि उपविश्य भोक्तुं तस्य क्रूरस्य द्यौः दातुमक्षमा सती भोज्यं त्यक्त्वा उरुधिता । एवं द्वितीयदिने, तृतीयेऽपि । चतुर्थे दिने कस्यापि ग्रामस्य प्रत्यासन्ने स्थितः । सोऽन्तर्गतः । ततस्तत्पत्नी परिविष्य योगिनं ययौ-‘मो योगिन! भुज्यताम्’ । तेनोक्तम्-‘भुक्ता[ः] स्मः’ तयोक्तम्-‘मा जानीया यदहं भुक्ता । भुज्यतां यथाऽहमपि भुञ्जे’ । राज्ञा चिन्तितम्-‘एषा कल्पवल्ली, स तु विपद्भुः’ ।

§ ९. क्रमेण पत्तने गतः । रात्रौ कान्दविकण्ठे गतः । लोहटिकः समर्पितः । स दिनद्वयसुखितो न तुषः । कान्दविकेन प्रिया उक्ता-‘असौ योगी न तुषः, तथा पतिष्यप, आकण्ठं भोजितः’ । पश्चात् कल्पत्येका श्रवणाय दत्ता ।

पुनः[ः] भ्रमन्नेकदोज्जयिन्यां चतुष्यये मोचिकाऽऽपणिं पादुकासन्यानाय उपविष्टः । इतः केनाप्युक्तम्-‘यत् गर्जरधिपति[ः] मृतः’ । तत् श्रुत्वा उन्मत्ता [ञ]मूढः । मोचिकेन ज्ञातम्-‘कोऽप्येष नृपसगीतनः । ततः शृष्ट्वान्-‘नृपः किं वो भवति?’ तेनोक्तम्-‘न किमपि, परं राज्ञो [मूलोः] दुःखं क्रूरस्य न स्यात्’ । आन्त्वा पत्तने प्रविष्टः ।

§ १०. इतः पत्तने भगिनीपतिः प्रतापमल्लो(ह्यो) महासाधनिकः, तेन जाकरण्येव गृहे समानीता । तया पणवन्धः कृतः-‘यदन्याः सर्वाः प्रियाः पितृगृहे भ्र(प्रे)य्या[ः]’ । तेन तथाहते कुमारपालमगिनी नामलट्दर्धी पितृगृहमदृष्ट्वा समयज्ञा तस्याशरणयोः पपात । तयोक्तम्-‘किमिदम्?’ तयोक्तम्-‘मम स्वमेव पितृगृहम्; तत्र दासीसमा स्यासामि’ । तयोक्तम्-‘स्वीयताम्’ । इतः कुमरिंको भगिनीमेल प्राह-‘अहं सुसुश्रया जिये । नम दशां पश्य’ । भगिन्या उक्तम्-‘मम आता भवान्?’ । तत्रा वेद्वोक्ता-‘मम आतुर्दाश्रयेऽप्येदो दीयताम्’ । तथाहते सति निलं निलं दालिं खाणउठे गृह्णाति ।

इतो नृपे सते यो यो राज्ये स्थाप्यते, स स प्रवर्तय्याट्ट(क्रि)यते । एवं मिट्टराजस्य पादुके एव राज्यं कुर्वतः । एकदा प्रतापमल्लो रात्रौ वेद्वटिकं कञ्चुं उपविष्टः । सा वेण्या परिनि(व)पयति । नामउठ्दर्धी दीपकरा [अना]प्युसी विद्यते । तां दृष्ट्वा प्रतापमल्ल उवाच-‘रे! वन (तत्र) भ्रात्रा कथयन्ति?’ तया वेण्या दृष्टा । तयोक्तम्-‘खाणउठे प्रतिदिनं दालिं गृह्णा(ह्य)ति’ । तत्र श्र(द)ष्टः । तैर्[क्तम्]-‘गन्धप्राप्तं देवं नन्तु पादभवपार[य]त’ । तनाय सङ्केतः । मये मल्लो मुच्यते । यः सुभ्रावहो न भवति, तस्याज्ञानि यत्र्यन्ति । ततः प्रतापमल्लेनोक्तम्-‘कथमेव देवनमस्करणे वामरर्षिणा कथं गम्यते’ । तन् श्रुत्वा प्यितम् । अथ माग्या-ट्के(१) जाते प्रतापमल्लेनोक्तम्-‘मम तयो उवाः प्रयादे देहि’ । राज्ञोक्तम्-‘केन वारणन?’ । ‘मया गज्यं

दत्तम् । 'स्व(तिव)पितृवा(वा) मदीयस्य वा तत्' । ततः प्रतापमष्टेन प्रधानैः सह पर्यालोचितम्—'यदस्मात्
जीवितसन्देहः; ततोऽसौ मार्य एव । आखेटकव्याजात् पाद्ये नीत्वा' । इत्य(स्या)लोके क्ष(कृ)ते प्रातर्देवो विज्ञप्तः—
देव । आखेटके गम्यते । यतः—

परिचयं च लक्ष(क्षय)निपातने भयरूपोश्च तद(दि)ङ्कितयोधनम् ।

अमजयात् प्रगुणां च करोति सा तनुमतोऽनुमतः सचिवीर्ययो (१) ॥ ६ ॥

इतः कालं भारवीअपरिसरे प्रतापमष्टे(क्षे)न नृपाज्ञां दत्त्वा, सर्वैः कोऽपि वारितः । इतः कृष्णमृगं
दृष्ट्वा नृपेणाश्व उत्थापितः । प्रधानैरुक्तम्—'वलमानो व्यापादनीयः' । इतः कृष्णद्वैवो कटकं विमुच्य गृष्टौ गतः ।
नृपं मारितमृगं वलमान(ने) प्राह—'एनं त्यज, विधिर्विनष्टः । गतमान एव मारिव्यसे' । तथा प्रतोल्यो दत्ताः[३] ।
अन्धकारप्रतोल्युदधायाऽस्ति । तस्यां प्रविश्य धवलशुद्धे गतः । पटी फेरिता । इतः प्रतापमलो(क्षे) प्रातमदृष्ट्वा
तत एव तथा नष्टः, यथा पुनः शुद्धिरपि न जाता । ततः सर्वोऽपि व्याघ्रुत्तः । ततो नृपः कुपितो दिने दिने कट-
मर्दात् व्यापादयितुं लग्नः । एवं दुष्प्राणपरस्य वर्षनयं जातम् । ततो राज्यसलो जातः ।

*

§ ११. इत एकदा नृपस्य शरीरेऽतिर्जाता । कथमपि निवर्षते न । इत रात्रौ राज्ञा कपर्दी माण्डगारिक उक्तः—
मम देहे किञ्चिदसमाभिरक्षि' । कपर्दी पौषधगारे समायातः । तस्यैव निश्चयः । गुरुभिरुक्तम्—'कथमुत्सर्गं,
कृतम् ?' । देवस्वारतिकृता । 'तर्हि स्वर्गिते यदि, नृपमुपरितनश्मेरध[३] समातय' । ततः स त्वरिते गतः ।
राज्ञोक्तम्—'कः ?' ; 'कपर्दी'; 'कथम् ?' ; 'देव ! विज्ञप्तिरस्ति, अधः पादमवधारयताम्' । यावदधोभूमौ नीतस्त्रा-
धदुपरि निर्धातोऽभूत् । 'किमिदम् ?' नृपस्त्व(स्तु)परि गतः परस्यति । मण्डपिकां भित्त्वा शय्योपरि तावतीं पतितां
शिलां धीस्य कण्टकितो नृपोऽजादीत्—'मो कपर्दीन् ! त्वयेदं कथं ज्ञातम् ?' ; 'देव ! श्रीहेमाचार्यैरुक्तम्' । 'ते
महाराजानः मम सारामिथं कुञ्चन्ति । अहं वेपि च न त[त्] । प्रातर्द(द)ष्टैर्भोक्ष्ये ।

§ १२. इतः प्रातः श्रीहेमसूरस्य आकारिताः । नृपस्तु भूलठनेनाययौ । ततः सिंहासने निवेश्य नमश्चके ।
तैथाशीर्वादे दत्तः—

गौः कामधुक् सगृपभा मरुदेविरभ्या कल्पद्रुमोऽरुणरुचिः स युगादिदेवः ।

चिन्तामणिर्बिम्बलमूर्त्तिरथादिनाथः शत्रुस्ये ददतु ते तव चाञ्छितानि ॥ ७ ॥

नृपेणोक्तम्—'प्रभो ! काऽपी शिला ?' । उक्तं गुरुभिः—'पउतापुत्रचाहदे यो राज्याद् द्रीकृतः स
श्रीपव(वं)ते गतः । भैरवानन्दमाराय्य तस्मात् शिलाविकुर्विणी(णी) विद्यां प्राप । सा शिला ततश्चलिता ।
इतो भवतामरतिरगत् । साऽद्धेप्रहरे प्रा[हा] । नृपेनो(णो)क्तम्—'अतः परं भवद्भिर्देवं राज्यं पाल्यते । परं किञ्चि-
दय विज्ञपयामि । भवद्भिः स्वधर्मः सर्वथा नोपदेष्टव्यः । भवतां धर्मो भुते, येन सोमेश्वरेण राज्यं दत्तं स एव
लज्यते' । 'सजस्रस्नाकं धर्मोऽधिक्ये नास्ति' । उच्यते—

अणवद्विग्रहस्य धम्मं मा ह्य कहिंमासु सुहृ कुसलो वि ।

पञ्चगण्डरारण, सुहृ, रु, सञ्च, दे, र्निपे, प ॥ ८ ॥

§ १३. एकदा नृपेणोक्तः—'भगवन् ! मे किञ्चित् कृत्यं दिशत' । ततो गुरुभिरुक्तम्—'देवपत्तने श्रीसोमे-
श्वरस्य प्रासादः पतितोऽस्ति, स सगुद्विपताम्' । नृपेण द्विजासपस्विन उक्तः—'मम नैकेनायुपदेश(धो)
दत्त' । इतः प्रसादप्रारम्भे कृते श्रीहेमाचार्यैरुक्तम्—'देव ! कोऽप्यभिग्रहो गृह्यताम्' । 'कस्य ?', 'मांसस्य' ।
तथाकृते सत्वरं कर्मस्वाये निष्पद्यमाने प्रासादो निष्पन्नः । नृपेणोक्तम्—'भगवन् ! छिद्रं यञ्चव' । 'यत्रां

विना देव ! कथं छिद्रम् ? । 'युग्मेष्यथ ? । 'अस्माकमेतदेव प्रयोजनम् । 'किं वाहनादि विलोक्यते ? । 'तव गुरस्माकं चरणाः' । नृपश्चलितो यात्रायै । श्रीहेमसूरयोऽपि सहैव प्रस्थिताः । घवल्लक्षके प्राप्ते, तत्र माग्ग(गं)-द्वयम्—एकः श्रीशङ्खज्योपरि, द्वितीयो देवपत्तने । गुरुभिर्मुक्त्वापितः—'देव ! नयं शङ्खज्ये देवान् नन्तुं यास्यामः' । द्विजैरुक्तम्—'चलिताः' । नृपेणोक्तम्—'देवपत्तने समेस्य(थ्य)थ' । 'भवतां पूर्वं पस्या(श्या)मः' । गुरवस्तीर्थं नत्वा पूर्वं [मेव] देवपत्तने गताः । नृपेण शम्भुं नत्वा उक्तम्—'भगवन्नभिग्रहानुग्रहं यच्छत' । 'देव ! कथमुच्छ(स्तु)क्वः ? यदि देवः प्रत्यक्षीभूयानुग्रहं यच्छति, तदा भव्यम्' । 'कथमेतत् भविष्यति ? । इतो द्विजैरुक्तम्—'देव ! हेमाचार्याः शिवं न नमन्ति' । 'भगवन् ! ईशः किं न नतिमर्हति' । 'देव ! पूजां विना का नतिः ?' उपस्करेष्वानीतेषु, मन्त्रपूर्वां पूजां कृत्वा, उक्तम्—

भववीजाङ्कुरजनना रागाद्याः क्षयमुपागता यस्य ।

ब्रह्मा वा विष्णुर्वा हरो जिनो वा नमस्तस्मै ॥ ९ ॥

इति [उ]दीर्य नतिः कृता । गण्डपतिनाथया(?)दिभिरुक्तम्—'एषा परमार्थतो जिनस्यैव नतिः । देव ! न तेऽर्हस्य नतिः । काऽपरस्य ? । इतो रात्रौ पूजोपचारान् सञ्चयित्वा, श्रीहेमाचार्याः सनुषा मध्ये प्रविश्य स्थाने स्थिताः । अर्द्धरात्रौ दीपेष्वपाकृतेषु आसादः कम्पितः—'भगवन् ! किमेतत् ? ; 'सिरीभवत' । इतो जटामुकुटमण्डितशिरा भस्मीकृतो वृषवाहनः प्रत्यक्षोऽभूत् । नृपेण(ण) नत्वा ह(?)ष्टं—'देव ! आदिश, मया धर्मः कः कार्यः । कथं मम कटके मारिर्निर्वर्तिष्यते ? । सोमे० उक्तम्—

निवसद्द हंसी कमलि जिम जीवदया जसु चित्ति ।

तसु पय तुम्ह आराह्णिण होस्यद् अशिव निरत्ति ॥ १० ॥

मो महाराज ! असुं गुप्तं लब्ध्वा सन्देहो न विधेयः' । प्रातर्नृपेण दर्शयित्वा आहूय रात्रिदृत्तमुक्तम् । तैर्विदृश्य प्रोक्तम्—'जिनं विनाऽन्यस्य कस्य' । ततो मांसाभिग्रहः समस्तोऽभूत् । तदनु थावकत्वं सम्यग्ज्ञीचके ।

✓ § १४. चाग्भटदेवः सर्वसर्वेश्वरः प्रधानः । कपर्दी भाण्डागारिकः कृतः । सज्जनकुम्भकारस्य चित्रकूट(टं) ॥ पाटीसहितं दत्तम् । स तत्र राजा कृतः ।

एकादश शतानि श्रीमालीवणिजां व्यापारिणः कृताः । पद्मानवति ९५ वणिजो ग्रामादिदानेन महातः(न्तः) कृताः । जिणहाश्रेष्ठैर्बलककं ददौ ।

§ १५. एकदा चाचराग्रामात् शकटानि घृतस्य भूत्वा तिहुणसिंहव्यवहारकः पत्तनमाययौ । मण्डपिकैः स्थितौ पावितः, कथञ्चिन्न छुटति । तेन राजशृङ्गद्वारि पकृतम् । नृपेणाकारितः । उपलक्ष्य प्रोक्तः—'मो श्रेष्ठिन् ! क वससि ? । तेनोक्ते स्थाने नृप [ः] ग्राह—'यत् शीतकाले कश्चित् योगी तव गौचार्यां ल्याप्यित-कम्बलः सुप्तः, स कम्बलमनर्थं गतः; तत् स्मरसि ? । तवारतिर्जाता भविष्यति ? । 'देव ! कम्बलमात्रस्य काऽरतिः' । नृपेणोक्तम्—'सोऽहम् । तव ना[म्ना] योऽन्योऽपि समायाति तस्य दाणं न' । मण्डपिकान् निर्धाञ्च तं च व्यवहारकं सन्म(न्मा)न्य विदृष्टवान् । आषणानां शुलवेडं ग्रामद्वारदशसदितं ददौ । योगिविपपरस्य यथा श्रेष्ठि-पत्न्या माभे लक्ष्मणयान्ते करम्यो दत्तः, तस्या नामा करम्यावसही कारिता, कालिद्विकं ना(श्री)म दत्तम् । ॥ मूपकद्रव्यनिर्णये उदिरवसही कारिता । येन कान्दविकेन [दिन्]त्रयान्ते भोजितः, कम्बलिका दत्ता, तस्य ग्रामो दत्तः । उज्जयिन्यां येन भोजिकेन चरणत्राणानि दत्तान्यासन् तस्य मेवाडे ग्रामचतुर्कं दत्तम् । तपस्विवेष-परस्य धुपितस्य धरणिगश्रेष्ठिना गृहिणी उक्ता—'अस भोजनं देहि' । तयोक्तम्—'कथमसौ महुडास्ता-पातलां दासति ? । तस्या[ः] तां दत्त्वा गमिनीति गानिता । नृपस्तु मन्त्राज्ञैर्नो जातः ।

—अथ हेमसूरिप्रबन्धः—

अथ येषां श्रीहेमसूरीणां प्रा(प्र)सादाद्युपेन(ण) धर्मो ज्ञातस्त्रेषां संबन्धः श्रोन्वते—

§ १६. चंद्रकापुरे मोडज्ञातीयः श्रेष्ठिचाच्यउ । तस्य प्रिया पाहिणिः । सुत २—वृद्धः कान्हः १, [लघुः] चांगदेवः २ । अन्यदा श्रेष्ठि(ष्टी) निपन्नः । पाहिणिर्वालकावादाय धवलकके किञ्चित् सगोनस्य महं धरणिग[सा]धारे गता ।

इतः श्रीदेवचन्द्राचार्या मन्निगो वन्दापनाय समायाताः । पीषवागरे स्थिताः । मन्निगो पाहिण्या सपुनया सह वन्दितुमायाता । इतः पाहिण्यज्ञजो वर्षचतुष्टयमितः सिंहासने निविष्टः । गुरवः समायाताः । तं षालं वीक्ष्य शृष्टम्—‘मन्निपदि! एष भवत्या अज्ञजः?’ । ‘मगवन्! अस्याः न[म]स[गो]नायाः । ज्ञात्वा वि(दि)प्रहरानन्तरं मन्निपत्री आहूय उक्त—‘एष शिशुरस्माकं दीयताम्, अती प्रभावको माषी’ । ‘मगवन्! मम पुत्राणां मध्ये यः कोऽप्युपकुर्वते तं गृह्णी(ह्नी)ष्वम् । परमस्य माता दयते’ । गुरुभिरुक्तम्—‘तव पुत्रा वस्मदीया एव’ । तथा मन्निगोऽपि उक्तम् । तेन सप्रश्रयं सा शृष्टा, न मन्यते । एकदा सवालका गुरवश्छत्रं मन्निगा स्वम्मतीर्ये प्रदिताः । पाहिणीं दुःखपरां मषी चरणयोर्निपत्याह—‘त्वं मम माता; अहं तव सुतः । अमुं पुत्र(त्रे) मे देहि’ । तथा मानितः । क्रमेण दीक्षा जाता ।

§ १७. अधीतविवः सन् गुरुं आह—‘मगवन्! अहं कास्मीरे सरस्वतीमाराधयितुं यास्यामि’ । निर्वन्धं कृत्वा—
“ऽऽत्मतृतीया एकं भारवाहकमादाय सिद्धपुरे गता । स भारवाहको न तृष्यति(?) । दीक्षा दत्ता, यशश्चन्द्रेति नाम कृतम् । इतो स(रा)श्री देवी संसृज्यमायाता, प्राह—‘वत्स! नाहं तवागच्छतः प्रत्यवायं सहै । तुष्टाऽस्मि । पत्तने व्रज’ । दिनप्रदौकसमये पत्तने गुरुणां पार्श्वे गताः । गुरवो ह्यष्टाः । इत एको नरः समेत्साह—‘पुस्तकान्यानीतास्मि(नि) संभालयत’ । उत्प्राय कंठालामध्ये आनीता[नि] । नरः सपुत्रोऽपि [व]रयो जस्तः । यः सन्देहो भवति तेषु पुस्तकेषु सर्वमस्ति । इतो गुरुभिः सूरिपदे स्थापिताः ।

“§ १८. एकदा श्रीसिद्धराजसभायां गताः । तत्र द्विवैरुक्तम्—‘व्रजितः(शतितः) सर्वं न मन्यन्ते’ । हेमाचार्यैरुक्तम्—
अधाम धामधामेदं ययमेव सदा हृदि ।
यस्यास्तन्यसने प्राप्ते व्यजामो भोजनं सदा ॥ ११ ॥

पुनरेकदा तैरेवोक्तं नृपसदसि—

विश्वामिन्द्र-पराशरमभृतयो ये चाभ्युपपन्नादिन-
स्तेऽपि स्त्रीमुखपङ्कजं सुललितं दृष्ट्वैव मोहं गताः ।
आहारं सघृतं पयोदधियुतं भुञ्जन्ति ये मानवा-
स्तेषामिन्द्रियनिग्रहः कथमहो दम्भः समालोक्यताम् ॥ १२ ॥

श्री हे० उक्तम्—

सिंहो भली द्विर[द]शूकरमांसभोजी संबन्धरेण रतमेति किलैकवारम् ।

पारापतः नरशिलाकणभोजनोऽपि कामी भवत्यनुदिनं यद कोऽत्र हेतुः ॥ १३ ॥

§ १९. अन्यदा द्विवैरुक्तम्—‘श्वेताम्बरा ! व्याकरणमस्माकमेव अधीयताम्’ । इतः श्रीहेमचन्द्रमिधानं सपादलक्षमितं पञ्चाङ्गमल्पैरेव दिनेर्निर्मितम् । पुरुषाः पुस्तकं गृहीत्वा कास्मीरं प्रदिताः । देव्येषु पुस्तकमधिवासि-

तम् । प्रातः शलोकक्षेपेऽर्हमिति निःसृतं दृष्ट्वा पण्डितैरुक्तम्—‘एकदर्शनसम्मतमिति मत्वा देवी भारती न मन्यते’ ।
-पश्चादायाताः । एकेन मन्त्रिणा अष्टाधिकारेणोक्तम्—‘मां प्रेषयत’ । स पुस्तकमादाय गतः । तथैवाहमिति निः[]ष्ट-
तम् । मन्त्रिणोक्तम्—‘सर्वदेव[म]यो नमस्कारः—

अकारेण भवेत्(द्) विष्णु(ष्ण्) रेफे ब्रह्मा व्यवस्थितः ।

हकारेण हरः प्रोक्तस्तस्यान्ते परमं पदम् ॥ १४ ॥

इत्याख्याय भारतीमभ्यर्च्य पुनः पत्तनमाययौ । उत्सवेन राजकुले नीतं पुस्तकम् । ततः कविमिरुक्तम्—

प्रातः । संघृणु पाणिनिप्रलपितं कातन्त्रकन्या वृथा,

मा कार्पीः कटुशाफटायनवचः क्षुद्रेण चान्द्रेण किम् ।

कः कण्ठाभरणादिभिर्वैठरयत्यात्मानमन्यैरपि

श्रूयन्ते यदि यावदर्थमधुरा श्रीसिद्धहेमोक्तयः ॥ १५ ॥

राज्ञा महामानं दत्तम् ।

§ २०. एकदा सिद्धराजे धारायां गते द्विजैर्विज्ञप्तम्—‘देव ! सर्वत्र माहेश्वरेषु स्थानेषु जैनाः प्रासादाः सन्ति ।
चतुरशीतिषु महास्थानेषु घृद्धनगरादिषु । तथा केदारं चाराणस्याम् उज्जयिन्यां नागद्रहे द्वारिकायां
..... पादके देवपत्तनेऽर्जुदादौ सिद्धपुरे मधुरायां हस्तिनापुरे भृगुपुरादौ च । सर्वत्र जिनप्रा-
सादाः सन्ति । जैनस्थानेषु माहेश्वरा न । यदि देवाज्ञा भवति तदा शत्रुञ्जये रैवतके च देवनाम्ना प्रासादाः
‘कार्यन्ते’ । राज्ञा [दत्तः] राजदेशः श्रीपत्तनसंघस्य । प्रलोक्य द्विधा कृतम् । द्विजैरुक्तम्—‘कयं नृपो सृतो दृष्टः,
यदेवं राजशासनं विदार्यते ?’ । तैरुक्तम्—‘निवेदयत राज्ञः, शासनं विदारितम्; भवतां किम् ?’ । तैर्नृपाय
गत्वा निवेदितम् । नृपणोक्तम्—‘तत्र गतानां घाता’ । धारां ति(वि)जित्य प्राप्तस्य प्रवेष्टे जाते सर्वैः
कोऽप्याशीर्वाददा[ना]य हेमाचार्यं विना प्राप्तः । ‘कयमत्र हेमाचार्या न सन्ति, यत्रायताः ?’ । द्विजैरुक्तम्—
‘देव ! राजदेशं विदार्य केन मुखेनायान्ति ?’ । इतस्तुर्थे दिने श्रीहेमाचार्यानामच्छतो वीक्ष्य नृपः प्राह—
‘कस्मा[द्] आता चिरादभ्येति ?’ । इतः श्रीहे० उक्तम्—‘देव ! सामग्रीं कुर्वतां दिना लम्बाः’ । नृपणोक्तम्—

श्रीतलात्रं सुताजन्म दुर्वातदूषिता कृपिः ।

स्वजने मिलितस्यैर्यं स्वादुहीनं चलुष्टयम् ॥ १६ ॥

तत आचख्युः—‘देव ! एषा सामग्री मेलिता, “भूमिं कामगवी”त्यादि उक्ते, द्विजैरुक्तम्—‘देव !
पृच्छन्ते राजशासनविदा[रणका]रणम्’ । राज्ञोक्तम्—

आज्ञाभङ्गे नरेन्द्राणां वृत्तिच्छेदो द्विजन्मनाम् ।

शृथग्(क)शय्या च नारीणामशस्त्रो वध उच्यते ॥ १७ ॥

किमहं विरूपं कारितवान् ? प्रासादकारणे पुण्यं भवति । ‘देव ! श्रूयताम्—भवताऽहं धन्धुत्वे स्थापितः ।
धन्धुः स यो धन्धोर्हितं चिन्तयति । त्वत्तः पूर्वेण नृपतिना केनापि प्रासादो न कारितः । ‘कयम् ?’ इदं सिद्ध-
क्षेत्रम्, सिद्धस्थानेष्वसिद्धनिवेशो राज्यस्य क्षयहेतवे । अतः स्फाटितव’ । ततश्चत्र महेश्वरप्रासादाः स्थिताः ।

*

§ २१. अथ श्रीहेमाचार्यास्त्रिभुवनस्वामिनीं विद्याभारापयितुकामा माण्डगारिकं कपर्दिनं प्राहुः—‘यन्मेहता-
प्रामे तिष्ठणसिंहः कौटुम्बिकः । तस्य पुत्राश्चत्वारः । स्योर्वैधुः पमिनी । यदि साऽऽयाति तदा तस्यावाप्य-

प्रदेशे दिनत्रयं आपे दत्ते देवी प्रसीदति । एतदति दुष्करम् । कपर्दिनोक्तम्—'वित(न्ता) न विधेया' । भाण्डा-
गारिकस्तत्र भूतः कौटुम्बिकगृहे । तेन सञ्चतः । प्रयोजनं दृष्टः(शृष्टम्) । भाण्डा० उक्तम्—'लघुपुत्रवधूं ममा-
प्यंय' । तेनोक्तम्—'किमिदमादिशसि ?' । 'एवमेव, विचारोऽपि न कर्तव्यः' । तेनोक्तम्—'यदि भवतां विचारे
समायातमिदम्, तदा एवमस्तु' । सुखासनेऽपिरोप्य पत्तने समायातः । श्रीहेमचरित्रिभिः परमाज्ञाहारपौरविकृत-
चित्तैस्त्रया योनौ दिनत्रयं जापः कृतः । देवी तुष्टा । भाण्डागारिकस्योक्तम्—'देवी तुष्टा, नृपतिरोषो याचितः ।
इयं (मां) स्वस्थाने प्रेषयत' । भाण्डागारिकेण सर्वोद्गीणाभरणां सवस्त्रां सुखासनमपिरोप्य स्वयं सदगृगतः । स
धुन्यः, पुनः किम् । भाण्डागारिकेणोक्तम्—'इयं मदीया भगिनी, मया पितृ[यु]हं नीत्वाऽऽसीत् । मम भगिनी-
यतिः कः ? । तं च संमूष्य गृहे गतः ।

*

§ २२. अथ श्रीकुमारपालदेवः श्रीहेमचन्द्रमी(भू)चे—'मगवन् ! य(य)यादिद्यत तदा दन्तान् पातयामि,
॥ वैर्मासमक्षणं कृतम्' । गुरुभिरुक्तम्—'देव ! दन्ता नेत्रे कर्णौ नासा—एतानि शरीरे रत्नानि । कथं तैर्विना शोभा ।
अतो दन्तनिक(फ्र)ये प्रासादान् कारयत' । एवं ३२ प्रासादा दन्तनिक्रये कारिताः ।

एकदा गुरुणां नृपः स्तुतिमकरोत् ।

श्रीहेमचन्द्रप्रभुपादपदां वन्दे भवाम्बेस्तरणैकसेतुः ।

ललाटपद्माक्षरकान्तराज्याक्षरावली येन मम व्यलोपि ॥ १८ ॥

॥ राजा तु दिवेलमावरणकं करोलेव । कटके द्रम्मलक्ष ३६ प्रासिकस्य अनादिराउल[स] जयाम्बे
स्थापनाचार्यो भ्रियते । ततः कृष्ण स्वर्णपटे स्थापिते नृपः प्रतिक्रामति । ८४ राण्यैः सह, मण्डलीक ७२ सह,
[च]तुर्भिः[ः] महाधरैः सह प्रतिदिनं वं[दनां] ददाति, नवनवैः स्त्रोत्रैः स्तुतिभिर्वारिके प्रतिक्रामति । नृपस्य
देवी 'भोपर्ला' मुक्त्वा परस्त्रीपरिहासः । यदान(न्य)सां मनो याति तदा प्रायश्चित्ते ५१६ धर्मव्यये ।

*

§ २३. अथैकदा व्याख्यानानन्तरं हरिहरपण्डितेनोक्तम्—

पातु वो हेमगोपाल[ः] कम्मलं दण्डमुद्रहन् ।

इत्थमुक्त्वा सिते, नृपं कुपितं दृष्ट्वा, पुनरुक्तम्—

पट्ट(इ)दर्शनपशुप्रामं चारयन् जैनगोचरे ॥ १९ ॥

नृपस्तुष्टो तर्क्षं ददौ । श्रीहेमाचार्यैः शृष्टम्—'कृत आयाताः ?, क यास्य ?' पण्डितेनोक्तम्—

कथाशेषे कर्णे घनिजनकृशा कासिनगरी,

सहर्षं हेपन्ते हरिहरिति हम्मरीहरयः ।

सरस्वत्याश्लेषप्रवणलवणोदप्रणयिनि

प्रभासस्य क्षेत्रे मम हृदयमुत्कण्ठितमदः ॥ २० ॥

एकदा एकेन चरणेनोक्तम्—

हेम तुहाला कर [मर]उं जांह अचब्भू सिद्धि ।

ये वंपिअ हिड्ढामुहा तांह अचब्भू रिद्धि ॥ २१ ॥

नृपेण सहस्रपयकं द्रम्णाणां दत्तम् । अन्येन उक्तम्—

लच्छि चाणि मुह काणि सा पइं भागी मुह मरउं ।

हेमचरि अत्पाणि जे ईसुर ते पंढिआ ॥ २२ ॥

तस्य नृपपारितोषिके १०००० । पुनरेकदा पण्डितेनोक्तम्—

सिरिहेमचलणचंदणतिलयं उपिच्छ कुमारपालस्स ।

भालपले सरलयलो पइड्डिओ मुत्तिमग्गु व ॥ २३ ॥

तस्य षोडशसहस्रा दत्ताः । एकदा पं० सोमाईतः श्रीहेमाचार्यास्थानमागल [प]त्रकं समर्प[य]त् ।
‘कुतः आयाताः ?’, ‘स्वर्गात्’ । पत्रकं उद्घाटितम् ।

स्वस्ति श्रीमति पत्तने नृपशुकं श्रीहेमचन्द्रप्रभुं

स्व[ः]शक्रः प्रणिपत्य विज्ञपयति स्वामिन् । त्वया सत्कृतम् ।

इन्दोरङ्गसृगे यमस्य महिषे स्वाहाप्रियस्य छगे

विष्णो[ः] मत्स्य-वराह-कच्छपकुले श्रुत्वाऽभयं तन्वताम् ॥ २४ ॥

तस्य दाने सहस्र २० । पुनरेकेन पण्डितेनोक्तम्—

ससर्वयोऽपि स्वचराः सततं चरन्तो मोक्षं क्षमा नहि सृगीं सृगयोः सकाशात् ।

जीया... श नृपशुकः प्रभुहेमसूरिरेकेन धेन शुवि जन्तुषधो न्यपेधि ॥ २५ ॥

—तस्य सहस्र १२ ।

पद्मासन्नकुमारपालनृपतिर्जज्ञे स चन्द्रान्वये,

जैनं धर्ममदा(धा)प्य पापशमनश्रीहेमचन्द्राद् गुरोः ।

निर्वाराधनसुज्ज्ञता विदधता द्यूतादिनिर्नाशनं,

नैकेन(?) सुभटेन मोहनृपतिर्जिग्ये जगत्कण्ठकः ॥ २६ ॥

§ २४. एकदा नृपो घृतपुरानधन् त्यक्त्वा उरथाय पौषागारमगमत् । प्रभुं पप्रच्छ—‘भगवन् ! श्रावकाणां घृतपुरा मोक्षं युज्यन्ते ? । गुरुराह—‘वणिजां युज्यन्ते, क्षत्रियाणां न; तैस्तु तेषां [मांस]विकल्पः स्यात्’ । तदा नृप आह—‘मम गुरवः कलिकालसर्वज्ञाः’ ।

§ २५. एकदा राजपुरुषैर्देवो विज्ञतः—‘देव ! साधर्मिकवात्सल्यार्थमागच्छसु क्षीरेषु पूतरका दृश्यन्ते’ । राज्ञा गुरवः पृष्टास्तैरुक्तम्—‘करमीक्षीरे गोक्षीरे चैत्र मिजिते पूतरकाः स्युः’ । ‘कथम् ?’, ‘यथा अकुलघाणके धीभ-यद्यौ(?) इक्षुपीडने मण्डूका दृश्यन्ते’ । पृष्टा दुग्धानेतारः । तैरुक्तम्—‘देव ! करमीमपाकृत्य गौ[ः] दुग्वा । ततः स्पृष्टास्पृष्टा पूतरकाः ।

§ २६. अमारैरुद्घोषणं चकार । सारिं यो मारयति स द्राम ५ दण्ड्यते । पत्रको यस्य द्वारे दृश्यते स २५ द्राम.....दण्ड्यते ।

कर्णाटे गूर्जेरे लाटे सुराष्ट्रे कच्छ-सैन्धवे ।

उच्चायां चैव भंभेयां मारवे मालवे पुनः ॥ २७ ॥

कौङ्कणे च महाराष्ट्रे कीरे जालिन्धरे पुनः ।

संपादिलक्षे मेवाहे योगिन्यां काशिदेशके ॥ २८ ॥

जन्तूनामभयं सप्तत्यसनानां निषेधनम् ।

वादनं न्यापघण्टाघा रुदतीधनचर्जनम् ॥ २९ ॥

॥ २७. एकदा चाराणस्यां श्रीकुमारपालदेवश्चिनकैः पदे सिंहासनस्य जैत्रयन्त्ररूपं योजितकरसंपुटमभे स्वरूपम्, उपरि काव्यद्योक्तयुक्तमभैषीत् । तत्र प्रथानैर्नृपस पदो दर्शितः । 'किमिदम् ?' । काव्यं वाचितम्—

श्रीजैत्रचन्द्रं प्रणिपत्य भूपं, विज्ञापयत्येव कुमारपालः ।

एकादशानां घुरि य[श्च] मुख्यो विष्णुस्तदंशाः परिरक्षणीयाः ॥ ३० ॥

विष्णुः शूकररूपेण छागरूपेण पणसुखः ।

सुनयो मृगरूपेण चरन्ति जगतीतले ॥ ३१ ॥

तदोक्तं रूपेण—'मय्यं ज्ञापितः' । गङ्गातटे जाल्यन्येकत्र कृत्वा लक्ष ९ ज्वालयामास । तत्र जीवदया उद्बुध्य ।

कुङ्कुणविजेतु-भट-अम्बडवृत्तम् ।

- ॥ २८. अन्यदा कुङ्कुणे जालं पतन्तं श्रुत्वा महिषवण(पा)धिपतिं मह्लिकाकुर्वनं प्रति दूतं प्राहिणोत्—'तथा विधेय यथा जालं न पतति तव देशे' । तेन विज्ञापितम्—'यदावयोरैव पणः—कुङ्कुणाधिपतिर्गुरुरात्राधिपतेः स्वगि-
 क्रायां पत्राणि पूरयति । तत् करोमि, अर्न्यत् अधिकं न जाने । अत्र जना मत्स-भासरताः प्रायः, अन्नदोःस्थ्यात्' । श्रीकुमारपालेन कथापितम्—'यदन्नं तथा प्रक्षि(मेषि)भ्ये यथा यत्तवार्यो भवति' । तेनोक्तम्—'सर्वथा नैतत्' । इतः श्रीकुमारपालदेवः क्रुद्धः सन् प्राह—'को भीटकं मह्लिकाकुर्व[नस्यो]परि गृहीत्स(गृहीच्य)ति' इति । श्रीबाहूडदेवप्राज्ञाऽम्बडेन भीटकं गृहीतम् । भीडकटकेन चर्चितः । तेन मार्गे पाटी रुद्धा । तत्र कटकं हतप्रहृतं
 जातम् । अम्बडो निवृत्तः । कृष्णगृह्णारः कृष्णाश्वः कृष्णगुप्तोदरः पत्तने बाधे स्थितः । नृपं नन्तुं न याति । नृपेनो(नो)परिस्थितेन गुप्तोदरं दृष्टम् । दृष्टम्—'किमेतत् ?' । 'अय(म्प)डोचारकः' । इतः सूर्यास्ते अम्बडो दारिकया प्रविश्य नृपं पाश्चात्ये नत्वा दृष्टौ स्थितः । 'अग्रे एही'ति नृपेके, 'देव ! मया स्वस्वामिनः क्वलिमा नीता, अतो रात्रौ समायातः । यद्युज्वलो भवामि तदा दिने समागच्छामि' । इतो नृपो भीटकमादाय उक्तवान्—
 'गृहीत' वोजपि न गृह्णानि । तदा भट्टेनोक्तम्—'यदि रासभः प्रचण्डा(ण्ड)स्तदा तुरगेन कथमुपमीयते ?; यद्यु-
 ज्वलो [व]क्रन्तदा हंसेन कथं उपमीयते ?; यदि काको भक्तस्वदा कोकिलास्व.....स्वात् ? यदि मिश्रुर्दावा स्वात् तदा वणिक्(गु) नृपप्रसादेऽपि क्षत्रियपौरुषान्वितः स्वात्—इत्युक्ते, अम्बडेनाऽऽगत्य भीटकं गृहीत्वम् । सम्यैरुक्तम्—'अग्रेऽपि कथं [कं] इत-विप्रहृतं कृतम्, शेषमपि तथा करिष्यते' । इतो अम्बडो नृपसमीपमागत्य जगौ—'तुरगाणां पक्षशतीमर्षय, अश्ववाराणां च' । स तान् गृहीत्वा उपरिपथेन हे[रकं] निश्चिप्य गतः । मह्लिकाकुर्वनं वेद्यायां स्थितं अथान् वाहयन्तं प्राह—'भो ! शखं(खं) कुर्व' । अम्बडस्य बह्नाग्नेन सुद्धौ
 शिरोऽपातयत् । इतश्चारणेनोक्तम्—

अंयडु हृतउ वाणिअउ, मह्लिकाकुर्वन हृतउ राउ ।

पाटी मापउ यादिअउ, अउडिहि देविणु पाउ ॥ ३२ ॥

- शिरविल्लत्ता बहिजाळेः किशोरसप्तशतीः शेषतुरहाथ, माण्डागारं, कोशागारं, सेहुअकं दन्तिनं, नवचडी हिरण(पय)स, चतुरलं कलशं, भूटक ९ मौक्तिकानां, गृह्णारकोटिका[शायी], सहस्रकिरणताडकं; पापशयो हार,
 भाणिकउ पडेडउ, सयोगमिदि शिना—एवंविधं सर्वमादाय अम्बड[ः] पत्तनं गतः । नृपः संमुखमाययौ । मह्लिकाकुर्वनशिरसा नृपपादावपुञ्जयत् । नृपस्तुष्टः । अम्बडस्य लाडदेवासुद्रां ददौ । हस्ती दत्तः । क्लेशश्च मह्लिकाकुर्वनवपस्यचकः सगुप्तोदरे देयः ।

§ २९. इतो हस्तिनमधिरुद्ध अम्बडः स्वग्रहं गतवान् । [वाग्]भटेदेवा(वो) नमस्कृतः ।.....
 देवं नमस्कुरु । तथा कृते, कथितम्—‘इयन्ति दिनानि राजपुनरुत्सवमभू, बधुना व्यापारी
 जातः । श्रीहेमस्त्रीन् कुलगुरुन् नमस्कृतं (स्फुरेत) । पौषभागारे गतः । गुरवो नमस्कृताः । तैस्तु धर्मलाभो
 न दत्तः । आशीर्वादोऽस्तु । ग्रहे गत्वा उक्तम्—‘अहं पौषभागारे प्रहितः, धर्मलाभस्यापि संदेहः’ । वाग्भट-
 देवेन गुरव उक्ताः । तैरुक्तम्—‘भृगुकण्ठे गतः कथं प्रासादमुद्धरिस्व(ष्य)ति श्रीमुनिसुव्रतस्य ?, अनेकानन्या-
 यान् विधास्यति’ । मन्त्रिणा [तस्य] अग्रे उक्तम्—‘मम गुरव उद्धृते प्रासादे दृष्टाः’ । ‘द्विवेलं उद्धृते भोक्ष्ये, परं
 मम भूर्जं विना न वक्तव्यम्’ । चलित्वा भृगुपुरे गतः । प्रवेशे जाते मुंच(मन्त्र)मुपविष्टः ।

§ ३०. इतो देवीपूज(जि)का योगिनीभिरन्विता समेता । अनग्नुरियता समीपे [समे]त्य विवेश । अम्बडेन
 कूर्परगहता मन्त्रकाद् वहिः पपात । मृतमृता । कर्मस्थायः श्राव्यः वर्षेसणं (ण सं) पूर्णः । शिलाकोटिपटितः
 प्रासादो जातः । राणकोदयनस्य मनोरथश्च [सिद्धः] । अम्बडे[न] श्रीपत्तने एका विज्ञप्तिः श्रीकुमारदेवस्य, ”
 एका गुरूणाम्, एका वाग्भटदेवस्य, एका श्रीसंघस्य—एवं ४ प्रहिताः । वाग्भटेन श्रीगुरूणां पुरतो
 विज्ञप्तिः[ः] युक्ता । ‘इदं किम्?’ । ‘अम्बडस्य विज्ञप्तिः’ । ‘वर्षं गतसाऽऽसीत्, अथ का विज्ञप्तिः?’ । ‘विलो-
 कयत’ । प्रतिष्ठो(ष्ठो)परि आकारणं दृष्टम् । ‘मन्त्रिन् ! एतत् सत्यम् ? । ‘विज्ञप्तिः कथयति’ । ‘तर्हि चल्पताम्’ ।
 नृपो गुरुभिः सह प्राचालीत् ।

इतोऽर्द्धमार्गे जनः संमुख्य(ख)माययौ—यदम्बडो न शक्नोति । गुरवः संघं विमुच्य भृगुपुरे गताः । ”
 प्रक्षीणघातुरम्बडो दृष्टः । देवीप्रासादे गत्वा ध्याने निविष्टाः । इतो मुख्यपूजिकोदेर उदरवाडिजाता । सा
 कोकृत्यते । परिचार्यः समागत्य प्रभुमु(भू)ञ्जुः—‘अस्माकं स्वामिनी मुच्यन्ते(ताम्) । ‘तथाऽम्बडोऽपि विमुच्य-
 ताम्’ । ‘स सकलो जा(ज)ग्धः, पीतश्च’ । ‘तद्धोपाऽपि मृ(जि)यताम्, जीवन्ती किं करोति ? एक एव सार्थोऽस्तु’ ।
 साऽत्यर्थं पीडिता प्रभूनेत्यावदत्—‘प्र(प्रा)सादं विधाय मां मुञ्चत’ । ‘अम्बडं मुञ्च’ । ‘तरु(स्त?)वेष्टितं कृत्वा
 घृतकुम्भ्यां प्रक्षिपत । यदेति वक्ति—ममाऽप(र?)तिर्मां कर्षत । ततः कृष्ट्वा स्वानं कार्यम् । यदा [स] ”
 जल्पिष्यते तदा त्वमपि सजा भविष्यसि’ । दिनत्रयान्तेऽम्बडः सज्जो जातः । साऽपि च ।

इतः श्रीसंघान्वितो नृपः पादमवधारितः । गुरुभिः साकमम्बडः संमुखो(खं) ययौ । अम्बडेन दत्तकरा
 गुरवः प्रदक्षिणां यच्छन्ति । प्रासादं लुङ्गमालोक्य गुरुभिरुक्तम्—‘मया दे[व]-गुरुं विना कोऽपि न स्तुतः; परं
 तव कीर्त्तनेन किञ्चित् वक्षा(क्ष्या)मः’ । ‘आदिशत’—

किं कृतेन न यत्र त्वं [यत्र]त्वं किमसौ कलिः ।

कलौ चेत् भवतो जन्मि(न्म) कलिरस्तु कृतेन किम् ॥ ३३ ॥

प्रतिष्ठा जाता । आरानिकोत्तारणाय नृपो विज्ञप्तः । ‘त्वमेवोत्तारय’ । वाग्भटेनाप्यनुमतः । कर्तुमुद्यतः ।
 नृपेण शृङ्खलं स्वकण्ठाद्दुत्तार्याम्बडगले क्षिप्तम् । तेन याचकानां पठतां गृहसारां दत्तम् । द्वारमदस्य तस्मिन्
 शृङ्खले दत्ते नृपेणोक्तम्—‘उत्तारय’ । तथाकृते अम्बडेन पृष्टम्—‘देव ! किमुत्सुका जाताः ? । ‘मया ज्ञातम्,
 भवान् जीवमपि दाससि; मम त्वया बहुकार्यमस्ति’ । संघार्चादिषु जातेषु पुनः संघः पत्तनं प्राप्तः । तत्र ”
 चैत्यनलानके तं ९ धडीसुवर्णस्य चतुरस्रं कलशं ददौ ।

§ ३१. अथैकदा नृपः सेवाऽऽयातं महिष्काञ्चनसुतं प्राह—‘पापक्षयादिरत्नपञ्चकस्य उत्पत्तिं वद’ । देव !
 महिष्काञ्चुनादेकविंशतितमः पूर्वजो धवलाञ्चनः । तस्य पञ्चदश प्रिया आसन् । एका नरेन्द्रसुता खड्गेन

§ २७. एकदा वाराणस्यां श्रीकृष्णपालदेवधिनकरैः पटे सिंहासनस्य जैत्रघनद्रूपं योजितकरसंपुटमग्रे स्वरूपम्, उपरि काव्यश्लोकमुक्तमप्रीषीत् । तत्र प्रथमैर्नृपस्य पटो दर्शितः । 'किमिदम् ?' । काव्यं वाचितम्—

श्रीजैत्रचन्द्रं प्रणिपत्य नृपं, विज्ञापयत्येष कुमारपालः ।

एकादशनामं धुरि च[क्ष] मुख्यो विष्णुस्तदशाः परिरक्षणीयाः ॥ ३० ॥

विष्णुः शूकररूपेण छागरूपेण पपमुखाः ।

मुनयो मृगरूपेण चरन्ति जगतीतले ॥ ३१ ॥

तदोक्तं नृपेण—'भयं ज्ञापितः' । गद्गताटे जालान्पेकत्र कृत्वा लक्ष ९ ज्वालयामास । तत्र जीवदया उदघृष्ट ।

*

कुङ्कुणविजेतु-भट-अम्बडवृत्तम् ।

- § २८. अन्यदा कुङ्कुणे जालं पतन्तं श्रुत्वा महिरावण(ण)धिपतिं मल्लिकार्जुनं प्रति दूतं प्राहिणोत्—'तथा विधेयं यथा जालं न पतति तत्र देशे' । तेन विज्ञापितम्—'यदावयोरेष पणः—कुङ्कुणाधिपतिर्गुर्जरात्राधिपतिः स्वमि-
कायां पत्राणि पूरयति । तत् करोमि, अन्यत् अधिकं न जाने । अत्र जना मत्स्य-मांसरताः प्रायः, अन्नदोःस्थ्यात्' । श्रीकृष्णपालेन कथापितम्—'यदन्नं तथा प्रक्षि(प्रियमि)ज्ये यथा यत्तवाधो भवति' । तेनोक्तम्—'सर्वथा नैतत्' । इतः श्रीकृष्णपालदेवः क्रुद्धः सन् प्राह—'को भीटकं मल्लिकार्जुनस्यो[परि] गृहीत्स्य(गृहीष्य)ति' इति । श्रीवाह्यदेवभ्राजाऽभ्यन्तेन भीटकं गृहीतम् । प्रौढकटकेन चतितः । तेन मार्गं पाठी रुद्धा । तत्र कटकं हतप्रहलं जातम् । अम्बडो निवृत्तः । कृष्णशृङ्गारः कृष्णाशः कृष्णगुप्तोदरः पत्तने पाक्षे स्थितः । नृपं नन्तु न याति । नृपेनो(णो)परिस्थितेन गुप्तोदरं दृष्टम् । दृष्टम्—'किमेतत् ?' । 'अय(म्प)डोत्तारकः' । इतः सूर्यांस्ते अम्बडो द्वारिकया प्रतिदक्ष चपं पाश्चात्से नत्वा द्रष्टौ स्थितः । 'अग्रे एही'ति नृपेके, 'देव ! मया स्वस्वामिनः कालिमा नीता, अतो रात्रौ समायातः । यस्तुञ्चडो मवामि तदा दिने समागन्धामि' । इतो नृपो भीटकमादाय उक्तवान्—'गृहीत' कोऽपि न गृह्णाति । तदा महेनोक्तम्—'यदि रासमः प्रचण्डा(ण्ड)स्तदा सुरगेन कथमुपमीयते ?; यशु-
ज्वलो [च]कस्तदा हंसेन कथं उपमीयते ?, यदि काको भवस्तदा कोकिलास्वर.....स्वात् ? यदि मिश्रुर्दाता स्वात् तदा वणिक(श्) नृपप्रसादेऽपि क्षत्रियपौरुषान्वितः स्वात्—इत्युक्ते, अम्बडेनाऽऽगत्य भीटकं गृहीतम् । सम्प्रेरुक्तम्—'अग्रेऽपि कर्तुं कं' हत-विप्रदत्तं कृतम्, शेषमपि तथा करिष्यते' । इतो अम्बडो नृपसमीपभागल्य जगौ—'तुरगाणां पश्यशतीमर्षय, अश्ववाराणां च' । स तान् गृहीत्वा उपरिपथेन हे[रकं] निक्षिप्य गतः । मल्लिकार्जुनं वेद्यायां स्थितं अश्वान् वाहयन्तं प्राह—'मो ! शसं(एषं) कुद' । अम्बडस्तं अह्राहेन सुद्वौ
५ शिरोऽपातयत् । इतश्चारणेनोक्तम्—

अंबडु हंतउ चाणिअउ, मल्लिकार्जुन हंतउ राउ ।

पाद्दी मापउ वादिअउं, अउदिहि देविणु पाउ ॥ ३२ ॥

- शिररिखत्वा वदिआळेः किशोरससशतीः शेषतुरङ्गाश्च, भाण्डागारं, कोष्ठागारं, सेडुअकं दन्तिनं, नवषडी हिरण(पय)स, चतुरस्रं कलश, मृटक ९ मौक्तिकानां, गद्गारकोटिका[शयी], सहस्रकिरणताडकः पापक्षयो हारः, माणिकउ पण्डडउ, संयोगसिद्धि चित्रा—एवंविधं सर्वमादाय अम्बडः[ः] पत्तनं गतः । नृपः सपुत्रसमायगौ । मल्लिकार्जुनशिरसा नृपपादावपल्लयत् । नृपस्तुष्टः । अम्बडस्य लाडुदेवसुत्रां ददौ । हस्तौ दत्तः । कलशश्च मल्लिकार्जुनजयसूचकः स्वगुप्तोदरं देयः ।

§ २९. इतो हस्तिनमधिरुद्ध अम्बडः स्वपृष्ठं गतवान् । [वाग्]भटदेवा(वो) नमस्कृतः ।..... देवं नमस्कुरु । तथा कृते, कथितम्—‘इयन्ति दिनानि राजपुत्रस्त्वमभूः, अधुना व्यापारी जातः । श्रीहेमसूरीन् कुलगुरुन् नमस्करुं (स्कोरुतु) । पौषधामारे गतः । गुरवो नमस्कृताः । तैस्तु धर्मलाभो न दत्तः । आशीर्वादोऽस्तु । गृहे गत्वा उक्तम्—‘अहं पौषधामारे प्रहितः, धर्मलाभस्यापि संदेहः’ । वाग्भट-देवेन गुरव उक्ताः । तैरुक्तम्—‘भृगुकच्छे गतः कथं प्रासादमुद्धरिस(व्य)ति श्रीमुनिसुव्रतस्य ?, अनेकानन्या-यान् विधासति’ । मन्विषा [तस्य] श्रेय उक्तम्—‘मम गुरव उद्धृते प्रासादे ह्यष्टाः’ । ‘द्विवेलं उद्धृते मोक्ष्ये, परं मम भूर्जं विना न वक्तव्यम्’ । चलिन्वा भृगुपुरे गतः । प्रवेशे जाते गुंच(मन्त्र)मुपविष्टः ।

§ ३०. इतो देवीपूज(जि)का योगिनीभिरन्विता समेता । अनभ्युत्थिता समीपे [समे]ल्य विवेश । अम्बडेन कूर्परहाता मन्त्रकाद् बहिः पपात । शृतभृता । कर्मस्थायः प्रारब्धः वर्षेसणं (ण सं) पूर्णः । शिलाकोटिघटितः प्रासादो जातः । राणकोदयनस्य मनोरथश्च [सिद्धः] । अम्बडे[न] श्रीपत्तने एका विज्ञप्तिः श्रीकुमारदेवस्य, ‘एका गुरुणाम्, एका वाग्भटदेवस्य, एका श्रीसंघस्य—एवं ४ प्रहिताः । वाग्भटेन श्रीगुरुणां पुरतो विज्ञप्तिः] सुक्ता । ‘इदं किम्?’ । ‘अम्बडस्य विज्ञप्तिः’ । ‘वर्षं गतसाऽऽसीत्, अद्य का विज्ञप्तिः?’ । ‘विले-कयत’ । प्रतिष्टो(ष्टो)परि आकारणं दृष्टम् । ‘मन्त्रिन् । एतत् सत्यम् ? । ‘विज्ञप्तिः कथयति’ । ‘तर्हि चत्पताम्’ । नृपो गुरुभिः सह प्राचालीत् ।

इतोऽर्द्धमार्गे जनः संमुख्य(ख)भाययौ—यदम्बडो न शक्नोति । गुरवः संघं विमुख्य भृगुपुरे गताः । ‘प्रक्षीणघातुरम्बडो दृष्टः । देवीप्रासादे गत्वा ध्याने निविष्टाः । इतो मुख्यपूजिकोदरे उदरवाडिर्जाता । सा कोकूयते । परिचार्यः समागत्य प्रभुमु(मू)चुः—‘अस्माकं स्वामिनी मुच्यन्ते(ताम्) । ‘तथाऽम्बडोऽपि विमुख्य-ताम्’ । ‘स सकलो जा(ज)ग्धः, पीतश्च’ । ‘तर्ह्येताऽपि मृ(मि)यताम्, जीवन्ती किं करोति? एक एव सायोज्स्तु’ । साऽख्यं पीडिता प्रभूनेत्यावदत्—‘प्र(प्रा)सादं विधाय मां मुञ्चत’ । ‘अम्बडं मुञ्च’ । ‘तरु(स्त)वेष्टितं कृत्वा शृतकुम्भ्यां प्रक्षिपत । यदेति वक्ति—ममाऽप(र)तिर्मां कर्पत । ततः कृष्ट्वा खानं कार्यम् । यदा [स] जल्पिष्यते तदा त्वमपि सजा भविष्यसि’ । दिनत्रयान्तेऽम्बडः सज्जो जातः । साऽपि च ।

इतः श्रीसंघान्वितो नृपः पादभ्रमधारितः । गुरुभिः साकम्बडः संमुखो(खं) ययौ । अम्बडेन दत्तकरा गुरवः प्रदक्षिणां यच्छन्ति । प्रासादं तुङ्गमालोक्य गुरुगिरुक्तम्—‘मया दे[व]-गुरुं विना कोऽपि न स्तुतः; परं तव कीर्त्तनेन किञ्चित् वक्ष्या(क्ष्या)मः’ । ‘आदिशत’—

किं कृतेन न यत्र त्वं [यत्र]त्वं किमसौ कलिः ।

कलौ चेत् भवतो जन्मि(न्म) कलिरस्तु कृतेन किम् ॥ ३३ ॥

प्रतिष्ठा जाता । आरानिकोत्तारणाय नृपो विज्ञप्तः । ‘स्वमेवोत्तारय’ । वाग्भटेनाप्यनुमतः । कर्तुमुद्यतः । नृपेण शृङ्खलं स्त्रकण्ठादुत्तार्याम्बडगले क्षिप्तम् । तेन याचकानां पठतां गृहसारं दत्तम् । द्वारमद्वयस्य तस्मिन् शृङ्खले दत्ते नृपेणोक्तम्—‘उत्तारय’ । तथाकृते अम्बडेन शृष्टम्—‘देव ! किमुत्सुका जाताः ? । ‘मया ज्ञातम्, भवान् जीवमपि दास्यसि; मम त्वया बहुकार्यमस्ति’ । संघार्चादिषु जातेषु पुनः संघः पत्तनं प्राप्तः । तत्र चैसवलयनके तं ९ धडीसुवर्णस्य चतुरस्रं कलशं ददौ ।

*

§ ३१. अथैकदा नृपः सेनाऽऽयातं मल्लिकार्जुनमुतं ग्राह—‘पापक्षयादिरत्नपञ्चकस्य उत्पत्तिं वद’ । देव ! मल्लिकार्जुनादिकविंशतितमः पूर्वजो घचलार्जुनः । तस्य पञ्चदश प्रिया आसन् । एका नरेन्द्रसुता सखेन

परिणीता । [तां] आनीय पन्दी(न्दि)वत् युक्ता । नृपस्त्वं वेत्सीव न । शेषा मान्यतमाः । सा तु दैवमेव
उपासते स्म । अन्यदा पुरे काचित् परित्राजिकाऽऽगता । सा चेदीभि(भी) राज्ञीसकाशमानीता । तयोक्तम्-
'किं वेत्सि ?' । साऽऽह-

दंसेमि तं पि सुणं(ससिणं) घट्टहावइणं, पंमेमि तस्स वि रविस्स रहं नहद्धे ।

आणेमि सवसुरसिद्धगणं गणाओ, तं नत्थि भूमिचलए मह जं न सज्झं ॥ ३४ ॥

प्रसीद, मम पतिं वसी(शी)कुर्व' । तथा करे सर्पया वाति(जपि)त्वाऽर्पिताः । यथा तथा नृपस्य [भोजन]मन्थे
देयाः । श्राकं कृत्वा शिप्रां भृत्वा चेत्युक्ता -'भोजनावसरोऽस्ति देवस्य नीत्वा पविष्यथ' । सा गृह्णारं कर्तुं गता ।

देव्या चिन्तितम् -'न ज्ञायते कदाचिदेवा वैरिणा प्रदिता सा[त्], तदा मे पनिमारिकायाः का गतिः स्याद्' इति
मत्वा अपोगवाहस्य समुद्रस्य शिप्रां डाळा(ल)यामास । चेदी उक्ता -'तिष्ठतु' । सा काकरोत्पपात(?) । इतस्तेन

वशीकृतः समुद्रो नृपस्य कृत्वा रात्रौ आघातः । स देव्या नृपवदुपचरितः, नित्यमेति । इतो देवी सगमोऽभूत् ।
चेदी प्राहिणोत् -'देव ! सीमन्तोन्नयनाय सुहृत्वं अस्मत्सामिन्या गणाययत' । नृप आह -'का त्वम् ? का तव

स्वामिनी ? अह नामासि तस्या न जाने । कस्य सुता ? कदा परिणीता ? । तथा [यदकृ]त्वं कृतम् । मम
किमुच्यते ? । साऽऽगत्य देवी प्राह । तयोक्तम् -'समये ज्ञासते' । इतः पुत्रो जातः । सुतकशुद्धेरनन्तरं पाळ-
मादाय प्रतोलीभेलोपनिष्ठा -'मम शुद्धिं यच्छत' । ज्ञातायां पालः स्ननं गृहीष्यति' । नृपेणोक्तम् -'मम

॥ साराऽपि न अधुना । खन्नेन परिणीता श्रुता, परं घटाऽपि न । पुत्रस्य का वार्ता ? । प्रधानानत्रैषीत् -'एतत्
मम न दूषणम्, तव, मया न सोढ[प्य]म्' । सा न मन्यते । पट्टण्डी प्रदिता । स्त्री स्त्रीप्रणितेन परिच्छिद्यते । सा
एत्यावादीत् -'किमिदमारब्धम् ? । तयोक्तम् -'तव कुले इदं घटते, मम तु न' । नृप[ः] स्वयमेव प्राह -'तव

ममाधुना दर्शनं न, पुत्रस्य का कथा ? उल्लीयताम्' । 'देव ! सर्वया न, मा(सा)र्त्तापि दिव्यं विना वाच्या ।
प्रधानैर्दिव्यं दत्तम् । राज्ञी सुतमादाय बहिर्ययी, पौरसहितो नृपस्य । तत्र लोहमयी नीन, तस्यां समधिरोप्य दिव्य-

॥ कर्त्ता क्षिप्यते । शुद्धे तरति, अशुद्धे मुडति । सा राज्ञी इतिकामा यावणिकामकर्षीत् ।

आदित्य-चन्द्रावने(न्द्रावनिलो ?) यमश्च, चौर्भूमिरापो हृदयं मनश्च ।

अहश्च रात्रिश्च उभये(भेष) सन्ध्ये, धर्मो हि जानाति नरस्य घृत्तम् ॥ ३५ ॥

इत्युक्त्वा नावमधिकरोह । सपुत्रापि मुडिता । लोकः कलकलं यावत् करोति, तावद्यावमधिकरूढा देवी स-
गृहारा, [गृहारा] कोटिसाटीपरिदधाना, सहस्रकिरणताडंकाभ्यामलङ्कृतकपोला, पापक्षयेन हारेण विराजमानवक्षः-

॥ स्वला, माणिक्यपटेनाच्छादितवाला, संयोगसिद्धिशिप्राकरा सर्वैरपि हृ(ः)द्य । शुद्धताऽऽललाप । नृपेण मन्थे
प्रवेशिता । नृपो रात्रौ तदस्मिन् इपाय । तयोपचरितः पृष्टवान् -'अहं सर्वथा न जाने, वं(त्वं) तु सत्त्वेव, या
समुद्रेण शोषिता' । इतः समुद्रदेवेन प्रत्यक्षीभूय आदितोऽपि स्वर्गमुत्तम् -'नासा अपराधः' । नृपेण सुतस्य

पालधवल इति नाम दत्तम् । सा राज्ञी पट्टराज्ञी कृता । एतामि [रत्नानि तयैव समर्पितानीति] ।

*

कुमारपालनिवारित-मृतधनाहरणवर्णनम् ।

॥ ३६२. अर्थकदा नृपो भृगुपुत्रो भृगुयुक्त्वा गतः । तत्र कार्धत् श्रेष्ठं अपुत्रः प्रवहणमापिच्छ परद्विं गतः ।
इतो वार्ता विनष्टस्य जाता । राजा(ज)पुसैरैर्धेदं रुद्धम् । तस्यैव सपरिवारा विडपितुं प्रवृत्ता । नृपः कोलाहलमाकर्ण्य

वण्डं प्रे(क्ष्य)व्य वृष्टं ज्ञात्वा प्रातः स्व[य] त[े] ल एहे गतः । तस्यैव साहाय्याऽऽह -'तव प्रियो यथेति तदा मन्यम् ।
नेति तदा गृहसारं मुदृष्व' - इत्युक्त्वा तां सघोष्य श्रीपत्तने गतः । पौषधारागमगल प्रभुं पश्य -'प्रभो !
पुत्राः कियन्तः ? । तैरुक्तम् -'११' ।

औरसः क्षेत्रजश्चैव पुत्रिकापुत्र एव च ।

दत्तः श्रीतः कृत्रिमश्च तथाऽन्यौ कुण्ड-गोलकौ ॥ ३६ ॥

कानीनो नवमः पुत्रो दशमो भ्रातृजस्तथा ।

एकादशो भवेत् पुत्रो धनग्राही महीपतिः ॥ ३७ ॥

यस्तस्य षट्कं गृह्णा(ह्ना)ति लक्षपत्रकं यावत् तस्य; ऊर्द्धं नृपस्य' । 'भगवन्! मया क्रियता पुत्रेण ' भाव्यम्? अतो मृतद्रव्यस्य नियमोऽस्तु' । तदा प्रशुणोक्तम्—

अपुत्राणां धनं गृह्णन् पुत्रो भवति पार्थिवः ।

त्वं तु सन्तोपतो मुञ्चन् सत्वं राजपितामहः ॥ ३८ ॥

ततः 'शृतस्वमोक्ते'ति नाम पत्रये ।

सिरिभरहनिवाओ जं [न] केणावि मुक्कं रुअइमयधणं जो जं च पावाण मूळं ।

निअजणवयसीमं बारए जो अ जूअण्णमुह्वसणचक्कं सो वरो मज्झ होउ ॥ ३९ ॥

इति धर्मनरेन्द्रसुताया [अ]हिंसाया वाक्यम् । इति हिंसायाः—

श्रीमन्नन्तकतात ! तात तनये हिंसे विहस्ताऽस्ति किं
किं त्वं वेत्सि सुखान् स्वकीयदुहितुर्वैषम्यदुःखं न हि ।

मय्युत्तीर्णमनाः कुमारनृपतिस्तां जीवरक्षां व्यधात्
संसक्तः करुणास्त्रियां स्वविषयान्निर्वासयामास माम् ॥ ४० ॥

पूर्वं धीरजिनेश्वरे भगवति प्रख्याति धर्मं स्वयं
प्रज्ञावत्यभयेऽपि मस्त्रिणि न यां कर्तुं क्षमः श्रेणिकः ।

अक्लेशेन कुमारपालनृपतिस्तां जीवरक्षां व्यधात्
यस्या सा[च] वचः सुधांशुपरमः श्रीहेमचन्द्रो गुरुः ॥ ४१ ॥

.....
कस्याऽसौ विदितो न गूर्जरपतिः श्रीसिद्धराजादनु ॥ ४२ ॥

—इति कविभिः स्तूयमानो राज्यं करोति स्म ।

इतः केनायुक्तम्—'देव ! स भृशुकच्छे श्रेष्ठी समायातः । नृपेणाह्वय व्यतिकरं पृष्टः । स आह—
'देव ! वाहनाने(न्ये)ऋष्वतान्तराले पतितानि । तत्र वायुप्रचारो न । व्याकुलीभूतो जनः । निर्योमिकेणा(न) ॥
उक्तम्—'योऽत्र पर्वतेऽधिरुक्ष भाण्डपादे स्वं वद्ध्वा रात्रौ तिष्ठति, प्रातस्ते उड्डीय पञ्चशैले द्वीपे यान्ति । तत्र
गतौ भारण्डानुड्ढापयति । तेषां पक्षि(क्ष)वातेन वाहनानि चलन्ति । मार्गं लभन्ते' । ततः श्रेष्ठी वणिक्पुत्रान्
मुक्कलाप्य जनानामुपकाराय पञ्चशैले गतः । तत्र पक्षि[ण उ]वापितानि(पिताः) । ततः श्रेष्ठी पञ्चशैलाधिपति-
वा(ना) उत्सन्नकरुणातिरेकेण वाहनिकानां तटस्थानां मेलितः । नृपेण श्रुत्वा सत्कृत्य प्रहितः ॥ छ ॥

*

कुमारपालकृतायास्तीर्थयात्राया वर्णनम् ।

§ ३३. अवैकदा [त्र]पेण गुरवोऽभिहिताः ।यात्रायै गृहार्चमवलोकितम् । महदुत्सवेन प्रस्थान(नं)
कृतम् । सर्वत्र कुङ्कुमपु(प)व्यः प्रहिताः ।

चाहनौपधि-पाथेयसहाय(यं) वृषभादिकम् ।

यत् यस्य नास्ति तत् तस्मै नृपः सर्वं प्रदास्यति ॥ ४३ ॥

इतश्चरितरागलोक्तम्—'देव ! ङाहृद्वेद्रीयः कर्णो लक्ष्मिष्टु(खि)भि[रखानां] गजानां चतुर्दशभिः श्वतैः, विंशतिलक्षपत्(स्य)न्वितो गूर्जरात्रौ उपर्यति' । तत् श्रुत्वा नृपो व्याकुलः सन् प्रमुखाह—'भगवन् ! अन्तरायमिव बुध्यते । याना क्रियते वा परचक्रसंमुखं गम्यते । इयं कथं स्यात् ?' । 'देव ! स्वसैर्माव्यम् ।

श्रेयांसि यद्भुविघ्नानि भयन्ति महतामपि ।

अश्रेयसि स(प्र)वृत्तानां कापि यान्ति विनायकाः ॥ ४४ ॥

परमेश्वरप्रसादात् सर्वं [भव्यं] भविष्यति । विपादो न विधेयः । इतस्त्रयनिश्चित(प्यस्त्रिंशत्)मे दिने निवृत्तिरिष्यति ।उच्यते २५ मे दिने नृपो राजपाठ्यो(त्यै) चचात् । अश्वेनापहतो प्रबन् वटस्य तरोरधो गतः । वेगवशात् गृह्णलं शाखायां उत्सल्य लभ्यम् । गले पासकः समायातः, तुरगो गतः । नृपान्ने-पका [व]धमादाय गताः । नृपे मृते शाखाया भ्रमया नृपो मूर्खो भयात् । इतः श्रीकुमारपालदेवचर आखेटिक-रूपेण नृपं पतितं गरुडो ह्यरकुण्डलकान्त्वा व्यासं दृष्ट्वा भीत इव समीपमायातः । सकुण्डलं नृपसि(स्य) शिर-विच्छत्वा आमरणान्यादाय, स्थाने स्थाने युक्तैरथैः, निर्णीते दिने नृपमेल चर्द्धापयामास । नृपेण पारितोषिकं दत्तम् । नृपशिरसः संस्कारं कृत्वा महद्दुःखमेव यात्रां चक्रे ।

॥ ३४. तथा एकदा आनाकः सपादलक्षधाधिपतिः शाकंभरपुनि(शाकंभरिपुनि)वासी श्रीकुमारपाल-देवमगिनीपतिः । पत्न्या सह श्रीडन् सारैस्तासां मारिचरति । इतः श्रीप्रेमलदेव्या पत्नने नृपाय ज्ञापितम्—यदसौ सारीणां मारिं कथयति इति च वदति—'तव धनोरोपाजनिष्ठ, मम तु इष्टैव । वरं मे वैधव्यमप्यस्तु, परं [इदं व]चः सोढुं नोत्सहे' । राजा कटकमादाय चलितः । कथापितम्—'यदस्य जिह्वां पाश्वाले कर्षयामि' । इतः श्रीआनाकोऽपि गुडहापुरे सपादलक्षसीमायां संमुखः समायातः । तत्र सुदे जायमाने श्रीकुमारपालः स्रगजात् कलहपञ्चाननादुत्सुख आना[क]गजे गत्वा तं जयाभिः (ज्याभिः ?) कृष्ट्वा चयन्व । पश्चात् सहाऽऽयाताः श्रीदेवसूरयः, हेमाचर्याश्च विज्ञाताः—'मम प्रतिज्ञा जिह्वाकर्षणलक्षणा, अतः किं क्रियते ?' गुरुभिरुक्तम्—'देव ! एतन्न सुज्यते । तथा कुरु, यथा टोपी कारवित्वा तत्र पाश्वाले जिह्वां विषाय, कृष्टेयुक्त्वा सुच्यताम्' । तथा कृत्वा 'पुनर्न वाच्यम्'—इत्युक्त्वा पुन(ना) राज्ये संस्थाप्य मुक्तः । तदा श्रीकुमारपालेन तत्र देशे पापाणमयान् पाणकान् दृष्ट्वा सर्वानभञ्जयत् । पद्यान्निवृत्त्य स्वपुरं गतः । विश्वमल्लः द्राक्कुं(कं)-
॥ मरीराज्यं करोति ।

॥ ३५. अत्र सिद्धराज्ञि दिवंगते गूर्जरात्राशासकतयः अजयमेरुदुर्गप्रत्यासत्त्रे पछिरापुरे गताः । श्रीविश्वमल्लेन गूर्जरा[त्रा]यां यान्ति पटकुल्यानि निपिद्याति । गृह्ण(ह्य)नि (?) स महादण्डेन दण्ड्यते ।

एकदा कोऽपि स्कन्धादिकः घष्टेरे गतः । एकं श्वेतपट्टकं श्रौतं नलीप्रयोगेन पत्नने राजसदसि नृपोपायने कृतम् । स्वरूपे ज्ञा[ते] माण्डगागरिकस्यापितम् । मदेतत् वसनाथे स्थाप्यम् । अस्माकं तनपस्य च्चाहृदस्य न दर्शनैयम् । इतः प्रातर्नृपति(ती) राजपाठ्यां निःसृतः । चाहृदं प्रतीक्ष्यति । चाहृदेन माण्डा-सकाशात् पयो याचितः । तेनोक्तम्—'नृपादेशो नास्ति' । 'मम को नृपादेशः ?, समर्पय' । शहीत्वा प्रावृत्वा-गच्छन् नृपेन(ण) दृष्टः । सामन्तीरुक्तम्—'वणिक्(र) नृपेन(ण) नादेशोपितो (?) नृपाऽऽज्यामपि न मन्यते' । इतो न्यगमूर्खं नृपं दृष्ट्वा कुमारोक्तम्—'देव ! मया तत् कृतं नास्ति येन तात कृष्णवदनः स्यात् । परं क्षीरो-दकानामेवामप्रसिद्धैः धीटकनसादं कुरु, यथा तेषां सुमिष्य करोमि । नृपो न यच्छति । 'मोक्षे मार्गे भूय'

ततो नृपेन(ण) षोडशहत् २४, गज २४, लक्षपल(त्य)न्वितः प्रहितः । वीसलदेवनृपस्तु संमुखमायौ । सीमायां चाहृडेन भग्नः सन्, गन्धा गतः । इतश्चाहृडेन गंत्र (त्र) पञ्चविंशति पुराणि भग्नानि । वं(वे)रे ताम्रमयं दुर्गमादाय शालपतीनां शतसप्तकं ७ गृहीतम् । इतः भट्टेनोक्तम्—

जंगलउरुं जडहारुं जगिउं जङ्गपुरं नराणउं,
नयणवारुं नग्गउरुं नयरुं नरवरुं जिट्टाणउं ।
सन्नपाइं सरवारुं भग्ग सहंभरं वग्घेरउं लाडणउं,
गो(पो?)करुं लोहं वंड जिन्नरि वंवेरउं पीपलउरुं ॥
एकरुं मंडलकरुं मेडतउं ज्जेरि

वीसलह नारि बिलवई अचल लंकदाहृ चाहृड म करि ॥ ४५ ॥

एवं जयपताकामादाय निवृत्तः । पत्तने गतः । नृपः संमुखं समाययौ । तावद् दुकूलानि बहुकृतानि ॥ सन्ति । नृपेन(ण) 'राजघण्ट' इति विर(रु)दं दत्तम् ॥

§ ३६. अथैकदा पाउन्तारसुतश्चाहृडो राज्यं त्याजितः सन्, कुमारदेवद्विष्टः सन् श्रीवीसलदेवाय संपाद[ल]क्षाधिपतये मिलित्वा पालीपुरे सकटकः स्थितः । इतः प्रधाना[ना]मग्रे रावा समायाः (प्याता) । तैरुक्तम्—'नृपः कास्ते ?' । 'पौपघागारे' । प्रघागैरेत्य शृष्टे द्वारपालकः—'नृपस्य कोऽवसरः ?' । 'सामायिक-मत्ति' । एकेनाऽऽलोकितम्, गृहीतसामाह(यि)कं पट्टकोपविष्टमवलोक्य एकेनोक्तम्—'वृद्धिता गूर्जरात्रा, यस्सा ॥ [अ]यमधीशः । चिणहृट्टिकवत्, पश्यताम्' । नृपेन(ण) श्रुतम् । पारिते [सामायिके] स्वरूपमुक्तम् । नृपेन(ण) दत्तः प्रहितः—'एया पल्लिकाऽस्माकम्, भवता कयमाकान्ता ?' । संमुखं प्रेषितम्—'पल्ली देरेऽस्तु; पत्तनमप्य-स्माकम्' । इतो नृपः सञ्जीकृत्य चलिताः । पल्लीपरिसरे द्वयोर्मैलो जातः । इतश्चाहृडेन द्विगुणान् आसान् विवाय सैन्यं परावर्चितम् । ततः सन्नद्धे कटके कोऽप्युत्पापनिकां न करोति । इतो नृपेन(ण) कलह[पं]चाननगजा-ऽऽहृडेन आधोरण उक्तः—'रे ! त्वमपि परावर्चितः, यद् गजं न प्रेरयसि ?' । 'देव ! विश्वमल्लगजारूड-श्चाहृडो हक्कां करोति । तस्साः श्रुत्या गजो न क्रमते' । 'गजकर्णयोः पटीं विदार्यं क्षिप' । तथाकृते नृपस्त्वाह- 'किं जनेन मारितेन, आवयोरेव [र]णोऽस्तु' । तथोक्ते चाहृडः खड्गखेटकामादाय स्वगजस्य दन्तयोरागल याव-च्छृणुगजे गमनाय चरणमुत्पाटयति तावदाधोरणेन गजः पश्चात् कृतः । चाहृडेऽन्तरा पतिते गजेन चरणोऽदायि । स खण्डीभूतः । श्रीकुमारपालदेवस्तु गजं गत्वा वीसलस्य शिरश्चिच्छेदे । सकलमपि सैन्यं मिलितम् । उमयोरपि सैन्ययोः । इतश्चारणेनोक्तम्—

इक्कह पाली माटि वीसलखउ झगडगउ करइ ।
कुमारपाल रणहाटि को जाणंतउ बुहुहरइ ॥ ४६ ॥

इतः श्रीहेमाचार्यैरुक्तम्—

घस्तामेकामपि जरयितुं पल्लिकां नैव शक्तः,
शाकंभर्याः पतिरतितरां कृत् प्रतापञ्चरार्त्सः ।
आज्ञाकाङ्क्षाविषयविमुखभेदितोऽनेकधान्यै (?)—
जीवत्युर्व्यां यदि परमसौ लङ्घनाभ्यासवृत्त्या ॥ ४७ ॥

तत्र गणि प्राकारंकरणाय प्रासादस्य च विमुच्य स्वयं पत्तने ययौ ॥ छ ॥

§ ३७. एकदा वर्षाभिप्रहृष्टे जनैर्यद्वामाणेषु अनादिराउलखिपुरुषमठपः आसद्रामलक्ष्म २७ एव प्रभुं विजययामास ।

चतुर्मास्यामासीत्तव पदयुगं नाथ ! निकषा
 कषायप्रध्वंसाद् विकृतिपरिहारव्रतमिदम् ।
 पुनस्तवस्यां श्रद्धानिजचरणनिर्लोठितकले
 जलह्लिदैरघौर्मुनितिलक ! शृत्तिर्भवतु मे ॥ ४८ ॥

१ § ३८. एकदा आभिगणपुरोहितः प्रमृणां चरणयोर्वन्दनं न यच्छति, मदात् । राज्ञा द्रम्मलक्षयप्रसादाद्
 वधिः कृत्वा पुरास्त्रिष्काशि(वि)तः । वर्षत्रयं ग्रान्त्वा पुनरायातः ! कव्यमेकं पत्रिकायां [आ]लित्य पौषधामार-
 मायातः । नमस्कृत्य पत्रिकां दर्शिता, वाचिता—

ब्रह्मण्युत्पद्यमीजा फलितकिशालया प्राच्ययल्मीकपुत्रे
 व्यासे यद्दालपाला स्फुटरुचिररुचिर्नानशो कालिदासे ।

२ मौढा श्रीमुञ्ज-भोजप्रमुखनृपमुणे सुपिपता देवसूरी
 आचार्यं हेमसूरी फलनिह जगृहे भारती[श्री]लतेव ॥ ४९ ॥

वन्दनकम्, प्रसादे.....सुकम् । पुनः स्वपदे स्थापितः ॥ ४८ ॥

३ § ३९. एकदा श्रीपत्तने कांयडियोगी समायातः । स स्वल्पदर्शनिकरुक्तः—'श्वेताम्यरैः पुरं व्यासम् ।
 नृपस्वद्वयगोऽस्ति । यदि त्वाद्यः कल(ल)वान् काविदपूर्वां कलां दर्शयति तदा मार्गमयेति' । 'स्वशक्या
 यतिष्ये' । प्रातः कदलीपत्रपटे वैशिरकद्दण्ड्यां (?) पद्मवर्षदेशीयाः स्कन्धवाहकाः, तत्रापिरुषा द्विजैस्त्वयमानो
 षमाम् । इतो नृपेण श्रीहेमाचार्या उक्ताः—'प्रभो ! कलावान् योगी, तस्य मितन्याय वषादेशो भवति तदा-
 यामि' । गुरुणोक्तम्—'विशेषतः, नृपेण(ण) सर्वदर्शनसमानि न भाव्यम्' । नृपश्चलितः । इतो प्राङ्गणयोगी
 वर्षापितः । नृपः समयेति । तस्य तृतीयज्वरपाठी तदाऽऽसीत् । तेन कन्यायां तृतीयं न्यस्य उत्तार्य गुप्ता । सा
 पडडइति । इतो ध्यानवलेनावनेश्वतुरद्गलं अलसो मूत्वा स्थितः । नृपेण(ण) दृष्टः । पृष्ठे आधातः । पश्चात्
 ध्याने पारिते नृपेण(ण) पृष्टम्—'ममवन् ! कन्यायाः कोऽपि ह्यलकोऽस्ति ?' । उत्ताड्य दर्शितः । गुप्ता तथैव ।
 'देव ! तवागमनं श्रुत्वा अत्र तृतीयज्वरो विघ्राणितः । यथा वार्षाः वसुं शक्यन्ते' । नृपः प्राह—'तर्हि कथं
 नोच्छ्रियते ?' । योगिनोक्तम्—

नाशुर्कं क्षीयते कर्म कल्पकोटिशतैरपि ।

अवद्यमेव भोक्तव्यं कृतं कर्म शुभाशुभम् ॥ ५० ॥

४ श्रीहेमाचार्या अपि इत्यादिशक्ति । नृपे उद्विष्टे जनैः पौषधामारो प्रमृणासुकम् । गुरुभिः शिष्याना-
 (णा)भादेशो दत्तः । यत् नृपे आगते उपवेशनात् कंचलिका अपाकर्तव्या । तथाकृते नृपः कप्रमाणं चतुर्दिक्षु
 निरालम्बान् दृष्ट्वा आह—'मम गुरुर्वरुणी' इत्युक्त्वा नमस्कृत्याऽऽवाच न(ण)तः ॥ ४९ ॥

५ § ४०. इतो रामचन्द्रेण जाल्या चरणेन श्रीप्र०पार्श्वे व्रतमाह्वम् । स सर्वविधो जातः । एकदा गुरुभिः सह
 चैत्यं मजन्, रत्नावली पथि पतितां दृष्ट्वा आह—

जैसं भूतलपस्स वि कणेषु पडिपसु आसि अहिलासे ।

तेअस्स पसाया रपणे वि अणायरा जाया ॥ ५१ ॥

शतप्रबन्धकर्त्ताऽऽसीत् ।

एकदा योगशास्त्रमधीयानो रामो "रोम्णां ग्रहणयाकरे" एवमि "रोम्भो" इति पठन् शेषवपौषने-
 रुक्तम्—'राम ! "रोम्णां" वद इत्यं, पुनस्त्वयैव यत्किं । गुरुभिरुक्तम्—'किमिति "जातावेकवचनम्" ?', भवतिरवयम्' ।

§ ४१. अथ श्रीकुमारपालनृपतेः सुतो नृपसिंहदेवो नामा षोडशवर्षदेशीयः शरीरे म(मा)यावी जातः। वैद्याः परिकर्मणां चक्रुः, परं नालगत्। श्रीनृपो देवी च पार्श्वे उपविष्टो स्थः। इतो गुरुभिरुक्तम्—‘वत्स ! किं चाधते ?’ ‘प्रभो ! एकं चाधते। यद् मत्तातो राज्यं प्राप्य कृपणो जातः। प्रासादाः पाषाणमयाः कारिताः। अहं तु स्वर्गमयान् कारयिष्यामि। असौ मनोरथः सहैव नेयः’। इत्युक्ते प्रभोर्नैत्रेऽश्रुपातो जातः—‘देव ! कुमारो न जीवत्सेव, यत्सेत्थं मनोरथाः’। अथ कुमारसमाधिना दिवं ययौ ॥ छ ॥

श्रीहेमाचार्याणां शिष्यः सागरचन्द्रो रूपवान् विद्यावान्। स राज्ञा प्रभूणां पार्श्वत् राज्यार्थे याचितः। गुरुभिरुक्तम्—‘देव ! इदं न युज्यते सर्वथा’। इतः सागरचन्द्रेण चतुर्विंशतिनमस्काराः क्रियागुप्तकाः कृताः। सन्ध्यायां प्रतिक्रमणक्षणे उक्ताः। नृपेनो(णो)क्तम्—‘अहो कविता ! अहो रूपम् !’

नृपः प्रतिक्रम्य धवलगृहे गच्छन् कपर्दिनं प्राह—‘भो भाण्डगारिक ! “गीतं न गायतितरां युव-
तिर्निशासु” इमां समस्यां यदि प्रातरवाक् पूरयसि तदा पद्माक्षं दधि। कपर्दिना पूरिता—

श्रुत्वा ध्वनेर्भूरुतां गगनावतीर्णे भूमौ भृगे विगतलाञ्छन एष चन्द्रः।
मा गान्मदीयवदनस्य तुलामितीव गीतं न गायतितरां युवतिर्निशासु ॥ ५२ ॥

राज्ञा पद्माक्षो दत्तः। एकदा श्रीगुरुभिः शिक्षा दत्ता—

सदा सदाचारवने यतेथा, मा कापि सप्तव्यसनीं भजेथा।

दीनेषु दौस्थ्यं परिस्वण्डयेथा, कीर्त्या त्रिलोकीमपि मण्डयेथा ॥ ५३ ॥

§ ४२. एकदा नृपे सभासुपविष्टे मालवीयाः प्रधाना नृपं नत्वा सभायासुपविशुः। इतो नृपेन(ण) खड्गं कोशादाकृष्य पुनः क्षेमुमारब्धम्। न विशति। इतः प्रधानैर्मिथो गुखावलोकनं कृतम्। ततः पुरोहितेनोक्तम्—

सौराष्ट्रप्रभृतिक्षितीश्वरशिरःश्रेणीषु कृन्ताखपि,

प्रत्याकारमुखप्रवेशविमुखस्तिष्ठन् कृपाणोऽधुना।

धाराध्वंसकृतप्रतिज्ञभयतश्चौलुक्यचूडामणे।

मन्येऽहं नरवर्मचर्मघटितां कोशश्रियं वाञ्छति ॥ ५४ ॥

तत्कालं सैन्यानि सञ्चयित्वा नृपो मालवकं प्रलचालोत्। वर्षत्रयवि[त्र]हिण धारामाददे। नरवर्मनृपं
धादाय श्रीपत्त[न]मायातः।

एकदा नरवर्मणं राज्ञः किमपि महत् कार्यं कृतम्। नृपस्तुष्ट उक्तवान्—‘वरं वृणु’। इतः सभा यथाय-
यत्रा जाता। असौ माल[व]कं याचिष्यते। इतो नरवर्मभूमुजा उक्तम्—‘देव ! मम देवताऽवसरः प्रसादी-
क्रियताम्। अपरं न याचे’। तत्र वृद्धभोजनृपकरोडिः स्वर्णरत्नजटिताऽस्ति। तथा सीताया वने यान्त्या नृपद-
शरथेन मुद्राऽर्पिता—‘बहुडी ! इयं गृह्यताम्’। सा ‘बहुडी’ इति ख्याता। सा च तत्रास्ति। हेममयी मण्ड-
पिका, चिन्तामणिगणपतिः, इन्द्रनीलमयो नीलकण्ठः—एतानि वस्तूनि सन्ति। तत् श्रुत्वा सभा हृष्टा। नृ[प]स्तु
त्रयामो जातः। प्रथमैः शृष्टम्—‘देव ! हर्षस्थाने को विषादः ? यत्र मालवको गणितः, तत्र देवताऽवसरेण किम्?’
‘युयं मूर्खाः, येन पूर्वजा उद्धृताः कष्ट [च]तस्तेन सर्वं कृतम्’। शशेः क्रुद्धा देवताऽवसरं मालवकं च दत्त्वा ॥
अस्ति(स्तापि)तः ॥

॥ इति नरवर्मप्रबन्धः ॥

§ ४३. कदाचित् कुमारपालनृपतिः सहाधिपतीमूय तीर्थयात्रां चिकीर्षुर्महता महेन देवालयप्रस्थाने जाते देशान्तरा-
यातयुगलिकया 'स्वां प्र[ति] बाह्यदेशीयः कर्णनृपतिरुपैति' इति विज्ञप्तः । खेदतिलजितं सलाटं दधानो मन्त्रि-
वान्मतेन सार्द्धं ससाध्वसं ध्वसासहाधिपत्यमनोरथः प्रमोहान्ते स्वं निनिन्द । अथ तस्मिन् नृपतेर्महाभये समुत्पन्ने
किञ्चिदवधार्य—'द्वादशे यामे भवतो निर्द्वित्तैर्विप्यति' इति आदिरय विद्यष्टो नृपः । किंकर्तव्यतामूढो यावदास्ते,
तावन्निधित्वेलासमागतयुगलिकया—'श्रीकर्णो दिवं गतः' इति विज्ञप्तः । नृपेण ताम्बूलमुत्सृजता 'कथम् ?' इति
पृष्टौ तानूचतुः—'कुम्भिकुम्भस्यलक्षः श्रीकर्णो निशि प्रयाणं कुर्वन् निद्रामुद्रितलोचनः कण्ठपीठप्रणथिना सुवर्ण-
शृङ्खलेन प्रविष्टन्यशेषपादेन उहस्यितः पद्मतामसितवान् । तस्य संस्कारानन्तरमेव आवां प्रचलितौ'—इति तान्थां
विज्ञप्तः । तत्कालशौषधवेशमनि समागतो नृपः प्रशंसापरः, कथं कथमप्यपवार्यं द्रासतामिहासामन्तैः समं स-
संधेन च प्रशुण्णा द्विधोपदिश्यमानवर्त्मा घंशुष्यनगरे प्रमूषां जन्मभूमौ प्राप्तः । स्वयं कारितस्रष्टदशहस्रप्रमाणे
श्रीशैलिकाविहारे प्रमावनाविधिसुखार्तिविशुनानां द्विजानामुदितमुपसर्गं वीक्ष(क्ष्य), तान् निर्विपयताडितान्
कुर्वन्, श्रीशशुङ्गपतीर्धर्माराधयन्, 'दुषस्तक्षत्रो कम्मक्षत्रो' इति प्रणिधानदण्डकं उचरन्, देवस्य पार्श्वे
दिविपप्रार्थनावसरे—

इकह कुल्लह माटि देइ जि सग्गह तणां सुह !

एवह करइ कु सगटि वपुरे भोलि म जिणवरह ॥ ५६ ॥

॥ इति चारणसुचरन्तं निशम्य नवकृत्यः पठितेन नवसहस्रान् तस्मै नृपतिर्देदौ । तदनन्तरं उज्जयन्त-
सद्विधौ गते तस्मिन् अकसादेव पर्वतकर्म्ये संजायमाने श्रीहेमाचार्यां नृपं प्राहुः—'इयं छत्रशिला युगपदागतयोः]
पुण्ययतोत्तरि पतिष्यति' इति वृद्धपरम्परा । तदावां पुण्यवन्तौ, यदि गीः सला भवति तदा लोकापवादः । ततो
नृ[प]तिरेव देवं नमस्करोतु न अय[मि]त्युक्ते नृपतिनोपरुष्य सहेन सह प्रभवः प्रहिताः । स्वयं छत्रशिलामार्गं
परिहृत्य जीर्णकुर्मं नवपष्ठाकणाय घाग्भटदेव आदिष्टः । तत्पदाकृते व्ययीकृतासिपथिलक्षाः ॥

॥ इति तीर्थयात्राप्रबन्धः ॥

§ ४४. एकदा श्रीपत्तने द्वाविंशद्विहारकाणां प्रतिष्ठां महदुत्सवेन प्रारब्धां श्रुत्वा वटपत्र(द्र)पुरनिवासी
घसाहकान्हाकः स्वयंकारितप्रासादविभ्रननादाय श्रीपत्तने प्रतिष्ठार्थमाययौ । श्री[हि]माचार्याः प्रतिष्ठार्थे-
ऽन्यथिताः । तैर्नानितम् । इतस्वस्मिन् दिने जनसम्मदो जातः । रात्रौ पटी गण्डिता । इतो यसाहस्य योग्या-
सुपस्कारो विस्सृतः । तेन त[माते]तुं गते असमये लग्नपटी चादिता । असौ समागतः । मध्ये प्रवेशं अलम्बा
॥ लग्नपटीं श्रुत्वा विपि(प)ण्यः । प्रतिष्ठापमानो विलो जतः । कान्हाकोऽप्यन्तः प्रविश्य गुरुणां चरण-
बोर्लेगित्वा वाहं स्रोद—'मदीयं विर्मं प्रभो ! स्थितम् । गुरुमिर्कुर्द्धमवलोकितम् । उर्मं तदा वहमानं विलोकयो-
क्तम्—'भो ! स्वं पुण्यवान्, लग्नमनुनासित । परिच्छदं कुरु विर्म्यप्रतिष्ठायाम्' । स न मन्यते । गुरुमिः प्रतिष्ठां
विधांय उक्तम्—'यदि न मन्यसे तथा(दा) देवं पृच्छ, एतत् तम्यं न वा ? । विर्म्येनोक्तम्—'भो ! तव विर्म्यं
धर्मशतदयायुः । एतानि त्रैपयार्थं वि विप्यन्ति' ।

॥ इतः कश्चिद् व्यवहारी स्वस्मतीर्थं यागिज्याय गतः । तत्र तेन श्रीदेवाचार्यां नमस्कृताः । पृष्टम्—
'किमय कल्पे नृपः पुण्यकर्मं तनोति ? । 'द्वाविंशद्विहाराणां प्रतिष्ठा जाता । तस्य उच्छ(स)न्नस्य किं कर्ण-
(वर्ण्ये)ते ? । 'उर्मं वेत्सि ?', 'अमुकमनुमानम्' । 'इदं उर्मं हेमाचार्यांनिरूपितं न वा ? यदि निरूपितं तदा
म[इ]त् [ह]ण्यं जातम्' । स पुनः पत्तनमाययौ । हेमाचार्यैः पृष्टम्—'श्रीदेवस्यो नमस्कृताः ? । स्वरूप-

चीरणं विधाय सा रुधिराणां भृता । तत्र पटी रक्षिता । द्विजा उक्ता—'गेहान् त्यजेत्वा यात' । तेषु बहिःस्थितेषु प्राकारं खण्डयः कृत्वा गेहान् इन्द्रालान् वाप्य पुनः पत्तने समायातः । इतो नृपतिना उक्तम्—'क्षेत्रेण समायातः ?' । 'देव ! धारणर्षस्त्वदाज्ञामतिक्रम्य स्थितः' । नृपेण देशलागो दत्तः । वर्षत्रयेण अथ ५०० दत्त्वा पुनरायातः ॥

॥ इति रोहेडाद्विजानां प्रबन्धः ॥

५४८. एकदा जालघोषधरे जिनरथयात्रायां जायमानायां द्विजैः कन्दलं कृत्वा रथनिर्मयं भग्म् । थावकैः द्विजाः कुट्टिताः । थावत् ते पत्तने रावायां यान्ति, तावत् पूर्वमेव थावकैः प्रभवो ज्ञापिताः । इतः प्रतिक्रमण-प्राप्ते शुभमिर्नृपाय संमालितम् । प्रातर्द्विजैरयातैर्नृपेनो(णो)क्तम्—'युयं भ्लेच्छा धर्मस्थानमहात्, अतो नगरं त्यक्त्वा देशत्यागं यात' । तै प्रभवो विज्ञायाः—'परं कं यामः ?' । ततो शुभमिदं क्तम्—'नरकं (नगरं ?) त्यक्त्वा अन्यसीमायां तिष्ठत । पुरमुदघं कृतम् ॥

५४९. अथ गुरवः पूर्णासुपथ्यतुरशीतिवर्षासुः प्रतिपाल्य दिन ३ अनशनं आदाय, नृपेऽसनाधिपरे बाहुः—'मा विपीद, भवतामपि यन्मासान्ते मृत्युः' । व[त्] समाधिना रामचन्द्रं स्वपदे संस्थाप्य पश्चपरमेष्ठिस्युतिपरास्त्रिदिवं जग्म् । तदनु महोत्सवपुरस्सरं संस्तारे जाते नृपे[ण] शिष्यां मत्वा भस्मरूपः स्त्रिशिरसि शिष्यः । लघुजनेन कणे उत्साहिते गर्त्वा पतिता । सा हेमपद्म इति प्रसिद्धा जाता ॥

॥ इति प्रभृणामवसानप्रबन्धः ॥

*

५५०. श्रीहेमचन्द्रसूरयः श्रीकुमारपालदेवस्य पूर्वभवं कथयामासुः । महाराजश्रीकुमारपालदेवस्य..... स्थानान्तरं इति व्यतिचरान्महाराजं मुक्तकल्प्य सीधु(द्ध)पुरे यात्वा नदीसमीपे मन्वरमणप्रदेहे त्रिभुवनस्वामिनी-विद्यामाराधयितुं प्रवृत्ताः । तृतीयदिवसप्रान्तेऽर्द्धरात्रौ देवी प्रकटीभवत् । तयाऽभिप्राये शृष्टे मणितम्—'परमेष्ठीरि । श्रीकुमारपालदेवस्य पूर्वभवं कथय' । सा प्राह—'मालवकसन्धौ पश्यन्मध्ये जयत(न्त)नरा मित्ते वसन्ति ।

अन्यदा वाणिज्यकारकजैसलनामा पद्मी पत्नीवर्द्धवती गृहीत्वा जयन्तमिलपत्न्याः समीपे जलाऽऽश्रये स्थितवान् । चौराण रष्ट्रा जयन्तस्य वृत्तान्तः कथितः । जयन्तेन सार्थो गृहीतः । केऽपि कापि नष्टा सार्थिका जग्म् । जैसल-वाणिज्यकारकेण मालविकराज्ञो द्वारं बद्धम् । राज्ञाऽऽकार्ये सन्मानितः । राज्ञा जगदे—'यत् स्वदीर्थं जगाम तद् गृह्णाण मम पार्श्वत् । अहमात्मीयं तस्य पार्श्वत् प्रदीप्यामि । त्वया मम च पार्श्वे स्थेयम्' । 'आदेशः प्रमाणमिति भणित्वा स्थितः । प्रस्तावे राज्ञा स सेनानो कृत । जैसलवाणिज्यकारकः कटकं गृहीत्वा पत्नी

महत्त्वा सर्वं विनारायामास । जयन्तः पलायचक्रे । तेन कोपाजयन्तपुरो पालको मारितः । तत उज्जयिन्त्यां गतस्य राजप्रसादो भवत् । जयन्तः पत्नीपतिरेककवी आन्त्वा गहायास्तदे गतः सन् चौरिक्या पालवृद्धान् मारयति । वृत्तितो भवत् । कदाचित् श्रीयशोभद्रसूरयो अ(शु)द्धे चटिनाः । अहं मारयिष्यामीति भणितम् । मणितं पुनः—'त्वया अह्नो लोकं दिनरक्षितः । अत्रैजि अह्नातकमर्षितम्—इत्यादि[चचनेन] श्रीयशोभद्रसूरिपणो-धितः । जीववधे नियमं जग्राह । गद्गातटं परिलज्य तिलद्वेजे अणघाउरनगरे ईश्वरव्यवहारिणो गृहे धारय-नाम्नी कर्मकरी, तस्य(सा) गृहे स्थितः । तथा व्यवहारिणा च पुनरुद्धा गणितः । तत्रस्यो जीवदयां पालयति । अन्यदा श्रीयशोभद्रसूर्योऽमचपुरे समाजसुः । मम गुरवः समागतः । मम भार्यं जानामि । सदा गुरुणां पार्श्वे उपनिष्ठसिद्धति । अन्यदा ईश्वरव्यवहारिणा शृष्टः—'अथकथ्ये कं पासि, गृहे न इत्यपे' । तिनोक्तम्—'गुरुणां

पार्श्वे धर्मं वृणोमि' । व्यवहारिणा भणितम्—'के ते गुरवः' । तेन वर्णना कृता । महामहेश्वरो व्यवहारी गुरुणां समीपे गतः । जैनधर्मं श्रुत्वा सकुटुम्बो जैनो बभूव । अन्यदा देवकुलं कारितम् । श्रीयशोभद्रसूरिभिः प्रतिष्ठा(ष्टा) कृता । ईश्वरसिक्कालं देवपूजां करोति । चतुर्मासकदिने जयन्तः [तेन] साकं देवगृहे नीतः । तेनोक्तम्—'वीतरागं न पूजयसि ?' । जयन्तेनोक्तम्—'मम [पा]क्षे किमपि द्रव्यं नास्ति येन पुष्पाणि गृहीत्वा पूजयामि' । व्यवहारिणा भणितम्—'अमूनि पुष्पाणि गृह्णाणि(ण)' । तेनोक्तम्—'ममैभिः पुण्यैर्देवं पूजयतः किं पुण्यम् ?' । तेन घृतेन पूर्वं जितान् विश्रुतिकपर्देकान् व्ययित्वा पुष्पाणि गृहीत्वा वीतरागः पूजितः । गुरुसमीपे उपवासश्च कृतः । भोजनवेलायामात्मार्थं भोजनं परिवेद्य मुनीनां दत्तम् । आत्मानं कृतार्थं मेने । प्रस्तावे शुभ-ध्यानेन मृत्वा चौलुक्यवंशे तिहुअणपालगृहे कुमारपालो बभूव । देवपूजाप्रभावेण राज्यं जातम् । पूर्वभवे जीवदयाप्रभावेण अमारिः कृता । एतत् कुमारपालदेवो न मानयति । श्रीहेमसूरिभिर्भणितम्—'लि(ति)लङ्गदेशे अणघउरपत्तने व्यवहारिणो गृहे थावरीनामकर्मकरी सा पृष्टव्या'—इति प्रत्ययार्थं राज्ञा आत्मीयसालको मुक्क-लितः । तत्र गतेन तेन सर्वं कर्मकर्याः श्रुतम् । तद्दिनादारम्य श्रीकुमारपालदेवः परमश्रावको बभूव । जेसल-वणिजारको बालकहस्ताकारी राज्ञा निःका(ष्का)सितः । स्वकीयपापं ज्ञात्वा कार्पटिकीभूय कावड(डं) स्कन्धे कृत्वा केदारं नमस्कृत्य श्रीसोमेश्वरे राज्ञोदककुम्भान् ढालयति । तत्रभावात् कर्णराजगृहे श्रीमयणल्लु-देव्याः श्रीजयसिंहदेवो बभूव । श्रीकुमारपालदेवेन सह श्रीजयसिंहदेवस्य पाश्चात्यभवाद् वैरं सज्जातम् । इति कुमारपालदेवस्य श्रीहेमसूरिभिः पाश्चात्यभवो भणितः ॥

आज्ञावर्तिषु मण्डलेषु विपुलेष्वष्टादशस्वावराद्
अन्दान्पेव चतुर्दश प्रसमरां भारं निवार्योञ्जसा ।
कीर्त्तिस्तम्भनिभान् चतुर्दशशतीसह्यान् बिहारानसौ
ह्रस्वा निर्मितवान् कुमारचूपातिजैनो निजैनो व्ययम् ॥ ५७ ॥

एकदा श्रीकुमारपालेनोक्तम्—

धनमहरहर्दत्तं स्वीयं यथार्थितमर्थिने
कृतमरिकुलं नारीशेषं स्वखड्गविजृम्भितैः ।
प्रणयिनि जने रागोद्रेके रतिर्विहिता चिरं
किमपरमतः कर्त्तव्यं नस्तनाचपि नादरः ॥ ५८ ॥

§ ५१. एकदा नृपसाऽऽयुःक्षये जाते नृपेनना(णान)शनं जगृहे । इतोऽजयपालेन एव परिग्रहं परावृत्य ॥ माण्डगारे स्वमुद्रा दत्ता । नृपेण तृपितेन जलमानायितम् । मृत्वात्रेगानीतम् । नृपेणोक्तम्—'शिप्रा क ?' । 'माण्डगारे.....कथं न उद्वटति' । 'देव ! अजयपालेन मुद्रा दत्ता' । नृपेणोक्तम्—'मयि सत्यप्यजयपालाज्ञा ?' निःश्वासं मुक्त्वा कराद् मृत्वात्रं त्यक्तम् । इतश्चारणेनोक्तम्—

कुमरड कुमरबिहार, इत्ता काइं कराविया ।
तांह कुण करिस्यइ सार, सीप न आवइं सइं घणी ॥ ५९ ॥

इति निःश्वाससमं शिप्रा भग्ना । नृपसिद्धिवं ययौ । आयुर्वर्षं ८१ । वर्षं ५० [तमे]राज्यं जातम्, तदनु वर्षं ३० [यावद् राज्यं कृतम्] ॥

॥ इति कुमारपालप्रबन्धः समाप्तः ॥

— अथ अजयपालप्रवन्धः —

§५७. तदनु अजयपालदेवो राज्ये निविष्टः । तेन प्रभो. शिष्यस्य षालचन्द्रस्य प्रीला रामचन्द्रमाहूयोक्तः—
ताग्रमयः पट्टो ध्यातः समानीतः राज्ञा । भवता उपविश्यते । स्वर्गपट्टानमोक्षयत् (?) । मया त्वयं मुक्तः ।
इह सत्वरमास्तताम् । रामचन्द्रस्तु—

महिषीदह सचराचरह जिणि सिरि दिन्हा पाय ।

तसु अत्यमणु दिणेसरह होइ त होउ चिराय ॥ ६० ॥

इति मयन् पट्टे निविष्टः । ज्वाला मुखे निर्ययौ । रामसिद्धिव गतः । पालचन्द्रः पट्टे निविष्टः ।
इतो नृपो द्विजवाक्याद् नृपकीर्त्तनान् पातयितुमारभे । कृष्णवेषो महिषारूढो मुद्गरकण्ठः, मुद्गरकीर्त्तितैर्वृतः ।
पमकरणमिति नाम धारयन् कुमारपालप्रासादान् पातयति । तपोधनः, पत्तव विहाय दिशोदिश जग्मुः ।

" §५३. अथैकदा श्रीहेमाचार्येषु सत्सु राज्ञा उक्तम्—'प्रभो! एकस्मिन् आसने दक्षद्वयी का? । एके चतुर्दशी
मन्यन्ते, एके पूर्णिमां मन्यन्ते । तत एकमेव भवति तदा रम्यम् । श्रीहेमसूरिणा पूर्णिमापक्षीयाः सुमतसूरय
आहूय उक्ताः—'यद् नृप. कथयति, एकस्मिन् धर्मे भेदः कः । ततः पूर्णिमायां प्रतिक्रमणं समल्लमपि सब वय-
मादरयिष्यामः । यतिप्रतिष्ठां वृष मन्यन्ध्वम्' । तैरुक्तम्—'पर्यालोच्य प्रातिनिवेदयिष्यामः' । शुभितारतो मार्गो
मोक्षं न दुज्यते, स्वातुं च न शक्यते—

रूसउ कुमरनरिंदो अहवा रूसंतु लिंणिणो सवे ।

पुधिम्मसहपइह्ठा सुमतसूरिहिं नो सुधा ॥ ६१ ॥

इति गाथां स्थूलाक्षरैर्लिखित्वा स्थापनाचार्य आलके मुक्त्वा प्रगच्छः । प्रातराकारणे गते जनाः पत्रिका-
मादाय प्रमृणां दर्शयामासु । प्रभुमिदं कम्—'नष्ट. कियद् यासन्ति । अयुनैव जानाम्यन्ते, पर सन्तु' । ते
भयभीताः कुङ्कुणे गताः । तत्र विदेशे कोऽपि नोपलक्षयति, नाऽऽयाति । अत्यन्त दुःखिताः सन्ति । एकदा
तनुगमनिक्रमया गतेराकुळीतरु दृष्ट्वा गर्जराधां संस्पृश्य तामनु फेरकान् ददता हृदयसदृशः समजनि ।

§५४. इतोऽजयपालराज्ये पूर्णिमापक्षीयः सामन्तसिंहनामा मघी । तेन नृपो विज्ञप्त—'देव! पूर्वपट्टि
संति भवान्मावर्ति (?) आन्ते श्रीहेमाचार्यैस्मद्गुरुवो निष्कासिता । देवस्य राज्ये ते सुज्यन्ते । यथादेशे भवति
तदाऽऽनाम्यन्ते । नृपाज्ञयाऽऽहृता' । जनेषु क्वचि 'अमी के?' । 'भावठिका', 'वटाका सन्तु' । इतः सामन्त-
सिंहो मृतः । एकदाऽऽचार्यो रथिकान् परिषाय तठिकैः प्रहृतैस्तनुभगमनिक्रमया याति । इतः कुमारगुरुं
प्रह्लादं प्रासादगवाक्षस्य वीक्ष्य श्राद्धं—'कपोतो यां शाखायामभियसति सा शुष्पतितराम्' ।

इत प्रह्लादेनोक्तम्—'वाचार्य! गृणु, एतत् सत्यमेव—

गते हेमाचार्ये कुमरतिमिरर्ध्वसंतरयो,
स्वपक्षक्षेमार्थे क[पट]पटुभिः कैश्चिदधरैः ।

ध्रितः सामन्तारूपः सपदि स हि पञ्चत्वमगमत्,
कपोतो यां शाखामभियसति सा शुष्पतितराम् ॥ ६२ ॥

इत आचार्यः कृष्णमुखः खोपश्रयं ययौ । चिन्तितम्—देवताऽऽशयनं विना मनोरथानां सिद्धिर्न । अतो रैचतके गत्वा देवीं अम्बां परितोष्य हेमाचार्यसमो भविष्यामि । तत्र गतस्तपश्चरणं श्रोत्रे । उपवासत्रयं तदनु सलहद्विकायां पारणम् । एकः परिचर्याकरः । एवं मास २ तपःश्रान्ते देव्यम्बा प्रत्यक्षा जाता—‘कार्यं वद’ । तेनोक्तम्—‘यादृशः कुमारपालदेवस्तादृशमजयपालदेवम्, यादृशो हेमाचार्यस्तादृशं मां विधेही’ति कथिते देव्याह—‘गूर्जरात्रायां न । अन्यत्र गच्छ’ । तेनोक्तम्—‘भमाप्यत्रैव पडप(?)मस्ति’ । अम्बिकयोक्तम्—‘तर्हि याहि’ । तेनोक्तम्—‘यदि एतत् सत्यं करोमि तदाहं...’ अम्बिकया हेमाचार्यनृपमूर्खोरधिष्ठायिकाबुद्धौ—‘यदेव भवद्दृश्यः समीहते’ । ताभ्यां पवनयोगाद् यमलपर्वतान्तरे क्षिप्तधूर्णितश्च । क्षुल्लकेनावलोकमाने रजोहृतिः प्राप्तः । तामादाय समागतः ।

*

५६५. अथ [अजयपालेन] प्रासादेषु पालमानेषु यमकरणं तारणदुर्गोपरि संनद्धम् । श्रातः प्रयासतीति श्रुत्वा वसाहञ्जाभट्टमुख्यः [संधः] पर्यालोचितवान्—विलोकयत, श्रीकुमारपालदेवेन प्रासादाः कारिताः । अनेन दुरात्मना पातिताः । कोऽपि न वेत्सति यच्चुषः श्रावकोऽभूत् वा । यद्येव तारणदुर्गप्रासादो रक्षितुं शक्यते तदा भव्यम् । सीलणकउतिगिथा विनाऽन्योपायो नास्ति । तस्य गृहे चलत । [गतस्त्र] सद्यस्तेनाभ्युत्थितः । करौ संयोज्य उक्तम्—‘मयि विषये महान् प्रसादः । किं कार्यम् ?’ । ‘भो ! त्वं वेत्सि, पूर्वनृपेण प्रासादाः कारिताः, अनेन पातिताः । एकस्तारणदुर्गसावेशोऽस्ति सोऽपि प्रातः पतिष्यति । यदि त्वया रक्ष्यते, अन्यः कोऽन्योपायो नास्ति’ । ‘एष भवतां प्रमादः । पूर्वं ज्ञापितोऽभूत् तदैकोऽपि नापतिष्यत्’ । ‘यज्ञातं तज्जातम् । त्वयाऽपि रक्षता सर्वेऽपि रक्षिताः’ । सद्यः सत्कृत्य विद्युष्टः । स नृपसमीपं गतः—‘देव ! मुक्ततापयामि’ । ‘भो ! क्व यासि ?’ । ‘देव ! वयमुत्पन्नमक्षकाः । सर्वं भक्षितम् । कापि रायतने गत्वा कृ(त्व)प्राप्ता इविणमादाय पुनरेष्यामः’ । नृपेणोक्तम्—‘यदि पत्तनं विहाय यूयमन्यत्र यात, तदाऽहं लजे । अवसरं दास्यामि’ । ‘देव ! [अथ] अवसरो भवति वा यासि’ । ‘तर्हि सज्जतां कृत्वा सन्ध्योपर्येदि’ । नृपेण सर्वः कोऽप्याहूतः । प्रारब्धं प्रेक्षणम् । इतः सीलणेन इष्टिकाः समानीय पातिताः । मृत्तिकारासभानि रंगान्तः समाजग्मुः । पानीयं च । कटिकस्त्राकाराः रितः—‘प्रासादं कुरु’ । तेन कृतः । मध्ये एकस्य देवस्य स्थापनं कृतम् । ध्वजाऽऽरोपं कृत्वाऽग्रे नृत्यं कृत्वा उक्तम्—‘देव ! गजान्ता लक्ष्मीः, ध्वजान्तो धर्मः । अतोऽहमसुं निर्माय कृतकृत्यो जातः । शयनं विधासे’—इति युक्टी कृत्वा सुप्तः । पुत्रेणागत्य देवकुलिका पातिता । सीलणः पटी लम्बत्वा उत्थितः सन् प्राह—‘रे ! केनेदं पातितम् ?’ । ‘भवतो ज्येष्ठपुत्रेण’ । सीलणेन स चपेटया हतः—‘रे ! त्वमस्मापि सदृशो न ? । एतस्मापि नृपतेर्हनिः ! । अनेन स्थापितारं मृते तस्य कीर्त्तनानि पातितानि । त्वया सम जीवतोऽपि पातितम् । सम मृत्युरपि न प्रतीक्षितः’ । इति श्रुत्वा नृपस्य नेत्रयोर्नारं पपात । ‘सीलण ! किं कथयिष्यसि (कथयसि) ? देव ! विमृशन् तप्यमिदमतप्यं वा । गृहस्थः कीर्त्तनं कारयति । यावन्मम कोऽपि भविष्यति तावदस्य सारा भविष्यति’ । ‘ये पतितास्ते पतिताः, शेषाः सन्तु’ । एक एवावेशोऽस्ति । यस्त्व नाम्ना । यमकरणं व्यावर्त्त्यताम् । इत्थं कृते प्रासादाश्चत्वार उद्धारिताः ।

॥ इति तारणगढप्रासादरक्षणप्रबन्धः ॥

*

१ ५६. अथ राज्याद् वर्षे तृतीये पर्युपणपर्वणि थारापद्मिणि प्रासादे श्रावका मिलिताः । आभट्टवसाहेन उक्तम्—‘समयं विलोकयत । यत्र तपोधनानां सहस्रा आसन् तत्राय स कोऽपि न दृश्यते, यस्य मुखात् भ्रत्याप्त्यानमपि क्रियते । क्वपि कोऽपि तपोधनः पुरमध्ये धृतो द्यो वा ?’ एकेन कर्मे प्रविश्य उक्तम्—‘यद् राजपुत्रवाटके धरणिगः श्रेष्ठस्ति, तेन जडानलपरिक्षीणाः स्वगुरुवः स्थापिताः सन्ति च्छन्नम्’ । तदुक्तं वसाहस्तस्य श्रुते गतः । तेनाभ्युत्थितः । पादमवधार्यताम् । ‘अथ सांवत्सरिकपर्वणि तपोधनान् दर्शय’ । तेनोक्तम्—‘क तपोधनाः ?’ । ‘सन्ति’ । तेन भूमिपदे नीत्वा गुरुवो दर्शिताः । वसाहस्तु चरणयोर्निपत्य रोदितुं प्रवृत्तः—‘भगवन् ! स कोऽपि नास्ति, यो अद्य दुरात्मानं नृपं शिक्षयति’ । गुरुभिरुक्तम्—‘शक्तिरस्ति, परं सानिध्यकर्त्ता कोऽपि विलोक्यते’ । वसाहस्तु तस्यैव श्रेष्ठिनः शिक्षां दत्त्वा ययौ । गुरुवो जसु प्रवृत्ताः ।

१ ५७. इतस्तृतीयदिने नृपस्य कुबुद्धिर्जाता । तदीयौ धांगा-चङ्गल्लिआरूपौ पदाती स्तः । तयोर्माता सुहाग-
 २ देवी सा खैरिण्यस्ति । सा नृपेणानीयान्वकारे स्थापिताऽस्ति । इतः सन्ध्यावसरे चङ्गल्लिकः पीत्वा समायातः । नृपेण हास्ते प्रारम्भे उक्तम्—‘रे ! याचस्व खैरम्’ । तेनोक्तम्—‘देव ! अनुनाऽवसरयोग्यं दीयताम्’ । नृपेणो-
 ३ क्तम्—‘उपवरिकायां व्रज । परं वदनं नावलोकनीयम्’ । स तत्र गतः । इतः श्रेष्ठे नृपे दीपकरः समाययौ । तेनाभ्या दृष्टा । सविभ्या पुनो दृष्टः । परस्पर लज्जितौ । चङ्गल्लेन धांगाश्रे उक्तम्—‘नृपेणैव विचं हास्यमकारि, तदहं भरिष्ये’ । तेन साक्षेपयुक्तम्—‘मारयिष्ये न वदसि, भरिष्ये वदसि । अमुं मारयिष्यावः’—इति निश्चित्य स्थितौ ।
 ४ नृपस्तु राजपाट्यां निर्ययौ । सन्ध्यायां सुखासनासीनोऽन्धकारप्रतोत्स्यां प्रविश्यन् चङ्गल्लेन कपाटपश्चात्प्रिगत्वं धांगा-
 ५ केन सह स्थितेन उभाभ्यां नृपे हतः । कलकले जति धांगाको हतः, चङ्गल्लो नष्टः । राजा तु तत्रैव पपात । अनो दिशोदिशं गतः । इतो लम्बसन्नुत्पितो राजा रिहन् प्रतोलीप्रलासने तन्तुभायपदे प्रविष्टः । गर्तायां मुखे वाहेने (पातिते) तन्तुवायेन लकुटो क्षिप्तः खान मत्वा । तेन विदीर्गशिराः पपाट—

धांगा दोस्तु न चङ्गल्लया नवि सामंतह भेउ ।

जं मुणिघर संताविआ तह कम्मह फल पट्ट ॥ ६३ ॥

इति वदनपीडया मत्वा खन्नं ययौ ॥॥

॥ इत्यजयपालप्रबन्धः ॥

* * *

शतार्थिकवि-सोमप्रभाचार्यकृत

कुमारपालप्रतिबोध

नामकवृहत्प्राकृतग्रन्थस्य ऐतिह्यसारात्मकः संक्षेपः ।

प्रथमः प्रकाशः ।

§ १. ग्रन्थकारकृता प्रस्तावना ।

चउसु दिसासु षसरियं मोह-बलं निजिउं पयट्टो ष । पयडिय-धम्म-चउक्को चउ-देहो जयइ जिण-नाहो ॥
 तं नमह रिसह-नाहं नाण-निहाणस्स जस्स असेसु । अलि-कसिणो केस-भरो-रेहइ रुक्खे भुयंगो-ष ॥
 तं सरह संतिनाहं पवन्न-चरणं पि जं चरण-लगा । तियस-कय-कणय-यंकय-मिसेण सेवन्ति नव निहियो ॥
 कज्जल-समाण-वन्नं सिवंग-भूयं निसिद्ध-मय-मारं । परिहरिय-रायमइयं दुहा नमंसामि नेमिजिणं ॥
 मज्ज पसीयउ पासो पासे जस्सोरगिद-फण-मणियो । दिपंति सत्त-दीव ष सत्त तताइ पायडिउं ॥
 सो जयइ महावीरो सरिीर-दुग्गाओ भाव-रिउ-वग्गो । चिरमन्न-पाण-रोहं काउं निवासिओ जेण ॥
 वित्थारिय-परमत्थं अणग्घ-रयणासयं सुवन्न-पर्यं । दोगच्च-दलण-निउणं नमह निहाणं व जिण-वयणं ॥
 जेसिं तुडिं लडिं व लडिउ-मंदो वि अखलिय-पएहिं । विसमे वि कन्न-मग्गे संचरइ जयंतु ते गुएणो ॥
 कइणो जयंतु ते जलहियो ष उवजीविउण जाण पयं । अत्ते वि घणा सुवणे कुणंति घन्नाण उक्करिं ॥
 जलहि-जल-गलिय-रयणं व दुलहं माणुसत्तणं लहिउं । जिणधम्ममि पयतो कायवो बुद्धिमतेण ॥

सग्गो ताण धरंगणं सहयरा सधा सुहा संपया, सोहग्गाइ-गुणावली विरयए सधंगमालिगणं ।

संसारो न दुरुत्तरो सिव-सुहं पत्तं करंमोखे, जे सम्मं जिणधम्म-कम्म-करणे वट्ठंति उद्धारया ॥

सप्पुरिस-चरित्ताणं सरणेण पयंपणेण सवणेण । अणुभोयणेण य फुडं जिणधम्मो लइइ उक्करिं ॥
 पुवं जिणा राणहरा चउदस-दस-पुडिणो चरिम-तणुणो । चारित्त-धरा बहवो जाया अत्ते वि सप्पुरिसा ॥
 तह भरहेसर-सेणिच-संपइ निचपभिइणो समुपन्ना । पवयण-पभावणा-गुण-निहियो गिहियो वि सप्पुरिसा ॥
 तेसिं नाम-ग्गाहणं पि जणइ जंतूण पुज्ज-पन्मारं । सग्गापवग-सुह-संपयाउ संपाडइ कमेण ॥
 संपइ पुण सप्पुरिसो एक्को सिरि-हेम्मचंद-मुणिणाहो । फुरियं दूसम-समए वि जस्स लेउत्तरं चरियं ॥
 दुइओ य दलिय-रिउ-चक्क-विक्रमो कुमारवाल-भूणालो । जेण ददं पडिवत्तो जिण-धम्मो दसमाए वि ॥
 केवल-नाण-पलोइअ-तइलोकानं जिणाण वयणेहिं । पुब-निवा पडिबुद्धा जिणधम्मो जं न तं सुअं ॥
 चुजमियं जं राया कुमारवालो परूढ-मिच्छतो । छउमत्थेण वि पट्टया जिणधम्म-परायणो विहिवो ॥
 तुडिय-त्तवणिज्ज-जंती सयवत्त-सवत्त-नयण-रमणिज्जा । पल्लविय-ल्लेय-ल्लेयण-हरिस-प्पधरा सरिीर-सिरी ॥
 आवालत्तणओ वि हु चारित्तं जणिय-जण-चमकारं । वावीस-परीसह-सहण-दुद्धरं तिष्ठ-त्तव-पवरं ॥
 मुणिय-विसमत्थ-सत्या निम्मिय-वायरण-पमुह-गांथ-णाणा । परवाइ-पराजय-जाय[सु]कित्ति-मई जय-पसिद्धा ॥
 धम्म-मडिवित्ति-अणणं अतुच्छ-मिच्छत्त-सुच्छिआणं पि । महु-खीर-पमुह-महुरत्त-निम्मियं धम्म-वागरणं ॥
 इवाइ-गुणोहं हेम्मस्तरिणो पेच्छिउण छेय-जणो । सइइइ अदिट्ठे वि हु तियंकर-नाणहर-प्पमुहे ॥
 जिणधम्मो पडिवात्तिं कुमारनरिंदत्त लोइउं लोओ । पवियइ ष चरित्तण-भूमिबईणं पि अविअणं ॥
 सिव-पह-कहणे वि सयं धीरजिणे सेणिण नरवइणा । जीव-दयं कारविउं न सक्किओ काळसोयरिओ ॥

दुसम-समपि वि हु हेमस्तरिणो निसुणिऊण वयणाई । सव-जणो जीव-दमं कराविओ कुमरवालेण ॥
 ततो दुवे वि एए इमंमि समए अरंभव-चरिता । कय-कयजुवावयार जिणधम्म-पभावण-पहाणा ॥
 दुण्ह वि इमाण चरियं मणिजमाणं मए निसामेह । वित्थरइ जेण सुकयं थिरत्तणं होइ जिणधम्मे ॥ ३०
 जइ वि चरियं इमाणं मणोहरं अत्थि घडुयमत्तं पि । तह वि जिणधम्म-पडिबोह-वंपुरं किं पि जेपेमि ॥
 महु-भक्ख-जुवाइ वि रसवईए मज्जाओ किंवि सुंअंतो । निय-इच्छा-असुखं पुरिसो किं होइ वपणिमो ॥

§§ २. अणहिलपाटकपुरवर्णनम् ।

अरिय मही-मदिलाए सुहं महंतं मयंक-पडिविम्बं । जंजुदीय-उलेणं नहलच्छि ददुमुत्तमियं ॥
 तुंगो नासा-वंसो व सोहए तियस-पत्रओ जत्थ । सीया-सीओयाओ दीहा दिदीओ व संहति ॥
 तत्थाओविय-सुण-धनु-निमं नलाडं व भारहं अरिय । जत्थ विरायइ विउलो वेपहो रयय-पट्टो व ॥ ३५
 जं गंग-सिंधु-सरिया-सुत्थिय-सरियादिसंगयं सहइ । तीर-वण-पंति-कुंतल-कलाव-रेहंत-पेरंतं ॥
 तत्थत्थि तिलय-सुहं अणहिलवाडय-पुरं धण-सुवत्तं । पेरंतं मुत्तिपावलि-समो सहइ जत्थ सिय-सालो ॥
 गरुओ शुद्धरदेसो नगएगार-गाम-गोउलाइत्रो । सुर-लोय-रिदि-भय-विजय-पंडिओ मंडिओ जेण ॥
 जग्मि निरंतर-सुर-मवण-पडिम-ण्हवणं-पु-ए-सित्त व । सहला मणोरह-दुमा धम्मिय-लोयस्स जायंति ॥
 जत्थ संहति सुवत्ता कंचण-कलसा य सुर-पर-सिरेसु । गयण-म्मम-सिद्ध-निसण्ण-खय-रत्तणीण पीण-थणा ॥ ३७
 अमंठिइ-सुर-मंदिर-सिर-विलसिर-कणय-केयण-सुण्हिं । नबइ व जत्थ लच्छी सुआण-निवेश-हरिस-वसा ॥
 जत्थ मणि-भवण-भित्तीसु पेच्छिअं अत्तणो वि पडियिं । पडिजुवइ-संकिरीओ कुपंनि पियसु सुद्धाओ ॥
 जग्मि महा-पुरिसाणं धण-दाणं निरुत्तमं निएऊण । अजहत्थ-नामओ लज्जिओ व दूरं गओ धणओ ॥
 जग्मि समच्छमणा जलासया न उण धम्मिय-समुद्धा । कमलोवकारथा सुर-रस्सिणो न उण सप्पुरिसा ॥
 जत्थ रमणीण रूवं रमणिजं पेच्छिऊण अमरीओ । उअंतीओ व चिंताइ कइ वि निर्दं न पावंति ॥ ३९

§§ ३. चोलुक्यवंशीयराजावलीवर्णनम् ।

तत्थासि मूलराओ राया चोलुक-कुल-नह-भयंके । जणिया जणाथुकूला मूलेण व जेण नीइ-रया ॥
 जस-सुंदरीय-मंडल-मंडिय-वंमंड-मंडवो ततो । खडिय-विपक्ख-मुंडो चडो चासुंहराय-निवो ॥
 ततो वल्लहराओ राया रइवहो व रमणिजो । जेण सुरएहिं जगद्धंणु ति कित्ती जए पत्ता ॥
 ततो दुल्लहराओ राया समरंणमि जस करे । कवालो छनइ जय-सिरीइ मयणाहि-तिलओ व ॥
 ततो भीमनरिंदो भीमो व पयंड-चाहु-चल-भीथो । अरि-चकं अकमिउं पायडिओ जेण पंडु-जसो ॥ ४०
 तो कण्णदेव-निवई अस्सासिजलंमि विलसिया सुइरं । जस-रायहंस-सदिया जय-लच्छी रायहंसी व ॥
 तयथु जयसिंहदेवो पयंड-सुय-दंड मंडवे जस । किति-पयाव-मित्तेणं थिर-कअं कीडियं मिहुणं ॥
 तग्मि गए सुर-लोयं काउं व सुरेसरेण सह मितिं । कमल-वणं व दिग्गिं अत्यमिए मउलियं भुवणं ॥
 ततो पहाण-सुरिसा निय-भइ-माहण-विजिय-सुर-गुरुणो । रत्तमणाइं दहुं जंपंति परुपर एव ॥

§§ ४. कुमारपालवंशावर्णनम् ।

आसि सिदि-भीमदेवस्स वंदणो जणिय-जण-मणाणंदो । कय-खयल-लोणि-खेमो नामेणं खेमराओति ॥ ४१
 तस्स तणओ तिणीकय-कंदरुओ देह-सुंदरसेण । देव-पस्ताय-नामो देव-पसायण-पहाण-मणो ॥
 तरंसंगरुदो गरुओ पर-रमणि-पंतुदो महासुरो । तियस-सरि-सरिस-कित्ती तिहुयणपालो वि नामेण ॥
 तस्स सुओ तेयस्सी पत्तन्न-धयणो सुअिद-सम-रूवो । देव-गुरु-पूयण-मरो परोवयारुओ धीरो ॥
 दक्खो दक्खिंज-निही नयवंतो सव-सच-संजुतो । सुरो चाई पडिवन्न-वंजलो कुमरवालो ति ॥

एसो छुगो रजस्त रजलक्खण-सणाह-सधंगो । ता इत्ति ठविअउ निग्गुणेहिं पअत्तमचेहिं ॥
एवं परुपरं मंतिज्जण तह गिण्हिज्जण संवायं । सामुदिय-मोहुत्तिय-साउणिय-नेमित्तिय-नराणं ॥
रखंमि परिद्विविओ कुमारपालो पहाण-पुरिसेहिं । ततो भुवणमसेसं परिओस-परं व संजायं ॥

तुट्ट-हार-दंतुरिय-धरंगण नच्चिय-चारु-विलास-पणंगण ।

निम्भर-सद-भरिय-भुवणंतर वजिय-मंगल-तूर-निरंतर ॥

साहिय-दिसा-चउको चउ-विहोवाय-धरिय-चउ-यत्रो । चउ-वग्ग-सेवण-परो कुमार-नरिंदो कुणइ रजं ॥

§५५. कुमारपालस्य धर्मस्वरूपजिज्ञासा ।

अद अत्रया वियहे बहुणो बहु-धम्म-सत्य-नाणहे । विप्पपहाणे हक्कारिज्जण रत्ता भणियमेवं ॥
करि-नुरय-रह-समिद्धं नरिंद-सिरि-कुसुम-लीढ-पयवीढं । लणिय-वसण-सहस्सो संपत्तो जं अहं रजं ॥
तं पुब्ब-भवे धम्मो सुहेक्क-हेज्ज कओ मए को वि । कज्जस्स दंसणाओ जाणंति हि कारणं निउणा ॥
ता धम्मस्स सरूवं कहेहि परिभाविज्जण सत्थत्थं । जेण तमापरिउणं करेमि मणुयत्तणं सहलं ॥
मणुयत्तणे वि लद्धे कुणंति धम्मं न जे विमूढ-मणा । ते रोहणं पि पत्ता महग्ग-नयणं न गिण्हंति ॥
तो पुद्दु-यंगणेहिं निवस्स वेयाइ-सत्थ-पन्नतो । पसु-वह-पहाण-जागाइ-लक्खणो अविखओ धम्मो ॥
तं सोऊण निवेणं फुरिय-विवेएण चिंतियं चित्ते । अहह दिय-पुंगवेहिं न सोहणो साद्विओ धम्मो ॥
पंचिंदिय-जीव-वहो निक्खरुण-मणेहिं कीरण जत्य । जइ सो वि होअ धम्मो नत्थि अहम्मो तयो को वि ॥
ता धम्मस्स सरूवं जहट्ठियं किं इमे न जाणंति ? । किं वा जाणंता वि हु मं विप्पा विप्पयारंति ॥
इय चित्ताए निदं अलहंतो निसि-भरम्मि नरनाहो । नमित्जण अमघेणं वाहड्ढेवेण चित्ततो ॥

§५६. वाग्दत्तेवेन कुमारपालस्य हेमचन्द्रसूरिपरिचयोत्पादनम् । तत्र प्रथमं

हेमचन्द्रशुरुपरम्परावर्णनम् ।

धम्माधम्म-सरूवं नरिंद ! जइ जाणितं तुमं महसि । खणमेकमेगचित्तो निसुणमु जं किं पि जंपेमि ॥
आसि भमरहिओ पुत्ततद्ध-गुरु-गच्छ-दुम-कुसुम-गुच्छे । समय-मयरंद-सारो सिरिदत्तशुरू सुरहि-सालो ॥
सो विहिणा विहरंतो गामागर-नगर-भूसियं वसुहं । वाग्गड-विसय-वयंसे रयणपुरे पुर-वरे पत्तो ॥
तत्थ निवो जसभद्धो भद-गयंदो व दाण-लद्ध-जसो । वेरि-करि-दलण-सुरो उन्नय-वंतो विसाल-कत्तो ॥
तम्मि नरिंद-भंदि-अदूर-देसम्मि गिण्हितं वसहिं । चंदो व तारय-जुओ मुणि-परियरिओ ठिओ एत्तो ॥
तस्स सुहा-रस-सारणि-सहोयरं धम्म-देसणं सोउं । सेवेग-चासिय मणा के वि पववंति पव्वजं ॥
अत्रे गिहत्थ-धम्मोचियाइं चारस-वयाइं गिण्हंति । मोक्ख-तरु-धीय-भूयं सम्मत्तं आयरंति पेरे ॥
अह अत्रया निसाए सज्झाय-जुणं मुणीण सोऊण । जसभद्ध-निवो संवेग-परिगओ चित्ताए चित्ते ॥
धन्ना एए मुणिणो काउं जे सब-संग-परिहारं । पर-लोय-मग्गमेकं सुक्क-भवासा पयंपंति ॥

ता एयाण मुणीणं पय-पउम-नमंसणेण अप्पाणं । परिगलिय-याव-पंकं पहाय-समए करिस्सामि ॥

एवं धम्म-मपोरह-कलिय-मणो पत्थिवो लइइ निदं । मंगल-तूर-रवेणं पडिबुद्धो पच्छिमे जामे ॥

कय-सयल-गोस-किवो समत्त-सामंत-मंति-परियरिओ । करि-नुरय रह-समेओ पत्तो सिरिदत्त-गुरु-पासे ॥

सूणि-निहिउत्तमंगो नत्ति-समग्गो सुदं पणमिऊण । पुरओ निवो निविट्ठो कयंजली भणिउमाहत्तो ॥

भयवं ! धन्ना तुम्भे संसारासारयं गणे धरिउं । जे चत्त-सब-संगा पर-लोयाराहणं कुणह ॥

अम्हारिसा अहन्ना परलोय-परसुहा महारंमा । अनियत्त-विसय-तण्हा जे इह-भव-भेत-पडिवद्धा ॥

अह जंपितं पवतो सिरिदत्तशुरू, नहंगणं सयलं । तव-सिरि-सुत्ता-पंतीहिं दंत-कंतीहिं धवळंतो ॥

सुह-ससि-पुवेस-सुविणोयमाइ-दुल्लं नरत्तणं लहिउं । खणमेकं पि पमाओ सुहेण धम्मे न क्कयवो ॥

[अत्र अन्धकारेण मूलदेवकथानकं वर्णितम् ।]

इय धम्म-देसणामय-रसेण सेतम्मि भूमिणाहस्त । हिययम्मि समुल्लसिओ जिग्गिद-धम्माणराय-दुमो ॥
 भणियं निवेण भयवं । कडियमिणं उभय-भव-हियं तुमए । अओ पिओ वि सओ धंपइ इह-भव-हियं चेव ॥
 ता समयम्मि विमुत्तं तणं व रळं विवेय-गिरि-वत्तं । पडिवज्जिऊण धम्मं सइलं काइं भणुय-जम्मं ॥
 ता वैदिउं मुण्णिदं विय-मंदिरमागओ महीनाहो । धम्मोवएस-विसरं सुमरतो गमइ दियहाइं ॥ १५
 अह पावसो पयटो संपाडिय-महिय-दियय-संपटो । समरट-मारनटो कयंय-संदह-अलिहटो ॥
 जय विरहम्मि-डञ्जंत-विरहिणी-हियय-रुद्ध-यसरेण । धम-भरेण घण-मंडडेण मलिणी-कयं गगणं ॥
 नव-भेह-पियशेणं समणियं जस्य तडि-लयालोयं । कणयमयामरणं पिव पयडंति दिसा-सुरंधीओ ॥
 नव-पाउस-नरवइ-रञ्ज-घोसणा-डिडिमो ह सन्नत्य । जग्गविध-विसम-वाणो वियंभिओ मेह-मज्जिरवो ॥
 निक्कंति माणिणी-अण-खंडणे विलसमाण-सत्तीओ । जस्सि जल-धाउओ अणं-ग-सर-घोरणीओ व ॥ १००
 तस्सि चरि-खित्तुं नरवइया वारियाइं धममाइं । तेस्सि दंसण-हेउं कयावि राया विणिक्कंतो ॥
 तम्मि समए करिसगेहिं घन्न-मज्जाओ पुवसुवखणिउं । पुंजीकणुसु निष्फल-तणेसु पआळिओ जलणे ॥
 तस्य जलणेण-डञ्जंत-विग्गइं गम्म-निम्भरं भुयमिं । दहुं संविगेणं रत्ता परिमाविंयं एयं ॥
 अहइ इमो घरवासो परिहरिज्जिओ विवेययंतणं । धहु-जीव-विपास-करा आरंभा जस्य कीरंति ॥
 एवं संविग्ग-मणो राया निय-मंदिरम्मि संपत्तो । इक्कारिऊण पुच्छइ एगंते सावयं एगं ॥ १०५
 संपइ सिरिदत्तपुरु गुणवंतो कस्य विहरइ एएसे । सो कइइ डिडुयाणय-पुरम्मि मुण्णिपुंगवो अरिय ॥
 तो राया रपणीए कस्स वि अनिवेइऊण निक्कंतो । तुरयंमि समारुहिऊण डिडुयाणय-पुरे पत्तो ॥
 सिरिदत्तपुरुं नमिऊण तस्स कडिऊण नियय-सुत्तं । जंपइ संपइ काउं अणुग्गइं देहि मह दिक्खं ॥
 गुरुणा उत्तं उत्तं उतम-सत्तस तुच्छं नर-नाह । रळं तणं व सुत्तं केरसि जं संजम-ग्गहणं ॥
 नदि संजमाउ अओ संसारुच्छेय-कारणं अरिय । नय-अल्लहरं विणा किं निवडइ दवानलं को वि ॥ ११०
 रत्ता-अणप्यसुहं एक्कं एक्कावलिं समप्पेउं । जिणधम्म-निम्मल-मणा पयंपिवा सावया एवं ॥
 कारवह जिणाययणं इमीए एक्कावलीइ सुल्लेण । तेहि वि तह ति पडिवज्जिऊण तं श्रुति कारवियं ॥
 तं अरिय तस्य अज वि चउवीस-जिणालयं जिणाययणं । पुअं व सुत्तिमंतं जसभइ-निक्खं अं सइइ ॥
 रत्ता पुण मडिवत्ता सिरिदत्त-गुरुस्स चलण-मूलम्मि । अंतर-रिउ-वह-दक्खा दिक्खा निसियासि-धार व ॥ ११५
 एगंतरोववासे जा जीवं अंविळं च धारणए । काइं ति तेण विहिया वय-गहण-दिणे हिय पइहा ॥
 सुय-सागर-भारगओ सूरि-पयं पाविऊण जसभरो । भुवणे चिरं विहरिओ पडिबोहत्तो भविय-वगं ॥
 स-समय-परसमय-विऊ समए तेणावि निय-पए ठविओ । निजिय-पञ्जुन्न-भटो पञ्जुन्नो नाम वर-सुरी ॥
 अह जसभइओ सुरी तिअ-तत्तधरण-सोसिय-सरीरो । निय-परिवार-समेओ आरुढो उज्जयंतगिरिं ॥
 रेवयगिरिं-व-मउडं व सुकय-लच्छी-विलास-कमलं व । भव-जउहि-आपवत्तं व जिणहरं गणहरो पत्तो ॥
 नमिऊण नेमिनाहं पमज्जिउं निवासिऊण तस्स पुरो । पञ्जुन्नसूरि-पनुदं निय-परिवारं गणइ एवं ॥ १२०
 राग-घोस-विणुको चिर-सेविय-नाण-दंसण-चरितो । निच्छय-नएण तिरयं अण्ण विप दुबए जइ वि ॥
 तह वि हु ववहार-नयेण जो एएसो पणइ-वावाण । तिरयंकराण एहिं करिसिओ सो परं नित्यं ॥
 इह दिक्खा-मडिवती नाणुपत्ती विमुत्ति-संपत्ती । नेमिस्स जेण जाया तेणेसो तिर्यमुत्तिंतो ॥
 अन्नत्य वि भेहिस्सं निसंदेहं दुहावदं देहं । ततो वरं पसरये तिर्ये इरये वि भेहेमि ॥
 इय भणियं पचक्खइ जिण-पचक्खं चउविहहारं । वारंतस्स वि पञ्जुन्नसूरिणो सपरिवारस्स ॥ १२५
 पउमासणेवविट्ठो परिषत्त-समत्त-यत्त-परिकम्मो । सिरि-नेमिनाह-पडिमा-सुहरंकर-निहिय-नयण-सुओ ॥

सद्यत्थ वि राग-दोस-वञ्जिओ परम-तत्त-लीण-मणो । मुणिपुंगवो-मुणियागम-सवण-समुल्लसिय-संवेगो ॥
 पुब्ब-मद्दारिसि-भग्गो दुसम-समये वि सेविओ सम्मं । तेरस-दिणावसाणे पत्तो तियसालुयं सूरि ॥
 तत्तो पच्चन्नगुरू वियरंतो सयल-संध-परिओ स । सुत्तथ-पयडण-थरो परोवयारं चिरं कुणइ ॥
 सत्त-सुहो सुइ-सुहओ वाइजंतो समग-लोएण । ठाणय-पगरण-रूवो जस्सज्ज वि फुरइ जस-पडहो ॥ ११०
 तंत्सं गुणसेणसूरी सीसो वर-संजमुज्जओ जाओ । जस्स गुण विय वाणा अंतररिउ-वग्ग-निग्गहणे ॥
 सीसो खमग्ग-लग्गो तस्सासी देवचंदसूरि ति । चंदेण व दिय-राएण जेण आपंदियं सुवणं ॥
 कय-सुकय-कुमुय-चोहा चउर-चउर-पमोय-संजणणी । संतिजिणचरित्त-कहा जुण्ह व वियंमिआ जत्तो ॥
 जे ठाणएसु ठविद्या पच्चन्न-मुणीसरेण धम्म-दुमा । काऊण ताण विवदं ते जेण लहाविआ बुद्धि ॥
 जस्स चलणारविदं चरित्त-लच्छी-विलास-वासहरं । मुणि-भमरोहिं अनुक्कं जिणमय-मयरंद-सुद्धेहिं ॥ ११५
 धो विहरंतो मही-मंडलमि खंडिय-पर्यड-भावरिज्ज । सयल-सुवणेक्क-बंधू धंजुक्कयं पुरवरं पत्तो ॥
 सो तत्थ पणमणत्थं समागयाणं जणाण पउराणं । संसारासारत्तण-पयासिणं देसणं कुणइ ॥
 तं सोउं संबिग्गो सरि-सुंदेर-विजिय-सुरकुमरो । एक्को वणिय-कुमारो कयंजली भणियमाढत्तो ॥
 भयवं ! भवणवाओ जम्म-जरा-मरण-लहरि-हीरंतं । मं नित्थासु सुचारित्त-जाणवत्त-पयाणेण ॥
 गुंरुणा वुत्तं पालय ! किं नामो कस्स वा सुओ तं सि । तो तस्स माउलेणं पयंपिअं नेमिनामेण ॥ १२०

§ ७. हेमचन्द्रसूरेर्जन्मादिवृत्तान्तः ।

भयवं ! इहत्थि इत्थि व भोदकुल-विञ्ज-संभवो मद्दो । कय-देव-गुरू-जणवो चच्चो नामा पहाण-वणी ॥
 निम्मल-कुल-संभूया मूरि-गुणांतरण-भूसिय-सरीरा । तस्सत्थि गेहिणी च्चाहिणि ति सा होइ मह बहिणी ॥
 जीए विमलं सीलं दहं लज्जाए चंदमा निबं । चरम-जलहिम्मि मज्जइ कलंक-पक्खालणत्थं व ॥
 ताणं तणओ एसो निरुवम-रूवो पगिठ-भइ-विहवो । सुवणुदरण-मणोहर-धिचइओ चंगदेवो ति ॥
 गन्भावयार-समए इमस्स जणणीए सुविणए दिट्ठो । निय-गेहे सहयारो समुग्गओ बुद्धिमणुपत्तो ॥ १४५
 जा पुष्फ-फला-रंभो तत्तो सुत्तण मंदिरं मज्ज । अन्नत्थ महारामे मणागिरामे इमो पत्तो ॥
 छायाए पल्लेहिं कुसुमेहिं फलेहिं तत्थ पवरोहिं । बहुर्य-जणाणं एसो उवयारं काउमाढत्तो ॥
 गन्भगए वि इमस्सि इह देसे नडमसिव-नामं पि । तद्द अणमिन्नो जाओ लोओ दुम्भिक्व-दुम्भस्स ॥
 परचक्क-चरड-चोराइ-विहवा दूरुवगया सवे) न फुरंति धूय-पमुहा मेह-च्छन्ने वि दिणनाहे ॥
 इय तस्स जम्म-दियंहे जावाइं दिसा-मुहाइं विमलाइं । देव-गुरू-वंदणेण धम्मत्थीणं मणाइं व ॥ १५०
 हरिस-जणणो जणाणं सुयणो व समीरणो समुल्लसिओ । रय-पसमणं निवडियं गुरूण वयणं व गंधजलं ॥
 भवणमि कुसुम-वृद्धी सुसागि-तुद्धि व सेवए जाया । कव-गुणो व सहियए फुरिओ गयणंमि तूर-रवो ॥
 एसो परिओसकरो बालत्तणओ वि अमय-घडिओ व । रयणं व कराओ करं संचरिओ सयल-लोयस्स ॥
 संपइ इमस्स चित्तं न रमइ अन्नत्थ वज्जिउं धम्मं । माणस-सरंमि सुत्तुं हंसस्स व पल्ल-जलेसु ॥
 गुरुणा वुत्तं जत्तं जं कुणइ इमो चरित्त-पडिवात्ति । जेण सो परमत्थो जणणी-दिट्ठस्स सुविणस्स ॥ १५५
 गहिऊण वयं अवगाहिऊण नीसेस-सत्थ-परमत्थं । तित्थकरो व एसो जणस्स उवयारओ होही ॥
 तत्तो इमस्स जणयं चच्चं नामेण भणह तो तुम्भे । जहं चंगदेवमेयं वय-गंइणत्थं विसओइ ॥
 सो धहु-सिणेह-सुत्तो यहुं पि भणिओ विसज्जइ न पुत्तं । तत्तो पुंत्तो वि ददं कउजमो संजम-भग्गणे ॥
 माउलय-अणुयमं गिण्हिऊण ठाणंतमि संचलिओ । गुण-गुरुणा सह गुरुणा संपत्तो खंभत्तिंतंमि ॥
 तीर्य पवन्नो दिक्कं कुंभमाणो सयल-संप-परिओसं । सो सोम-सुहो सोमो व सोमचंदो ति कयंनमो ॥ १६०

येषेण वि कालेण काऊणं तवं जिणागमुद्धिं । गंभीरस्स वि सुय-सागरस्स पारंगओ एसो ॥
 दसम-समय-असंभव-गुणोह-कलिओ विभावितं हियए । सिरिदेवचंद-सुग्गा एसो गणहर-एए ठविओ ॥
 हेम-समच्छवि-देहो चंदो ष जणाण जणिय-आणंदो । ततो इमो पत्तिद्धो नामेणं हेमचंदो त्ति ॥
 निवं सहावउ विय समग्ग-लोओवयार-कय-चित्तो । सो देवपाइ वुत्तो विहरंतो त्रिविह-देसेसु ॥
 गुज्जर-विसस्यं मुत्तु मा कुणसु विहारमन्न-देसेसु । काहिसि परोवयारं जेणित्य ठिओ तुयं गरस्यं ॥ १९
 तो तीए वयणेणं देसंतर-विहरणाउ विणियत्तो । चिद्धइ इहेव एसो पडिओहंतो मणिय-वग्गं ॥
 वुह-यण-चूडामणिणो भुवण-पत्तिद्धस्स सिद्धरायस्स । संसय-एएसु सबेसु पुच्छणित्तो इमो जाओ ॥
 एवस्स देसणं नित्तुणित्तण मिच्छत्त-भोहिय-मई वि । जयसिंहतिवो जाओ त्रिण्णिद-धम्माणुरत्त-भणो ॥
 ततो तेणित्य पुरे रायविहारो कराविओ रग्गो । चउ-जिणपडिम-समिद्धो सिद्धविहारो य सिद्धिपुरे ॥
 जयसिंहदेव-वयणा निम्मियं सिद्धहेम-यागरणं । नीसिस-सइ लक्खण-निहाणमिणिणा मुण्णिदेण ॥ १०
 अमथोवमेय वाणी-विस्सालमेयं अपिच्छमाणस्स । आसि खणं पि न तिती चित्ते जयसिंहदेवस्स ॥
 तो जइ तुमं पि वंछसि धम्म-सरूवं जहडियं नाउं । तो मुण्णिपुंगवमेयं पुच्छमु होऊण मत्ति-परो ॥

*

॥ ८. कुमारपालस्य हेमचन्द्रसूरिपार्थ्यं गमनम्, हेमचन्द्रसूरेः कुमारपालं प्रति सद्योषः ।

सम्मं धम्म-सरूव-साहगो साहिओ अमत्तेणं । तो हेमचंदसूरिं कुमारनरिंदो नेमइ निवं ॥
 सम्मं धम्म-सरूवं तस्स समीवंमि पुच्छए राया । मुणिय-सयलागमत्थो मुणि-नाहो जंपए एवं ॥
 मव-सिंधु-तीरी-तुल्लं महल-वहाण-वह्नि-जलकुल्लं । कय-सयल-सुह-समुदये जीवदये विय मुणसु धम्मं ॥ १०
 आउं दोहमरोगमंगमसमं रूवं पमिदं वलं, सोहग्गं तिजगुत्तमं निरुवगो भोगो जसो निम्मलो ।
 आप्सेक्क-परायणो परिणयो लच्छी अविच्छेइणी, होजा तस्स भवंतरे कुणइ जो जीवाणुकंयं नरो ॥
 नरयपुर-सत्थ-सरणी अवाय-संधाय-वग्ग-वण-धरणी । नीसिस-हुक्ख-जणणी हिया जीवाण सुह-हणणी ॥
 जो कुणइ परस्स दुहं पावइ तं चेव अणंतगुणं । लम्मंति अंयपाइ नहि निषतरुमि ववियंमि ॥
 जो जीव-वहं काउं करेइ खण-मित्तमत्तणो तिस्सि । छेयण-मेयण-पमुहं नरय-दुहं सो चिरं लहइ ॥ १०
 जं दोहग्गमुदरं जं जण-लोयण-दुहावहं रूवं । जं अरस-मूल-खय-खास-सास-कुहाइणो रोगा ॥
 जं कण्ण-नास-कर-चलण-कत्तणं जं च जीणियं तुच्छं । तं पुवारोविय-जीव-हुक्ख-रुक्खस्स फुरइ फलं ॥
 जो जीव-अयं जीवो नर-सुर-मिव-सोवख-कारणं कुणइ । सो गय-पावो पावेइ अमरसीहो ष कत्ताणं ॥

*

[अत्र जीवदयाप्रतिपादकानि अमरसिंहादिकथानकानि ग्रन्थकारेण वर्णितानि ।]

*

॥ ९. कुमारपालस्य जीवदयाभिरुचिः ।

इय जीव दया रूवं धम्मं सोऊण तुद्ध-चित्तेण । रत्ता भणियं मुणि-नाह ! साहिओ सोहणो धम्मो ॥
 एसो मे अमरुइओ एसो चित्तंमि, मज्झ विणिविद्धो । एसो विय परमत्थेण पडए खुत्तीहिं न हु सेसो ॥ १०
 जओ-
 मन्त्रंति इमं सबे जं उत्तम-असन-वसन-पमुहेसु । दिजेसु उत्तमाइ इमाइ लम्मंति पर-लोए ॥
 एवं सुह-हुक्खेसुं कीरतेसुं परस्स इह ठोए । ताइं चिम पर-लोए लम्मंति अणंत-मुणियाइ ॥
 जो कुणइ त्तो हिंसं परस्स जो जणइ जीविय-विणासं । विरएइ सोक्ख-विरहं संपाडइ संपया-अंसं ॥
 सो एवं कुणमाणो पर-लोए पावए परोहिंतो । बहुसो जीविय-नासं सुह-विगमं संपओच्छेयं ॥
 जं उण्णइ तं लम्मइ पम्पतरमित्त्य नत्थि संदेहो । वणिएसु कोदयेसुं लम्मंति हि कोदव चेय ॥ १०

जो उण न हणइ जीवे जो तेसिं जीवियं सुहं विभवं । न हणइ तत्तो तस्स वि तं न हणइ को वि पर-लोए ॥
 ता मदेण व नृणं कयाणुंकां मए वि पुत्र-भवे । जं लंघिऊण वसणाइं रज्ज-लच्छी इमा लद्धा ॥
 ता संपइ जीव-दया जाव-जीवं मए विहेयथा । मंसं न भक्खियथं परिहरियथा य पारद्धी ॥
 जो देवयाण पुरओ कीरइ आरुग्ग-संति-कम्म-कए । जो पसु-महिंसाण विणासो निवारियथो मए सो वि ॥
 जीव-वह-दुक्कएण वि जइ आरुग्गाइ जायए कह वि । तत्तो दवानलेणं दुमाण कुसुमोगमो होजा ॥
 जो जत्तेसु पसु-वहो विद्धिओ सग्गाइ-साहण-निमित्तं । दिय-सुंभव । सेयं चिय विवेइणो तं न काहिति ॥ १२५
 पालो वि सुणइ एवं जं जीव-वहेण लम्भइ न सग्गो । किं पन्नग-मुह-कुहराओ होइ पीऊस-रस-बुडी ? ॥
 तो गुरुणा वागरियं नरिंद ! तुह धम्म-अंधुरा बुद्धी । सधुत्तमो विवेगो अणुत्तरं तत्त-दंसित्तं ॥
 जं जीव-दया-रम्मे धम्मे कल्लाण-जणण-कय-कम्मे । सग्गापवग्ग-पुर-नग्ग-दंसणे तुह मणं लीणं ॥

*

§§ १०. कुमारपालस्य सर्वग्रामनगरेण राजादेशप्रेषणेन जीवदयाप्रवर्तना ।

तत्रो रत्ना रायाएस-पेसणेण सध्व-नाम-नगरेसु अमारिघोसणा-पडह-वायण-पुत्रं पवत्तिया जीव-दया । २००
 गुस्या भणिओ राया-महाराय ! दुप्परिचिया पाएण मंस-गिद्धी । धन्नो तुमं भायणं सकल-वज्जाणणं जेण कया
 मंस-निवित्ती ।

ता सम्मं पालेज्जसु मंस-निवित्तिं नरिंद ! जा-जीवं ! सम्मं अपालयंतो कुंदो व दुहं लहइ जीवो ॥

[अत्र कुन्दकथानकथनेन परिकथितम् ।]

जो पुण नियमखंडं पालिज्ज अवज्ज-वज्जणुज्जुत्तो । सो पुरिसो पर-लोए सोक्खमखंडं लहइ नृणं ॥
 जो य न करेज्ज नियमं निदम्मो जो कयं च भंजिजा । सो मंस-भोग-गिद्धो नरयाइ-कयत्थणं सहइ ॥
 ता महाराय ! जत्तं तुमए कयं जं सत्तण्हं महावसणाणं दुवे पारद्धी मंसं च परिचत्ताणि ।
 सेसाणि वि सत्ताणत्थ-निबंधणाणि परिहरियथाणि । तत्थ-

§§ ११. हेमचन्द्रसूरिकृतो द्यूतपरिहारविषयोपदेशः । तदनुसारेण कुमारपालस्य
 द्यूतपरित्यागः, राज्येऽपि तन्निषेधः ।

जं कुल-कलंक-भूलं गुरु-लजा-सच्च-सोय-पडिकूलं । धम्मत्थ-काम-सुक्कं दाण-दया-भोग-परिसुद्धं ॥ २०५
 पिय-भाय-भाय-सुय-भज्ज-भोसणं सोसणं सुह-जलाणं । सुगइ-पडिक्ख-भूयं तं जूयं राय ! परिहरसु ॥
 जूय-पसत्तो सत्तो समच-वित्तस्स कुणइ विद्धंसं । हारिय-असेस-रज्जो इह दिद्धंतो नलो राया ॥

[अत्र ग्रन्थकारेण द्यूतविषये नलचरितं प्रथितम् ।]

एयं सोऊण भणिवं रत्ना-भयवं ! न मए अक्खाइ-जूएण कीलोवेत्तं पि कायवं । गुस्या बुत्तं-महाराय !
 जत्तं तुम्हारिसाणं विणिज्जिय-अक्खाणं अक्ख-जूय-वज्जणं । मंतीहिं विन्नत्तो राया-देव ! देवेण ताव सयं परिचत्तं
 एवं, अथो सवत्थ रजे निवारिज्जत्तं । रत्ना बुत्तं-एवं करेह । 'आएसो पमाणं' ति मणतेहिं तेहिं तहेव कयं ।

§§ १२. सूरिकृतः परस्त्रीगमनत्यागोपदेशः । राज्ञस्तत्स्वीकारः ।

गुस्या भणियं-सत्ताणत्थ-निबंधणं परिहरसु पर-रमणि-सेवणं । जथो-

कुल कलंकित मलित माहप्यु, मलिणीकय सयण-सुह, दिवु इत्थु नियगुण-कडण्ह,

जगु अंणिओ अवजसिण, वसण-विहिय सन्निहिय अप्पह ।

दूहं वारिउ महु तिणि दक्किउ सुगइ-दुवारु । उभय भवुम्भड-दुक्ख-करु कामिउ जिण परदारु ॥

सरहस-नमिर-नेसर-चूडा-तुंघिज्जमाण-चलणो वि । पर-महिलमहिलसंतो पज्जोओ मंधणं पत्तो ॥

[अत्र प्रथमदृश्या पारत्वार्यविषया प्रद्योतकया कथिता ।]

रत्ना वृत्तं-भयवं ! मूलाओ चिय मए परित्थीओ । दूरं भयंकीओ भुयंगमीओ ष चत्ताओ ॥
परन्मणि-वसत्त-भणो पाएण जणो न को वि मइ रजे । गुरुया भणियं-घन्नो सि जो परित्थी-नियत्तो सि ॥
कमलमण सरं रयणाण रोहणं तारयाण जहा गयणं । परदार-निविचि-वयं यत्तंति गुणाण तह उरणं ॥
अह गुरुया वामरिय-वेसा-वसणं नरिंद । मुत्तवं । दविणस्स विणासपरं जं कमल-वणस्स वुद्धिणं व ॥
जं नीर-रासि-महणं व काल-दंडं जणेइ धयरोगं । क्वलेइ कुलं सयलं जं राहु-मुहं व ससि-विवं ॥
धुनो ष चित्त-कम्मं जं गुण-गणमुत्तलं पि भल्लेणइ । जं दोसाण निवासो वम्मिप-विवरं व भुपगाणं ॥
वेसा-वसणासतो तिबग्ग-भूलं विणासिउ अत्थं । पच्छा पच्छायणेण लहइ सोयं बसोओ ष ॥

[अत्र वेष्ट्याप्यसन्नविषयाकप्रतिपादिका धरोक्तकथा कथिता ।]

रत्ना भणियं-भयव ! वेसासु मणं अह पि न करिस्सं । गुरुया भणियं-भवउ उत्तम-पुरिसस्स ज़ुत्तमिणं ॥

§§ १३. सूरीकृतो मद्यपाननिषेधोपदेशः, राजस्तस्यापि परिहरणम् ।

संपयं मन्न-वसणदोसं सुणसु-

नचइ गायइ पइसइ पणमइ परिममइ सुयइ वत्थं पि । तूमइ रूमइ निक्कारणं पि मइरा-भउम्मवतो ॥
जणणिं पि पिययमं पिययमं पि जणणिं जणो विमावंतो । मइरा-मएण मतो गम्मानम्मं न याणेइ ॥
न हु अप्प-पर-रिसिं वियाणए मज्ज-याण-मूढ-मणो । बहु मज्जइ अयाणं पडुं पि निम्मच्छए जेण ॥
वयणे पसारिए साणया विवरम्ममेण मुत्तेति । पइ-पडिय-सवस्स व दुरप्पणो मज्ज भत्तस्स ॥
धम्मत्थ-काम विग्ग विहणिय-मइ कित्ति-कंति-मजायं । मज्जं सबेसिं पि हु भवणं दोसाण किं बहुणा ? ॥
जं जायना स सयणा स-वरियणा स-निहवा स-नयरा य । निवंं सुय-पसत्ता खयं मया तं जए पयडं ॥

[अत्र मद्यपानदोषदर्शनां थादयनाराख्या कथिता ।]

एवं नरिंद ! जाओ मजाओ जायसाण सब-वखओ । ता रत्ता नियरजे मज्जपवित्ती वि पडिसिद्धा ॥

§§ १४. सूरेकृतोऽप्यसन्नपरिहारोपदेशः, राजस्तन्निवारणम् । मृतघनापहरणस्यापि निषेधः ।

इण्हि नरिंद ! निमुणंसु कडिज्जमण मए समासेण । वसणाण सिरो-रयणं व मत्तमं चोरियावसण ॥
पर दइ हरण-याव दुमस्स धण हरण-मारणाइणि । वसणाइं कुमुन-नियरो नारय-दुक्काइं फल-रिद्धी ॥
जग्गंतो सुनो वा न लहइ सुस्सवं दिणे विमाए वा । संका-खुरियाए छिज्जमाण-दियओ धुवं चेतो ॥
जं चोरियाए दुक्क उच्चयण-सुल्लोवण-प्पमुइ । एत्थं वि लहेइ जीवो तं सब-जणस्स पवक्खं ॥
दोहग्गमगळेयं पराभवं विभव भंसमत्तं पि । जं पुण परत्थ पावइ पाणी तं केत्तियं कडिमो ॥
हरित्ठण परस्स धणं कयाणुतावो समप्पए जइ वि । तइ नि हु लहेइ दुक्कं जीवो वरयो ष परलोए ॥

[चौर्यकर्मफलविषयं यथार्थव्याख्यानकामत्र कथितम् ।]

रत्ना भणियं-भयव ! पुइ पि मए अदिन्नमत्तपण । न कयाति हु महियन्वं निय-रजे इय कओ नियमो ॥
जो उण कयाइ कस्स वि कयावराइस्स कीरए दंडो । सो ल्येय-पालण-निमित्तमन्ववत्था हवइ इहरा ॥
जं च स्वतीण धण महत्त-पीडा-निबंधणत्तेण । बहु-पाव-बंध-हेउं अयो पर तं पि वजिस्स ॥

गुरुश्लोकम्-

न यत्कृतं पूर्वं रघु-नष्टप-नाभाग-भरतप्रभृत्युर्वीनाथैः कृतसुगङ्गोत्सविधिषिपि ।

विमुञ्चन् सन्तोषाचरपि स्तुतीञ्चित्तमनुनां कुम्भारधन्वापाल । त्वमसि भद्रतां मत्तकमणिः ॥

इय सोमप्पह-कडिए कुम्भार-निच-हेम-चंद-पडि-वदे । जिण-धम्म-प्प-पडियोइ समरियओ पढव-वत्थावो ॥

॥ इयाचत्वं श्रीयोगेश्वरम विदधिते कुम्भारपालप्रतिशेषे धम्ममः प्रकथाः ॥

अथ द्वितीयः प्रस्तावः ।

§§ १५. कुमारपालं प्रति स्मृतिप्रदत्तो देवपूजोपास्तिविषयकोपदेशः ।

अन्नं च सुणसु पत्थिव ! जीव-दया-लक्ष्मणो इमो धम्मो । जेण सयं अणुचिन्नो कहियो अ जणस्स हिअ-हेउं ॥
सो अरहंतो देवो असेस-रागाइ-दोस-परिचत्तो । सब्बु अविताह-सयल-भाव-पडिवायण-पद्दाणो ॥
रागाइ-अओ रागाइ-परवसं रक्खिउं परं न खमो । नहि अप्पणा पलितो परं पलितं निवारोइ ॥
धम्माधम्म-सरुहं सकइ कहिउं कहं असबबू । रूप-विसेसं वोसुं अत्थि किमंथस्स अहियारो ॥
परमत्थं अकहंतो वि होइ देवो त्ति जुत्तिरित्तमिणं । गयणस्स वि देवत्तं अणुमन्नह अन्नहा किं न ॥
जो अरहंतं देवं पणमइ क्षायइ निचमवेइ । सो गय-यावो पावेइ देवपालो ध कल्लाणं ॥

२४०

[अत्र देवोपासनाभिरूपकाणि देवपालादिकथानकानि फथितानि ।]

§§ १६. कुमारपालकारित-कुमारविहारादि-जिनमन्दिरवर्णनम् ।

जंपइ कुरमनरिंदो-मुणिद ! तुह देसणामयरसेण । संसित्त-सब-त्तणुणो मह नद्धा मोह-विस-मुच्छा ॥
मुणियं मए इयाणिं जं देवा जिणवरा चउवीसं । जे राग-दोस-मय-मोह-कोह-लोहेहिं परिचत्ता ॥
नवरं पुवं पि मए भद्दग-भाव-प्पद्दाण-चित्तेण । पडिहय पाव-पवेसं रुद्धं तुम्हाण उवएसं ॥

२४५

सिरिमाल-वंस-अवयंस-मंति-उदयण-समुइ-चंदस्स । मइ-निजिय-सुरगुणो धम्म-हुम-आलवालस्स ॥
नयवंत-सिरो-मणिणो विवेय-माणिक्क-रोहणमिस्स । सच्चरिय-कुसुम-त्तरुणो चाहडवेस्स मंतिस्स ॥
जय-पायड-वायडकुल-नायणालंकार-चंद-सुराणं । गग्ग-त्तणयाण तह सब्बदेव-संबाण सेट्ठीणं ॥
दाऊण य आएसं कुमारविहारो करावियो एत्थ । अट्ठावओ ध रम्भो चउवीस-जिणालओ तुणो ॥
कणयामलसार-पद्दाहिं पिंजरे जम्मि मेरुसारिच्छे । रेहंति केउदंडा कणय-मया कप्प-रुक्ख ध ॥

२५०

स्तम्भैः कन्दलितेव काञ्चनमयैरुत्कृष्टपट्टांशुकोलोचैः पल्लवितेव तैः कुसुमितेवोच्चलमुक्ताफलैः ।

सौवर्णैः फलितेव यत्र कलशैराभाति सिक्ता सती श्रीपार्श्वेस्व शरीरवन्तिलहरीलक्षेण लक्ष्मीलता ॥

पासस्स मूलपडिमा निम्मविया अत्थ चंदकंतमई । जण-नयण कुवलउहास-कारिणी चंद-मुत्ति ध ॥
अन्नाओ वि बहुयाओ चामीयर-रुप्प-पित्तलमईओ । लोयस्स कस्स न कुणंति विम्हयं जत्थ पडिमाओ ॥
संपइ देह-सरुहं मुणिऊण समुलसंत-सुह-भावो । तित्थयर-मंदिराइं सब्बत्थ वि कारविस्सामि ॥
ततो इहेव नयरे कारवियो कुमारपाल-देवेण । गरुओ 'तिट्ठुणविहारो' गयण-त्तलत्तमण-क्खंओ ॥

२५५

कंचणमय-आमलसार-कलस-केउप्पद्दाहिं पिंजरिओ । जो भद्दइ सचं चिय जणेण 'मिह' ति पासाओ ॥
जस्सि महप्पमाणा सधुत्तम-नीलरयण-निम्माया । मूल-पडिमा निवेणं निवेसिया नेमिनाहस्स ॥
कुसुमोह-अचिया जा जणाण काउं पवित्तयं पत्ता । गंगा-त्तरंग-रंगंत-चंगिमा सहइ जउण ध ॥
वंदंताण जिणाणं रिसह-प्पमुद्दाण जत्थ चउवीसा । पित्तलमय-पडिमाओ काराविया देवउलियासु ॥
एवमइकंताणं तह सावीणं जिणाण पडिमाओ । चउवीसा चउवीसा निवेसिया देवउलियासु ॥

२६०

इय पयडिय-धय-जसडंधराहिं वाहत्तरीद जो तुणो । सप्पुरिसो ध कल्लाहिं अलंकिओ देवकुलियाहिं ॥
अन्नेवि चउवीसा चउवीसाए जणाण पासाया । कारविया ति-विहार-प्पमुद्दा अचेर वि इह अहवो ॥
जे उण अन्ने अन्नेसु नगर-नामाइएसु कारविया । तेसिं कुमारविहाराण को वि जाणइ न संखं पि ॥

*

§§ १७. गुरुतत्त्वोपदेशः ।

ब्रह्म गुरुणा चागरियं देव-सरूवं जहद्वियं तुमाए । मुणियं, नरिदि ! संपइ गुरु-तत्तं तुज्ज अक्खेमि ॥
 अत्थमिपसु जिणेसुं सुरेसु व हरिय-भोह-तिमिरेसु । जीवाइ-पयत्ये दीवओ ष पयडइ गुरु चेय ॥
 गुरु-देसणा-वरत्त-वर-गुण-मुच्छं विणा गहीराओ । संसार-कूव-कुहराउ निग्गमो नत्थि जीवाणं ॥
 गुरुणो कारुत्त-पणस्स देसणा-पय-भरेण सित्ताण । भविय-हुमाणं विज्जाइ इत्ति मिच्छत्त-दावग्गी ॥
 जो चत्त-संभ-संगो जिइदिओ जिय-परीसह-कसाओ । निम्मल-सील-गुणत्थो सो चेय गुरु न उण अत्थो ॥
 नरय-गाइ-भमण-ह्ठगे कए वि पावे पएसिणा रत्ता । अं अमरते पत्तं ते गुरु-पाय-पसाय-कत्तं ॥

[अत्र प्रदेष्टिराजादीनां कथा अनुसन्धेयाः ।]

§§ १८. गुरुसेवाफलविषये सम्प्रतिवृत्तपोदाहरणम् ।

चित्तमणि-रूपहुम-कामहुहईणि दिव-वत्थूणि । जण-बंधियत्य-करणे न गुरुणि गुरु-पसायाओ ॥
 जो पेत्थिउज्ज पावंति पाणिणो मण्य-तियस-सिद्धि-सुहं । कणा-कुल-भवणाणं ताण गुरुणं कुणह सेवं ॥
 दमणो वि पुव-जम्मं अं महिदइ-निवह-नमिय-पय-कमलो । जाओ संपहराओ ते गुरु-चलणाण माहण्यं ॥
 [अत्र सम्प्रतिवृत्तकथा परिकथिता ।]

§§ १९. सम्प्रतिवृत्तेरिय कुमारपालस्य रथयात्रोत्सवकरणम् ।

इय संपइनिव-चरियं नित्तामियं हेमसूरि-पहु-पासे । राया कुमारयालो तदेव कारवइ रहजत्तं ॥
 तं जहा-

नचंत-मणि-चकं विताल-बलि-पाल-संजुलं राया । कुणइ कुमारविहारे सासय-अट्टाहिया-भदिमं ॥
 नड्ड-कम्ममइ वि दिणाइं सयमेव जिणवरं षहविउं । गुरु-हेमचंद-पुरओ कयंजली चिइइ नरिदि ॥
 अट्टम-दिणम्मि चित्तस्स मुणिमाए चउत्थ-पहरम्मि । नीहरइ जिण-रहो रवि-रहो अ आसाओ पयडंतो ॥
 ष्हविय-विलिंत्तं कुसुभोह-अबियं तत्थ पासजिण-पडिमं । कुमारविहार-दुवारे महायणो ठवइ रिदिप ॥
 तूर-रव-भरिय-भयणो स-रहस-नचंत-चारु-तरुणि-मणो । सामंत-मंनि-सईओ षचइ निव-मंदिम्मि रहो ॥
 राया रहत्थ-पडिमं पइंमुय-करण-भूमणाईहिं । सयमेव अबिउं कारवेइ निविदाइं नट्टाईं ॥
 तत्थ गमिज्जण रयाणि नीहरिओ सीहवार-पाहिंमि । टाइ पवंचिय-पय-तंडवम्मि पड-मंडवम्मि रहो ॥
 तत्थ पहाए राया रह-जिण-पडिमाइ विरइउं पूयं । चउविह-संध-समक्खं सयमेवारचियं कुणइ ॥
 ततो नयरम्मि रहो पसिक्कइ कुंजरेदिं खुत्तेदिं । टणे टणे पड-मंडवेसु विउत्तेसु चिइंतो ॥

क्रिय-

ब्रह्मण्यपडमउसदध्वजपटं नृत्यद्रुमण्डलं ध्वजन्मद्यमुदयदुषकदलीस्त्रमं रफुरतोरणम् ।
 विध्वजैरयोत्सवे पुरमिदं व्यालोकितुं कीतुकाहोक्त्र नेत्रसहस्रनिर्मितिकृते चक्रुर्विधेः प्रार्थनाम् ॥
 एवं ब्रह्मदिणाई रह-जत्तं जणिय-जण-चमकारं । कुणइ जहा कुमारनिचो तदेव आसोय-भासे वि ॥
 जंगइ निय-मंडळिय एवं तुम्भे वि कुणइ जिणधम्मं । ते निय-निव-नयेरुं कुंमरविहारे कारवंति ॥
 विरयंति वित्थेणं जिण-रह-जत्तं कुणंति मुणि-भतिं । ततो समग्गमेवं जिणधम्म-मयं जयं जायं ॥
 अत्र-दिणम्मि मुणिदो कुमारविहारे कुमारवालस्स । चउ-विह-संध-समेओ चिइइ धम्मं पयासंतो ॥
 यहु-निद-देसेदिंतो धणवंतो तत्थ आगओ लोओ । पइंमुय-करण-विमूसणेहिं काऊण जिणपयं ॥

कणय-कमलेहिं गुरुणो चलण-जुयं अचिउण पणमेइ । तत्तो कयंजलि-उडो नरवइणो कुणइ पणिवायं ॥
तो परियेवण भणियं- किमत्थमेत्थाऽऽगओ इमो लोओ ? । एकेण सावएणं भणियमिणं सुण महाराय ॥ २९०

पूर्वं वीरजिनेश्वरेऽपि भगवत्याख्याति धर्मं स्वयं ब्रज्जावत्यभयेऽपि मन्त्रिणि न यां कर्तुं क्षमः श्रेणिकः ।
अक्षेणेन कुमारपालनृपतिस्तां जीवरक्षां व्यधालुध्वा यस्य वचःसुधां स परमः श्रीहेमचन्द्रो गुरुः ॥
तत्पादात्मजुपांशुभिः प्रथयितुं शुद्धिं परामात्मनस्तद्वक्त्रेन्दुविलोकनेन सफलीकर्तुं निजे लोचने ।
तद्वाक्यामृतपानतः श्रवणयोराधातुमत्युत्सवं भक्त्युत्कर्षकृतूहलाकुलमना लोकोऽयमत्रागतः ॥

ता नरनाह ! कयत्या अम्हे, अम्हाण जीवियं सहलं । जहिं नमिओ मुणियो पचक्खो गोयमो ष इमो ॥
जिणधम्मो पडिवत्ती दूसम-समए असंमवा तुज्ज । देसंतर-ट्टिएहिं सोउं दिट्ठा य पचक्खं ॥
संपइ वचिस्सामो सुरट्ट-देसम्मि तित्थ नमणत्थं । अन्न-समयम्मि होही मग्गेसु किमेरिसं सुत्थं ? ॥ २९५

*

§§ २०. कुमारपालस्य तीर्थयात्राकरणम् ।

रत्ना भणियं- भयवं ! सुरट्ट-विसयम्मि अत्थि किं तित्थं ? । तो गुरुणा वागरियं- परियव ! दो तत्थ तित्थाइं ॥
जत्थ सिरि-उत्तमसेणो पढम-जिणिं दस्स गणहरो पढमो । सिद्धिं गओ तमेकं सत्तुंजय-पवओ तित्थं ॥
धीयं तु उज्जयंतो नेमिजिणिं दस्स जंमि जायाइं । कल्लाणाइं निक्खमण-नाण-निघाण-गमणाइं ॥
रत्ना भणियं- भयवं ! अहं पि तित्थाण ताण नमणत्थं । वचिस्सामि अवस्सं, गुरुणा भणियं इमं छत्तं ॥
जं तित्थ-वंदणेणं सम्मत-धिरत्तमत्तणो होइ । तप्पयणेण जायइ अथिरस्स धणस्स सहलत्तं ॥ ३००

अन्नेसिं पि जणाणं सद्धा-बुद्धी कया हवइ चाढं । सेवंति परे वि धुवं उत्तम-जण-सेवियं मग्गं ॥
इय गुरु-वयणं सोउं राया पसरिय-अतुच्छ-उच्छाहो । सम्माणितं विसज्जइ देसंतर-संतियं लोयं ॥
सोहण-दिणे सयं पुण चलिओ चउरंग-सेम्म-परियरिओ । चउ-विह-संघ जुएणं गुरुणा सह हेमचंदेण ॥
ठाणे ठाणे पट्टंसुएहिं पूयं जिणाण सो कुणइ । किं तत्थ होइ थेवं जत्थ सयं कारओ राया ॥
तत्तो कमेण रेवय-पवय-हिट्ठे टियस्स नयरस्स । गिरिनयरस्सासने गंतुं आवासिओ राया ॥ ३०५

§§ २१. उज्जयन्तासन्न-गिरिनगरवर्णनम् ।

तत्थ नरिदेण दसार-मंडवो भुवण-मंडणो दिट्ठो । तह अक्खाडय-सहिओ आवासो उग्गसेणस्स ॥
विन्ध्य-भणेण रत्ना मुणि-नाहो पुच्छिओ किमेय ति । मणइ गुरु गिरिनयरं ठाणमिणं उग्गसेणस्स ॥
चारंघईए पुरीए समुहनिजयाइणो दस दसारा । आसि असि-भिन्न अरिणो जायव-कुल-विश्व-गिरिकरिणो ॥
तत्थ दसमो दसारो वसुदेवो तस्स नंदणो कण्हो । सो आसि तत्थ राया ति-खंड-महि-मंडलस्स पट्ट ॥ ३१०

पुरो समुहविजयस्स आसि कुमरो अरिद्वेनेमि ति । धावीसइमो तित्थंक्को ति चारित्त-कय-चित्तो ॥
अविसय-तण्हो कण्होवरोहओ उग्गसेण-राय-सुयं । राइमइं परिणउं सो चलिओ रहवराहुओ ॥
करि-सुरय-रहारुहेहिं कण्ह-यमुहेहिं पवर-सयणहिं । सहिओ समागओ उग्गसेण-निव-मंदिरासन्नं ॥
सोउण करुण-सई जा दिट्ठिं देइ तत्थ ता नियइ । रुद्धे पसु सस-सूअर-उरन्म-इरिणाइणो जीवे ॥
तस्सइ-जग्गिय-दओ किमिमे रुद्ध ति पुच्छए कुमरो । तो सारहिणा भणियं- कुमार ! सुण कारणं एत्थ ॥
हणिउं इमे वराए इमाण मंसेण भोयणं दाही । तुज्ज विवाहे वेवाहियाण सिरि-उग्गसेण-निवो ॥ ३१५

तो भणियं कुमेरेणं धिद्धी ! परिणयणमेरिसं जत्थ । भव-कारागार-पवेस-कारणं कीरण पावं ॥
भोगे भुयंग-भोगे ष भीसणे दूरओ लहुं मुत्तुं । संसार-सागरुत्तरण-संकमं संजमं काइं ॥

तो यन्नरियं इमिणा इचो सारहि ! रहं नियचेसु । चालेसु मंदिरं पद्द तेणापि तदेव तं विदियं ॥
 इदं कुमरसुर्वितं रविं व नलिणी निसद्गुहकमला । जा थासि पुवमिर्हिं तु पिच्छिउं तं नियतं सा ॥
 राहमर्दं खेय-परा परसु-नियच व कण-रुक्ख उया । गुच्छ-निमीलियन्धी सहस्र ति महीपळे पडिया ॥ ११०
 सत्पी-नया सहीहिं बाह-जलविल-त्रिलोचना भणइ । हा ! नाह । किमवरदं भए जमेवं नियतो मि ॥
 अइ ति तुमए विमुक्कअ अदं अहसा तहा वि मइ नाह । तुह चरण विप सएवं ति निच्छिउं सा ठिया धाला ॥
 दाऊण वच्छरं दाणमुञ्जपंते पवन्न-चारितो । चउ-पन्नासरिणते लहइ पद्द केवलं नायं ॥
 तो नगरगर-गामाइएसुं पडिभोहिऊण भविष-जणं । सो बास-सहस्साऊ इहेव अपेले गओ सुक्खं ॥
 रत्ता भणियं मयवं । अच वि तक्काल-संभवं किमिमं । चिहइ दसार-भंडव-पमुदं तो अरियं गुरुणा ॥ ११५
 तक्काल-संभवं जं तं न इमं किं तु येव-काल-भवं । तमिमं पुण जेण कयं वदेमि ते तुज्ज नर-नाह ! ॥

§ २२. पादलिस्सरिवर्णनम् ।

गुरु-नागहृदि-सीसो पालो वि अ-वाल-मइ-गुणो सुकई । कइया वि कंजियं पेत्तुमागओ कइइ गुरु-पुरओ ॥

अवं तंयच्छीए अयुक्कियं पुक्कदंत-पंतीए ।

नय-सालि-कंजियं नय-जहइ कुटपण मे दिंमं ॥

गुरुणा भणिओ सीसो वच्छ । पडित्तोसि अं पडसि एवं । सीसो भणइ पसायं कुठ मइ आदार-दाणेण ॥
 एवं ति भणइ सुसि सो पालित्तो जेण सो तुतो । जाओ य सुप-समुतो आपरिओ विविह-सिद्धि-सुओ ॥ ११६
 काऊण पाय-लेवं गयणे सो ममइ नमइ नित्यइ । सुणइ सुरइ-निवासी भिक्खु नागजुणो एवं ॥

§ २३. नागाजुनभिधुवर्णनम् ।

सो पत्यइ पालित्तं पयच्छ । निप-पाय-लेव सिद्धिं मे । गिणइ मइ कणय सिद्धिं, ततो पालित्तओ भणइ ॥
 निक्किचणस्स किं कंचणेण किं चरिय मे कणय-सिद्धी । तुह पाय-लेव-सिद्धिं च पाव-हेउ वि न कदेमि ॥
 तो कय-सावय-रुवेण भिक्खुणा भागपस्स गिरिन-परं । गुरुणो गुरु मतीए जडेण पक्खाटिया चळणा ॥
 पय-पक्खाटण-सडिठस्स गंधओ ओसहीण नाऊण । सतुत्तरं सयं तेण पाय-लेवो सयं विदियो ॥ ११७

तवसओ गयणे कुक्कुटो व उप्पइइ पडइ पुण भिक्खू । तो कइइ यहावित्तं गुरुणो तेणापि तुडेण ॥
 मणियो भिक्खू तंदुल-जडेण कुरु पाय-लेवमेयं ति । कुणइ तह विप भिक्खू जाया नह-गमण-सद्धी से ॥
 पालित्तपस्स सीसो व कुणइ नागजुणो तओ मदिं । नेमि-चरियापुगरणं सवं वि कयं इमं तेण ॥
 तं सोउं मचि-परो नोसरो नेमिनाह-नमणत्वं । गिरिमारुहितं वंछइ तो मणियो हेमसूरीहिं ॥
 नर-वर । विसमा पजा अओ तुम चिह चउउ सेस-जणो । लहइसि पुत्रं संनो व भावओ इह ठिओ वि तुमं ॥ ११८
 तो रत्ता पडविया पडुणो पया पहाण-जण-हत्थे । तव्य डिण्णापि सयं गुरु-मतीए शियो नमिओ ॥
 अह जिण-मदिम काउं अवपरिए रेवयाओ सयठ-जणे । चलिओ कुमारवालो सत्तुंजय-तित्थ-नमणत्वं ॥

§ २४. कुमारपालस्व दाष्टजयतीर्थयात्राकरणवर्णनम् ।

पत्तो तव्य कमेणं पालित्तार्णमि कुणइ आवासं । अह कुमरनरिंदो हेमसूरिया जंजिओ एवं ॥
 पालित्तार्णं गानो एओ पालित्तपस्स नामेण । नागजुणेण ठविओ इमस्स तिरयस्स पूजत्वं ॥
 गुहइ-पइट्टाण-अरुयचउ-अरुखेडाह-निवइणो ज च । धम्मे ठविया पालित्तएण तं कियिं कदिणो ॥ ११९
 सत्तुंजयमारुदो राया रिसहस्स कुणइ गुरु-भविं । सो पासाव दइण विद्धिओ जरिओ गुरुणा ॥

बाह्य-महत्तमेषु उद्धरिष्ये एष तुह पसाएण । तिहुयण-भरणुव्वरित्तं व पुंजिओ सहइ तुच्च जसो ॥
तो उत्तरिं सत्तुंजयाओ निय-नयरमागओ राया । उज्जिते नेमिजिणो न मए नमिओ ति खोइ ॥
जंपइ सहा-निसत्तो सुगमं पन्नं गिरिमि उज्जिते । को करविउं सक्को १, तो भणिओ सिद्धवालेण ॥

प्रथा चाचि प्रतिष्ठा जिनगुरुचरणाम्भोजभक्तिर्गृष्टिा श्रेष्ठाऽनुष्ठाननिष्ठा विषयसुखरसास्वादसक्तिस्त्वनिष्ठा ।
धर्दिष्ठा त्यागलीला स्वमतपरमतालोचने यस्य काष्ठा धीमानाम्नः स पथां रचयितुमचिरादुज्जयन्ते नदीष्णः ॥
युक्तं त्वयोक्तमित्युक्त्वा पथां कारयितुं नृपः । पुत्रं श्रीराणिगस्याम्रं सुराष्ट्राधिपतिं व्यधात् ॥
यां सोपानपरम्परापरिगतां विश्राममूनीयुतां कष्टं विष्टपष्टिष्टुष्टमहिभा ब्रह्मापि जिह्वायितः ।
मन्दस्त्रीस्वविराभकादिसुगमां निर्वाणमार्गोपमां पथामाम्नचमूपतिर्भतिनिधिर्निर्मापयामास ताम् ॥
इय सोमप्पह-कइए कुमारनिव-हेमचंद-पडिबदे । जिणपम्म-व्पडिबोहे समरियओ वीय-परयावो ॥

॥ इत्याचार्यश्रीसोमप्रभाविरचिते कुमारपालप्रतिबोधे द्वितीयः प्रस्तावः ॥

अथ तृतीयः प्रस्तावः

§§ २५. कुमारपालाय हेमसूरिप्रदत्तो दानोपदेशः ।

अह जंपइ मुणिनाहो जीव-दया-लक्खणस्स धम्मस्स । कारण-भूअं भणियं दाणं पर-दुक्ख-दलणं ति ॥
नो तेसिं कुवियं व दुक्खमखिलं आलोपए सम्मुहं, नो मिल्हेइ परं कमकवडिया दासि व तेसिं सिरी । २५५
सोहग्गाइ-गुणा चयंति न गुणाऽऽवद्ध व तेसिं तणुं, जे दाणंमि समीहियस्य-जणणे कुञ्जंति जत्तं जणा ॥
दाणं पुण नाणा-ऽमय-धम्मोवट्ठं-भेयओ तिविहं । रयणत्तयं व सग्गा-पवग्ग-सुह-साहणं भणियं ॥
नाणं तस्य दु-भेयं मिच्छा-नाणं च सम्म-नाणं च । जं पाव-पवित्ति-करं मिच्छा-नाणं तमक्खायं ॥
तं च इमं वेज्जय-जोइसस्य-रस-धाउवाय-कामाणं । तह नट्ट-सस्य-विग्गह-मिगयाण परूवगं सस्यं ॥
जं जीव-दया-भूलं समग्ग-संसार-मग्ग-पडिकूलं । भाव-रिउ-हियय-सुलं तं सम्मं नाणमुदिहं ॥
तं पुण दुवाळसंगं नेयं सध्वुणा पणीयं ति । मोक्ख-तरु-वीय-भूओ धम्मो चिय वुचए जत्य ॥ २६०

किञ्च-

सम्मत्त-परिगहियं सम्म-सुयं लोइयं तु मिच्छ-सुयं । आसज्जउ सोभारं लोइय-लोउत्तरे भयणा ॥
नाणं वि तं न नाणं पाव-मई होइ जत्य जीवाणं । न कयावि फुरइ रयणीं सूरंमि समुग्गए संते ॥
नाणं गोह-महंघयार-रुहरी-संहार-सूरुग्गमो, नाणं दिट्ट-अदिट्ट-दुह-चउणा-संकप्प-कप्प-हुमो ।
नाणं दुज्जय-कम्म-कुंजर-पडा-पंचत्त-पंचाणणो, नाणं जीव-अजीव-वक्खु-विसरस्सालोयेण लोअणं ॥
नाणेण पुत्र-पावाइं जाणिउं ताण क्खणाइं च । जीवो कुणइ पवित्तिं पुत्ते पावाओ विणियत्तिं ॥
पुत्ते पवत्तमाणो पावइ सग्गा-पवग्ग-सोक्खाइं । नारय-तिरिय-दुहाण य सुचइ पावाओ विणियत्तो ॥ २६५
जो पवइ अउवं सो लहेइ तिर्यंकरत्तमन्न-भवे । जो पुण पढावइ परं सम्म-सुयं तस्स किं मणिमो ॥
जो उण सोहेवं मत्त-पाण-नर-वत्थ-पुरथयाईहिं । कुणइ पढंताणं सो वि नाण-दाणं पयडेइ ॥
नाणमिणं दिंताणं गिणइंताणं च मुक्ख-प(व)इंदां । केवळ-सिरी सयं चिय नराण वच्छत्यले लुहइ ॥

सम्भं नाणेण वियाण्डण एण्णियाइए जीवे । तेषिं तिविहं तिविहेण रक्खणं अमय-दाणमिणं ॥
 जीवाणममंय-दाणं यो देइ दया-परो नरो निचं । तस्येह जीवलोए कतो वि मयं न संभवइ ॥ १००
 जं नवकोटी सुद्धं दिअइ धम्मिय-जणस्स अविद्धं । धम्मोचगगह-हेउं पमोवहुंम-दाणमिणं ॥
 तं असण-पाण-ओसह-सयणा-ऽऽसणवसहि-वत्य-पत्ताई । दायबं बुद्धिमया भवत्तवं तरितकमेण ॥
 तं दायय-गाहण-काल-भाव-सुद्धीहिं चउहिं संहुचं । निदाण-सुख-कररणमणंत नणीहिं पत्तत्तं ॥
 जो देइ निज्जस्थी नाणीं सद्धा-जुओ निरासंत्तो । मय-सुद्धो धुयं जइ-जणस्स सो दायगो सुद्धो ॥
 जो देइ धण-खेत्ताइं जइ जणाणुचियमेअ-विवरीगो । सो अप्पाणं तह गाहणं च पाडेइ संसारे ॥ १०५
 जो चत्त-सत्त-संगो सुत्तो विजिइंदिओ जिय-कसाओ । सज्जाय-ज्जाण-निरओ साहू सो गाहगो सुद्धो ॥
 कम्म-रुहु-त्तणेण सो अप्पाणं परं च तरेइ । कम्म-गुरू अतरंत्तो सयं पि कइ तारए अत्तं ॥
 पुत्तुत्त-गुण-विउत्ताणं जं धणं दिअए कु-यत्ताण । तं खलु सुवइ वत्तं रुहिरिणं चिय रुदिर लित्तं ॥
 दित्तं सुहं पि दाणं होइ कु-पत्तंमि असुह फलमेव । सप्पस्स जहा दित्तं खीरं पि विसत्तणमुवेइ ॥
 तुच्छं पि सु-पत्तंमि उ दाणं नियमेण सुह-फलं होइ । जह गावीए दित्तं तिणं पि खीरत्तणमुवेइ ॥ १००
 दित्तैण जेण जइया जइ-जण-देहस्स होइ उचपाओ । भत्तीए तम्मि कालेयं दिअइ काल-सुद्धं तं ॥
 अप्पाणं मत्तंत्तो कयत्तमेगंत-निज्जा-हेउं । जं दाणमणासंतं देइ गरो भाव-सुद्धं तं ॥
 महाया वि हु जत्तेणं बाणो आसत्त-त्तखमदिगिष । सुक्को न जाइ-दूरं इय आसंसाए दाणं पि ॥
 भोक्खत्तयं जं दाणं तं पइ एत्तो विही गुणेयओ । अणुकांसा-दाणं पुण जिणेहिं कत्तय वि न पडिसिद्धं ॥
 पत्तंमि मत्ति-जुत्तो जीवो समयमि थोयमवि दित्तो । पावेइ पावचत्तो चंदणवाल वं वरुत्तणं ॥ १०५

[अत्र दानविषये चन्दनशालादीनां कथानकान्यनुत्पन्धेयानि ।]

*

§§ २६. कुमारपालस्य हेमचन्द्रसूरिं प्रति स्वभिक्षाग्रहणप्रार्थना, राजपिण्डग्रहणे सूरेर्मिषेधश्च । एवं सौते मुष्णि-दाण-धम्म-भाहप्सुलवइ राया । मयवं ! गिण्हह मह वत्तय-यत्त-भत्ताइयं भिक्खं ॥
 तो वज्जरइ मुण्णिदो इमं महाराय । राय-पिंडो त्ति । भरहस्स ष तुह भिक्खा न गिण्हत्तं कप्पइ जईयं ॥

[राजपिण्डविषये भरतचक्रिकयाऽभ्रातुस्तन्धेया ।]

इय गुरु-वागरियं भरह-वरियमायत्तिउं मुणइ राया । जइ मह भिक्खा न मुष्णीण कप्पए राय-पिंडो त्ति ॥
 तत्तो भरहो ष अहं पि भोयणं सावगाणं विषेरेमि । गुरुया वुत्तं वुत्तं अणुसरिउं उत्तम-चरितं ॥

§§ २७. कुमारपालस्य सत्रागार-पौषघशालादिकरणम् ।

अह कायवइ राया कण-चेट्टागार-धय-परोवेयं । सत्तागारं गरुवारो मूखियं भोयण-सहाए ॥ १००
 तस्सासत्ते रत्ता कारविया वियड-तुंग-वरसाला । जिण-धम्म-इत्थि-साला पोसह-साला अइविसाला ॥
 तत्थ सिरिमाळ-कुल-नह निस्सि-नाहो नेमिजागा-अंगरहो । अअयकु-मारो सेट्टी कओ अहिंदायगो रत्ता ॥
 इत्थंतरमि कवि-चक्कवट्टि-सिरिवाल-रोहण-मवेण । बुहयण-पूडामणिणा परंपियं सिद्ध-वालेण ॥
 देव गुरु-पूयण-परो परोवपादजओ दया-पवरो । दक्खो दक्खित्त-निही सचो सरत्तासओ एत्तो ॥

किञ्च-

श्रित्वा तोयनिधिराते मणिगणं रत्नोत्करं रोहणो रेष्वाऽऽवृत्त सुवर्गतरामि हटं धत्वा सुवर्णाचलः । १०५
 क्षामाप्ये च धनं निषाय धनदो विन्ध्यं परेभ्यः स्थितः किं स्नात् तैः कृपणैः समोऽयमखिलाथिभ्यः स्वमर्थं ददत् ॥

ता लुप्तं देव ! कथं तुमए जं इत्य धम्म-ठाणंमि । अभयकुमारो सेट्ठी एसो सव्वेसरो विहिओ ॥
घव-कूर-सुग्ग-मंडग वंजण-वडयाइ-कप-चमक्कारं । सक्कार-पुव्वं सावयाण सो भोयणं देइ ॥
वत्याइं पसरथाइं कुडुंव-नित्यारणत्थमत्थं च । एवं सत्तागारं कथं नरिंदेण जिण-धम्मो ॥
इय जीव-दया-हेउं संसार-समुह-संतरण-सेउं । दाणं भोक्ख-निदाणं कहिऊण गुरू भणइ एवं ॥

*

§§ २८. सूरिप्रदत्तः शीलव्रतोपदेशः ।

जीव-दयं काउमणो मणुओ सीलं नरिंद ! पालिज । जम्हा जिणेहिं भणिओ मेहुण-सच्चाइ जीव-वहो ॥ ४००
रमणीय संगमे होइ मेहुणं तं घणं विणा न हवे । होइ घणं आरंभाओ तत्थ पुण नत्थि जीव-दया ॥
अगणिय-कच्चा-उकच्चा निरगला गळिय-उभय-लोय-भया । मेहुण-पसत्त-चित्ता किं पावं जं न कुञ्जति ॥
जलणो वि जलं जलही वि गोपयं पबो वि सम-भूरी । भुयगो वि होइ माला विसंपि अमयं सुसीलाण ॥
आणं ताण कुगंति जोडिय-करा दास व सव्वे सुरा भायंगाहि-जलन्गि-सीह-पसुहा वट्ठंति ताणं वसे ।
हुजा ताण कुओ वि नो परिभवो सग्गाउपवग्ग-त्तिरी ताणं पाणि-तलं उवेइ विमलं सीलं न लुपंति जे ॥
विफुरइ ताण किती लहंति ते सग्ग-भोक्ख-सुकखाइं । सीलं ससंक-विमलं जे सीलवइ व पाठंति ॥ ४०५

[अत्र शीलव्रते शीलवत्यादिकथानकान्यनुसन्धेयानि ।]

इय सील-धम्ममायन्निऊण भव-जलहि-तारण-तरंडं । संविग्ग-मणो राया गिणहइ नियमं गुरू-समीवे ॥
अट्ठमि-चउदसी-पसुह-पव-दियहे सुनिचमेव मए । कथयवं वंमवयं भयवं ! भय-वयण-काएहिं ॥

*

§§ २९. तपोव्रतविषयकोपदेशः ।

अह वागरियं गुरुणा-जीव-दया-कारणं तवं कुजा । छजीव-निकाय-वहो न होइ जम्हा कए तम्मि ॥
जह कंचणस्स जलणो कुणइ विसुद्धिं मलावहरणं । जीवस्स तहेव तवो कम्म-समुच्चेय-करणेण ॥
कम्माइं भवंतर-संचियाइं तुट्ठंति किं तवेण विणा । छज्जंति दावानलमंठेण किं केण वि वणाइं ॥ ४१०
अगणिय-तणुपीठेहिं तित्थयरेहिं तवो सयं विहिओ । कहिओ तह तेहिं चिय तित्थयरत्तण-निमित्तमि मो ॥
कुसुम-समाओ वियसिंद-चक्ख-ट्टिणगाइ-रिदीओ । जाणसु तव-कप्प-महीरुहस्स सिव-सुकल-फलयरस्स ॥
पारसवरिसाइं तवो पुव-भवे ऋप्पिणीइ जह विदिओ । तह कायवो नीसेस-दुक्ख-खवणत्थमव्वेहिं ॥

[अत्र तपोव्रते हकिमण्यादीनां कथा अनुसन्धेयाः ।]

एवं तव-माहणं मुण्णिऊण तवो नरिंद ! कायवो । सो वज्जो छन्मेओ अविमंतरओ य छम्मेओ ॥
तं जहा-

‘अणसणमुणोयरिया विती-संखेवणं रस-च्चाओ । काय-किलेसो संलीणया य वज्जो तवो होइ ॥
पावच्छित्तं विणओ वेयाववं तहेव सज्जाओ । ज्ञाणं च उस्सगो वि य अविमंतरओ तवो होइ ॥’
रत्ता भणियं अट्ठमि-चउदसी-पसुह-पव-दियहेसु । जिण-कलाण-तिहीसु य सचीइ तवं करिस्सामि ॥
एवं पारस-भेयं तव-धम्मं अक्खिउं गुरू भणइ । पारसविहं नराहिव ! सुण संपइ भावणा-धम्मं ॥

४१५

§§ ३०. शुभभावनोपदेशः ।

सुह-भावणा-परिगओ जीवदयं पालिउं खमइ जीवो । सो असुह-भावणाए गहिओ पावं न किं कुणइ ॥
वंशं विंति जहित्य-सत्य-पठणं अथावचोहं विणा सोहम्मणेण विणा मडप्प-करणं दाणं विणा संभमं ।
सन्भावण विणा पुरंधि-रमण नेहं विणा भोअणं एवं धम्म-समुजयं पि विखुहा ! सुद्धं विणा भावणं ॥ ४२०

सद्य-नरय निमित्तं कर्म यद् पश्यतिदिप । अगुहाद् भावणाय मुदाद् पुण केवळं पदं ॥

[भावनाविषयेऽत्र प्रसन्नस्यद्रादीनां कथनकार्यमुक्तवेष्यानि ।]

अहं पुच्छद् कुम्भर नादिराउ, मण-मण्ड-नियमण-संपत्तय ।

कह कीरदि धारद् मारणाउ, तो अकलद् गुण पण-गदिर-नाउ ॥

॥ ३०. भयना-स्वरूप-वर्णनम् ।

तं जहा—पतु जीनिउ श्रुषु पशु सरीर, जिण कणठ-इल्लग-विल्लगु नीर ।

अहं इहमि जं किं नि वरु, तं मच्छु अण्णु इहा पिरसु ॥

पिप माय माप सुमल्लु पुत्तु, पट्ट परिपणु मित्तु विण्णेदुत्तु ।

पदपंतु न रपत्तइ को नि मारु, निणु पम्मह अणु न अयि सणु ॥

तथा वि रंणु मपणो नि सणु, जणओ नि तणउ अणणि नि कल्लु ।

इह होइ नट्ट व पुनम्मपंतु, संसार-रंगि पट्टरु जंतु ॥

परलउ पावइ जीउ जम्मु, परलउ मरइ विद्व-कम्मु ।

पवत्तउ परअणि मरइ दुवसु, पवत्तउ पम्मिण लहइ मुक्खु ॥

जदि जीवह पउ नि असु देह, तदि किं न अणु पणु सयसु गेह ।

जं पुण अणसु तं एण-गित्तु, अण्णेषु नाणु दंससु वरित्तु ॥

यस-अंग-इदिर-अम्मज्जि-मद, नव-उत्ति इरंत मत्तणण-द ।

असुर-सकूव-नर-पी-सरीर, मुइयुदि कह वि मा पुणसु पीर ॥

मिच्छत-जोग-अविरइ-पमाय, मय-ओह-ओह-मापा-कसाय ।

पावामव सखि इमे मुण्णेदि, जइ महेनि मोक्खसु ता संवेदि ॥

अहं मंदिरि रेणु तलाइ वारि, पविचइ न किंपि इक्खिय दुवारि ।

पिहियासवि जीवि तदा न पाउ, इय जिणिदि कदिउ संवरु पहाउ ॥

परवसु अघायु जं दुदु छेदे, तं जीवु कम्मु तणु निम्भेइ ।

जो छहइ सवसु पुण नागवंतु, निम्भइ जिइदिउ सो अणंतु ॥

जदि जम्मणु मरणु न जीवि पसु, तं नयि टाणु वालग-मणु ।

उट्ठा-उट्ठो-चउदस-रज्ज-लोगि, इय विंत्तु निवु सुभोरभोगि ॥

मुह-यम्म निभोगिण कहवि ल्लु, बहु पाउ करेणिसु पुण विरुदु ।

अलनिदि-सुप-रयणु व दुलद भोदि, इय मुण्णिनि पमलु म जीव होदि ॥

धम्म ति कहेनि जि पाउ पाव, ते कुणु क पुणसु निहय-सहाव ।

पइ पुत्तिहि दुइदु सुणुण पणु, तं चम्मसु मा तुहु विचय-सणु ॥

इय धारद् भाणण मुण्णिनि राउ, मणमज्जि विपयिअ भव-विराउ ।

रखु वि कुणंतु विंत्तु इमाउ, परिहरिवि कुणइ वारुणु पमाउ ॥

इय सोमप्यद-कहिय, कुमार-निय-हेमचद-पठियदे । जिणपम्म-प्यदिभोदे परमाणो वणिजो तइओ ॥

॥ इत्याचार्यधीनोमयअविरचिते कुमारप्रकृतिकोणे मृतीवः प्रस्तावः ॥

अथ चतुर्थः प्रस्तावः ।

§§ ३१. हेमस्वरिकृतो द्वादशव्रतोपदेशः ।

अह वागरियं गुरुणा जीव-दयं धम्ममिच्छमाणेण । सिव-मंदिर-निस्सेणी विरई पुरिसेण कायथा ॥
सर्वेदिय-वसगाणं समत्त-पावासवा नियत्ताणं । जं अविरयाण जीवाण कहवि न वट्टइ जीव-दया ॥
(जं अविरयाण कहमवि वट्टइ सम्मं न जीवदया - पाठान्तरम् ।)
जइ कह वि सब-विरइं युणि-धम्म-सरूवमक्खसो काउं । ता देसओ वि विरइं गिहत्य-धम्मोचियं कुजा ॥
पुव-परिकम्मिय-चित्त-कम्म-शुग्गा जहा भवे भिती । तह विहिय-देस-विरई काउमलं सब-विरइं पि ॥

भणियं च-

'एसा वि देस-विरईं सेविज्जइ सब-विरइ-कजेण । पायमिमीए परिकम्मियाण इयरा थिरा होइ' ॥
पंच उ अणु-व्यायइं गुण-व्यायइं हवंति तिजेव । सिक्खावयाइं चचारि देस-विरईं दुवालसहा ॥

तत्र-

§§ ३२. प्राणातिपातविरत्युपदेशः ।

संकप्प-पुब्बयं जं तसाण जीवाण निरवराहाण । दुविह-तिविहेण रक्खणमणुब्बयं विति तं पढमं ॥
चिर-जीवी वर-रूवो नीरोगो सयल-जोग-भण-इद्धे । सो होइ सुगइ-गामी सिवो व जो रक्खए जीवे ॥
[अत्र शिचकथानकमनुसन्धेयम् ।]

§§ ३४. मृपावादविरत्युपदेशः ।

जं गो-भू-कन्ना-कूडसक्खि-नासापहार-अलियस्स । दुविह-तिविहेण वज्जणमणुब्बयं विति तं धीयं ॥
सुपगो व अलियवाइं होइ अवीसास-भायणं सुवणे । पावइ अकिन्ति-पसरं जणयाण वि जणइ संतावं ॥
सञ्चेण फुरइ किन्ती सञ्चेण जणम्मि होइ धीसासो । सग्गा-उपवग्ग-सुह-संपयाउ जायंति सञ्चेण ॥
कुरुते यो मृपावादविरतिं सत्यवाग्वतः । मकरध्वजवद्भद्रभयत्रापि सोऽश्नुते ॥
[अत्र मकरध्वजवद्भद्रान्तोऽनुसन्धेयः ।]

§§ ३५. अदत्तादानविरत्युपदेशः ।

जं चोरंकारकरस्स खत्त-खणणांवाणा पर-धणस्स । दुविह-तिविहेण वज्जणमणुब्बयं विति तं तइयं ॥
जो न हरइ पर-दंभं इहावि सो लहइ न वह-यंथाइं । पर-लोए पुण पावइ सुर-नर-रिद्धीओ विजलाओ ॥
एकस्स चैव दुक्खं भारिजंतस्स होइ खणभेकं । जावजीवं सकुडुंबयस्स पुरिसस्स धण-हरणे ॥
दंभं परस्स वज्जं जीयं ओ हरइ तेण सो हणिओ । दंभ-विगमे जओ जीयमंतरंयं पि जाइ खयं ॥
जं खत्त-खणण-बंध-ग्गहाइ-विहिणा परस्स धण-हरणं । पच्चक्ख-दिट्ठ-दोसं तं चिट्ठउ दूरओ ताव ॥
पर-बंधणेण धेत्तुं दित्तस्स वि पर-धणं पर-भवम्मि । पर-नेहे चिय वच्चइ दत्तस्स व वणिय-पुत्तस्स ॥
[अत्र वणिकपुत्रदत्तकथाऽनुसन्धेयः ।]

§§ ३६. परदारविरत्युपदेशः ।

जं निय-नियभंहेहिं दिव्वाणं माणुसाण तिरियाणं । परदारणं विरमणमणुब्बयं विति तं तुरियं ॥
चउ-विह-कसाय-मुक्को चउ-गइ-संसार-भवण-निव्विण्णो । जो धरइ चउत्थ-वयं सो लहइ चउत्थ-पुरिसत्थं ॥

निबडिय-सुहृदभावाण ताण को वहउ एत्थ समसीसिं । पर-रमणि-संकडे निवडिया नि न मुयंति जे मेरं ॥
इणमेव धम्म-वीर्यं इणमेव विवेय-कणय-कसवट्ठो । इणमेव दुक्करं जं कीरइ परदार-विरह-वयं ॥
यः पालयति निर्व्याजं परस्त्रीविरतिव्रतम् । परत्रेह च स श्रेयः पुरन्दर इवाव्रुते ॥

[अत्र पुरन्दरकथाऽनुसन्धेयम् ।]

§§ ३७. परिग्रहविरत्सुपदेशः ।

दुपय-चउप्यय-धण-धन्न-खेत्त-घर-रुप-कणय-कुम्पाण । जं परिमाणं तं पुण अणुवयं पंचमं विति ॥
जीवो भवे अपारे गरुय-परिगह-भोण अकंठो । दुह-उहरि-परिनिखत्तो सुइइ पोओ व जलहिम्मि ॥
धम्मारागखयं खमा-कमलिणी-संधाय-निग्धायणं, मज्जाया-तडि-पाडणं सुह-मणो-इंसस्स निवासणं ।
हुट्ठि लोइमहणवस्स खणणं सत्ताणुकंभा-धुवो, संपाडेइ परिगहो पिरिनई-पुरो व वट्ठेतओ ॥
लोह-परिचत्त-धित्तो जो कुणइ परिगहस्स परिमाणं । सो परमवे परिगहमपरिमियं लहइ नामो व ॥

[अत्र नाराकथात्तवमनुसन्धेयम् ।]

§§ ३८. दिग्गतोपदेशः ।

दससु दिसासुं जं सयल-सत्त-संताण-त्ताण-कय-मइणो । गमण-परिमाण-करणं शुणवयं विति तं पढमं ॥
जीवो धणलोम-गह-गहिय-मणो जत्थ जत्थ संचरइ । विइवइ पाणिणो तत्थ तत्थ तत्तापपिंडो व ॥
संतोस-पहाण-मणो दिसासु जो कुणइ गमण-परिमाणं । सो पावइ कलाणं इत्थ वि जम्मे सुबंधु व ॥

[अत्र सुवन्धुकथात्तवमनुसन्धेयम् ।]

§§ ३९. भोगोपभोगवतोपदेशः ।

पीयं गुण-वयं पुण भोयणओ कम्मओ य होइ दुइइ । तं भोयणओ भोगोवभोग-माणं विहेपव्हं ॥
सइ सुच्चइ त्ति भोगो सो पुण आहार-युष्णमाईओ । उवभोगो य पुणो पुण उवमुच्चइ भुवण-विलयाई ॥
असणस्स खाइमस्स थ विरई कुञ्जा भिसाइ आ जीवं । महु-गज-मंस-मक्खण-पमुदाण य सब्हा नियमं ॥
पनरस-कम्मादाणाई कौट्टवाल्लइणो नियोगा य । तं कम्मओ पणीयं तत्थ करिञ्जा सुहो अयणं ॥
पुरयः पालयन् भोगोपभोगवतमावतः । जयद्रथ इवामीष्टं लभतेऽनापि जन्मनि ॥

[अत्र जयद्रथकथात्तवमनुसन्धेयम् ।]

§§ ४०. अनर्थ-दण्डविरत्सुपदेशः ।

दोस-सुयंग-करंठो अणत्थ-दंडो अणत्थ-दुमसंडो । जं तस्स विरमणं तं वजंति शुण-वयं तद्वयं ॥
तणु-सयण-परार्थं अरये जं जत्त-पीडण दंडो । सो होइ अत्थ-दंडो अणत्थ-दंडो उ विवरीओ ॥
पावोवएस-अवज्झाण-हिंसदाण-प्पमाय-भेएहिं । चउहा अणत्थ-दंडो अणत्त-नाणीहिं निरिट्ठो ॥
करिण-वणिज-द्वय-वसण-अेय-नोदमण-पमुह-भावाण । जो उवएसो कीरइ परस्स पावोवएसो सो ॥
वरिसंतु घणा मा वा, मरंतु रिउणो, अई निवो होज । सो निणउ, परो मजउ, एवं पितणमवज्झाणं ॥
हल-मुसल्ल-कखल-सगडगिण-खम्म-घणु-वाण-परसु-पमुदाणं । हिंसा-निर्वंधणाणं समवर्णं हिंसदाणमिणं ॥
जं मज वित्तय-विकहाइ-सेवधं पंचहा पमाओ सो । अह थ घय-दुद-तेह्णइ-भायण-च्छायणाऽऽलस्सं ॥
कय-भरपीडमसंबद्ध-भासणं वजंति मोहरिअं । त पुण अणत्थ-दडस्स पढममणं ति मोत्तवं ॥
होइ वपण सुसंधं महुरो सहो तह त्ति जं भणियं । आणं पुणति तियसा वि तस्स जो चयइ सुहरत्तं ॥
वजिय-अणत्थ-दंडो एदो आओ निवो पुरिस-चंदो । मोहरिय काउं किंचि रुद-जीवो दुइं पत्तो ॥

[अत्र रुदजीवदण्डान्तोऽनुसन्धेयम् ।]

§§ ४१. सामापिकत्रतोपदेशः ।

जं समणस्स व सावज्ज-जोग-वज्जणनरत्त-दुइस्स । तं सम-भाव-सरूवं पढनं सिक्खा-वयं विति ॥
जो राम-दोस-नहिओ गहितं सामाइयं न खंडेइ । सो सावथो वि साहइ सागरचंदो व पर-जोयं ॥

[अत्र सागरचन्द्रदृष्टान्तोऽनुसन्धेयः ।]

§§ ४२. देशावकाशिकत्रतोपदेशः ।

जं पुव्व-गहिय-सयल-वयाण संखेव-करणमणुदियहं । देसावगासियं तं भणंति सिक्खावयं वीयं ॥
जीवो पमाय-वहुलो पमाय-परिवज्जणे हवइ धम्मो । ता कीरइ पइदियहं संखेवस्सावि संखेवो ॥
सच्छंद-पयाराइं जहा अणत्थे पडंति हिंभाइं । अनिजंतिय-वावारा जीवा निवडंति तह नरए ॥
तेणावाय-रंपर-विसम-विस-प्पसर-रुंभण-निमित्तं । निदिट्ठं रक्खा-कंडयं व सिक्खावयं एयं ॥
अणुवित्तीए वि हु ओसहं व जो कुणइ वयमिणं मणुओ । पवणंजउ व पावइ सो इह लोए वि कलाणं ॥

[अत्र पवनज्वलकथानकमनुसन्धेयम् ।]

§§ ४३. पौषधत्रतोपदेशः ।

आहार-देह-भूषण-अवंम-वावार-चाय-रूवं जं । पवेसु पोसहं तं तइयं सिक्खा-वयं विति ॥
अहनि-चउदसी-पमुह-पव्व-दियहेसु जो कुणइ एयं । पावइ उभय-भवेसुं सो रणसूरु व कलाणं ॥

[अत्र रणशूरकथानकमनुसन्धेयम् ।]

§§ ४४. अतिथिसंविभागत्रतोपदेशः ।

साहण संविभागो जो कीरइ भत्त-पाण-पमुहेहिं । तं अतिहि-संविभागं तुरियं सिक्खावयं विति ॥
जो अतिहि-संविभागं परिपालइ पवर-सत्त-संजुत्तो । नरदेवो व सउन्नो इहावि सो लहइ कलाणं ॥

[अत्र नरदेवकथानकमनुसन्धेयम् ।]

एवं नरिंद ! तुह अक्खियाइं एयाइं वारस-वयाइं । रत्ता भणियं मयवं ! अणुग्गहो मे कओ तुमए ॥
पंच-मह-अय-भारो धुवं गिरिंदो व दुबहो ताव । तं जे वहंति सम्मं ते दुक्कर-कारए वंदे ॥
ते वि हु सलाहणिज्जा न कस्स परिमिय-परिग्गहा-उज्जंमा । सकंति पाळिउं जे इयाइं वारस-वयाइं पि ॥
गुरुणा भणियं आणंद-कामदेवाइणो पुरा जाया । जेहिं परिपालियाइं इमाइं सावय-वयाइं ददं ॥
इण्हि तु वर-गिहत्थो इहरिय नामेण छड्ढओ सेठी । परिमिय-परिग्गहो विदिय-पाव-वावार-परिहारो ॥
जो अहिगय-नव-त्तो संतोस-परो विवेय-रयण-निही । देव-गुरु-धम्म-कजेसु दिन्न-निय-भुय-विदत्त-धणो ॥
सो अम्ह पाय-भूडे पुवं पडिबज्जिज्जण भावेण । वारस-वयाइं एयाइं पालए निरइयाराइं ॥

रत्ता भणियं एसो आसि धणद्धो ति मज्झ गोस्सो । साहम्मिउ त्ति संपइ थंधु व विसेसओ जाओ ॥
भयवं ! अहं पि काहं सावय-धम्मस्स धारस-विहस्स । परिपालणे पयवं वसुद्धा-सामित्त-अणुरूवं ॥
तो गुरुणा वागरियं नरिंद ! तुममेव पुन्नवंतो सि । जो एरिसो वि सावय-वयाण परिपालणं कुणसि ॥
इय सोमप्पह-कहिए कुमार-निव-देमचंद-पडिबदे । जिण-धम्म-प्पडिबोहे पत्तयावो वज्जिओ तुरिओ ॥

॥ इत्याचार्यं भीसोत्तममविरचिते कुमारपालप्रतिबोधे षडुपः प्रकाशः ॥

अथ पञ्चमः प्रस्तावः ।

§ ४५. कपायजघोपदेशः ।

अहं गुण्या वागरिधिं जो जीवदयं समीहए काउं । तेण वसायाण पराजयमि जतो विहियबो ॥
अम्हा कसाय-विवसो किञ्चमकिञ्चं च विं पि अमुणतो । निदय-मणो पयट्टइ जीवो जीवाण पीडामु ॥ ५०५
तो कोह-माण-माया-लोभा चउरो चउविहा हुंति । एकिइसो अणंताणुनधि-पमुदेहिं मेएहि ॥
कद्दाकज-विचारण-चेयस-दूरस्स विसदस्सेव । कोवस्स बोऽवगामं मइमं मण-मंदिरे दिज्जा ? ॥

§ ४६. ऋधजघोपदेशः ।

सुद्ध जलणो जलंतो वि दहइ तं चेव जल्य संलग्गो । कोह-जलणाउ जलिओ सठाणमत्तं परमयं च ॥
जिण-पववण-मेह-समुम्भवेण पसमामएण कोव-दवं । पिज्जवद जो नरो होइ सिव-फलं तस्स धम्म-वणं ॥
कोवेण कुगइ-दुक्ख जीवा पावंति सिह-वग्ग व । होउं खमा-परा पुण उहंति सम्मा-ऽपवग्ग-सुइं ॥ ५१०
[अत्र सिहद्व्याम्रफ-यानव-अनुसन्धेयम् ।]

§ ४७. मानजघोपदेशः ।

अह-मय-द्वारेहिं मत्तो अंतो निविद्ध-संकु व । कस्स वि अनंतो तिहुयणं वि मग्रइ तणं च नरो ॥
मय-नदो उद्ध-सुहो गयणमि मणंतओ रिक्खाइं । वयिरिक्खिय-सुह-भग्गो भवावडे पइइ किं चोउं ॥
राया-ऽमच्छाईणं पि सेवओ माणवज्जिओ चेव । उहइ मण-वळियत्यं पुरिसो माणी पुण अणत्तं ॥
माणी उवेय-करो न पावए कामिणीण कान-सुइं । इत्थीण कामसत्थेसु कम्मण मइवं अम्हा ॥
मोक्ख तस-वीय-भुओ माण-त्यहुस्स नरिय धम्मो वि । धम्मस्स जओ समए विणउ चिय वज्जिओ मूठं ॥ ५१५
जाइ-सुलाइ मएहिं भड्डिओ जीवो वि निडवणं उहइ । तेहिं पुण वज्जिओ पोचणो व सुह-भायणं होइ ॥
[अथ गोधनकपातकमनुसन्धेयम् ।]

§ ४८. मायाजघोपदेशः ।

धम्म-वण-जलण-जाळा मोह-महा-मयगटाण [जा] साला । कुगइ-बहू-वर-मात्त माया सुह-मइ-हरण-दाला ॥
थेव-कए कवड-परो निविडं निवडंतमावया-उक्ख । उम्खइ न जणो लुगुं पर्यं पियतो विडालो व ॥
माया-वसेण कवड-पञ्चोण-कुसला अकिञ्चमायरितं । पत्ता इहेव सपमेव छजितं नाइणी निहणं ॥
[अत्र नागिनीकथाऽनुसन्धेयम् ।]

§ ४९. लोभजघोपदेशः ।

ओ कोह-माण-माया-परिहार-परो वि वज्जइ न लोहं । पोओ व सागरे सो भवन्मि सुद्धइ कु-कम्म-गुरू ॥ ५२०
ससि-कर-भवला वि गुणा निय-आसय-वाइ-वारए लोहे । आवट्टंति जल-कणा लोहमि व जलण-संसत्ते ॥
इह लोयमि किंलेके ल्हिउं लीमाउ सागरे मय्य । पर-लोए संपत्तो दुग्गइ-दुक्खाइं तिक्खाइं ॥
[अत्र सागरदहनतोऽनुसन्धेयम् ।]

इय हेमएरुणि-सुंगवस्स सुणिज्जण देसणं राया । जाणिय-समत्त-ततो जिण-धम्म-परायणो जाओ ॥

§ ५०. कुमारपालदिनचर्यावर्णनम् ।

तो पंच-नमुकारं सुमंरतो जग्गए रयणि-सेसे । चिंतइ अय दो वि हिय[ए] दिव-गुरु-धम्म-पडिवत्ति ॥
 काज्जण काय-सुद्धि कुसुमासिन्ध-यौत्त-विविह-पूयाए । पुअइ जिण-पडिमाओ पंचाहिं वडेहिं वदेइ ॥ ५२५
 निवं पवक्खाणं कुगइ जहासत्ति सत्त-गुण-निलओ । सयल-अय-लच्छि-तिलओ तिलयावसरम्मि उवविसइ ॥
 करि-कंधराधिरूढो समत्त-सामंत-मंति-परियरिओ । वअइ जिणिंद-भवणं विहि-पुवं तथ पविसेइ ॥
 अट्ट-प्पयार-पूयाइ पइउं वीयरय-पडिमाओ । पणमइ महि-निदिय-सिरो शुणइ पवित्तेहिं थोत्तेहिं ॥
 गुरु-हेमचंद-चलणे चंदण-कप्पूर-कणय-कमलेहिं । संपईऊण पणमइ पवक्खाणं पयासेइ ॥
 गुरु-पुरओ उवविसिउं पर-लौय-सुहावहं सुणइ धम्मं । गंतूण गिहं वियरइ जणस्स विन्नत्तिसवसरं ॥ ५३०
 विदियग्ग-कूर-यालो पुणो वि घर-चेइयाइं अचेइ । कय-उच्चिय-संविमाणो सुंजेइ पवित्तमाहारं ॥
 सुत्तुवरं सहाए वियारए सह उहेहिं सत्थत्थं । कइया वि निव-नियुत्तो कहइ कहं सिद्धवाल-कई ॥

[अत्र कविसिद्धपालकथिता अपभ्रंशभाषायज्ञा जीव-मनः-कृत्ण-संलापकया ज्ञातव्या]

अन्न-दिणेउन्न-विबुहेण य जंपियं देव किंपि पुच्छिस्सं । स्ना भणियं पुच्छसु सुहो पयट्ठो भणित्थेव ॥

[अत्र कश्चिदन्यत्रियुधकथितं विक्रमादित्यकथानकं विधेयम् ।]

तो राधा सुहवगं विसज्जिउं दिवस-चरम-जामम्मि । अत्थारणी-मंडव-मंडणम्मि सिंहासणे ठाइ ॥
 सामंत-मंति-गंडलिय-सेट्ठिपसुहाण दंसणं देइ । विन्नत्तीओ तेसिं सुणइ कुअइ तह पडीयारं ॥ ५३५
 कय-निविविये-जण-विन्दिहयाइं करि-अंक-मल-उद्धाईं । रज्जिइ ति कइया वि पेच्छए छिन्नवंछो वि ॥
 अट्टमि-चउदसि-वलं पुणो वि सुंजइ दिणट्ठमे भाए । कुसुमाइएहिं घर-चेइयाइं अचेइ संघाए ॥
 निसि निविसिज्जण पट्ठे आरत्तिय-मंगलाइं कारवइ । वारवट्ट-निवहेणं मागह-गण-गिजमाण-गुणो ॥
 तो निइं काउमणो मयण-सुचंगम-विस-प्पसम-मंतं । संधुणइ धूलमद-प्पसुह-सहांसुणि-चरियमेवं ॥

[अत्र स्थूलभद्रकथाऽनुसन्धेया । नमस्कारमाहात्म्ये च नन्दनकथा याच्यते ।]

परमेष्ठिनमस्कारं स्मरन् भूपतिरभ्यधात् । नमस्कारस माहात्म्यं दृष्टप्रत्ययमेव मे ॥

तथा हि-

स्वयं सकलसैन्येन दिव्यान्नाः कुर्वतोऽपि मे । असिध्यत [यतो] नामोऽनर्थः प्रत्युत कोऽप्यमृत ॥ ५४०
 अयुना तन्नमस्कारं स्मरतो मम शत्रवः । वणिजैरपि जीयन्ते दण्डेशैरम्बुडादिभिः ॥
 स्वपत्रं परचक्रं वा नानर्थं कुस्ते क्वचित् । दुर्भिक्षस्य न नागापि श्रूयते वसुधातले ॥
 तत्तस्मै संस्मरन्नेवं निद्रां मज्जति पार्थिवः । रात्रिशेषे तु जागर्ति भागपोक्तैर्जिनस्त्वयैः ॥
 ततः पद्मनमस्कारधर्मस्मरणपूर्वकम् । बन्दिन्त्वा पार्थिवो देवान् भवोद्विमोऽप्यधादिदम् ॥
 ददा । विषयपद्मैममग्रस्तिष्ठति भाव्यः । धन्यो दशार्णमद्रः स राज्यं तस्मात्त यः क्षणान् ॥

[अत्र दशार्णभद्रकथानक्रमानुसन्धेयम् ।]

एवं कुर्वन्नहोरात्रकृत्यानि परमार्हताः ।

कुमारपालदेवोऽयं राज्यं पालयति क्षितौ ॥

† अत्रपद्योऽयं पाठः । दिनमन्दनपरिभारिकानुमारपालप्रबन्धे तु 'वित्' च दोषो दिस्यते (५० १०५ २०) इत्येकमुदाहर्यते ।

नृपस्य जीवामयदानडिण्डिमै महीतले नृत्यति कीर्तिनर्तकी ।
 सम मनोपिस्तिमि-केकि-तितिरिस्तुभोरण-श्रोड-शृगादिदेदिभान् ॥
 श्रुतासवादीनि नृणां न्यपेधीदिहैव सप्त व्यसनानि भूपः ।
 दुष्यमंतो दुर्गतिसमवानि परत्र तेषां त्वमितानि तानि ॥
 पदे पदे भूमिभुजा निवेशितैर्जिनालयैः काश्यपदण्डमण्डितैः ।
 निवारिता चेत्तपैरिचोद्धतैः स्फुरन्ति कुत्रापि न केऽन्युपद्रवाः ॥
 स्तुमस्त्रिसन्ध्यं प्रसुहेभसुरैरनन्यतुत्यामुपदेशशक्तिम् ।
 अतीन्द्रियज्ञानविवर्जितोऽपि य क्षोणिमर्तुर्व्यधित प्रबोधम् ॥
 सत्त्वानुकम्पा न महीभुजां स्यादित्येव कृप्तो वितपः प्रवादः ।
 जिनेन्द्रधर्म प्रतिपद्य येन श्लाघ्यः स केषां न कुमारपालः ॥
 विचित्रवृत्तान्तसमेतमेतयोश्चरित्रमुल्कीर्तयितु क्षमेत कः ।
 तथापि तस्यैव * - तार्थिना समुद्धृतो विन्दुरिवाभुषेर्मया ॥

५५०

इति सोमप्रभकथिते कुमारनृप-हेमचन्द्रसम्बन्धे । जिनधर्ममतिबोधे प्रस्तावः पद्यमः प्रोक्तः ॥ ५५१

॥ इत्यार्यधीःसोमप्रभविरचिते कुमारपालप्रतिबोधे पद्यम* प्रस्तावः ॥

*

॥ कुमारपालप्रतिबोधप्रशस्तिः ॥

- सूर्याचन्द्रमसौ कुतर्कतमसः कर्णावतंसौ क्षिते-
धुर्यौ धर्म्मरथस्य सर्वजगतस्तत्त्वावलोके दशौ ।
निर्वाणावसथस्य तोरणमहास्तम्भावभूतामुभा-
वेकः श्रीसुनिचन्द्रसुरिरपरः श्रीमानदेवप्रभुः ॥ १
- तयोर्धनूवाजितदेवसूरिः शिष्यो वृहद्गच्छनमःशशाङ्कः ।
जिजेन्द्रधर्म्मासुनिधिः प्रपेदे धनोदकः स्फूर्तिमतीव यस्मात् ॥ २
- श्रीदेवसूरिप्रभुखा चभूयुरन्येऽपि तत्पादपयोजहंसा ।
येषामवाधारचितस्थितानां नालीकैश्रीसुदमाततान ॥ ३
- विशारदशिरोमणेरजितदेवसुरेरभूत्, कर्माभ्युजमधुव्रतो विजयसिंहसूरिः प्रभुः ।
नितोपकरणक्रियार्थचरित्यवासी च यश्चिरन्तनमुनिव्रतं व्यधित दुःपमायामपि ॥ ४
- तत्सदृशोद्दिप्तहस्तरश्मिः सोमप्रभाचार्य इति प्रसिद्धः ।
श्रीहेमसूरेश्च कुमारपालदेवस्य चेदं न्यगदत्तरिशम् ॥ ५
- सुकविरिति न कीर्त्तिं नार्थलाभं न पूजामहमभिलषमाणः प्रावृत्तं वक्तुमेतत् ।
किसुत कृतमुमाग्यां दुष्करं दुःपमयां जिनमतमतुलं तत्कीर्त्तनापुण्यमिच्छुः ॥ ६
- धर्म्मे निर्मलतामवासुमतुलां श्रीहेमचन्द्रप्रभौ
भक्तिं व्यञ्जितमद्भुतां भणितेषु द्रष्टुं परमौचितीम् ।
श्रोतुं चित्रकथाश्वमल्लुतिकृतः काव्यं च लोकोत्तरं
कर्तुं कामयसे यदि स्फुटगुणं तद्बन्धमेतं श्यु ॥ ७
- प्राग्चाटान्वयसागरेन्दुरसमप्रज्ञः कृतज्ञः क्षमी
वाग्मी सुक्तिसुवाणिधानमजनि श्रीपालनामा पुमात् ।
यं लोकोत्तरकाव्यरञ्जितमतिः साहित्यविचारतिः
श्रीसिद्धाधिपतिः 'कवीन्द्र' इति य 'प्राते'ति च व्याहरत् ॥ ८
- पुत्रस्तस्य कुमारपालनृपविप्रीतिः पदं धीमता-
मुत्तमः कविचक्रमस्तकमणिः श्रीसिद्धपालोऽभवत् ।
हृत्तं तद्वसताविदं किमपि यवायुक्तमुक्तं मया
तद्युष्मामिरिहोच्यतामिति युधा वः श्राद्धतिः प्रार्थये ॥ ९
- हेमसूरिपदपद्मजहंसैः श्रीमहेन्द्रसुनिपैः श्रुतमेतत् ।
वर्द्धमान-गुणचन्द्रगणिन्यां साकृत्कालितशास्त्रहस्यैः ॥
यावन्निहिताखिलसन्तमसौ नयसि चक्रस्तो रनिचन्द्रमसौ ।
तावत् हेम-कुमारचरित्रं साधुजनो वाचयतु पवित्रम् ॥ १०

विमलमतिमुधाचिर्नेमिनागाङ्गजन्माऽभवद्भवकुमारः श्रावकः श्रेष्ठिमुख्यः ।

अथ निजकरपथप्राप्तधर्मार्थपद्मा विशितपदकप्रभा तस्य पद्मीति पद्मी ॥

१२

तस्युवा गुणिनोऽभवन् भुवि हरिश्चन्द्रादयो विश्रुताः

श्रीदेवीप्रसुखाश्च धर्माधिपणापानाणि तस्युत्रिकाः ।

तत्प्रीत्यर्थमिदं व्यधायि तदुपदृष्टमच्छास्त्राभिः(?)

सूचिष्ठानि च पुस्तकानिसोऽलेखयत् ॥

१३

शैशि-जलैधि-सूर्यवर्षे शुचिमासे रविदिने सिताष्टम्याम् ।

जिनधर्मप्रतियोधः हस्तोऽयं गङ्गादेन्दुपुरे ॥

१४

प्रस्तावपत्रकेऽप्यप्राद्यौ सहस्राण्यतुष्टुभाम् । एकैकाक्षरसंख्यातान्यधिकान्यष्टभिः शतैः ॥

१५

*

संवत् १४५८ वर्षे द्वितीयमाद्रपदशुदि ४ तिस्रो शुक्रदिने श्रीसम्भतीर्थे बृहद्द(बृद्ध)वीपथशालायां भद्रा०
श्रीजयतिलकसूरीयां उपदेशेन श्रीकुमारपालप्रतिनोपपुस्तकं लिखितमिदम् ॥ कायस्यज्ञातीय महं मङ्गलिकसुत पेश-
लिखितम् । चिरं मन्दतु ॥ छ ॥ उ० श्रीजयप्रमगणिसप्य(शिष्य) उ० श्रीजयमन्दिरगणिसप्य(शिष्य) मद्रा०
श्रीकल्याणरत्नसुरिगुरुभ्यो नमः ॥ पं० व(वि)घारहाणनि ॥

श्रीमद्-हेमचन्द्राचार्यविरचित-
त्रिषष्टिशालाकापुरुषचरितान्तर्गत-महावीरचरितस्य

कुमारपालचरितवर्णनम् ।

[द्वादशसर्गात् समुद्धृतम्]

पृच्छति स्माभयोऽथैवं कपिलर्षिप्रतिष्ठिता । प्रकाशमेष्यति कदा प्रतिमा पारमेश्वरी ॥ ३६ ॥
स्वाम्याख्याति स्म सौराष्ट्र-लाट-गर्जरसीमिनि । क्रमेण नगरं भावि नाम्नाऽणहिलपाटकम् ॥ ३७ ॥
जार्जभूमेः शिरोरत्नं कल्याणानां निकेतनम् । एकातपत्रार्हद्धर्मं तद्विदं तीर्थं भविष्यति ॥ ३८ ॥
चैलेषु रत्नभ्योऽर्हत्प्रतिमास्तत्र निर्मलाः । नन्दीश्वरादिप्रतिमाकथां नेष्यन्ति सत्यताम् ॥ ३९ ॥
भासुरस्वर्णकलशश्रेण्यलङ्कृतमौलिभिः । रोचिष्यते च तबैलैर्विश्रान्ततपनैरिव ॥ ४० ॥
श्रमणोपासकस्तत्र प्रायेण सकलो जनः । कृतातिथिसंविभागो भोजनाय यतिष्यते ॥ ४१ ॥
परसंपद्यनीर्ष्यालुः संतुष्टश्च स्वसंपदा । पात्रेषु दानशीलश्च तत्र लोको भविष्यति ॥ ४२ ॥
श्राद्धाश्च धनिनस्तत्रालकायामिव गुह्यकाः । वप्यन्ति द्रविणं सप्तश्रेण्यामत्यन्तमाहताः ॥ ४३ ॥
परस्व-परदारेषु सर्वैः कोऽपि पराञ्छुवः । भावी तस्मिन् सुरे लोकः सुप्रमाकलञ्चरिव ॥ ४४ ॥
अस्त्रनिर्वाणतो वर्षशतान्यभय । पोर्द्धेशं । नर्वर्षेष्टिश्च यासन्ति यदा तत्र सुरे तदा ॥ ४५ ॥
कुमारपालो मृगालञ्चौलुक्यकुलचन्द्रमाः । भविष्यति महाबाहुः प्रचण्डाक्षण्डशासनः ॥ ४६ ॥
स महात्मा धर्म-दान-सुद्धवीरः प्रजां निजाम् । न्नादि नेष्यति परमां पितेव परिपालयन् ॥ ४७ ॥
ऋतुरप्यतिचतुरः शान्तोऽप्याज्ञादिवरपतिः । क्षमादानप्यधृष्यश्च स चिरं क्षमाविष्यति ॥ ४८ ॥
स आत्मसदृशं लोकं धर्मनिष्ठं करिष्यति । विद्यापूर्णमुपाध्याय इवान्तेवासिनं हितः ॥ ४९ ॥
शरण्यः शरणेच्छूनां परनारीसहोदरः । प्राणेष्वोऽपि धनेष्वोऽपि स धर्मं बहु मंसते ॥ ५० ॥
पराक्रमेण धर्मेण दानेन दययाऽऽज्ञया । अन्यैश्च पुरुषगुणैः सोऽद्वितीयो भविष्यति ॥ ५१ ॥

स कौबेरीमा तुरुष्कमैन्द्रीमा त्रिदशापगाम् ।

याम्पामा विन्ध्यमा वार्धि पथिमां साधयिष्यति ॥ ५२ ॥

अन्यदा वज्रशाखायां मुनिचन्द्रकुलोद्भवम् । आचार्यं हेमचन्द्रं स द्रक्ष्यति क्षितिवायकः ॥ ५३ ॥
तद्देशेनात् प्रसूदितः केकीवाम्बुददशीनात् । तं मुनिं वन्दितुं नित्यं स भद्रात्सा स्वरिष्यते ॥ ५४ ॥
तस्य सुरैर्जिनचैले कुर्वतो धर्मदेशनाम् । राजा सश्रावकाभासो वन्दनाय गमिष्यति ॥ ५५ ॥
तत्र देवं नमस्कृत्य स तत्त्वमाविदन्नपि । वन्दिष्यते तमाचार्यं नावशुद्धेन चेतसा ॥ ५६ ॥
स श्रुत्वा तन्मुखात् प्रीत्या विशुद्धां धर्मदेशनाम् । अशुभ्रतानि सम्यक्त्वपूर्वकाणि प्रपत्स्यते ॥ ५७ ॥
स प्राप्तवोषो भविता श्रावकाचारपारगः । आस्थानेऽपि स्थितो धर्मगोष्ठ्या खं रमयिष्यति ॥ ५८ ॥
अन्नश्राकफलदीनां नियमांश्च विशेषतः । आदास्यते प्रत्यहं स प्रायेण ब्रह्मचर्यकृत् ॥ ५९ ॥
ज्ञाधारणस्त्रीर्न परं स सुधीर्बैर्यिष्यति । धर्मपत्नीरपि ब्रह्म चरितुं बोधयिष्यति ॥ ६० ॥
मुनेस्तस्योपदेशेन जीवाजीवादितत्त्ववित् । आचार्यं इव सोऽन्येषामपि बोधिं प्रदास्यति ॥ ६१ ॥
येऽहं-धर्मद्विषः केऽपि पाण्डुराहं द्विजादयः । तेऽपि तस्याज्ञेया धर्मश्रावका इव भाविनः ॥ ६२ ॥

अपूजितेषु चैतेषु गुरुष्वप्रणतेषु च । न भोक्ष्यते स धर्मज्ञः प्रब्रध्नावकनतः ॥ ६३ ॥
 अपुनस्रतपुंसां स द्रविणं न ग्रहियति । विवेकस्य फलं ह्येतद्रत्ना ह्यविवेकिनः ॥ ६४ ॥
 पाण्डुप्रभृतिभिरपि त्यक्त्वा या मृगया न हि । स स्वयं त्यक्ष्यति जनः सर्वोऽपि च तदाज्ञया ॥ ६५ ॥
 हिंसानियेधके तस्मिन् दुरेऽस्तु मृगयादिकम् । अपि मत्कूट-शूकादि नान्त्यजोऽपि हनिष्यति ॥ ६६ ॥
 तस्मिन् निषिद्धपापार्द्धवरण्ये मृगजातयः । सदाऽप्यविग्रतोमन्या भाविन्यो गोष्ठयेतुवत् ॥ ६७ ॥
 जलचर-स्थलचर-खेचराणां स देहिनाम् । रक्षिष्यति सदा भारिं शासने पाकशासनः ॥ ६८ ॥
 ये चाजन्मापि मांसादास्ते मांसस्य कथामपि । दुःस्वप्नमिव तस्याज्ञावशात्तेष्वन्ति विस्मृतिम् ॥ ६९ ॥
 दाशाह्नैर्न परित्यक्त यत् पुरा थावकैरपि । तन्मयमनवचात्मा स सर्वत्र निरोत्स्यति ॥ ७० ॥
 स तथा मघसन्धानं निरोत्स्यति महीतले । न यथा मघमाण्डानि घटयिष्यति चत्रयपि ॥ ७१ ॥
 मघपानां सदा मघव्यसनधीणसंपदाम् । तत्राज्ञात्यक्तमघानां प्रमविष्यन्ति संपदः ॥ ७२ ॥
 नलादिभिरपि क्षमापैर्युतं त्यक्तं न यत् पुरा । तस्य स्ववैरिण इव नामाप्युन्मूलयिष्यति ॥ ७३ ॥
 पारापतपणक्रीडाकुट्टययोधनान्यपि । न मविष्यन्ति मेदिन्यां तस्योदयिनि शासने ॥ ७४ ॥
 स प्रायेण प्रतिग्राममपि निःसीमवैभवः । करिष्यति महीमितां त्रिनापतनमण्डिताम् ॥ ७५ ॥
 प्रति ग्रामं प्रति पुरमा समुद्रं महीतले । रथयात्रोत्सवं सोऽर्हत्यतिमानां करिष्यति ॥ ७६ ॥
 दायं दायं द्रविणानि विरचय्यानुर्णं जगत् । अह्वयिष्यति मेदिन्यां स संवत्सरमात्मनः ॥ ७७ ॥
 प्रतिमां पांडुमुद्रां तां कपिलर्षिप्रतिष्ठिताम् । एकदा श्रोष्यति कथाप्रसङ्गे स गुरोर्मुखात् ॥ ७८ ॥
 पांडुस्वर्णं खानयित्वा प्रतिमां विश्वपावनीम् । वानेष्यामीति स तदा करिष्यति मनोरथम् ॥ ७९ ॥
 तदैव मन उत्साहं निमिचान्यपराण्यपि । ज्ञात्वा निक्षेप्यते राजा प्रतिमां हस्तगामिनीम् ॥ ८० ॥
 ततो गुरुमनुज्ञाप्य नियोज्यासुक्तपूजान् । प्रारभ्यते खानयितुं स्वर्णं धीलभयस्य तत् ॥ ८१ ॥
 सत्त्वेन तस्य परभ्राह्मणस्य प्रथिवीपतेः । करिष्यति च सांनिध्यं तत्र शासनदेवता ॥ ८२ ॥
 राज्ञः कुमारपालस्य तस्य पुण्येन मृतस्य । खन्यमानस्यले मङ्गु प्रतिमाऽऽविर्भवति ॥ ८३ ॥
 तदा तस्यै प्रतिमायै यदुदायनमभूजः । श्रामार्णां शासनं दत्तं तदप्याविर्भविष्यति ॥ ८४ ॥
 नृपासुक्तास्तां प्रतिमां प्रत्नामपि नवामिव । रथमारोपयिष्यन्ति पूजयित्वा ययाविधि ॥ ८५ ॥
 पूजाप्रकारेषु पयि जायमानेष्वनेकशः । क्रियमाणेष्वहोरात्रं सङ्गीतेषु निरंतरम् ॥ ८६ ॥
 तालिकराषकेषुवैर्भवस्तु प्रामयोषिताम् । पञ्चशब्देष्वातोयेषु वाद्यमानेषु संमदात् ॥ ८७ ॥
 पञ्चदशे चामरेषुत्वतस्तु च पतस्तु च । नेष्यन्ति प्रतिमां तां चासुक्ताः पत्तनसीमनि ॥ ८८ ॥
 - त्रिभिर्विशेषकम् ॥

सान्त-पुरपरीवारस्थतुल्लचमूहृतः । सकलं सङ्गमादाय राजा तामभियासति ॥ ८९ ॥

स्वयं रथात् समुत्तार्य गजेन्द्रमधिरोह्य च । प्रवेशयिष्यति सुरे प्रतिमां तां स श्रुतिः ॥ ९० ॥

उपस्वमवर्तनं श्रीशामवते संनिवेश्य ताम् । कुमारपालो विधिवत् त्रिसन्ध्यं पूजयिष्यति ॥ ९१ ॥

प्रतिमायास्तत्र तस्या वासयित्वा भू-शासनम् । उदरायनेन यद् इत्तं तत्र मृगाणीकुरिष्यति ॥ ९२ ॥

प्रतिमायाः स्थापनार्थं तस्यास्वर्णैव पार्थिवः । प्रासादं स्फटिकमयमणयः कारयिष्यति ॥ ९३ ॥

प्रासादोऽग्र्यदस्येव सुवराजः स कारितः । जनयिष्यति संमान्यो विस्मयं जगतोऽपि हि ॥ ९४ ॥

स मूर्तिः प्रतिमया तत्र स्थापितया तथा । एषिष्यते प्रन्तरेण ऋक्ष्या निःश्रेयसेन च ॥ ९५ ॥

देवमत्तया गुरुमत्तया त्वसितुः सद्योऽभयम् । कुमारपालो मूलाः स मविष्यति आरते ॥ ९६ ॥

हेमचन्द्राचार्यरचित-

त्रिषष्टिशालाकापुरुषचरितप्रशस्तिः ।

शिष्यो जम्बुमहासुनेः प्रभव इत्यासीदगुण्यापि च
श्रीशार्वभ्यंभव इत्यमुष्य च यशोभद्रामिषानो मुनिः ।

संभूतो मुनिभद्रवाहुरिति च द्वौ तस्य शिष्योत्तमौ

संभूतस्य च पादपद्ममधुलिद् श्रीस्थूलभद्राह्वयः ॥ १ ॥

वंशक्रमागतचतुर्दशपूर्वरत्नकोशस्य तस्य दशपूर्वधरो महर्षिः ।

नाम्ना महारिगिरिरिति स्थिरतागिरीन्द्रो ज्येष्ठोऽन्तिपत् समजनिष्ट विशिष्टलब्धिः ॥ २ ॥

शिष्योऽन्यो दशपूर्वभृन्मुनिवृषो नाम्ना सुहृस्तीत्यमूद् यत्नादाम्बुजसेवनात् समुदितप्राच्यप्रबोधार्द्धिकाः ।

चक्रे संप्रतिपार्थिवः प्रतिपुर-ग्रामाकरं भारतेऽस्मिन्नर्द्धे जिनचैत्यमण्डितमिलापृष्ठं समन्तादपि ॥ ३ ॥

अजनि सुस्थित-सुप्रतिचुद्ध इत्यमिषाऽऽर्यसुहृस्तिमहासुनेः ।

शमधनो दशपूर्वधरोऽन्तिपद् भवमहातममखनकुञ्जरः ॥ ४ ॥

महर्षिसंसेवितपादसन्निधेः प्रचारमामालवणोदसागरम् ।

महान् गणः कोटिक इत्यमूत् ततो गाप्रवह्नाहो हिमवद्विरिचि ॥ ५ ॥

तस्मिन् गणे कतिपयेष्वपि यातवत्सु साधूत्तमेषु चरनो दशपूर्वधारी ।

उहामत्तुम्बचनपत्तनवज्रखानि-वज्रं महामुनिरजायत चक्रसूरिः ॥ ६ ॥

दुर्मिक्षे समुपस्थिते प्रलयवद्रीमत्वभाज्यन्यदा भीते न्यस्य महर्षिसहस्रमितो विद्यावदातः पटे ।

योऽभ्युदय्य कराभ्युजेन नमसा पुर्यार्मैनीपीन्महापुर्णा मङ्गु सुमिक्षयाभि तपोधाम्नामसीतां निधिः ॥ ७ ॥

तस्माद् यज्ञामिषा शाखाऽमूत् कोटिकगणद्वये । उच्चनागरिकागुख्यशाखात्रितयसोदरा ॥ ८ ॥

तस्यां च वज्रदासखार्यां गिलीनमुनिपदपदः । गुणगुच्छापितो गच्छश्चन्द्र इत्याख्ययाऽभवत् ॥ ९ ॥

धर्मोप्यानसुधासुधांशुरामलप्रन्धार्यरत्नाकरो भव्याम्भोसहभास्करः स्मरकरिप्रोन्मायकण्ठीरवः ।

गच्छे तत्र भयूव संयमधनः काश्यापराशिर्धर्मोभद्रः सुरिरपूरि येन भुवनं शुभ्रैर्यशोभिर्निजैः ॥ १० ॥

श्रीमन्नेमिजिनेन्द्रपावितशिरस्त्रयै स संलेखनां कृत्वाऽऽदौ प्रतिपन्नवाननशनं प्रान्ते शुभोप्यानभाक् ।

तिष्ठन् शान्तमनास्त्रयोदश दिनान्याश्रयेगुत्पादयञ्चुचैः पूर्वमहर्षिसंयमकथाः सत्यापयामासिवात् ॥ ११ ॥

श्रीमान् प्रभृन्नसूरिः समजनि जनितानेकमच्यप्रबोधस्तच्छिष्यो विश्वविश्वप्रथितगुणगणः प्रावृहम्भोदचद् यः ।

श्रीणाति स्माखिलस्त्र्यां प्रवचनजलधेरुद्धैरैर्यनीरैरातस्य स्थानकानि श्रुतिविषयसुधासारसम्पद्य विष्वक् ॥ १२ ॥

सर्वग्रन्थरहसरत्नमुकुटः कल्याणयतीतकः काश्याप्राप्तसागरः प्रवचनच्योमाङ्गपाहस्करः ।

पारिषादिकरबोहणगिरिः स्त्र्यां पावयन् धर्मराट् सेनानीर्युष्यसेनसूरिरभवच्छिष्यस्वदीवस्वतः ॥ १३ ॥

शिष्यस्तस्य च तीर्थमैकमवनेः पावित्र्यकृजहमं

स्वादादद्रिदशपगाह्विगिरिर्विश्वप्रबोधार्थमा ।

कृत्वा स्थानकदृष्टि-शान्तिचरिते प्राक्षः प्रसिद्धिं पतं

सूरिर्भूतपःप्रभाववसतिः श्रीदेवचन्द्रोऽभवत् ॥ १४ ॥

आचार्यो हेमचन्द्रोऽमृतं तत्सादाम्बुजपदपदः । तत्रसादादधिगतज्ञानसंपन्नहोदयः ॥ १५ ॥

जिष्णुश्चेदि-दशार्ण-भालव-महाराष्ट्रापरान्तं कुरून्
सिन्धूनन्यतमांश्च दुर्गाविपयान् दोर्वीर्यसक्त्या हरिः ।

चौलुक्यः परमार्हतो विनयवान् श्रीमूलराजान्वयी
तं नखेति कुमारपालपृथिवीपालोऽमवीदेकदा ॥ १६ ॥

पापदि-वृत-मघप्रभृति किमपि यन्नारकासुनिमित्तं
तत् सर्वं निर्निमित्तोपकृतिकृतधियां प्राप्य सुष्माकमाज्ञाम् ।

स्वामिबुद्ध्या निषिद्धं धनममुतमृतसाध मुक्तं तथाई-
शैलैरुत्तंसिता भूमवमिति समः संप्रतेः संप्रतीह ॥ १७ ॥

पूर्वं पूर्वजसिद्धराजवृषतेर्भक्तिस्पृशो याञ्जया

साङ्गं व्याकरणं सुवृत्तिमुगमं चक्रुः भवन्तः पुरा ।

मद्देतोय योगशास्त्रममलं लोकाय च ह्य्याश्रय-

च्छन्दो-ऽलङ्कृति-नामसङ्ग्रहमुखान्यन्यानि शस्त्राण्यपि ॥ १८ ॥

लोकोपकारकरणे स्वयमेव यूयं सन्नाः स्य यद्यपि तयाऽप्यहमर्थयेऽद् :

माद्यज्ञानस्य परिवोधकृते शालकापुंसां प्रकाशयत वृत्तमपि त्रिपष्टेः ॥ १९ ॥

तस्योपरोधादिति हेमचन्द्राचार्यः शालकापुरुरूपेतिवृत्तम्

मर्गोपदेशैकफलप्रधान न्यनीविद्यच्चारुगिरां प्रपद्ये ॥ २० ॥

जम्बूद्वीपारविन्दे कनकगिरिसावस्तुते कर्णिकाल्वं

यावद् यावच्च धत्ते जलनिधिरवनेरन्तरीयत्वमुच्चैः ।

यावद् न्योमाप्यपान्यौ तरणि-दशधरो अग्न्यतस्तावदेतत्

कान्यं नाम्ना शालाकापुरुरूपचरितमित्यस्तु जैनं परिचाम् ॥ २१ ॥

कुमारपालचरित्रसंग्रह
परिशिष्टम् ।

थाचार्यो हेमचन्द्रोऽभूत् तत्तादाम्बुजपदपदः । तत्रसादादधिगतज्ञानसंपन्महोदयः ॥ १५ ॥

त्रिपुत्रेदि-दशार्ण-मालव-महाराष्ट्रापरान्तं कुरुन्
सिन्धूनग्न्यतनांश्च दुर्गविपयात् दोर्वीर्यशक्त्या हरिः ।

चौल्लवयः परमार्हतो विनयवान् श्रीमूलराजान्वयी
त नखेति कुमारपालपृथिवीपालोऽजनीदिकदा ॥ १६ ॥

पापद्धि-श्रुत-मघप्रभृति किमपि यत्राकायुर्निमित्तं
तत् सर्वं निर्निमित्तोपकृतिकृतधियां प्राप्य युष्माकृमाज्ञाम् ।

स्वामिबुण्यां निपिद्ध धनमसुतमृतस्याथ सुक्त तयार्ह-
बैलैरुत्तसिता भूमवमिति समः संप्रतेः संप्रतीह ॥ १७ ॥

पूर्वं पूर्वजसिद्धराजवृषतेर्मेक्तिस्त्रयो याचन्या

साहं व्याकरणं सुवृत्तिमुगमं चक्रुः भवन्त, पुरा ।

मद्देतोराय योगशास्त्रममलं लोकाय च द्वयाश्रय-

चन्द्रो-ऽलङ्कृति-नामसङ्ग्रहमुखान्यन्यानि शास्त्राण्यपि ॥ १८ ॥

लोकोपकारकरणे स्वयमेव यूयं सज्जाः स्व यद्यपि तयाऽप्यहमर्थयेऽद्ः ।

मादगजनस्य परिशोधकृते शालकापुंस्तं प्रकाशयत वृत्तमपि त्रिपष्टेः ॥ १९ ॥

तस्योपरोधादिति हेमचन्द्राचार्यः शलाकापुरोपेतिवृत्तम्

पर्मोपदेशैकफलप्रधान न्यवीविश्वचारिणीं प्रपद्ये ॥ २० ॥

जम्बूद्वीपारविन्दे कनकगिरिरिषावस्तुते कर्णिकालं

यावद् यावच्च धत्ते जलनिधिरवनेरन्तरीयत्वमुच्चैः ।

यावद् न्योमाध्वपान्यौ तरणि-शशपरौ ब्राम्यतस्त्वावदेतत्

कान्य नाम्ना शालाकापुरुषचरितमित्यस्तु जैन धरिण्याम् ॥ २१ ॥

कुमारपालचरित्रसंग्रह
परिशिष्टम् ।

कुमारपालचरित्रसंग्रहान्तरागत-उद्धरणरूप- पद्यानामकाराद्यनुक्रमणिका ।

अकरे करकर्ता च	४२	अपा उद्धरिओ धिय	३९
अकारे च भवेद् विष्णु०	६३	अप्येकाङ्गपरिमहस्य	८
अकुर्याणोऽपि पापानि	८१	अच्युद्वाणं अंजलि	८३
अकस्वयमर्णतमवलं	७७	अवं तंवच्छीय	१२४
अकसीणजीवदाभी	८०	अभर्णताण वि नज्जद्	३७
अल्लुदो रूपसौम्यौ	७०	अभियुसागतमार्गण०	५६
अन्धत्य विसोहीय	८०	अमजो अ होइ जीवो	७८
अज्ञानतिमिरान्धानाम्	३५	अमेष्यमध्ये कीटस्य	६६
अज्ञानामपि बालानाम्	६९	अमोघवचनः कल्पः	५३
अह उ गोशरभूमी	८२	अन्हे धोडा रिउ घणा	९९
अहावयसुञ्चिते	१०४	अयशःपटहं दत्त्वा	६७
अहावयसंसेण	१०४	अयुतानि गावामष्टौ	९६
अपसणमूणोरिया	८२	अये! भेक च्छेको भव	९९
अणिवियगुणं जीवं	७२	अर्षानामर्जेने दुःखम्	११०
अणुमाणुद्देउसिद्धं	७९	अवचसुके पथि यः	६५
अणुमित्तो वि न कत्त	८१	अविणासी खलु जीवो	७७
अत्यनिवेशा तथिय सदा	१०३	अविहियसवपलंवा	७६
अत्यस्त ऊह्युद्धी	७८	अचोपमपि दुःकर्ण	६९
अत्यि अर्णता जीवा	८०	अन्धः शशं शाकम्	३७
अत्यि ति निवियप्यो	७७	असरीरा जीवगणा	८४
अदत्तदानेन भवेद् दरिद्री	६७	असत्वं त्रिषु लोकेषु	७१
अवासधाम धामेदम्	५८	असत्वं वचनं मृते	७३
अपीती पण्डितः प्राज्ञः	६८	असन्तोपमविश्वास०	७२
अपीत्य चतुरो वेदान्	५९	असन्तोषवतां सौख्यम्	७२
अपीत्य सर्वज्ञास्त्राणि	८१	असारसंसारमहीरहस्य	९१
अमन्तगुणितं तस्माद्	८५	असारः संसारः सरलकदली०	५०
अमन्तदर्शनज्ञान०	८५	असावगपटिसेहो	१०३
अमन्तदुःखं संसारे	७२	अहंकारे सति प्रीते	५६
असाविभवसंस्कार०	७९	अहिंसा प्रयगो धर्मः	५९
अपायानामुपायाः स्युः	९७	अहो मूढजना धर्मम्	७३
अपुत्राणां धनं गृह्ण	...	२२, ९६		अहो लोमस साप्रात्यम्	६९

आकर्ष्यं प्रतिदानन पशुगणा०	...	११०	एकरात्रोपिदम्याधि	६८
आगमेन च भुक्तया च	...	६४	एकस्त्रिया हरि सदा	५४
आघेयुक्त उरसिय	...	५९	एनं मित्रं भूपतिर्वा	५८
आचनम् बलिवाजिद्व०	...	१०८	एकादशसप्तमीमाः	९६
आशामद्भो भरेन्द्राणाम्	...	५२	एका भाषां सदा यस्व	९६
आहावर्षितु मण्डलेषु	...	२३, १११	एकोऽपि नियमो येन	१००
आनङ्कारणमकारणं	...	२३, ९७	एवद् वाली मादि	८
आराम्न ! वैषत्यमेव	...	१०९	एगिदिय पंपिदिय	८०
आनमन्त् सपञ्जीयेषु	...	५९	एवा हसन्ति च रदन्ती च	४९
आनो मयेवायमदीपि	...	५२	एय अज्य (सी ?) जोई	८९
आधारी यस्त्रिलोक्याः	...	७०	एलापूगण्डाई सादृणं	७६
आन्वीक्षिणी त्रयी धार्ता	...	५३	एयं अद्वविहं पि व	७८
आभिग्गाहिय अणभिग्गाहियं	...	७१	एवं चउगार्ह्य परि०	७८
आभिग्गाहियं किल	...	७१	एवं प्रवसितो भक्त्या	७६
आपरिय उन्नन्नाय	...	८३	एद् न शोद् मर धार सार	२९
आयाणे परिभोगे	७८	एदिरेयाहिरां चक्रे	६१
आसंरोद्रमरुन्ध्यानम्	...	७५	ओसस्पिणी अणवा	८५
आर्षे निर्दय (१) सिषया	...	७५	अंतोमुद्रुत्तमिसं पि	७१, ८५
आद् वद् विद्याद्	...	७४	कथारोपः कर्णो वनजन०	२९
आलोयगपदिक्कमणे	...	८३	कन्यागोमून्वलीदानि	७१
आहारपोसहो शलु	...	७५	कमलहलो भवेद् मद्वा	६३
आहारसरोहिरिदियपञ्जती	...	७९	करचलुयपाणिण वि	४४
इवद् शूलद् मादि	...	२५, १०७	कर्णटे गूर्ने छाटे	१११
इलालय विलुय भूपति०	...	३१	कलङ्क कुरुते कश्चिन्	८६
इत्युदीर्यं सधैर्वेण	...	११०	कबलाग य परिमाण	८२
इयं सप्तमं प्रतिपक्ष०	...	६४	कफे शौच भूतकारेषु	५२
इह लोके गृह्णोऽपि	...	७२	काजु करेवा भागुसह	१८
इवियकसायजोय	...	८२	का इव सुन्दरि भारिरस्मि	९३
कमिस्वत्तमाश्चरणा	...	८२	कामराग-कौहरागो	६४
कचारे पासवणे...	...	७३	कार्यं विध्युः क्रिया मद्वा	६२
कञ्चलगुणमभुवितम्	...	६१	काले अभिग्यही पुण	८२
कदीरितोऽर्षः पशुनापि	...	५६	काले गगवेदानं	८३
कर्षणीगर्भसमूतः...	...	६०	कालो जहा अणार्ह	७७
फप होही उद्धारकारया	...	३०५	काहू मनि विभवही	६३
फकमासत्यन पापम्	...	६७	किमिन्द्रियागो दमनेः	६९
फण्णुर्षिन्नयो भागाः	...	६२	किं कृतेन न चयत्वम्	२७, १०१

किं पुत्रवरं कर्म	७८	गृह्यराणामिदं राज्यम्	३६
कुमरड ! कुमर विहार	११०	गृहिणोऽपि हि धन्यास्ते	७२
कुमरपाल मर्चिंति करि	८	गोलाइ असंखिज्जा	८०
कुमारपालभूपत्य	१०८	गोलो असंखनिगोशौ	८०
कुमारपाल मत चिंत	९९	घोळवदां वाइंगण	७४
कुम्भराजरीसहस्रे द्वे	४६	चइळणं संकपयं	८४
कुर्याद् वर्षसहस्राणि	६१	चराचराणां जीवानाम्	७२
कुलक्रमेण कुर्वन्ति	६४	चराचरं जगत् सर्वम्	४०
कुलीनाः सुलभाः प्रायः	५५	चतुःपथ्यां च तुर्यादि०	७५
कुलं पवित्रं जननी कृतार्था	८६	चतुर्मासीमासीत् तय	२२
कुट्टव्यमिवासारम्	६९	चतुर्मुखो भवेद् ब्रह्मा	६२
कृतकृत्योऽसि भूपाल !	११०	चिसादयति यो मांसम्	७३
कृत्वा तन्मयनात्मानम्	१०९	चित्तान्तर्गतं शुद्धम्	६१
कृपिन्वाणिव्य-भोरक्षाम्	६०	चित्तं तिकाळविसयं	७८
कै केऽप्युक्तिवशो व्यघाद्	३१	चित्तं रागादिभिः क्रान्तं	६१
कैवलनाणुपत्ती	१०४	चित्तं वेयण सन्ना	७८
कैवर्तीगर्भसंभूतः	६७	चित्रकूटमिदं भद्रे !	४९
कौ नाम कीलिकाहेतोः	९०	चिदानन्दमयं यस्य	४०
कौऽपि क्वापि कुतोऽपि	७३	चूयहलं परिपक्वं विहलिय०	२९
कोहाइणमशुदिगं	८२	छत्रमत्यअणुवलंभा	७७
कोऽहं पुणो कंमि कालंमि	८६	छत्रमत्याणं सन्ना	७९
कौंफणे तु तथा राट्टे	१११	जह्या होही पुच्छा	८०
कं मांसं कं शिवे भक्तिः	६६	जगदाक्रममाणस्य	७२
क्षत्रियोऽस्ति नराधीश !	९१	जणवय संमय ठवणा	६७
क्षमातुर्यं तपो नास्ति	६६	जन्तूनामभयं सप्त०	१११
क्षान्त्वादिकगुणैर्युक्तः	६०	जन्तून् हन्मि न वस्मि	९६
क्षितिजलपवनहुवाशन०	६२	जेमन्त्येकत्र दुभ्र्शाय	७१
क्षितिरित्युच्यते क्षान्तिः	६३	जन्मे वि जं न ह्यं	५७
क्षेत्रं यन्नं प्रहरणवधूः	७६	जन्हा चित्ताईया	७८
क्षरो द्वादशजन्मानि	५९	जलक्रीडान्दोलनादि०	७५
गंड कुट्टू वेयण गइ	३०	जह आहारो मुत्तो	७८
गण्डूपदः किमधिरोहति	६१, ४९	जह कणगरस उ कीरति	७८
गैयणं जहा अरुवी	७७	जं अवसरेण न ह्यं	४४
गया जि साजण साधि	२९	जं नाम किचि तित्यं	१०४
गिरिकनकिसलयपत्ता	७३	जंमि उ पीलिज्जते	७४
गृह्यतिरसंनिपयं	७४	जं लहइ अमत्तिये	१०४
	७४	जं सामित्तेयनिकरमण०	१०४

जा जयप्राप्तम्	८१	दानशीलतपोभावेः	७२
जाविलाभकुलैर्यैः०	६९	दानं चतुर्निधाहार०	७५
जिणमुवणाई जे उद्धरति	४९	दिग्गते परिमाणं यत्	७५
जित्वा प्राग् निखिलानिडा०	५५	दीक्षा मिश्रा गुरोः	६७
जित्वा सत्वरमानितः	४३	दीपे म्हायति तेलपूरणविधिः	३९
जिनमतनगरेऽस्मिन्	९२	दीपो हन्ति समःश्लोमम्	९१
जीवस्म अत्तजगिणहिं	८४	दीयते मार्गमाणस्य	६६
जीवस एस धम्मो	७७	दीसद् विविह्वरियं	३६
जीवस्त य कम्मस य	७८	दीह वा हस्त ना	८४
जीवाई नवपयत्ये	८५	दुर्भिक्षादेयमप्रसमहपरः	५०, ९६
जीवो अणाइनिदाणो	७७	द्वेषामुत्तमनुष्येषु	६०
जीवोऽयं विमलसभाय०	६६	द्वैते सखे य सदा	७५
जेण कुलं ध्यायतं तं	४४	द्वेहिंदियाद्विसे	७७
जे चित्तेह सरीरे मत्थि	७७	द्वीर्माग्यं प्रेष्यतां दास्य०	७२
जे पुण हिंसायणेषु	८१	द्वयं च मांसं च सुरा च	८९
ज्ञानं विष्णुः सदा प्रोक्तम्	६२	द्वयाद् राज्यविनाशनम्	८९
ज्ञानायगोत्ररूपो०	७२	धनधान्यस्य दातारः	८७
ज्ञानेन प्रतयमैसंपमगति०	८५	धनधान्यादिसप्तसु	८७
ज्ञ (अ) त्यं य एगो सिद्धो	८४	धनेषु जीवित्तरेषु	४४
तपाःशीलसमायुक्तम्	६५	धनं धान्यं स्वर्णं-रुप्य०	६८
तप्ता य सार विमुक्त	८१	धन्यां सतीमुत्तमवंशजाताम्	९३
तप्तत्वमणे मंगलय०	१०६	धर्मशीलः सदा न्यायी	१०८
तावकीनकटकेरपोद्धता	५४	ध्यातव्योऽयमुपास्योऽयम्	६४
तावद् भ्रमन्ति संसारे	८७	धुवं प्राणिवयो यज्ञे	५९
तित्ययरा यायाणा साहू	५९	ध्वान्तं ध्वलं समसम्	१०९
तुर्णं महाविदः स्वर्गः	५५	न कोपो न शोमः	६५
ते गच्छन्ति महापद्मम्	५७	न तेषां प्राज्ञाणी माता	६०
त्यक्ताराः साराचाराः	६५	ननु इवियाह उषलदि०	७७
त्यक्तार्तपीद्रूप्यानस्य	७५	नतोऽणु युगाविदेवाप	४०
त्यक्त्वा उडुम्पवासम्	६०	न च हिंसामित्तं	८१
त्रिषु विपुलो गम्भीरः	४८	न यमुक्तं पूर्वैरमुनद्वय०	२२, ९६
त्रैलोक्यचोपभावनाम्	७४	न यान्ति शायवो यथ	६८
शूला सुदमा जीवा	६७	नवमे प्राणसदेहः	६८
द्वेषे भावे य तदा	८३	नवहिं नियवहकरणं	६६
दशस्वपि कृता विष्णु	७२	नदि अत्यि माणुसाण	८५
द्वेषती पितरः पुत्राः	६९	नदि तं सुवन्नमूमी	१०४

न विद्यया केचलया	४२	पाणिदया तबनियमा	७७
न विग्रसिति कस्यापि	७२	पाणेहि संसत्ता पडिलेहा	५९
न श्रीः कुलकमापाता	५२	पातु वो हेमगोपालः	९५
न स्वर्णादीनि दानानि	७६	पात्रदाने फलं मुख्यम्	७६
नंदी सूरौ अल्ले	१०५	प्राप्तुं पारमपारस्य	४९
नाकारणरुपां संख्या	५१	पायच्छित्तं विणजो	८३
नाणी कम्मस्त खयद्द	८०	पावयणी धम्मफही	७१
नानाशस्त्रजुषः कथं गतरूपः	६५	पावं छिद्द लन्हा	८३
नाभवद् भविता कथम्	९५	पाहित्यी सवि वंकडी	४९
नाभिः स्वरः सत्त्वमिति	४८	पित्रोः सन्तापकः कश्चिद्	८७
नाभूद् भविता चात्र	१११	पिशाचमुद्गलप्रेत०	६९
निच्छिन्नसधदुक्खा	८४	पिऊण पाणियं सरवरंमि	३५
निद्रा मोहमयी जगाम	७०	पुट्टावट्टिहिं फेर फिर	२९
निरञ्जनं निराकारम्	१०९	पुढवी आउ वणससद्द	८०
निर्जराकरणो दासात्	६८	पुण्यपापविनियुक्तः	६३
निष्किञ्चनेन दयितेन	९२	सुजे वाससहस्ते	५, १३, ४७
निसाविरामंमि विद्युद्धर्षणं	८५	सुप्येपु जातिंंगरेपु फान्ती	४, ४६
नृपाः फूटप्रयोगेण	६९	सूत्राकरणे पुत्रं पद्मगुणं	१०४
नेत्रान्वपादकरतात्व०	४८	सूर्यपरीक्षितः सर्वो०	५३
नेत्रस्याः प्रसृतिद्वयेन	९०	सृथिन्यामप्यहं पार्थ !	६६
नोदकमपि पातव्यम्	७४	पेदास्य सुतो रुद्रः	६२
पद्मवगाणं अर्णता	८०	प्रकाशयन्ति भूयांसि	६५
पद्मकुण्डलित्वादि	७१	प्रकृतिः परिणामः स्यात्	८३
पद्मकवचं गहागहिजो	७९	प्रजापतिः सुतो प्रज्ञा	६२
पद्ममे दृष्टे मायम्	६८	प्रज्ञायल्लुभवस्तुनिषया	६५
पद्मलक्षणसंपूर्णः	६०	प्रणमामि महावीरम्	३५
पद्मयाललक्ष्मजोयण०	८४	प्रतिदिनप्रयत्नसुखमे	३
पद्मेयवचं सुप्तं पंचवि	७९	प्रतिदिनमयत्नसुखमे	४४
पद्मेयं व कुडपण	८०	प्रत्यक्षतो न भावान्	६४
पद्मेयपटलैश्छमे	५८	प्रयमे जायते चिन्ता	६८
पद्मेयं यदा दृष्टा	६७	प्रसुः स्वयं यदि भवेत्	५७
परप्रत्यायनासारेः	६९	प्रशान्ते दर्शनं यस्य	६२
परा मनसि पश्यन्ती	३५	प्रसन्नस्वास्त्यसहस्य	५४
परं ज्योतिः परमह	३९	प्राप्तः शीरेष कस्ताम्	५४
परंजय इव भूवानाम्	२८	प्राणिप्राणप्रकारैः	७०
पद्मपदं मोहसभा... ..	७९	मानिप्राणे क्यसनिनाम्	९६
पद्मं वरि पद्मविगई	७४	श्राव्यते न गतु विप्रभदेन	१००

फुसद् अणेतं सिद्धे	८४	निष्ठा भवेत् सधत्वा	७७
बलीड भूयद् अं करद्	३०	मुक्तो अर्जिद्विपत्तो	७७
बादराहु न होद् याहि	८	सुदानुद्गवसुद्गरानुद्गदा०	४३
पालकीमुदमूर्त्तौणाम्	१३, १०३	मूर्खस्तपस्वी राजेन्द्र !	४१
वाहानपि हि यः सहाज	६८	मूला तद् मूमिद्वद्वा	७४
मुमुक्षितः किं न करोति पापम्	९१	मूले क्वे खंधे तथा य	७६
मत्तचर्यतपोमृचाः	६०	यजमानो भवेदात्मा	६३
मद्भक्त्येण सदेन	६१	यत्र जीवः शिवस्तत्र	६६
मद्भक्तानविवेकिनोऽमलपियः	६०	यत्र तत्र समये यथा तथा	२०, ६२
मृगः किंचन काश्यपीध्व !	८	यथा चित्तं तथा वाचः	४७
मक्ष्यामक्ष्याणि वस्तुनि	७४	यदा न कुरुते पापम्	६७
मरेसु अमक्ष्यावपसु	८३	यदि प्राणिवधे धर्मः	५९
भवन्ति मूर्तिभिर्भायैः	१००	यदेकः स्वविरो वेति	३, ४६
भववीजाद्भू रजनना	२०, ६३	यदेवमनुजाः सर्वे... ..	८५
बावेह अग्निवत्तं जुषण०	१०२	यच्छलाङ्गलशास्त्रिम्	७५
सुजंगमृद्गोपातुमुक्ष्याः	६९	यद्भक्त्याद्यमयो हस्ती	६०
सुञ्जीमहि वयं मैत्र्यम्	१८, ५७	यथा कर्मणि शीर्यन्ते	८३
भूर्मि कामगवि स्वगोमय०	४०	यस्तपस्वी मती मौनी	३८
भोगिद्वयस्य जायन्ते	६८	यस्माद् विन्नपरम्यत् विघटते... ..	६८
भोगोपभोगयोः संख्या	७२	यस्यात्ममनसोभिन्न०	५५
धातः ! संख्यु पाणिनि !	४१	यस्यापारेण जीवन्ति	१०
धणपरमोद्दिदुराण	९१	यः कौबेरीमातुश्चक्र०	५७
धंवाण मंतो परमो इमु चि	८६	यः सचाहमनित्यं च	७६
धर्कूरीगर्भसंभूतः	६०	यः स्वदारेषु संतुष्टः	६७
धराभासं भवनीतम्	७३	याचको वञ्चको ज्यापिः	५१
मद्ये मसि मञ्जुनि च	७३	या देवे देवताजुद्धिः	७०
धन्मन्त्रं काङ्क्षत्यम्	७३	यानपात्रमिषाम्गोधी	६८
मद्भक्त्येदोर्गुणिभिः श्रुवामि	६८	यत् पूर्वं नवसीमदेसु	२१
मद्भक्त्यादीश्वरत्वाच्च	६३	या लोमाद् वा परद्रोहान्	९८
मद्भक्तमसंतंजणयीसरो	७३	धावन्ति पशुरेभ्यानि	६६
महाक्रोपो महत्मानः	६९	यद्द्वारक्यावावलीबल०	२३, ९४
महावीर्यं महाधैर्यम्	६३	येन त्रिःसप्तशतयो०	५४
मानप्रन्थिर्मन्त्रयुचैः	६९	ये राशौ सर्वदाहारम्	५८
माया नास्ति जटाकपाल०	६४	ये लुब्धपत्विता विधवार्य०	५५
मायायां पदवः सर्वे	६९	ये शान्तदान्ताः क्षुति०	६५
मार्गमांशस्य हेमाद्रिम्	७१	येषां कम्बिलमन्तरात्मभिरपि... ..	८
मिच्छन् वैपक्षिं... ..	९८		

येषां वित्तैः प्रतिपदमियम् ...	५०	विवेकः संयमो ज्ञानम् ...	७३
ये स्त्रीशिक्षाक्षसूत्रादि० ...	६५	विश्वामित्रपराशरप्रभृतयः ...	१९, ५८
यो दयात् काञ्चनं मेरुम् ...	६६	मुच्छिन्ने वि प्र तित्थे ...	१०५
यो मां सर्वगतं ज्ञात्वा ...	६६	वृषभान् दमय क्षेत्रम् ...	७५
व्यापिद्धा रुदती मुखं च ...	९०	वैरिवारणदन्ताप्रे ...	५१
रक्तवर्णो भवेद् ब्रह्मा ...	६२	शकौ हनुमान् यदबन्धयत् ...	९७
रवेरेबोदयः श्लाघ्यः ...	५६	शमसंवेगनिर्वेदा० ...	७१
रसोद्भवाश्च भूपांसः ...	७३	शय्या शास्त्रमासनम् ...	५४
राजप्रतिग्रहदग्धानाम् ...	५९	शय्या शैलशिलागृहम् ...	५७
राजा छुठति पादाप्रे ...	९५	शंका कांक्षा विचिकित्सा ...	७१
राज्ञः प्रतिग्रहो घोरः ...	५९	शाकिनी मांसभक्षी च ...	७३
राया अमञ्च सेट्टी ...	१, ३९	शास्त्रं सुनिश्चितधिया ...	५२
रुद्धे प्राणप्रचारे वपुषि ...	८८	शीतान्धुवपुभारसंभृतरसं ...	८
लच्छि वाणि मुहकाणि ...	२३	शुक्रशोणितसंभूतम् ...	७३
लज्जां गुणौषजननीम् ...	५६	शुनकीर्णभेसंभूतः ...	६०
लाछि वाणि मुहकाणि ...	१०८	शूरोऽपि शीलसंपन्नः ...	६६
लेबडमलेवडं वा ...	८२	शृङ्गारमदनोत्सादम् ...	६१
लोदया वेदया चैव ...	७८	शैलाः सर्वे गण्डशैलानुकाराः ...	६, ४९
लोए अच्छिञ्ज अभिजो ...	७८	शौचनाच्यात्मिकं त्यक्त्वा ...	६१
लोए असंखजोयणमाणे ...	८०	शौचोलुब्ध ! स दक्षिणस्तव ...	१०७
लोए वेए समये निचो ...	७८	श्रीवीरे परमेश्वरे भगवत्या० ...	९५
लोगागासपपसे ...	८०	श्रीसूरीश्वर ! हेमचन्द्र ! भवतः ...	१०९
वक्षोऽय कृशिनैखनासिका० ...	४८	श्रीदेवसूरिप्रमुपादपद्मम् ...	१०९
वचोभिरुच्यते सर्वैः ...	८१	श्रूयते सर्वज्ञाक्षेपु... ...	६६
वज्रोमि त्ति परिणयो ...	८१	भेयांसि बहुविधानि भवन्ति ...	१०६
वसदीसयणासणभक्त० ...	७६	श्रोतव्ये च कृती कर्णौ ...	६४
वसुदेवसुतो विष्णुः ...	६२	श्वानगर्दभचाण्डाल० ...	३, ४६
वाक्येनैकेन तद् वच्मि ...	६८	श्वानचर्मगत गद्गा ...	४१
वाख्यात्रसाराः परमार्थ० ...	६५	पण्डत्वमिन्द्रियच्छेदम् ...	७२
विगडं विगडंभीजो ...	८२	सड वित्तदं सट्टी... ...	४९
विदलयति कुबोधम् ...	६५	सकृदेव मुज्यते यः ...	७२
विना शुकभ्यो गुणनीरभिभ्यः ...	५८	स कौवेरीमा तुरुष्क० ...	१३७
विनीतः स्थूललक्षणा० ...	५३	सङ्कल्पमात्रावपि सिद्धकर्णौ ...	८८
विमानोयानवाप्यादो ...	६९	सगढरहसमभोमे... ...	७६
विरतिः स्थूलहिंसादिः ...	७१	सज्जाठार्णं पमुत्तुणं ...	८६
विवदन्ति परमं ब्रह्म यत् ...	६७	सत्तावती विराली... ...	७३

सत्यवाक् परलक्ष्मीयुग्	९२	सारेणी सिंहशर्बं शृशति	५५
सत्यं शौचं शपः शौचम्	६१	सावज्जोगपरिवज्जण्टा	७५
सदा सर्वाभूतं त्यक्त्वा	६०	साहसि जूतं दृढ बद्ध	९९
सदा सर्वं परद्रव्यम्	६०	साहारणपक्षया वणसद	७३
सद्यः समूर्च्छितानन्त०	७३	सिद्धति जतिया रज्जु	८०
सन्तोषः शूलमूलः	६९	सिद्धं जीवस्त अरिषत्तं	७७
समर्पयोऽपि गगने सततम्	९५	सिद्धो घली द्विरक्षर	१९,५८
ससोमरण भस्त्रउगाह	१०३	सुकलत्रस्त संपत्तिः	९३
सन्धक्त्रयमूलाणि पञ्चाणु०	७०	सुखशाप्यासनं वस्त्रम्	६१
सर्वजातिषु भाण्डालाः	६०	सुखासेव्य तपो भीम !	४१
सर्वज्ञता नास्ति मनुष्ये०	५५	सुरगणसुहं स्रमर्ग	८५
सर्वज्ञो जितरागारि०	६४,७०	सृजति धायदशेपशुणाकरम्	९७
सर्वज्ञं हृदि सस्तरन्	११०	सो होइ सुमुखावेई	१०४
सर्वदेवैः परित्यक्तम्	७४	सौनिकव्यापचैवर्त०	९४
सर्वस्मिन्ननिमादि पञ्चजत्रने	४७	स्थाने निवासः सुकलम्	९३
सर्वाङ्गसुन्दरः किन्तु	८७	स्थितिमासाद्य सिद्धात्मा,	८५
सर्वाभिलाषिणः सर्व०	६५	स्थलेषु सर्वत्रवेपु	७१
सर्वेणातीवकालेन	८५	स्थैर्यं प्रभावना भक्तिः	७०
सर्वमूत्रापमनूयस्म	६०	ज्ञानं मनोमलत्यागः	४७
सर्वाहं जिज्ञेस्तरभासियाई	८५	ज्ञानोपभोगरहितः	६५
सखा य कंदवाई	७३	स्वर्गस्थाः पितरो वीक्ष्य	८७
संधे प्रीया वि इच्छंति	६०	स्वयं कृतार्थः पुरधर्म०	३५
सखो न हिसिपधो जह	९७	स्वयमुषं भूतसदृश०	१४
सस्तकडाह मग्ने	१०६	सस्ति भीमति पत्तने	९६
सकौञ्जिकोपदि	७८	स्वाङ्गदादेऽपि कुर्वन्ति	९८
सकियो विधयस्तस्मि	७२	स्वापदि तथा महातः	३८
सकनिहीगिहमिते य	५९	स्वानिभक्तो जनोत्साही	५३
सपत्नी नियमः शकौ	४२	सज्जुलोचनबाहुनासिका	४८
समोदयन्ति मन्दयन्ति	४९	हरितिव बलिन्यकरः	४१
सखाइण दृढपहोयणा य	५९	हरिणीगर्भसंभूतः...	६०
ससद्वयं भिच्छतं जा	७१	हसबाहो मयेदं जज्ञा	६३
ससज्जह ध्रुवनेयं	५९	द्विभ्रमिअ अफरुसबाई	८३
ससत्तमसंसत्ता	५९	दिसकोऽनुत्तवारी च	६०
सस्तर ! तव निस्तर०	५१	दीनं सदननं शपोऽति०	७०
संसाराणवसेवषः	२८	हेम गुहारा कर मरुई	२३,१०८
सामग्य अभावाओ	८०	हेमसूरि मू करि कितिई	९०

कुमारपालचरित्रसङ्ग्रहान्तर्गतविशेषनाम्नां अकाराद्यनुक्रमणिका ।

अ		आन्न [नृप]	१२५
अच्छचोली [ग्राम]	३	आग्रभट [मंत्री]	२६-२८
अच्छाविली [ग्राम]	४४	आर्यसुहस्ती सूरि [पूर्वघट]	१३९
अजयपाल [नृप]	१०८, ११०	आलिग [प्रधान]	१५, १६, ४३, ४४, ५३, ८९
अजयपुर [नगर]	७, ५०	आलिगवसहिक्का	८७, ९५
अजितदेव सूरि	१३५	आवश्यकचूर्णि [मंध]	७५
अणहिल [गोप]	३६	आशाक [भिन्न]	३९
अणहिल, -पत्तन, -पुर, -व्याडयपुर	१, ९, २१, २४, ३८, ३६, ३८, ३९, ४२, ६४, ११४	आशापट्टी [ग्राम]	३९
अपरान्त [देश]	१४०	ईश्वरगणिक	११, ४४
अभय [मंत्री]	९५	उ	
अभयकुमार [सा०]	१२६, १२७, १३६	उद्यनागरिका [शाखा]	१३९
अभयसिंह सूरि	११२	उद्या [नगरी]	१११
अमलखानी	३२	उज्जयन्त [तीर्थ]	२०, ६२, ११६, १२३-१२५
अमृतसागर [सरोवर]	४	उज्जयिनी [नगरी]	५, ७, ११, १३, १४, ४७, ५१
अम्बड [दण्डनायक]	१३३	उज्जिन्त [तीर्थ]	११६
अम्बिकादेवी	३९	उड्डीयान [देश]	५४
अर्धाष्टम [देश]	१८, ८६	उदयग } [अमाल] ३, ११, १५, १८, १९, २५, उदयन } २६, ४५, ५३, ५७, ७६, ८६, ऊदा } ८७, ९२, १००, १०७, १२६	
अर्जुद [गिरि]	१७, ५३	उदयनचैल, -बिहार	४५, १०१
अबन्ती, -न्तिका [नगरी]	२, ३, ४३-४५	उदयपाल [नृप]	९७
अष्टादशमण्डल [देश]	१११	उदयमती [राणी]	३७, ३८
अंजणसिला	१०६	उदायन (उदयन) [नृपति]	१३८
आ		उन्दिखसति	९५
आचारार्हनिर्मुक्ति [मंध]	१०४	उलं(रं)गलपुर	९१, ९२
आछउली [ग्राम]	१०	ऋ	
आणंद [सा०]	१८, ९९	ऋपिशृंग [पर्यंत]	६०
आनाक [नृप]	९६, १०६	ओ	
आभड [श्रेष्ठी]	३, ४५	ओडर [भावक]	९१, ९२
आम [सूरि]	१९, २३	ओडरवंश	९२
आमिग [पुरोहित]	१७, ४५, ५६, ५७, १००-१०२,		
आम्बड [सचिव]	१०८		

क		कान्ती,—गुरी [नगरी]	१२, ४६, ८९
कच्छ [देश]	३७, १११	का(क)न्यकुत्त [देश]	६, ३५, ३६, ४९
कच्छप [नृप]	३३	कागदखदेव [नृप]	५२
कण्टेश्वरी [देवी]	२१, ९४, ९५, १००	कामदेव [सा०]	१३१
कण्ठाभरण [व्याकरण]	४१	कामन्दकी [शास्त्र]	२८
कण्णदेव (कर्णदेव) [नृपति]	११४	कामरूप [देश]	७, १४, ५१
कडू } [वणिक्]	३, ११, ४५	कामलता [राजकुमारी]	३७
कडूया }		कामसत्य [शास्त्र]	१३८
कन्याकी सिद्धपुर [ग्राम]	३, ७, ११, १४, ४५, ५१	कामाक्षा,—क्षीदेवी	७, १४, ५१
कन्यकुब्जपुर	६, १४, ५०	कालविणी [नदी]	५६
कन्यकुब्जेश	४८	कालुम्बिनी [नदी]	१७
कपर्दी [भाङ्गागारिक]	१०६	कालुभार [पत्त]	३६
कपर्दी [अमाल]	२३, २६, २८, ३०, १००, १०७	काशि } [नगरी]	
कपर्दी [सा०]	९०	कासी }	६, २२, २८, २९, ५०
कपिल [ब्रह्मर्षि]	२४	काश्मीर } [देश]	
कपिलकोट [ग्राम]	३७	काश्मीर }	५४, ८७
करणमेरुमासाद	९९	काशिर } [देश]	
करन्यावसति	९५	काशिर }	१११
करन्मवेश	२२	कीर्त्तपाल,—सिपाल [राजकुमार]	२, ९, ५३
करोटक } [ग्राम]	३, १०, ४४	कीर्त्तिसाज [नृप]	३७
करौटक }		कुङ्कण [देश]	१७, २८, ३१
कर्ण,—देव,—भूपति	१, २, ९, १०, २४, ३७, ४०, ४३, १०६	कुङ्केश्वर [मन्दिर]	५, १३, १४, ४७
कर्णमेरुमासाद	५७, ९६	कुमर,—ठ	१-१६, १८, २१-२४, २६-३०, ३२,
कर्णविहार	४०	कुमरपाल	३३, ३५, ४३-४७, ४९, ५०, ५२,
कर्णोद [देश]	३२, ३३, ३८, ५४, १११	कुमरपाल	५४, ५५, ५७, ६९, ७०, ७२, ७५,
कर्णोदित्य [राजकुमार]	३६	कुमरवाज	८५, ८९, ९०, ९२-९६, ९८-१०२,
कर्णोवती [नगरी]	१९, ३९, ४५, ८६, १०१	कुमर	१०८, ११०-११५, ११८, १२०-
कर्मान्ध [शास्त्र]	८४	कुमार,—राज	१२४, १२८, १३३-१३५, १३८,
कलहपञ्चानन [राज]	१६, ५९	कुमारपालदेव	१४०
कलि [युग]	९६	कुमर [माण्डलिक]	२९
कलिकाठसर्वेश [चिह्न]	३५, ९२, ९५, १०२	कुमारगिरि	९४
कल्याणकटक,—पुर [नगर]	४, १२, ३२, ३५, ४६	कुमारविहार } [देश]	११०, १२१, १२२
कैकरिग्राम	३६	कुमारविहार }	
काञ्चीपुरी [नगरी]	४	कुमारमाम	८८
कावर्ष [व्याकरणप्रथम]	४१	कुमारपाल [नायक]	५
कादम्बिनी [नदी]	१७	कुमारपालेश्वर [प्रासाद, तैल]	५, १३, ४७
		कुण्ड [देश]	५५, १४०
		कुशावर्ष [देश]	५५

कृतपुण्यक [राजा]	८९	गूर्जर, - ०यरा	}	१, ३, ४, १२-१५, १७,
कृष्णनृप	८९	गूर्जरपरित्री, - ०वेश		२०, ३०-३२, ३५, ३६,
कृष्ण, - ०देव, - ०भट, - ०भटदेव	२, ७, ९, १४, १५, ४३,	गूर्जरात्रा		४६, ९८, ९९, १११,
	५१, ५२, ५४	गूर्जर		१३७
कूटशैल	६, ४८	गूर्जरराज, - ०राधीष, - ०वेश, - ०देशर [नृप]		८, १६,
केकेयी [राक्षी]	३१			२०, २९, ३०, ३८
कोटिक [गण]	१३९	गूर्जरेन्द्रपुर [नगर, - पाटन]		१३६
कोडिसिला	१०६	गोमती [दासी]		९३
कोलम्ब	} [नगर]	गोर्जर		९
कोलम्बपत्तन		४, ५, १३, ४६, ४७	गोडदेश	
कोलम्बस्वामी [शिव]	४	गोडदेशीय		४१
कोलापुर }	}			
कोहापुर }		३, ११, ४५	घण्टसिला	
कौणिक [नृप]	३१			
कौकण [वेश]	५६, १०१, १११	चंगदेव [सा०]		११७
कौकणदेशीय	५५	चष [सा०]		११७
क्षेमराज [नृप]	१, २, ९, ३६-३८, ४३	चण्डप्रद्योत [नृप]		२४
ख		चन्द्र [कुल; गच्छ]		१३७, १३९
		चन्द्रयश [गणि]		९१
खस [वेश]	५४	चन्द्रदिल [राजकुमार]		३६
खंभतित्य [नगर]	११७	चाचिग [व्यवहारी]		१८, १९, ८६, ८७
खिल्लुप्राम	८८	चान्द्र [न्याकरण]		४१
खेमकीर्त्ति [गुरु]	११२	चाउडा }	} [वंश]	३५-३७
खेमराज [नृप]	११४	चापोल्कट }		
ग		चामुण्डराज }	} [नृप]	३७, ११४
		चामुण्डराय }		
गग	१२१	चामुण्डा [देवी]		१८, ८६
गजेन्द्रपदकुण्ड [तीर्थ]	३९, १०५	चारण [जाति]		२९
गर्जनपुर [नगर]	९४	चालुक्यच (चालुक्यपति)		२७
गङ्गा [नदी]	३२, ९३, ११४	चाहड [मंत्री]		१०२
गंगावट [भ्रवेश]	५४, ८९	चाहड [मंत्रीपुत्र]		१५, ४५
गिरिनगर [तीर्थ]	१२३, १२४	चाहड [राजकुमार]		१६
गुज्जर [देश]	११४, ११८	चाहड [सुभट]		९९
गुज्जरराज [गूर्जरराज]	२९	चाहिणि }	} [द्राविडा]	५७, ११७
गुणचन्द्र [गणि]	१३५	चाहिणीदेवी }		
गुणचन्द्र [स्त्रि]	१०८	चाहुमान [वंश]		९८
गुणसेण सूरी }	}			
गुणसेन सूरे }		११७, १३९		

क		कान्ती, -पुरी [नगरी]	१२, ४६, ८९
कच्छ [देश]	३७, १११	का(क)न्यकुञ्ज [देश]	६, ३५, ३६, ४९
कच्छप [नृप]	३३	काङ्कडदेव [नृप]	५२
कण्ठेश्वरी [देवी]	२१, ९४, ९५, १००	कामदेव [सा०]	१३१
कण्ठाभरण [व्याकरण]	४१	कामन्दकी [शास्त्र]	२८
कण्ठदेव (वर्णदेव) [नृपति]	११४	कामरूप [देश]	७, १४, ५१
कडू } [वणिक्]	३, ११, ४५	कामलजा [राजकुमारी]	३७
कडूया }		कामसंथ [शाल]	१३८
कन्नौडी सिद्धपुर [ग्राम]	३, ७, ११, १४, ४५, ५१	कामाक्षा, -श्रीदेवी	७, १४, ५१
कन्यकुञ्जपुर	६, १४, ५०	कालविणी [नदी]	५६
कन्यकुञ्जेश	४८	कालुम्बिनी [नदी]	१७
कपर्दी [भाङ्गागारिक]	१०६	कालुमार [वन]	३६
कपर्दी [अमाल]	२३, २६, २८, ३०, १००, १०७	काशि } [नगरी]	६, २२, २८, २९, ५०
कपर्दी [सा०]	९०	कासी }	
कपिल [मन्त्रि]	२४	काश्मीर } [देश]	५४, ८७
कपिलबोट [मान]	३७	कासीर }	
करणनेरुप्रासाद	९९	कीर [देश]	१११
करम्बावसति	९९	कीर्षपाल, -र्षिपाल [राजकुमार]	२, ९, ५३
करम्बावैल	२२	कीर्षिपाज [नृप]	३७
करौटक }		कुङ्ग [देश]	१७, २८, ३१
करौटक }		कुङ्गौर [मन्दिर]	५, १३, १४, ४७
कर्ण, -देव, -नृपति	१, २, ९, १०, २४, ३७, ४०, ४३, १०६	कुमार, -ठ	१-१६, १८, २१-२४, २६-३०, ३२, ३३, ३५, ४३-४७, ४९, ५०, ५२, ५४, ५५, ५७, ६९, ७०, ७२, ७५, ८५, ८९, ९०, ९२-९६, १०८-१०९, ११०-११५, ११८, १२०-१२४, १२८, १३३-१३५, १३८, १४०
कर्णनेरुप्रासाद	५७, ९६	कुमारपाल	
कर्णविहार	४०	कुमारपाल	
कर्णौट [देश]	३२, ३३, ३८, ५४, १११	कुमरबलि	
कर्णौटिय [राजकुमार]	३६	कुमरक	
कर्णौवती [नगरी]	१९, ३९, ४५, ८६, १०१	कुमार, -शाल	
कर्मेन्द्र [शास्त्र]	८४	कुमारपालदेव	
कलहूपञ्चानन [गज]	१६, ९९	कुमर [माण्डलिक]	२९
कलि [शुभ]	९६	कुमरगिरि	९४
कलिकाञ्जलसर्वज्ञ [विरुद्]	३५, ९२, ९५, १०२	कुमरविहार }	११७, १२१, १२२
कल्याणकटक, -पुर [नगर]	४, १२, ३२, ३५, ४६	कुमरविहार }	
कौकराम	३६	कुमारभोग	८८
काञ्चीपुरी [नगरी]	४	कुमारपाल [नाणक]	६
कावर्ष [व्याकरणमय]	४६	कुमारपालेश्वर [प्रासाद, चैल]	५, १३, ४७
काँदम्बिनी [नदी]	१७	कुर्व [देश]	५५, १४०
		कुञ्जोवती [देश]	५५

कृतपुण्यक [राजा]	८९	गूर्जर, -धरा	} १, ३, ४, १२-१५, १७, २०, ३०-३२, ३५, ३६, ४६, ९८, ९९, ११९, १३७
कृष्णानुप	८९	गूर्जरधरित्री, -व्येश	
कृष्ण, -व्येश, -भट्ट, -भट्टदेव	२, ७, ९, १४, १५, ४३, ५१, ५२, ५४	गूर्जरराजा गूर्जर	
कूटशैल	६, ४८	गूर्जरराज, -प्राधीश, -व्येश, -व्येशर [नृप]	
केकेयी [राक्षी]	३१	गूर्जेन्द्रपुर [नगर, -पाटन]	१३६
कोदिक [गण]	१३९	गोमती [दासी]	९३
कोडिसिखा	१०६	गौजर	९
कोलम्ब	} [नगर]	गौडदेश	८८
कोलम्बपत्तन		४, ५, १३, ४६, ४७	गौडदेशीय
कोलम्बस्वामी [शिव]	४		
कोलापुर	} ३, ११, ४५		
कोहापुर			
कौणिक [नृप]	३१	घण्टसिद्धा	१०६
कौक्य [देश]	५६, १०१, १११		
कौक्यदेशीय	५५	चंगदेव [सा०]	११७
क्षेनराज [नृप]	१, २, ९, ३६-३८, ४३	चच [सा०]	११७
	ख	चण्डप्रयोव [नृप]	२४
खस [देश]	५४	चन्द्र [कुल; गच्छ]	१३७, १३९
खंभतित्य [नगर]	११७	चन्द्रयस [गणि]	९१
खिदूरग्राम	८८	चन्द्रादित्य [राजकुमार]	३६
खेमकीर्ति [गुरु]	११२	चाचिग [व्यवहारी]	१८, १९, ८६, ८७
खेमराज [नृप]	११४	चान्द्र [न्याकरण]	४१
	ग	चावडा	} [वंश]
गंग	१२१	चापोलकट	
गजेन्द्रपदकुण्ड [तीर्थ]	३९, १०५	चामुण्डराज	} [नृप]
गजेनपुर [नगर]	९४	चामुण्डराय	
गङ्गा [नदी]	३२, ९३, ११४	चामुण्डा [देवी]	१८, ८६
गंगातट [प्रदेश]	५४, ८९	घारण [जाति]	२९
गिरिनयर [तीर्थ]	१२३, १२४	चालुकवड (चालुक्यपति)	२७
गुब्बर [देश]	११४, ११८	चाहड [मंत्री]	१०२
गुज्जरराज [गूर्जरराज]	२९	चाहड [मंत्रीपुत्र]	१५, ४५
गुणचन्द्र [गणि]	१३५	चाहड [राजकुमार]	१६
गुणचन्द्र [सूरि]	१०८	चाहड [सुभट]	९१
गुणसेन-सूरी	} ११७, १३९	चाहिनि	} [श्राविका]
गुणसेन-सूरी			
		चाहुमान [वंश]	९८

बागदेव	१८, १९, ८६, ८७	जाङ्गल [देश]	१११	
चित्रकूटदुर्ग, -कूटनाग, -कूट, गिरि, -शैल, -पुर	२-६, १०, १६, २९, ४४, ४७, ४९, ५३, ५४	नालधर [देश]	५४, १११	
चित्राङ्ग	[नृप] ५, ६, १४, ४७, ४९	जाबाक [वणिक्]	३६	
चित्राङ्गद		जीर्णप्राकार (जीर्णदुर्ग) [स्थान]	२५, १०७	
चूडामणि [ग्राह]	८९	जैनेन्द्र [व्याकरण]	४०	
चेदि [देश]	१४०	ज्ञानचन्द्र [मुनि]	११२	
चेन्नगच्छ	११२	झोलिकाविहार	२४, १०७	
चोलुक्य	[धरा] १६, २५, ३०, ३२, ३५, ३६, ४१, ५२, ५५, ५६, ९८	अणयपगरण [ग्रन्थ]	११७	
चोलुक		१००, १०७, ११०, ११४, १४०	डाहलदेश	२४
चोलुक्य		९२	डाहलदेशीय	१०६
चोलुक्यपञ्चवती		१२	डागुरिक	[ग्राम] ३, १०, ४४
		डागुरिका		
छद्म [भेदी]	१३१	दिङ्गुणिय [पुर]	११६	
छत्तसिला	} २५, १०६			
छप्रसिला				
छाहक [भेदी]	१०७	डिडग [देश]	५४, ९१	
		दिङ्गुणविहार [कैल]	१२१	
जगन्मयु	११४	दिङ्गुणपाल [नृप]	११४	
जगद [भेदी]	१०७	मुम्बवत	१३९	
जम्बु	} [केवली] ९१, १३९	गुरुष्क [नावि]	५७	
जम्बू			निपुरष [जटापारी]	१०
जम्बुद्वीप [क्षेत्र]	११४, १४०	निपुरष [मासाद]	२, ४३	
जयकेरी [नृप]	३८, ९१	निपुरषमठ	१७	
जयचन्द्र [नृप]	९३, ९४	निमुबनदेव, -प्लाठ [नृप]	२, ९, १०, ३१, ३३, ४३, ५७, ९९	
जयवचन्द्र [नृप]	१६	निमुबनपाठविहार	१०१	
जयता, -ष्क [नृप]	९१, ९२	निषट्टिचरित	} [ग्राम] २१, ५७, ९३	
जयविलक [मुनि]	११२	निषट्टिसालाकापुरषपरिव		
जयनाम [राजकुमार]	५०	दक्षिण [देश]	५४	
जयपुर [नगर]	१४, ५०, ९१	दक्षक [राजकुमार]	३६	
जयसिंह	} [नृप] ३, ९, ३८, ३९, ४३, ९१, ९२	दत्त [नृप]	१०५	
जयसिंहदेव		११४, ११८	दधिस्यलिक	} [ग्राम] २, ९, १०, ४३
जयसिंहदेव	७, १५, ५१, ११५, ११६	दधिस्यली		
जयसिंहमेरु [प्रासाद]	११५, ११६	दधिस्यलीका		
जसमर [नृप]	१०५			
जसमिन्न	२, ४३			
जसबन्धो [नृप]				

दवावर्द्धन [गुरु]	११२
दशपुर [देश]	५, १४, ४७
दशरथ [नृप]	३१
दशार्ण [देश]	५५
दशारमंडन	१२३
दीप (दिछी ?) [नगरी]	१११
दीपक [द्विज]	८९
दुद्विक्रिका [ग्राम]	४३
दुलभराज } [नृप]	३७, ११४
दुलहराज }	
द्वेषचन्द्र	
द्वेषचन्द्र सूरि } १९, २३, ८६, ९८, ११७, ११८, १३९	
द्वेषचन्द्राचार्य }	
द्वेषपसाय [चैल]	११४
द्वेषेन्द्र सूरि	८८
द्वेषपत्तन [नगर]	१, २०, ३८, ६२, ९१
द्वेषपाल [राजकुमार]	४३
द्वेषसाद [राजकुमार]	२, ९, ४३
द्वेषभद्र [गणि]	११२
द्वेषबोध [योगी]	३०
द्वेषबोधि [द्विज]	८९, ९०
द्वेषलपाटक [ग्राम]	११२
द्वेषाक्षय [महाकान्य]	४१, १४०
घणमित्त	१०५
घनदेव [भेरी]	८७
घनेश्वर, - सूरि	१, ३८, ३९, ११२
घन्युक	
घन्युकपुर } [नगर]	१८, २४, ८६,
घन्युक	१०७, ११७
घन्युकक	
घन्युवियड	१०५
घर्मदेव [मुनि]	११२
घर्मशेखर [सूरि]	११२
घारिणी [राक्षी]	९२
घात [भेदिनी]	१०७

न

नरवीर [सार्यवाह]	९१
नर्मदादेवी	२७, १०१
नर्मदातट [प्रदेश]	८९
नल [नृप]	८९
नयद्वीपक [देश]	७, १४, ५०
नवनन्द [नृप]	५०
नहुप [नृप]	२२, ९६
नंवीसूरि	१०५
नागज्जुण [भिक्षु]	१२४
नागपुर [नगर]	२९, ३०, ८७
नागभेरी	१०६
नागदत्तिय [गुरु]	१२४
नागार्जुन [भिक्षु]	१०५
नागेन्द्रपत्तन [नगर]	५१
नामाक [नृप]	२६, ९६
नायक	३२
नारद	९६
नेमि } [सा०]	११७, १२६, १३६
नेमिनाग }	
प	
पइहाण [नगर]	१२४
पदमनादतिल्य	१०५
पञ्जसूरि	११६, ११७
पञ्जसूड	१०६
पत्तीयाणाग्राम	६२
पत्तन [अणहिलपुर पत्तन]	१, २, ७, ९, १०, १४, १७, १८, २०, २२, २३, २६, २७, ३६-३८, ४०, ४२, ४३, ५१, ५३, ५५, ५७, ५९, ८६, ८९, ९०, ९८, १००-१०२, १०८, १३८
पद्मचन्द्र [मुनि]	११२
पद्मनाम [जिन]	९२
पद्मनृप	५४
पद्मपुर [नगर]	५४
पद्मावती [राक्षी]	३१, ५४
पद्मी [भाविका]	१३६

य	ल
यमुना [मदी] ५३	लक्ष्मणराज [नृप] ३३
यज्ञब्रह्म [गणि] १८, २७, ५७, १०१	लक्ष्मीमी [साष्ठी] ३, १०, ४४
यशोधन [प्राम] १०	लक्ष्मणक [नृप] ३७
यशोमद्र सूत्रि ११, १२, ११२, १३९	लाट [देश] २, १०, २८, ४४, ५४, १३७
यशोवर्मा [नृप] ९, ४३,	लीलादेवी [राजकुमारी] ३७
याज्ञवल्क्यस्मृति [ग्रन्थ] ७३	लील [राजकुमारी] ३३
यूकावसति, -विहार २२, ९५	ष
योगराज [नृप] ३६	बडलदेवी [गणिका] ३७
योगशास्त्र [ग्रन्थ] २१-२३, ८६, ९३, ९७, १४०	प(प)उल्लिग [महामीन] १५, १६
र	पञ्च [शाखा] १३७, १३९
रघु [नृप] २२, ९६	पञ्चसूत्रि १३९
रत्नपाल [राजवंशीय] ७, १५	पञ्चसेन [सुनि] ११२
रत्नसागर सूत्रि ११२	पञ्चस्वामी [पूर्वपारी] १०४, १०५
रत्नसिंह [सुनि] ११२	पटपटक [नगर] ३, ११, ४५
रत्नाकर सूत्रि ११२	पटियार [देश] ३५
रत्नाविल [राजकुमारी] ३६	पनराज [नृप] ३५, ३६
रथणपुर [नगर] ११५	पराहृत्पक [राजपुत्र] ४९
राका } [गच्छ]	पर्धमान [गणि] १३५
राकाष्ट }	पर्धमानपुर २५
राज [राजकुमार] ३६, ३७	पल्लभराज, -हराज [नृप] ३७, ११४
राजशुह [नगरी] ७, १४, ५०, ७६	पशिष्ठ [ऋषि] ६०
राजचरुट्ट [विरुह] १०२	पाराड [देश] ११५
राजपिवामह [विरुह] २७, ५५, ५७, १०१	पाराडह, -श्रेव [महापाल] १५, २४, २५-२८, ३०, ३१, ५३, १०१, १०६, १०७
राजविहार ४२	पाराडपुर २६, २७, ३१
रागिग [नृप] १२५	पारागरी [नगरी] १४, १६, ५५, ६३
रामचन्द्र [नृप] ५, १४, २८, ४७, ६३, १०८	पामनखली [नगरी] १, ३९
रामदेवप्रसक्ति ५४	पामराशि [विप] २२, १०२
रामसेन्य [नगर] ९८	पामराशि मरुफक ९६
रायविहार [वैल] ११८	पायडहल १२१
रावण [नृप] ८९	पायडीम [मंदिर] ४५
रुद्रमहालय [प्रसाद] ४२	पायजसी [नगरी] १६
रैवय } [पर्वत] १, २५, ३९, ६३, ८८, १००,	पाराहृत्प ६
रैवस, -क १०७, ११६, १२३, १२४	विष्णुमराय ३, ६, ११, १४, १९, २६,
रैवतापल }	विक्रम, -नृप, -माविल ४७, ६१
रैवतादेवता ८८, १०७	

विग्रह, - राज [नृप]	२९, ३०	शाकम्भरी [देव]	२९, ९८, ९९
विचारचतुर्मुख [विद्व]	२८	शान्तिचरित [ग्रन्थ]	१३९
विजयचन्द्र [मुनि]	११२	शान्तिपर्व [ग्रन्थ-अध्याय]	५९
विजयपाल [नृप]	७, १४, ५१	शालिमद्र [श्रेष्ठी]	५०
विजयसिंह सूरि	१३५	शिवपुराण [ग्रन्थ]	६२
विजया [राक्षी]	३८	शील[गुण]सूरि	३५, ३६
विदेह [क्षेत्र]	५५	शुभकेशी [मुनि]	३८
विद्याभामृत [ग्रन्थ-विभाग]	१०५	शुक [मुनि]	६०
विनीता [नगरी]	१०२	श्यामल [महामात्र]	९९
विन्ध्य	} [गिरि]	श्रावकप्रवृत्ति [ग्रन्थ]	७५, १०३
विन्ध्याचल		१५, ५४, ५७	श्रीकान्त [नृप]
विमलवाहन [नृप]	१०५	श्रीदेवी.	३६, १३६
विमलाचल [शत्रुक्षय]	२६	श्रीपर्वत [देव]	८९
विश्वामित्र [ऋषि]	१९, ५८, ८९	श्रीपाल [कवि]	१०६, १३५
विश्वेश्वर [कवि]	२८	श्रीमाल [वंश]	४५
वीरभय, - पत्तन, - पुर	२४, ७६, ९८, १३८	श्रेणिक [नृप]	८९, ९५
वीररागलक्ष [स्तोत्र-ग्रन्थ]	२९	स	
वीरलक्ष, - देव [नृप]	२९, ३०	सअंराक [कुलाढ]	१००
बुद्धलिका [स्थान]	२	सज्जन [कुलाढ]	२, ३, ५, १०, १४
धैर्यपर्वत, - गिरि	७, १४, ५०	सज्जन [दंडनायक]	१, ३९, ४०, ४७
धैरसिंह	३६	सज्जुंजय [महातीर्थ]	१२३-१२५
व्याघ्र [भरटक]	९९	संतिजिणचरित [ग्रन्थ]	११७
व्याघ्रराज [सेवक]	९८	सपादलक्ष [देव]	२२, २९, ३०, ५४, ९९, १०२, १११
व्यास [ऋषि]	६०, ६६	सपादलक्षीय	१५, १६
शाकुनिकाविहार } शा	} २६, २७, १०१	संपद } [नृप]	२१, ११३, १२२, १३९, १४०
शाकुनीवैद्य		संमति }	
शक्रावतार [तीर्थ]	५०	संमूह [पूर्वधर]	१३९
शक्तानन्द [नृप]	९२	समर [नृप]	१००
शत्रुक्षय [तीर्थ] २०, २४-२६, ४०, ६२, १००, १०४, १०५, १०७		सर्पार्थ, - योगी, - स्तिदि	४, ११, ४५, ४६
शत्रुक्षयकल्प [ग्रन्थ]	१०४	सवदेव [भेटी]	१२१
शन्मलीश [नृप]	६, ४८, ४९	संपदेव "	"
शर्वभय [पूर्वधर]	१३९	संसुर [नृप]	२५
शलाकपुरुषचरित [ग्रन्थ]	१४०	सागर [वंश]	५३
शाकटायन [व्याकरण]	४९	सायण	२६
		सामन्वसिंह [नृप]	३६, ३७
		सामन्वमण्डलीसमागर [विद्व]	१०२

य	ल
यमुना [नदी]	९३
यज्ञश्रन्द्र [गणि]	१८, २७, ५७, १०१
यज्ञोपन [भाम]	१०
यज्ञोभद्र सूत्रि	९१, ९२, ११२, १२९
यज्ञोपवी [नृप]	९, ४३, ७३
याज्ञवल्क्यस्मृति [मन्व]	७३
युक्तावसति, -पविहार	२२, ९५
योगराज [नृप]	३६
योगशास्त्र [मन्व]	२१-२३, ८६, ९३, ९७, १४०
र	
रघु [नृप]	२२, ९६
रत्नपाल [राजवर्गीय]	७, १५
रत्नसागर सूत्रि	११२
रत्नसिंह [मुनि]	११२
रत्नाकर सूत्रि	११२
रत्नाक्षि [राजकुमार]	३६
रथणपुर [नगर]	११५
राका } [गण्ड]	३१, ३२
राकाट्ट }	
राज [राजकुमार]	३६, ३७
राजगृह [नगरी]	७, १४, ५०, ७६
राजघरट्ट [विरह]	१०२
राजपितामह [विरह]	२७, ५५, ५७, १०१
राजविहार	४२
रागिण [नृप]	१२५
रामचन्द्र [नृप]	५, १४, २८, ४७, ६३, १०८
रामदेवप्रशस्ति	५४
रामसैन्य [नगर]	९८
रायविहार [चेल]	११८
रावण [नृप]	८९
रुद्रमहालय [मासाह]	४२
रेवय } [पर्वत]	१, २५, ३९, ६३, ८८, १००, १०७, ११६, १२३, १२४
रेवत, -क }	
रेवताचल }	
रेवतादेवता	८८, १०७
ल	
लक्ष्मण [नृप]	३३
लक्ष्मीमी [साध्वी]	३, १०, ४४
लाखाक [नृप]	३७
लाट [देश]	२, १०, २८, ४४, ५४, १३७
लीलादेवी [राजकुमारी]	३७
लील [राजकुमारी]	३३
व	
वज्रदेवी [गणिका]	३७
व(च)उलिंग [महाभाष]	१५, १६
वज्र [शास्त्र]	१३७, १३९
वज्रसूत्रि	१३९
वज्रसेन [मुनि]	११२
वज्रस्वामी [पूर्ववारी]	१०४, १०५
वटपद्रक [नगर]	३, ११, ४५
वटियार [देश]	३५
वनराज [नृप]	३५, ३६
वराहशुभक [रात्रपुत्र]	४९
वर्धमान [गणि]	१३५
वर्धमानपुर	२५
वह्नमरान, -भूराज [नृप]	३७, ११४
वशिष्ठ [ऋषि]	६०
वागट [देश]	११५
वाग्रभट्ट, -भूदेव [महामाल्य]	१५, २४, २५-२८, ३०, ३१, ५३, १०१, १०६, १०७
वाग्रभट्टपुर	२६, २७, ३१
वाणारसी [नगरी]	१४, १६, ५५, ९३
वामनशक्ती [नगरी]	१, ३९
वामराशि [विप्र]	२२, १०२
वामराशि भरडक	९६
वायडकुल	१२१
वायडीय [मंदिर]	४५
वाणारसी [नगरी]	१६
वारहशुभ	६
विक्रमराय }	६, ६, ११, १४, १९, २६, ४७, ६१
विक्रम, -भूष, -प्याशिल }	

विमद, - राज [नृप]	२९, ३०	शाकम्भरी [देश]	२९, ९८, ९९
विचारचतुर्मुख [विरुद]	२८	शान्तिचरित [ग्रन्थ]	१३९
विजयचन्द्र [मुनि]	११२	शान्तिपर्व [ग्रन्थ-अध्याय]	५९
विजयपाल [नृप]	७, १४, ५१	शालिमद्र [श्रेष्ठी]	५०
विजयसिंह सूरि	१३५	शिवपुराण [ग्रन्थ]	६२
विजया [राज्ञी]	३८	शील[गुण]सूरि	३५, ३६
विदेह [क्षेत्र]	५५	शुभकेशी [मुनि]	३८
विद्याभारत [ग्रन्थ-विभाग]	१०५	शुक [मुनि]	६०
विनीता [नगरी]	१०२	श्यामल [महामात्र]	९९
विन्ध्य	} [गिरि]	श्रावकप्रज्ञप्ति [ग्रन्थ]	७५, १०३
विन्ध्याचल		१५, ५४, ५७	श्रीकान्त [नृप]
विमलबाहण [नृप]	१०५	श्रीदेवी,	३६, १३६
विमलाचल [कञ्जुछाय]	२६	श्रीपर्वत [देश]	८९
विश्वामित्र [ऋषि]	१९, ५८, ८९	श्रीपाल [कवि]	१०६, १३५
विश्वेश्वर [कवि]	२८	श्रीमाल [वंश]	४५
वीतभय, - व्यसन, - पुर	२४, ७६, ९८, १३८	श्रेणिक [नृप]	८९, ९३
वीतरागस्वव [स्रोत्र-ग्रन्थ]	२९	स	
वीसल, - श्वेज [नृप]	२९, ३०	संहराक [कुलाल]	१००
बुद्धलिका [स्थान]	२	सज्जन [कुलाल]	२, ३, ५, १०, १४
बैभारपर्वत, - गिरि	७, १४, ५०	सज्जन [दंडनायक]	१, ३९, ४०, ४७
बैरसिंह	३६	सञ्जय [महातीर्थ]	१२३-१२५
व्याघ्र [भरटक]	९९	संतिजिणचरित [ग्रन्थ]	११७
व्याघ्रराज [सेवक]	९८	सपादलक्ष [देश]	२२, २९, ३०, ५४, ९९, १०२, १११
व्यास [ऋषि]	६०, ६६	सपादलक्षीय	१५, ६६
शङ्कनिकाविहार	} २६, २७, १०१	संग्रह [नृप]	२१, ११३, १२२, १३९, १४०
शङ्कनीचैल		संग्रति	
शक्रावतार [तीर्थ]	५०	संभूत [पूर्वधर]	१३१
शतानन्द [नृप]	९२	समर [नृप]	१००
शत्रुञ्जय [तीर्थ]	२०, २४-२६, ४०, ६२, १००, १०४, १०५, १०७	सर्वाय, - योगी, - सिद्धि	४, ११, ४५, ४६
शत्रुञ्जयकल्प [ग्रन्थ]	१०४	सवदेव [श्रेष्ठी]	१२१
शम्भुलीश [नृप]	६, ४८, ४९	संपदेव	
शष्यभवा [पूर्वधर]	१३९	संसुर [नृप]	२५
शलाकापुरुषचरित [ग्रन्थ]	१४०	सागर [वंश]	५३
शोकटापन [न्याकरण]	४१	साजण	२४
		सामन्वसिंह [नृप]	३६, ३७
		सामन्तमण्डलीसत्रागार [विरुद]	१०२

सामल [गदामात्र]	१६, १९	सोमनाथ }	
सिन्धु [देश]	१५, ५४, ५७, ७६, १४०	सोमेश }	१, २, ४, ९, १३, १९, २१, २२, २८, ३८, ४२, ४३, ६१, ६३
सिद्धपाल, -वाल [पवि]	१०६, १२५, १२६, १३३, १३५	सोमेश्वर }	
सिद्धपुर [नगर]	४२, ११८	सोमपत्तन (प्रभासपत्तन)	६२
सिद्धनरेन्द्र, -द्वप, -भूपति	[त्रिकट] २, ३, ७,	सोमदेव [मुनि]	८७
सिद्धभूषल, -भूमर्त्ता, -राज	१-११, १४, १५,	सोमपह, -प्रभ, -प्रभाचार्य [सूरि]	१२०, १३१, १३४, १३५
सिद्धराजेश्वर, -राट्ट, -सिद्धराय	२२, ४०-४३, ४५,	सोमादित्य [राजकुमार]	३६
सिद्धाधिप	५१, ८९, ११८,	सोल, -क }	[गन्धर्वराट्ट] १६, १७,
सिद्धेश्वर	१४०	सोलक }	५२, ५३
सिद्धविहार [पैल]	११८	सोला [मन्त्रियुज]	४५
सिद्धसेनदिव्याकर [सूरि]	५, १३, ४७	सौराष्ट्र [देश]	१००, १०१, १३७
सिद्धदेवचन्द्र, -वतारण [ग्रन्थ]	२, ९, ४१, ४२, ११८	सौराष्ट्रिक	१०७
सिद्धेश्वराचार्य	११	सौवीर [देश]	५४, ७६
तिरिद्वच [गुरु]	११५, ११६	स्वाम्भतीर्थ [नगर]	३, ११, २२, ४४, ५३, ८७, ९५
तिरिपमा [आर्या]	१०५	स्थानकश्रुति [ग्रन्थ]	३३९
तिरिमाल [वंश]	१२१, १२६	स्थूलभद्र [पूर्वघर]	१३९
सीता [राणी]	४, ४६	स्थूलभद्रपरित्र [मय]	८९
सिन्धु [नदी]	११४		
सुप्रविबुद्ध [पूर्वघर]	१३९	हमीर [शृप]	२९
सुमति [सूरि]	३१	हरिश्चन्द्र	१३६
सुमगला	१८५	हस [वणिक्]	१०७
सुरसेन [क्षत्र]		हिमाचल [पर्वत]	५४
सुरद	१, २३, २५, ३६,	हेमकुमारपरित्र [ग्रन्थ]	१३५
सुराष्ट्र, -द्व, -भूमण्डल	३९, ५४, १२३,	हेमकुम्भ [मुनि]	११२
सुराष्ट्रदेश	१२४, १२५	हेमखट [स्थान]	१०९
सुशित [पूर्वघर]	१३९	हेमगर्ता "	३३
सुहली [पूर्वघर]	१३९	हेमकसेव	९७
सुरसेन	५५	हेम	
सूरि दुष्पसह [मुनि]	१०५	हेमगुरु	२, ३, ९, ११, १७-२५, २७, २८,
सेनिय [शृप]	११३	हेमचक्र	३१-३३, ३५, ४०-४२, ४४, ४५,
सेतुबन्ध	५४	हेमचद्र	५३, ५७, ६१, ६३, ६५, ८६-९०,
सेरीसकप्राम	८९	हेमचन्द्र	९२, ९३, ९५, ९६, ९८, १०१-
सेतवन् हेमक	२२	हेमचन्द्रप्रभु	१०४, १०६, ११४, ११८, १२०,
सेन्धव [देश]	१११	हेमचन्द्राचार्य	१२२, १२४, १२५, १३३-१३४,
सेन्धवा, -देवी	२७, १०१	हेमसूरि	१३५, १४०
शेरगिर् [राणी]	९७	हेमाचार्य	
भोमचद्र [मुनि]	११७	हेमव्याकरण [मय]	४१